את

מלחמה לאור ההלכה

הלכות ומנהגים

טעמים ומקורות

מתוך

ערכי האנציקלופדיה התלמודית

מלחמה – כרך מט

מלחמה / עורכי המלחמה – כרך מט

כבוש מלחמה – כרך כז

נספח: מאמרו של הרב זוין "המלחמה"

עם תמצית חדשה של הלכות מלחמת מצווה של עזרת ישראל מיד צר

בתוספת הערכים באנציקלופדיה תלמודית

אהבת ישראל – כרך א

אונאת דברים – כרך א

מחלוקת – כרך מה

הוצאת אנציקלופדיה תלמודית בע"מ חל"צ

בסיוע

משרד התרבות /מינהל התרבות - המחלקה למכוני מחקר תורניים

סידור ועימוד: הרב שלמה רקובסקי

©

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאכסן במאגר מידע, לסדר

או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני אופטי מכני או אחר –

מהחומר שבספר זה, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

מסת"ב 978-965-445-072-0

נדפס בישראל תשפ"ד – Printed in Israel, 5784 (2023)

כל הזכויות שמורות להוצאה, כולל זכויות התרגום והקיצור

הוצאת אנציקלופדיה תלמודית בע"מ חל"צ

יד הרב הרצוג, רחוב שמואל הנגיד 30, ת.ד. 71111, ירושלים 9171002

https://www.talmudic-encyclopedia.org

דוא"ל: office@e-tal.org

האנציקלופדיה התלמודית לעניני הלכה

מיסודו ויצירתו של הרב מאיר ברלין זצ״ל

בהגאון נצי״ב זצ״ל

בעריכת

הרב שלמה יוסף זֶוין זצ״ל

מנכ״ל האנציקלופדיה התלמודית

הרב פרופ׳ אברהם שטינברג

המשתתפים בעריכת ״מלחמה לאור ההלכה״

העורך:

הרב פרופ׳ אברהם שטינברג

מבקרים:

הרב נפתלי ארלנגר

הרב שאול ליברמן

עריכה לשונית והוצאה לאור:

הרב שלמה רקובסקי

יועץ לפיתוח וגיוס משאבים:

בני גור

כרך "**מלחמה לאור ההלכה**"

היוצא לכבודם של
הלוחמים במערכות ישראל

מוקדש לזכרם של

ר' יצחק בן ר' מרדכי ז"ל
ומרת אלה בת ר' שלמה ע"ה
איזנברג

אשר בעזרת השם יתברך
גאלו את עצמם ואת משפחתם
מציפורני השלטון הקומוניסטי,
והתנחלו בארץ חמדה.

ת.נ.צ.ב.ה.

שלמה איזנברג

"ונתתי להם בחומותי יד ושם"

כרך "מלחמה לאור ההלכה"
היוצא לכבודם של גבורי החיל

מוקדש לזכרן של

אמי

שיינדל חנה (ג'ני) **זוננפלד** ע"ה

טובת לב ומאירת פנים
גומלת חסדים ואוהבת הזולת
הילכה בתום אמונתה ובטחונה בבורא
נלב"ע כ"ב בשבט תשפ"א

בתי

דניאלי ע"ה

אצילת נפש, טובת לב וברוכת כשרונות
הפליאה לסעוד להחיות ולרפא,
באהבה בצניעות ובהארת פנים,
מתוך חיבור עמוק לשורשיו של עם ישראל בארצנו
השלימה פעולותיה בעשרים שנותיה
ונקטפה מאיתנו בליל מר
תענית אסתר, י"ג באדר תשע"ה

ת. נ. צ. ב. ה

אליהו מרדכי (מוטי) זוננפלד

בע״ה, כסליו תשפ״ד

לכבוד

הרב פרופ׳ אברהם שטינברג

ראש האנציקלופדיה התלמודית

ירושלים.

שלום וברכה,

קיבלנו ברגשי הוקרה והערכה רבה את כוונתכם להדפיס מהדורה מיוחדת של כרך ״מלחמה לאור ההלכה״ ולהקדישה לעילוי נשמת יקירנו האהוב אל״מ יהונתן שטינברג הי״ד, מח״ט חטיבת הנח״ל שנפל בשבת שמחת תורה תשפ״ד בפרט וחיילי חטיבת הנח״ל בכלל.

יהונתן הי״ד שילב בדרכו הייחודית והערכית את הסייפא עם הספרא. הוא ידע להנחיל לפקודיו את אהבת הארץ , את אהבת כלל ישראל ואת האמונה בצדקת דרכנו במלחמתנו על ארצנו היקרה.

צניעותו, אישיותו המיוחדת, יחד עם מקצועיותו הרבה כאיש צבא היודע את נבכי תורת הלחימה, הביאו להערכה רבה גם בדרג הצבאי העליון וכולם נבאו לו עתיד מזהיר.

המהדורה הזו של ערך ״המלחמה״ באנציקלופדיה התלמודית יש בה מן החיבור המופלא של דמותו של יוני הי״ד ושל חייליו .

המוסר היהודי, ההסתכלות של איש צבא שהוא גם בן תורה, השילוב של הסייפא והספרא מבוטא במהדורה זו ומהווה ביטוי למורשת שהוא הנחיל לנו.

ועל כך תודתנו.

בהוקרה,

משפחות שטינברג ועמנואל

סיפור חייו של יהונתן (יוני) שטינברג הי"ד

יהונתן (יוני) שטינברג הי"ד, נשוי ואב ל-6 ילדים. המשפחה גרה בשומריה.

בן 42 בנופלו בקרב, בשבת שמחת תורה תשפ"ד.

אלוף משנה שטינברג שירת בתפקידו האחרון כמפקד חטיבת הנח"ל.

יוני למד בישיבה התיכונית חורב בירושלים ובישיבת מעלה אליהו בתל אביב.

התגייס לצה"ל באוגוסט 2000 ועלה בסולם הדרגות תוך מילוי תפקידים רבים בצבא. בין השאר שימש כמג"ד גדוד 931, כקצין אג"מ של עוצבת הפלדה, כראש לשכת מפקד זרועות היבשה, כמפקד חטיבת בנימין, כמפקד המרכז לאימונים טקטיים וכמח"ט הנח"ל.

העוז והענווה היו נר לרגליו.

הוא התגלה כאיש צבא שידע לחשוב מחוץ לקופסא, להוביל את פקודיו בדרך היעילה ביותר והכל בדרך של ענווה ורוגע.

יהונתן היה קצין מוערך שידע לשלב את הספרא עם הסייפא.

את מעט זמנו הפנוי במהלך שירותו הקדיש ללימוד אצל רבנים בירושלים תוך הטמעת ערכי היהדות בהוויתו הצבאית.

בנאומיו, אם בטקסים צבאיים או במוסדות אליהם הוזמן לדבר, תמיד ידע לשלב באופן מופלא גם מסרים יהודיים שורשיים בהם האמין.

אחת מאימרותיו: "אנחנו מאמינים שכאשר נמצאים בתוך תהליך ארוך של גאולה, אז גם לקשיים ולמורכבויות בדרך יש ערך, שגם הם מחשלים ומעצימים אותנו."

הוא ומשפחתו ראו בדרך החיים בה בחרו שליחות למען עם ישראל.

חבל על דאבדין ולא משתכחין

Yitzchak Yosef
The Rishon-Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

בס"ד, כ"ב חשון תשפ"ד, 4-247/פ"ד

יצחק יוסף
הראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

דברי ברכה

נודע בכל שערים, חשיבותו וייחודיותו של המפעל הגדול **"אנציקלופדיה תלמודית"**, אשר נערך מזה עשרות בשנים מתוך עמל ויגיעה עצומה, ע"י חבר תלמידי חכמים מופלגים בראשות הגרש"י זוין זצ"ל וממשיכיהם בקודש שיבלחט"א. וכבר יצאו מוניטין שלהם בכל קצוות תבל, וכל גדולי ישראל ברכו על מפעל גדול זה ברכת הנהנין.

מלאכת מחשבת זו נוסדה לפני קרוב לשמונים שנה, ובמרוצת השנים רבבות ניאותים לאורה, בהיותה מסודרת וערוכה בטוב טעם ודעת, בערכים ותתי ערכים על פי סדר הא-ב, בתמצות ודקדוק מירביים, דבר דבור על אופניו. אשר כל הרואה אומר ברקאי.

והנה, עתה בימים אשר מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה, שאויבינו ומבקשי רעתנו רודפים כל אשר בשם ישראל יכונה, גם בחור גם בתולה, יונק עם איש שיבה, וטובחים בעמנו ללא רחם, איוותה נפשם של ראשי מערכת "האנציקלופדיה התלמודית", בראשות הרב פרופ' אברהם שטיינברג שליט"א, להוציא לאור עולם כרך מיוחד אשר בו סודרו כלל הערכים הנוגעים לדיני המלחמה, לתועלת שוחרי התורה בכלל ורבני ודייני ישראל בפרט.

בעוברי על הספר, מצאתי ראיתי כי כביר מצאה ידם ללקט ולקבץ נושאים חשובים ונפלאים, אשר כל תופשי התורה די בכל אתר ואתר ימצאו בהם דברי חפץ. מה גם שהוסיפו ערכים חשובים ויסודיים בענייני שבין אדם לחברו, אשר תמיד צריכים חיזוק גדול, ובפרט לעת כזאת שישנה התעוררות נפלאה לאחדות אצל כל רבדי העם, בעזר וסיוע זה לזה, וברוח התנדבות מעוררת השתאות, שומה על כל יחיד מישראל להתחזק ביתר שאת בעניינים אלו ולעורר את קרוביו, מכריו ושומעי לקחו, לפשפש היטב במעשיהם ולתקן את דרכיהם, בתפלה ובתקווה שלא נהיה אגודים רק בעת צרה, אלא שנמשיך בכך לנצח, כי אין כוחנו אלא באחדותנו.

בטוחני כי הלומדים בספר זה יפיקו מכך תועלת מרובה, הן מבחינה רעיונית והן מבחינה הלכתית. ולכן הנני פונה בזה, אל כלל שוחרי תורה ותושיה, ובפרט אל רבני ודייני ישראל שליט"א די בכל אתר ואתר, להביא ברכה זו אל ביתם, ולהשקות את צאן מרעיתם מהני מילי מעלייתא. כי אין לנו שיור אלא התורה הזאת, אשר ממנה תוצאות חיים. ויה"ר שזכות לימוד התורה הקדושה תגן בעד כלל עם ישראל די בכל אתר ואתר.

ואסיים בתפלה ובתחנה לפני אבינו שבשמים שיחוס וירחם על שארית נחלתו, ויפלו שונאינו תחתינו ולא תעשינה ידיהם תושיה. חרבם תבוא בלבם וקשתותם תשברנה. והוא יתברך יאמר למשחית הרף, וישמור וישיב את אחינו בית ישראל השבויים בידי המחבלים הארורים, ושימצאו כלל הנעדרים, וישלח רפואה שלימה לכל הפצועים, וברכת שמירה והצלחה לכל חיילי ישראל וכוחות הביטחון העומדים על משמר ארצנו ומחרפים את נפשם למען עם ישראל, שיצליחו במשימתם מול האויב האכזרי, וישובו לביתם לחיים טובים ולשלום. והוא הרופא לשבורי לב, ישלח נחמה לכלל המשפחות השכולות. ונזכה לראות בקרוב בגאולה השלימה בחסד וברחמים, ובנקמת השי"ת מאותם מרצחים שפלים וארורים, "הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו" (דברים לב, מג).

בברכת התורה,

יצחק יוסף
הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ונשיא בית הדין הרבני הגדול

יצחק יוסף
YITZCHAK YOSEF
The Rishon Lezion Chief Rabbi of Israel
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

David Lau
Chief Rabbi of Israel
President of the Chief Rabbinic Council

דוד לאו
הרב הראשי לישראל
נשיא מועצת הרבנות הראשית

בס"ד, כ"ב חשון, תשפ"ד
6 נובמבר, 2023
הסכ'- 56.פד

לכבוד
הרב פרופ' **אברהם שטיינברג** שליט"א
יו"ר האנציקלופדיה התלמודית

מכתב ברכה

עומדים אתם להוציא כרך נוסף של האנציקלופדיה התלמודית, כרך שענייניו מקיף את כל ערכי המלחמה.

בימים אלו עת עם ישראל נמצא בעיצומה של מערכה קיומית ומתפלל לקונו ולבראו שיסוכך באברתו על עמו, על חיילי ישראל ועל כל השבויים והנעדרים, דבר בעיתו להוציא ספר זה לאור עולם.

חיים אנו בתקופה הרת גורל, בימים אלו נשקפת לנו סכנה גדולה, אנו מוקפים שונאים מבפנים ומבחוץ. קרן אורה מוצאים אנו כיום בעם ישראל, הרוח הבלתי נכנעת וההרגשה של מסירות נפש. רבים שמים נפשם בכפם במאבק כנגד הרוע. זו אינה מלחמה נוספת בתולדות ישראל זו מלחמה בתולדות הקיום האנושי. כל אחד מעם ישראל הדור אש קודש למען מטרה נעלה, ורואים מידה גבוהה של מסירות נפש ואהבת ישראל.

וכבר אמרו חז"ל (סוטה פ"ח) על הפסוק "כי ה' אלוקיכם, ההולך עמכם להלחם לכם עם אויבכם להושיע אתכם" "הם באין בנצחונו של בשר ודם, ואתם באים בנצחונו של מקום..." מי שנלחם בעם ישראל מרים ידו לא רק כנגד העם אלא נלחם נגד ה'. קיומו של עם ישראל מובטח אולם בדרך הנכונה לצעוד היא רק על פי תורת ישראל.

ספר זה שמקיף את כל ענייני אלו מראה את גדולתה של תורת ישראל שמתווה לנו דרך גם כיצד להלחם. במיוחד אציין את הנספח שנכתב ע"י האי גברא רבה איש הספרא הגאון הגדול הרב שלמה יוסף זוין זצ"ל, שכל מאמריו מלאכת מחשבת. כל רב ודיין בישראל ימצא תועלת רבה בעיינו בספר זה שיסייע לו בקביעת הלכה.

יתן ה' ונוושע במהרה וישראל ישכון בטח.

מברכך בכל לב
בברכת התורה

דוד לאו
הרב הראשי לישראל
נשיא מועצת הרבנות הראשית

בית הרבנות הראשית, רחוב אהליאב 5, ירושלים ת.ד. 36016, מיקוד 9446778, טל': 02-5313191, פקס: 02-5377872
The Chief Rabbinate House, 5 Aholiav St. Jerusalem 9446778, Israel, P.O.B. 36016, Tel: 02-5313191, Fax: 02-5377872
דוא"ל: Email: rabbia@rab.gov.il

תוכן העניינים

פתיחה..... 1 - 11

שער א

מלחמת ישראל מיד צר – הגדרתה ודיניה..... 1 - 32

שער ב

הערך מלחמה..... א-צב

הערך מלחמה / עורכי המלחמה..... צג-קעו

הערך כבוש מלחמה..... קעז-קצד

נספח: המלחמה / הרב ש.י זוין..... 1 - 66

שער ג

הערך אהבת ישראל..... א-ו

הערך אונאת דברים..... ז-ט

הערך מחלוקת..... ט-כו

בס״ד

פתיחה

במסגרת סדרת האוצרות של האנציקלופדיה התלמודית הננו מתכבדים להגיש לקוראים את הכרך הנוכחי הדן בהלכות מלחמה.

כרך זה יוצא לאור בימי מבחן ועת צרה ליעקב, בעיצומה של מלחמה קשה שנכפתה עלינו.

בעצם היום הקדוש של שמיני עצרת / שמחת תורה שחל בשבת, שנת ה׳תשפ״ד, התנפלו למעלה מ-3000 רשעים בני בליעל אנשי חמאס-דאעש מעזה על היהודים תושבי עוטף עזה – בקיבוצים, במושבים ובערים. הם רצחו, טבחו, שרפו, עינו, אנסו וחטפו אנשים, נשים וטף, זקנים ותינוקות, חולים ופצועים, ומשפחות שלמות, ולא חסו ולא חמלו עליהם. לדאבוננו הרב, הם רצחו כ-1200 יהודים ביום אחד, וחטפו לעזה כ-240 אנשים.

הברבריות, האכזריות והשפל החייתי שלהם הזכירו את מעשי הזוועה בדורות עברו – בזמן חורבן הבית, בימי מסעי הצלב, בימי האינקוויזיציה, ובשואה. מעשיהם האכזריים דמו למעשי הנאצים ודאעש.

האסון הנורא קרה בעקבות מחדלים חמורים עד מאד שהתרחשו לנגד עינינו באותו יום מר ונמהר. מדובר בשלשה מחדלים חמורים, הלוא המה:

- אי ידיעה או אי הערכה שעומדת להתרחש מתקפה נרחבת וחמורה של אלפי אנשי חמאס שייכנסו ליישובי עוטף עזה לצורך רציחה וחטיפה של מאות אזרחים. זאת למרות שההכנות שלהם נמשכו למעלה משנה, ״פקודות מבצע״ כתובות של החמאס תיארו בדיוק את מה שהתרחש, אלפי אנשים התאמנו לקראת זה, כל כך הרבה אנשים ידעו פרטים כאלה ואחרים – ואת כל זה לא ידעו ולא הבינו כל כך הרבה מומחים מנוסים ביותר מהמעלה הראשונה בעולם המודיעין, הצבא ושאר רשויות המדינה.

- פריצת החומה שנבנתה בעלויות של מיליארדי שקלים, עם תחכומים טכנולוגיים מתקדמים ביותר. אלפי בני הבליעל עברו את החומה ברכבים פשוטים וברחפנים, ללא מעצור.

- הרוצחים השפלים ביצעו את זממם בכל יישובי עוטף עזה במשך שעות רבות, מבלי שהצבא התארגן במועד כדי להציל את התושבים, למרות שמדובר בהתקפה ברברית בתוך שטח מדינת ישראל.

כשלים ומחדלים אלה בוודאי ייחקרו וייבדקו בבוא העת. אך אין כל ספק שכל העובדות, ההסברים והתירוצים שיימצאו בעקבות התחקירים השונים, וכל ההאשמות שיוטלו על פלוני, אלמוני ופלמוני, לא יהא בהם כדי להסביר את הסתר הפנים, וכל מי שעיניו בראשו יבין על נקלה שיד ה׳ הייתה זאת.

השאלה הנשאלת היא: למה זה קרה לנו? אכן, ברור מעל לכל ספק שזה לא ״קרה״ לנו, אלא הייתה זו יד ה׳. כל מי שעיניו בראשו מבין שמחדלים כאלו אינם יכולים להיות מקריים, אלא הם יד ה׳.

ועל כך מרחפת במלוא חומרתה השאלה מדוע ה׳ עולל לנו אסון כל כך כבד? ברור שאין בידי אדם בשר ודם להשיב תשובה לשאלה זו, שהרי אין מי שנמצא בסוד ה׳ לדעת את ״רצונו״ ו״מחשבותיו״, שכן ״רַבּוֹת מַחֲשָׁבוֹת בְּלֶב אִישׁ וַעֲצַת ה׳ הִיא תָקוּם״[1]. אבל זה אינו פוטר אותנו מלהפיק מסקנות ככל שדעתנו משגת.

אין כל ספק שהקב״ה, המנהיג את עולמו, גרם לנו צרה נוראה זו למען נשוב בתשובה בלב שלם, ונתקן את העיוותים שהשתלטו על חיינו הציבוריים והפרטיים. אין אחד מאתנו שהוא נקי ופטור מעשיית דין וחשבון עמוק ורציני, אך לא בדרך של הכאת ״על חטא״ על החזה של זולתו, אלא בהכאת ״על חטא״ על חזהו-שלו.

יחד עם זאת, אין ספק שחשבון הנפש הנדרש הוא של הציבור בכללותו, וחושבני שניתן לומר בסבירות גבוהה שחטא המחלוקת שלא לשם שמיים, ובעיקר שנאת החינם, הפירוד והקרע בין חלקי העם שהשתלטו עלינו בשנה שקדמה למחדלים הנוראיים ולמלחמה הקשה, הם בוודאי מהווים גורמים מרכזיים באסון שפקד אותנו. מחלוקות שלא לשם שמיים היו תמיד הגורם שהביא אסונות על עם ישראל, ובפרט כשהן מלוות בשנאת חינם תהומית, ובפירוד עמוק בין חלקי העם, וכך קרה גם בתקופתנו-אנו.

📖📖📖

בראשית בריאת העולם היו בני האדם ״כָּל הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים״[2], וכתב רש״י: ״באו בעצה אחת״. מצב כזה, אף שלכאורה הוא הרצוי, מתברר שאין הוא נכון לטבע האנושי, שכן היעדר ויכוח וחילוקי דעות, והסכמה גורפת לכל דבר וענין, מביאים לדברים רעים, כפי שאכן קרה בדור הפלגה בבניית המגדל והמרידה בקב״ה.

עונשו של דור הפלגה היה ״כִּי שָׁם בָּלַל ה׳ שְׂפַת כָּל הָאָרֶץ, וּמִשָּׁם הֱפִיצָם ה׳ עַל פְּנֵי כָּל

---

[1] משלי יט כא.

[2] בראשית יא א.

הָאָרֶץ״[3]. זהו המצב העובדתי כיום, שבני האדם מפוזרים על פני כל הארץ, ואין להם שפה משותפת, ועצה משותפת, ודעה משותפת. וכך קבעו חז״ל: ״אין דעתם דומה זה לזה, ואין פרצופיהן דומים זה לזה״[4]. כיום יודעים אנו יותר ויותר על ההבדלים המשמעותיים בין ״פרצופיהם״ של בני אדם, היינו השוני והייחודיות של כל אחד ואחת מבני האדם מבחינה גנטית; ובמקביל מכירים אנו בשוני בדעות, בהשקפות, בהבנות ובנטיות של בני האדם.

המחלוקות בין בני האדם מתחלקות לשני סוגים: מחלוקת לשם שמיים, ומחלוקת שלא לשם שמיים. וכך קבעו חז״ל:

> ״כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים, ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים, זו מחלוקת הלל ושמאי; ושאינה לשם שמים, זו מחלוקת קרח וכל עדתו״[5].

מחלוקת לשם שמיים מתאפיינת בכוונה ובמטרה ללבן את האמת, לבחון את העניין הנידון מכל צדדיו, להקשיב לדעות חולקות, ובסופו של דבר להביע דעה מגובשת שיכולה להיות בהסכמה, או ללא הסכמה. שכן ״על ידי חילוקי הדעות והפלפולים שיהיה ביניהם והכרעת הסברות לכאן ולכאן, יזדקק ויתברר האמת לעיני כולם ברור כשמש״[6]. על כן, למרות שהתלמודים, הראשונים והאחרונים מלאים במחלוקות כמעט על כל נושא ועניין, בכל זאת נקבע פעמים רבות בש״ס: ״תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם״[7], ומאמר זה מהווה סיום להרבה מסכתות. וכן נאמר: ״אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה[8], ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה״[9]. היינו, המחלוקות נעשות מתוך אהבת האמת ולצורך שלמות ההבנה של הנושא, ולכן זה מביא בעקבותיו שלום, אהבה ורעות. וכן כתב הראי״ה קוק בסידורו עולת ראיה (ח״א עמ׳ של):

> ״יש טועים שחושבים, שהשלום העולמי לא יבנה כי אם על ידי צביון אחד בדעות ותכונות, ואם כן כשרואים תלמידי חכמים חוקרים בחכמה ודעת תורה,

---

[3] שם יא ט.

[4] ברכות נח א; במדבר רבה כא ב.

[5] אבות ה יז.

[6] תפא״י שם.

[7] ברכות סד א; יבמות קכב ב; נזיר סו ב; כריתות כח ב; תמיד לב א;

[8] רש״י: מתוך שמקשים זה לזה, ואין זה מקבל דברי זה.

[9] קידושין ל ב.

ועל ידי המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והפך השלום. ובאמת אינו כן, כי השלום האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דוקא על ידי הערך של ריבוי השלום. הריבוי של השלום הוא שיתראו כל הצדדים וכל השיטות, ויתבררו איך כולם יש להם מקום, כל אחד לפי ערכו מקומו ועניינו ... על כן תלמידי חכמים מרבים שלום, כי במה שהם מרחיבים ומבארים ומילדים דברי חכמה חדשים, בפנים מפנים שונים, שיש בהם ריבוי וחילוק עניינים, בזה הם מרבים שלום״.

דרכי המחלוקת לשם שמיים ותוצאותיה מבוארות בדברי חכמים רבים:

הרמב״ם בהקדמה לפירוש המשנה כתב:

״אבל קביעתו [של רבנו הקדוש במשנה] סברת אדם מסויים וחזרתו מאותה הסברא, כגון אמרו בית שמאי אומרים כך ובית הלל אומרים כך, וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי, כדי ללמדך אהבת האמת ורדיפת הצדק, לפי שאלו האישים הגדולים החסידים המשכילים, המופלגים בחכמה שלימי הדעת, כאשר ראו דברי החולק עליהם נכונים יותר מדבריהם והגיוניים יותר נכנעו וחזרו לדעתו, כל שכן וקל וחומר שאר בני אדם כשיראה שיריבו צודק שייכנע ואל יתעקש, וזהו דבר ה׳ ׳צדק צדק תרדוף׳, ועל זה אמרו חכמים ׳הוי מודה על האמת׳, ר״ל אף על פי שאתה יכול לחלץ את עצמך בטענות ויכוחיות, אם תדע שדבר יריבך הוא האמת, אלא שטענתך נראית יותר מחמת חולשתו או בגלל יכולתך להטעות, חזור לדבריו וחדל להתווכח״.

והרמב״ן כתב:

״ואתה המסתכל בספרי אל תאמר בלבבך כי כל תשובותי על הרב רבי זרחיה ז״ל כולן בעיני תשובות ניצחות ומכריחות אותך להודות בהם על פני עקשנותך וכו׳, אין הדבר כן, כי יודע כל לומד תלמודנו שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות ..., שאין בחכמה הזאת מופת ברור כגון חשבוני התשבורות וניסיוני התכונה, אבל נשים כל מאודנו ודיינו מכל מחלוקת בהרחיק אחת מן הדעות בסברות מכריעות ונדחוק עליה השמועות, ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון, וזאת תכלית יכולתנו וכוונת כל חכם וירא אלקים בחכמת הגמרא״[10].

[10] הקדמה לספר מלחמת ה׳ על הרי״ף.

והחת״ס כתב בתשובתו למהר״ץ חיות:

״שלא יהי׳ כוונת המתווכחים בדין בין ריב לריב ובין דם לדם לנטות דעת חברו לדעתו, כי מה לי ולו, אך יהי׳ הויכוח להעמיד סברתי ודעתי על פי שכלי, באופן מה שחברי טען נגדי אראה במחשבתי - אם כנים דבריו אחזור בי, ואם לא נראים לי דבריו אני עומד על דעתי, ומה לי בכך אם יודה לי או לא, כי אין כוונתי לנטות דעתו לדעתי, וכן יהי׳ דעת חברי שכנגדי להעמיד סברתו לעצמו, ואחר הויכוח הזה אחרי רבים להטות. אבל אותם הרוצים דוקא שחברו יודה לו וכוונתו להטות דעת חברו לדעתו, אותם שוגים מדרך האמת ונוטים אל הניצוח ויצא משפט מעוקל״[11].

נמצא, שעצם המחלוקת כשהיא לשם שמיים היא בוודאי דבר מצוי והכרחי, וגם דבר רצוי ונכון.

לעומת זאת, **מחלוקת שלא לשם שמיים** היא תופעה שלילית ביותר, פסולה מעיקרה, ומביאה לתוצאות הרסניות ולאסונות כבדים. היא מביאה לשנאה יוקדת, לפילוג ולקרע, ובעקבות זאת למלחמות עקובות מדם, למגפות, ולכל מרעין בישין.

וכבר כתב הרמב״ם בגורמי המחלוקות בין בני אדם כדלקמן:

״כי גורמי המחלוקות בעניינים שלשה, האחד אהבת ההתנשאות והניצוח, המטים את האדם מהשיג את האמת כפי שהוא; והשני עדינות הדבר המושג כשלעצמו ועומקו וקושי השגתו; והשלישי סכלות המשיג וקוצר יכולתו להשיג מה שאפשר להשיג וכו׳; ובזמננו גורם רביעי ... והוא ההרגל והחינוך, לפי שיש לאדם בטבעו אהבה להרגלו ונטיה כלפיו ... כך יארע לאדם בהשקפות אשר הורגל בהם ונתחנך בהם שהוא מחבבן ומגן עליהם ומתרחק מזולתן, וגם גורם זה מעוור את האדם מהשגת האמת ויטה כלפי הרגליו״[12].

מי שמחזיק במחלוקת שלא לשם שמיים עובר בלאו[13], שנאמר: וְלֹא יִהְיֶה כְקֹרַח וְכַעֲדָתוֹ[14]. כל גדולי ישראל התריעו על חומר האיסור של מחלוקת שלא לשם שמיים, ועל

---

[11] שו״ת חת״ס חאו״ח סי׳ רח. וראה שו״ת אג״מ חאו״ח ח״ד סי׳ כה.

[12] מו״נ ח״א פל״א, בתרגום ר״י קאפח; וכן בסוף מאמר הקצרת.

[13] סנהדרין קי א. וראה רמב״ם בסהמ״צ שורש שמיני: ולא תעשה מה שהוא אסמכתא על דרך הדרש ולהפחיד, וכן כתב המאירי סנהדרין שם שהוא דרך הערה. ולעומתם הרמב״ן בהשגות על שורש שמיני שם ובשכחת הלאוין מצוה יז סבור שבמחלוקת על הכהונה האיסור הוא מן התורה, ובשאר מחלוקות האיסור מדרבנן; ואילו רבנו יונה בשערי תשובה שער ג אות נח, והח״ח בפתיחה לאוין סקי״ב סבורים שכל מחלוקת

הנזקים העצומים שדבר זה מביא לעם ישראל[15], שבגללה גדלה שנאת חינם שהביאה לחורבן הבית[16]. כמו כן גורמת היא לביזוי תלמידי חכמים, דבר שגרם לחורבן ירושלים, ואין רפואה למכה זו[17]. רק בהתאספם יחד באגודה אחת, ושלום ביניהם - ה׳ הוא מלכם של ישראל, ולא כשיש מחלוקת ביניהם[18]. וכבר נקבע: שנוי המחלוקת וגדול השלום[19]. וכתב החפץ חיים[20]: ״בוא וראה כמה קשה המחלוקת, שכל העוזר במחלוקת, הקב״ה מאבד זכרו ... ולבסוף יתבע הקב״ה את דמו מידו״[21]. ורבי נחמן מברסלב[22] הוכיח מהגמרא[23] שמחלוקת יכולה להביא לעבודה זרה ולכפירה בתורה. ומאידך, גדול השלום שאפילו ישראל עובדים עבודה כוכבים ושלום ביניהם, אמר המקום ׳כביכול איני יכול לשלוט בהם כיוון ששלום ביניהם׳[24].

ואף שכל חכמי ישראל לדורותיהם גינו את המחלוקות שאינן לשם שמים, והתריעו מפני הנזק העצום שמחלוקות כאלה מביאות על עם ישראל, בכל זאת היו בציבור במשך הדורות אנשים רבים שלא מנעו עצמם ממחלוקות קשות המלוות בחילול השם נורא. וכבר כתב רש״י בריש פרשת קורח – היא פרשת המחלוקת הקלאסית שלא לשם שמים –

היא איסור דאורייתא. וראה בבאר מים חיים בחפץ חיים שם שכתב בשם הסמ״ג לא תעשה קנז שכל מחלוקת היא איסור דאורייתא. וראה ר״י מלוניל סנהדרין שם שהאיסור להחזיק במחלוקת הוא אפילו הדין עמו. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך מה, ע׳ מחלוקת טור נא ואילך.

[14] במדבר יז ה.

[15] וראה בעניין חומר איסור מחלוקת: שאילתות, פר׳ קורח שאילתא קלא; רש״י עה״ת במדבר טז כז; של״ה שער האותיות אות ב; ס׳ שבט מוסר פל״ז; שמירת הלשון לבעל החפ״ח שער הזכירה פי״ז; ברכת אברהם (ארלנגר) סנהדרין קי א; ס׳ מאור לתורה (סגל) פר׳ קורח; רז״נ גולדברג מוריה גיליון פד (שנה טו א-ב) עמ׳ סב ואילך; שביבי אש (שטרן) עה״ת ח״ב פר׳ קורח; משפטי השלום (סילבר) פי״ד; חזון למועד (שפירא) ח״ג מאמר טז, ועוד. וראה באנציקלופדיה תלמודית כרך מה ע׳ מחלוקת טור נא ואילך.

[16] ראה יומא ט ב. וראה תוס׳ ב״מ ל ב ד״ה לא.

[17] שבת קיט ב.

[18] רש״י דברים לג ה.

[19] רש״י בראשית יא ט, על פי מס׳ דרך ארץ ז לז.

[20] בשמירת הלשון שם. וראה עוד מכתבו של החפ״ח להראי״ה קוק מיום ד לפר׳ שלח תרפ״ג בעניין הנזק שבמחלוקת, הובא באגרות ראיה ח״ד בנספחות.

[21] והיינו שהמושג ״מחלוקת״ משמש בשני מובנים: חילוקי דעות בהלכה, שהם דבר חיובי ונוהג מקובל מקדמת דנא; מריבה וסכסוך הגורם לפירוד, שהוא דבר שלילי ומזיק.

[22] ליקוטי מוהר״ן תורה רנא.

[23] יבמות צו ב, במעשה בטבריא.

[24] בראשית רבה לח ז.

״פרשה זו יפה נדרשת״, ועל דרך הצחות ניתן לומר שפרשת המחלוקת נדרשת יפה, אך כלפי בעלי המחלוקות זה נשאר רק בגדר דרשה יפה וד״ל[25].

הדרישה להימנע ולהתרחק מכל מחלוקת שלא לשם שמיים מצטרפת לדרישה לשאוף לשלום ולאחדות, גם אם לא לאחידות, בין כל חלקי העם.

חשיבותו של השלום היא עצומה, עד כדי כך ששמו של הקב״ה הוא שלום[26]. הש״ס כולו מסתיים במאמר: אמר רבי שמעון בן חלפתא לא מצא הקדוש ברוך הוא כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר[27]: ה׳ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן ה׳ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַּשָּׁלוֹם[28]. כל תפילות העמידה מסתיימות בברכת ׳שים שלום׳ או ׳שלום רב׳. פסוקים רבים מדברים בשבחו של השלום, ובחובה לרדוף אחריו[29].

הלל אומר: הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום[30]. רבן שמעון בן גמליאל אומר: על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום[31].

יתר על כן, האמת היא אחת מערכי היסוד ביהדות, שכן האמת מתארת את אחת מתכונותיו של הקב״ה[32], ואת תורת ה׳ ומצוותיו[33]; האמת היא אחת משלושת היסודות שעליהם העולם עומד[34]; קיימת חובת אמירת אמת[35], ואפילו בלבבו[36], ושלא ידבר אחד

---

[25] ומובא בשם המגיד מקלם בדרך החידוד על הפסוק בדברים יז ה: כי יפלא ממך דבר למשפט – כאשר תתפלא מה ההצדקה למשפטים נגד היהודים, בין דם לדם – שדם ישראל הפקר, בין דין לדין – שדנים את היהודים בגזרות, בין נגע לנגע – שבאים על היהודים נגעים ויסורים, התשובה היא: דברי ריבות בשעריך – בגלל המריבות ושנאת החינם שבתוך עם ישראל באים עליו כל הצרות והיסורים. וראה בנצח ישראל להמהר״ל פכ״ה מה שהאריך בתופעת המחלוקת השלילית בישראל.

[26] שופטים ו כד. וראה בפירוט באנציקלופדיה תלמודית כרך א ע׳ אזכרות.

[27] תהלים כט יא.

[28] משנה עוקצין ג יב.

[29] ראה: ויקרא כו ו; במדבר ו כו; שם כה יב; ישעיהו נב ז; שם נד יג; שם נז יט; שם סו יב; ירמיהו ו יד; שם ח טו; שם כט יא; שם לג ו; יחזקאל יג י; נחום ב א; זכריה ח יט; מלאכי ב ה-ו; תהילים לד טו; שם לז יא; שם עב ג; שפ פה יא; שם קיט קסה; שם קכב ז; שם קכח ו; משלי ג יז; איוב כה ב; ועוד.

[30] אבות א יב.

[31] שם יח.

[32] אחד מי״ג מידות - שמות לד ו; וה׳ אלקים אמת - ירמיהו י י; ה׳ א-ל אמת - תהלים לא ו. וראה שבת מה א; ירושלמי סנהדרין א ה; רמב״ם יסודי התורה א ד; ספר העיקרים ב כז. וראה ספר חסידים (ויסטינצקי) סי׳ תק שהקב״ה נקרא ג׳ פעמים אמת, והתורה נקראת ג׳ פעמים אמת.

[33] ותורתך אמת - תהלים קיט קמב; וכל מצותיך אמת - תהלים קיט קנא.

[34] אבות א יח. וראה פתיחת בעל הטורים לטור חו״מ.

[35] דברו אמת איש את רעהו - זכריה ח טז.

בפה ואחד בלב[37], וכל דיבורו של אדם יהא שפת אמת, ורוח נכון, ולב טהור[38]. יש להימנע ולהתרחק מדבר שקר[39], שכן השקר שנוי ומתועב[40], ויש להתרחק מהשקר תכלית ריחוק[41], ולא נאמר בשום עברה לשון הרחקה כמו בשקר[42], ואין עוד בכל התורה סייג מן התורה כמו בשקר, שנאמר בו מדבר שקר תרחק[43]; כת השקרנים היא אחת מארבע כיתות שאינן מקבלות פני שכינה[44].

על אף האמור לעיל, מצאנו שלצורך הבאת שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו מותר לשנות מן האמת, כי במצבים שונים השלום גדול יותר מהאמת. במקרא מצינו שהקב״ה בעצמו שינה מן האמת מפני דרכי שלום: כאשר שרה אמרה ׳ואדני זקן׳[45], שינה הקב״ה כשסיפר על כך לאברהם כאילו אמרה שרה ׳ואני זקנתי׳[46]. וכן מצינו ביהודה[47], ובאחי יוסף[48], וכן מצינו שאהרן שינה מן האמת כשבא להשכין שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחברו[49], וכן המלאכים שינו אצל מנוח ואשתו[50].

---

[36] ודובר אמת בלבבו - תהלים טו ב.

[37] פסחים קיג ב; ב״מ מט א.

[38] רמב״ם דעות ב ו, וראה באור שמח שם.

[39] מדבר שקר תרחק - שמות כג ז; דובר שקרים לא יכון לנגד עיני - תהלים קא ז; דרך שקר הסר ממני - תהלים קיט כט.

[40] כל אורח שקר שנאתי - תהלים קיט קכח; שקר שנאתי ואתעבה - תהלים קיט קסג. וראה ספר החינוך מצוה עד. וראה באריכות במסלת ישרים פי״א, שזה דבר שהשכל מחייבו והדעת מכריחו.

[41] מ״ב סי׳ קנו סק״ד.

[42] פלא יועץ ערך שקר.

[43] שפת אמת שופטים תרלט.

[44] סוטה מב א. וראה באריכות על כת השקרנים וצורותיהם השונות בשערי תשובה לרבנו יונה שער שלישי אות קעח ואילך. וראה עוד אורחות צדיקים שער כב; חזו״א אמונה ובטחון פ״ד אות יג.

[45] בראשית יח יב.

[46] שם יג; יבמות סה ב; ב״מ פז א. וראה עוד ירושלמי פאה א א; בראשית רבה מח יח; ויקרא רבה ט ט; מדרש אגדה בראשית יח יג; תנחומא צו ז; מסכת דרך ארץ זוטא פרק השלום. וראה ברבותינו בעלי התוס׳ עה״פ שם. אמנם פשט הפסוק איננו כך בהכרח - ראה א״ע, רד״ק ורמב״ן עה״פ שם.

[47] בראשית מד כ, וברש״י שם. וראה תורה שלמה שם אות עה.

[48] בראשית נ טז; יבמות סה ב; ירושלמי פאה א א; בראשית רבה ק ח; ויקרא רבה ט ט; במדבר רבה יא טז; דברים רבה ה יד (וראה עץ יוסף שם); תנחומא תולדות א. וראה עוד בשערי תשובה לרבינו יונה שער שלישי אות קפא.

[49] ראה אבות א יב, ופירש״י ורמב״ם שם; אבדר״נ יב ג. וראה פירוש היעב״ץ על אבות שם.

[50] שופטים יג ג; מס׳ דרך ארץ זוטא פ׳ השלום. וראה באריכות בשו״ת רמ״א סי׳ יא, בביאור מאמרים אלו, ומסקנתו שמפני השלום מותר אפילו להוציא שם רע. וראה בשו״ת שארית ישראל (מינצברג), חאו״ח סי׳ יג מה שכתב על תשובה זו.

אף הפוסקים הסיקו על פי המקורות דלעיל שמותר לשנות בדבר השלום[51], וכן נפסק להלכה[52]; יש אומרים שמצווה לשנות מפני השלום[53], כגון בשביל להטיל שלום בין אדם לחברו, ובין איש לאשתו[54],[55]. כמו כן מותר לשנות כדי לערב דעתו עם דעת הבריות[56] - כיצד מרקדין לפני הכלה, כלומר מה אומרים בפניה, בית שמאי אומרים כלה כמות שהיא, היינו לפי יופיה וחשיבותה מקלסים אותה, ולא יעברו על 'מדבר שקר תרחק'[57], ובית הלל אומרים כלה נאה וחסודה, ואין בכך משום דבר שקר, שמשנים משום דרכי שלום[58], ומותר לומר דבר המתקבל על חברו אף על פי שהוא שקר[59]. ואם יש לכלה מום ברור - יש אומרים שאסור לשקר בעליל, אלא יש לומר סתם שהיא נאה, ויש אומרים שמותר לשקר ולומר שהיא נאה ואין בה מום[60]. ונפסקה הלכה כבית הלל[61]; הלל עצמו שינה מפני השלום כשלא רצה לריב עם בבא בן בוטא מתלמידי שמאי בעניין הבאת קרבן עולה, וסמיכה עליו ביום-טוב[62].

---

[51] מס' דרך ארץ פרק השלום, ושם כתוב שמותר לשקר בשביל להטיל שלום בין אדם לחברו. וראה מה שכתב בזה בשו"ת חת"ס ח"ו סי' נט. וכן משמע מהרמב"ם דעות ה ז. וראה ירושלמי סוף ברכות: כל כדבייא טבין, היינו כל השקרים שמטרתם עשיית שלום – טובים.

[52] יאו שהביא שלום בין אדם לחבירו והוסיף וגרע כדי לחבבן זה לזה הרי זה מותר' - רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק יד הלכה יג. וראה שו"ת הרמ"א סי' יא; חפץ חיים הלכות רכילות כלל א ס"ח, ובבאר מים חיים סקי"ד. אך ראה שו"ת חת"ס ח"ו סי' נט בדעת הרמב"ן בראשית יח יג.

[53] יבמות שם, על פי שמו"א טז ב. וראה ברי"ף ונימוקי יוסף בבא מציעא כג ב, וראי"ש שם, שפסקו כן. וכן פסק בשו"ת רמ"א סי' יא, וכן כתב בדרישה על טור חו"מ סוף סימן רסב. וכן כתב בשו"ת רב פעלים חחו"מ סי' א, ושו"ת תורה לשמה סי' שסד.

[54] מס' דרך ארץ זוטא פ' השלום.

[55] וראה בס' מצרף ומטהר (ר"ח קנייבסקי) על מס' כותים פ"א פירוש מטהר סק"ל, שכתב שכדי להגיע לשלום עדיף לטרוח ולעבוד בדרכים ישרות מאשר לשקר או לשנות מן האמת.

[56] סמ"ג עשין קז; סמ"ק סי' רכז.

[57] וראה בתוס', בשיטמ"ק, ובמהרש"א ח"א בכתובות יז א, ובחלקת מחוקק אבהע"ז סי' סה סק"א, מה בדיוק אומרים לה.

[58] ריטב"א כתובות, שם. וראה במהרש"א ח"א שם.

[59] תוס' רי"ד כתובות שם.

[60] ראה השיטות באוצה"פ סי' סה סק"ד אות ב. וראה עוד שיטה מקובצת כתובות שם; פרישה אבהע"ז סי' סה סק"א; ב"ש שם סק"ב; שו"ת שבט הלוי ח"ה סי' ב.

[61] טושו"ע אבהע"ז סה א, וראה שם ח"מ סק"א, ט"ז סק"א וב"ש סק"ב. וראה בחינא וחסדא כתובות שם, שתמה מדוע לא הובא דין זה ברמב"ם. וראה עוד בתוי"ש שמות פכ"ג אות קט.

[62] ביצה כ א, ורש"י שם ד"ה ולזבחי. ראה סי' חסידים הוצאת מק"נ סי' תתתרלא; מג"א סי' קנו; שו"ת שארית ישראל חאו"ח סי' יג.

בתקופה האחרונה חווינו את אחד השיאים של שנאת חינם קיצונית. מצב זה התרחש במהלך שנת 2023, בחודשים שקדמו לאסון הנורא שפקד את יישובי עוטף עזה, בעקבות וויכוחים מרים בסוגיה של שינוי מעמד בתי המשפט. בתחילה היו טיעונים לכאן ולכאן, ומחאות ציבוריות מכאן ומכאן, דבר שהוא לגיטימי לצורך בירור העמדות השונות בנידון, אך הדברים התלקחו למחאות קשות, להרחבת המחלוקת לסוגיות שאינן קשורות בנושא ההתחלתי, ולשנאה עצומה. הדברים הגיעו לפירוד לבבות, ולחשש גדול מפני קרע בעם. אילו כוונות המתווכחים היו טהורות "ולשם שמיים", בוודאי ניתן היה להגיע לפשרות. דא עקא, שכל ניסיונות הפשרה נכשלו, ושנאת החינם גאתה לשיאים שלא נראו במדינת ישראל, וזה עצמו ההוכחה שהמחלוקת לא ענתה על קני המידה של מחלוקת לשם שמיים.

אמנם המחיר של שנאת חינם, הפירוד והמחלוקת שהפכה ללא-לגיטימית היה כבד מנשוא, אך יתכן שזה היה "רצון" הקב"ה להביא לשבר נורא זה, כדי להחזיר את כל חלקי העם לשפיות, לשיח מקשיב ובונה, ולאהבת חינם.

📖📖📖

עם ישראל למוד מלחמות מאז היותנו לעם ועד היום הזה. התורה וההלכה מדריכות אותנו בכל הנושאים, ומטבע הדברים אף בעניינים הנוגעים לניהול מלחמה.

בכרך מ"ט של האנציקלופדיה התלמודית נכתבו שני ערכים בסוגיות אלה – "מלחמה" ו"עורכי המלחמה", וכן נספח על הסוגיות ההלכתיות הנוגעות למלחמה שחיבר הגאון הרב שלמה יוסף זווין זצ"ל, העורך הראשון ומתווה דרכה של האנציקלופדיה התלמודית, בספרו "לאור ההלכה". הערכים הללו והנספח הנזכר עוסקים בכל הסוגיות הנוגעות לכל סוגי המלחמות כפי הגדרתם בהלכה.

בכרך המיוחד שלפנינו צירפנו את שני הערכים ואת הנספח במלואם. כמו כן צרפנו את הערך "כבוש מלחמה" מכרך כ"ז של האנציקלופדיה התלמודית.

בראש הכרך המיוחד הזה הצבנו את תמצית הדיונים ההלכתיים מתוך ערכים אלו הנוגעים למלחמת מצוה של עזרת ישראל מיד צר, שזו הגדרת המלחמה הקשה שאנו בעיצומה. התמצית הזו מסודרת בדרך ידידותית לקורא וללומד; מובאים בה רק העניינים הנוגעים למלחמת המצווה של עזרת ישראל מיד צר; המקורות משולבים בטקסט עצמו; וחלק מהמקורות שבגוף הערכים מהאנציקלופדיה התלמודית הושמטו בתמצית למען ירוץ הקורא בקריאתו. המעוניין ביתר העמקה ובלימוד כל המקורות – יפנה לערכים עצמם שבכרך מיוחד זה.

כמו כן צרפנו מספר ערכים מהאנציקלופדיה התלמודית הדנים במצוות יסודיות שבין אדם לחברו, כדי להדגיש את הצורך באחדות בעם ישראל ובאהבת חינם בתקופה הקשה הזו, וכתיקון לשנאת החינם ולפירוד שהשתלטו על חיינו.

כרך זה יכול לשמש כל בן תורה לידיעת והבנת גדרי ההלכה ופרטיה בנושאים המגוונים של המלחמה, אך ביותר חשוב הוא לחיילי צה״ל, למפקדים, לכוחות הבטחון, ובעיקר לרבנים הצבאיים. הרב הראשי לצה״ל, תת-אלוף הרב אייל קרים שליט״א, הכיר בחשיבות החומר הכלול בכרך זה, ועל פי בקשתו החליטה הנהלת האנציקלופדיה התלמודית להעניק 2500 עותקים של הכרך עבור כל הרבנים הצבאיים, כל בתי הכנסת הצבאיים, וכן עבור מפקדים וחיילים המעוניינים בחומר זה.

אנו תפילה לבורא עולם, ובקשתנו היוצאת מעומק לבנו היא, שיצליח הקב״ה את דרכם ומלחמתם של חיילנו וכוחות הבטחון, ושיזכנו הקב״ה בניצחון מוחץ.

אנו תפילה ותקווה שכל הפצועים יחלימו בשלמות ובמהירות, וכל החטופים ישובו בעזה״י משביים במהרה בריאים ושלמים, ונזכה בקרוב לשמוע בשורות טובות ישועות ונחמות.

חודש כסלו, ה׳תשפ״ד — הרב פרופ׳ אברהם שטינברג

העומד בראש האנציקלופדיה התלמודית

שער א

מלחמת ישראל מיד צר –

הגדרתה ודיניה

מלחמת ישראל מיד צר - הגדרתה ודיניה

א. כללי

הגדרה

א. **הצלת ישראל מיד צר היא מלחמת מצוה: "ואי זו היא מלחמת מצוה, זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם"** [רמב"ם מלכים פ"ה ה"א] **[1].**

[1] כבר בתנ"ך מצינו מלחמות לעזרת ישראל מיד צר שהיו מלחמות מצוה, הלוא הן מלחמות השופטים להגן על ישראל[1] - ראה שופטים ג כז-כט, ד ו-טז, ז ב-כה, ח י-יב, יא לב-לג, ועוד. וראה מלכים ב לה כ, שיאשיהו נלחם בפרעה, כדי למנוע ממנו מלעבור בארץ ישראל עם חילו; וראה תענית כב ב שדרשו מהכתוב בויקרא כו ו: וחרב לא תעבור בארצכם, שאפי' חרב של שלום לא תעבור, ומטה אפרים (ארדיט) דרושים (ד' צא) שכיון שנאמר בברכה שאפילו חרב של שלום לא תעבור, ראוי להילחם כדי שלא תעבור.

כניסה לסכנה

ב. **מותר להילחם מלחמת מצוה אף שיש בזה סכנה, שכיון שציותה תורה על המלחמה, בכלל המצוה אף להיכנס לסכנה, ואין לחוש לאיסור לסכן נפשות** [מנחת חינוך מצוה תכה] **[2].**

[2] דין זה נאמר אפילו במלחמת הרשות, ומספר טעמים נאמרו על כך[2].

שלא לסמוך על הנס

ג. **במלחמה יש להילחם בדרך כל הארץ, ולא לסמוך על כך שיארע נס, שאין חפץ לפני ה' לשנות טבעו של עולם כשאין צורך בדבר** [עי' רמב"ן דברים כ ט]**. וכן בטעם הדין שיש לישראל להעמיד שרי צבאות בראש העם להנהיגם** [ראה להלן]**, כתבו ראשונים שהוא כמנהג המלחמות, שלא יסמכו ישראל על הנס** [רמב"ן ורבנו בחיי ואברבנאל דברים שם, ועי' המספיק לעובדי ה' על הבטחון ד"ה ועכשיו נרחיב]**. וכן אותה שדרשו בספרי: כִּי תֵצֵא מַחֲנֶה עַל אֹיְבֶיךָ** [דברים כג י]**, כשתהא יוצא, הוי יוצא במחנה** [ספרי דברים פיסקא רנד]**, יש שביארו דהיינו שתצא בעם רב** [רבנו הלל וזית רענן וזרע אברהם לספרי שם]**, שלא יבטחו ישראל על כך שינצחו אפילו כשיהיו מועטים** [זית רענן שם]**, שאין סומכים על הנס** [זרע אברהם שם]**. וכן כתבו אחרונים בטעם שאין יוצאים למלחמה בלא להיוועץ קודם לכן באדם המבין בדרכי המלחמה** [ראה להלן אות יא]**, שאם לא**

---

1. ועי' שם משמואל שופטים שנת תרעא שכל מלחמות השופטים היו מלחמות מצוה.

2. ראה בערך המרכזי.

ידעו את טכסיסי המלחמה, לא ינצחו אלא על ידי נס, ואין סומכים על הנס [דברות משה שבת העי קלב ד"ה וגם בלא זה].

ד. **חובה על מנהיגי העם לפקוד ולדעת מספר אנשי הצבא, ולסדרם על לגיונותיהם איש על מחנהו, להיות מוכנים תמיד לקראת התייצבות למלחמה** [הלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"א, על פי הרמב"ן במדבר א מה, ומלבי"ם שם ג, וכעין זה ברשב"ם שם ב].

ה. **הלוחמים, מגיל כ' עד ס' אינם נמצאים בצבא כל העת, אלא נמנים להיות מוכנים לעת מצוא, ויש מהם הנמצאים בצבא אף בעת שלום לצרכים אחרים, ושעור דבר זה נקבע על ידי הנהגת המדינה** [עי' הלכות מדינה שם סופ"ב].

העסוק בה אם הוא עוסק במצוה

ו. **העוסק במלחמת מצוה, חשוב עוסק במצוה, ופטור ממצוות אחרות** [רבא בסוטה מד ב] **[3].**

[3] ועי' רמב"ן עשין ששכח הרמב"ם מצוה ד, שהיינו במלחמה לכיבוש ארץ ישראל; ועי' חי' הגרי"ז סוטה מד ב שהוא-הדין בכל מלחמה שיש בה מצוה.

ז. **העוסק במלחמה כדי למעט את אויבי ישראל, כשלא באו עדיין להילחם עם ישראל, אלא חוששים שמא יבואו - כגון ששמעו שמכינים עצמם לכך** [עי' מאירי סוטה מב א, בביאור דברי רבא שם מד ב]**, או שדרכם להרוג ישראל לפרקים** [עי' פירוש המשנה לרמב"ם סוטה פ"ח מ"ו; עי' פירוש המשנה לרמב"ם סוטה פ"ח מ"ו] **- אמר רבא, וכן דעת ר' יוחנן, שנחלקו תנאים אם הוא חשוב עוסק במצוה: חכמים סוברים שאינו חשוב עוסק במצוה, ורבי יהודה סובר שהוא חשוב עוסק במצוה, מאחר שהמלחמה היא להושיע את ישראל מיד שונאיהם.**

העוסק במצוה אחרת

ח. **העוסק במצוה, נחלקו אחרונים אם הוא רשאי להתבטל ממצותו ולעסוק במלחמת מצוה: יש סוברים שאינו רשאי, שהרי הוא כשאר עוסק במצוה, הפטור מלקיים מצוה אחרת** [תוספות יום טוב סוטה פ"ח מ"ז]**. ויש סוברים שהוא חייב להתבטל ממצותו ולעסוק במלחמה, שמלחמת מצוה היא מצוה דרבים, ויש בה הצלת כלל ישראל** [מנחה חריבה סוטה מד ב, בדעת הרע"ב סוטה שם]**. לדעה זו, במלחמה הנעשית כדי למעט את אויבי ישראל, נחלקו תנאים: לדעת חכמים אין להתבטל לצָרכה ממצוה אחרת, ולדעת רבי יהודה אף לצָרכה יש להתבטל ממצוה אחרת** [מנחה חריבה שם].

בית דין במלחמת מצוה

ט. **מלחמת מצוה, יוצאים אליה אף בלא רשות בית דין** [עי' משנה סנהדרין ב א, ומאירי סנהדרין טז א וכסף משנה מלכים פ"ה ה"ב בביאורה; רמב"ם מלכים שם]**. ויש שצידדו בדעת**

ראשונים שאף מלחמת מצוה אין יוצאים אליה אלא ברשות בית דין [עי' שו"ת ציץ אליעזר ח"כ סי' מג מלחמת מצוה אות ג, בדעת הרמב"ן בהשגות לספר המצוות העשין והלאוין שסילק (ד"ה ואתה), ובדעת רבנו יונה סנהדרין טז א]**. ויש שכתבו בדעת ראשונים שחילקו בין מלחמת כיבוש הארץ, שיוצאים אליה בלא רשות בית דין, לשאר מלחמות מצוה, שאין יוצאים אליהן אלא ברשות בית דין** [עי' כנסת הגדולה לשונות הרמב"ם מלכים שם ה"א, בפירוש ב, ובית יחזקאל עניינים בש"ס סי' כד, בדעת רש"י סנהדרין ב א ד"ה במלחמת, ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ד פ"א אות ח ואילך בדעת כנסת הגדולה שם; בית יחזקאל שם, בדעת רש"י שם]**, שדוקא על מלחמת כיבוש ארץ ישראל יש ציווי תמידי, ולכן אין צריך לה רשות בית דין, מה שאין כן בשאר מלחמות מצוה, שצריך להכריע בהן האם מצוה לצאת אליהן** [הלכות מדינה שם. ועי' בית יחזקאל שם]**.**

מלחמת מצוה בזמן שאין אורים ותומים

י. **בזמן שאין אורים ותומים, או שאין כהן גדול המדבר ברוח הקודש - שאין נשאלים באורים ותומים אלא בכהן גדול המדבר ברוח הקודש - כתבו אחרונים שיוצאים למלחמה בלא שאלה באורים ותומים** [עי' משך חכמה במדבר כז כא, על פי מלכים א כב ז ודברי הימים ב יח ו; עי' חמדת ישראל נר מצוה אות צה; עי' שו"ת ציץ אליעזר ח"כ סי' מג מלחמת הרשות אותיות ב-ג; דברות משה שבת ח"א סי' כ הע' קלב]**.**

יועץ

יא. **לפני היציאה למלחמה, יש שצידדו לומר, שחובה להיוועץ באדם המומחה בעניני המלחמה, באיזו דרך ילכו, והיאך יציבו מצב ומשחית, ובלא זה אסור לצאת למלחמה, שנאמר בענין מלחמות דוד: וְאַחֲרֵי אֲחִיתֹפֶל יְהוֹיָדָע בֶּן בְּנָיָהוּ וְאֶבְיָתָר וְשַׂר צָבָא לַמֶּלֶךְ יוֹאָב** [דברי הימים א כז לד]**, ודרשו: "אחיתופל" זה יועץ** [עי' ברכות ג ב וסנהדרין טז א. עי' דברות משה שבת הע' קלב ד"ה וגם בלא זה]**.**

ב. מלחמה בשבת

פתיחה במלחמה

א. **מלחמת מצוה נחלקו בה: בירושלמי אמרו שפותחים בה אפילו בשבת** [עי' ירושלמי שבת פ"א ה"ח, ועי' מועד קטן פ"ב ה"ד; לחם משנה שבת פ"ב הכ"ה, בדעת הרמב"ם שם ובמלכים פ"ו הי"א; טור או"ח רמט; לבוש או"ח סי' רמח ד] **[1].**

מהעומדים בדעה זו יש שכתבו שלא הותר להתחיל בשבת אלא מלחמה לכיבוש ארץ ישראל, אבל מלחמה להצלת ישראל מיד צר - כשאפשר לדחותה - אסור לפתוח

בה בשבת [מתא דירושלים לירושלמי שבת שם]**; ויש שנראה מדבריהם שכל מלחמת מצוה דוחה שבת** [עי' מהרש"א ח"א גיטין ו א, בדעת תוס' שם ד"ה וחילול, על מלחמת פילגש בגבעה, ועי' שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סוף סי' קנ שתמה, שאפשר שהחלו ג' ימים לפני שבת]**.**

ויש שכתבו בדעת ראשונים, שהבבלי חולק, ולדעתו אין פותחים במלחמת מצוה בשבת כלל [כנסת הגדולה הגהות הטור או"ח סי' רמט, בדעת הרמב"ם שם ושם]**.**

[1] הראיות: שכן מצינו ביריחו שפתחו עמה במלחמה בשבת, לסוברים כן[3]; וכן אותה שדרשו בירושלמי מן הכתוב: וּבָנִיתָ מָצוֹר וגו' עַד רִדְתָּהּ[4], אפילו בשבת[5], יש שביארו שפותחים במלחמת מצוה אפילו בשבת[6].

המשך המלחמה

ב. **החלו לצור קודם השבת, ממשיכים לצור בשבת** [ברייתא שבת יט א; תוספתא עירובין פ"ג ה"ז; ספרי דברים פיסקא רג; רמב"ם שם ושם, ועי' רדב"ז וכסף משנה מלכים שם בדעתו; טור או"ח שם]**, ומחללים שבת לכל צרכי המצור, אפילו שלא מפני הסכנה** [ריב"ש סי' קא. ועי' רד"ק יהושע ו יא]**, ואפילו יכולים להפסיק את המצור ולבטל את הכיבוש בלא סכנה, אין מפסיקים** [שפת אמת שבת שם]**.**

ג. **אפילו התחילו לצור באיסור פחות משלשה ימים קודם השבת, שנינו בתוספתא, וכן כתבו אחרונים בדעת ראשונים, שמותרים להמשיך בשבת** [עי' תוספתא שם; כנסת הגדולה או"ח שם הגהות הטור בדעת הטור שם]**, ויש מן האחרונים שכתבו שאם החלו לצור באיסור אסורים להמשיך** [דרישה שם אות א, בדעת הטור שם והרמב"ם שבת שם; כנסת הגדולה שם בדעת הרמב"ם שם ושם]**.**

ד. **ויש מן הגאונים והאחרונים שנראה מדבריהם שלעולם אין עושים מלחמה בשבת, ואפילו התחילו לצור שלשה ימים קודם השבת, ואפילו במלחמת מצוה, אלא אם כן יש סכנה במניעת המלחמה** [עי' פרקוי בן באבוי באוצר הגאונים יומא פב א. ועי' רדב"ז מלכים פ"ח ה"א]**.**

בזמן הזה

ה. **בזמן הזה - שאין ישראל יושבים על אדמתם, ואין מלך וסנהדרין שיוציאו את העם למלחמה - כתבו ראשונים שאין דיני המלחמות נוהגים** [עי' רמב"ם הקדמה למנין

---

3. ירושלמי שם ושם, על פי יהושע ו ג ואילך. אמנם יש סוברים שכיבוש יריחו לא החל בשבת, ויש סוברים שיריחו לא נכבשה בשבת.

4. דברים כ כ.

5. ירושלמי שבת שם.

6. יפה מראה שבת שם, בדעת הירושלמי שם, ועי' פני משה שבת שם ד"ה וכתיב, וקרבן העדה מו"ק שם ד"ה עד רדתה, ומהרש"א ע"ז כה א, שפירשו את הירושלמי בענין אחר.

המצוות; עי' החינוך מצוה תקכה ומצוה תקכז ומצוה תקלב ומצוה תקסב, ועי"ש מצוה תקכו ומצוה תקסו]. **אבל מלחמה הנעשית להצלת ישראל מיד צר, יש מן האחרונים שנסתפקו, שהיא חשובה מלחמה אף בזמן הזה, ונוהגים בה כל דיני המלחמה** [עי' לבושי מרדכי לקוטי תשובות סי' קנו-קנז].

ג. הקריאה לשלום

המצוה לקרוא לשלום

ו. **לפני שפותחים במלחמה, מצוה לקרוא לשלום לעיר שעמה באים להילחם, שנאמר: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם** [דברים כ י. רמב"ם מלכים פ"ו ה"א, ובספר המצוות מ"ע קצ; רמב"ן דברים שם; רבנו בחיי שם]. **ונמנית מצוה זו במנין-המצוות** [עי' בה"ג מנין הפרשיות פרשה נב; עי' סהמ"צ לרס"ג פרשה יא, ובמנין המצוות שעל עשרת הדברות לרס"ג; ספר המצוות לרמב"ם שם; סמ"ג עשין קיח; החינוך מצוה תקכז]. **ויש מן הראשונים שנסתפק אם יש מצוה בדבר [1].**

[1] בטעם המצוה לקרוא לשלום לעיר שעמה באים להילחם, אמרו שהוא לפי שחביב השלום [עי' ספרי במדבר פיסקא מב ושופטים פיסקא קצט, ותנחומא דברים כ י, ומס' דרך ארץ פרק השלום הי"ד, וילקוט שמעוני נשא רמז תשיא], וכן ביארו אחרונים שאין רצון התורה במות הרשעים [עקידת יצחק שער צו; אברבנאל דברים כ]. ויש שכתבו בטעם המצוה, שרצתה התורה שיאחזו ישראל בדרכי החסד והרחמים [החינוך מצוה תקכז; ריקנאטי דברים שם. ועי' שו"ת חכם צבי סי' כו], ושלא יֵראו כאכזרים [החינוך שם; תורת משה דברים שם י]. ויש שכתבו, שכיבוש בדרך מלחמה ואכזריות, יש בו סכנה לקיום המלכות, ואין שבח למלך אלא בכיבוש ארצות בלא מלחמה [אברבנאל שם]. ויש שביארו, שכיון שבמלחמה ישנה סכנה, יש לקרוא לשלום לעיר שעמה באים להילחם, כדי להינצל מסכנת המלחמה [אברבנאל שם; תולדות אדם לספרי דברים שם].

ז. **מלחמה הנעשית להצלת ישראל מיד צר, נחלקו בה אחרונים בדעת ראשונים: יש סוברים שאף בה יש לקרוא לשלום** [עי' מרכבת המשנה לרמב"ם מלכים שם]. **ויש שכתבו, שלסוברים שבמלחמת שבע אומות אין חיוב לקרוא לשלום, אף בשאר מלחמת מצוה אין חיוב קריאה לשלום, שלא נצטוינו לקרוא לשלום אלא במלחמת הרשות** [כנסת אברהם מצוות ומועדים סי' טז ענף ד אות ב. ועי' חוות בנימין סי' טו אות יב].

המועד לקריאה לשלום

ח. **הקריאה לשלום, כתבו גאונים ואחרונים שנצטוו בה דוקא כשקרבים לעיר, וכפי שמשמע מלשון הכתוב: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר** [ספר המצוות לרב חפץ בן יצליח (קטעים חדשים)

עמ' 55 מצוה ראשונה ממצוות המלחמה; פנים יפות דברים שם. ועי' חי' הגרי"ז סוטה לה ב ד"ה וגם צ"ע, מרי"ד סולוביצ'יק]. **[2].**

[2] הטעם: שהקריאה לשלום מרחוק אינה טובה לטכסיסי המלחמה [פי' ר"א סרגאדו לספר המצוות לרב חפץ בן יצליח שם; עי' פנים יפות שם], ומהם שביארו שאותה ששלח יהושע לקרוא לשלום לעמים היושבים בארץ כנען, עוד קודם שנכנסו לארץ, לסוברים כן, היינו לפי שהובטח לו שינצח במלחמה, ועל כן לא חשש לנהוג בטכסיס זה [פנים יפות שם].

ט. **קראו ישראל לבני העיר לשלום מרחוק, ולא השלימו עימם, יש מן האחרונים שכתבו שכשהם מתקרבים לעיר שבאים להלחם עמה, יש לחזור ולקרוא לה לשלום** [וזאת ליהודה ביאור עניני השלום (יג א)].

י. **ויש מן האחרונים שנראה מדבריהם, שחיוב הקריאה לשלום לבני העיר שעמה נלחמים, אין בו חילוק בין קריאה מרחוק לקריאה מקרוב, וביארו את לשון הכתוב: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר, שאפשר לקרוא לעיר לשלום אפילו מקרוב** [ספרי דבי רב לספרי דברים פיסקא קצט].

מהות הקריאה לשלום

יא. **מהות הקריאה לשלום היא שיסכימו אנשי העיר להשלים עם ישראל, וליתן להם את ארצם - ויש מוסיפים שיכולים ישראל להתנות עמם שיקחו מהם חצי מממונם, וכן שיקחו מהם קרקעות ויניחו להם מטלטלים, או להיפך** [רמב"ם מלכים פ"ו ה"ב, ועי' ספר המצוות מ"ע קצ] **- ולקבל על עצמם מס ועבדות, ומבטיחים להם ישראל שלא יהרגום, שנאמר: וְהָיָה אִם שָׁלוֹם תַּעֲנְךָ וּפָתְחָה לָךְ וְהָיָה כָּל הָעָם הַנִּמְצָא בָהּ יִהְיוּ לְךָ לָמַס וַעֲבָדוּךָ** [דברים כ יא. ספר המצוות לרמב"ם שם, ועי' רמב"ם שם ה"ג].

יב. **רצו ישראל להשלים עם אומה בלא שיתנו להם מס ועבדות, יש מן האחרונים שכתבו שהם רשאים, שאין המס והעבדות אלא רשות לישראל לשעבדם לתועלת ישראל** [הוראת שעה (הלוי) פכ"ב עמ עב. עי' חזו"א יו"ד סי' קנז ס"ק א]**. ויש מן הראשונים והאחרונים סוברים שהמס והעבדות הם חובה, ואין להשלים עם אומה בלעדיהם** [רבנו מיוחס דברים כ יא; צידה לדרך דברים שם י ד"ה ועל דעת; עי' דינא דחיי עשין קיח (קכא א)].

יג. **קראו ישראל לבני העיר לשלום, ולא רצו להשלים, כתבו ראשונים שאף אם לאחר מכן רצו בני העיר להשלים, שוב אין חייבים להשלים עמם** [רמב"ן גיטין מו א, ודברים כ יא בפירוש ב]**. ויש שנראה מדבריהם שמשלימים עמם** [עי' רמב"ן דברים שם בפירוש א; גור אריה דברים שם י]**, אלא אם כן אותה העיר פתחה במלחמה, או שעיר אחרת פתחה במלחמה בגללה, משום שלא השלימה, ששוב אין ישראל חייבים להשלים עמה** [גור אריה שם. ועי' תוס' סוטה לה ב ד"ה לרבות].

ד. סדר היציאה למלחמה

דברי הכהן והשוטרים ביציאה למלחמה

א. **בשעה שהיו ישראל עומדים לצאת למלחמה, היה כהן משוח מלחמה מדבר אל העם. ונחלקו בדבר ראשונים ואחרונים בדעת תנאים:**

יש סוברים שהכהן היה אומר לעם: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב וגו' וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חִלְּלוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב וגו' וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב וגו' [דברים כ ה-ז. סוטה מב א, ורש"י שם ד"ה פעמיים, ושם ב ד"ה שמעו; עי' רמב"ם מלכים פ"ז ה"ב] **- יש סוברים שהיה מוסיף ואומר: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ** [דברים שם ח. עי' רש"י שם ב ד"ה שמעו וחסדי דוד לתוספתא סוטה פ"ז ה"י בדעתו]**, ויש שצידדו לומר ששוטר היה אומר כן** [לחם משנה מלכים שם, בדעת רש"י שם] **- והיה שוטר משמיע את דברי הכהן לעם** [עי' סוטה מג א, ורש"י שם מב ב ד"ה שמעו, וחסדי דוד שם בדעתו, ועי' רש"י דברים שם. ועי' רמב"ם שם, ושם ה"ג, וגבורת יצחק סוטה שם א בדעתו]**.**

ויש מן האחרונים סוברים בדעת תנאים בתוספתא, שהכהן לא היה מפרט את החוזרים, אלא היה מצוֶה לעם שישמעו את מה שהוא עתיד לומר להם בשעה שיקרבו להילחם [חסדי דוד שם בדברי התוספתא שם]**.**

ויש סוברים שהכהן היה אומר רק: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ [דברים שם. רדב"ז שם, על פי גירסת ספרים ישנים ברמב"ם שם ה"ב]**.**

דבריהם בשעה שישראל קרבים למלחמה

ב. **בזמן שישראל קרבים למלחמה, אומר להם הכהן משוח מלחמה: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה וגו' כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם וגו' לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם** [דברים כ ג-ד. סוטה מב א; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ג]**, וכהן אחר משמיע את דבריו לעם** [רמב"ם שם, על פי סוטה מג א. ועי' רש"י דברים כ ח]**. לאחר מכן, יש סוברים שהיה הכהן חוזר ואומר: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת חָדָשׁ וגו', והיה שוטר משמיע את דבריו לעם** [רמב"ם שם, ועי' כסף משנה ולחם משנה שם]**, ויש סוברים שלא היה הכהן חוזר ואומר כן** [עי' חסדי לתוספתא סוטה פ"ז ה"י, בדעת רש"י סוטה מב א ד"ה פעמיים ושם ב ד"ה שמעו, וכן משמע ברש"י דברים שם]**. לבסוף, היה שוטר אומר: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ** [דברים שם ח]**, ושוטר אחר משמיע את דבריו לעם בקול רם** [רמב"ם שם, על פי ברייתא סוטה שם]**.**

במלחמת מצוה

ג. **במלחמת מצוה היה הכהן אומר: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל וגו' - ויש סוברים, לשיטתם שהירא ורך הלבב חוזר אף ממלחמת מצוה, שאף: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ, היה הכהן קורא במלחמת מצוה** [רדב"ז מלכים פ"ז ה"ב בדעת הרמב"ם שם] **-**

אבל לא היה אומר מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ וגו' וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וגו' וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וגו', שממלחמת מצוה לא היו חוזרים [עי' רמב"ם שם ה"א, ורבנו יונה סנהדרין טז א וכסף משנה ולחם משנה שם בדעתו; עי' ראב"ד מלכים שם, וכסף משנה ולחם משנה שם בדעתו]**. ויש מן הראשונים סוברים שבמלחמת מצוה לא היה הכהן אומר כלום** [עי' רבנו יונה סנהדרין שם; עי' מים חיים מלכים שם, שצידד לומר כן בדעת הראב"ד שם; עי' ספר המצוות לרמב"ם מ"ע קצא, וחידושי הגר"מ והגרי"ד (עמ' קכח) בדעתו].

פסוקי מלכויות, זכרונות ושופרות במלחמה

ד. **בשעת המלחמה, יש לומר עשרים וארבע ברכות** [ראה תענית טז ב- יז א]**, בהן נזכרים פסוקי זכרונות ושופרות, שנאמר: וְכִי תָבֹאוּ מִלְחָמָה וגו' וַהֲרֵעֹתֶם בַּחֲצֹצְרֹת וְנִזְכַּרְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם** [במדבר י ט]**, ויש לדרוש: "וְנִזְכַּרְתֶּם" היינו "זכרונות"** [עי' טורי אבן ראש השנה לב א; עי' ערוך לנר ראש השנה שם]**, ו"וַהֲרֵעֹתֶם" היינו "שופרות"** [עי' ערוך לנר שם].

ה. **פסוקי מלכויות, אם נאמרים בשעת מלחמה, נחלקו בדבר אחרונים: יש סוברים שנאמרים** [ערוך לנר שם]**, וכן יש שכתבו בדעת רבי יוסי בר יהודה, שדרש שכל מקום שנאמרים בו "זכרונות", יהיו "מלכויות" נזכרות עמהם** [ראש השנה לב א]**, שכיון שבשעת מלחמה אומרים פסוקי זכרונות, יש לומר פסוקי מלכויות עמהם** [שפת אמת תענית טו א]**. ויש סוברים שאף לדעת ר' יוסי בר יהודה אין פסוקי מלכויות נאמרים בשעת מלחמה, שלדעתם אין דרשתו אמורה אלא לענין ראש השנה ויום הכפורים בלבד, אבל לא לענין מלחמה, ובכתוב: וְכִי תָבֹאוּ מִלְחָמָה וגו' - ממנו למדו שיש לומר בשעת מלחמה פסוקים של זכרונות ושופרות, כמבואר לעיל - לא נזכרו "מלכויות"** [טורי אבן ראש השנה שם. ועי' תוספות יום טוב תענית פ"ב מ"ג, ומרומי שדה ראש השנה שם, ושו"ת מהרש"ם חלק ו סימן מט].

העמדת גיבורים ושרי צבאות לפני המחנה

ו. **בראש המחנה, יש מן הראשונים שכתבו בדעת תנאים שמעמידים בני אדם גיבורים, הממונים להעמיד כל אחד מן הלוחמים שיפול, ויחזקו את אנשי הצבא בדברים** [עי' רש"י סוטה מד א ד"ה מעמידין, ומאירי שם]**, ולדעתם זו היא ששנינו במשנה על הכתוב: וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם** [דברים כ ט]**, שמעמידים זקיפים לפניהם** [עי' רש"י ומאירי שם, בביאור המשנה שם]**. ויש שכתבו שלא מצינו שימנו בני אדם גיבורים להעמיד את הנופלים** [עי' רמב"ם מלכים פ"ז ה"ד, וכסף משנה ולחם משנה שם]**, ולדעתם למדים מכתוב זה שיש לישראל להעמיד שרי צבאות בראש העם להנהיגם** [רמב"ם שם].

העמדת גיבורים אחורי המחנה

ז. **אחורי המחנה, יש להעמיד גיבורים, וכשילים - קרדומות** [עי' רש"י תהלים עד ו. ועי'

רש״י סוטה מד א ד״ה וכשילין] **- של ברזל בידיהם, להזהיר את העם שלא יברחו, וכל המבקש לחזור מן המלחמה, רשות בידם לחתוך את שוקיו** [משנה סוטה שם; רמב״ם מלכים פ״ז ה״ד] **[1], שתחילת נפילה ניסה** [עי׳ משנה שם ב, וגמצוה שם], **ואף על פי שנאמר בכתוב: וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם** [דברים כ ט], **דרשו בירושלמי, מה״ו״ של ״ופקדו״, לרבות גם בסוף העם** [ירושלמי סוטה פ״ח ה״י, בדעת רבי עקיבא], **או שסוף העם קרוי אף הוא ראש העם** [ירושלמי שם בדעת ר׳ ישמעאל]**. ויש שכתבו ששתי שורות של גיבורים היו, זו לפנים מזו, שאם נמלט הבורח מן הפנימיים, יבוא לאחרונים** [הערוך ע׳ זקף], **ויש שכתבו שמאחורי כל מערכה מהעם - שכמה מערכות היו עושים במלחמה - היו עומדים גיבורים למנוע את העם מלברוח** [בגדי כהונה (פרחיה) דרוש עשירי (לג א), בדעת הרמב״ם מלכים שם]**. ואף בראש העם יש סוברים שהיו מעמידים גיבורים כדי שאנשי המלחמה לא יברחו** [עי׳ רמב״ם שם וכסף משנה שם בפירוש א בדעתו, בביאור המשנה סוטה שם. ועי׳ אדרת אליהו דברים לג כא, אופן שני, שמעמידים זקיפים מארבע צדדים שלא יברחו], **ויש חולקים** [כסף משנה שם בפירוש ב, ולחם משנה שם ובית דוד סוטה פ״ח מ״ו, בדעת הרמב״ם שם].

[1] ועי׳ מרומי שדה סוטה שם, ומשך חכמה דברים כ ג, ומעשי למלך כהמ״ק פ״ז ה״ד אות ה, שהוא מדין רודף, ועי׳ משך חכמה שם, שאזהרתו מן הכתוב (דברים שם): אַל יֵרַךְ לְבַבְכֶם, שהוא אזהרה שלא לירא בשעת מלחמה, והתראתו ממה שאמרו לפני המלחמה (שם ח): מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ, ועי׳ מעשי למלך שם שצידד שהוא מדין זכויות המלך, ועי׳ שו״ת חת״ס או״ח סי׳ רח ד״ה שם דף יז.

האיסור לפחד במלחמה

ח. **בשעת המלחמה, אסור לבני החיל לירא מן האויבים** [רמב״ם שם הט״ו ובספר המצוות ל״ת נח; סמ״ג ל״ת רלא; עי׳ רמב״ן דברים כ ד; החינוך מצוה תקכה. ועי׳ רש״י דברים שם ג] **- בין במלחמת מצוה, בין במלחמת הרשות** [דברים ג כב וז כא-כב. עי׳ ספר המצוות והחינוך שם]**. וביארו ראשונים, שעל הנלחם להישען על ה׳ שהוא ״מקוה ישראל מושיעו בעת צרה״** [עי׳ ירמיהו יד ח], **ולשים נפשו בכפו, ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב על אשתו או על בניו, אלא ימחה זכרונם מלבו, ויפנה לבו למלחמה** [רמב״ם מלכים שם]**. ומנו ראשונים איסור זה במנין המצוות** [ספר המצוות שם; סמ״ג שם; החינוך שם]**.**

ויש מן הראשונים חולקים על כל זה, וסוברים שאין איסור לפחד בשעת המלחמה, ולדעתם אין כוונת הכתובים לאזהרה, אלא להבטחה בלבד [ראב״ד בהשגות למנין המצוות שבתחילת משנה תורה; השגות הרמב״ן לספר המצוות שם]**.**

ט. **במהותו של האיסור לפחד בשעת המלחמה, לסוברים כן, יש שכתבו שהוא איסור על בני החיל לברוח ולשוב לאחור** [עי׳ ספר המצוות לרמב״ם שם ובהקדמה למלכים מצוה כ, ונר מצוה (סיד) סי׳ יא אות ל (קסז ב) בדעתו]**.**

ויש שכתבו שהוא איסור על בני החיל להבהיל את עצמם [רמב"ם מלכים שם; סמ"ג שם; החינוך שם. ועי' השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שם; ועי' מנחת חינוך שם אות א בקומץ המנחה; ועי' ריי"ף פרלא לרס"ג ל"ת קכח וקהילות יעקב סוטה סי' ו].

י. **לפני תחילת המלחמה, כתבו אחרונים בדעת ראשונים שאין המתייירא עובר באיסור** [לב שמח לספר המצוות לרמב"ם שם ונר מצוה (סיד) שם ומעין החכמה (קכ ב) ויד המלך מלכים שם ומשך חכמה דברים כ ג, בדעת הרמב"ם שם].

יא. **בטעם האיסור לפחד בשעת המלחמה, כתבו ראשונים שיש לכל אחד מישראל לשום מבטחו בה' יתברך, ולא להתייירא** [החינוך שם].

ויש שכתבו, שהיראה בשעת מלחמה דרכה לגרום הפסד במלחמה [עי' רמב"ם מלכים שם; מגדל דוד מצוה נח].

ה. מלחמה עם אומה שלא השלימה

א. **אומה שבאו ישראל להילחם עמה, וקראו לה תחילה לשלום, ולא השלימה, אין מניחים אותה לנפשה, אלא מצוה לצור עליה ולהילחם בה, שנאמר: וְאִם לֹא תַשְׁלִים עִמָּךְ וְעָשְׂתָה עִמְּךָ מִלְחָמָה וְצַרְתָּ עָלֶיהָ וּנְתָנָהּ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּיָדֶךָ** [דברים כ יב], **וביארו בספרי, שהואיל ואותה אומה שלא השלימה עמך עתידה לעשות עמך מלחמה, עליך להקדים ולצור עליה ולהילחם בה** [עי' ספרי דברים פיסקא ר (הובא ברש"י דברים שם), ותולדות אדם לספרי שם ופנים יפות והעמק דבר דברים שם, בביאורו].

ויש שכתבו בדעת תנאים, שאף אומה שקראו לה ישראל לשלום, ולא השלימה, אין עושים עמה מלחמה, עד שתפתח במלחמה עם ישראל [עי' ביאור רד"צ הופמן למדרש תנאים דברים שם (והוא ממדרש הגדול דברים שם)].

הנחת רוח רביעית

ב. **כשצרים על עיר במלחמת רשות** [עי' רמב"ן בהשגות לספר המצוות שכחת העשין ה והחינוך מצוה תקכז, ומנחת חינוך שם (אות ה) בדעתם], **ויש סוברים שאף במלחמת מצוה** [עי' מנחת חינוך שם, בדעת הרמב"ם מלכים פ"ו ה"ז] **- אין מקיפים אותה מארבע רוחותיה, אלא משלש רוחות בלבד, כדי להניח מקום לכל מי שירצה להימלט על נפשו** [רמב"ם מלכים פ"ו ה"ז; השגות הרמב"ן לספר המצוות שם; החינוך שם; סמ"ג עשין קיח. ועי' אברבנאל דברים כ; ועי' עמק הנצי"ב לספרי מטות פיסקא ה; ועי' דבר יהושע ח"ב סי' קכו], **שנאמר: וַיִּצְבְּאוּ עַל מִדְיָן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה** [במדבר לא ז], **וקיבלו חכמים שציוהו להניח רוח אחת במלחמה** [רמב"ם שם], **וכן דרש ר' נתן בספרי: וַיִּצְבְּאוּ עַל מִדְיָן, נתן להם רוח רביעית**

שיברחו [ספרי דברים פיסקא קנז. ועי' תרגום יונתן במדבר שם; ועי' ספרי דבי רב ועמק הנצי"ב לספרי שם; ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ה פ"ז אות ד].

ויש מן האחרונים שגרסו בדעת תנא קמא בספרי, שאין צריך להניח רוח רביעית [עי' גירסת הספרי דבי רב והזית רענן והגר"א בדעת ת"ק בספרי שם, וכן הוא במדרש תנאים דברים כ יב. ועי' עמק הנצי"ב שם].

וכן יש שכתבו בדעת ראשונים, שאין חובה להניח רוח רביעית, ואין זה אלא אופן מאופני המלחמה, כדי שלא יתחזקו בני העיר לעמוד על נפשם [משך חכמה במדבר שם, בדעת הרמב"ם].

המצור

ג. **כשצרים ישראל על עיר שלא השלימה עמם, הם רשאים להביא את בני העיר לידי רעב וצמא ומיתת יסורים כדי להכניעם, שנאמר: וְצַרְתָּ עָלֶיהָ** [דברים כ יב], **ודרשו: אף להרעיבה, אף להצמיאה, אף להמיתה במיתת תחלואים** [ספרי דברים פיסקא ר, הובא ברש"י דברים שם]. **ומן האחרונים יש שכתבו בדעת הספרי, שכל זה בזמן שבני העיר יוצאים כנגד ישראל לעשות מלחמה, אבל אם אינם יוצאים למלחמה כנגד ישראל, לא התירה התורה לַיסרם, אלא להילחם בהם ולהכותם בלבד** [ספרי דבי רב לספרי פיסקא קצט ור].

דין אנשי העיר

ד. **לאחר כיבוש העיר שנלחמים עמה, יש להכות את אנשי העיר הזכרים הגדולים, שנאמר: וְהִכִּיתָ אֶת כָּל זְכוּרָהּ לְפִי חָרֶב וגו'** [דברים כ יג. רמב"ם מלכים פ"ו ה"ד; החינוך מצוה תקכז. ועי' העמק דבר דברים שם; ועי' דעת השואל בשו"ת ר"א בן הרמב"ם סי' סד; ועי' מרדכי קדושין סוס"י תקסח], **והוא מכלל מצות המלחמה** [עי' ספר המצוות לרמב"ם מ"ע קצ; עי' סמ"ג עשין קיח; עי' החינוך שם; עי' רמב"ן דברים שם י; עי' ספר הבתים מצוה קצא; עי' אברבנאל דברים שם כ; משנה כסף עבודה זרה פ"י ה"א, בביאור הספרי דברים פיסקא רב; ועי' בה"ג פרשה נב].

וכן הזכרים הנמצאים בעיר, אבל אינם מתושבי העיר, יש מן האחרונים שצידדו לומר שמכים אותם, ולמדו כן מלשון הכתוב: כָּל זְכוּרָהּ [דברים שם. ספרי דבי רב לספרי דברים פיסקא ר].

את נשי העיר והטף, וכן את ממון אנשי העיר, רשאים ישראל לבזוז, שנאמר: רַק הַנָּשִׁים וְהַטַּף וְהַבְּהֵמָה וְכֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה בָּעִיר כָּל שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ [דברים שם יד. רמב"ם שם; החינוך שם], **אבל אין להָרגם** [עי' ספרי דברים פיסקא ר, לענין קטנים; רמב"ם מלכים פ"ו ה"ד] **- היינו שאסור להָרגם** [עי' מנחת חינוך שם. ועי' מלכים ב טו טז], **או שאין צריך להָרגם**

[עשר נטיעות דרוש באגדה (דף יא א). ועי' ראי"ם ויקרא כה מד] **- לפי שאין בידם להשלים** [אברבנאל דברים שם יב].

טעם המצוה

ה. **בטעם המצוה להכות את אנשי העיר הזכרים, יש שכתבו, שכיון שלא קיבלו עליהם בני העיר שבע מצוות בני נח – לסוברים שקבלת שבע מצוות בני נח, היא מתנאי ההשלמה - על כרחך שטבעם רע ושאין להם כל דת** [ס' הבתים מצוה קצא]**, או שכיון שאינם מקבלים עליהם שבע מצוות, יש להכותם כדי שלא ישבו עמנו יחד** [עי' אברבנאל דברים שם כ]**;**

ויש שכתבו בטעם המצוה, שהוא כדי שייראו בני העיר מתחילה שמא יהרגום ישראל, ומשום כך ישלימו עמם [גור אריה דברים שם א]**;**

ויש שכתבו שהוא כעונש על כך שזממו להרוג את ישראל [תולדות יצחק דברים שם. ועי' תורת המנחה פ' שופטים].

הבורחים מהמלחמה

ו. **היו אנשי העיר בורחים מן העיר מחמת המלחמה, כתבו אחרונים שמניחים אותם לברוח, שלא ציותה תורה להכות אלא את הנשארים בעיר** [אברבנאל דברים כ כ].

ו. הדינים הנוהגים במלחמה

יד מחוץ למחנה

א. **מצוַת עשה לתקן מחוץ למחנה מקום מיוחד להיפנות בו - בין לגדולים בין לקטנים, ויש סוברים שדוקא לגדולים** [ראה להלן אות ג] **- שנאמר: וְיָד תִּהְיֶה לְךָ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְיָצָאתָ שָׁמָּה חוּץ** [דברים כג יג. עי' ספרי דברים פיסקא רנז; רמב"ם מלכים פ"ו הי"ד]**, ואין "יד" אלא מקום** [ספרי שם, על פי במדבר ב יז ושמואל א טו יב]**, ואם לא תיקן מקום מחוץ למחנה, ולכלך את מקום המחנה - ואפילו נפנה במחנה בכלי או אחרי מחיצה** [זכרון יוסף חו"מ סי' י] **- ביטל עשה זה, ועונשו גדול מאד, שגורם לשכינה להסתלק ממחנה ישראל** [החינוך מצוה תקכו]**. עשה זה נמנה במנין המצוות** [ספר המצוות לרמב"ם עשה קצב; עי' אזהרות לרשב"ג (זהר הרקיע) עשה קצט; סמ"ג עשין קיט; החינוך שם]**. והוא נוהג בין במלחמת מצוה, בין במלחמת הרשות** [מנחת חינוך שם אות ב; ר"ח העליר לספר המצוות לרמב"ם עשה קצא]**. ונראה מדברי כמה ראשונים שאינו נוהג אלא במחנה של מלחמה** [עי' ספר המצוות לרמב"ם שם, וזהר הרקיע לאזהרות הרשב"ג שם בדעתו; עי' החינוך שם].

ב. **יש שצידדו שאין המצוה מוטלת על כל יחיד, אלא על כלל הציבור, ולדעתם אם לא תיקנו הציבור מקום מיוחד מחוץ למחנה, וממילא ישנם יחידים המתפנים בתוך**

המחנה, שוב אין איסור לאחרים להיפנות בתוך המחנה, שבלאו הכי כבר נתבטלה המצוה [קובץ תשובות ח״א סי׳ רמג] **[1].**

[1] ולשיטה זו למעשה מותר להיפנות לקטנים במחנה המלחמה באופן זה, בצירוף טעמים נוספים, היינו במקום שהליכה מחוץ למחנה יש בה טורח גדול ובשעת הדחק [קובץ תשובות שם. ועי׳ רי״פ פרלא לרס״ג פרשה ו].

ג. **המצוה לייחד מקום להיפנות מחוץ למחנה, היא אף לצורך קטנים** [עי׳ מדרש הגדול דברים כג יג; תוס׳ בכורות מד ב ד״ה אימתי; עי׳ פירוש הראב״ד לספרי דברים פיסקא רנז; עי׳ ר״י מלוניל ברכות שם; עי׳ רבנו יונה ברכות שם (טז ב); סמ״ג עשין קיט; חרדים מ״ע פ״א אותיות מ-מא]**. ויש שכתבו בדעת ראשונים שהציווי אינו אלא לצורך גדולים** [זכרון יוסף חו״מ סי׳ י, בפירוש א, בדעת הרמב״ם מלכים פ״ו הי״ד; עי׳ הלכות מדינה ח״ב ש״ב פ״ד אות ה, בדעת הרמב״ם הנ״ל].

יתד לכסות הצואה

ד. **מצות עשה שתהיה לכל אחד ואחד מבני החיל יתד תלויה לו עם כלי מלחמתו - בין במלחמת מצוה, בין במלחמת הרשות** [עי׳ תוספתא מגילה פ״ג, שהוא במלחמת הרשות, ועי׳ מצפה שמואל וחסדי דוד שם שכל שכן במלחמת מצוה; מנחת חינוך מצוה תקסו אות ב; ר״ח העליר לספר המצוות לרמב״ם עשה קצא. וכן משמע ברמב״ם מלכים פ״ו הט״ו ובראשונים דלהלן שלא חילקו בזה] **[2] - ובשעה שהוא יוצא למקום המיוחד להיפנות, יחפור בה ויפנה ויכסה את צואתו, שנאמר: וְיָתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל אֲזֵנֶךָ וגו׳ וְחָפַרְתָּה בָהּ וְשַׁבְתָּ וְכִסִּיתָ אֶת צֵאָתֶךָ** [דברים כג יד. עי׳ ספרי דברים פיסקא רנז; רמב״ם מלכים שם]**, ואין ״אֲזֵנֶךָ״ אלא מקום זיונך, היינו מקום המלחמה** [ספרי שם] **[3]. אינו צריך שתי יתידות אחת לחפירה ואחת לכיסוי, שנאמר: וְחָפַרְתָּה בָהּ וְשַׁבְתָּ וְכִסִּיתָ, שביתד שחופר, בה הוא מכסה** [ספרי שם, ורבנו הלל וספרי דבי רב שם בביאורו]**. עשה זה נמנה במנין המצוות** [בה״ג עשה קנג; ספר המצוות לרמב״ם עשין קצג; אזהרות לרשב״ג (זהר הרקיע) עשה ר; סמ״ג עשין קיט; החינוך מ׳ תקסז]**. ונראה מדברי ראשונים שאינו נוהג אלא במחנה של מלחמה** [עי׳ ספר המצוות שם וזהר הרקיע שם בדעתו; עי׳ החינוך שם]

[2] ועי׳ הלכות מדינה ח״ב ש״ב פ״ד אות ח שמצדד לומר בדעת התוספתא שם שאין במלחמת מצוה חיוב להפנות בחוץ, כי העוסק במצוה פטור מן המצוה.

[3] ועי׳ ספרי דבי רב לספרי שם, על פי הספרי שם והרמב״ם שם, שאין צריך שתהיה היתד על בן החיל תמיד, כחרבו וחניתו, אלא יתלנה במקום שהוא תולה את שאר כלי זינו לכשיצטרך להם.

ה. **הנפנה לקטנים אינו חייב לכסותם** [ברכות כה א. והרמב״ם והחינוך השמיטו, ועי׳ מנחת חינוך מצוה תקסז אות א, שתמה].

ו. **המצוות של "וְיָד תִּהְיֶה לְךָ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה", ושל "וְיָתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל אָזְנֶךָ", יש מן הראשונים סוברים שאינן נוהגות אלא כשיש ארון במחנה ישראל** [עי' יראים השלם סי' תלב; עי' ראב"ע דברים כג י; עי' חזקוני דברים שם]**, שנאמר בהמשך הכתוב: כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִתְהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מַחֲנֶךָ** [דברים שם טו]**, והיינו הארון שהיה עמהם.** [יראים השלם שם]**. ויש מן הראשונים שכתבו שמצוות אלו נוהגות אף כשאין ארון במחנה ישראל** [רמב"ם מלכים פ"ו הט"ו. ועי' חסדי דוד לתוספתא מגילה פ"ג הי"ג]**.**

ז. **היוצא ממחנה המלחמה כדי להיפנות, יש מן האחרונים שכתבו שאין לו להתעכב בחוץ, אלא יפנה ומיד ישוב למחנה** [ספרי דבי רב לספרי דברים פיסקא רנז]**, ולדעתם זו היא שדרשו בספרי על הכתוב: וְיָצָאתָ שָׁמָּה חוּץ** [דברים כג יג]**, ולא בעמידה** [ספרי שם]**, שלא יעמוד אדם ויתעכב חוץ למחנה** [ספרי דבי רב שם]**.**

עבירות הגורמות לסילוק השכינה

ח. **בשעת המלחמה, יש איסור מיוחד לעשות עבירות הגורמות לסילוק השכינה מן המחנה, דהיינו איסורי גלוי עריות, עבודה זרה, שפיכות דמים וברכת השם** [השגות הרמב"ן לספר המצוות שכחת הלאוין אות יא. על איסורים אלו עי' בערכים המיוחדים להם] **[3], שנאמר: כִּי תֵצֵא מַחֲנֶה עַל אֹיְבֶיךָ וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע** [דברים שם]**, ובהמשך הענין נאמר: וְלֹא יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר** [דברים שם טו]**, ודרשו בספרי: מה ערוה מיוחדת, מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה, אף כל מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה** [ספרי דברים פיסקא רנד]**.**

בכלל אזהרה זו, יש מן הראשונים שצידדו לומר, שיש איסור מיוחד שלא להרהר באשה במלחמה, שמא יבוא המהרהר לידי קרי, ויטמא את המחנה, ויצטרך לצאת משם [רמב"ן שם]**, ולדעתם זו היא שדרשו בתלמוד** [עי' כתובות מו א ועי"ז כ ב] **מן הכתוב: ונשמרת מכל דבר רע, שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה, שהדברים אמורים במי שהולך במחנה למלחמה** [רמב"ן שם]**. לאו זה, יש מן הגאונים והראשונים שמנאוהו במנין המצוות** [עי' בה"ג ל"ת רמו, ורמב"ן בהשגות לספר המצוות שם בדעתו; רמב"ן שם, ועי' מגילת אסתר שם. ועי' ספר המצוות לרס"ג פרשה ו, ועי' רי"ף פרלא לרס"ג שם]**, ויש שלא מנאוהו** [עי' ספר המצוות לרמב"ם והחינוך, ועי' השגות הרמב"ן לספר המצוות שכחת הלאוין שם בדעת הרמב"ם שם]**.**

[3] ועי' רמב"ן שם, שאע"פ שנצטוו ישראל על עבירות אלו בכתובים אחרים, מכל מקום בשעת המלחמה הוזהרו על כך בלאו נוסף, כדי שלא תסתלק השכינה מישראל, ועוד שעל ידי זה יגברו האויבים. ועי' ירושלמי שבת פ"ב ה"ו וקרבן העדה ופני משה שם, שמוכח מכתוב זה שהשטן מקטרג בשעת הסכנה. ועי' רמב"ן דברים כג י, שעל דרך הפשט נאמרה בכתוב זה אזהרה כללית שלא לעשות כל דבר איסור, לפי שמנהגי המחנות לעשות במלחמה כל דבר איסור.

לשון הרע

ט. **איסור מיוחד יש על לשון הרע במלחמה, שנאמר: וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע** [דברים כג י], **ודרשו בספרי: כשהוא אומר "דבר רע", אף על לשון הרע** [ספרי דברים פיסקא רנד] **[4]. וביארו ראשונים שהכוונה היא שלא ידברו אנשי המלחמה לשון הרע זה על זה, שלא ירבו ביניהם מחלוקות, שמא יכו ביניהם מכה רבה מאד יותר מן האויבים** [רמב"ן שם].

[4] ועי' רמב"ן דברים שם, שאף על פי שלשון הרע אסור תמיד, ללשון הרע במחנה המלחמה נתייחד לאו בפני עצמו. ועי' משך חכמה דברים שם, שנאמרה אזהרה מיוחדת על לשון הרע במלחמה, כדי שלא יגלו אנשי המלחמה את מסתורי המלחמה לאחרים.

עבירות דרבנן

י. **האיסורים המיוחדים שנאמרו במחנה מלחמה, שלא לעבור עבירות הגורמות לסילוק השכינה, וכן שלא לדבר לשון הרע, יש מן האחרונים סוברים שהם נוהגים מן התורה אף באיסורים דרבנן, ובאיסורים שמשום הרחקה** [ספרי דבי רב דברים פיסקא רנד] **- כגון הזהירות בספק ובאביזריהו של גילוי עריות** [ספרי דבי רב שם], **או האיסור על אדם לעמוד על דם רעהו אפילו במקום סכנה** [ספרי דבי רב שם. ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ב פ"ג אות ה, ושו"ת ציץ אליעזר חי"ב סי' נז] **- שבמחנה המלחמה הרחיקה התורה מאד מן הכיעור ומן הדומה לו** [ספרי דבי רב שם].

אבל מדברי ראשונים נראה, שהאיסורים המיוחדים שנאמרו במחנה המלחמה, אינם נוהגים אלא בדברים האסורים מן התורה אף שלא בשעת מלחמה, אלא שהזהירה התורה מעבירות אלו ביותר בשעת המלחמה [עי' השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שכחת הלאוין יא. ועי' הלכות מדינה שם שכן מסתבר].

היתר אכילת מאכלות אסורות

יא. **בשעת המלחמה - ויש סוברים שאף לאחריה** [ראה להלן אות יט] **- הותר לאכול מאכלות אסורות** [עי' חולין יז א; רמב"ם מלכים פ"ח ה"א, וכסף משנה שם בדעתו; רמב"ן דברים ו י] **- ואף מאכלות שהם אסורי הנאה** [מנחת חינוך מצוה תקכז אות ו, בדעת הרמב"ן שם] **- שנאמר: כִּי יְבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ וגו' לָתֶת לָךְ וגו' וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוּב אֲשֶׁר לֹא מִלֵּאתָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ** [דברים ו י-יא], **ודרש ר' ירמיה בר אבא בשם רב: בתים מלאים כל טוב, אפילו כתלי חזירים** [חולין שם. ועי' רש"י שם ד"ה כתלי, שהכוונה היא לחזירים יבשים, ועי' הערוך ע' קתל, ורמב"ם שם]. **וכן ביארו ראשונים את המשך הכתוב: וּבֹרֹת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא חָצַבְתָּ** [דברים שם], **שהיינו אף כשיש בטיח שבבורות**

דבר אסור [רמב"ן שם י], **וכן: כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא נָטָעְתָּ** [דברים שם], **שהיינו אף כשהם אסורים משום ערלה או כלאי כרם** [רמב"ן שם].

יב. **היתר אכילת מאכלות אסורות במלחמה, נחלקו בו ראשונים ואחרונים בדעת תנאים ואמוראים: יש סוברים שאינו נוהג אלא בכיבוש ארץ ישראל מידי שבע אומות, ששלל שבע אומות הותר לישראל** [רמב"ן במדבר לא כג, ודברים ו י; רבנו בחיי דברים שם יא. ועי' כלי חמדה דברים שם י (סי' ד) אות א, והעמק דבר שם. ועי' חי' הגר"ח חולין יז א בשם ריי"ז סולוביצי"ק, בגדר ההיתר לדעה זו].

ויש סוברים שהיתר זה נוהג בכל מלחמה [עי' רמב"ם מלכים פ"ח ה"א, ורמב"ן ורבנו בחיי שם בדעתו; עי' מאירי חולין שם; החינוך מצוה תקכז; עי' משך חכמה דברים כ יד], **ולדעתם, הוא דין מדיני המלחמה** [חידושי הגר"ח חולין שם, בשם ריי"ז סולוביצי"ק]. **וכן ביארו אחרונים אותה שדרשו בספרי על הכתוב האמור במלחמת רשות: כָּל שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ** [דברים כ יד], **יכול תהא ביזתם אסורה לך, תלמוד לומר: תָּבֹז לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת שְׁלַל אוֹיְבֶיךָ** [ספרי דברים פיסקא ר], **שבא הכתוב להתיר אכילת מאכלות אסורות אף במלחמת הרשות** [משך חכמה שם. ועי' רש"י חולין שם].

ויש סוברים ששני היתרים נאמרו בדבר: האחד, היתר בכל מלחמה, והוא מדיני המלחמה, והאחר, במלחמת שבע אומות, משום שהתירה התורה את שלל שבע האומות [רדב"ז מלכים שם ותורת משה דברים ו יא, בדעת הרמב"ם מלכים שם].

יג. **אכילת מאכלות אסורות שלא במקום הצורך, כגון במקום שיש לבני החיל מאכלים אחרים מותרים, נחלקו בה ראשונים ואחרונים:**

יש סוברים - לשיטתם שהיתר אכילת מאכלות אסורות נוהג בכל מלחמה, ולא במלחמת שבע אומות בלבד, והוא דין מדיני המלחמה - שהיא אסורה [רמב"ם מלכים פ"ח ה"א, ועי' רבנו בחיי דברים ו יא בדעתו] **[5].**

ויש סוברים - לשיטתם שהיתר מאכלות אסורות אינו נוהג אלא בכיבוש ארץ ישראל מידי שבע האומות, והוא משום ששלל שבע אומות הותר באכילה - שמותר לאכול מאכלות אסורות שבשלל אפילו במקום שאין להם צורך בדבר [רמב"ן דברים שם י; רבנו בחיי שם יא. ועי' יערות דבש ח"ב דרוש יט וצל"ח חולין שם].

[5] ועי' כפתור ופרח פי"א, שהטעם שהתירה התורה לאכול מאכ"א במלחמה, הוא כדי שלא יתבטלו בני החיל מן המלחמה להכין מאכלים של היתר, ומשמע קצת שאם מצויים להם מאכלים מוכנים של היתר אסור להם לאכול מאכלי איסור.

יד. **הצורך שמחמתו הותר לאכול מאכלות אסורות במלחמה, לסוברים כן, נחלקו בו ראשונים ואחרונים:**

יש סוברים שאין היתר זה אמור אלא במקום חשש פקוח נפש [עי' רבנו בחיי דברים ו יא; עי' רדב"ז מלכים פ"ח ה"א ובשו"ת ח"ו סי' ב אלפים רה, ותורת משה והעמק דבר דברים שם, בדעת הרמב"ם מלכים פ"ח ה"א]**, מהם שביארו שאף כשבידם של בני החיל לבקש מאכלי היתר ולהשיגם, הם רשאים לאכול מאכלות אסורות, שאינם צריכים לבקש ולהשיג מאכלי היתר בתוך המלחמה, שאם ילכו לבקשם, יש לחשוש שיקומו עליהם הגויים ויסתכנו** [רדב"ז שם ושם. ועי' שו"ת שואל ומשיב קמא ח"א סי' רמה בדעת הרמב"ם מלכים שם, שמכל מקום חייבים בני החיל לתקן עניינים קלים שאין בהם סכנה, כגון בדיקת הסכין של שחיטה]**, ומהם שביארו שאף על פי שהנצרך לאכול מאכלות אסורות משום פיקוח נפש, יש לו להקדים ולאכול את האיסור הקל יותר, במלחמה התירה תורה לבני החיל לאכול גם את האיסור החמור** [תורת משה שם]**, ומהם שביארו שאף על פי שהנצרך לאכול מאכלות אסורות משום פיקוח נפש, עליו לצמצם ולא לאכול יותר מן הצורך, במלחמה התירה התורה לבני החיל לאכול כדי שָׂבעם, שאין להם פנאי לחשוב כמה אוכל הם צריכים, ועוד שהשביעה מחזקת את האדם ומאמצת את כוחו להילחם** [העמק דבר שם. ועי' כלי חמדה דברים שם (סי' ד) אותיות א-ב]**, וכיוצא בזה יש שכתבו שהיתר אכילת מאכלות אסורות במלחמה נוהג אף במקום חשש רעב של בני החיל, שעשתה התורה במלחמה חשש רעב כסכנת נפשות גמורה** [קהלת יעקב (ברוכין) שם]**.**

ויש סוברים שאכילת מאכלות אסורות הותרה במלחמה בכל רעב - כשאין לבני החיל מאכלות מותרים - ואפילו במקום שאין בו חשש פיקוח נפש [כסף משנה מלכים שם ומנחת חינוך מצוה תקכז אות ו וחתם סופר חולין יז א ואבי עזרי מלכים שם, בדעת הרמב"ם שם]**, שלדעתם היתר זה הוא מן הדברים שהתירה התורה כנגד היצר הרע, שלולא התירה אותם התורה, היה אדם עובר עליהם באיסור** [עי' חתם סופר שם ואבי עזרי שם, שכן משמע בדעת הרמב"ם שם ה"ב, ועי' שו"ת הרמב"ם סי' ריא. ועי' שו"ת היכלי שן ח"א סי' ל]**.**

ויש מן האחרונים סוברים בדעת ראשונים, שבכל מקום שיש לבני החיל עדיפות לאכול את הדבר האסור, כגון שהוא חביב עליהם יותר מהדבר המותר, מותר להם לאָכלו, ודוקא אם שניהם שוים, אסור להם לאכול מן האיסור [צל"ח חולין יז א. ועי' אבי עזרי שם]**.**

טו. **לסוברים שהיתר אכילת מאכלות אסורות נוהג בכל מלחמה, ולא במלחמת שבע אומות בלבד, והוא דין מדיני המלחמה, כתבו אחרונים שאין ההיתר נוהג אלא באנשי החיל - ויש סוברים שאף באותם המסייעים לאנשי החיל ומספיקים להם מים ומזון** [דובב מישרים ח"ג סי' סט] **- אבל לא בבני ביתם** [עי' רמב"ם מלכים פ"ח ה"א ומאירי חולין יז א והחינוך מ' תקכז, ומנחת חינוך שם אות ו, בדעתם]**, או בשאר העם** [עי' אבי עזרי לרמב"ם שם, בדעת הרמב"ם שם. ועי' מנחת חינוך שם,וכלי חמדה דברים ו י (סי' ד) אות א] **[6].**

[6] ועי׳ אהבת יהונתן הפטרת אמור, שלכהנים לא הותר לאכול מאכלות אסורות במלחמה, שלדעתו היתר אכילת מאכלות אסורות הוא כנגד יצר הרע, וכהיתר יפת תואר, לסוברים כן, ולכהנים לא הותרה יפת תואר.

טז. **מאכלות אסורות שלא נלקחו משלל הגויים, אלא משל ישראל, נחלקו בהם שני לשונות בתלמוד: ללשון אחד אף הם בכלל ההיתר** [חולין יז א; עי׳ מנחת חינוך מצוה תקכז אות ו ומחנה יהודה סי׳ פט וברוך טעם ש״ב דין עדל״ת דין ב פ״ב וכלי חמדה ואתחנן סי׳ ד אות א ד״ה ובאמת נראה והעמק דבר דברים ו, בדעת הרמב״ם מלכים פ״ח ה״א. ועי׳ ע״ז נג ב ותוס׳ ר״ה יג א ד״ה ולא] **- ויש שכתבו כן אף בדעת הלשון השני** [עי׳ ראש יוסף חולין שם ד״ה לשון הר״מ, בדעת הרמב״ם שם] **- וביארו אחרונים, שלדעה זו טעם ההיתר לאכול מאכלות אסורות במלחמה הוא משום הצורך - היינו משום פיקוח נפש, או משום רעב - לסוברים כן, ולכן אין לחלק בזה בין מאכלי ישראל למאכלי גויים +זה המקום הנכון+**[העמק דבר שם, בדעת הרמב״ם שם, וכעין זה בכלי חמדה שם ד״ה ומעתה] **, או שלדעה זו היתר אכילת מאכלות אסורות גזירת הכתוב הוא, שיהיו מאכלות אסורות מותרים בשעת מלחמה, ולכן אין לחלק בזה בין מאכלי ישראל למאכלי גויים** [עי׳ ראש יוסף חולין שם].

בדעת לשון אחר בתלמוד, יש שכתבו שמאכלות אסורות של ישראל אינם בכלל ההיתר [עי׳ חולין שם; עי׳ מהר״ץ חיות חולין שם ובתורת נביאים פ״ט וחתם סופר וצפנת פענח לרמב״ם איסורי ביאה פי״ב ה״ה ד״ה והבא ואבי עזרי מלכים פ״ח ה״א, בדעת הרמב״ם מלכים שם. ועי׳ מאירי חולין שם שכן הלכה. ועי׳ שו״ת בית הלוי ח״ג סי׳ נב. ועי׳ פנים מאירות ח״א סי׳ סד ויערות דבש ח״ב דרוש יט, בביאור ב׳ הלשונות בחולין שם] **- או שעל כל פנים ספק אם הם בכלל ההיתר** [עי׳ גירסת תוס׳ חולין שם ד״ה כי, בגמ׳ שם. ועי׳ ראש יוסף שם ויערות דבש שם (ד״ה וא״כ יהיה) ומחנה יהודה שם] **- ונחלקו ראשונים ואחרונים בטעם הדבר: יש שכתבו שלדעה זו לא הותרו מאכלות אסורות במלחמה אלא כדי שלא יבואו ישראל לידי הפסד השלל, ולכן לא הותרו מאכלי ישראל** [רמב״ן חולין שם; תורת חיים חולין שם]. **ויש שכתבו, שלדעה זו היתר מאכלות אסורות גזירת הכתוב הוא, שנאמר: כִּי יְבִיאֲךָ ה׳ אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ וגו׳ וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוּב אֲשֶׁר לֹא מִלֵּאתָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ, ובכתוב זה לא נזכרו אלא מאכלים של גויים** [עי׳ כלי חמדה שם, וכעין זה בהעמק דבר שם].

ויש שכתבו, שלדעה זו היתר מאכלות אסורות במלחמה דינו כהיתר של יפת תאר, שאינו נוהג אלא במה שלקחו מן השביה [מהר״ץ חיות חולין שם ובתורת נביאים שם ואבי עזרי שם, בדעת הרמב״ם שם; שו״ת היכלי שן סי׳ ל בדעת הרמב״ן במדבר לא כג ודברים ו י].

יז. **איסורים שאינם נוהגים אלא במאכלי ישראל - כגון טבל הטבול לחלה, שאינו שייך אלא בעיסת ישראל - יש מן האחרונים שכתבו שלדברי הכל לא הותרו**

במלחמה - אף לסוברים שהותרו גם מאכלים של ישראל - שלא הותרו משל ישראל אלא מאכלים שהותר מינם בשלל הגויים [הגהות ברוך טעם לטורי אבן ר"ה יג א]**. ויש שלא חילקו בדבר** [עי' טורי אבן שם]**.**

יח. **ההיתר לאכול מאכלות אסורות במלחמה, אמרו בתלמוד, וכן כתבו ראשונים, שהוא נוהג דוקא בזמן המלחמה והכיבוש, אבל לא במאכלות אסורות שנותרו לאחר סיום המלחמה** [חולין יז א, ורש"י שם ד"ה אלא לאחר; עי' רמב"ם מלכים פ"ח ה"א, ועי' רמב"ן דברים ו י בדעתו. ועי' אבי עזרי שם] **- כגון בשבע שנים שחילקו בהן את ארץ ישראל, ויש סוברים שאף שבע השנים שחילקו בהן את ארץ ישראל דינן כזמן מלחמה** [עי' יערות דבש ח"ב דרוש יט ד"ה רק לפי] **- שנאמר: שְׁלַל אֹיְבֶיךָ** [דברים כ יד]**, ומשמע דוקא בשעת שלל** [רש"י חולין שם ד"ה אלא לאחר]**.**

ויש מן הראשונים שצידדו לומר שהיתר זה נוהג אף במאכלות אסורות שנותרו משלל המלחמה לאחר המלחמה [עי' רמב"ן דברים שם ד"ה והנה]**.**

יט. **איסורים שיש להם היתר, כגון חדש, שאפשר להתירו על ידי הקרבת העומר, או טבל, שאפשר לתקנו על ידי הפרשת תרומות ומעשרות, יש מן האחרונים שכתבו שלא הותרו במלחמה, שכן מצינו בכניסת ישראל לארץ, שלא אכלו חדש** [ר"ה יג א, ע"פ יהושע ה יא]**, ואף לא עיסה הטבולה לחלה** [עי' כתובות כה א. טורי אבן ר"ה שם; מנ"ח מ' תקכז אות ו]**.**

ויש שלא חילקו בדבר [עי' קהלת יעקב (ברוכין) בשו"ת שבסוף הספר לאחר יו"ד סי' יא; שו"ת בית הלוי ח"ג סי' נב; צל"ח חולין יז א (מנכד המחבר); רש"ש חולין שם]**.**

כ. **יין של גויים – סתם יינם - כתבו ראשונים שהוא מותר במלחמה** [ראה להלן] **- אף לסוברים שיין נסך אסור - לפי שאין איסורו אלא מדרבנן** [רמב"ן דברים ו י; עי' תורת משה (סופר) ואתחנן ד"ה ובורות, ואבי עזרי מלכים פ"ח ה"א, בדעת הרמב"ם]**, או לפי שטעם איסור יין של גויים הוא משום בנותיהם, ובמלחמה שמותר בה יפת תואר, אין טעם לאסור** [תורת משה שם]**.**

הקלות מיוחדות במחנה היוצא למלחמה

כא. **דינים שונים מצינו שהקילו בהם חכמים במחנה ישראל היוצא למלחמה, שלפי שהם עסוקים בכיבוש ארץ האויב הקילו להם** [פירוש המשנה לרמב"ם עירובין פ"א ה"י]**: באיסור גזל, במצות נטילת ידים, באיסור אכילת דמאי, בערוב חצרות, ובאיסור תחומים.**

היתרים אלו, כתבו ראשונים שהם נוהגים בין במלחמת מצוה ובין במלחמת רשות [פירוש המשנה לרמב"ם שם; ר"י מלוניל עירובין יז א; מאירי שם טו ב ד"ה ואחר שביאר]**.**

בירושלמי אמרו שהיתרים אלו נוהגים בין בהליכה למלחמה ובין בחזרה, שאף בחזרה מן המלחמה צריכים הלוחמים להיזהר כמו במלחמה [רבי יוסי בי רבי בון בשם רב בירושלמי עירובין פ״א ה״י; עי׳ רמב״ם מלכים פ״ו ה״ג].

נטילת עצים

כב. **אנשי מחנה המלחמה, רשאים ליטול עצים לצָרכם מכל מקום** [עי׳ משנה עירובין יז א, ורש״י שם ד״ה במחנה, וברייתא עירובין שם; ירושלמי עירובין פ״א ה״י; עי׳ רמב״ם מלכים פ״ו ה״ג] **- מן השדות, אבל לא מן הבתים** [עי׳ פסקי ריא״ז עירובין פ״א ה״ג; גאון יעקב (כהנא) עירובין שם ד״ה ומלקטין. וכן משמע ברא״י מלוניל ובריטב״א ובריבב״ן עירובין שם] **- ואין חוששים בזה לגזל** [עי׳ ברייתא שם, וריטב״א שם בביאורה, ועי׳ רש״י שם ד״ה מביאין בביאור המשנה שם], **שהתירו להם חכמים לעשות כן, לפי שאי אפשר למחנה של מלחמה להיות בלא עצים לאפיה ובישול** [ר״י מלוניל שם]. **ונחלקו אמוראים, וראשונים בדעתם:**

יש סוברים שחכמים התירו ליטול את כל סוגי העצים [עי׳ גמ׳ עירובין שם, ור״ח שם ורשב״א וריטב״א שם בביאורה; רמב״ם מלכים פ״ו ה״ג, ועי׳ כסף משנה שם בדעתו; עי׳ ר״י מלוניל שם; עי׳ פסקי ריא״ז שם. ועי׳ חי׳ הר״ן שם בביאור הגמ׳ שם. ועי׳ קקיון דיונה עירובין שם. וראה ירושלמי ערובין שם].

ויש סוברים שלא התירו חכמים ליטול אלא קוצים וברקנים - שאין דעת בעליהם עליהם [עי׳ שושנת יעקב חו״מ סי׳ רעד ס״ק א אות ב, בדעת רש״י ב״ק פא א ד״ה אבל בתלושין] **- אבל לא עצים** [ר״ן עירובין שם. וכן צידד בקקיון דיונה שם].

נטילת ידים

כג. **אנשי מחנה המלחמה, פטרום חכמים מנטילת ידים תחילה לסעודה** [משנה עירובין יז א, ואביי בגמ׳ שם ב; רמב״ם ברכות פ״ו ה״ג ומלכים פ״ו ה״ג; טור או״ח קנח] **- אבל במים אחרונים חייבים, לפי שמים אחרונים נתקנו משום סכנת מלח סדומית** [אביי שם] **- וכן מנטילת ידים לתפילה** [ר״י מלוניל עירובין שם (ד ב); מאירי שם טו ב].

כד. **היה ידוע לאנשי המלחמה שידיהם אינן נקיות, יש מן הראשונים סוברים שהם חייבים בנטילת ידים, בין לסעודה בין לתפילה, שידים שאינן נקיות פסולות לברכה** [מאירי שם טו ב, בשם קצת מפרשים].

ויש סוברים שאף באופן זה הם פטורים מנטילת ידים [מאירי שם, בשם י״מ].

כשמזומן להם היתר

כה. **ההיתר של אנשי המלחמה להביא עצים מכל מקום, וכן הפטור שפטרו חכמים את אנשי המלחמה מנטילת ידים, יש מן האחרונים שביארו בדעת הירושלמי, שהם נוהגים אפילו באופן שדברים אלו מזומנים להם בהיתר, כגון שהיו סמוכים לחורש,**

שהם יכולים ליטול משם עצי הפקר, או כשהיו סמוכים למעין, שהם יכולים ליטול ידים [פני משה עירובין פ״א ה״י, בביאור הירושלמי שם. ועי׳ קרן אורה עירובין יז א].

ויש סוברים שהירושלמי נסתפק בדבר [קרבן העדה לירושלמי שם וקרן אורה עירובין שם וגאון יעקב שם, בביאור הירושלמי שם].

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם, שחכמים לא פטרו את אנשי המלחמה מנטילת ידים כשמים מזומנים להם בתוך מיל [עי׳ ר״י מלוניל עירובין שם (ד ב), וקרן אורה שם בדעתו; פרישה או״ח סי׳ קנח ס״ק ח. ועי׳ פירוש המשנה לרמב״ם עירובין פ״א מ״י].

ויש שהוסיפו, שלא פטרו חכמים את אנשי המלחמה מנטילת ידים, אלא כשמחמת המלחמה יש סכנה לחזר אחר מים [עי׳ תוס׳ עירובין כא ב ד״ה מוטב וארחות חיים הל׳ נט״י אות יג, ובהגר״א או״ח שם ס״ח בדעתם].

עירובי חצרות

כו. **אנשי מחנה היוצא למלחמה, פטורים מלערב ערוב חצרות** [עי׳ משנה עירובין יז א, וגמ׳ שם ב; רמב״ם מלכים פ״ו הי״ג; טור או״ח שסו]. **ונחלקו אחרונים בדעת ראשונים:**

יש סוברים שהתירו חכמים לאנשי המלחמה לטלטל מכל רשות היחיד לכל רשות היחיד [אבני נזר או״ח סי׳ שז אות ו, בדעת הרמב״ם שם].

ויש סוברים שגדר ההיתר הוא שעשו את אנשי המלחמה כאילו עירבו עירובי חצרות, ולכן לא התירו להם חכמים אלא לטלטל במקום שעירוב חצרות מועיל - כגון בין שתי חצרות שיש ביניהן פתח - אבל לא התירו לטלטל בין שתי רשויות שאין עירוב חצרות מועיל להן [אבני נזר שם, בדעת רש״י עירובין שם ד״ה ומלערב].

עירובי תחומים

כז. **ערוב תחומים, אמרו דבי רב ינאי, וכן אמרו בירושלמי, שהוא נוהג אף באנשי מחנה המלחמה** [עירובין יז ב; רב חייה בר אשי בירושלמי עירובין פ״א ה״י], **שכן לדעתם, איסור יציאה מחוץ לתחום הוא מן התורה** [גמ׳ שם; ירושלמי שם]. **לסוברים שאיסור יציאה מחוץ לתחום הוא מדרבנן, נחלקו בדבר:**

יש סוברים שאין עירובי תחומים נוהגים באנשי המלחמה [רב חייה בר אשי בירושלמי שם; רמב״ן עירובין שם ובמלחמות שם (ה א); רשב״א עירובין שם ד״ה אמר ר׳ אשי ובעבודת הקודש בית נתיבות ש״ה סי׳ א אות ב; ריטב״א שם ד״ה עוד כתב; ר״ן שם ד״ה ר׳ יונתן; אור זרוע עירובין סי׳ קכח. ועי׳ חידושי המאירי עירובין שם].

ויש שכתבו שלא התירו להם עירובי תחומים, שהואיל ואיסור יציאה מתחום י״ב מיל הוא מן התורה - לשיטתם בדעת תנאים - לא התירו להם חכמים איסורים דרבנן שיש להם עיקר מן התורה [עי׳ רמב״ם מלכים פ״ו הי״ג ובפירוש המשנה עירובין פ״א מ״י,

ושער המלך שבת פכ״ז ה״א וחזון איש או״ח סי׳ קיד ס״ק א בדעתו; רמב״ן עירובין שם (ד״ה והראב״ד) ובמלחמות שם (ה א) ורשב״א שם ד״ה אמר ר׳ אשי וריטב״א שם ד״ה עוד כתב ור״ן שם ד״ה ר׳ יונתן, בשם הראב״ד, בדעת ר׳ ינאי שם; רא״ש שם פ״א סי׳ כד ומאירי שם יז ב ד״ה כבר, בדעת ר׳ ינאי שם].

כח. **אנשי מחנה המלחמה, לסוברים שהם פטורים מעירוב תחומים, נחלקו בהם ראשונים:**

יש שכתבו שלא התירו להם חכמים ללכת אלא ארבעת אלפים אמה, שמה שמותר לאחרים על ידי עירוב, התירו חכמים לאנשי המלחמה בלא עירוב, אבל לא יותר מכך [רמב״ן עירובין יז ב ד״ה ומעתה, ובמלחמות שם (ה א), ועי׳ אבני נזר או״ח סי׳ שז אותיות ז-ח. ועי׳ חזון איש או״ח סי׳ קיד ס״ק א, בדעת הרמב״ן].

ויש מן הראשונים סוברים שמותר להם ללכת אפילו מרחק רב [עבודת הקודש בית נתיבות ש״ה סי׳ א אות ב; עי׳ חידושי המאירי עירובין שם. ועי׳ אבני נזר שם].

שיעור ״מחנה״

כט. **ההיתרים הנוהגים באנשי המלחמה, לא נאמרו אלא במחנה היוצא למלחמה, אבל לא ביחידים** [עי׳ ירושלמי עירובין פ״א ה״י ד״ה כמה, וקרבן העדה ופני משה שם בביאורו].

ל. **מנין אנשי המלחמה החשוב ״מחנה״, נחלקו בו אמוראים בירושלמי:**

לדעת רבי חנניה אין מחנה בפחות ממאה איש, שנאמר: וַיָּבֹא גִדְעוֹן וּמֵאָה אִישׁ אֲשֶׁר אִתּוֹ בְּקְצֵה הַמַּחֲנֶה [שופטים ז יט. עי׳ ירושלמי שם, וקרבן העדה ופני משה שם בביאורו].

ולדעת רבי יוחנן ורבי יודה בן פזי - וכן הלכה [עבודת הקודש לרשב״א ש״ד אות עח; ריטב״א עירובין יז א; עי׳ מאירי שם טו ב ד״ה ואחר שביאר; עי׳ מגיד משנה עירובין פ״א ה״ג. ועי׳ שנויי נוסחאות לרמב״ם מלכים פ״ו ה״ג] **- אין מחנה בפחות מעשרה אנשים** [ירושלמי שם], **שנאמר: וַיִּשְׁלַח דָּוִד עֲשָׂרָה נְעָרִים וגו׳ וַיָּבֹאוּ נַעֲרֵי דָוִד וגו׳ וַיָּנוּחוּ** [שמואל א כה ה-ט], **ודרשו: וינוחו, נעשו מחנה** [רב יוסטא בר שונה בירושלמי שם], **ויש שלמדו כן מן הכתוב האמור בגיבורי החיל של דוד: יָבֹאוּ עַל דָּוִיד לְעָזְרוֹ עַד לְמַחֲנֶה גָּדוֹל כְּמַחֲנֵה אֱלֹהִים** [דברי הימים א יב כג], **ודרשו: וכמה מחנה אלהים, עשרה** [ירושלמי שם], **שבכל מקום שיש עשרה מישראל, השכינה שורה** [קרבן העדה ופני משה שם, על פי סנהדרין לט א]. **לדעה זו, יש שכתבו שמי שאינם מצטרפים לעשרה לדברים שבקדושה, אינם מצטרפים לעשרה אף לשיעור מחנה** [חזון איש או״ח סי׳ קיד ס״ק א. ועי׳ משנת יעקב (רוזנטל) עירובין פ״א ה״ג אות ו, שלפי זה נשים לוחמות, שאינן מצטרפות לדבר שבקדושה, אינן מצטרפות לעשרה לענין זה].

ולדעת רבי יודה אין מחנה בפחות משנים עשר אלף איש, וכפי שמצינו במחנה ישראל במלחמת מדין, שהיו שם שנים עשר אלף [עי׳ במדבר לא א-יב. ירושלמי שם. ועי׳ פני משה שם].

צירוף אנשי המלחמה לכלל "מחנה"

לא. **לוחמים המפוזרים במקומות שונים, יש מן האחרונים שכתבו שאינם בכלל "מחנה", עד שיהיו כולם במקום אחד, וצידדו ששיעור צירוף מקום לענין זה הוא עד שבעים אמה ושיריים, כשיעור צירוף עיר לענין תחומים** [חזון איש או"ח סי' קיד ס"ק א].

במלחמה שאינה נעשית על פי מלך או סנהדרין

לב. **מלחמה שאינה נעשית על ידי כל ישראל, דהיינו על פי מלך או סנהדרין, כגון בני העיר היוצאים להדוף גייס העומד על עירם כדי להציל את אנשי העיר, יש מן האחרונים שצידדו שאין נוהגים בה ההיתרים האמורים במחנה של מלחמה, ואם יש צורך בהיתרים אלו עבור ההצלה, מותר בכל מקרה** [חזון איש או"ח סי' קיד ס"ק א]. **[7]**

[7] ועי' משנת יעקב (רוזנטל) עירובין פ"א ה"ג אות ו, שתמה מהפוסקים שהזכירו את ההיתרים הנוהגים במחנה המלחמה, עי' טור או"ח קנח ועוד, ומוכח שהם סוברים שדינים אלו נוהגים אף בזה"ז, שאין מלך ושופט.

חניית המחנה

לג. **מחנה היוצאים למלחמה, חונים בכל מקום שירצו** [ר' יהודה בן תימא בברייתא עירובין יז א, ומאירי שם; עי' רמב"ם מלכים פ"ו הי"ב. ועי' שו"ת צפנת פענח (י-ם תשכ"ה) סי' קח אות ב, וצפנת פענח דברים כג י].

מקום קבורת המתים במלחמה

לד. **הרוגי המלחמה, דינם כמת מצוה, והם נקברים במקומם, ואפילו בשדה של אחרים** [ר' יהודה בן תימא בברייתא עירובין יז א; רמב"ם מלכים פ"ו הי"ב] **- והוא הדין שנוהגים בהם שאר דיני מת מצוה** [הלכות מדינה ח"ב ש"ו פ"ב אות ב] **- שלפי שהלוחמים טרודים במלחמה, עשו את ההרוגים כמתי מצוה** [רדב"ז לרמב"ם שם הי"ג], **ואפילו כשמתו מיתת עצמם** [רדב"ז שם].

אופן קבורתם

לה. **קבורת הרוגי המלחמה אינה נעשית על ידי נתינת כל המתים בגומה אחת גדולה, כמנהג אנשי חיל בשאר אומות, אלא על ידי קבורת כל אחד מן ההרוגים בנפרד, וכפי שקוברים את שאר מתי ישראל** [עי' דברי ר' יהודה בין תימא בירושלמי עירובין פ"א ה"י].

פינוי קבריהם

לו. **הרוגי מלחמה שנקברו כל אחד בקבר יחידי, כדינם, אסור לפנותם** [עי' ירושלמי עירובין פ"א ה"י, ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ו פ"ד אות א]. **עברו וקברום כשהם מכונסים הרבה**

יחד, מותר לפנותם כדי לקבור כל אחד מהם ביחידות, ומתוך כך מותר אף לפנותם לכל מקום שירצו [עי' ירושלמי שם, ועי' הלכות מדינה שם. ועי' מס' שמחות פי"ד, ועי' חזון איש יו"ד סי' רט ס"ק יג ד"ה וכן].

פריצת גדר ונטילת ממון ישראל

לז. **בשעת המלחמה, רשאי המלך לפרוץ לו דרך כפי מה שהוא צריך, ואינו מעקם את הדרכים מפני שדות וכרמים, אלא הולך בשוה ועושה מלחמתו** [עי' רמב"ם מלכים פ"ה ה"ג, ועי' כסף משנה שם שהוא על פי משנה סנהדרין כ ב. ועי' תפארת ישראל בועז אהלות פט"ז אות יג] **- אף לסוברים שאינו רשאי לעשות כן שלא בשעת המלחמה** [עי' לחם משנה מלכים שם, בדעת הרמב"ם שם] **- וכן הוא לוקח את השדות והזיתים והכרמים לעבדיו בשעה שהם הולכים למלחמה, אם אין להם מה לאכול אלא משם – אף לסוברים שאינו רשאי לעשות כן שלא במלחמה** [עי' רדב"ז מלכים פ"ד ה"י, בדעת הרמב"ם שם] **- שנאמר: וְאֶת שְׂדוֹתֵיכֶם וְאֶת כַּרְמֵיכֶם וְזֵיתֵיכֶם הַטּוֹבִים יִקָּח וְנָתַן לַעֲבָדָיו** [שמואל א ח יד. עי' רמב"ם שם פ"ד ה"ו, ורדב"ז שם בדעתו].

גיטי מלחמה

לח. **היוצא למלחמה, יש מן הראשונים סוברים שנוהגים שהוא כותב גט לאשתו** [עי' רש"י שבת נו א ד"ה שבקש, בביאור דברי הגמ' שבת שם וכתובות ט ב: כל היוצא למלחמת בית דוד וכו'], **[8]** שמא יֵהרג ולא יוודע שנהרג, או שמא ילך בשבי, ותתעגן [רש"י שבת שם].

ויש חולקים וסוברים שדוקא מי שאין לו בנים כותב גט לאשתו, שמא יֵהרג במלחמה ותזדקק אשתו ליבום [עי' רש"י כתובות שם ד"ה גט, ותוס' שם ד"ה כל היוצא וגיטין עג ב (בדף עד א) ד"ה אמר וב"מ נט א ד"ה נוח וריטב"א כתובות שם, בדעתו].

לט. **נתינת הגט, נחלקו בה ראשונים: יש שכתבו שהיא נעשית בתנאי, שאם לא ישוב הלוחם מן המלחמה יחד עם שאר הנלחמים תהא האשה מגורשת מעכשיו** [תוס' גיטין שם; ראי"ה כתובות שם א].

ויש שכתבו שנתינת הגט נעשית בלא תנאי [ר"ת בתוס' שבת שם ד"ה גט, וכתובות שם, וגיטין שם, וב"מ שם; רשב"א כתובות שם], **וכדי שלא יהיו אחרים קופצים על נשותיהם, היו מגרשים אותן בצינעה** [ר"ת בתוס' כתובות שם, וכעין זה בתוס' שבת וגיטין ובב"מ שם; רשב"א שם] **[9]**.

[8] ועי' שו"ת הרמב"ם סי' תלט שאין זה דוקא במלחמות דוד, שאף במלחמות שאול נהגו כן, ושם שהטעם שהוזכרה דוקא מלחמת בית דוד, הוא לפי שהיו הלוחמים צדיקים ומדקדקים שלא יבוא מכשול על ידם, ועי' רש"י כתובות שם ד"ה דכתיב, שישי אבי דוד נהג כן במלחמת שאול, ומשם למד דוד להנהיג כן, ועי' ריטב"א שם, ועי' בעה"ט במדבר לב כא, שאף משה הנהיג כן,

וכן משמע בגרש ירחים גיטין עד א ובפורת יוסף כתובות מג ב, שנהגו כן בכל המלחמות. ועי׳ מאירי שבת שם, שמשמע קצת שדוקא במלחמות בית דוד נהגו כן. ועי׳ שו״ת שואל ומשיב תליתאה ח״ג סי׳ לו ד״ה והנה ע״ד, שצידד שלא נהגו כן אלא במלחמת הרשות, שיש לחוש למיתה, אבל במלחמת מצוה אין לחוש למיתה.

[9] ועי׳ ר״ן כתובות שם, שהיתה כעין אמנה, שלא יקח אחד את אשת חבירו אף על פי שכבר נתגרשה, ועי׳ רשב״א שם, ותשו׳ ר״מ ב״ר משה בסוף סי׳ מנורת המאור.

ז. עוֹרְכֵי המלחמה

[1] מקור הביטוי ״עורכי מלחמה״ על האנשים הנלחמים, הוא בדברי הימים א יב לד ולו, וכן מצינו בסוכה ג א וב וסוטה מד ב, בנוסח הדפוסים: חוזרים מעורכי המלחמה, אבל ברוב כתבי היד הנוסח שם הוא: ״מעֲרכי המלחמה״, ונראה שהכוונה למקום שבו עורכים את המלחמה, וכן הוא אף בדפוסים בסוטה מג ב ובמנחות לו א, ועי׳ מלאכת שלמה סוטה פ״ח מ״ב.

א. האנשים הפטורים מעריכת מלחמה

פחות מבן עשרים

א. **מי שהוא פחות מבן עשרים, כתבו ראשונים שאינו יוצא למלחמה** [עי׳ ראשונים דלהלן; עי׳ רשב״א יבמות עא ב]**, דהיינו שאינו רשאי לצאת למלחמה, אף אם הוא רוצה לצאת** [באורים כבדו ד׳ שמות ל יד. ועי׳ מנחה חריבה סוטה מג א ורנת יצחק שיר השירים ג ז, שנסתפקו בזה]**, שנאמר: מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה כָּל יֹצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל** [במדבר א ג]**, מגיד שאינו יוצא בצבא פחות מבן עשרים** [רש״י שם; עי׳ מדרש הגדול שם; עי׳ חזקוני שם]**, ולדעתם, יוצאי צבא היינו היוצאים למלחמה** [עי׳ רמב״ן שם, בדעת רש״י שם; עי׳ מדרש הגדול שם; עי׳ רשב״ם שם ב; עי׳ חזקוני שם ג; עי׳ כלי יקר שם; עי׳ העמק דבר שם; עי׳ מלבי״ם שם. ועי׳ רש״ר הירש שם]**.** **[2]**.

[2] וכן על הכתוב לענין חיוב מחצית השקל: כֹּל הָעֹבֵר עַל הַפְּקֻדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה [שמות ל יד], כתבו ראשונים: למדך כאן שאין פחות מבן עשרים יוצא לצבא [רש״י שם]. וכן מה שכינה הכתוב את המתים במדבר מחמת חטא המרגלים: אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה [דברים ב יד וטז], פירשו ראשונים שהיינו שבני עשרים שנה ומעלה, שמתו מחמת חטא המרגלים [עי׳ במדבר יד כט, שהגזירה בחטא המרגלים נגזרה על בני כ׳ ומעלה], הם היוצאים בצבא [רש״י דברים שם טז ורשב״ם ובכור שור שם יד. ועי׳ יהושע ה ד ורד״ק שם]. וכן מצינו בכתוב, שבימי אמציה מלך יהודה, יצאו למלחמה מבן עשרים ומעלה [עי׳ דברי הימים ב כה ה. ועי׳ משפט המלחמה (אריאלי) סי׳ ד אות א]. וכן מה ששנינו: בן עשרים

לרדוף [אבות פ״ה מכ״א], פירשו ראשונים ואחרונים שהיינו שמבן עשרים יוצא לרדוף במלחמה [עי׳ רמב״ן ורבנו בחיי וחזקוני במדבר א ג; דרך חיים אבות שם].

אף למלחמת מצוה, אין יוצא אלא בן עשרים ומעלה [עי׳ רשב״א יבמות עא ב; עי׳ מנחת חינוך סוף מצוה תקכו, בדעת רש״י במדבר א ג ; עי׳ כלי חמדה ר״פ חיי שרה. ועי׳ הלכות מדינה ח״ב ש״ג פ״ב אות ו] **[3].**

[3] בטעם שפחות מבן עשרים אינו יוצא למלחמה לסוברים כן, כתבו ראשונים, שאינו חזק למלחמה בפחות מעשרים [עי׳ רמב״ן ורבינו בחיי במדבר א ג], ויש שכתבו, שבעבור שבן עשרים יש לו מצוות הרבה, בן חמש למקרא בן עשר למשנה בן שלש עשרה למצוות בן חמש עשרה לתלמוד [עי׳ אבות שם], אחרי שיש לו מצוות הרבה יכול לרדוף למלחמה [מושב זקנים במדבר שם בשם ר״י], ומן האחרונים יש שכתבו בטעם הדבר, שההצלחה במלחמה תלויה בזכות הלוחמים, שהרי הירא מעבירות שבידו חוזר מערכי המלחמה, לסוברים כן, וכל מי שהוא בן עשרים, מצד היותו בן עונשין בבית דין של מעלה, ביותר הוא מדקדק במעשיו, ומן הסתם יש לו יותר זכויות שיגינו בעדו במלחמה, וכל פחות מבן עשרים, מן הסתם אינו מדקדק כל כך במעשיו ואין לו כל כך זכויות שיכריעו על חובותיו [כלי יקר במדבר שם], ויש מן האחרונים שכתבו, שהטעם הוא שאז האדם מבקש לנצח ולמשול על אחר [דרך חיים אבות שם].

ויש שנראה מדבריהם שאף מי שפחות מבן עשרים יוצא למלחמת מצוה [מנחה חריבה סוטה מג א. ועי׳ שו״ת דבר יהושע ח״ה ענינים שונים סי׳ יב, שצידד כן].

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שהם חולקים על כל זה, ולדעתם אף פחות מבן עשרים יוצא למלחמה [עי׳ רמב״ם שלא הביא דין זה, ועי׳ תחוקה לישראל על פי התורה ח״א עמ׳ 114, ועי׳ מנחת חינוך סוף מצוה תקכו ורש״ש שבת קנב א, שהעירו על השמטתו, ועי׳ רש״ש שם, שהעיר שאף בגמ׳ לא נמצא].

בן ששים ומעלה

ב. **מי שהוא בן ששים שנה ומעלה, כתבו ראשונים שאינו יוצא למלחמה** [עי׳ רש״י שיר השירים ג ז; עי׳ רמב״ן במדבר כו סד; בכור שור דברים ב יד; ספורנו במדבר א מה; העמק דבר שם יד כט; רש״ש שבת קנב א], **ואף לא למלחמת מצוה, שכן מצאנו שאין נקראים ״אנשי המלחמה״ אלא עד גיל ששים** [פנים יפות שם. ועי׳ רמב״ן וספורנו שם, והלכות מדינה ח״ב ש״ג פ״ב אות ה].

ויש שנראה מדבריהם שאם ראוי והגון לצאת כאחד הבחורים, אף על פי שאינו חייב לצאת, רשאי לצאת אם רוצה [אברבנאל במדבר א. וכעין זה במהרי״ל דיסקין פי׳ מטות. ועי׳ רנת יצחק שיר השירים ג ז, שנסתפק בזה].

ויש מן הראשונים סוברים שאף יותר מבן ששים שנה יוצא למלחמה [עי' רמב"ן ורשב"א יבמות עא ב; עי' רש"ש שבת שם, בדעת תוס' ב"ב קיז ב ד"ה מכאן].

נשים

ג. **נשים – יש סוברים שאין הן יוצאות אף למלחמת מצוה** [עי' החינוך מצוות תקכה ותקכו ותקכז ותקסו, ועי' נתיב מאיר מלכים פ"ה ה"ה, שיש לפרש שהן חייבות להלחם, אלא שאין המצוה מוטלת עליהן; עי' אברבנאל דברים כ ד"ה והנה היה, ולאור ההלכה המלחמה פ"ג, בדעתו; עי' מנחת יהודה במדבר לא ג; הון עשיר שם]**, לפי שאינן בנות מלחמה** [עי' החינוך מצוות תקכז ותרג שם. ועי' הון עשיר שם. ועי' שושנים לדוד שם]**, או לפי שמלחמת מצוה היא מצות עשה שהזמן גרמא, שלילה אינו זמן מלחמת מצוה לדעתם, שמלחמת מצוה חשובה כדיני נפשות שזמנם ביום** [מרחשת שם אות ג].

ד. **לפיכך לדעתם כל מצוות המלחמה, כגון שלא לפחד במלחמה - לסוברים שיש בכך איסור - ודין קריאת שלום - לסוברים שהיא מצוה - והיתר מאכלות אסורות לחלוצי צבא, ודין יד ויתד, אינן נוהגות בהן** [עי' החינוך שם. ולכאורה הכוונה שאין המצוות שייכות כלל בנשים, ולא שאינן מצווֹת] **[4].**

[4] ולדעתם, אותה ששנינו: במלחמות מצוה הכל יוצאים, אפילו כלה מחופתה [משנה סוטה שם], היינו שכיון שהחתן יוצא למלחמה, הכלה יוצאת מחופתה שאינה נוהגת ימי חופה [רדב"ז מלכים פ"ז ה"ד בפירוש א, ושושנים לדוד ומעשי למלך ועינים למשפט שם]; או שאף על פי שאינה צריכה לעמוד בקשרי המלחמה מכל מקום לדעתם פעמים שאף אשה יש לה לעשות מעשה המסייע למלחמה, כגון לעשות כמו שעשתה האשה לאבימלך [עי' שופטים ט נג], וכמו שעשתה האשה החכמה לשבע בן בכרי [עי' שמואל ב כ כב וקהלת רבה פ"ט יח ב], וכמו שעשתה יהודית לאליפורנוס בימי החשמונאים [עי' הון עשיר סוטה שם]; או שמכל מקום היא יוצאת לספק מים ומזון לבעלה [עי' רדב"ז שם, בפירוש ב; עי' תפארת ישראל שם; עי' רש"ש שם. ועי' ויואל משה מאמר שלש שבועות אות קלה (עמ' קמ)], ולתקן את הדרכים, וכדומה [עי' תפארת ישראל שם]; או שיש למלך רשות לקחת אותה מדיני המלכות להשתתף במלחמה, אבל היא מצד עצמה פטורה ממצוַת המלחמה [עי' נתיב מאיר שם].

ויש מן הראשונים והאחרונים סוברים שהן יוצאות למלחמת מצוה [עי' ספר המצוות בהקדמת מנין המצוות; מנחת חינוך מצוה צג ותכה ותקכה ותקכז ותקסו ותקפב ותרג ותרד; ביאור ר"פ פערלא לרס"ג עשה יד, בדעת הרס"ג; עי' שו"ת מהרי"ל דיסקין קו"א אות קב; עי' שדי חמד כללים מע' ז כלל יג; עי' משך חכמה הפטרת בשלח]**, ולדעתם נוהגות בנשים במלחמת מצוה כל המצוות הנוהגות במלחמה** [עי' מנחת חינוך במצוות הנ"ל].

הכהנים

ה. **הכהנים, יש מן הראשונים והאחרונים סוברים שהם יוצאים למלחמת מצוה** [עי' רד"ק שמואל ב כג כ ומלכים א ב כה; עי' מראה כהן (אדלר) מהד' תליתאה סי' קמז אות ד]**, שאף על פי שאפשר שיטָמאו, ואסור לכהנים ליטמא למתים, לא חילק הכתוב במלחמת מצוה בין כהנים לישראל** [רד"ק שם ושם, והוכיח מכך שבניהו בן יהוידע היה שר צבא אע"פ שהיה כהן. וכן כתב בשו"ת דברי יששכר סי' קמט, שהכהנים היו בכלל כיבוש הארץ, והוכיח מפינחס ובניהו ומלכי בית חשמונאי]**, ועוד, שכיון שהותרה ההריגה במלחמה, בודאי שאף הטומאה הותרה** [מראה כהן שם וסי' קנ]**.**

יש שכתבו שהיינו דוקא במלחמת מצוה, אבל במלחמת רשות, אינם יוצאים [אמר יוסף שם, בדעת המרדכי גיטין סי' תלב]**, כיון שהם מוזהרים על טומאה** [עי' רד"ק שם ושם]**, או שכיון שמוטלת עליהם עבודת המקדש, לא הטילה התורה עליהם את צרכי המלחמה** [מראה כהן סי' קנ שם]**.**

ויש מן האחרונים שצידדו לומר בדעת ראשונים, שכהנים אינם חייבים לצאת למלחמה, אבל אם רצו, הם רשאים [ברכי יוסף אה"ע סי' ו אות ו ופני מבין סנהדרין כ ב (סד א)].

שבט לוי

ו. **בני שבט לוי, יש מן הראשונים שכתבו שאינם יוצאים למלחמה** [עי' רמב"ם שמיטה ויובל פי"ג הי"ב; עי' רשב"ם במדבר א מז וחזקוני שם מט וראב"ע שם נ ואברבנאל שם; עי' הלכות מדינה ש"ג פ"ג אות ז, בדעת המאירי תהלים כ ב; עי' אברבנאל פ' מטות, לענין מלחמת מדין]**, ששבט לוי הובדל לעבוד את ה', לשרתו ולהורות דרכיו לרבים** [רמב"ם שם]**, או משום ששבט לוי הופקד על שמירת המשכן וחניה סביבו** [ראב"ע שם. ועי' רשב"ם וחזקוני ואברבנאל שם]**.**

וכן על הכתוב לענין מלחמת מדין: וַיִּמָּסְרוּ מֵאַלְפֵי יִשְׂרָאֵל [במדבר לא ה]**, יש שגרסו בדברי רבי עקיבא בספרי: להוציא שבטו של לוי** [עי' ספרי במדבר פיסקא קנז, לנוסח הגהות הגר"א שם, ועי' עינים למשפט ב"ב ז ב אות ט]**.**

ומכל מקום, יש מן האחרונים שכתבו שהם יוצאים לשמור את הכלים ולספק מים ומזון [עי' עמק הנצי"ב במדבר פיסקא קנז, ועי' שו"ת דובב מישרים ח"ג סי' סט]**, ויש שכתבו שאינם יוצאים אף לשמור את הכלים** [גנזי הספרי, בדעת הספרי שם לגירסת הגר"א]**.**

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם ששבט לוי יוצא למלחמה [עי' לעיל שיש ראשונים סוברים שאף כהנים יוצאים למלחמת רשות, ויש סוברים שהם יוצאים למלחמת מצוה; עי' מראה כהן סי' קמח, שצידד כן אף לדעת הרמב"ם שם, ושדוקא בזמן שהיו שבט לוי המורים בעם לא יצאו למלחמה; עי' חי' הגרי"ז סוטה מג א, מרי"ד סולובייציק, בדעת הרמב"ם הנ"ל, שדוקא לכתחילה אינם יוצאים כשיש אחרים]**.**

ויש שכתבו שאינם חייבים במלחמה, אבל מותר להם לצאת מרצונם [דרך אמונה שמיטה ויובל פי״ג באור ההלכה הי״ב, בדעת הרמב״ם שם. וכן משמע ברע״ב במדבר לא ד, ובזרע אברהם לספרי שם].

ויש מן האחרונים שכתבו, שאף על פי שאינם יוצאים למלחמת רשות, הם יוצאים למלחמת מצוה [שו״ת חבלים בנעימים ח״ב סוס״י קלב; אבני חפץ סי׳ צ אות ח], **ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם, שאף למלחמת מצוה אינם יוצאים** [אברבנאל שם ודרך אמונה שם. ועי׳ עינים למשפט שם וגנזי הספרי סי׳ ח וריא״ה הרצוג בשו״ת מראה כהן (אדלר) תליתאה סו״ס קמז].

תלמידי חכמים

ז. **תלמידי חכמים אינם יוצאים למלחמה** [עי׳ רמב״ם שמיטה ויובל פי״ג הי״ג, ושו״ת אור שמח סי׳ סז ודרך אמונה שם ס״ק סא בדעתו, שתלמידי חכמים דינם כשבט לוי; עי׳ מהרש״א ח״א סוטה י א; עי׳ שו״ת חתם סופר ח״ו סי׳ כט. ועי׳ קרן אורה סוטה מד ב, ואגרות ראי״ה סי׳ תתי], **ואף לא למלחמת מצוה** [עי׳ רמב״ם שם שתלמידי חכמים דינם כשבט לוי, ולדעתו שבט לוי אינם יוצאים אף למלחמת מצוה, ראה לעיל, ועי׳ הלכות מדינה ח״ב ש״ג פ״ד אות א; עי׳ אגרות ראי״ה שם, ועינים למשפט ב״ב ז ב אות ט].

ויש שכתבו שהיינו דוקא כשיכולים להילחם בלעדיהם [הלכות מדינה שם אות ג ואילך].

ויש מן הראשונים והאחרונים שכתבו שלמלחמת מצוה הם יוצאים [עי׳ ערוך ע׳ אנגריא; עי׳ רד״ק ורלב״ג ואלשיך ומלבי״ם שופטים ה יד ואלשיך ומלבי״ם ומצודת דוד שם טו; עי׳ תוס׳ שבועות שם ד״ה דקטלא, ומהרש״א שם בדעתם, שלמלחמת הרשות אין תלמידי חכמים יוצאים, ומשמע שלמלחמת מצוה יוצאים], **חוץ מתלמידי חכמים שתורתם אומנתם, ופרקו מעל צוארם עול חשבונות הרבים אשר ביקשו בני האדם** [עי׳ קהלת ז כט ורמב״ם שמיטה ויובל פי״ג הי״ג. הלכות מדינה שם].

מחוסר אבר

ח. **מי שאין לו ידים או רגלים או עינים או שינים, אמר ר׳ יוסי הגלילי שאינו יוצא למלחמה** [ספרי דברים פיסקא קצ; ילקוט שמעוני שופטים רמז תתקכג].

ומכל מקום אמר ר׳ יהודה, שזה דוקא במלחמת הרשות, אבל למלחמת מצוה יוצאים [עי׳ ספרי שם], **ויש שצידדו לומר כן אף בדעת ר׳ יוסי הגלילי** [עי׳ מלבי״ם שם כ א; עי׳ הלכות מדינה ח״ב ש״ג פ״ח אות א], **ויש שנראה מדבריהם שלדעת ר׳ יוסי הגלילי אף למלחמת מצוה אינם יוצאים** [עי׳ מנחת חינוך בקומץ המנחה סוף מצוה תקכז].

ב. הפטורים מלצאת למלחמה מחמת מקרה

הפטורים מלצאת

א. **הפטורים מלצאת למלחמה מחמת נשואין ובנין בית ונטיעת כרם** [עי' דברים כד ה. ספרי דברים פיסקא רעא; משנה סוטה מג א, ועי' ברייתא שם מד א; רמב"ם מלכים פ"ז ה"י]**, אינם פטורים אלא מלצאת למלחמת רשות, אבל למלחמת מצוה הכל יוצאים, ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה** [משנה סוטה מד ב, ורש"י שם ד"ה בד"א; עי' רמב"ם מלכים פ"ז ה"ד]**. וכן על דברי הכתוב: וְהַמֶּלֶךְ אָסָא הִשְׁמִיעַ אֶת כָּל יְהוּדָה אֵין נָקִי** [מלכים א טו כב]**, במלחמת אסא עם בעשא, שהיתה מלחמת מצוה** [חזון יחזקאל סוטה סו"פ ז]**, אמרו, אין נקי לביתו שעה אחת, שאפילו חתן שנאמר בו: נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אֶחָת, לא היה נקי לביתו אפילו שעה אחת** [ירושלמי סוטה פ"ח ה"י]**. ויש מן האחרונים שכתבו שהלכה למשה מסיני היא** [עי' נתיבות הקדש סוטה שם]**.**

ויש מן האחרונים שכתב בדעת ראשונים, שהם פטורים מלצאת אף למלחמת מצוה [אמת ליעקב סוטה מב ב, בדעת הרמב"ם מלכים שם]**.**

ב. **במקום שיש צורך במלחמה לאותם הפטורים ממנה, ויש בדבר פיקוח נפש, נחלקו בדבר:**

יש מן האחרונים שכתבו, שפשוט שבשביל פיקוח נפש והצלת העם כולם חייבים [חזון איש או"ח סי' קיד ס"ק ג]**.**

ויש שנראה מדבריהם, שדוקא כשנכנסו למלחמת מצוה, ויש סכנה אם לא יקחו את הפטורים ממלחמת מצוה, צריכים אף הפטורים ממלחמת מצוה לילך לעזרת אחיהם הנתונים בפיקוח נפש [הלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"ד אות ד]**.**

ויש שכתבו, שהפטורים במלחמה פטורים אף במקום פיקוח נפש, כיון שיש בזה ספק פיקוח נפש אף לנלחמים, ועוד שבסדר המלחמה קבעה תורה סדרי המלחמה באופן המועיל ויפה, מבלי להתחשב ברבוי הצבא, כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט [שמואל א יד ו. עינים למשפט ב"ב ז ב אות ט]**.**

ג. החוזרים מערכי המלחמה

א. **אותם החוזרים מן המלחמה - הבונה בית ולא חנכו, והנוטע כרם ולא חללו, והמארס אשה ולא לקחה - אינם חוזרים אלא במלחמת הרשות, אבל למלחמת מצוה הכל יוצאים** [משנה סוטה מד ב ורש"י שם ד"ה בד"א; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ד. ועי' עמוד הימיני סי' יד אות ז]**, ואף מלחמה שאין דינה כמלחמת מצוה לענין שאפשר לצאת אליה בלא בית דין, לסוברים כן, חשובה מלחמת מצוה לענין שהכל יוצאים אליה, ואף**

אותם החוזרים מן המלחמה [כנסת הגדולה ללשונות הרמב"ם שם פ"ה ה"א. ועי' פרי האדמה מלכים שם, שתמה].

ב. **ויש מן האחרונים שנראה שצידדו לומר שהירא ורך הלבב חוזר אף במלחמת מצוה** [רדב"ז מלכים פ"ז ה"ב, בדעת רמב"ם שם], **משום שטעם חזרתו הוא כדי שלא ימס את לבב אחיו כלבבו, וטעם זה קיים אף במלחמת מצוה** [עי' תירוש ויצהר תפארת בנים סי' נז (כז א). ועי' מנחה חריבה סוטה שם ובדרישה מחיים (מודעי) דרוש ה לנישואין (קכד א ואילך). ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ד פ"א אות ד, שצידד בדעת החשמונאים שהכריזו במלחמתם דין חזרה, שסברו שאף במלחמת מצוה נאמר דין חזרה].

ד. הירא ורך הלבב

א. **מי שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה, לדעת רבי עקיבא חוזר, שמפרש מה שאמרה תורה: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ** [דברים כ ח], **כמשמעו** [משנה סוטה מד א; ספרי דברים פיסקא קצז. ועי' רמב"ן דברים שם. ועי' חזקוני שם. ועי' חידושי הגרי"ז על התורה סטנסיל סי' קה]. **ואף בדעת רבי יוסי ורבי יוסי הגלילי שמפרשים את דברי הכתוב: הירא ורך הלבב, באופן אחר, צידדו ראשונים ואחרונים לומר, שאף מי שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה חוזר** [סמ"ג עשין קכ; עי' מאירי סוטה שם (מב א); הגהות מיימוניות וכסף משנה מלכים פ"ז הט"ו], **ופירשו מה שהעמידו בתלמוד את דברי הברייתא: שמע קול קרנות והרתיע, צחצוח חרבות ומים שותתים לו על ברכיו, חוזר, אפילו כר' יוסי הגלילי, שלמדים כן לדעתו מהמשך הכתוב: וְלֹא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו כִּלְבָבוֹ** [דברים שם. סוטה שם ב], **שהיינו שלמדים מכתוב זה שרבי יוסי הגלילי מודה לדברי רבי עקיבא בחזרת הירא כמשמעו** [סמ"ג שם; הגהות מיימוניות וכסף משנה שם]. **וכן כתבו ראשונים להלכה, שהוא חוזר** [רמב"ם מלכים שם].

ויש מן האחרונים שצידדו לומר שלדעת רבי יוסי ורבי יוסי הגלילי הירא ורך הלבב כמשמעו אינו חוזר מן המלחמה, ומפרשים את דברי התלמוד שמודה שחוזר, דוקא במי שיש לו פחד גדול ורתת [לחם משנה שם. וכן צידד בני ציון או"ח סי' נד אות ב, בדעת החינוך מצוה תקכו. וכן נראה בראי"ם ובמלבי"ם דברים שם].

ב. **מי שבידו עבירות מן התורה, לדעת רבי יוסי הגלילי ורבי יוסי, חוזר** [עי' משנה סוטה מד א, וגמ' שם ב; עי' תוספתא שם פ"ז], **פן יספו אחרים בעוונו** [עי' החינוך מצוה תקכו. ועי' בני ציון או"ח סי' נד ס"ק ב], **ואף אם הוא אינו ירא מחמת העבירה** [בני ציון שם, בדעת החינוך שם], **ויש מן האחרונים סוברים שדוקא כשהוא ירא מחמת העבירה** [עי' עיון יעקב סוטה שם ב; בני ציון שם, בדעת הסמ"ג שם]. **ולדעתם, מה שאמרה תורה: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ** [דברים שם], **היינו המתירא מעבירות שבידו** [משנה

שם; תוספתא שם], **שנאמר: לָמָּה אִירָא בִּימֵי רָע** [תהלים מט ו. ספרי דברים פיסקא קצב]. **ולדעת רבי עקיבא שמפרש באופן אחר, נחלקו ראשונים ואחרונים אם חוזר אם לאו** [עי' סמ"ג מ"ע קכ; חסדי דוד לתוספתא שם הי"ד].

להלכה נחלקו ראשונים: יש שפסקו שהוא חוזר [מאירי סוטה מב א; החינוך שם], **ויש שפסקו שאינו חוזר** [עי' רמב"ם מלכים פ"ז הט"ו, ומאירי שם ופרי מגדים או"ח סי' נד א"א ס"ק א ושאגת אריה החדשות סוף סי' יד ובני ציון או"ח שם ס"ק ב בדעתו].

שער ב

הערכים:

מלחמה

מלחמה / עורכי המלחמה

כבוש מלחמה

*

נספח: המלחמה / הרב ש.י זוין

מִלְחָמָה. אופן עשיית מלחמה, והדינים הנוהגים בה.

הפרקים: —
א. האופנים והזמנים שיוצאים בהם למלחמה;
ב. תנאי היציאה;
ג. הקריאה לשלום;
ד. סדר היציאה;
ה. יציאת הארון;
ו. סדר המלחמה;
ז. הדינים הנוהגים בה;
ח. ההיתרים הנוהגים בה.

א. האופנים והזמנים שיוצאים בהם למלחמה

הצורך שבשבילו היא נעשית

מלחמה שישראל עושים, פעמים שהיא נעשית לצורך מצוה, כגון כיבוש ארץ־ישראל*[1], או לא להחיות שבע־אומות*[2], או מחית־עמלק*[3], או מצוה מיוחדת לשעה, כגון מלחמת ישראל במדין[4], או להצלת ישראל מיד צר[5], או כדי למעט את אויבי ישראל[6] –על הסוברים שמלחמה למעט את אויבי ישראל אינה מצוה גמורה, עי' להלן[7]– ופעמים שאינה נעשית אלא לצורך רשות, כגון מלחמה להרחבת גבול ישראל, וכיוצא, ועל כך, עי' להלן[8]. ואין נלחמים תחילה אלא מלחמת מצוה, ואחר כך מלחמת רשות[9]. בדרך כלל המלחמה היא עם אומות העולם, ופעמים מצינו מלחמה בתורת רשות או מצוה אף במלחמה עם ישראל[10]. על המלחמה שעושים עם אנשי עיר־הנדחת*, ע"ע.

דינים שונים מצינו שאינם נוהגים אלא במלחמת מצוה, ועליהם, עי' לעיל[11] ולהלן[12]. ומהם שאינם נוהגים אלא במלחמות מסוימות, ועל המלחמות השונות בהם הם נוהגים, עי' להלן[13].

מלחמת רשות

מלחמת רשות, נעשית כדי להרחיב את גבול ישראל[14], או כדי שיהיו העמים

מלחמה. **1.** ע"ע: הכיבוש. **2.** ע"ע. **3.** ע"ע, ציונים 15 ואילך, 135 ואילך, ועוד. **4.** עי' במדבר לא. עי' פנ"י שבת סד א ומנ"ח מ' תקכז (מהד' מ"י אות ה) ואמר יוסף מלכים פ"ז ה"ד ואו"ש שם ה"ב. ועי' כנה"ג לרמב"ם שם פ"ו ה"ז, שמלחמת מדין היתה מלחמת רשות, ונ' בכוונתו שאינה כמלחמת שבע אומות ומלחמת עמלק, שיש בהן מצוה שלא להחיות מהם נשמה, ע"ע מחית עמלק ועי' שבע אומות. **5.** עי' רמב"ם מלכים פ"ה ה"א, ועי' ציון 35. ועי' שופטים ג כז-כט, ד ו-טז, ז ב-כה, ח י-יב, יא לב-לג, ועוד, על מלחמות השופטים להגן על ישראל, ועי' שם משמואל שופטים שנת תרעא שכל מלחמות השופטים היו מלחמות מצוה. ועי' מל"ב לה כ, שיאשיהו נלחם בפרעה, כדי למנוע ממנו מלעבור בארץ ישראל עם חילו, ותענית כב ב שדרש מהכתוב בויקרא כו ו: וחרב לא תעבור בארצכם, שאפי' חרב של שלום לא תעבור, ומטה אפרים (ארדיט) דרושים (ד' צא) שכיון שנאמר בברכה שאפי' חרב של שלום לא תעבור, ראוי להילחם כדי שלא תעבור. **6.** עי' סוטה מד ב. **7.** ציון 41. **8.** ציון 14 ואילך. **9.** רמב"ם שם פ"ה ה"א; החינוך מ' תכה. **10.** עי' רמב"ן בראשית יט ח, בענין מלחמת פילגש בגבעה, ומ' שם שאילו היה דינם של השבטים נכון שיש להרוג את החוטאים מבני הגבעה, היתה מלחמתם של השבטים בשבט בנימין מלחמה מן הדין, ושם שלאחר שביום הראשון למלחמה הרגו בני בנימין ביתר השבטים שלא כדין, היתה המלחמה ביום השני מלחמה כדין, לנקום את נקמת ההרוגים, וכן ביום השלישי, ועי' מהרש"א גיטין ו ב בח"א שמלחמת פילגש בגבעה היתה חשובה מלחמת מצוה ומותרת בשבת, עי' ציון 60, ועי' מו"נ ח"ג פמ"א בביאור הכתוב ביהושע כב יב. ועי' שמו"ב כ ו–טו, על מלחמה במורד במלכות ובמסייעים לו. **11.** ציון 9 ואילך. **12.** ציונים 25, 35 ואילך, 44 ואילך, 53 ואילך, 127 ואילך, 156 ואילך, 171 ואילך, 293 ואילך, 320 ואילך, 382, 403 ואילך, 452, 481, 543 ואילך, 643, 723. ועי' ציונים 357 ואילך, 470, 635, על דינים שהוזכר שאין לחלק ביניהם. **13.** עי' ציון 58 ואילך, מח' אם ההיתר לפתוח במלחמה בשבת, לסוברים כן, נוהג בכל מלחמה שיש בה מצוה, או דוקא במלחמה לכיבוש ארץ ישראל. וציון 158, שי"ס שדוקא מלחמת כיבוש א"י יוצאים אליה אף שלא ברשות בי"ד, ולא שאר מלחמות שיש בהן מצוה. וציון 302 ואילך, מח' בד' הסוברים שאי"צ לקרוא לשלום במלחמת מצוה, אם היינו דוקא במלחמת כיבוש א"י, או אף בשאר מלחמות שיש בהן מצוה. ועי' ציונים 10, 46, 158, 452, 543 ואילך. וע"ע מלחמה/ עורכי המלחמה, שיש שאינם יוצאים למלחמת רשות, אבל הם יוצאים למלחמת מצוה, ושם אם היינו בכל מלחמת מצוה, או דוקא במלחמות מסויימות. **14.** עי' סוטה מד ב:

שנלחמים בהם מעלים מנחה ומס למלך ישראל[15], או כדי להרבות בגדולתו ושמעו של מלך ישראל[16] –ויש שכתבו שאין להילחם כדי להרבות גדולה בלבד, אלא כשהדבר נעשה על מנת שייראו ממנו, ולא ילחמו בישראל[17]– או כדי לנקום את נקמת ישראל[18]. ויש מן האחרונים שכתב, שמלחמה הנעשית לצורך נקמה, אינה חשובה מלחמה לענין הדינים המיוחדים הנוהגים במלחמה[19].

מצוה בה

מלחמה שאינה אלא לצורך הרווחה, כגון להרחיב את גבול ישראל[20], יש מן האחרונים שכתבו שמכל מקום מצוה יש בה[21], וקידוש ה' יש בדבר[22], שלולא היתה מצוה, היה אסור להיכנס לסכנה בשבילה[23]. ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם, שאין בה מצוה[24].

כניסה לסכנה

מותר להילחם מלחמת רשות, ואין לחוש לאיסור לסכן נפשות[25], ויש שכתבו בדעת שמואל, שמותר למלך לסכן עד ששית מן העם במלחמת רשות, שנאמר: הָאֶלֶף לְךָ שְׁלֹמֹה וּמָאתַיִם לְנֹטְרִים אֶת פִּרְיוֹ[26], ודרשו: האלף, למלכות השמים –היינו למות בדרך כל הארץ[27]– ומאתים לנוטרים את פריו, למלכות הארץ[28], כלומר לסכנם במלחמת רשות[29]. ובטעם ההיתר, יש מן האחרונים שכתבו שאף מלחמת רשות, מצוה יש בה לסוברים כן[30]; ויש מן האחרונים שכתבו שהוא מדיני המלכות, שמלך יש לו רשות להתנהג שלא כדיני התורה, אם יש בכך צורך לטובתו ולכבודו, או לטובתם ולכבודם של ישראל[31]; ויש מן האחרונים שכתבו שאין

להרווחה, ורש"י שם ד"ה ומלחמת; רמב"ם מלכים פ"ה ה"א. **15.** עי' רש"י שם, בביאור הגמ' הנ"ל. **16.** עי' רמב"ם שם, ולחם יהודה שם וחזו"א או"ח סי' קיד אות ב, בדעתו, ועי' ציון הבא. **17.** לח"מ מלכים שם, בד' הרמב"ם שם, ועי' ציון הקודם. **18.** עי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ לאוין דעמון ומואב: להנקם מהם כפי הראוי, ורמב"ן דברים כג ז, ועי"ש בראשית יט ח ובמדבר לא ו. ועי' רד"ק תהלים קמט ז. ועי' עמוד הימיני סי' טז בסוה"ס, שיש מצוה בכל מלחמת נקמה כמו במלחמת מדין, עי' ציון 4. **19.** צ"פ במדבר לא ד–ו ובשו"ת החדשות ח"ד הג' על זהר הרקיע לאזהרות רשב"ג אות עג. על הדינים הנוהגים במלחמה, עי' להלן: הדינים הנוהגים בה; ההיתרים הנוהגים בה. **20.** עי' ציון 14. עי' מקום שמואל דלהלן, ועי"ש שמ' שה"ה בכל מלחמות הרשות. **21.** שו"ת מקום שמואל סי' ח, ועי"ש שכ"מ בשמ"א כה כח, שאמרה אביגיל לדוד: כִּי מִלְחֶמוֹת ה' אֲדֹנִי נִלָּחֶם, וצ"ב שלכאו' כוונת אביגיל היתה למלחמות דוד בפלשתים להצלת ישראל, עי' מצודת דוד שם, ועי' מקום שמואל שם, שכ"מ ברמב"ם מלכים פ"ז הט"ו, ועי' תורת אברהם (גרודזינסקי) חנוכה עמ' קכב ורש"ז קוק באגרות הראיה סי' תתקמד. **22.** מקום שמואל שם, ע"פ הרמב"ם שם. **23.** מקום שמואל שם, ועי' ציון 30. **24.** עי' שו"ת הריב"ש סי' קא: מה דבר מצוה וכו'. ועי' ציון 31 ואילך, שיש שביארו הטעם שמותר להיכנס לסכנה במלחמת רשות בע"א. **25.** ע"ע אין סומכין על הנס ציון 14 ואילך וע' פקוח נפש. עי' להלן. ועי' מנ"ח מ' תכה שבמלחמת מצוה א"א להיפטר מהמצוה מחמת הסכנה, שכיון שציותה תורה על המלחמה, בכלל המצוה אף להיכנס לסכנה, ומ' קצת שבמלחמת רשות אין מקום להיכנס לסכנה, וצ"ב אם הוא סובר שלא הותרה מלחמת רשות אלא במקום שאין סכנה. ועי' ציון 34 שי"ס שהטעם שהולכים למלחמה הוא לפי שאין חוששים לסכנה. **26.** שה"ש ח יב. **27.** עי' רשב"א וריטב"א שבועות לה ב. ועי' מהרש"א ח"א שביאר בע"א. **28.** עי' דברי שמואל שבועות שם. **29.** עי' תוס' שבועות שם ד"ה דקטלא, בביאור דברי שמואל שם, ומקום שמואל סי' ח וחת"ס חו"מ סי' מד ד"ה והנה הא, בדעתם. ועי' העמק דבר בראשית פ"ט ה. ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ב פ"ג אות ט, שלפי"ז אסור לגייס יותר משישית מהעם למלחמת רשות, וכ"מ במקום שמואל שם. ועי' שבועות שם שיש דורשים את הכתוב שם בע"א, ועי' רמב"ם יסוה"ת פ"ו ה"ט וכס"מ שם בדעתו, שפסק כחולקים, ועי' רש"י שם ד"ה דקטלא, שפי' את דברי שמואל שם בע"א, ועי' חזו"א יו"ד סי' קנז ס"ק ד, שפי' את דברי התוס' שם בע"א, וכ"מ במהרש"א שם. **30.** עי' ציון 21 ואילך. מקום שמואל שם. **31.** ע"ע מלך. מרומי שדה מגילה יד א ועירובין מה א; משפט כהן סי' קמג ד"ה ולענין וסי' קמד אות יג. וכעי"ז בחת"ס שם, שהוא משום דינא-דמלכותא-דינא (ע"ע).

לחוש לסכנה בדבר שיש בו צורך, והוא דרך העולם[32]; ויש שכתבו שהוא מדיני מלחמה, שאין משגיחים בה על סכנה[33]. ויש שכתבו שאין לחשוש לסכנה, שהם מובטחים שה' עמם וינצחו במלחמה[34].

העסוק בה אם הוא עוסק במצוה

העוסק במלחמת מצוה, חשוב עוסק במצוה*, ופטור ממצוות אחרות[35]. העוסק במלחמת רשות שאין בה מצוה, אינו חשוב עוסק במצוה[36]. ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים שנחלקו אמוראים בדבר, ויש סוברים שהוא חשוב עוסק במצוה[37], שכל מלחמות ישראל באויביהם חשובות מלחמות ה', ויש בהן מצוה[38]. העוסק במלחמה כדי למעט את אויבי ישראל, כשלא באו להילחם עם ישראל, אלא חוששים שיבואו –כגון ששמעו שמכינים עצמם לכך[39], או שדרכם להרוג ישראל לפרקים[40]– אמר רבא, וכן דעת ר' יוחנן, שנחלקו תנאים אם הוא חשוב עוסק במצוה: חכמים סוברים שאינו חשוב עוסק במצוה[41], ורבי יהודה סובר שהוא חשוב עוסק במצוה[42], מאחר שהמלחמה היא להושיע את ישראל מיד שונאיהם[43].

העוסק במצוה אחרת

העוסק במצוה, נחלקו אחרונים אם הוא רשאי להתבטל ממצותו ולעסוק במלחמת מצוה: יש סוברים שאינו רשאי, שהרי הוא כשאר עוסק במצוה, הפטור מלקיים מצוה אחרת[44]. ויש סוברים שהוא חייב להתבטל ממצותו ולעסוק במלחמה, שמלחמת מצוה היא מצוה דרבים, ויש בה הצלת כלל ישראל[45]. ולדעה זו, במלחמה כדי למעט את אויבי ישראל, נחלקו תנאים: לדעת חכמים אין להתבטל לצָרכה ממצוה אחרת, ולדעת רבי יהודה אף לצָרכה יש להתבטל ממצוה אחרת[46].

32. שו"ת שם אריה יו"ד סי' כז ד"ה ודע וד"ה אכן. **33.** חי' הגרי"ז להפטרת בשלח. ועי"ש שמי שאינו חייב להילחם, אין לו להיכנס לסכנה. **34.** מענה אליהו סי' עו, ועי' חמדת ישראל נר מצוה אות צה (עמ' 170), שכששואלים באו"ת, עי' ציון 161 ואילך, אין לחוש שלא ינצחו, ושם בד' ראשונים הסוברים שאף במלחמת מצוה שואלים באו"ת, עי' ציון 172, שהם סוברים שגם מלחמת מצוה אין נכנסים לסכנה עבורה, אלא שכיון ששאלו באו"ת אין לחשוש לסכנה. וע"ע סכנה, על כניסה לסכנה להצלת אחרים. ועי' משפט כהן שם סי' קמד טעם נוסף, שהואיל ואין יוצאים למלחמת הרשות אלא ברשות בית דין, עי' ציון 130 ואילך, יש כח לחכמים להתיר את הכניסה לסכנה בהוראת-שעה (ע"ע) משום צורך כלל ישראל. **35.** ע"ע עוסק במצוה. רבא בסוטה מד ב. ועי' רמב"ן עשין ששכח הרמב"ם מצוה ד, שהיינו במלחמה לכיבוש ארץ ישראל, ועי' להלן ציון 41 ואילך שמ' שה"ה מלחמה להצלת ישראל מצר שכבר בא עליהם, ועי' חי' הגרי"ז סוטה מד ב שה"ה כל מלחמה שיש בה מצוה. **36.** רבא שם, בביאור ד' ר' יוחנן בביאור המשנה שם. ועי' תורת הקנאות (לוריא) סוטה שם שתמה בטעם שעוסק במלחמת רשות אינו חושב עוסק במצוה, שהרי מצוה היא לשמוע בקול המלך, ע"ע, ועי' מנחה חריבה והערות לרי"ש אלישיב סוטה שם שייישבו. **37.** שו"ת מקום שמואל סי' ח, שלד' ריב"ל אין הכרח לדברי רבא שבציון הקודם, עי"ש טעמו, ושכ"מ בד' הרמב"ם שהשמיט את ד' רבא הנ"ל. **38.** מקום שמואל שם, ע"פ דבריו שבציון 21. **39.** עי' מאירי סוטה מב א, בביאור ד' רבא שם מד ב. **40.** עי' פהמ"ש לרמב"ם סוטה פ"ח מ"ו, שלמעט אויבי ישראל וגו', היינו הריגת ההורגים אותם, שלא יהרגו ישראל ולא ילחמו בארצם, ועי' חזו"א או"ח מועד סי' קיד ס"ק ב, בדעתו, שהן אומות ההורגות ישראל לפרקים, כשפוגשים אותו יחידי, אלא שאינן עורכות מלחמה, ועי' כעי"ז בברכות מים או"ח סי' רמט ס"א ד"ה לכן נלפע"ד. ועי' תולדות אדם לספרי דברים פיסקא קצט, שכל עיר שצרו עליה, חשובה אז מלחמה למעט אויבי ישראל, לפי שאם יעזבום, ודאי יבואו להילחם עמם, ודוקא מתחלה כשבאים להילחם אינה חשובה למעט אויבי ישראל, ועי"ש שמפ' כן ד' הספרי שם. **41.** רבא בסוטה מד ב, בביאור דבריהם, ורש"י שם ד"ה כי פליגי ופהמ"ש לרמב"ם סוטה פ"ח מ"ו, ולגי' המאירי סוטה מב א, כן דעת ר' יהודה, ועי' רש"י שם ד"ה אמר שרבא מפרש את דברי ר' יוחנן שם. **42.** סוטה שם ורש"י שם ד"ה רשות ופהמ"ש לרמב"ם שם, ולגי' המאירי שם, כן דעת חכמים. **43.** עי' רע"ב סוטה פ"ח מ"ז. **44.** ע"ע עוסק במצוה. תוי"ט סוטה פ"ח מ"ז. **45.** מנחה חריבה סוטה מד ב, בד' הרע"ב סוטה שם. **46.** מנחה חריבה שם בד' הרע"ב סוטה שם, ועי' רע"ב שם שמ' שמפרש כן בד' הגמ' סוטה שם, וצ"ב מד' הראשונים שבציון 41 שביארו את דברי הגמ' בע"א.

מלחמת יחיד

יחיד הנלחם, כתבו אחרונים שאין מלחמתו חשובה מלחמה[47]. ולכן, אף על פי שמלחמה מותרת בשבת באופנים מסוימים[48], מלחמת יחיד אסורה בשבת[49]. וכן אף על פי שמותר להיכנס לסכנה במלחמה, לסוברים כן[50], יחיד הנלחם, אסור לו להכניס עצמו לסכנה[51]. ויש מן האחרונים שכתבו, שיחיד הנלחם, חשובה מלחמתו מלחמה[52].

מלחמה בשבת

מלחמת הרשות אין פותחים בה בשבת, ואף אין פותחים במצור פחות משלשה ימים לפני שבת*, על הדין וטעמו, ועל פרטיו, ע"ע עונג שבת ויום טוב וע' פקוח נפש וע' שבת. מלחמת מצוה נחלקו בה: בירושלמי אמרו שפותחים בה אפילו בשבת[53], שכן מצינו ביריחו שפתחו עמה במלחמה בשבת, לסוברים כן[54], וכן אותה שדרשו בירושלמי מן הכתוב: וּבָנִיתָ מָצוֹר וגו' עַד רִדְתָּהּ[55], אפילו בשבת[56], יש שביארו שפותחים במלחמת מצוה אפילו בשבת[57]. ונחלקו: יש שכתבו שלא הותר להתחיל בשבת אלא מלחמה לכיבוש ארץ ישראל, אבל מלחמה להצלת ישראל מיד צר –כשאפשר לדחותה[58]– אסור לפתוח בה בשבת[59]. ויש שנראה מדבריהם שכל מלחמת מצוה דוחה שבת[60]. ויש שכתבו בדעת ראשונים, שהבבלי חולק, ולדעתו אין פותחים במלחמת מצוה בשבת[61].

המשך מצור בשבת

החלו לצור קודם השבת, ממשיכים לצור בשבת[62], אפילו במלחמת רשות[63], ומחללים שבת לכל צרכי המצור, אפילו שלא מפני הסכנה[64], ואפילו יכולים להפסיק את המצור ולבטל את הכיבוש בלא סכנה, אין מפסיקים[65], שכך דרש שמאי מן הכתוב: וּבָנִיתָ מָצוֹר וגו' עַד רִדְתָּהּ[66], אפילו בשבת[67]. אפילו התחילו לצור באיסור פחות משלשה

47. עי' להלן. **48.** עי' ציון 53 ואילך. **49.** אבנ"ז או"ח סי' תקט, בד' החינוך מ' תרג ותכה, לענין הריגת שבע אומות ע"י יחיד. **50.** עי' ציון 33. **51.** חי' הגרי"ז להפטרת בשלח, בד' החינוך מ' תכה, שאסור ליחיד להכניס עצמו לסכנה בהריגת שבע אומות, ועי' חי' הגרי"ז סוטה מד ב ד"ה והנה בדברי, שמחיובו של יחיד בהריגת שבע אומות, מוכח שאין מצוה זו דוקא במלחמה. **52.** שו"ת שרידי אש ח"ב סי' לד אות טו, ועי"ש שאם נלחם להצלה מיד צר, חשובה מלחמתו מלחמת מצוה. **53.** עי' ירושלמי שבת פ"א ה"ח, ועי"ש מו"ק פ"ב ה"ד; לח"מ שבת פ"ב הכ"ה, בד' הרמב"ם שם ובמלכים פ"ו הי"א; טור או"ח רמט; לבוש או"ח סי' רמח ד. **54.** ירושלמי שם ושם, ע"פ יהושע ו ג ואילך, ועי' יפה מראה שם ולבוש שם וא"ר שם, בביאור ראייתו, ועי' ציון 61 שי"ס שכיבוש יריחו לא החל בשבת, וציון 70 שי"ס שיריחו לא נכבשה בשבת, וע"ע יריחו ציון 38, שהרבה סוברים שנכבשה בשבת, ולפ"ז החלו ביום א'. **55.** דברים כ כ. **56.** ירושלמי שבת שם. **57.** יפה מראה שבת שם, בד' הירושלמי שם, ועי' פנ"מ שבת שם ד"ה וכתיב, וקה"ע מו"ק שם ד"ה עד רדתה, ומהרש"א ע"ז כה א, שפי' את הירושלמי בע"א. **58.** עי' שכנה"ג או"ח סי' רמט שמלחמה להציל ישראל מיד צר מותרת בשבת, משום פקו"נ: דלאו בדידהו תליא, ופשוט שד' המתא דירושלים שבציון הבא הם בזמן שניתן לדחות את המלחמה לזמן אחר. **59.** מתא דירושלים לירושלמי שבת שם. ועי' ילקו"ש עקב סוף רמז תתס, שכיבוש א"י דוחה שבת לפי שהוקש למילה הדוחה שבת, ע"ע מילה: בשבת וביום טוב. ועי' צ"פ תנינא יסוה"ת פ"ט ה"א. **60.** עי' מהרש"א ח"א גיטין ו א, בד' תוס' שם ד"ה וחילול, על מלחמת פילגש בגבעה, ועי' שו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סוף סי' קנ שתמה, שאפשר שהחלו ג' ימים לפני שבת. **61.** עי' ציון 70, שי"ס שאף אין ממשיכים מלחמת מצוה בשבת, וכ"ש שאין פותחים; כנה"ג הג' טור או"ח סי' רמט, בד' הרמב"ם שבת פ"ב הכ"ה ומלכים פ"ו הי"א, ושלפי"ז בכיבוש יריחו, החל המצור בתחילת השבוע. **62.** ברייתא שבת יט א; תוספתא עירובין פ"ג ה"ז; ספרי דברים פיסקא רג; עי' קה"ע ופנ"מ דלהלן בד' הירושלמי דלהלן; רמב"ם שבת פ"ב הכ"ה ובמלכים פ"ו הי"א, ועי' רדב"ז וכס"מ מלכים שם בדעתו; טור או"ח רמט. **63.** רמב"ם שם ושם, ועי' מ"מ שבת שם, שכ"מ בספרי דברים פיסקא רג; עי' טור שם. **64.** ריב"ש סי' קא. ועי' רד"ק יהושע ו יא. **65.** שפ"א שבת שם. **66.** דברים כ כ. **67.** ברייתא שם; תוספתא שם; עי' ספרי שם; פנ"מ שבת פ"א ה"ח בד' הירושלמי שם, וקה"ע מו"ק פ"ב ה"ד בד' הירושלמי שם.

ימים קודם השבת, שנינו בתוספתא, וכן כתבו אחרונים בדעת ראשונים, שמותרים להמשיך בשבת[68], ויש מן האחרונים שכתבו שאם החלו לצור באיסור אסור להמשיך[69]. ויש מן הגאונים והאחרונים שנראה מדבריהם שלעולם אין עושים מלחמה בשבת, ואפילו התחילו לצור שלשה ימים קודם השבת, ואפילו במלחמת מצוה, אלא אם כן יש סכנה במניעת המלחמה[70].

על מלחמת עמלק בשבת, ע"ע מחית עמלק[71].

על נכרים שצרו על עיירות ישראל, שהתירו באופנים מסויימים לצאת לקראתם בכלי זין ולחלל עליהם שבת, וכן התירו באופנים מסויימים לחזור למקום בכלי זין, ע"ע פקוח נפש וע' תחומים.

מלחמה בעמון במואב ובשעיר

עמון מואב ושעיר, אסור לישראל להילחם בהם כדי לקחת מהם את ארצם, שנאמר בעמון: אַל תְּצַר כִּי לֹא אֶתֵּן מֵאַרְצָן בְּנֵי עַמּוֹן לְךָ יְרֻשָּׁה[72], ובמואב נאמר: אַל תָּצַר אֶת מוֹאָב וְאַל תִּתְגָּר בָּם מִלְחָמָה כִּי לֹא אֶתֵּן לְךָ מֵאַרְצוֹ יְרֻשָּׁה[73], ובשעיר נאמר: אַל תִּתְגָּרוּ בָם כִּי לֹא אֶתֵּן לָכֶם מֵאַרְצָם עַד מִדְרַךְ כַּף רָגֶל[74]. איסורים אלו, יש מן הראשונים שצידד למנותם במנין־המצוות*, שלדעתו מצוות אלו נוהגות לדורות[75]. אבל שאר הראשונים לא מנאום[76].

התגרות של מלחמה

התגרות של מלחמה בעמון מואב ושעיר, בלא לכבוש את ארצם, אף היא אסורה[77]. ומכל מקום אם נלחמו הם עם ישראל, או שהרעו לישראל, יש מן הראשונים סוברים –לשיטתם שאף לאחר שהחלו הם להילחם עם ישראל, נוהג בהם האיסור לקחת את ארצם[78]– שמותר להילחם בהם כדי לנקום בהם, ובלבד שלא יקחו מהם את ארצם[79]. ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שנסתפקו אם מלבד האיסור לקחת מהם את ארצם, נאסרה אף ההתגרות בהם[80].

התגרות שאינה של מלחמה

התגרות שאינה של מלחמה –כגון

68. עי' תוספתא עירובין פ"ג ה"ז; כנה"ג או"ח שם הגה"ט בד' הטור שם. **69.** דרישה שם אות א, בד' הטור שם והרמב"ם שבת פ"ב הכ"ה; כנה"ג שם בד' הרמב"ם שבת שם ובמלכים פ"ו הי"א. ועי' שפ"א שבת יט א, שנ' שנסתפק בזה. **70.** עי' פרקוי בן באבוי באוצה"ג יומא פב א, שהטעם שחיללו שבת במלחמת יהושע וכן במלחמות שאול ודוד ויואב, היינו משום שאם יפסיקו בשבת יהרגום הגויים. ועי' רדב"ז מלכים פ"ח ה"א. ועי' האמונות והדעות מאמר ג ד"ה ואחרי אלה, וראב"ע במדבר ז מח, שלא היה כיבוש ירחו בשבת. **71.** ציון 242 ואילך. **72.** דברים ב יט. **73.** דברים שם ט. **74.** דברים שם ד-ה, ועי' דהי"ב כ י. עי' נזיר כג ב וב"ק לח ב והוריות יא א, לענין עמון ומואב; עי' סהמ"צ לרמב"ם שורש ג; עי' תוס' ב"ק שם ד"ה נשא וד"ה מואבים; עי' רמב"ן דברים כג ז ובהשגות לסמה"צ שכחת הלאוין ד"ה עוד אחת, ועי' רמב"ן במדבר כה יח. **75.** עי' ציון 89. השגות הרמב"ן לסהמ"צ שם, ועי"ש שאף אם אין לאוים אלו נוהגים לאחר שנלחמו אומות אלו עם ישראל, עי' ציון 93, מ"מ יש למנותם במנין המצוות, ועי"ש שנ' שאין הדבר מוכרע שיש למנותם, אבל לא ביאר את טעם הספק.

76. עי' סהמ"צ לרמב"ם שם. וכן שאר מוני המצוות. **77.** עי' במדב"ר פ"כ סי' ג ותנחומא בלק אות ג; עי' מדרש אגדה דברים ב ט; עי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ שכחת הלאוין ד"ה והנראה: ואולי, ועי' ציון 80. ועי' ציון 87, שבעמון ושעיר אסורה אפי' התגרות שאינה של מלחמה. **78.** עי' ציון 89. **79.** רמב"ן שם. ועי' רמב"ן דברים כג ז: מותר לנו לרדוף אחריהם ולכבוש מהם המדינות להכות יושבי הערים, ונ' שכוונתו לכבוש לפי שעה, וכ"מ בהמשך דבריו שם. ועי' רמב"ן במדבר כה יח, שמ' קצת שבכלל איסור מלחמה עם מואב, אף שלא להילחם בהם דרך נקמה, וצ"ב. **80.** עי' השגות רמב"ן לסהמ"צ שם, ועי"ש שמה שנאמר בכתובים (דברים ב ה וט ויט) שלא לעשות עמם מלחמה, היינו שכיון שאסור לקחת את ארצם, ממילא אין לעשות עמם מלחמה, שאין לישראל לעשות מלחמה לחנם, וצ"ב מהגמ' שבציון 87, ואפשר שלדעתו אין כוונת הגמ' לאיסור, אלא שעל עמון נכתב בלשון שמשמעו שאין מתגרים בהם כלל, ואולי אין כוונת הרמב"ן אלא על האיסור לדורות, וכ"מ קצת בלשונו שם. ועי' ירושלמי שהובא ברמב"ן שם, שדוד, שהרג כל זכר באדום, עי' מל"א יא טז, לא נהג כדין, ועי' רמב"ן

להשתעבד בהם להביא מים ומזון[81], או להטיל עליהם מסים[82], או להֵראות בפניהם מזויינים[83]– אמרו בתלמוד שהיא אסורה בבני עמון, שנאמר בהם: אַל תִּתְגָּר בָּם[84] –והוא הדין בשעיר, שאף בהם נאמר: אַל תִּתְגָּרוּ בָם[85]– ומשמע שאפילו התגרות סתם אסורה, ואילו במואב, שנאמר בהם: אַל תִּתְגָּר בָּם מִלְחָמָה[86], לא נאסרה התגרות סתם[87].

לדורות

איסורי המלחמה עם עמון מואב ושעיר[88], יש מן הראשונים שכתבו שהם נוהגים לדורות[89]. ויש מן הראשונים סוברים שאיסורים אלו אינם נוהגים לדורות[90], מהם שכתבו שלא נאסר על ישראל להילחם בהם אלא בזמן שבאו ישראל סמוך לארצותיהם בשעה שכבשו את הארץ[91], ומהם שכתבו שלא נאסר על ישראל להילחם בהם אלא כל זמן שלא כבשו ישראל את ארץ ישראל[92], ומהם שכתבו שלא נאסר על ישראל להילחם בהם אלא כל זמן שהם לא נלחמו עם ישראל, אבל משעה שנלחמו עם ישראל, הותר אף לישראל להילחם עמם[93], ומהם שכתבו שלא נאסר על ישראל להילחם בהם אלא עד שנולדו רות ונעמה, שאף על פי שמשעה שנלחמו עם ישראל היה ראוי להתיר לישראל להילחם בהם, מכל מקום הואיל והיו רות ונעמה עתידות לצאת מהם, לא הותר להילחם בהם אלא משנולדו רות ונעמה[94],

שם שהוא לפי שהריגת כל זכר באדום חשובה כלקיחת נחלתם. **81.** רש"י ב"ק לח ב ד"ה אנגריא, בביאור הגמ' שם. **82.** מאירי נזיר כג ב. **83.** עי' רש"י דברים ב ט, ועי' במדב"ר שבציון 87. **84.** דברים שם יט. **85.** דברים שם ה. תוס' ב"ק שם ד"ה מואבים. ועי' רמב"ן בראשית כז מ: שלא יתגרו בם יותר מדאי לעשות עמם רעה, ושם בביאור הירושלמי ר"ה פ"א ה"א. **86.** דברים שם ט. **87.** נזיר שם וב"ק שם והוריות יא א. ועי' ב"ר פנ"א סי' יא ובמדב"ר פ"כ סי' ג ורש"י דברים שם, שבמואב הותר אף להזיקם ולבוזזם, ועי' תנחומא (בובר) בלק סי' ג וילקו"ש בלק רמז תשסה: מה שאתה יכול לחטוף מן החוץ חטוף, ועי' מדרש אגדה דברים ב ט. **88.** עי' ציון 74 ואילך. **89.** השגות הרמב"ן לסהמ"צ שכחת הלאוין ד"ה עוד אחת, ע"פ לשון הכתוב (דברים ב ה): כִּי יְרֵשָׁה לְעֵשָׂו נָתַתִּי אֶת הַר שֵׂעִיר, והכתוב (שם ט): כִּי לִבְנֵי לוֹט נָתַתִּי אֶת עָר יְרֵשָׁה, והכתוב (שם יט): כִּי לִבְנֵי לוֹט נָתַתִּיהָ יְרֻשָּׁה, שמ' שהקפידה תורה שארצות אלו יהיו ירושה לאומות אלו לדורות, ועי"ש ד"ה והנראה, שאף לאחר שנלחמו אומות אלו עם ישראל, עדיין אסורים ישראל לקחת מהן את ארצן, ושם שכ"מ בדב"ר פ"א סי' טז, לגירסתו בדב"ר שם, שאף דוד הוזהר שלא ליטול את ארץ אדום, ועי' ציון 93. **90.** עי' סהמ"צ לרמב"ם שורש ג, ושם שמטעם זה אין למנותם במנין המצוות, עי' ציון 76; עי' ראשונים שבציון 93 ואילך. ועי' זוהר פ' בלק: למשה פקיד קב"ה דלא לאבאשא למואב, אבל לאחרא לא. ועי' ב"ר ובמדב"ר ומדרש אגדה שבציון 97. ועי' שו"ת מקום שמואל סי' לח, שאע"פ שבתחילה ניתנה להן ארצם לירושה לעולם, עי' ציון 89, מ"מ לאחר שחטאו הפסידו את ירושתן. **91.** עי' שו"ת השיב משה יו"ד סי' מח אות כח, בד' הרמב"ם בסהמ"צ שם. ועי' כעי"ז ביערות דבש דרוש יח ובעמק הנצי"ב לספרי כי תצא פיס' מא בד' רמב"ם שם, שלא נאמרו איסורים אלו אלא לדורו של משה, ועי' זוהר שבציון הקודם. **92.** חי' הגר"ח גיטין מז א, בד' הרמב"ם בסהמ"צ שם. **93.** עי' תוס' ב"ק לח ב ד"ה (בע"א) נשא (וכ"ה בתור"פ שם בתי' א ותורי"ד בשמ"ק שם בתי' א), ויד דוד ב"ק שם א ושו"ת מקום שמואל שם בדעתם, וכ"מ בשו"ת מהרי"ט חו"מ סי' ק בדעתם, ע"פ ב"ר פע"ד סי' טו שהותר לישראל להילחם בשעיר משום שהם נלחמו עם ישראל בימי עגלון, עי' שופטים ג יג, ועי' תוס' שם שאף להילחם במואב הותר לישראל, משום שעגלון מלך מואב לחץ את ישראל, עי' שופטים שם יב-יד, ועי"ש שאע"פ שבב"ר שם נזכר טעם אחר לענין היתר המלחמה במואב, אי"ז עיקר הטעם, ועי' ציון 94 שיש שביארו את התוס' שם בע"א, ועי' ציון הבא. ועי' תנחומא דברים סי' ג, שהטעם שהותר לישראל להילחם בשעיר הוא משום שלא נתנו לישראל לעבור בארצם, עי' במדבר כ יח-כא, ולכאו' הוא טעם אף להיתר מלחמה במואב, עי' שופטים יא יז. ועי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ שם ד"ה עוד אחת, שצידד לומר כן מתחילה, ועי' ציון 89, שמסקנתו היא שאין בטעם זה כדי להתיר להילחם בהם אלא בלא לקחת מהם את ארצם. **94.** עי' פנ"י ב"ק שם ב, ע"פ גמ' שם, ועי' כעי"ז במהרי"ט שם. ועי' תורי"ד בשמ"ק שם א בתי' ב, שנ' שעיקר הטעם שנאסרה המלחמה בעמון ומואב הוא משום שעתידות לצאת מהם רות ונעמה, ועי' מהר"ם שיף שם, שמ' שביאר כן אף בד'

ומהם שכתבו שהמלחמה עם עמון ומואב הותרה משעה שלא קידמו את ישראל בלחם ובמים –וכפי שמצינו שמטעם זה החמירה בהם התורה שאף אין קוראים להם לשלום כשנלחמים עמם[95]– והמלחמה עם שעיר תותר לימות־המשיח*, שלעתיד לבוא תהיה ארץ שעיר ירושה לישראל[96], ומהם שכתבו שהמלחמה עם שלש אומות אלו תותר לימות המשיח, שאז תהא ארצן ירושה לישראל[97].

ארצם שנכבשה על ידי אומה אחרת

ארצות עמון ומואב ושעיר שנכבשו על ידי אומות אחרות, מותר לישראל לכובשן, וכפי שמצינו בחלק מארצות עמון ומואב, שלאחר שכבש אותן סיחון, כבשו אותן ישראל מידיו[98]. ואפילו חזרו בני עמון מואב ושעיר ונתיישבו בארצות אלו, נראה מדברי ראשונים שמותר להילחם עמם ולכבוש מהם את ארצם[99]. ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם, שדוקא אותן ארצות שנכבשו מעמון מואב ושעיר קודם שנצטוו ישראל שלא להילחם עמם, מותר לישראל לכובשן, ולדעתם לא הותר לישראל לכבוש אותו חלק מארצות עמון ומואב שכבש סיחון, אלא משום שנכבש על ידו קודם שנצטוו ישראל שלא לכבוש מארצות עמון ומואב[100]. לאחר שבלבל סנחריב את האומות, כתבו ראשונים שמותר לקחת את ארץ עמון מואב ושעיר –אף לסוברים שהאיסור להילחם בהם לא הותר עד אותה שעה[101]– ששוב אין זו ארצם[102]. ומן האחרונים יש סוברים, שאף לאחר שבלבל סנחריב את האומות לא הותר להילחם בבני עמון מואב ושעיר ולכבוש את ארצותיהם, שלא לקחן סנחריב ומלך עליהן, אלא החריבן, והעמים הללו עתידים לחזור אליהן[103].

בזמן הזה

בזמן הזה –שאין ישראל יושבים על אדמתם[104], ואין מלך וסנהדרין שיוציאו את העם למלחמה[105]– כתבו ראשונים שאין דיני המלחמות נוהגים[106]. אבל מלחמה הנעשית להצלת ישראל מיד צר, יש מן האחרונים שנסתפקו, שהיא חשובה מלחמה אף בזמן הזה, ונוהגים בה כל דיני המלחמה[107].

באומות העולם

אומות העולם, כתבו אחרונים בדעת אמוראים שאסור להן להילחם באומות אחרות כדי לכבוש את ארצותיהן, משום איסור גזל* –הנוהג אף בבן־נח*[108]– שלא הותר כיבוש ארצות אלא לישראל[109], ומהם

תוס׳ שבציון הקודם, ואפשר שאף לדעתם עיקר טעם ההיתר הוא משום שהם נלחמו עם ישראל תחילה. **95.** ע״ע מואבי; עמוני ציון 34 ואילך. **96.** מגלת אסתר לסהמ״צ שם, בד׳ רמב״ם שם, ע״פ עובדיה יט, ועי׳ ציון הבא. ועי׳ רמב״ן שם, בטעם שיותר להילחם עמם לעת״ל. **97.** זהר הרקיע ל״ת פו, בד׳ הרמב״ם בסהמ״צ שם, לסוברים שארצות הקיני הקניזי והקדמוני שינתנו לישראל לעת״ל, ע״ע ארץ ישראל עמ׳ רה ציון 204, הם ארצות עמון מואב ושעיר, ע״ע הנ״ל ציון 220. ועי׳ ב״ר פמ״ד סי׳ כג ובמדב״ר פי״ד סי׳ א ומדרש אגדה במדבר כד ד. **98.** עי׳ במדבר כא כו, וחולין ס ב. רב פפא בגיטין לח א וחולין שם; במדב״ר פי״ט סי׳ ל ותנחומא חקת (בובר) סי׳ נג. **99.** עי׳ מושב זקנים דברים כ יט. וכ״מ במו״ק שבציון 103. **100.** רמב״ן במדבר כא כו, ועי׳ רמב״ן שבציון 102, וצ״ב. **101.** עי׳ ציונים 89, 96 ואילך. **102.** השגות הרמב״ן לסהמ״צ לאוין דעמון ומואב. וע״ע מואבי; עמוני ציון 295 ואילך, שנח׳ ראשונים אם סנחריב בלבל אף את מואב. **103.** עי׳ מו״ק או״ח סי׳ שו. **104.** עי׳ החינוך דלהלן. **105.** עי׳ ציונים 114 ואילך, 130 ואילך. עי׳ רמב״ם דלהלן. **106.** עי׳ רמב״ם הקדמה למנין המצוות; עי׳ החינוך מ׳ תקכה ומ׳ תקכז ומ׳ תקלב ומ׳ תקסב, ועי״ש מ׳ תקכו ומ׳ תקסו. **107.** עי׳ לבושי מרדכי לקוטי תשובות סי׳ קנו-קנז, וכ״מ בחזו״א שבציון 480. ועי׳ פרישה או״ח סי׳ שסו ס״ק ב לענין הפטור של היוצאים למלחמה מעירובי חצרות, עי׳ ציון 677, שהטור השמיטו לפי שאינו מצוי בזה״ז, ומ׳ קצת שלפעמים שייכת מלחמה אף בזה״ז, ועי׳ טור שם קנח: ומיהו במחנה ההולכים למלחמה. **108.** ע״ע, ציון 12 ואילך. **109.** חי׳ ר״מ מאמיראן גיטין לח א, ופתח עינים גיטין שם בשם מהר״י הכהן, וצמח דוד (לר״י בן דוד) בראשית א א (דף א ב), וחת״ס גיטין שם וחולין ז א ולג א ובשו״ת יו״ד סי׳ יט (ד״ה אמנם מהתימה) וסי׳ רלג, ע״פ סנהדרין נט א: נכרים

שכתבו שאם באה אומה לכבוש ארץ של אומה אחרת, מותר לבני האומה האחרת להילחם עם האומה הצרה עליה, כדי להגן על ארצם, ואף כדי לכבוש מבני האומה הנלחמת עמם את ארצם, וכן אם כבר כבשו בני אותה אומה את ארצם, מותר לבני האומה האחרת להילחם עמם כדי לחזור וליטול מהם את ארצם[110]. ויש שכתבו בדעת תנאים שמותר לאומות העולם להילחם באומות אחרות ולכבוש את ארצותיהן[111], ומהם שביארו שאין במלחמה משום איסור גזל, שכן הוא חוק מלכי אומות העולם שכל הכובש את ארץ חבירו במלחמה הרי היא שלו, והוסיפו, מטעם זה, שלא הותרה מלחמה לאומות העולם אלא באופן שהם מניחים את יושבי הארץ שכובשים במקומם, והם להם למס ועבדות, אבל אינם רשאים להָרגם או לגרשם מאדמתם, שאין זה מחוקי המלכים להרוג את יושבי הארצות או לגרשם[112]. על אומות העולם שכבשו במלחמה ארץ של אומה אחרת, אם הם קונים את מה שכבשו בכבוש־מלחמה*, ע"ע[113].

ב. תנאי היציאה

מלך במלחמת רשות

מלחמת הרשות, כתבו ראשונים בדעת תנאים ואמוראים, שאין יוצאים אליה אלא על ידי מלך*[114], ומהם שביארו שזו היא ששנינו במלך, שהוא מוציא למלחמת הרשות[115], שמתנאי מלחמת הרשות שלא יצאו אליה אלא על ידי מלך[116]. וכן יש מן הראשונים שביארו אותה שאמרו בתלמוד שבמלחמות רשות שנעשו בימי דוד המלך, לא יצאו ישראל אלא ברשות דוד[117], לפי שאין ישראל יוצאים למלחמה אלא על ידי מלך[118]. דין זה, יש שכתבו בדעת אמוראים, שנלמד מן הכתוב האמור ביהושע: עַל פִּיו יֵצְאוּ וְעַל פִּיו יָבֹאוּ הוּא וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִתּוֹ וְכָל הָעֵדָה[119], שדרשו: "הוא" זה מלך[120] – שיהושע מלך היה[121] – דהיינו שדוקא על פי מלך יוצאים ישראל למלחמה[122]. ויש מן

לאו בני כיבוש, ורש"י שם ד"ה לאו (וע"ע כבוש מלחמה ציון 88 ואילך, שי"מ את דברי הגמ' סנהדרין שם בע"א). ועי' דב"א ח"א סי' יא אות ו (ד"ה ומתוך) ושו"ת זרע אברהם סי' כד אות י מר"מ זמבא, בד' החת"ס בשו"ת שם סי' יט, שנ' שפירשו שהאיסור אינו משום גזל בלבד, אלא משום שעצם המלחמה אסורה, ואולי כוונתם משום שפיכות דמים, ועי' העמק דבר בראשית ט ה, שמ' שאין איסור שפיכות דמים אף במלחמת גויים. ועי' חת"ס חולין לג א ובשו"ת יו"ד סי' רלג, שבאותן מלחמות שהתנבאו הנביאים בלשון ציווי על אומות מסויימות להילחם באומות אחרות, מותרים בני אותן אומות להילחם בהן כהוראת שעה, והכיבוש שלהן הוא כדין. **110.** צמח דוד שם (דף ב א), ע"פ קידושין לה א: איש דרכו לכבש, ורש"י שם ד"ה דרכו. **111.** עי' שו"ת חת"ס שם ד"ה ועיין, שצידד ע"פ גיטין שם, בביאור הברייתא שם ותוס' שם ד"ה אבל, ושם שהברייתא שם חולקת על הגמ' בסנהדרין שבציון 109, ועי"ש שכן הלכה, ועי"ש שדחה שאפשר שאין כוונת הגמ' בגיטין להתיר מלחמה לאומות העולם, ועי"ש סי' רלג; באר בשדה בראשית א א (דף א ב). ועי' גמ' גיטין שם, שמ' קצת שאין חילוק בין מלחמה של גויים עם גויים אחרים, למלחמה עם ישראל, וצ"ב שהרי אסור לאומות העולם להילחם עם ישראל, עי' מכילתא בשלח שירה פרשה ו וספרי בהעלותך פיסקא פד ורש"י שמות טו ז ועוד. **112.** עי' באר בשדה שם. **113.** ציון 82 ואילך. **114.** עי' ראשונים ואחרונים דלהלן, בביאור המשנה והגמ' דלהלן; פרי האדמה מלכים פ"ה ה"ב בד' הרמב"ם מלכים שם, ועי' ציון 123 שיש שביארו את דברי הרמב"ם שם בע"א. ועי' מש"כ ר"י קוליץ בשו"ת צי"א ח"כ סי' מג, שמטעם זה קרא הרמב"ם להלכות הנ"ל: הלכות מלכים ומלחמותיהם. **115.** סנהדרין כ ב. **116.** עי' פהמ"ש לרמב"ם סנהדרין פ"ב מ"ד; עי' רבנו יונה סנהדרין יד ב; עי' ר"ן סנהדרין כ ב, ור"י קוליץ בשו"ת צי"א שם בדעתו; עי' תוי"ט סנהדרין שם: משמע, ועי' ציון 123 שצידד לבאר המשנה שם בע"א. ועי' ירושלמי דלהלן. **117.** ברכות ג ב וסנהדרין טז א. **118.** עי' תוס' סנהדרין יד ב ד"ה מתני' ושבועות טו א ד"ה שאין; רבנו יונה סנהדרין שם; תוס' הרא"ש סנהדרין שם. **119.** במדבר כז כא. **120.** סנהדרין טז א; עי' פנ"מ לירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ה. **121.** עי' יד רמה סנהדרין שם. ועי' רמב"ם מלכים פ"א ה"ג, וע"ע מלך. **122.** עי' הקדמת הרמב"ם למנין המצוות; עי' פנ"מ שם בביאור הירושלמי שם. ועי' סנהדרין שם, שצידדו לומר כן בתחילה, אבל מ' קצת שלמסקנא שם

האחרונים שנסתפקו בדעת ראשונים אם מלחמת רשות טעונה מלך[123]. על זכות המלך לכפות את העם לצאת למלחמה, ע"ע מלך.

מנהיג אחר

מנהיג אחר, שאינו מלך, כגון שופט, יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאף הוא רשאי להוציא את העם למלחמת הרשות[124]. וכיוצא בזה כתבו אחרונים, שכשאין מלך, בית־דין־הגדול* מוציאים את העם למלחמת הרשות[125]. וכן כתבו ראשונים לענין נביא*, שהוא מוציא את העם למלחמה[126].

מלך במלחמת מצוה

מלחמת מצוה, יש שכתבו שיוצאים אליה אף בלא מלך[127]. ויש שכתבו שאין יוצאים אליה אלא על ידי מלך[128]. על מלחמת עמלק, שיש סוברים שדוקא המלך נצטוה בה, ע"ע מחית עמלק[129].

בית דין במלחמת רשות

מלחמת הרשות, שנינו שאין יוצאים אליה אלא ברשות בית דין של שבעים ואחד[130], שכך מצינו בדוד המלך, שקודם שיצא למלחמת הרשות, נמלך בסנהדרין[131], שנאמר: וְאַחֲרֵי אֲחִיתֹפֶל יְהוֹיָדָע בֶּן בְּנָיָהוּ וגו' וְשַׂר צָבָא לַמֶּלֶךְ יוֹאָב[132], ודרשו: "יהוידע בן בניהו" זה סנהדרין[133], כלומר שנמלכו בסנהדרין אם להוליך אנשים למלחמה[134]. ובירושלמי למדו כן מן הנאמר ביהושע: עַל פִּיו יֵצְאוּ וְעַל פִּיו יָבֹאוּ הוּא וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִתּוֹ וְכָל הָעֵדָה[135], ודרשו: "וכל העדה" זה סנהדרין[136], כלומר שיש ליטול רשות מן הסנהדרין קודם היציאה למלחמה[137]. ומן הראשונים יש שכתבו שלמדים דין זה מן הכתוב: כָּל הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ[138]. ונחלקו במלחמה הנעשית לצורך נטילת שלל בלבד: יש סוברים שיוצאים אליה אף שלא ברשות בית דין, שדין נטילת רשות אינו אמור אלא במלחמה הנעשית כדי לכבוש ארץ מארצות הגויים[139], ויש סוברים שאף

לא למדו כן, אבל ברמ"ה שם מ' קצת שאף למסקנא לומדים כן. ועי' גליון הרמ"ה סנהדרין שם, שאע"פ שמלחמת יהושע מלחמת מצוה היתה, מ"מ הכתוב רומז למלחמת הרשות. **123.** תוי"ט שם בד' הרמב"ם מלכים פ"ה ה"ב, ועי"ש מש"כ בביאור המשנה סנהדרין שם. **124.** עי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ העשין והלאוין שסילק (ד"ה ואתה). ועי' אברבנאל בהקדמה לס' שופטים. **125.** אברבנאל דברים כ י. **126.** עי' רמב"ם תרומות פ"א ה"ב, ושם שמ' שהוא מוציא את העם למלחמה אף בלא מלך, ועי' מש"כ ר"י קוליץ בשו"ת צי"א ח"כ סי' מג בדעתו, ובד' הרמב"ם יסוה"ת פ"ט ה"ב. ועי' שו"ת משפט כהן סי' קמה אות א, שהיציאה למלחמה ע"פ נביא היא מדין הוראת-שעה (ע"ע). **127.** רי"מ אהרנברג בתחומין כרך י עמ' 31, ע"פ ל' המשנה סנהדרין כ ב: ומוציא למלחמת הרשות, ומ' שלמלחמת מצוה א"צ מלך, ועי"ש שכ"מ בתוס' שם יד ב ד"ה מתני'; ארץ חמדה ח"א שער ג סי' ב. **128.** עי' שו"ת היכל יצחק או"ח סי' לז ד"ה לדעתי. ועי' קובץ תשובות ח"ה סי' עה שנסתפק בדבר. ועי' שו"ת לבושי מרדכי רביעאי סי' קכו ועמוד הימיני סי' יד אות ד. **129.** ציון 152 ואילך, ועי"ש ציון 222 ואילך. **130.** משנה סנהדרין ב א וכ ב; עי' רמב"ם מלכים פ"ה ה"ב וסנהדרין פ"ה ה"ב. ועי' חשבונות של מצוה מ' תקטז, שתמה כיצד יצא יאשיהו להילחם במצרים (עי' מל"ב כג כט) שלא ברשות ירמיהו, עי' תענית כב ב, ואפשר שסבר שהיא מלחמת מצוה, שיוצאים אליה אף בלא רשות בי"ד, לסוברים כן, עי' ציון 156. **131.** סנהדרין טז א, ע"פ דברי רב אחא בר ביזנא בשם ר"ש חסידא שם ובברכות ג ב: אמר להם לכו פשטו ידיכם בגדוד וכו' ונמלכין בסנהדרין. **132.** דהי"א כז לד. **133.** רב יוסף סנהדרין שם. ועי' תוס' סנהדרין שם ב ד"ה ואחרי, וברכות ד א ד"ה בניהו. **134.** רש"י ברכות שם ד"ה שר צבא. **135.** במדבר כז כא. **136.** ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ה. **137.** קה"ע ופנ"מ לירושלמי שם. וכ"ה ד' ר' אבהו בסנהדרין טז א, ועי"ש שדחו לימוד זה, ועי' שו"ת צי"א ח"כ סי' מג מלחמת הרשות אות א, שצידד בד' הרמב"ם מלכים שם, שאף למסקנת הבבלי שם למדים דין זה מן הכתוב הנ"ל, ועי' רבנו יונה שם ויד רמה סנהדרין שם ב, שתמהו שכתוב זה עוסק במלחמת יהושע, שהיא מלחמת מצוה, ואיך נלמד ממנו למלחמת הרשות. **138.** שמות יח כב. רמב"ם סנהדרין פ"ה ה"א. ועי' השגות הרמ"ך שם שתמה מהגמ' שבציון 131 ואילך, ועי' לח"מ שם שיישב, שמן הכתוב שבציון הנ"ל למדים שהיציאה למלחמה דבר גדול היא, וממילא נכללת היא בכתוב: כָּל הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ. **139.** שיח ערב סנהדרין סי' ז בשם רא"ז מלצר, בד' רש"י סנהדרין טז א ד"ה ודלמא וד"ה ונמלכין.

מלחמה זו אין יוצאים אליה אלא ברשות בית דין[140].

גדר הדין

בגדר הדין שאין יוצאים למלחמת הרשות אלא ברשות בית דין של שבעים ואחד[141], נחלקו ראשונים ואחרונים: יש סוברים שהיציאה למלחמה טעונה הסכמת בית דין[142], וכן כתבו אחרונים שבזמן הזה, שאין סנהדרין[143], אי אפשר שתהא מלחמת הרשות נוהגת[144]. ויש סוברים שהיציאה למלחמה אינה טעונה הסכמת בית דין[145], ואותה ששנינו שאין יוצאים למלחמה אלא ברשות בית דין[146], היינו שנמלכים בהם כדי שיתפללו עליהם[147], או כדי שיִיָּעצו לישראל איך להתנהג במלחמה על פי התורה[148].

כששאלו באורים ותומים

שאלו ישראל באורים־וְתֻמים* אם לצאת למלחמה –שבזמן שיש אורים ותומים אין יוצאים למלחמה בלא לשאול בהם קודם לכן[149]– יש שצידדו לומר שאינם צריכים רשות מבית דין[150], ולדעתם אותה ששנינו שאין יוצאים למלחמת הרשות אלא על פי בית דין[151], היינו בבית שני, שלא היו בו אורים ותומים[152].

כשהעם חפץ במלחמה

מלחמת רשות שהעם חפץ בה, יש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים שיוצאים אליה אף בלא רשות בית דין, שלדעתם דין נטילת רשות מבית דין לצאת למלחמה[153], לא נאמר אלא לענין כפיית העם לצאת למלחמה[154]. ויש מן הגאונים שנראה מדבריהם שאף למלחמת רשות שהעם חפץ בה אין יוצאים אלא ברשות בית דין[155].

במלחמת מצוה

מלחמת מצוה, יוצאים אליה אף בלא רשות בית דין[156]. ויש שצידדו בדעת

140. שיח ערב שם, שכ"מ בסנהדרין שם, שמקור הדין שאין יוצאים למלחמה אלא ברשות בי"ד הוא ממלחמת דוד, שהיתה לצורך נטילת שלל. **141.** עי' לעיל. **142.** רש"י סנהדרין טז א ד"ה ודילמא וד"ה ונמלכין; פהמ"ש לרמב"ם סנהדרין פ"א מ"ה; עי' נוב"ת אה"ע סי' קכט ד"ה והנה אין. ועי' שו"ת מקום שמואל סי' ח, שמטעם זה נקראת המלחמה "מלחמת רשות", לפי שצריך בה רשות בי"ד. ועי' מרגליות הים ושו"ת צי"א שבציון 145, ושיח ערב שבציון 139, וזכר יהוסף ושיח ערב שבציון 154, שי"ל כן אף בד' רש"י ברכות ג ב ד"ה ונמלכין, ועי' ציון 145 שיש חולקים בד' רש"י שם. ועי' אגרות הראיה תתקמד, שהמלך הוא המוציא למלחמה ולא הבי"ד, אלא שצריך את הסכמת בי"ד. **143.** ע"ע בית דין הגדול ציון 62. **144.** נו"ב שם. **145.** מרומי שדה סנהדרין כ ב, בד' רש"י ברכות שם (ועי' ר"י מלוניל סנהדרין שם); עי' מהרש"א ח"א סנהדרין טז א ד"ה יועצין. ועי' הערות ר"א לנדא לרש"י ברכות שם ויד המלך מלכים פ"ה ה"ב, שתמהו על רש"י שם, ועי' מרגליות הים סנהדרין שם, שד' רש"י בברכות שם אינם אמורים אלא בפשיטת יד בגדוד, שאינה מלחמה גמורה, ולכן לא הוצרכו לרשות בי"ד, ועי' שו"ת צי"א ח"כ סי' מג מלחמת הרשות אות ו, שדברי רש"י בברכות שם אינם אמורים אלא כשנשאלו ישראל באו"ת, עי' ציון 161 ואילך, ובאופן זה אינם צריכים לרשות בי"ד, עי' ציון 152, ועי' מש"כ ר"ש בן שמעון במוריה ריט-רכ (ירושלים, אלול תשנ"ג), ועי' ציון 154. ועי' רמב"ן דברים יא כד, שדוד לא נמלך בסנהדרין לפני שכבש את סוריא, ומ' קצת שעצם המלחמה בלא רשות בי"ד מותרת, ועי' ר"ן ע"ז כא א (ו ב). ועי' ב"ר פע"ד סי' טו, שמ' קצת שבמלחמת ארם נהרים לא נשאל דוד בסנהדרין על עיקר המלחמה, אלא דוקא אם מותר להילחם עם אדום ומואב. **146.** עי' ציון 130. **147.** עי' רש"י ברכות שם, ומרומי שדה שם בדעתו. **148.** עי' מהרש"א שם. **149.** עי' ציון 161. **150.** חשבונות של מצוה מ' תרג. **151.** עי' ציון 130. **152.** ע"ע אורים ותֻמים: אורים ותומים בבית שני, ושם ציון 89 שי"ס שהיו או"ת, אבל לא היו נשאלים בהם. חשבונות של מצוה שם. **153.** עי' לעיל. **154.** זכר יהוסף ועינים למשפט ברכות ג ב, בד' רש"י שם ד"ה ונמלכין, שמ' שאי"צ רשות בי"ד לצאת למלחמה, ובד' הרמב"ם מלכים פ"ה ה"ב והמאירי סנהדרין טז א, שכ' שצריך רשות בי"ד כדי "לכוף את העם" לצאת למלחמה, וכן צידד בשיח ערב סנהדרין סי' ז בשם רא"ז מלצר, בד' ראשונים הנ"ל; עי' שו"ת צי"א ח"כ סי' מג מלחמת הרשות אות ג, בד' הרמב"ם והמאירי שם, ועי"ש אות ו. **155.** עי' אוצה"ג ברכות ג ב בשם ר"נ גאון, שמ' שהכתוב (דהי"א כז לד): וְאַחֲרֵי אֲחִיתֹפֶל יְהוֹיָדָע בֶּן בְּנָיָהוּ, ממנו למדו שאין יוצאים למלחמה בלא בי"ד (עי' ציון 134), עוסק במלחמה שיצאו אליה ישראל מרצונם. **156.** עי' משנה סנהדרין ב א, ומאירי סנהדרין טז א

ראשונים שאף מלחמת מצוה אין יוצאים אליה אלא ברשות בית דין[157]. ויש שכתבו בדעת ראשונים שחילקו בין מלחמת כיבוש הארץ, שיוצאים אליה בלא רשות בית דין, לשאר מלחמות מצוה, שאין יוצאים אליהן אלא ברשות בית דין[158], שדוקא על מלחמת כיבוש ארץ ישראל יש ציווי תמידי, ולכן אין צריך לה רשות בית דין, מה שאין כן בשאר מלחמות מצוה, שצריך להכריע בהן האם מצוה לצאת אליהן[159].

אורים ותומים

מלחמת הרשות, אין יוצאים אליה בלא לשאול קודם לכן באורים ותומים, שכן מצינו במלחמות הרשות של דוד, שנאמר: וְאַחֲרֵי אֶחִיתֹפֶל יְהוֹיָדָע בֶּן בְּנָיָהוּ וְאֶבְיָתָר[160], ודרשו: "אביתר" אלו אורים ותומים[161], או שלמדים כן מן הנאמר ביהושע: וְלִפְנֵי אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן יַעֲמֹד וְשָׁאַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים לִפְנֵי ה' עַל פִּיו יֵצְאוּ וְעַל פִּיו יָבֹאוּ וגו'[162], וממנו למדים לדורות[163]. על הסוברים שחיוב השאלה באורים ותומים נמנה במנין־המצוות*, ע"ע, וע' אורים ותֻמים[164]. הורה נביא לצאת למלחמה[165], יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאין צריך לשאול באורים ותומים[166], ויש שלא חילקו בדבר[167]. ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שאין חובה לשאול באורים ותומים כלל[168], ולדעתם אותה שדרשו: "אביתר" אלו אורים ותומים[169], היינו לומר שכן היו נוהגים במלחמות שעשו בימי דוד, אבל אין חובה בדבר[170].

במלחמת מצוה

מלחמת מצוה, יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שמותר לצאת אליה אף בלא לשאול באורים ותומים[171]. ויש שנראה

וכס"מ מלכים פ"ה ה"ב בביאורה; רמב"ם מלכים שם. **157.** עי' שו"ת צי"א ח"כ סי' מג מלחמת מצוה אות ג, בד' הרמב"ן בהשגות לסהמ"צ העשין והלאוין שסילק (ד"ה ואתה), ובד' רבנו יונה סנהדרין טז א, ועי' מש"כ שם בביאור המשנה שבציון הקודם. **158.** עי' כנה"ג לשונות הרמב"ם מלכים שם ה"א, בפי' ב, ובית יחזקאל ענינים בש"ס סי' כד, בד' רש"י סנהדרין ב א ד"ה במלחמת, שמלחמת עמלק מלחמת מצוה היא לענין חזרה מעורכי המלחמה, ומ"מ צריך בה רשות בי"ד כמלחמת רשות, ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ד פ"א אות ח ואילך בד' כנה"ג שם, שה"ה שאר מלחמות מצוה; בית יחזקאל שם, בד' רש"י שם. ועי' פרי האדמה לרמב"ם מלכים שם, ואג"מ חו"מ ח"ב סי' עח. **159.** הלכות מדינה שם. ועי' בית יחזקאל שם. **160.** דהי"א כז לד. **161.** עי' ברכות ג ב וסנהדרין טז ב, ותוס' שבועות טו א ד"ה שאין, וכעי"ז בתוס' סנהדרין יד ב ד"ה מתני', ורבנו יונה ותוס' הרא"ש סנהדרין שם, והשגות הרמב"ן לסהמ"צ העשין והלאוין שסילק (ד"ה ואתה), בביאור דבריהם, וע"ע אורים ותֻמים ציון 78 ואילך. **162.** במדבר כז כא. **163.** עי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ שם, ושם בד' הרמב"ם בהקדמה למנין המצוות; עי' ערל"נ סנהדרין יד ב ד"ה בתוס'. **164.** ציון 27. ועי' רמב"ן שם. **165.** עי' ציון 126. **166.** עי' תוס' סנהדרין טז א ד"ה מה, ע"פ עירובין סג א; אברבנאל שופטים א א-ב ומלבי"ם שם א, ע"פ עירובין שם. ועי' רש"י עירובין שם ד"ה דכתיב, ורש"ש שם בדעתו, שביאר את דברי הגמ' שם בע"א. **167.** רלב"ג שופטים שם. ועי' ד' ר"י בבמדב"ר פכ"ב סי' ד, שבמלחמת מדין, שהיתה ע"פ הדיבור, לקחו עמם ישראל או"ת, ועי"ש שנ' שמח' תנאים יש בדבר. ועי' משך חכמה שמות כה ט, שכשהלכו ישראל למלחמה ע"פ משה, לא שאלו באו"ת, וכשהלכו ע"פ נביא אחר שאלו באו"ת, עי"ש הטעם. **168.** לחם יהודה לרמב"ם סנהדרין פ"ה ה"א וחמדת ישראל נר מצוה אות צה (עמ' 170), בד' הרמב"ם מלכים פ"ה, שלא הזכיר שצריך או"ת ליציאה למלחמה; מעין החכמה (ברלין) צג ב ד"ה ויש עוד, בד' הרמב"ם שלא מנה מצוה זו בכלל מנין המצוות, ועי"ש שכ"מ בדהי"ב כ, שיהושפט נלחם בלא שאלת או"ת, ועי' משך חכמה שבציון 181, שבמלחמת יהושפט לא יכלו ישראל לשאול באו"ת. ועי' תוס' ע"ז כא א ד"ה כיבוש, וריטב"א שם בשם רש"י, שכיבוש סוריא ע"י דוד היה בלי או"ת, ועי"ש שמ' קצת שעשה ברשות, ועי' ברכת יעקב (שור) ברכות ג ב ובגדי כהונה (שחור) עמ' רצה. **169.** עי' לעיל. **170.** לחם יהודה שם, ועי' מעין החכמה שם. **171.** עי' תוס' שבועות טו א ד"ה שאין, ורבנו יונה סנהדרין יד ב, שתמהו על המשנה סנהדרין ב א שלא מנתה או"ת בתנאי מלחמת הרשות, ועי' רנת יצחק יהושע י יב בדעתם, שמ' במלחמת מצוה אין צריך אורים ותומים. ועי' שו"ת לבושי מרדכי רביעאי סי' קכו, וחמדת ישראל נר מצוה אות צה, ובגדי כהונה (שחור) עמ' רצח.

מדבריהם שאף למלחמת מצוה אין לצאת בלא לשאול באורים ותומים[172] – שאף על פי שמצוה לצאת למלחמה זו, מכל מקום יש לשאול באורים ותומים אם יצליחו[173], ואם משיבים שלא יצליחו, אין יוצאים אף למלחמת מצוה[174] – שהכתוב: וְלִפְנֵי אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן יַעֲמֹד וגו', שממנו למדים שיש לשאול קודם המלחמה באורים ותומים[175], עוסק ביהושע, שמלחמותיו מלחמות מצוה היו[176].

השאלה

השאלה באורים ותומים, יש סוברים שהיא על עצם היציאה למלחמה, אם יֵצאו אם לאו[177]. ויש סוברים ששואלים אם יצליחו במלחמה[178], ואם ישיבו שלא יצליחו, לא ילכו למלחמה[179].

בזמן שאין אורים ותומים

בזמן שאין אורים ותומים, או שאין כהן־גדול* המדבר ברוח הקודש – שאין נשאלים באורים ותומים אלא בכהן גדול המדבר ברוח הקודש[180] – כתבו אחרונים שיוצאים למלחמה בלא שאלה באורים ותומים[181].

על כיבוש שנעשה במלחמה שיצאו אליה בלא שאלת אורים ותומים, שיש סוברים שהוא חשוב כיבוש יחיד, ע"ע ארץ ישראל[182].

סדר השאלות

בסדר השאלות, כתבו ראשונים שתחילה שואלים ישראל בסנהדרין, ולאחר מכן באורים ותומים[183], שאין להטריח לחינם את הכהן הלבוש באורים ותומים[184].

יועץ

לפני היציאה למלחמה, יש שצידד לבאר את דברי התלמוד, שחובה להיוועץ באדם המומחה בעניני המלחמה, באיזו דרך ילכו, והיאך יציבו מצב ומשחית, ובלא זה אסור לצאת למלחמה, שנאמר בענין מלחמות דוד: וְאַחֲרֵי אֲחִיתֹפֶל יְהוֹיָדָע בֶּן בְּנָיָהוּ וְאֶבְיָתָר וְשַׂר צָבָא לַמֶּלֶךְ יוֹאָב[185], ודרשו: "אחיתופל" זה יועץ[186].

172. עי' רמב"ם בהקדמה למנין המצוות, שלא חילק בין מלחמת מצוה לרשות; עי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ העשין והלאוין שסילק (ד"ה ואתה), וחמדת ישראל נר מצוה אות צה ושו"ת צי"א ח"כ סי' מג מלחמת מצוה אותיות ג-ד בדעתו, ועי' צי"א שם אות ד שצידד לפרש את דברי הרמב"ן שם בע"א; עי' אג"מ חו"מ ח"ב סי' עח, ועי"ש שלפי שבמלחמה יש פקו"נ, יש לשאול באו"ת אפי' במלחמת מצוה, ושם שמטעם זה לא נלחמו דוד ושלמה עם עמלק. **173.** עי' ציון 178. **174.** חמדת ישראל שם. **175.** עי' ציון 162. **176.** עי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ שם, וצי"א שם בדעתו. **177.** עי' יומא עג א, ע"פ שמ"א ל ח: אֶרְדֹּף אַחֲרֵי הַגְּדוּד הַזֶּה הַאַשִּׂגֶנּוּ. ועי' דברות משה שבת סי' כ הע' קלב, ושם שאע"פ שהשיבו שייצאו, מ"מ עדיין היא חשובה מלחמת רשות, ע"ש. **178.** רש"י ברכות ג ב ד"ה ושואלין; עי' חמדת ישראל נר מצוה אות צה, בד' הרמב"ן בהשגות לסהמ"צ העשין והלאוין שסילק (ד"ה ואתה). ועי' גמ' יומא שבציון הקודם, וצ"ב. ועי' יפה מראה לירושלמי שקלים פ"ו סוף אות ב, שבמלחמה שאין חשש שמא לא ינצחו בה, אי"צ לשאול באו"ת. **179.** חמדת ישראל שם, ועי"ש שבאופן זה אין יוצאים אפי' למלחמת מצוה, ועי' ציון 174. **180.** ע"ע אורים ותֻמים ציון 65. **181.** עי' משך חכמה במדבר כז כא, ע"פ מל"א כב ז ודהי"ב יח ו, שמ' שיהושפט לא שאל באו"ת, אלא בנביא (ועי' תוס' שבציון 166 שכשהורה נביא לצאת למלחמה, אי"צ לשאול באו"ת); עי' חשבונות של מצוה שבציון 152; עי' חמדת ישראל נר מצוה אות צה ושו"ת צי"א ח"כ סי' מג מלחמת הרשות אות ב, שצידדו כן בד' הרמב"ם מלכים פ"ה, שלא הזכיר בדיני המלחמה את הדין לשאול באו"ת; שו"ת צי"א שם אות ג, בד' רבנו יונה סנהדרין כ ב; דברות משה שבת ח"א סי' כ הע' קלב, ע"פ קידושין סו א, שינאי המלך נלחם מלחמת רשות בזמן שלא היה או"ת. ועי' יערות דבש דרוש ד בטעם שנלחם יאשיהו עם מצרים, עי' מל"ב כג כט, בלא ששאל באו"ת, שאין האו"ת משיבים כהוגן כשאין ארון, ע"ע ארון ציון 147. **182.** עמ' רא ציון 86. **183.** רש"י ברכות ד א ד"ה וכן. **184.** עי' קדושה וברכה ברכות ג ב, ופשוט שכוונתו מצד האו"ת, ולא מצד הכהן. ועי"ש שבימי דוד התייעצו ישראל עם אחיתופל לפני ששאלו בסנהדרין, ושכ"מ בברכות שם, ועי"ש שמ' שבזמן שהיועץ אינו חכם כאחיתופל, אין מתייעצים עמו אלא לאחר ששאלו בסנהדרין. **185.** דהי"א כז לד. **186.** עי' ברכות ג ב וסנהדרין טז א. עי' דברות משה שבת הע' קלב ד"ה וגם בלא זה:

על דין יפת־תאר* במלחמה שיצאו אליה ישראל שלא כמצַוַת התורה –כגון בלא מלך[187], או בלא רשות בית דין[188], או בלא שאלה באורים ותומים[189]– ע"ע יפת תאר[190].

ג. הקריאה לשלום

חיובה

לפני שפותחים במלחמה, מצוה לקרוא לשלום לעיר שעמה באים להילחם, שנאמר: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֶם עָלֶיהָ וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם[191]. ונמנית מצוה זו במנין המצוות*[192]. ויש מן הראשונים שנסתפק אם יש מצוה בדבר[193]. הקריאה לשלום, כתבו גאונים ואחרונים שנצטוו בה דוקא כשקרבים לעיר, וכפי שמשמע מלשון הכתוב: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר[194], שהקריאה לשלום מרחוק אינה טובה לטכסיסי המלחמה[195], ומהם שביארו שאותה ששלח יהושע לקרוא לשלום לעמים היושבים בארץ כנען, עוד קודם שנכנסו לארץ, לסוברים כן[196], היינו לפי שהובטח לו שינצח במלחמה, ועל כן לא חשש לנהוג בטכסיס זה[197]. קראו ישראל לבני העיר לשלום מרחוק, ולא השלימו עימם, יש מן האחרונים שכתבו שכשהם מתקרבים לעיר שבאים להלחם עמה, יש לחזור ולקרוא לה לשלום[198]. ויש מן האחרונים שנראה מדבריהם, שחיוב הקריאה לשלום לבני העיר שעמה נלחמים, אין בו חילוק בין קריאה מרחוק לקריאה מקרוב, וביארו את לשון הכתוב: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר, שאפשר לקרוא לעיר לשלום אפילו מקרוב, ולדעתם זו היא שדרשו בספרי: אל עיר, ולא לכרך, ולא לכפר[199], שלכרך –שהוא עיר גדולה המוקפת חומה– אין להם להתקרב כלל, שמא יורו המורים בחיצים מעל החומה, אלא יקראו לשלום מרחוק, על ידי שליח, ולכפר –שהוא מקום קטן, ואינו מוקף חומה– הם רשאים להיכנס ולשאול אם ישלימו עמם, שהרי אין כל סכנה בדבר, ואילו כשנלחמים עם עיר –שהיא מקום גדול שאינו מוקף חומה– אף על פי שאין להם להיכנס לעיר, מחמת הסכנה, מכל מקום הם יכולים לקרוא לה לשלום מבחוץ, ואפילו מקרוב[200].

טעם הדין

בטעם המצוה לקרוא לשלום לעיר שעמה באים להילחם, אמרו שהוא לפי שחביב השלום[201], וכן ביארו אחרונים שאין רצון

אולי, בביאורן, וכ"מ בשלמי תודה סנהדרין טו א. ועי' שו"ת הרשב"א ח"א סי' מח, שמ' שאין למדים מ"אחיתופל" לענין יועץ. **187.** עי' ציון 114. **188.** עי' ציון 130. **189.** עי' ציון 161. **190.** ציון 344 ואילך. ועי' שו"ת דבר אברהם ח"א סי' יא אות ו, שהיתר אכילת מאכ"א בזמן המלחמה (עי' להלן ציון 530 ואילך), אינו נוהג במלחמה שיצאו אליה ישראל שלא כדין. **191.** דברים כ י. עי' גאונים וראשונים שבציון הבא; רמב"ם מלכים פ"ו ה"א, ובסמה"צ מ"ע קצ; רמב"ן דברים שם; רבנו בחיי שם. על קריאה לשלום במלחמה עם כרך או עם כפר, עי' ציונים 257 ואילך, 264 ואילך, ועי' ציון 199 ואילך. **192.** עי' בה"ג מנין הפרשיות פרשה נב: פרשת עיר משלמת ועיר שאינה משלמת; עי' סהמ"צ לרס"ג פרשה יא: יקראו לשלום בקרב, ובמנין המצוות שעל עשרת הדברות לרס"ג: קרא לשלום; סהמ"צ לרב חפץ בן יצליח (קטעים חדשים) עמ' 55 מצוה ראשונה ממצוות המלחמה; סמה"צ לרמב"ם שם; סמ"ג עשין קיח; החינוך מ' תקכז. **193.** ראב"ע דברים שם, ונ' בכוונתו, לצד שהוא רשות, שאם קראו לעיר לשלום, חלים עליהם כל דיני הקריאה, כגון שאם השלימו עמם בני העיר אין רשות להכותם, עי' ציון 208. ועי' הוראת שעה (הלוי) סי' כב עמ' עב, בד' המהרש"א גיטין מו א לתוס' ד"ה כיון דאמרי. **194.** סהמ"צ לרב חפץ שם, ופי' ר"א סרגאדו הובא במלואים לסהמ"צ לרב חפץ עמ' 10; פנים יפות דברים כ י. ועי' חי' הגרי"ז סוטה לה ב ד"ה וגם צ"ע, מרי"ד סולוביצ'יק. **195.** פי' ר"א סרגאדו שם; עי' פנים יפות שם. ועי' ס' הזכרון (סופר) עמ' יז, שכוונת הכתוב היא להקדים את הקריאה מיד בשעה שקרבים לעיר, עוד קודם שהחלו להלחם עליה, ולא לאחר מכן, ועי"ש מש"כ בטעם הדבר. **196.** עי' ציון 298. ועי' ציון 299 שי"ח. **197.** פנים יפות שם. **198.** וזאת ליהודה ביאור עניני השלום (יג א). **199.** ספרי דברים פיס' קצט. וע"ע כרכים עירות וכפרים. **200.** ספרי דבי רב לספרי שם, ועי"ש מש"כ בשם מהר"ס. ועי' פנים יפות שם. **201.** עי' ספרי במדבר פיס' מב ושופטים פיס' קצט, ותנחומא דברים כ י, ומס' דרך ארץ

התורה במות הרשעים[202]. ויש שכתבו בטעם המצוה, שרצתה התורה שיאחזו ישראל בדרכי החסד והרחמים[203], ושלא יֵראו כאכזרים[204]. ויש שכתבו, שכיבוש בדרך מלחמה ואכזריות, יש בו סכנה לקיום המלכות, ואין שבח למלך אלא בכיבוש ארצות בלא מלחמה[205]. ויש שביארו, שכיון שבמלחמה ישנה סכנה, יש לקרוא לשלום לעיר שעמה באים להילחם, כדי להינצל מסכנת המלחמה[206].

מהות הקריאה

מהות הקריאה לשלום היא שיסכימו אנשי העיר להשלים עם ישראל, וליתן להם את ארצם –ויש מוסיפים שיכולים ישראל להתנות עמם שיקחו מהם חצי מממונם, וכן שיקחו מהם קרקעות ויניחו להם מטלטלים, או להיפך[207]– ולקבל על עצמם מס ועבדות –על מהותם של המס והעבדות, עי' להלן– ומבטיחים להם שלא יהרגום, שנאמר: וְהָיָה אִם שָׁלוֹם תַּעֲנְךָ וּפָתְחָה לָךְ וְהָיָה כָּל הָעָם הַנִּמְצָא בָהּ יִהְיוּ לְךָ לָמַס וַעֲבָדוּךָ[208]. על מחלוקת הראשונים אם בכלל הקריאה לשלום שיקבלו על עצמם בני העיר שבע מצוות בני נח, עי' להלן[209].

הסכימו לתת את מקצת העיר

הסכימו בני העיר לתת את מקצת העיר, כתבו אחרונים שאין משלימים עמם[210], וביארו כן אותה שדרשו בספרי מהכתוב: וּפָתְחָה לָךְ[211], כולה ולא מקצתה[212].

מהות המס

במהות המס שצריכים בני העיר לקבל על עצמם, כתבו ראשונים שעל בני העיר להיות מוכנים לעבוד את עבודת המלך בגופם ובממונם, כגון לבנות חומות ומצודות, ואת ארמון המלך, וכיוצא בזה, שנאמר: וְזֶה דְּבַר הַמַּס אֲשֶׁר יַעֲלֶה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה לִבְנוֹת אֶת בֵּית ה' וְאֶת בֵּיתוֹ וגו' וְאֵת חוֹמַת יְרוּשָׁלָם וגו'[213]. ויש שכתבו שהמס בגוף הוא לעשות את עבודת המלך, או שיהיו חוטבי עצים ושואבי מים לבית ה', והמס בממון הוא שיתנו סך

פרק השלום הי"ד, וילקו"ש נשא רמז תשיא (ועי' וזאת ליהודה שבציון 206). ועי' חרדים מ' נז. **202.** עקידת יצחק שער צו; אברבנאל דברים כ: הטענה הראשונה. ועי' אלה המצות מ' תקסד. **203.** החינוך מ' תקכז; ריקנאטי דברים שם. ועי' שו"ת חכ"צ סי' כו. ועי' גבול בנימין ח"ג סוף דרוש לט, שאפי' ידוע שלא ישלימו, מ"מ יש להקדים לקרוא להם לשלום, ועי' זכירה לחיים סוף פ' חקת. **204.** החינוך שם; תורת משה דברים שם י. **205.** אברבנאל שם: והטענה הב'. **206.** אברבנאל שם: הטענה השלישית; וזאת ליהודה ביאור עניני השלום (יח ב), בביאור דברי הילקו"ש נשא שם: שאפי' בשעת מלחמה צריכים שלום, ועי"ש שדברי ריה"ג בילקו"ש שם: שאפי' בשעת מלחמה אין פותחין אלא בשלום, הם מן הטעם שבציון 201; תולדות אדם לספרי דברים שם. **207.** רמב"ם מלכים פ"ו ה"ב, ועי' סהמ"צ מ"ע קצ: שיתנו לנו הארצות, ונ' בכוונתו שיהיו ארצותיהם כבושות תחת יד ישראל, אבל אין לוקחים להם את כל ממונם, ועי' באר מרים מלכים שם. ועי' סמ"ג עשין קיח והחינוך מ' תקכז, שלא הזכירו שאפשר לקחת חלק מממון האומה שמשלימה עמנו, וצ"ב אם הם חולקים. **208.** דברים כ יא. סהמ"צ לרמב"ם שם, ועי' רמב"ם שם ה"ג: ואסור לשקר בבריתם וכו'. **209.** ציון 232 ואילך. **210.** זית רענן דלהלן. **211.** דברים כא יא. **212.** ספרי דברים פיס' ר, ובילקו"ש רמז תתקכג. זית רענן לילקו"ש שם. ועי' מלבי"ם שם בביאור הספרי הנ"ל, שהסכימו בני העיר לחלק מתנאי השלום ולא לכולם, כגון שהסכימו למס, ולא לפתוח את שערי העיר. ועי' ציון 285 שיש שפי' בע"א. **213.** מ"א ט טו (ועי' רש"י שם שכוונת הכתוב לעם הנותר משבע אומות בא"י, ועי' ציון 295 שי"ס שקוראים לשלום אף לשבע אומות, ועי' ראשונים דלהלן). רמב"ם מלכים פ"ו ה"א, וכעי"ז ברמב"ן דברים כ י; עי' אברבנאל דברים שם פי' ב, ועי"ש שמ' שבכלל זה אף העבדות וצ"ב. ועי' תוס' חגיגה ח א ד"ה וישם, שאין הכוונה למס ממון אלא לעבדות בעלמא, ועי' אדרת אליהו (ריקי) חגיגה שם, וצ"ב אם הם חולקים וסוברים שאין בכלל המס ממון כלל, או שאין כוונתם אלא למעט מס ממון בעלמא שאין לו שייכות עם עבודת המלך, ועי' ציון הבא. ועי' שי' רמ"ד הלוי עה"ת, להפטרת פ' כי תבוא על הכתוב (ישעיה ס י): וּבָנוּ בְנֵי נֵכָר חֹמֹתַיִךְ, שאע"פ שאין הגויים משתתפים בבנין חומות ירושלים, ע"ע גוי ציון 378, שאף אין מקבלים מהם צדקה לבנין החומות, כשעושים דרך עבדות מותר, ואף בכתוב הנ"ל מדובר באופן זה. ועי' ציון 217.

ידוע בכל שנה[214]. ויש מן הראשונים שכתבו שעליהם ליתן דבר קצוב בכל שנה[215].

מהות העבדות

במהות העבדות שצריכים בני העיר לקבל על עצמם, יש מן הראשונים שכתבו שצריכים בני העיר להיות שפלים וכבושים תחת יד ישראל, ולא יתמנו על ישראל לשום דבר בעולם[216]. ויש מן הראשונים שכתבו, שיוכל כל איש מישראל לקחת מהם אנשים לחטוב לו עצים ולשאוב מים תמורת שכר[217]. ויש שפירשו שהעבדות היא ההשתעבדות לעשות את כל אשר יצוה המלך[218].

מס בלא עבדות ולהיפך

סירבו בני העיר לקבל על עצמם מס ועבדות, והסכימו לקבל אחד מהם בלבד, אין מקבלים אותם[219].

הטעם

בטעם ציווי התורה לחייב את בני העיר המשלימה במס ועבדות, אף על פי שקיבלו עליהם שבע מצוות בני נח, לסוברים כן[220], יש מן הראשונים שכתבו, שעל ידי שיעבדו את בני ישראל, יתקרבו ללמוד מדרכיהם[221].

מחילה על מס ועבדות

רצו ישראל להשלים עם אומה בלא מס ועבדות, יש מן האחרונים שכתבו שהם רשאים, שאין המס והעבדות אלא רשות לישראל לשעבדם לתועלת ישראל[222]. ויש מן הראשונים והאחרונים סוברים שהמס והעבדות הם חובה, ואין להשלים עם אומה בלעדיהם[223].

באומות שאין דעת ישראל להילחם עמן

יושבי ערים רחוקות, שאין דעת ישראל להילחם עמם כלל, יש מן הראשונים שכתבו שמשלימים עמם בלא שיקבלו עליהם מס ועבדות, ולדעתם מטעם זה השלימו ישראל עם הגבעונים בלא שקיבלו עליהם מס ועבדות, לפי שחשבו שבאו מארץ רחוקה[224]. ומן האחרונים יש שכתבו, שאף עם יושבי ערים רחוקות אין משלימים אלא אם כן מקבלים עליהם מס ועבדות, שכן נאמר בענין הקריאה לשלום: כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָל הֶעָרִים הָרְחֹקֹת מִמְּךָ מְאֹד[225].

כשבאו מעצמן להשלים

אומות שבאו להשלים עם ישראל מעצמן,

214. רלב"ג דברים שם יא. **215.** סהמ"צ לרמב"ם מ"ע קצ, ועי' רמב"ם שבציון 213, וצ"ב; עי' מאור האפילה דברים שם יא: ישלמו מס גלגולת; עי' אברבנאל דברים שם בפי' א. **216.** רמב"ם מלכים פ"ו ה"א. וכ"מ קצת ברלב"ג יהושע ט טו, שאין בכלל העבדות אלא שיהיו שפלים כעבדים. **217.** רמב"ן דברים כ י. ועי' רי"פ פרלא לסהמ"צ לרס"ג פרשה יא. **218.** עי' פסקי ר"א צרפתי לפ' שופטים (דברים שם): שיהיו עבדים וכבושים תחת יד המלך לעשות כל מה שיצוה וכו'; עי' אברבנאל דברים שם פי' א. ועי' ספרי דברים פיס' ר שהעבדות היא שעבוד. ועי' סמ"ג עשין קיח, שבכלל העבדות שיהיו עושים בני העיר את כל אשר יצוה המלך, ועי"ש קיד-קטו, שמ' שבכלל העבדות נתינת מס ממון, ועי' מאירי סנהדרין כ ב: ועיקר עבדות היא העלאת מס, וצ"ב מהספרי שבציון 219, שמס ועבדות הם דברים נפרדים. **219.** עי' ספרי דברים פיס' ר; עי' רמב"ם מלכים פ"ו ה"א, ועי"ש ה"ד: ואם לא השלימו וכו'. **220.** עי' ציון 232. **221.** רלב"ג דברים סוף פ' שופטים, התועלת השלישי. ועי' חנן אלהים (נד' בס' חיים וחסד) פ' שופטים, שאין לחוש שמא ילמדו ישראל מדרכיהם, שהרי יהיו שפלים. ועי' מנחה חדשה (איפרגאן) וביאור משנה תורה לרמ"ד וואלי לפ' שופטים. **222.** הוראת שעה (הלוי) פכ"ב עמ' עב, ועי"ש שצידד בתחילה ליישב בזה את סתירת דברי הרמב"ם ע"ז פ"י ה"א, שכ' שמקבלים את אנשי העיר בלא מס ועבדות, עם דבריו במלכים פ"ו ה"א, שכ' שאין מקבלים, ועי' להלן; עי' חזו"א יו"ד סי' קנז ס"ק א. **223.** רבנו מיוחס דברים כ יא; צידה לדרך דברים שם י ד"ה ועל דעת; עי' דינא דחיי עשין קיח (קכא א), ועי' ציון 226; הוראת שעה שם, בד' הרמב"ם מלכים שם ה"ב, ובד' המהרש"א גיטין מו א לתוס' שם ד"ה כיון. ועי' רמב"ן שבציון 224, ור"א מזרחי שבציון 225, שמ' שאין שלום בלא מס ועבדות, ועי' רמב"ן גיטין שם שמ' שמ"מ אין חובה להכותם, אבל אפשר שמ"מ כופים אותם למס ועבדות. **224.** עי' יהושע ט. רמב"ן דברים כ יא, ועי' לח"מ ומרכה"מ מלכים פ"ו ה"א, שכ' כעי"ז בד' הרמב"ם שם, ועי' ארח מישור (חזן) חו"מ סי' לט. **225.** דברים שם טו. ר"א מזרחי במדבר כא כב

יש שכתבו בדעת ראשונים, שבשאר אומות מקבלים אותן אף בלא מס ועבדות, ואילו בשבע אומות אין מקבלים אותן אלא במס ועבדות[226], ולדעתם מטעם זה הוצרכו הגבעונים להערים ולומר שבאו מארץ רחוקה ואינם משבע אומות[227], כדי שיקבלום בלא מס ועבדות כשבאו להשלים מעצמם[228]. ויש מן הראשונים סוברים שאף כשבאו מעצמן אין מקבלים אותן בלא מס ועבדות[229].

על עיר שלא נכבשה לגמרי, אלא מעלה מס לישראל, אם היא חשובה ככבושה לענין דינים הנוהגים בארצות שכבשו ישראל, ע"ע ארץ ישראל: הכיבוש[230].

קבלת שבע מצוות בני נח

אנשי העיר המשלימה –כשאינם משבע־אומות*[231]– נחלקו בהם ראשונים ואחרונים בדעתם: יש סוברים שאין משלימים עמם אלא אם כן הם מקבלים על עצמם שבע מצוות בני נח[232]. ונחלקו בטעם הדבר: יש שכתבו, שאם לא קיבלו עליהם שבע מצוות, הדבר מורה על רוע טבעם, ואין ראוי לחמול עליהם[233], ויש שכתבו, שהוא לפי שאסור לכרות ברית עם גויים שאינם מקיימים שבע מצוות בני נח, ואפילו אינם משבע אומות, לסוברים כן[234], ויש שכתבו, שעיקר הקריאה לשלום הוא שיהיה שלום בעניני הדת[235], ויש שכתבו, שלפי שאנו באים לדור בארצם, יש לנו לכופם לקיים שבע מצוות בני נח[236], ויש שכתבו, שהוא לפי שמצוה לכוף את כל באי עולם לקיים שבע מצוות בני נח[237]. ויש

ד"ה גם מה, ועי"ש שכ"מ מהלשון "מאד", שאפי' אין דעת ישראל לבוא עליהם כלל, וצ"ב ממש"כ להלן שם בטעם שהבטיחו ישראל לסיחון במדבר שם: אֶעְבְּרָה בְאַרְצֶךָ וגו', שהוא לפי שלא היה דעתם עכשיו להילחם עמו, ואפשר שאסור לכרות עמהם ברית שלום לעולם, אבל רשאים להבטיחם דרך עראי, ועי' כעי"ז ברמב"ן במדבר שם כא, שמ' שאף אומה שדעתנו להילחם בה אחר זמן, רשאים להבטיחם דרך עראי שלא יעשו להם דבר, גם בלא קבלת מס ועבדות. **226.** דינא דחיי לסמ"ג עשין קיח ד"ה ולכן נ"ל, בד' הסמ"ג שם והרמב"ם מלכים פ"ו ה"א. **227.** עי' יהושע ט. **228.** דינא דחיי שם. **229.** עי' רמב"ן דברים כ יא. **230.** ציון 93 ואילך. ועי' רש"י סוטה מד ב ד"ה ומלחמת, שמ' קצת שעיר מחוץ לא"י שאינה כבושה לגמרי אלא מעלה מיסים בלבד, אין דינה כארצות שכבשו ישראל, ועי' חזו"א שביעית סי' ד ס"ק ה בד' רש"י חולין ז א ד"ה הוריש, שעיר המעלה מיסים חשובה כעיר כבושה, ואפשר שהיינו דוקא בעיר שבא"י. **231.** על תנאי ההשלמה עם שבע-אומות, ע"ע. **232.** על מהותן של מצוות אלו, ע"ע בן נח. עי' רמב"ם מלכים פ"ו ה"א וה"ג-ד, ורדב"ז ולח"מ ודינא דחיי ודברי מלכיאל דלהלן בדעתו, ועי' ספרי דבי רב שבציון 241; סמ"ג עשין קיח; רבנו בחיי דברים כ י; החינוך מ' תקכז; ספר הבתים מ' קצא. ועי' פנים יפות דברים שם יב, שפי' כן את דברי הספרי דברים פיס' רא: כן תעשה לכל הערים הרחוקות, הרחוקות בתורה הזאת ואין הקרובות בתורה הזאת, שנרמז שאם רחוקים מז' מצוות, לא יקבלום במס ושעבוד לבד. ועי' רלב"ג סו"פ שופטים התועלת השלישי. ועי' הוראת שעה (הלוי) פכ"ב ופכ"ד. ועי' חי' רי"ז הלוי עה"ת להפטרת פ' כי תצא, שפי' את הכתוב בישעיה ס יב ע"פ דברי הרמב"ם שם ושם. ועי' חזו"א יו"ד סי' קנז אות ד, שאף לסוברים שבהשלמה מקבלים ז' מצוות ומס ושעבוד, אומה שקיימה ז' מצוות קודם שבאו עליה ישראל להילחם עמה, אסור להילחם עמה ולשעבדה, לפי שבניה הם גרי תושב, ומצוה להחיותם, ע"ע גר תושב ציון 36. **233.** ספר הבתים שם. **234.** ע"ע לא תכרות להם ברית ציון 46, שי"ס שהאיסור הוא כל שלא קיבלו את ז' מצוות ב"נ, ושם ציון 100 ואילך, שי"ס שהאיסור נוהג אף בשאר אומות. עי' לח"מ מלכים שם ה"א; דינא דחיי לסמ"ג שם (קכא ב) ד"ה שיקבלו. ועי' דברי יהושע (קלעווואן) סי' סו ואילך, שלדעה זו קבלת האומה המשלימה חשובה כריתת ברית, ועי' רמב"ם שם ה"ג. **235.** עי' אהל יעקב (טולידאנו) דברים כ יח, ד"ה ודברי המפרשים. ועי' סמ"ג שם: ומהו השלום וכו', ועי' רלב"ג שם. ועי' חי' הגרי"ז סוטה לה ב ד"ה אולם נראה ואילך, מרי"ד סולוביצ'יק. **236.** עי' רדב"ז מלכים שם ה"ד; ספרי דבי רב דברים פיס' ר, ועי' ציון 241. ועי' רדב"ז שם שנ' שהוא סובר שהוא בכלל איסור לא-ישבו-בארצך, ע"ע, ושם ציון 94 שי"ס שכל שלא קיבל ז' מצוות ב"נ הוא בכלל איסור הישיבה בארץ, ועי' מש"כ ר"מ גיפטר בדברי יהושע סי' ע אות ג. **237.** ע"ע בן נח ציון 426. דברי מלכיאל ח"ו סי' עח אות כא, ועי"ש שלולא כן לא היינו פותחים במלחמה

חולקים וסוברים שאינם צריכים לקבל על עצמם שבע מצוות בני נח[238].

באומות הרחוקות מארץ ישראל

אומות רחוקות, שהמלחמה עימן אינה נעשית כדי להרחיב את גבול ישראל, אלא להרבות בגדולת מלך ישראל[239], יש מן האחרונים שכתבו שלדברי הכל אינן צריכות לקבל על עצמן שבע מצוות בני נח, שלדעתם הטעם שצריכות האומות הנלחמות בישראל לקבל על עצמן שבע מצוות בני נח, הוא משום שאנו באים לגור בארצותיהן[240], ובאומות רחוקות שאיננו באים לגור בארצותיהן, אין טעם זה שייך[241].

משך זמן הקריאה לשלום

משך זמן הקריאה לשלום –שבו ממתינים לראות אם ישיבו בני העיר לשלום[242], או שקוראים בו לבני העיר לשלום בכל יום[243]– דרשו תנאים שהוא שנים או שלשה ימים, שנאמר: כִּי תָצוּר אֶל עִיר יָמִים רַבִּים[244], ודרשו: ימים שנים, רבים שלשה[245], מגיד שתובע שלום שנים או שלשה ימים עד שלא נלחם בה[246]. ונחלקו אחרונים: יש שכתבו שאם הדבר אפשרי קוראים להם לשלום במשך שלשה ימים, ואם אין הדבר אפשרי, כגון שיש לחוש שמא בזמן שימתינו ויקראו לשלום, יבואו להם עוזרים, אין קוראים להם לשלום אלא במשך שני ימים[247]. ויש שכתבו שדי בקריאה לשלום במשך שני ימים, ולא אמרו שלשה ימים אלא לפי שפעמים נמשכת הקריאה ממילא אף ליום השלישי[248]. ויש שכתבו ששלשה ימים שאמרו אינם אלא בעיר, שיש להמתין זמן רב כדי שישמעו כולם את הקריאה לשלום, אבל בכפר קטן די בקריאה לשלום פחות משלשה ימים, ואילו בכרך גדול יש לקרוא לשלום במשך יותר משלשה ימים[249]. ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שיש תנאים החולקים על כך, וסוברים שאין זמן מסוים לקריאה לשלום[250]. ויש מן האחרונים שכתבו בדעת תנאים שלא נאמר שיעור זמן זה של הקריאה לשלום, אלא כשנלחמים עם עיר, אבל כשנלחמים עם כרך אין להמתין כלל, שיש לחוש שמא בינתיים יצאו האויבים מצד אחר ויילחמו עם ישראל, וכן כשנלחמים עם כפר אין צריך להמתין, שדוקא במלחמה עם עיר שממילא עסוקים כמה ימים בהכנות למלחמה, הצריכה תורה להמתין, שמא ישיבו בשלום, אבל במלחמה עם כפר, שאין בו כל

לצורך מס וכדומה, ועי' שיח ערב למנ"ח סי' יז אות ב. **238.** עי' ראב"ד מלכים שם ה"א, ולח"מ שם ודינא דחיי לסמ"ג עשין קיח (קכא ב) וספרי דבי רב דברים פיס' ר ואו"ש מילה פ"א ה"ו וחזו"א אה"ע סי' קמו לפ' אלו נאמרין ס"ק ד, בדעתו; רמב"ן דברים כ י; ר"א מזרחי דברים שם, וכעי"ז שם במדבר כא כב, בד' רש"י דברים שם. ועי' דינא דחיי שם (קכ ב), שכ"ד תוס' גיטין מו א ד"ה כיון. **239.** עי' ציון 16. **240.** עי' ציון 236. **241.** ספרי דבי רב דברים פיס' ר, בד' הרמב"ם שבציון 232. **242.** ספרי דבי רב לספרי דלהלן, וכ"מ בראב"ם ובמלבי"ם דברים כ יט. ועי' סהמ"צ לרב חפץ (קטעים חדשים) עמ' 50. **243.** רי"פ פרלא לרס"ג פרשה יא, בביאור ד' הרס"ג באזהרות לעשרת הדברות: קרא לשלום ראשונה ושניה. **244.** דברים כ יט. **245.** עי' ספרי דברים פיס' רג, ורא"ם דברים שם ווזאת ליהודה (עייאש) לרא"ם שם, בביאורו. ועי' נחלת יעקב (סולניק) דברים שם. **246.** עי' ספרי שם: שנים שלשה, ורש"י דברים שם: שנים או שלשה, ועי' גו"א דלהלן. ועי' סהמ"צ לרב חפץ שם: שנמתין להם שלשה ימים ולא נשחית בארצם כלום. ועי' ספרי שם, שהביאו לכך מקור נוסף מן הכתוב (שמ"ב ב א): וַיֵּשֶׁב דָּוִד בְּצִקְלַג יָמִים שְׁנָיִם, ועי' ספרי דבי רב שם שתמה, שלא בא שם דוד למלחמה, ועי' הגה' הגר"א לספרי שם שהגיה, ונ' שכוונתו לכתוב בשמ"א ל א, וצ"ב ששם נלחם דוד להציל את ישראל שנשבו, ולא שייך להמתין. **247.** גור אריה דברים שם, בד' רש"י שבציון הקודם. **248.** עי' אות היא לעולם מערכת הא' אות ב; עמק הנצי"ב לספרי שם. **249.** ספרי דבי רב לספרי דברים פיס' קצט בשם מהר"ס, בביאור דרשת הספרי שם: אל עיר, ולא לכרך ולא לכפר. **250.** ספרי דבי רב פיס' רג ואות היא לעולם שם, בד' הרמב"ם שהשמיט, בביאור ד' התנאים בספרי שם הדורשים מן הכתוב הנ"ל דין אחר.

כך הכנות למלחמה, לא הטריחה התורה את ישראל לעמוד כמה ימים שלא לצורך[251].

אחר שלא רצו להשלים

קראו ישראל לבני העיר לשלום, ולא רצו להשלים, כתבו ראשונים שאף אם לאחר מכן רצו בני העיר להשלים, שוב אין חייבים להשלים עמם[252]. ויש שנראה מדבריהם שמשלימים עמם[253], אלא אם כן אותה העיר פתחה במלחמה, או שעיר אחרת פתחה במלחמה בגללה, משום שלא השלימה, ששוב אין ישראל חייבים להשלים עמה[254].

במלחמה עם בני כרך

כשנלחמים ישראל עם אנשי כרך –עיר מבוצרת[255]– נחלקו גאונים וראשונים ואחרונים בדעת תנאים: יש סוברים שאין קוראים להם לשלום כלל, ולדעתם זו היא שדרשו בספרי על הכתוב: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר[256], ולא לכרך[257], שלפי שהכרך מבוצר יש סכנה להשאיר את בני הכרך בחיים, שמא ישובו וילחמו בישראל[258], ומהם שכתבו שמכל מקום קוראים להם לפנות את העיר לגמרי ולברוח[259]. ויש שכתבו שאין חילוק בדין זה בין כרך לעיר, שבשניהם יש חובה לקרוא לשלום[260], ומהם שביארו את דרשת הספרי: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר, ולא לכרך[261], באופן אחר[262].

במלחמה עם בני כפר

כשנלחמים ישראל עם בני כפר, שהוא קטן מעיר, נחלקו גאונים וראשונים ואחרונים בדעת תנאים: יש שכתבו שאין קוראים להם לשלום כלל, ולדעתם זו היא שדרשו בספרי: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר[263], ולא לכפר[264], ומכל מקום אם קדמו בני הכפר ובקשו שלום, כתבו גאונים שמקבלים אותם[265]. ויש סוברים שדינו של כפר כעיר לענין זה, ובשניהם יש חובה לקרוא לשלום[266], ומהם שביארו את דרשת הספרי:

251. עמק הנצי"ב לספרי דברים שם, בביאור דרשת הספרי הנ"ל. **252.** רמב"ן גיטין מו א, ודברים כ יא: וי"א, והובא בריטב"א גיטין שם. ועי"ש ושם שמטעם זה הערימו הגבעונים על ישראל שלא יֵדעו שהם מיושבי הארץ, עי' יהושע ט ג-טו, לפי שיושבי הארץ לא השלימו עם ישראל בתחילה, בשעה שקרא להם יהושע לשלום. **253.** עי' רמב"ן דברים שם בפי' א; גור אריה דברים שם י. **254.** גור אריה שם. ועי' תוס' סוטה לה ב ד"ה לרבות, שמקבלים את הבאים להשלים עם ישראל, שלא משבע אומות, אף לאחר שהחלו במלחמה, ונ' שכוונתם שרשאים לקבלם ולא שחייבים. **255.** זית רענן ותולדות אדם דלהלן. **256.** דברים כ י. **257.** עי' ספרי דברים פיס' קצט, והמיוחס לראב"ד לספרי שם ורבנו הלל לספרי שם וזית רענן לילקו"ש שופטים רמז תתקכג ותולדות אדם לספרי שם, בביאורו. **258.** זית רענן שם ותולדות אדם שם. וכ"מ בראב"ד שם. ועי' רבנו הלל לספרי שם, שתמה מדוע אי"צ לקרוא לשלום בכרך. וצ"ב אם מקבלים אותם כשבאים להשלים מעצמם. ועי' ציון 298 ואילך שיהושע שלח לקרוא לשלום קודם שנכנסו לא"י, וצ"ב שהרי היו שם הרבה כרכים, ועי' מנחת סולת שבציון 295 ותולדות אדם לספרי שם. **259.** תולדות אדם שם. **260.** עי' סהמ"צ לרב חפץ (קטעים חדשים) עמ' 55, ונ' שאינו גורס בספרי כגי' שלפנינו, ועי' ציון 271; אהלי יהודה (נגא'ר) ותולדות אדם וספרי דבי רב לספרי דברים שם, בד' הרמב"ם מלכים פ"ו ה"א, שסתם שלעולם יש לקרוא לשלום, ועי' תולדות אדם שם שהרמב"ם לא פסק כד' הספרי; עי' ספרי דבי רב שם בשם מהר"ס, ולשיטתו שבציון 249; עי' פנים יפות דברים כ י; עי' עמק הנצי"ב שבציון 251. **261.** עי' לעיל. **262.** עי' אהלי יהודה וספרי דבי רב ופנים יפות ועמק הנצי"ב שם. ועי' ציונים 200, 249 ואילך. **263.** דברים כ י. **264.** עי' ספרי דברים פיס' קצט. עי' סהמ"צ לרבנו חפץ (קטעים חדשים) עמ' 55, ופי' ר"א סרגאדו לפ' שופטים, הובא במילואים לסהמ"צ לרבנו חפץ עמ' 5; עי' רבנו הלל לספרי שם; זית רענן לילקו"ש שופטים רמז תתקכג, ושם שהטעם הוא לפי שיכבשוה מיד. ועי' ספרי חיים לספרי שם, שתמה שהרי טעם הקריאה לשלום הוא לטובת בני העיר, שאם ירצו יבחרו להשלים, עי' ציון 201 ואילך, ואפשר שכיון שהכפר הוא ככבוש, אין הסכמתם לשלום חשובה הסכמה שלימה. ועי' ציון 257. **265.** סהמ"צ לרבנו חפץ שם; פי' ר"א סרגאדו שם. **266.** אהלי יהודה ותולדות אדם לספרי שם, בד' הרמב"ם מלכים פ"ו ה"א, שסתם שלעולם יש לקרוא לשלום. ועי' תולדות אדם שם שהרמב"ם לא פסק כד' הספרי שם. ועי' ציון 260.

כִּי תִקְרַב אֶל עִיר, ולא לכפר[267], באופן אחר[268]. ויש סוברים שקוראים לשלום אף לבני כפר, אלא שכיון שאין סכנה במלחמה עמם, אין די להם בשלום של מס ועבדות, כשלום של עיר, לסוברים כן[269], אלא צריכים לקבל עליהם אף שבע מצוות בני נח, שלא הקילה תורה שלא להצריך קבלת שבע מצוות אלא בבני עיר, שסכנה להילחם עמם[270].

עיר הסמוכה לספר

עיר הסמוכה לספר של ארץ ישראל, יש מן הראשונים סוברים –לגירסתם בספרי[271]– שאין קוראים לה לשלום, שמא יחזרו בני העיר וימרדו, וילחמו על ארץ ישראל[272].

ההנהגה עם העיר בזמן הקריאה לשלום

בזמן הקריאה לשלום, כתבו אחרונים בדעת תנאים שאין מרעיבים ומצמיאים את בני העיר, היינו שאין מקיפים אותם מכל צד, אלא מראים להם סימני אותות מלחמה בלבד, ולדעתם זו היא שדרשו בספרי: כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ[273], ולא להרעיבה ולא להצמיאה ולא להמיתה מיתת תחלואים[274], וביארו שהדברים אמורים בזמן הקריאה לשלום[275].

מלחמה שאין ישראל מסתכנים בה

עיר שיכולים ישראל להילחם עמה בלא להסתכן, כגון שיכולים לגרום את מיתת אנשיה במיתת תחלואים, יש מן האחרונים שכתבו בדעת תנאים שאין צריך לקרוא לה לשלום, שלדעתם אין קוראים לעיר לשלום אלא כדי למנוע סכנה לישראל[276], ולדעתם זו היא שדרשו בספרי: לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ[277], ולא להרעיבה ולא להצמיאה ולא להמיתה מיתת תחלואים[278], היינו שאם יכולים ישראל לגרום להמית את בני העיר בלא להסתכן, אין צריכים לקרוא להם לשלום[279].

בעיר שמרדה

עיר שכבשוה ישראל, ושבה ומרדה, יש מן הגאונים שכתבו שאין קוראים לה לשלום[280].

בעיר שהרעה לישראל

עיר שהרעה לישראל, וישראל עושים עמה מלחמה לצורך נקמה[281], יש מן האחרונים שכתבו שאין חובה לקרוא לה לשלום, שלא ציותה התורה לקרוא לשלום אלא לעיר שלא עשתה לישראל דבר[282]. ומדברי ראשונים נראה שאף אומה שהרעה לישראל, מצוה לקרוא לשלום כשבאים להילחם עמה[283].

כשרצו חלק מבני העיר להשלים

אפילו רצו חלק מבני העיר להשלים עם ישראל, נלחמים עם העיר, שנאמר: וּפָתְחָה לָךְ[284], ודרשו: כולה ולא מקצתה[285]. לאחר שכבשו ישראל את העיר, יש מן האחרונים סוברים שאין הורגים את בני העיר שרצו להשלים[286]. ויש מן האחרונים סוברים שאין לחלק בדבר, שיש לתלות שאף אותם שרצו, מערימים הם ואין כוונתם לשלום[287].

במלחמת שבע אומות

בני שבע־אומות* שבארץ ישראל[288] –שמצוה להילחם בהם, לכבוש מהם את

267. עי׳ לעיל. **268.** אהלי יהודה שם. ועי׳ ציון 262. **269.** עי׳ ציון 238. **270.** תולדות אדם לספרי שם, בביאור דברי הספרי שם. **271.** עי׳ גי׳ המיוחס לראב״ד בספרי דברים פיס׳ קצט, ועי׳ ברית אברהם לילקוט שמעוני שופטים רמז תתקכג הובא בזית רענן שם. ועי׳ ציונים 199, 249, 257, שי״ג בספרי שם בע״א. **272.** המיוחס לראב״ד לספרי שם, ועי׳ זית רענן לילקוט שמעוני שם. **273.** דברים כ י. **274.** ספרי דברים פיס׳ קצט. **275.** עמק הנצי״ב לספרי שם. ועי׳ כעי״ז בזית רענן לילקו״ש שופטים רמז תתקכג וזרע אברהם לספרי שם בדעתו. ועי׳ ציון 279, שיש שפי׳ את דברי הספרי שם בע״א. **276.** עי׳ ציון 206.

277. דברים כ י. **278.** ספרי דברים פיס׳ קצט. **279.** עי׳ ציון 206. תולדות אדם לספרי שם. **280.** פי׳ ר״א סרגאדו לפ׳ שופטים, הובא במילואים לסהמ״צ לרבנו חפץ עמ׳ 9. **281.** עי׳ ציון 18. **282.** גור אריה בראשית לד יג. **283.** עי׳ רמב״ן דברים כג ז. **284.** דברים כ יא. **285.** ספרי דברים פיס׳ ר, ופי׳ רבנו הלל שם. ועי׳ ציון 212, שיש שביארו את דברי הספרי שם בע״א. **286.** ספרי דבי רב לספרי שם. וכ״מ בתוס׳ סוטה לה ב ד״ה לרבות. ועי׳ כנסת אברהם מצוות ומועדים סי׳ טז ענף ה. **287.** יוסף לקח (אבולעפיא) פ׳ שופטים, סוף פ׳ מלחמת מצוה. **288.** ע״ע שבע אומות.

הארץ[289], ושלא לחיותם[290]– לסוברים שכשהם משלימים עם ישראל ומקבלים עליהם לחזור ממעשיהם הרעים, מקבלים אותם[291] –על גדר הקבלה, ועל הסוברים שאינה מועילה, ועל המחלקים בין אותם שקיבלו עליהם לחזור ממעשיהם קודם שעברו ישראל את הירדן, לאותם שקיבלו עליהם כן אחר כך, ע"ע שבע אומות[292]– נחלקו ראשונים ואחרונים בדעת תנאים: יש סוברים שאין קוראים להם לשלום[293], שלדעתם לא נצטוינו בקריאה לשלום אלא במלחמת הרשות[294]. ויש סוברים שקוראים להם לשלום, ומקבלים אותם[295] –על תנאי הקבלה, ע"ע הנ"ל– שכן מצינו במשה שקרא לבני חשבון לשלום לפני שנלחם בסיחון[296], וכן עשה יהושע בכיבוש ארץ ישראל שקרא לשלום[297] קודם שנכנסו לארץ[298], או אחר שנכנסו לארץ[299], וכן מצינו בשלמה שהחיה את יושבי ארץ ישראל משבע אומות, ונתנם למס, שנאמר: וְזֶה דְּבַר הַמַּס אֲשֶׁר הֶעֱלָה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה וגו' כָּל הָעָם הַנּוֹתָר מִן הָאֱמֹרִי וגו' וַיַּעֲלֵם שְׁלֹמֹה לְמַס עֹבֵד[300].

במלחמת מצוה

מלחמה הנעשית להצלת ישראל מיד צר[301], נחלקו בה אחרונים בדעת ראשונים: יש סוברים שאף בה יש לקרוא לשלום[302]. ויש שכתבו, שלסוברים שבמלחמת שבע אומות אין חיוב לקרוא לשלום[303], אף בשאר מלחמת מצוה אין חיוב קריאה לשלום, שלא נצטוינו לקרוא לשלום אלא במלחמת הרשות[304]. על

289. ע"ע ארץ ישראל: הכיבוש. **290.** ע"ע שבע אומות. **291.** ע"ע הנ"ל. **292.** ושם, שבאופנים שאין קבלתם מועילה, פשוט שאין קוראים להם לשלום, ועי' להלן. **293.** רשב"ם דברים כ טז; גור אריה דברים שם י בד' הספרי שם פיס' קצט, הובא ברש"י דברים שם. ועי' מהרש"א גיטין מו א, בד' תוס' שם ד"ה כיון. וכ"ה בדרשות ר"י אבן שועיב לפ' כי תצא ד"ה ויש לפרש בשם רה"ג, וסהמ"צ לרב חפץ (קטעים חדשים) עמ' 55, ורש"י דברים שם ורמב"ן גיטין שם בדעתו, וסהמ"צ לרמב"ם מ"ע קצ וברית משה לסמ"ג עשין קיח בדעתו (ועי' ברית משה שם, שהרמב"ם שבציון 295 חזר בו), אבל אפשר שהם סוברים שאף אין מקבלים אותם, ע"ע הנ"ל, ועי' רמב"ן גיטין שם, ועי' להלן. ועי' ראב"ד מלכים פ"ו ה"ד-ה ופי' המיוחס לראב"ד לספרי שם ומאירי גיטין שם בשם י"מ, שאין קוראים להם לשלום לפי שאין מקבלים אותם, אבל ע"ע הנ"ל שי"ס שאם הם מתגיירים מקבלים אותם, ומ' שמ"מ אין חובה לקרוא להם לשלום. ועי' משנת ר"א שבציון 304. **294.** עי' רשב"ם שם. ועי' גור אריה שם. **295.** רמב"ם מלכים שם ה"א, ועי"ש ה"ד-ה; רד"ק יהושע ט ז; רמב"ן דברים כ י; סמ"ג עשין קיח; מאירי סוטה לו א וגיטין שם; פסקי ר"א צרפתי לפ' שופטים; החינוך מ' תקכז; רלב"ג ואברבנאל דברים שם. ועי' דינא דחיי לסמ"ג שם (מהד' מכון הכתב עמ' 603), שאף הרמב"ם בסהמ"צ שם סובר כן, ועי' ציון 293. ועי' רמב"ם מלכים שם ה"ה, בטעם שהגבעונים הוצרכו להערים כדי שלא יהרגום (עי' יהושע ט ג-טו), שסברו שכיון שיהושע שלח לכלל יושבי הארץ לקרוא לשלום ולא רצו, עי' ציון 297 ואילך, שוב לא יקבלם, ועי' ציון 252 שיש שביארו בע"א, ועי' מנחת סולת מ' צג, שביאר באופן נוסף. **296.** דברים ב כו. עי' רמב"ן שם כ י, ועי' רמב"ן שם ב כד, שהקריאה לשלום לסיחון אינה מחמת מצוַת הקריאה לשלום, ועי"ש לד שהוא משום ש"כך היא המצוה", וצ"ב, ועי' ישורון כו עמ' תפג מרא"י זלזניק שיישב. **297.** עי' ירושלמי שביעית פ"ו ה"א וילקו"ש רמז תקסג ודב"ר פ"ה, ועי' להלן. **298.** רמב"ם וראב"ד מלכים פ"ו ה"ה. וכ"מ בירושלמי שם, ועי' ארח מישור שבציון הבא, שפי' את הירושלמי בע"א. **299.** עי' דב"ר שם: מה עשה יהושע וכו' בכל מקום שהיה הולך לכבוש וכו' ומי שמבקש לעשות שלום וכו', הובא ברמב"ן שם כ י, ועי' רמב"ן שם יא, ועי' ארח מישור (חזן) סי' לט, שהרמב"ן מפרש כן אף בד' הירושלמי שבציון הקודם, ועי' נימוקי שמואל לפ' חקת (לז א), ועי' ארח מישור שם, שהוא משום שדין הקריאה לשלום הוא כשקרבים לעיר שנלחמים בה, ועי' ציון 194 ואילך. **300.** מל"א ט טו, וכ-כא, ועי' דהי"ב ח ז-ח. עי' רד"ק יהושע שם; רמב"ן שם כ י; סמ"ג שם; עי' רלב"ג ואברבנאל דברים שם. ועי' רמב"ם שם ה"א. ועי' סהמ"צ לרמב"ם מ' קפז והחינוך מ' תכה, שבימי דוד כבר תמו ונכרתו שבע אומות, ועי' ויואל משה מאמר א"י אות כה ואילך. **301.** עי' ציון 5. **302.** עי' מרכה"מ לרמב"ם מלכים פ"ו ה"א. **303.** עי' ציון 293. **304.** כנסת אברהם מצוות ומועדים סי' טז ענף ד אות ב. ועי' חוות בנימין סי' טו אות יב, שלא מסתבר שיהיה דין לקרוא לשלום במלחמה הנעשית להצלת ישראל מיד צר. ועי' משנת ר"א פ"ד: גדול הוא

קריאה לשלום במלחמה עם עמון ומואב, ע"ע מואבי; עמוני[305]. על קריאה לשלום במלחמת עמלק, ע"ע מחית עמלק[306].

ד. סדר היציאה

דברי הכהן והשוטרים ביציאה למלחמה

בשעה שהיו ישראל עומדים לצאת למלחמה, היה כהן משוח־מלחמה* מדבר אל העם[307]. ונחלקו ראשונים ואחרונים בדעת תנאים: יש סוברים שהכהן היה אומר לעם: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב וגו' וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חִלְּלוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב וגו' וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב וגו'[308] –יש סוברים שהיה מוסיף ואומר: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ[309], ויש שצידדו לומר ששוטר היה אומר כן[310]– והיה שוטר משמיע את דברי הכהן לעם[311]. ויש מן האחרונים סוברים בדעת תנאים בתוספתא, שהכהן לא היה מפרט את החוזרים, אלא היה מצוֶה לעם שישמעו את מה שהוא עתיד לומר להם בשעה שיקרבו להילחם[312]. ויש סוברים שהכהן היה אומר רק: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ[313].

דבריהם בשעה שקרבים למלחמה

בזמן שישראל קרבים למלחמה, אומר להם הכהן משוח מלחמה: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה וגו' כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם וגו' לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם[314], וכהן אחר משמיע את דבריו לעם[315]. לאחר מכן, יש סוברים שהיה הכהן חוזר ואומר: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת חָדָשׁ וגו', והיה שוטר משמיע את דבריו לעם[316], ויש סוברים שלא היה הכהן חוזר ואומר כן[317]. לבסוף, היה שוטר אומר: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ[318], ושוטר אחר משמיע את דבריו לעם בקול רם[319].

במלחמת מצוה

במלחמת מצוה היה הכהן אומר: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל וגו' –ויש סוברים, לשיטתם שהירא ורך הלבב חוזר אף ממלחמת מצוה[320], שאף: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ, היה הכהן קורא במלחמת מצוה[321]– אבל לא היה אומר מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת חָדָשׁ וגו' וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וגו' וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וגו', שממלחמת מצוה לא היו חוזרים[322]. ויש מן הראשונים סוברים שבמלחמת מצוה לא היה הכהן אומר כלום[323].

השלום שהוא קודם למלחמת רשות. **305.** ציון 34 ואילך. **306.** ציון 71 ואילך. **307.** עי' להלן. **308.** דברים כ ה-ז. סוטה מב א, ורש"י שם ד"ה פעמיים ושם ב ד"ה שמעו; עי' רמב"ם מלכים פ"ז ה"ב, לגי' שלפנינו. **309.** דברים שם ח. עי' רש"י שם ב ד"ה שמעו וחס"ד לתוספתא סוטה פ"ז ה"י בדעתו, ועי' חס"ד שם שתמה מגמ' שם מג א, שמ' שדברים אלו לא היה הכהן אומרם. **310.** לח"מ מלכים שם, בד' רש"י שם: אולי. **311.** עי' סוטה מג א, ורש"י שם מב ב ד"ה שמעו, וחס"ד שם בדעתו, ועי' רש"י דברים שם. ועי' רמב"ם שם, ושם ה"ג, וגבורת יצחק סוטה שם א בדעתו שלא היה השוטר משמיע את דברי הכהן, ע"ש הטעם. **312.** עי' ציון 314 ואילך. חס"ד שם בד' התוספתא שם. **313.** דברים שם. רדב"ז שם, ע"פ גי' ספרים ישנים ברמב"ם שם ה"ב, ועי' ציון 309, שבגמ' מ' שהכהן לא היה משמיע דברים אלו. **314.** דברים כ ג-ד. סוטה מב א; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ג. **315.** רמב"ם שם, ע"פ סוטה מג א. ועי' רש"י דברים כ ח, שמ' שלא היה כהן אחר משמיע את דבריו. **316.** רמב"ם שם, ועי' כס"מ ולח"מ שם. **317.** עי' חס"ד לתוספתא סוטה פ"ז ה"י, בד' רש"י סוטה שם מב א ד"ה פעמיים ושם ב ד"ה שמעו, וכ"מ ברש"י דברים שם. **318.** דברים שם ח. **319.** רמב"ם שם, ע"פ ברייתא סוטה שם: שוטר מדבר ושוטר משמיע, ועי' לח"מ שם, שמל' הברייתא שם מ' שהם שני שוטרים. ועי' ציון 315. **320.** ע"ע מלחמה/עורכי המלחמה. **321.** רדב"ז מלכים פ"ז ה"ב בד' רמב"ם שם, ועי"ש לשיטתו שבציון 313 שהכהן היה אומרו. **322.** ע"ע הנ"ל. עי' רמב"ם שם ה"א, ורבנו יונה סנהדרין טז א וכס"מ ולח"מ שם בדעתו; עי' ראב"ד מלכים שם, וכס"מ ולח"מ שם בדעתו, ועי' ציון הבא. ועי' חשמונאים א פ"ג פסוק 55 ויוסיפון פ"כ, שבמלחמת המכבים אמר הכהן: מי האיש אשר בנה וכו', וצ"ב, ועי' צניף מלוכה (נריה) עמ' 122 ואילך וקול יהודה (גרשוני) עמ' קסז, ועוד, שדנו בזה. **323.** עי' רבנו יונה סנהדרין שם; עי' מים חיים מלכים שם, שצידד לומר כן בד' הראב"ד שם; עי' סהמ"צ לרמב"ם מ"ע קצא, וחי'

על קריאות אלו, אם היו בלשון־הקדש*, ע״ע[324]. על מינוי משוח־מלחמה* ויתר דיניו, ע״ע. על החוזרים מעורכי המלחמה, ע״ע מלחמה/ עורכי המלחמה.

שלא לסמוך על הנס

במלחמה יש להילחם בדרך כל הארץ, ולא לסמוך על כך שיארע נס, שאין חפץ לפני ה׳ לשנות טבעו של עולם כשאין צורך בדבר[325]. וכן בטעם הדין שיש לישראל להעמיד שרי צבאות בראש העם להנהיגם[326], כתבו ראשונים שהוא כמנהג המלחמות, שלא יסמכו ישראל על הנס[327]. וכן אותה שדרשו בספרי: כִּי תֵצֵא מַחֲנֶה עַל אֹיְבֶיךָ[328], כשתהא יוצא, הוי יוצא במחנה[329], יש שביארו דהיינו שתצא בעם רב[330], שלא יבטחו ישראל על כך שינצחו אפילו כשיהיו מועטים[331], שאין־סומכין־על הנס*[332]. וכן כתבו אחרונים בטעם שאין יוצאים למלחמה בלא להיוועץ קודם לכן באדם המבין בדרכי המלחמה[333], שאם לא ידעו את טכסיסי המלחמה, לא ינצחו אלא על ידי נס, ואין סומכים על הנס[334].

העמדת גיבורים ושרי צבאות לפני המחנה

בראש המחנה, יש מן הראשונים שכתבו בדעת תנאים שמעמידים בני אדם גיבורים, הממונים להעמיד כל אחד מן הלוחמים שיפול, ויחזקו את אנשי הצבא בדברים[335], ולדעתם זו היא ששנינו במשנה על הכתוב: וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם[336], שמעמידים זקיפים לפניהם[337]. ויש שכתבו שלא מצינו שימנו בני אדם גיבורים להעמיד את הנופלים[338], ולדעתם למדים מכתוב זה שיש לישראל להעמיד שרי צבאות בראש העם להנהיגם[339].

העמדת גיבורים אחורי המחנה

אחורי המחנה, יש להעמיד גיבורים, וכשילים –קרדומות[340]– של ברזל בידיהם, להזהיר את העם שלא יברחו, וכל המבקש לחזור מן המלחמה, רשות בידם לחתוך את שוקיו[341], שתחילת נפילה ניסה[342], ואף על פי

הגר״מ והגרי״ד (עמ׳ קכח) בדעתו, ועי׳ כנה״ג ללשונות הרמב״ם מלכים שם ה״א, שפי׳ את ד׳ הרמב״ם בסהמ״צ שם בע״א. **324.** ציון 182 ואילך. **325.** עי׳ ראשונים ואחרונים דלהלן. עי׳ רמב״ן דברים כ ט. **326.** עי׳ ציון 339. **327.** רמב״ן ורבנו בחיי ואברבנאל דברים שם, ועי׳ המספיק לעובדי ה׳ על הבטחון ד״ה ועכשיו נרחיב. **328.** דברים כג י. **329.** ספרי דברים פיס׳ רנד. **330.** רבנו הלל וזית רענן וזרע אברהם לספרי שם. ועי׳ סד״ר ותולדות אדם לספרי שם שביארו בע״א, ועי׳ משך חכמה דברים שם. **331.** זית רענן שם. **332.** זרע אברהם שם. **333.** עי׳ ציון 186. **334.** ע״ע. דברות משה שבת הע׳ קלב ד״ה וגם בלא זה. **335.** עי׳ רש״י סוטה מד א ד״ה מעמידין בביאור משנה שם לגי׳ שלפנינו: מעמידים זקיפים לפניהם, ובגדי כהונה (פרחיה) דרוש עשירי (לג א) בדעתו, ועי׳ מאירי שם מב א ד״ה ואח״כ ממנין. ועי׳ רש״י דברים כ ט וסמ״ג עשין קכ, שפי׳ כעי״ז, ונ׳ מדבריהם שבנוסף היו כשילים של ברזל בידם, ועי׳ ציון 340 ואילך. **336.** דברים כ ט. **337.** עי׳ רש״י ומאירי שם. **338.** עי׳ רמב״ם מלכים פ״ז ה״ד, וכס״מ ולח״מ ובתי כהונה בית ועד לשונות הרמב״ם שם, ובגדי כהונה (פרחיה) דרוש י (לג א), בדעתו, וכ״מ בערוך שבציון 347; עי׳ ראשונים ואחרונים דלהלן. **339.** רמב״ם שם, ועי׳ בתי כהונה שם, בדעתו, שפי׳ כן את המשנה סוטה מד א: מעמידים זקיפים לפניהם, וכן צידד לפרש בבגדי כהונה שם, ועי׳ אחרונים שבציון 350 ואילך שביארו את ד׳ הרמב״ם שם בע״א; עי׳ רמב״ן ורבנו בחיי ואברבנאל דברים כ ט. ועי׳ אברבנאל תחילת דברים ד״ה הספק הז׳, שנ׳ שביאר בע״א, וצ״ב, וכ״מ בהמספיק לעובדי ה׳ על הבטחון ד״ה ועכשיו נרחיב, ועי׳ פנים יפות דברים שם ש״לפי פשוטו״ יש לפרש ששרי צבאות היינו שרי אלפים ושרי מאות, ועי׳ ציון 343, שיש שביארו את הכתוב הנ״ל בע״א. ועי׳ ציון 352 ואילך. **340.** עי׳ רש״י תהלים עד ו. ועי׳ רש״י סוטה מד א ד״ה וכשילין, וגמ׳ ב״ק קיט ב: חציני לרבתי קרי לה כשיל. **341.** משנה סוטה שם; רמב״ם מלכים פ״ז ה״ד; עי׳ ראשונים דלהלן. ועי׳ מרומי שדה סוטה שם ומשך חכמה דברים כ ג ומעשי למלך כהמ״ק פ״ז ה״ד אות ה, שהוא מדין רודף (ע״ע), ועי׳ משך חכמה שם, שאזהרתו מן הכתוב (דברים שם): אַל יֵרַךְ לְבַבְכֶם, שהוא אזהרה שלא לירא בשעת מלחמה, עי׳ ציון 356 ואילך, והתראתו ממה שאמרו לפני המלחמה (שם ח): מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ, ועי׳ מעשי למלך שם שצידד שהוא מדין זכויות המלך (ע״ע), ועי׳ שו״ת חת״ס או״ח סי׳ רח ד״ה שם דף יז. ועי׳ גופי הלכות מלכים שם הט״ו, שהברייתא סוטה שם ב שהשומע קול קרנות והרתיע וכו׳ חוזר, היינו כששמע קודם המלחמה, ועי׳ קה״י סוטה סי׳ ו שתי׳ בע״א. **342.** עי׳ משנה שם ב, וגמ׳ שם.

שנאמר בכתוב: וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם[343], דרשו בירושלמי, מה"ו" של "ופקדו"[344], לרבות גם בסוף העם[345], או שסוף העם קרוי אף הוא ראש העם[346]. ויש שכתבו ששתי שורות של גיבורים היו, זו לפנים מזו, שאם נמלט הבורח מן הפנימיים, יבוא לאחרונים[347], ויש שכתבו שמאחורי כל מערכה מהעם –שכמה מערכות היו עושים במלחמה[348]– היו עומדים גיבורים למנוע את העם מלברוח[349]. ואף בראש העם יש סוברים שהיו מעמידים גיבורים כדי שאנשי המלחמה לא יברחו[350], ויש חולקים[351].

זמן העמדת שרי צבאות

העמדת שרי צבאות[352], אמרו בירושלמי שהיא קודמת לקריאת הכהן, שאף על פי שהיא נזכרת בתורה לאחר קריאת הכהן[353], אין המקרא אמור על הסדר[354]. ויש שכתבו שהעמדת שרי צבאות נעשית לאחר קריאת הכהן וחזרת החוזרים, כסדר הכתובים בתורה[355].

האיסור לפחד במלחמה

בשעת המלחמה, אסור לבני החיל לירא מן האויבים[356] –בין במלחמת מצוה, בין במלחמת הרשות[357]– שבמלחמת שבע־אומות* נאמר: לֹא תִירָאוּם[358], וכן: לֹא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם[359], ובמלחמת הרשות נאמר: אַל יֵרַךְ לְבַבְכֶם אַל תִּירְאוּ וְאַל תַּחְפְּזוּ וְאַל תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם[360]. וביארו ראשונים, שעל הנלחם להישען על ה' שהוא "מקוה ישראל מושיעו בעת צרה"[361], ולדעת שעל יחוד ה' הוא עושה מלחמה[362], ולשים נפשו בכפו, ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב על אשתו או על בניו, אלא ימחה זכרונם מלבו, ויפנה לבו למלחמה[363]. ומנו ראשונים איסור זה במנין־המצוות*[364]. ויש מן הראשונים חולקים על כל זה, וסוברים שאין איסור לפחד בשעת המלחמה, ולדעתם אין כוונת הכתובים לאזהרה, אלא להבטחה בלבד[365]. על האיש הירא ורך הלבב, שהוא חוזר מלהשתתף במלחמת הרשות, ויש סוברים שאף במלחמת מצוה, ע"ע מלחמה/ עורכי המלחמה.

מהות האיסור

במהותו של האיסור לפחד בשעת

343. דברים כ ט, ועי' משנה שם, שמ' שדין הגבורים נלמד מכתוב זה, וכ"מ ברש"י דברים שם. **344.** ע"ע ו (דרשה): לרבות. **345.** ירושלמי סוטה פ"ח ה"י, בד' ר"ע הדורש בכ"מ לשונות היתרים במקרא, ע"ע הנ"ל ציונים 92, 108, ועי' פנ"מ שם. **346.** ירושלמי שם בד' ר' ישמעאל שאינו דורש לשונות היתרים במקרא, ע"ע הנ"ל ציון 110, ועי' פנ"מ שם. ועי' אדרת אליהו דלהלן. **347.** הערוך ע' זקף, בביאור משנה סוטה שם. **348.** עי' בגדי כהונה דלהלן. **349.** בגדי כהונה (פרחיה) דרוש עשירי (לג א), בד' רמב"ם מלכים שם. **350.** עי' רמב"ם שם וכס"מ שם בפי' א בדעתו, בביאור משנה סוטה שם. ועי' אדרת אליהו דברים לג כא, אופן שני, שמעמידים זקיפים מארבע צדדים שלא יברחו. **351.** כס"מ שם בפי' ב, ולח"מ שם ובית דוד סוטה פ"ח מ"ו, בד' רמב"ם שם, ושלא גרס במשנה שם: מעמידין זקיפין לפניהם; עי' בתי כהונה ובגדי כהונה שבציון 326, בד' רמב"ם הנ"ל. ועי' ציון 335. **352.** עי' לעיל. **353.** עי' דברים כ ב-ט. **354.** ירושלמי סוטה פ"ח ה"א. וצ"ב לסוברים שהיו ישראל מעמידים ממונים להזהיר את בני החיל שלא יברחו, אם שייך להעמידם קודם קריאת הכהן שהירא ורך הלבב רשאי לחזור. **355.** עי' רמב"ם מלכים פ"ז ה"ד; עי' פנים יפות דברים שם ט. **356.** רמב"ם שם הט"ו ובסמה"צ ל"ת נח; סמ"ג ל"ת רלא; עי' רמב"ן דברים כ ד, וצ"ב מדבריו שבציון 365; החינוך מ' תקכה. ועי' רש"י דברים שם ג. **357.** עי' ראשונים דלהלן, ועי' תירוש ויצהר מלכים שם. **358.** דברים ז כא. עי' סהמ"צ והחינוך שם. **359.** דברים ג כב. עי' סהמ"צ וסמ"ג והחינוך שם. **360.** דברים כ ג. עי' רמב"ם מלכים שם וסמ"ג שם. **361.** עי' ירמיהו יד ח. **362.** רמב"ם דלהלן. ועי' לעיל שלאו זה נוהג אף במלחמת הרשות, ועי' ציון 21, שי"ס שאף מלחמת הרשות מצוה יש בה. **363.** רמב"ם מלכים שם. **364.** סהמ"צ שם; סמ"ג שם; החינוך שם. ועי' סהמ"צ וסמ"ג שם, ונר מצוה (סיד) סי' יא אות ל (קסז ב), שכל הכתובים שבציון 358 ואילך, נמנים כלאו אחד, לפי שענינם אחד, וע"ע מנין המצוות. ועי' החינוך שם, שאין האיסור נוהג אלא באנשים הנלחמים, ע"ע מלחמה/ עורכי המלחמה. **365.** ראב"ד בהשגות למנין המצוות שבתחילת משנה תורה; השגות הרמב"ן לסהמ"צ שם. ועי' רי"פ פרלא לרס"ג לאוין קכח, בד' הבה"ג וסיעתו שלא מנו מצוה זו. ועי' נר מצוה שם שמסתבר שאין בזה איסור, שהרי

המלחמה, לסוברים כן[366], יש שכתבו שהוא איסור על בני החיל לברוח ולשוב לאחור[367], ויש שכתבו שהוא איסור על בני החיל להבהיל את עצמם[368].

לפני תחילת המלחמה, כתבו אחרונים בדעת ראשונים שאין המתייראַ עובר באיסור[369].

טעם האיסור

בטעם האיסור לפחד בשעת המלחמה, כתבו ראשונים שיש לכל אחד מישראל לשום בה' יתברך מבטחו, ולא להתייראַ[370]. ויש שכתבו, שהיראה בשעת מלחמה דרכה לגרום הפסד במלחמה[371].

ה. יציאת הארון

יציאת הארון למלחמה, נחלקו בה תנאים: לדעת רבי יהודה בן לקיש – ויש גורסים: רבי יהודה בן אלעאי[372] – וכן אמרו בירושלמי, וכן כתבו ראשונים בדעת הספרי, כשישראל יוצאים למלחמה, יוצא הארון* עמהם[373]. וכן אותה ששנינו: כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֶם לָכֶם[374], זה מחנה הארון[375], ביארו ראשונים שהארון היה הולך עם ישראל למלחמה[376]. וכן את הכתוב: כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִתְהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מַחֲנֶךָ[377], ביארו ראשונים שהכוונה היא לארון שהיה יוצא עם ישראל

אין ביד אדם שלא לפחד, אבל עי' רי"פ פרלא וקה"י שבציון 368, בד' הראשונים הסוברים שיש בזה איסור (עי' ציון 356 ואילך), שאין האיסור נוהג אלא במי שמיירא את עצמו. **366.** עי' לעיל. **367.** עי' סהמ"צ לרמב"ם ל"ת נח ובהקדמה למלכים מצוה כ, ונר מצוה (סיד) סי' יא אות ל (קסז ב) בדעתו, ועי' ציון הבא. ועי' נר מצוה שם, שמ"מ מי שעבר וברח, אינו לוקה, משום שהוא חשוב כאנוס, והאנוס אינו חייב מלקות, ע"ע אונס ציון 10 ואילך. **368.** רמב"ם מלכים פ"ז הט"ו; סמ"ג ל"ת רלא; החינוך מ' תקכה. ועי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ לרמב"ם שם, שמ' שביאר כן אף בד' רמב"ם בסהמ"צ שם. ועי' מנ"ח שם (מהד' מ"י אות א) בקומץ המנחה, שתמה מסוטה מד ב, שמ' שהשומע קול קרנות והרתיע אינו עובר איסור, ועי' רי"פ פרלא לרס"ג ל"ת קכח וקה"י סוטה סי' ו, שהוא משום שאין אדם עובר על איסור זה אלא כשמביא מורא על עצמו במזיד. **369.** לב שמח לסהמ"צ ל"ת נח ונר מצוה (סיד) סי' יא אות ל (קסז ב) ומעין החכמה (קכ ב) ויד המלך מלכים שם ומשך חכמה דברים כ ג, בד' רמב"ם שם. ועי' אחרונים הנ"ל שיישבו בזה את קו' הרמב"ן בהשגות לסהמ"צ שם, ומ' שלד' הרמב"ן בביאור ד' הרמב"ם, אף המתייראַ קודם תחילת המלחמה עובר בלאו. **370.** החינוך מ' תקכה. **371.** עי' רמב"ם מלכים פ"ז הט"ו: שכל דמי ישראל תלויים בצוארו; מגדל דוד מ' נח. **372.** עי' גי' הרמב"ן דברים י א בתוספתא דלהלן, וכ"ה בילקו"ש שמ"א רמז קא, ועי' יתנו"א ע' ר' יהודה בן לקיש שגורס בתוספתא דלהלן: ר' יהודה בן לקיש, ובירושלמי דלהלן: ר' יהודה בן אלעאי, ועי"ש שהוכיח שהעיקר כגי' התוספתא הנ"ל. **373.** תוספתא סוטה פ"ז; ברייתא דמלאכת המשכן פ"ו, הובאה בירושלמי שקלים פ"ו ה"א וסוטה פ"ח ה"ג, ועי' ירושלמי שם ושם, שכ"מ מן הכתובים בשמ"א יד יח ושמ"ב יא יא (ועי"ש שהסוברים שלא היה הארון הולך עם ישראל למלחמה, עי' ציון 379, מפרשים את הכתובים שם בע"א); עי' ספרי במדבר פיס' פב, ותוס' עירובין סג ב ד"ה כל זמן ותוס' הרא"ש שם ורבנו הלל שם בביאורו, ועי' גי' רבנו הלל בספרי שם, שכן מפורש בספרי שם. ועי' סוטה מג א וספרי במדבר פיס' קנז ותוספתא סוטה שם ובמדב"ר פכ"ב סי' ד, בביאור הכתוב האמור במלחמת מדין (במדבר לא ו): וכלי הקדש, וכ"ה ברש"י ובראב"ע במדבר שם, ועי' תוספתא ובמדב"ר שם, שיש שביארו את הכתוב הנ"ל בע"א, ועי' ציון 387 שאפשר שהוראת שעה היתה, ועי' דהי"ב יג יב: וְהִנֵּה עִמָּנוּ בָרֹאשׁ הָאֱלֹהִים, ועמק הנצי"ב פ' בהעלותך פיס' יח שהוא הארון, ועי' מעיני הישועה מעין י תמר ז בשם המפרשים, בביאור הכתוב בדניאל ט כד: ולמשוח קדש קדשים. וכן כ' רש"י במדבר י לג ודברים י א, ורשב"ם וחזקוני שבציון 378, וראב"ע דברים כג י, ויראה"ש סי' תלב, ורד"ק שמ"א ד ד ותהלים כד ח, ותוס' עירובין שם, ורשב"א וריטב"א ור"ן עירובין שם בשם תוס', ותוס' הרא"ש עירובין שם וסוטה מב א, והחינוך מ' שעט, ועי' פי' הרוקח על התפילה על הודו שבפסוקי דזמרה, על הכתוב: תְּנוּ עֹז לֵאלֹהִים, ועל הכתוב: ה' צְבָאוֹת עִמָּנוּ. ועי' רמב"ם מלכים פ"ו הט"ו: ובין שיש עמהם ארון ובין שאין עמהם ארון, ועי' כתר כהונה לספרי במדבר שם, וצ"פ שבציונים 388, 396. **374.** דברים כ ד. **375.** משנה סוטה מב א. ועי' ספר הזכרון (באקראט) דברים שם, בד' ספרי דברים פיס' קצג, שדרשו את הכתוב הנ"ל בע"א. **376.** מאירי ותוס' הרא"ש סוטה שם. ועי' ציון 379, שיש שפי' את המשנה שם בע"א. **377.** דברים כג טו.

למלחמה[378]. וחכמים אומרים שהארון לא היה יוצא עם ישראל למלחמה[379], שהרי מצינו שבשעה שראו הפלשתים את הארון במלחמה, אמרו: אוֹי לָנוּ מִי יַצִּילֵנוּ מִיַּד הָאֱלֹהִים הָאַדִּירִים הָאֵלֶּה[380], ומשמע שבמלחמות ישראל אחרות לא ראו את הארון יוצא[381].

במלחמת הרשות

מלחמת הרשות, יש מן האחרונים סוברים שלדברי הכל לא היה הארון יוצא בה[382].

הארון

הארון שהיה יוצא עם ישראל למלחמה, לסוברים כן[383] – ששני ארונות היו, לסוברים כן[384] – אמר רבי יהודה בן לקיש, וכן כתבו כמה ראשונים, שהוא ארון העץ שעשה משה, שבו היו מונחים שברי הלוחות, לסוברים כן[385], חוץ מכמה מלחמות – כגון מלחמת מדין ומלחמת יהושע ביריחו[386] – שאליהן לקחו את הארון שעשה בצלאל, שהיה מונח בקודש הקדשים, והלוחות היו מונחים בו[387]. ויש מן הראשונים סוברים, שהארון שהיה יוצא עם ישראל למלחמה הוא הארון שעשה בצלאל, שהלוחות היו מונחים בו[388].

378. רשב"ם וחזקוני דברים שם. ועי' ציון 492. **379.** ירושלמי שם ושם. ועי' רמב"ן דברים י א, ע"פ ד' רבנן בירושלמי שם, שלסוברים שלא היה אלא ארון אחד, ע"ע ארון ציון 17, לא היה הארון יוצא למלחמה, וע"ע הנ"ל ציון 20, שלדעתו יש להכריע שלא היה אלא ארון אחד (ועי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ לרמב"ם שורש ג, ע"פ ספרי שבציון 373, שהוליכו את הארון במלחמת מדין, ושם ע"פ שמ"א שם, שהוליכו את הארון בימי עלי, ושם שאפשר שיוליכוהו אף במלחמות מלך המשיח, ונ' שלדעתו במלחמת מדין הוליכוהו ע"פ הדיבור, ובימי עלי הוליכוהו שלא כדין). ועי' אברבנאל במדבר י לב שהאריך להוכיח כדעה זו. ועי' כתר כהונה (וולק) לספרי בהעלותך פיס' פב, שלדעה זו יש לפרש את הלשון "מחנה הארון" שבמשנה סוטה שם, על ארון שהיה מונח בו הציץ. **380.** שמואל א ד ז. **381.** ירושלמי שם ושם. ועי' ברייתא דמלאכת המשכן שם, ותוס' עירובין שם, ורשב"א וריטב"א ור"ן ותוס' הרא"ש עירובין שם, שלסוברים שהארון היה יוצא עם ישראל למלחמה, הטעם שנתייראו הפלשתים מן הארון, הוא משום שבימי עלי הוציאו את הארון שהיה בקה"ק, אע"פ שבשאר מלחמות אין מוציאים אותו, לסוברים כן, עי' ציון 385, ועי' ציון 387. **382.** חס"ד מגילה פ"ג הט"ו; עי' עינים למשפט ברכות כה א, בד' רמב"ם מלכים פ"ו הט"ו: בין שיש עמהם ארון ובין שאין עמהם, דהיינו בין מלחמת מצוה ובין מלחמת רשות. ועי' ירושלמי שבציון 373, שמשמ"ב יא יא מוכח שהיה הארון יוצא איתם למלחמה, ועי' שמ"ב שם א שהיתה מלחמת הרשות, וצ"ב. **383.** עי' לעיל. **384.** ע"ע ארון ציון 14 ואילך. וע"ש ציון 17 ואילך, שי"ס שלא היה אלא ארון אחד, והיו בו הלוחות ושברי הלוחות, ועי' לעיל ציון 379 מרמב"ן, שלדעה זו לא היה הארון יוצא למלחמה, ועי' ציון 388. **385.** ע"ע הנ"ל ציון 12 ואילך. עי' ברייתא דמלאכת המשכן פ"ו, וירושלמי שקלים פ"ו ה"א וסוטה פ"ח ה"ג; עי' ספרי במדבר פיס' פב, ועי' ראשונים שבציון 373, בביאור ספרי שם; רש"י במדבר י לג ודברים י א; תוס' עירובין סג ב ד"ה כל זמן, ורשב"א וריטב"א ור"ן שם בשם תוס', ותוס' הרא"ש עירובין שם וסוטה מב א; רבנו בחיי דברים שם. ועי' תוספתא סוטה פ"ז, לגי' שלפנינו, שהארון שהיה יוצא למלחמה היה בו ס"ת, ועי' רבנו הלל לספרי שם שתמה, ועי' תוס' סוטה מב ב ד"ה מפני, שגרסו בתוספתא שם שבארון זה היו שברי לוחות. **386.** עי' ציון הבא. **387.** ע"ע הנ"ל ציון 14. עי' תוספתא סוטה פ"ז וספרי במדבר פיס' קנז ובמדב"ר פכ"ב אות ד, לענין מלחמת מדין, שדרשו מן הכתוב (במדבר לא ו): וּכְלֵי הַקֹּדֶשׁ וגו' בְּיָדוֹ, שהוא הארון, ועי' תוספתא וספרי שם שלמדו כן מן הכתוב (שם ד כ): וְלֹא יָבֹאוּ לִרְאוֹת כְּבַלַּע אֶת הַקֹּדֶשׁ וָמֵתוּ, ועי' במדב"ר שם, שלמדו כן מן הכתוב (שם ז ט): כִּי עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ עֲלֵהֶם, וכתובים אלו נאמרו בארון שעשה בצלאל, ועי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ שרש ג, בד' ספרי במדבר פיס' קנז, ועי' סוטה מג א: וכלי הקדש זה ארון ולוחות, אבל אפשר שהכוונה לשברי הלוחות; עי' תוס' עירובין סג ב ד"ה כל זמן, ורשב"א וריטב"א ור"ן שם, ותוס' הרא"ש עירובין שם וסוטה מב א, לענין מלחמת יהושע ביריחו, שיצא עמהם הארון שעשה בצלאל, ע"פ הדיבור, ועי' תוס' הרא"ש סוטה שם, שמ' שהיינו דוקא במלחמת יהושע ביריחו, ועי' מאירי שבציון הבא. **388.** עי' הרוקח שבציון 373; עי' רד"ק תהלים כד ח; עי' מאירי מגילה ט א, לענין מלחמות יהושע, אבל אפשר שהוראת שעה היתה, עי' ציון הקודם; עי' צ"פ תנינא יסוה"ת פ"ו ה"ב (עמ' 134) בד' רמב"ם מלכים פ"ו הט"ו, שכ' שפעמים לא היה ארון במלחמה, ולשיטתו שבציון 397. ועי' פדר"א סוף פנ"ב. ועי'

אחר שנבנה בית המקדש

אחר שנבנה בית המקדש, ושברי הלוחות שהיו בארון שעשה משה הונחו בארון שבקדש הקדשים, לסוברים כן[389], יש מן הראשונים שכתבו –לשיטתם, שהיו לוקחים למלחמה את הארון שעשה משה[390]– שלדברי הכל לא היה הארון יוצא למלחמה, לפי שלא היו בו שברי הלוחות[391]. ויש מן הראשונים סוברים שגם אחר שנבנה בית המקדש היה הארון יוצא למלחמה, שאף על פי שלא היו נתונים בו שברי הלוחות, מכל מקום היה בו השם וכל כינוייו[392]. ומן האחרונים יש שכתבו, שכשהיו ישראל יוצאים למלחמה, היו נוטלים את שברי הלוחות מהארון שבמקדש, ומניחים אותם בארון שעשה משה, ויוצאים עמו למלחמה[393].

כשהיה נתון במשכן או במקדש

הוצאת הארון שעשה בצלאל למלחמה, לסוברים כן[394], יש מן הראשונים שנראה מדבריהם, שעשו כן אף בזמן שהיה הארון במקדש[395]. ויש שכתבו בדעת ראשונים, שלא הוציאוהו אלא בזמן שהיה המשכן בגלגל, בנוב או בגבעון, ולא היה הארון נתון בו[396], אבל בזמן שהיה הארון נתון במשכן או במקדש, לא היו רשאים להוציאו לצורך מלחמה[397].

ו. סדר המלחמה

מלחמה עם אומה שלא השלימה

אומה שבאו ישראל להילחם עמה, וקראו לה תחילה לשלום[398], ולא השלימה, אין מניחים אותה לנפשה, אלא מצוה לצור עליה ולהילחם בה, שנאמר: וְאִם לֹא תַשְׁלִים עִמָּךְ וְעָשְׂתָה עִמְּךָ מִלְחָמָה וְצַרְתָּ עָלֶיהָ וּנְתָנָהּ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּיָדֶךָ[399], וביארו בספרי, שהואיל ואותה אומה שלא השלימה עמך עתידה לעשות עמך מלחמה, עליך להקדים ולצור עליה ולהילחם בה[400]. ויש שכתבו בדעת תנאים, שאף אומה שקראו לה ישראל לשלום, ולא השלימה, אין עושים עמה מלחמה, עד שתפתח במלחמה עם ישראל[401].

הנחת רוח רביעית

כשצרים על עיר –במלחמת רשות[402], ויש סוברים שאף במלחמת מצוה[403]– אין מקיפים אותה מארבע רוחותיה, אלא משלש רוחות בלבד, כדי להניח מקום לכל מי שירצה להימלט על נפשו[404], שנאמר: וַיִּצָּבְאוּ

החינוך מ' צו ושעט, שפעמים שהיו נושאים למלחמה את הארון שעשה בצלאל, אבל אפשר שכוונתו שהוא כשהיתה הוראת שעה לעשות כן, עי' ציון הקודם. **389.** עי' ראשונים דלהלן, ע"פ ברכות ח ב וב"ב יד ב ומנחות צט א. **390.** עי' ציון 385. **391.** תוס' ר"י שירליאון ברכות ח ב. ועי' בגדי כהונה (שחור), הארון, שמו, אות א, ע"פ מל"א ח מד: כִּי יֵצֵא עַמְּךָ לַמִּלְחָמָה עַל אֹיְבוֹ בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תִּשְׁלָחֵם וְהִתְפַּלְלוּ אֶל ה' דֶּרֶךְ הָעִיר אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ בָּהּ וְהַבַּיִת אֲשֶׁר בָּנִתִי לִשְׁמֶךָ, שבתחילה היו מביאים את הארון כדי שתעלה תפילתם לפני ה' במלחמה, אבל משעה שנבנה ביהמ"ק היתה תפילתם עולה דרך הבית, ולא הוצרכו להביא את הארון. ועי' באר בשדה (דאנון) דברים י א, שמח' תנאים היא, ויש תנאים סוברים שלא נתנו את שברי הלוחות בארון שבקה"ק, ולדעתם, היו מוליכים את הארון עם שברי הלוחות אף לאחר שנבנה המקדש. **392.** תוס' הרא"ש סוטה מב א. **393.** העמק דבר דברים לא כו. **394.** עי' ציון 388. **395.** עי' הרוקח שבציון 373: כשמוציאין ארון מן המקדש למלחמה. **396.** ע"ע במה ציון 2 ואילך. צ"פ דלהלן. **397.** עי' צ"פ תנינא יסוה"ת פ"ו ה"ב (עמ' 134), בד' רמב"ם מלכים פ"ו הט"ו. **398.** עי' לעיל: הקריאה לשלום. **399.** דברים כ יב. **400.** עי' ספרי דברים פיס' ר (הובא ברש"י דברים שם), ותולדות אדם לספרי שם ופנים יפות והעמק דבר דברים שם, בביאורו. ועי' פנים יפות שם, בטעם שאין לפרש את הכתוב כפשוטו, שדוקא אם תעשה עמך אותה העיר מלחמה, עליך להילחם בה. ועי' רלב"ג דברים שם. **401.** עי' ביאור רד"צ הופמן למדרש תנאים דברים שם (והוא ממדה"ג דברים שם). **402.** עי' רמב"ן בהשגות לסהמ"צ שכחת העשין ה והחינוך מ' תקכז, ומנ"ח שם (אות ה) בדעתם, ועי' ציון הבא. **403.** עי' מנ"ח שם, בד' רמב"ם מלכים פ"ו ה"ז, שלא חילק בזה; עי' מנ"ח בסופו, בהערות למצוות שהוסיף הרמב"ן לסהמ"צ שם. **404.** רמב"ם מלכים פ"ו ה"ז; השגות הרמב"ן לסהמ"צ שכחת העשין ה, ע"פ הספרי דלהלן; החינוך מ' תקכז;

עַל מִדְיָן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה[405], וקיבלו חכמים שציוהו להניח רוח אחת במלחמה[406], וכן דרש ר' נתן בספרי: וַיִּצָּבְאוּ עַל מִדְיָן, נתן להם רוח רביעית שיברחו[407]. יש מן הראשונים שמנו דין זה במנין המצוות כמצוַת עשה[408], ויש שכללוה במצוַת עשה של משפט מלחמת רשות[409]. ויש מן האחרונים שגרסו בדעת תנא קמא בספרי, שאין צריך להניח רוח רביעית[410], וכן יש שכתבו בדעת ראשונים, שאין חובה להניח רוח רביעית, ואין זה אלא אופן מאופני המלחמה, כדי שלא יתחזקו בני העיר לעמוד על נפשם[411].

על הנחת רוח רביעית במלחמה עם שבע־אומות*, ע"ע.

המצור

כשצרים ישראל על עיר שלא השלימה עמם, הם רשאים להביא את בני העיר לידי רעב וצמא ומיתת יסורים כדי להכניעם, שנאמר: וְצַרְתָּ עָלֶיהָ[412], ודרשו: אף להרעיבה, אף להצמיאה, אף להמיתה במיתת תחלואים[413]. ומן האחרונים יש שכתבו בדעת הספרי, שכל זה בזמן שבני העיר יוצאים כנגד ישראל לעשות מלחמה, אבל אם אינם יוצאים למלחמה כנגד ישראל, לא התירה התורה לַיסרם, אלא להילחם בהם ולהכותם בלבד[414].

דין אנשי העיר

לאחר כיבוש העיר שנלחמים עמה, יש להכות את אנשי העיר הזכרים הגדולים, שנאמר: וְהִכִּיתָ אֶת כָּל זְכוּרָהּ לְפִי חָרֶב וגו'[415],

סמ"ג עשין קיח. ועי' אברבנאל דברים כ, שיש ללמוד דין זה מן הכתוב (שם כ): וּבָנִיתָ מָצוֹר עַל הָעִיר אֲשֶׁר הִוא עֹשָׂה עִמְּךָ מִלְחָמָה, שמ' שמי שאינו רוצה להילחם אלא לברוח, אין לסָגרו במצור. ועי' רמב"ן שם בטעם הדין, שהוא משום שנצטוינו לנהוג בחמלה אף בשעת מלחמה, או כדי שיברחו בני העיר ולא יתחזקו לקראתנו, ועי' עמק הנצי"ב לספרי מטות פיס' ה, שאם טעם הדין משום חמלה יכולים להניח אף יותר מרוח אחת, אבל אם טעם הדין כדי שיברחו, אין להניח אלא רוח אחת. ועי' דבר יהושע ח"ב סי' קכו, שבמלחמה הנעשית כדי למעט את אויבי ישראל כדי שלא יבואו להילחם עמנו, מקיפים את העיר מד' רוחות, אף לסוברים שהיא מלחמת רשות (עי' ציון 41), שאל"כ לא הועילו כלום, ועי"ש שנסתפק אם בשאר מלחמות יש להניח רוח רביעית אף בזמן שאין מכים את הנכנעים במלחמה. **405.** במדבר לא ז. **406.** רמב"ם שם. ועי' רמב"ן שם ע"פ ספרי דלהלן. **407.** ספרי דברים פיס' קנז. ועי' רמב"ן שם, שגורס כן אף בדברי ת"ק בספרי שם: הקיפוה משלש רוחותיה, וכ"ה הגי' בילקו"ש מטות רמז תשפה ובפס"ז מטות ד"ה ויצבאו, ועי' רבנו הלל לספרי שם וענף הלל שם בדעתו, וכ"כ זית רענן ותולדות אדם וזרע אברהם שם ומעין החכמה עמ' קכא א ופעולת צדיק ח"ב סי' קנא וערה"ש מלכים סי' עה סי"ב, בד' רמב"ם שם. ועי' תרגום יונתן במדבר שם: אקפוה מתלת טריגונהא. ועי' ספרי דבי רב ועמק הנצי"ב לספרי שם, שהלכה זו היתה קבלה בידם, ומצאו רמז מיתור הכתוב: כאשר צוה וכו'. ועי' עמק הנצי"ב שם, שאף לגורסים בדברי ת"ק: הקיפוה מארבע רוחותיה, עי' להלן, י"ל שהוא מודה שיש להניח רוח רביעית, ודוקא במלחמת מדין נצטוו להקיף מד' רוחות. ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ה פ"ז אות ד, שצידד לגי' זו, שלד' ת"ק עיקר המצוה שלא להקיף אלא מג' רוחות, ואף אם א"א להם לברוח מהרוח הרביעית, רשאים להקיף מג' הרוחות, ולד' ר"נ עיקר המצוה להניח רוח שבה יוכלו לברוח. **408.** רמב"ן שם. **409.** עי' סהמ"צ לרמב"ם מ"ע קצ. החינוך שם; סמ"ג שם; מגילת אסתר להשגות הרמב"ן שם, בד' הרמב"ם שלא מנאה בסהמ"צ. ועי' זהר הרקיע אות עז ובסוה"ס. **410.** עי' גי' סד"ר וזית רענן וגר"א בד' ת"ק בספרי שם: ויצבאו על מדין, הקיפוה מד' רוחותיה, וכ"ה במדרש תנאים דברים כ יב. ועי' עמק הנצי"ב שם, שיש לדייק כן מן הכתוב שם: ויהרגו כל זכר, שמ' שלא יכלו להמלט. **411.** משך חכמה במדבר שם, בד' הרמב"ם שלא מנאה בסהמ"צ, ועי"ש שביאר לפ"ז שלא נחלקו ת"ק ור"נ שם בדין, אלא בַהנהגה שהיתה במלחמת מדין. **412.** דברים כ יב. **413.** ספרי דברים פיס' ר, הובא ברש"י דברים שם. ועי' ספר זכרון דברים שם, שביאר את אופן הלימוד מן הכתוב. **414.** ספרי דבי רב לספרי פיס' קצט ור, ע"פ ל' הספרי פיס' קצט: להילחם עליה, ולא להרעיבה ולא להצמיאה ולא להמיתה מיתת תחלואים, ועי' ציונים 275, 279 שיש שביארו את ד' הספרי שם בע"א. **415.** דברים כ יג. רמב"ם מלכים פ"ו ה"ד; החינוך מ' תקכז. ועי' העמק דבר דברים שם, שמכים את כל הזכרים "הלוחמים", ומ' שלדעתו אין מכים את הזקנים וכיוצא, ועי' ד' השואל בשו"ת ר"א בן הרמב"ם סי' סד בשם סהמ"צ

והוא מכלל מצות המלחמה[416]. וכן הזכרים הנמצאים בעיר שאינם מתושבי העיר, יש מן האחרונים שצידדו לומר שמכים אותם, ולמדו כן מלשון הכתוב: כָּל זְכוּרָהּ[417]. את נשי העיר והטף, וכן את ממון אנשי העיר, רשאים ישראל לבזוז, שנאמר: רַק הַנָּשִׁים וְהַטַּף וְהַבְּהֵמָה וְכֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה בָּעִיר כָּל שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ[418], אבל אין להָרגם[419] –היינו שאסור להָרגם[420], או שאין צריך[421]– לפי שאין בידם להשלים[422]. היו באנשי העיר משבע־אומות* –שבמלחמה עם שבע אומות יש להכות אף את הנשים ואת הטף[423]– יש מן האחרונים שכתבו בדעת תנאים, שהואיל והמלחמה נעשית עם אומה אחרת שאינה משבע אומות, אין מכים אף מבני שבע אומות אלא את הזכרים הגדולים שבהם[424], ויש מן האחרונים סוברים שמכים אף את הנשים ואת הטף[425].

הכאת אנשי העיר הזכרים[426], נעשית בחרב, שנאמר: וְהִכִּיתָ וגו' לְפִי חָרֶב[427]. במקום הצורך, מצינו שהיכו ישראל במלחמה את אנשי העיר הזכרים אף באופנים אחרים[428].

טעם המצוה

בטעם המצוה להכות את אנשי העיר

(כנ' לרב חפץ בר יצליח): יהרגו את הנלחמים, ועי' מרדכי קדושין סוס"י תקסח. ועי' החינוך שם, שהגדולים הנהרגים היינו כל ש"הגיע לפרקו", ועי' מנ"ח שם (אות ב), שהיינו בן י"ג, שאף לסוברים שזמן גדלות של ב"נ אינו כשל ישראל, ע"ע בן נח ציון 461, כאן שהמצוה היא על ישראל, מכים כל שהוא חשוב גדול אצלנו. **416.** עי' סהמ"צ לרמב"ם מ"ע קצ; עי' סמ"ג עשין קיח; עי' החינוך שם; עי' רמב"ן דברים שם י; עי' הבתים מ' קצא; עי' אברבנאל דברים שם כ; משנה כסף ע"ז פ"י ה"א, בביאור ספרי דברים פיס' רב; עי' מצות המלך הידור מצוה מ' ס. ועי' בה"ג פרשה נב. **417.** דברים שם. ספרי דבי רב לספרי דברים פיס' ר. **418.** דברים שם יד. רמב"ם שם; החינוך שם. **419.** עי' ספרי דברים פיס' ר, לענין קטנים; רמב"ם מלכים פ"ו ה"ד. ועי' סהמ"צ לרמב"ם מ"ע קצ בנוסח ראשון, שמכים את הקטנים, ועי' שו"ת ר"א בן הרמב"ם על מנין המצוות, שט"ס היא, ותשו' ר"י הנגיד לסהמ"צ שם, שכוונת הרמב"ם בסהמ"צ שם לגדולים שהם קטני הערך, ועי' ציון 418, שי"ס שאין מכים אלא את אנשי המלחמה. ועי' מנ"ח מ' תקכז (אות ב) שאין מכים טומטום ואנדרוגינוס, שספק נפשות להקל אף בב"נ, וע"ע טומטום ציון 692. ועי' כנסת אברהם מצוות ומועדים סי' טז ענף ב, שאם הנשים אינן מקבלות עליהן ז' מצוות ב"נ יש להכותן משום כפיה על קיום המצוות שנצטוו ב"נ, ע"ע בן נח ציון 426, ועי' צ"פ איסו"ב פי"ב ה"ב, שמ' שבכלל הדין שאין מכים נשים, אף שאין מכים אותן מדין כפיה על ז' מצוות, ועי' שיח ערב למנ"ח סי' יז אות ב. על יפת תואר שלא קיבלה עליה להניח ע"ז, אם מכים אותה, ע"ע יפת תואר ציון 740 ואילך. **420.** עי' מנ"ח שם, שאין להכטת טומטום ואנדרוגינוס מספק, ומ' שיש איסור להכות את הנשים. ועי' ויק"ר שמיני פ' יג שבכתוב (דברים כ טז): לֹא תְחַיֶּה כָּל נְשָׁמָה, התירה התורה את דמם של הכנענים, ומ' שדמם של הטף והנשים משאר אומות לא הותר. ועי' מל"ב טו טז: ההרותיה בקע, ומלבי"ם שם שנדרש לגנאי, ועי' פי' זכר יהוסף להגדה של פסח על "ואתא השוחט". ועי' אברבנאל שבציון 422. **421.** עשר נטיעות דרוש באגדה (דף יא א). ועי' רא"ם ויקרא כה מד: מותר לקיימם. ועי' שמ"א כז ט: וְלֹא יְחַיֶּה אִישׁ וְאִשָּׁה, ושם ח, שהאומות שנלחם בהן דוד היו מהגשורי והגזרי והעמלקי, ועי"ש יא בטעם שעשה כן, ול"מ שהגזרי היו משבע אומות (ועי' המקנה קידושין כב א שהגשורי היו מז' אומות, וע"ע מחית עמלק שיש להרוג אף את הנקבות מעמלק). ועי' ב"ב כא ב שדוד הקפיד על יואב שלא הרג את הנקבות באדום, ומהרש"א ח"א שם א ב בטעם שהיה לו להרוג אף את הנקבות, אבל עי' מהרש"א ח"א סנהדרין כ ב, שצידד לומר שהיה בזה משום מצוַת מחית עמלק. **422.** אברבנאל דברים שם יב. ועי"ש התועלת הג', שאין להכות את הנשים והטף, לפי שהם אינם עושים מלחמה, ואין ראוי שייהרגו בה, ועוד שאין ראוי לאיש חיל לשלוח יד בנשים וטף, שאינם יכולים לעמוד על נפשם. **423.** ע"ע שבע אומות. **424.** עי' ספרי דברים פיס' ריא (הובא ברש"י דברים כא י), ומזרחי דברים כא י וסד"ר לספרי שם בביאורו. **425.** מרכה"מ מלכים פ"ו ה"א, ועי"ש שביאר את ד' ספרי הנ"ל בע"א, וע"ע יפת תואר ציון 325 ואילך. **426.** עי' ציון 415 ואילך. **427.** דברים כ יג. עי' איכ"ר פתיחתא אות יד; יד רמה סנהדרין סז א. על מחיית עמלק, שי"ס שהיא נעשית דוקא בחרב, ע"ע מחית עמלק, ציון 142, ועי' שמ"א טו לג ורות רבה פרשה ז ואיכ"ר פרשה ג, על אופן הריגת אגג מלך עמלק. על אופן הריגת שבע-אומות, ע"ע. **428.** עי' שמ"ב יב לא, על אופן הריגת בני עמון במלחמה, ועי' רלב"ג

הזכרים[429], יש שכתבו, שכיון שלא קיבלו עליהם בני העיר שבע מצוות בני נח, היא –לסוברים שקבלת שבע מצוות בני נח, היא מתנאי ההשלמה[430]– על כרחך שטבעם רע ושאין להם כל דת[431], או שכיון שאינם מקבלים עליהם שבע מצוות, יש להכותם כדי שלא ישבו עמנו יחד[432], ויש שכתבו בטעם המצוה, שהוא כדי שייראו בני העיר מתחילה שמא יהרגום, ומשום כך ישלימו עם ישראל[433], ויש שכתבו שהוא כעונש על כך שזממו להרוג את ישראל[434].

שלא בכיבוש עיר

המצוה להכות את יושבי העיר הזכרים[435], יש מן האחרונים סוברים שאינה נוהגת אלא במלחמה של כיבוש עיר, שכשישראל צרים עליה והיא אינה משלימה עמם, יש להכותם, אבל במלחמה שאינה נעשית לכיבוש עיר, אין מצוה להכותם[436].

הבורחים מהמלחמה

היו אנשי העיר בורחים מן המלחמה, כתבו אחרונים שמניחים אותם לברוח, שלא ציותה תורה להכות אלא את הנשארים בעיר[437].

על שבע־אומות* ועמלק, שאין מניחים מהם כל נשמה, ע"ע שבע אומות וע' מחית עמלק.

חלוקת שלל המלחמה

שלל המלחמה אין בו משום איסור גזל* –אף על פי שגזל־הגוי* אסור, להלכה[438]– שנאמר: וְאָכַלְתָּ אֶת כָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ[439], שבזמן שהאומות מסורות בידך, היינו בכבוש־מלחמה*, שללן מותר[440]. על קנין השלל, אם הוא נעשה על ידי הכיבוש עצמו, או שצריך לקנותו במעשה קנין, ע"ע כבוש מלחמה[441]. מתוך השלל, נוטל המלך* את אוצרות המלכים, ובשאר הביזה הוא נוטל מחצה, ועל כך, ע"ע מלך. מחצית הביזה שנשארת לעם, נראה מדברי תנאים וראשונים שאינה הפקר[442], וחולקים אותה אנשי הצבא היוצאים למלחמה בשוה

ואברבנאל שם, שדוד עשה כן כדי ששאר האומות ייראו מלהילחם בישראל, ועי' יהושע י כד ושופטים א ו. **429.** עי' לעיל. **430.** עי' ציון 232. **431.** ס' הבתים מ' קצא; עי' אהל יעקב (טולידאנו) דברים כ יח. ועי' עץ הדעת טוב פ' כי תצא (מהד' אהבת שלום ד"ה ובזה יתורץ). וצ"ב מדוע נהרגים כשקיבלו עליהם שבע מצוות ולא מס ועבדות. **432.** עי' אברבנאל דברים שם כ, ושם שמ' שהוא משום האיסור של לא-ישבו-בארצך, ע"ע, ועי' לעיל ציון 236. **433.** גור אריה דברים שם א. **434.** תולדות יצחק דברים שם. ועי' תורת המנחה פ' שופטים: הואיל ואינם חפצים בשלום וכו' עשה בהם משפט ונקמה. ועי' סגולת ישראל פ' נח (עמ' 80), שכ' בטעם המצוה להכותם, שהוא לפי שאינם רוצים לעבוד את ישראל. ועי' רמב"ן שבציון 436, שמ' קצת שטעם הכאת הזכרים הוא כדי שיתקיים כיבוש העיר ביד ישראל. **435.** עי' ציון 415. **436.** גור אריה דברים כ א, ע"פ דבריו שבציון 433. ועי' גו"א שם ע"פ ד' רש"י דברים שם, שאף במלחמה כזו אין לרחם על האויבים, ועי"ש שכ"מ במל"א כ לב-מב. ועי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ לאוין דעמון ומואב, בביאור ירושלמי ר"ה פ"א ה"א, שדוד נענש על כך שהרג כל זכר באדום, עי' מ"א יא טו-טז, משום שלא הותר לישראל לקחת את ארצם, עי' ציון 74 ואילך, והריגת הזכרים שבהם חשובה כלקיחת ארצם. ועי' רש"י ורלב"ג מל"ב ו כב, שמ' שאין להרוג שבויים במלחמה, ונ' דהיינו במלחמה שאינה נעשית לכיבוש עיר. ועי' מ"א שם, שאלישע ציוה שלא להרוג את לוחמי ארם שנשבו בשומרון, אבל אפשר שהוראת שעה היתה, ועי' רד"ק שם. **437.** אברבנאל דברים כ כ. ועי' ציון 404 ואילך, שי"ס שאף לכתחילה יש להניח רוח אחת פתוחה, כדי שיוכלו לברוח. **438.** ע"ע גזל הגוי ציונים 3 ואילך, 35 ואילך, ושם שי"ח. **439.** דברים ז טז. **440.** רב הונא בב"ק קיג ב, ועי' ראב"ד שם. ועי' ציון 418. **441.** ציונים 17, 39, 65. ועי' עמודי אור סי' קיב אות יז בהג"ה. **442.** עי' ספרי במדבר פיס' קנז, הובא ברש"י שם לא יא: ולא נחשדו על הגזל, ועי' מושב זקנים שהקשה מהכתוב להלן שם נג שמ' שהיה רשאי כל אחד לבזוז לעצמו, ותי' שאחר שכל אחד הביא למשה את מה שלקח, החזיר משה את המטלטלים שלא נצטוו לחלוק לכל אחד, ועי' עמק הנצי"ב לספרי שם, שפי' את דברי הספרי על שלל שנתכוונו לזכות בו לכל ישראל; עי' ראשונים שבציון הבא. ועי' רמב"ם שמו"י פי"ג הי"א שמותר ללוי ליטול חלק בביזת שאר ארצות, ומ' קצת

עם העם היושבים על הכלים במחנה לשָׁמרם, שנאמר: כִּי כְּחֵלֶק הַיֹּרֵד בַּמִּלְחָמָה וּכְחֵלֶק הַיֹּשֵׁב עַל הַכֵּלִים יַחְדָּו יַחֲלֹקוּ[443], ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שמטלטלים משלל המלחמה הם הפקר, וכל הקודם בהם זוכה[444], ויש מן האחרונים שחילקו, ששלל הנמצא בזמן המלחמה, או הנמצא לאחר המלחמה בחצר המשתמרת שזכה בה אדם, חולקים בו כל ישראל בשוה, לפי שבזמן המלחמה חשובים כל ישראל שותפים*, שדינם הוא שהם משתעבדים זה לזה וחולקים בכל מה שזכו בו בשוה בריוח[445], אבל מה שנמצא לאחר המלחמה במקום הפקר, שלא זכו בו בזמן שהיה דינם כשותפים, כל הקודם בו זכה[446]. ויש מן האחרונים שחילקו, שבמלחמה שיצאו אליה על ידי המלך, אין השלל הפקר, לפי שהשלל שייך למלך מדיני המלוכה, ונצטוה ליתן מחצה לשאר העם, אבל במלחמה שלא יצאו אליה על ידי המלך, השלל הפקר[447]. במלחמת כיבוש ארץ־ישראל*, יש מן האחרונים שכתבו שהשלל שייך לכל ישראל, כפי שהארץ עצמה ניתנה לכל ישראל[448].

על ארץ שנכבשה במלחמה, שהמלך עושה בה כרצונו, ע"ע כבוש מלחמה[449]. על שבט לוי, אם הם מקבלים חלק בארצות שנכבשו ובשלל, ע"ע ארץ ישראל[450] וע' כהן[451].

נתינת מכס מהשלל

שלל מלחמת הרשות, יש מן הראשונים שצידדו לומר בדעת גאונים, שמצוה להפריש ממנו תרומה לה'[452] – היינו לבית־המקדש*[453],

שאינו הפקר. ועי' רא"ש ב"מ פ"ב סי' ט ורשב"א ור"ן שם כה ב, וכ"מ ברמב"ן שם, שהשלל הטמון בבתי האמוריים מתחלק לכל ישראל, אבל אפשר שהיינו דוקא בכיבוש ארץ ישראל. ועי' צ"פ ערכין פ"ו הל"א שנ' שהוכיח כן ממה שיהושע החרים את העיר יריחו, ואם היתה הפקר לא היה החרם חל. ועי' סנהדרין צד ב: לבזוז או לחלוק, ורש"י שם ד"ה לשלל פי' א, ואולי נסתפקו אם הוא כשלל מלחמה שחייבים לחלוק, או שהוא כהפקר שכל אחד בוזז לעצמו. **443.** שמו"א ל כד. רמב"ם מלכים פ"ד ה"ט; מאירי סנהדרין כ ב ד"ה המשנה. ועי' שמו"א שם כה, שמשמע שהוא תקנת דוד, ועי' ב"ר פמ"ג סי' ט ופס"ז בראשית יד כד, שלמד דוד מאברהם בבראשית שם: בְּלָעֲדַי רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים וגו' עָנֵר אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם, והרי ענר אשכול וממרא לא הלכו למלחמה (פסי"ז שם), ועי' פסי"ז שם שנשתכחה מצוה זו, ודוד חידשה, ועי' פסי"ז שם, שכן מצאנו במלחמת מדין בבמדבר לא כז: וְחָצִיתָ אֶת הַמַּלְקוֹחַ בֵּין תּוֹפְשֵׂי הַמִּלְחָמָה הַיֹּצְאִים לַצָּבָא וּבֵין כָּל הָעֵדָה, ועי' העמק דבר ומלבי"ם שם שכל העדה היה להם דין יושבים על הכלים, ועי' אברבנאל שם שדחה שהם לא ישבו על הכלים, ושמטעם אחר לקחו כל העדה מחצה מהשלל, ועי' רש"י יהושע כב ח. **444.** אמרי הצבי (בר) ב"ק פא ב, ומשנת יעבץ חו"מ סוף סי' לט, בד' רש"י שם ד"ה בחזקת, שתלושים שבהרים כל הקודם בהם זכה; עי' משנת יעבץ שם בד' הריטב"א ב"מ כו ב. **445.** ע"ע שותפים. **446.** חסד לאברהם (תאומים) תנינא חו"מ סי' מו, בד' רש"י שבציון 444, ושאף הראשונים שבציון 442 מודים שמה שנמצא לאחר המלחמה הוא הפקר. ומ' שאינו מחלק בין שלל שבכיבוש ארץ ישראל לכיבוש שאר ארצות, ועי' ציון 448. **447.** אג"מ יו"ד ח"א סי' רטז, ועי"ש שלכן במלחמת מדין, שהיתה בלא מלך, בזזו איש לו, עי' במדבר לא נג, ודוקא בחלק מהשלל היתה חלוקה מיוחדת ע"פ הדיבור, ועי' ספרי וראשונים שבציון 442, שאף במלחמת מדין היה השלל של כל ישראל. **448.** אג"מ שם, ע"פ ראשונים שבציון 442. ועי"ש שנ' שממילא לא היה מקום לחלוק את השלל לאנשי הצבא וליושבים על הכלים. **449.** ציון 1. **450.** עמ' רד ציון 161 ואילך, ועמ' ריג ציון 445 ואילך. **451.** ציון 701 ואילך. **452.** השגות הרמב"ן לסהמ"צ שורש ג ד"ה ואולי סובר, בד' הבה"ג פרשה מד: פרשת תרומת המכס (עי' במדבר לא, וצ"ב שמלחמת מדין הנזכרת שם לכאו' היתה מלחמת מצוה, שהרי נצטוו ישראל עליה, ואפשר שאין כוונת הרמב"ן למעט אלא מלחמת מצוה לכיבוש ארץ ישראל, שהואיל ושלל שבע אומות הוא בכלל מתנת ארץ ישראל, אין חובה להפריש ממנו תרומה), ועי' רמב"ן שם שכעי"ז מצינו בדוד, שהקדיש משלל המלחמה לה' (עי' דהי"א יח ח ויא). ועי' אזהרות הרס"ג לדיבור לא תגנוב ואזהרות הרשב"ג חרוז עג, שמנו במנין המצוות את המכס. ועי' מעין החכמה עמ' צד, בכוונת הבה"ג הנ"ל, שלדורות יש לכהנים וללויים ליטול חלק בשלל המלחמה כשאר ישראל, וצ"ב בטעם שהדבר חשוב תרומה. **453.** עי' רמב"ן שם, שהמקור לדין זה הוא מתרומת שרי האלפים והמאות שנאמר בה (במדבר לא נד): וַיָּבִאוּ אֹתוֹ אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וגו', ועי' רמב"ן במדבר לא נד שהיינו לכלי שרת, וכ"מ ברמב"ן

או לכהנים[454]– שכן מצינו בשלל מלחמת מדין שניתנה ממנו תרומה לה׳[455], והוא חוק וזכרון לדורות לעשות כן, שנאמר: זְכָרוֹן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי ה׳[456]. ויש מן הראשונים חולקים וסוברים שדוקא משלל מלחמת מדין היו ישראל מצווים ליתן תרומה לה׳, אבל אין זו מצוה לדורות[457].

שלל מלחמה בשבת

מלחמה שנעשתה בשבת[458], יש שכתבו בדעת תנאים שראוי שלא להנות מן השלל הנלקח בה, אלא יש להקדישו לה׳[459], וכפי שמצינו ביהושע, שהחרים את יריחו[460], לפי שנלחם עמה בשבת[461], ויש ללמוד מכך לדורות[462].

ז. הדינים הנוהגים בה

יד מחוץ למחנה

מצוַת עשה לתקן מחוץ למחנה מקום מיוחד להיפנות בו –בין לגדולים בין לקטנים[463], ויש סוברים שדוקא לגדולים[464]– שנאמר: וְיָד תִּהְיֶה לְךָ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְיָצָאתָ שָּׁמָּה חוּץ[465], ואין ״יד״ אלא מקום[466], ואם לא תיקן מקום מחוץ למחנה, ולכלך את מקום המחנה –ואפילו נפנה במחנה בכלי או אחרי מחיצה[467]– ביטל עשה זה, ועונשו גדול מאד, שגורם לשכינה להסתלק ממחנה ישראל[468]. עשה זה נמנה במנין־המצוות*[469]. והוא נוהג בין במלחמת מצוה, בין במלחמת הרשות[470]. ונראה מדברי כמה ראשונים שאינו נוהג אלא במחנה של מלחמה[471], ויש מן הראשונים שחידש, שאינו נוהג במחנה של מלחמה בלבד, אלא בכל מקום שיש בו ארון ושכינה או שאומרים בו דברי קדושה[472].

המחוייבים במצוה

מצוה זו, נראה מדברי ראשונים שהיא מוטלת על כל יחיד ויחיד, שעליו לתקן לו מקום להיפנות מחוץ למחנה, ואם לא תיקן, ולכלך את המחנה, ביטל מצוַת עשה[473]. ויש שצידדו שאין המצוה מוטלת על כל יחיד,

בסהמ״צ שם שכ׳ שהוא כעין האמור בדהי״א שם ח: בָּהּ עָשָׂה שְׁלֹמֹה אֶת יָם הַנְּחֹשֶׁת וְאֶת הָעֲמוּדִים וְאֵת כְּלֵי הַנְּחֹשֶׁת, ועי׳ קנאת סופרים לסהמ״צ שם ד״ה ואני הצעיר ורי״פ פרלא לסהמ״צ לרס״ג פרשה סה, בד׳ הרמב״ן שם. **454.** זהר הרקיע שם, הובא במגילת אסתר לסהמ״צ שם, בד׳ הרמב״ן שם, שדין זה נלמד מהתרומה שניתנה לאלעזר הכהן (עי׳ במדבר שם כט ומא), ועי״ש שתמה על המקור שהביא לדין זה הרמב״ן שבציון הקודם. ועי׳ שלטי הגיבורים (שער אריה) פכ״א בד׳ הרמב״ן שם, שמ׳ שהמקור לדין זה הוא תרומת המכס שניתנה לשבט לוי (עי׳ במדבר שם ל). **455.** עי׳ לעיל. רמב״ן שם. **456.** שם נד. רמב״ן שם. **457.** סהמ״צ לרמב״ם שורש ג; זהר הרקיע שם, ועי״ש שהביא ראיה לדבריו ממנחות עז ב, שמבואר שאין המכס נוהג לדורות, ועי׳ מגילת אסתר שם שהסכים; עי׳ רמב״ן שם, ורי״פ פרלא שם בדעתו, שהרמב״ן לא כ״כ אלא ליישב את ד׳ הבה״ג, ועי״ש שמטעם זה לא מנה הרמב״ן מצוה זו במנין המצוות שלו; שלטי הגיבורים שם, ועי״ש שכ״מ בדברים כ יד: כָּל שֶׁלָּהּ תָּבוֹז לָךְ, שלא הוזכר מכס, ושם שנתינת המכס ללוים במלחמת מדין, לא היתה אלא הוראת שעה. **458.** על היתר עשיית מלחמה בשבת, עי׳ ציון 53 ואילך. **459.** שו״ת צי״א ח״ג סי׳ ט פ״ב אות יב, בד׳ המדרש דלהלן. **460.** יהושע ו יז. **461.** עי׳ ציון 54. עי׳ במדב״ר פי״ד סוס״י א ופכ״ג סוס״י ו ותנחומא מסעי סי׳ ד וילקו״ש יהושע רמז טו, ורש״י ורד״ק יהושע שם. **462.** צי״א שם. **463.** עי׳ ראשונים שבציון 475. **464.** עי׳ אחרונים שבציון 476. **465.** דברים כג יג. עי׳ ספרי דברים פיס׳ רנז; רמב״ם מלכים פ״ו הי״ד; עי׳ ראשונים ואחרונים שבציון 469. **466.** ספרי שם, ע״פ במדבר ב יז: אִישׁ עַל יָדוֹ לְדִגְלֵיהֶם, ושמ״א טו יב: וְהִנֵּה מַצִּיב לוֹ יָד. **467.** זכרון יוסף חו״מ סי׳ י. **468.** החינוך מ׳ תקכו. **469.** סהמ״צ לרמב״ם עשה קצב; עי׳ אזהרות לרשב״ג (זהר הרקיע) עשה קצט; סמ״ג עשין קיט, ועי״ש שמנאו כמצוה אחת יחד עם מצוַת ״וְיָתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל אָזְנֶךָ״ (עי׳ ציון 483 ואילך); החינוך שם. ועי׳ רי״פ פרלא לרס״ג פרשה ו, בד׳ הרס״ג שם, שאי״ז מצוה בפ״ע, אלא היא כלולה בַּמצוה לקדש את המחנה, עי׳ ציון 512 ואילך. ועי׳ רי״פ פרלא שבציון 486, בד׳ הבה״ג עשה קנג, שהוא סובר כסמ״ג הנ״ל. **470.** מנ״ח שם (מהד׳ מ״י אות ב); ר״ח העליר לסהמ״צ לרמב״ם עשה קצא. **471.** עי׳ סהמ״צ לרמב״ם שם, וזהר הרקיע לאזהרות הרשב״ג שם בדעתו; עי׳ החינוך שם. ועי׳ חזו״א שבציון 480. **472.** זהר הרקיע שם, הובא בחרדים מ״ע פ״א אות מ-מא. **473.** עי׳ החינוך מ׳ תקסו.

אלא על כלל הציבור, ולדעתם אם לא תיקנו הציבור מקום מיוחד מחוץ למחנה, וממילא ישנם יחידים המתפנים בתוך המחנה, שוב אין איסור לאחרים להיפנות בתוך המחנה, שבלאו הכי כבר נתבטלה המצוה[474].

בנפנה לקטנים

המצוה לייחד מקום להיפנות מחוץ למחנה, היא אף לצורך קטנים[475]. ויש שכתבו בדעת ראשונים שהציווי אינו אלא לצורך גדולים[476].

במקום שאינו חשוב מחנה

"מחנה" שאמרו שמצוה להתקין "יד" מחוצה לו[477] –לסוברים שאין מצוה זו נוהגת אלא במחנה של מלחמה[478]– כתבו אחרונים שהיינו דוקא מקום שיש בו שיעור מחנה לשאר עניני המלחמה, כגון לענין הדברים שהתירו במחנה[479], אבל מקום שאין בו שיעור מחנה לשאר עניני המלחמה, אין מצוה להתקין "יד" מחוצה לו, ומותר להיפנות בו[480].

יתד לכסות הצואה

מצוַת עשה שתהיה לכל אחד ואחד מבני החיל יתד תלויה לו עם כלי מלחמתו –בין במלחמת מצוה, בין במלחמת הרשות[481]– ובשעה שהוא יוצא למקום המיוחד להיפנות[482], יחפור בה ויפנה ויכסה את צואתו, שנאמר: וְיָתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל אָזְנֶךָ וגו' וְחָפַרְתָּה בָהּ וְשַׁבְתָּ וְכִסִּיתָ אֶת צֵאָתֶךָ[483], ואין "אָזְנֶךָ" אלא מקום זיונך, היינו מקום המלחמה[484], ואינו צריך שתי יתידות אחת לחפירה ואחת לכיסוי, שנאמר: וְחָפַרְתָּה בָהּ וְשַׁבְתָּ וְכִסִּיתָ, שביתד שחופר, בה הוא מכסה[485]. עשה זה נמנה במנין המצוות[486].

474. קובץ תשובות ח"א סי' רמג, ועי"ש שלמעשה מתיר להיפנות לקטנים במחנה המלחמה באופן זה, בצירוף טעמים נוספים, היינו במקום שהליכה מחוץ למחנה יש בה טורח גדול ובשעת הדחק. ועי' רי"פ פרלא לרס"ג פרשה ו. **475.** עי' מדרש הגדול דברים כג יג; תוס' בכורות מד ב ד"ה אימתי, ע"פ דברי ר' יונתן בברכות כה א; עי' פי' הראב"ד לספרי דברים פיס' רנז; עי' ר"י מלוניל ברכות שם; עי' רבנו יונה ברכות שם (טז ב); סמ"ג עשין קיט; חרדים מ"ע פ"א אותיות מ-מא. ועי' הלכות מדינה שבציון הבא, בד' ר' יונתן בברכות שם. ועי' ת"י דברים שם, ועי' ציון הבא. **476.** זכרון יוסף חו"מ סי' י, בפי' א, בד' הרמב"ם מלכים פ"ו הי"ד, ועי"ש שהרמב"ם שם פי' את דברי ר' יונתן בברכות שם בע"א; עי' הלכות מדינה ח"ב ש"ב פ"ד אות ה, בד' הרמב"ם הנ"ל, ועי"ש שהרמב"ם פסק כסוגית הגמ' בבכורות מד ב, החולקת על ר' יונתן בברכות שם, וסוברת שנפנים לקטנים בכ"מ, וכקו' התוס' בכורות שם ד"ה ואימתי, ועי"ש שהרמב"ם פי' כן אף בד' הספרי דברים פיס' רנז: ויצאת שמה חוץ, בישיבה ולא בעמידה, היינו שאינו אלא בגדולים ולא בקטנים (ועי' מכתב רצ"פ פרנק בתחילת הלכות מדינה שם, עמ' 18 ואילך), ועי' ציון 498, שיש שפי' את דברי הספרי שם בע"א. ועי' זכרון יוסף שם, בפי' ב, בד' הרמב"ם הנ"ל, שמותר להיפנות לקטנים במחנה אחרי מחיצה, ושם בשם ר"י פיק שמותר להיפנות במחנה בתוך כלי ולשָפכו מחוץ למחנה, ושכן נ' מל' הת"י דברים שם: ואתר מזמן וגו' ותשוד תמן מוי דרגלך.

477. עי' לעיל. **478.** עי' ציון 471. ועי' ציון 472 שי"ח. **479.** עי' ציון 691 ואילך. **480.** חזו"א או"ח סי' קיד ס"ק א. **481.** עי' תוספתא מגילה פ"ג, שהוא במלחמת הרשות, ועי' מצפה שמואל וחס"ד שם שכ"ש במלחמת מצוה; מנ"ח מ' תקסו (מהד' מ"י אות ב); ר"ח העליר לסהמ"צ לרמב"ם עשה קצא. וכ"מ ברמב"ם מלכים פ"ו הט"ו ובראשונים דלהלן שלא חילקו בזה. ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ב פ"ד אות ח, שצידד בד' התוספתא שם, שבמלחמת מצוה אין כלל מצוה לצאת לחוץ כדי להפנות, שהעוסק-במצוה (ע"ע) פטור מן המצוה. **482.** עי' ציון 465 ואילך. **483.** דברים כג יד. עי' ספרי דברים פיס' רנז; רמב"ם מלכים שם; עי' גאונים וראשונים שבציון 486. **484.** ספרי שם. ועי' ספרי דבי רב לספרי שם, ע"פ הספרי שם והרמב"ם שם, שא"צ שתהיה היתד על בן החיל תמיד, כחרבו וחניתו, אלא יתלנה במקום שהוא תולה את שאר כלי זינו לכשיצטרך להם. **485.** ספרי שם, ורבנו הלל וספרי דבי רב שם בביאורו. **486.** בה"ג עשה קנג; אזהרות אתה הנחלת אות קס; אזהרות ר"א הזקן תחילת העשין; אזהרות ר"י אלברגלוני עשין נח; סהמ"צ לרמב"ם עשין קצג; אזהרות לרשב"ג (זהר הרקיע) עשה ר; סמ"ג עשין קיט, ועי"ש שמנאה למצוה אחת עם המצוה של "וְיָד תִּהְיֶה לְךָ" (עי' ציון 465); החינוך מ' תקסז. ועי' רי"פ פרלא לרס"ג פרשה ו בד' הבה"ג שם, שהוא סובר כסמ"ג, שבמצוה זו כלולה אף מצוַת "וְיָד תִּהְיֶה לְךָ". ועי"ש בד' הרס"ג שם, שאי"ז מצוה בפ"ע אלא היא כלולה במצוה לקדש את המחנה, עי' ציון 512 ואילך.

ונראה מדברי ראשונים שאינו נוהג אלא במחנה של מלחמה[487], ויש מן הראשונים שחידש, שאינו נוהג במחנה של מלחמה בלבד, אלא בכל מקום שיש בו ארון ושכינה, או שאומרים בו דברי קדושה[488].

בקטנים

הנפנה לקטנים אינו חייב לכסותם[489].

כשאין ארון

המצוות של "וְיָד תִּהְיֶה לְךָ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה"[490], ושל "וְיֵתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל אָזְנֶךָ"[491], יש מן הראשונים סוברים שאינן נוהגות אלא כשיש ארון במחנה ישראל[492], שנאמר בהמשך הכתוב: כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִתְהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מַחֲנֶךָ[493], והיינו הארון שהיה עמהם[494]. ויש מן הראשונים שכתבו שמצוות אלו נוהגות אף כשאין ארון במחנה ישראל[495].

יציאה מן המחנה שלא לצורך

היוצא ממחנה המלחמה כדי להיפנות, יש מן האחרונים שכתבו שאין לו להתעכב בחוץ, אלא יפנה ומיד ישוב למחנה[496], ולדעתם זו היא שדרשו בספרי על הכתוב: וְיָצָאתָ שָׁמָּה חוּץ[497], ולא בעמידה[498], שלא יעמוד אדם ויתעכב חוץ למחנה[499].

קדושת המחנה

בזמן שהארון נמצא עם ישראל במחנה המלחמה[500], נחלקו ראשונים בדעת תנאים בקדושת המחנה: יש סוברים שמחנה המלחמה חשוב אז כמחנה שכינה[501], וטמאים המשתלחים ממחנה שכינה[502], משתלחים אף ממנו[503], שנאמר בענין מחנה המלחמה: כִּי יִהְיֶה בְךָ אִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה טָהוֹר מִקְרֵה לָיְלָה וְיָצָא אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה לֹא יָבֹא אֶל תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה[504], ולדעתם זו היא שדרשו חכמים: לא יבא אל תוך המחנה, זה מחנה שכינה[505], שבהיות הארון במחנה המלחמה, חשוב המחנה כמחנה שכינה, ועל כן אסור בעל קרי להיות בו עד שיעריב שמשו[506]. ויש סוברים שאין חשוב מחנה שכינה אלא מחנה המלחמה הקטן, היוצא למקום האויב, שלדעתם היה יוצא עם

487. עי' סהמ"צ שם וזהר הרקיע שם בדעתו; עי' החינוך שם. ועי' חזו"א שבציון 480, שהמצוה להקים "יד" מחוץ למחנה אינה נוהגת אלא במקום שיש בו שיעור מחנה לשאר עניני המלחמה, וכמו לענין הדברים שהתירו במחנה, עי' ציון 691, ונ' שה"ה לענין מצות "יתד". **488.** זהר הרקיע לאזהרות הרשב"ג שם, הובא בחרדים מ"ע פ"א אות מ-מא. **489.** ברכות כה א. והרמב"ם והחינוך השמיטו, ועי' מנ"ח מ' תקסז (מהד' מ"י אות א) שתמה. **490.** עי' ציון 465 ואילך. **491.** עי' ציון 483 ואילך. **492.** עי' יראה"ש סי' תלב, לענין מצות "וְיֵתֵד תִּהְיֶה לְךָ"; עי' ראב"ע דברים כג י; עי' חזקוני דברים שם, ועי"ש שמ' שאם יש מחיצות סביב הארון, אין מצוה לכסות את הצואה ביתד. ועי' זהר הרקיע שבציונים 472, 488. **493.** דברים שם טו. **494.** יראה"ש שם. **495.** רמב"ם מלכים פ"ו הט"ו: שנאמר והיה מחניך קדוש, ועי' חס"ד לתוספתא מגילה פ"ג הי"ג, שכ"מ בתוספתא שם. **496.** ספרי דבי רב לספרי דברים פיס' רנז. **497.** דברים כג יג. **498.** ספרי שם, לגי' שלפנינו. ועי' ראב"ד והגה' הגר"א לספרי שם שגורסים בע"א. **499.** ספרי דבי רב שם. ועי' מדרש תנאים לדברים שם ופס"ז שם שפי' בע"א, ועי' ספרי דבי רב שם, ועי' ציון 476. **500.** עי' ציון 373 ואילך. **501.** ע"ע מחנות ציון 1 ואילך. **502.** ע"ע שלוח מחנות. **503.** עי' רמב"ן דברים כג יא-יד, בביאור הברייתא פסחים סח א; ספרי דבי רב לספרי דברים פיס' רנה, בביאור דברי שמעון התימני בספרי שם (עי' ציון 505 ואילך); עי' חזקוני דברים שם יד, בטעם הדין שבעל קרי צריך להשתלח ממחנה המלחמה (עי' ציון הבא). ועי' ראב"ע דלהלן. ועי' מו"נ ח"ג פמ"א, שטעם המצוה להוציא בעל קרי מן המחנה (עי' ציון הבא), הוא כדי שיזכור כל אדם שהמחנה הוא כמקדש ה', אבל לא הזכיר שהיינו דוקא כשהארון שם. ועי' מלבי"ם דברים שם יא, בד' הרמב"ן דברים שם, שמ' שאין המחנה חשוב מחנה שכינה אלא במקום שהארון נמצא בו, ויש מקומות החשובים מחנה לויה ויש החשובים מחנה ישראל, וכל טמא משתלח ממחנות אלו כדינו. ועי' אברבנאל דברים שם יא, שמ' קצת שפי' שמחנה המלחמה חשוב מחנה לויה, ועי' דברים שם יב, שבעל קרי אינו נכנס למחנה אלא לאחר הערב-שמש (ע"ע), ומ' שהמחנה חשוב כמחנה שכינה, שטבו"י אסור בו, וצ"ב. והרמב"ם השמיט, ועי' ספרי דבי רב שם שתמה. **504.** דברים שם יא. **505.** שמעון התימני (וי"ג: ר' שמעון) בספרי שם; ברייתא פסחים שם. **506.** ע"ע שלוח מחנות. רמב"ן

הארון, בלא מחיצות, אבל מחנה המלחמה הגדול, שהארון נמצא בו בתוך מחיצות, אינו חשוב מחנה שכינה[507]. ומן האחרונים יש שכתבו, שמחנה המלחמה אינו חשוב אלא מחנה ישראל, ומכל מקום גזרת־הכתוב* היא שבשעת מלחמה משתלחים מן המחנה כל הטמאים, ואף טבול־יום*[508].

עבירות הגורמות לסילוק השכינה

בשעת המלחמה, יש איסור מיוחד לעשות עבירות הגורמות לסילוק השכינה מן המחנה, דהיינו איסורי גלוי־עריות*, עבודה־זרה*, שפיכות־דמים* וברכת השם[509], שנאמר: כִּי תֵצֵא מַחֲנֶה עַל אֹיְבֶיךָ וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע[510], ובהמשך הענין נאמר: וְלֹא יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר[511], ודרשו בספרי: מה ערוה מיוחדת, מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה, אף כל מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה[512]. בכלל אזהרה זו, יש מן הראשונים שצידדו לומר, שיש איסור מיוחד שלא להרהר באשה במלחמה, שמא יבוא המהרהר לידי קרי, ויטמא את המחנה, ויצטרך לצאת משם[513], ולדעתם זו היא שדרשו בתלמוד מן הכתוב: ונשמרת מכל דבר רע, שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה[514], שהדברים אמורים במי שהולך במחנה למלחמה[515]. לאו זה, יש מן הגאונים והראשונים שמנאוהו במנין המצוות[516], ויש שלא מנאוהו[517].

לשון הרע

איסור מיוחד יש על לשון־הרע* במלחמה, שנאמר: וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע[518], ודרשו בספרי: כשהוא אומר "דבר רע", אף על לשון הרע[519], וביארו ראשונים שהכוונה היא שלא ידברו אנשי המלחמה לשון הרע זה על זה, שלא ירבו ביניהם מחלוקות, שמא יכו ביניהם מכה רבה מאד יותר מן האויבים[520].

עבירות דרבנן

האיסורים המיוחדים שנאמרו במחנה מלחמה, שלא לעבור עבירות הגורמות לסילוק השכינה[521], וכן שלא לדבר לשון הרע[522], יש מן האחרונים סוברים שהם נוהגים מן התורה אף באיסורים דרבנן, ובאיסורים שמשום הרחקה[523] – כגון שלא לשתות מפרצופות המקלחות מים, שנראה

שם וספרי דבי רב לספרי שם. **507.** ראב"ע דברים שם י. **508.** מלבי"ם דברים שם יא. וכעי"ז כ' הרמב"ן דברים שם על דרך הפשט, ועי' מו"נ שבציון 503. **509.** ע"ע מגדף. השגות הרמב"ן לסהמ"צ שכחת הלאוין אות יא, בביאור הספרי דלהלן; עי' גאונים וראשונים שבציון 516. ועי' רמב"ן שם, שאע"פ שנצטוו ישראל על עבירות אלו בכתובים אחרים, מ"מ בשעת המלחמה הוזהרו על כך בלאו נוסף, כדי שלא תסתלק השכינה מישראל, ועוד שעי"ז יגברו האויבים, ועי' ירושלמי שבת פ"ב ה"ו וקה"ע ופנ"מ שם, שמוכח מכתוב זה שהשטן מקטרג בשעת הסכנה. ועי' רמב"ן דברים כג י, שעל דרך הפשט נאמרה בכתוב זה אזהרה כללית שלא לעשות כל דבר איסור, לפי שמנהגי המחנות לעשות במלחמה כל דבר איסור. **510.** דברים שם. **511.** דברים שם טו. **512.** ספרי דברים פיס' רנד, ועי' רמב"ן בהשגות לסהמ"צ שם שנ' שלא גרס בספרי שם "קללת ה'". **513.** עי' ציון 506. רמב"ן שם, בביאור הגמ' דלהלן. **514.** עי' כתובות מו א וע"ז כ ב. **515.** רמב"ן שם. **516.** עי' בה"ג ל"ת רמו שמנה את הלאו של "לא יראה בך ערות דבר" (וכ"ה באזהרות אתה הנחלת אות לא ובאזהרות ר"א הזקן לאוין רמד ובאזהרות ר"י אלברגלוני לאוין קצח), ורמב"ן בהשגות לסהמ"צ שם בדעתו; רמב"ן שם, ועי"ש שראוי למנות לאו זה, אע"פ שעיקרי לאוים אלו כבר נמנו בפנ"ע כאו"א במקומו, ועי' מגילת אסתר שם. ועי' סהמ"צ לרס"ג פרשה ו: מחניהם מקדשים, ובאזהרות לעשרת הדברות סוף דיבור זכור: קדשו מחניכם, ועי' רי"פ פרלא לרס"ג שם, שנכלל בזה כל דבר בזיון וחילול במחנה. **517.** עי' סהמ"צ לרמב"ם והחינוך, ועי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ שכחת הלאוין שם בד' הרמב"ם שם. **518.** דברים כג י. **519.** ספרי דברים פיס' רנד. ועי' רמב"ן דברים שם, שאף שלשון-הרע אסור תמיד, ע"ע, ללשון הרע במחנה המלחמה נתייחד לאו בפנ"ע. ועי' משך חכמה דברים שם, שנאמרה אזהרה מיוחדת על לשה"ר במלחמה, כדי שלא יגלו אנשי המלחמה לאחרים את מסתורי המלחמה. **520.** רמב"ן שם. **521.** עי' ציון 512 ואילך. **522.** עי' ציון 518 ואילך. **523.** ספרי דבי רב דברים פיס' רנד, ועי"ש שהוכיח כן, שאל"כ מדוע נצרכים איסורים מיוחדים לאסור ענינים אלו במחנה המלחמה.

כמנשק לעבודה זרה[524], או להיזהר בספק ובאביזריהו* של גילוי עריות[525], או שלא יעמוד אדם על דם רעהו אפילו במקום סכנה[526]– שבמחנה המלחמה הרחיקה התורה מאד מן הכיעור ומן הדומה לו[527]. אבל מדברי ראשונים נראה, שהאיסורים המיוחדים שנאמרו במחנה המלחמה, אינם נוהגים אלא בדברים האסורים מן התורה אף שלא בשעת מלחמה, אלא שהזהירה התורה מעבירות אלו ביותר בשעת המלחמה[528].

ח. ההיתרים הנוהגים בה

היתר אכילת מאכלות אסורות

בשעת המלחמה –ויש סוברים שאף לאחריה[529]– הותר לאכול מאכלות אסורות[530] –ואף מאכלות שהם אסורי־הנאה*[531]– שנאמר: כִּי יְבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ וגו' לָתֶת לָךְ וגו' וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוּב אֲשֶׁר לֹא מִלֵּאתָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ[532], ודרש ר' ירמיה בר אבא בשם רב: בתים מלאים כל טוב, אפילו כתלי חזירים[533]. וכן ביארו ראשונים את המשך הכתוב: וּבֹרֹת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא חָצַבְתָּ[534], שהיינו אף כשיש בטיח שבבורות דבר אסור[535], וכן: כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא נָטָעְתָּ[536], שהיינו אף כשהם אסורים משום ערלה* או כלאי־כרם*[537].

בטומאה

מאכלות אסורות המטמאים את אוכליהם, כגון נבילות[538], יש מן האחרונים שחידש שאינם מטמאים במלחמה, שמאחר שהותרה במלחמה אכילת דברים אסורים[539], הותרה אף טומאתם לגמרי[540]. ואחרונים כתבו, שהם מטמאים אף במלחמה[541].

המלחמה

היתר אכילת מאכלות אסורות במלחמה[542], נחלקו בו ראשונים ואחרונים בדעת תנאים ואמוראים: יש סוברים שאינו נוהג אלא בכיבוש ארץ ישראל מידי שבע־אומות*, ששלל שבע אומות הותר

ועי' רמב"ן שבציון 512, שיישב בע"א, ועי' ציון 528. **524.** ע"ע חשד; מראית העין ציון 1193 ואילך וע' עבודה זרה. ספרי דבי רב שם. **525.** ע"ע ספק איסור, שי"ס שאין איסורו מן התורה וע' אביזריהו וע' גלוי עריות. ספרי דבי רב שם. **526.** ע"ע הצלת נפשות. ספרי דבי רב שם, שאילו שלא במחנה מלחמה, אינו חייב למסור נפשו. ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ב פ"ג אות ה, ושו"ת צי"א חי"ב סי' נז. **527.** ספרי דבי רב שם. **528.** עי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ לרמב"ם שכחת הלאוין יא. ועי' הלכות מדינה שם שכן מסתבר, שהרי דברים המותרים מה"ת אינם בכלל "דבר רע". **529.** עי' ציון 601. **530.** עי' חולין יז א; רמב"ם מלכים פ"ח ה"א: נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו, וכס"מ שם בדעתו; רמב"ן דברים ו י: הותרו להם כל האיסורים חוץ מאיסור ע"ז, ועי' ציונים 594, 606. ועי' שו"ת רדב"ז ח"ו סי' ב אלפים רה, שכ"ש שהותר בשר אדם, שאיסורו קל יותר, ע"ע אדם: בשרו, דמו וכו'. ועי' אור חדש קידושין לז ב (סז א), שלא הותר להם אלא לאכול, כפי שמ' בכתוב: בתים מלאים כל טוב, אבל לא הותר להם לקצור קודם העומר (ע"ע חדש: איסור קצירתו) על מנת לאכול את הנקצר. **531.** מנ"ח מ' תקכז (מהד' מ"י אות ו), בד' הרמב"ן שבציון 537, שהתיר אף אכילת ערלה וכלאים. ועי' רמב"ם שם: וכן שותה יין-נסך, ע"ע. **532.** דברים ו י-יא. **533.** חולין שם. ועי' רש"י שם ד"ה ובתים, שהדרשה נסמכת על הכתוב: ואכלת ושבעת. ועי' רש"י שם ד"ה כתלי, שהכוונה היא לחזירים יבשים, ועי' הערוך ע' קתל, ורמב"ם שם. **534.** דברים שם. **535.** רמב"ן שם י. **536.** דברים שם. **537.** רמב"ן שם. ועי' משנה ערלה פ"א מ"ב וגמ' ר"ה יג א, שבשעה שבאו אבותינו לא"י היו אסורים באכילת חדש, וכ"ה בברייתא קידושין לח א ותוספתא מנחות פ"ו שבכניסתם לארץ נצטוו ישראל בחלה וערלה וחדש, ועי' טו"א ר"ה שם ורע"א חולין שם ודברי שאול יוסף דעת בהשמטה בסוף ח"א ושו"ת רי"ט וייל יו"ד סי' פב וקהלת יעקב (ברוכין) בשו"ת שבסוף הספר לאחר יו"ד סי' יא, שיישבו באופנים שונים, ועי' ציון 606 ואילך. **538.** ע"ע אבות הטומאות ציון 8 ואילך, וע' אסורי אכילה ציון 30 וע' נבילה. **539.** עי' לעיל. **540.** שו"ת רדב"ז ח"ו סי' ב אלפים רה, ועי"ש שמטעם זה לא נצטוו ישראל על טהרת עצמם וכליהם לאחר מלחמת האמורי, כפי שנצטוו לאחר מלחמת מדין, שבמלחמת האמורי הותרו מאכלות אסורות, לסוברים כן, עי' ציון 544 ואילך, ועי"ש שלכך אף לא נטמאו מהמתים, לדבריו בציון 530. **541.** יערות דבש ח"ב סי' יט ד"ה ולכך תלה; כלי חמדה דברים ו י (סי' ד) אות ד. **542.** עי' לעיל.

לישראל[543], ומהם שכתבו שמטעם זה לא הוזהרו ישראל על הגעלת־כלים* אלא במלחמת מִדְיָן[544], אבל לא במלחמת סיחון ועוג[545], שארץ סיחון ועוג היא מנחלת ישראל[546], והשלל שבה הותר, אבל ארץ מדין אינה מנחלת ישראל[547]. ויש סוברים שהיתר זה נוהג בכל מלחמה[548], ולדעתם, הוא דין מדיני המלחמה[549]. וכן ביארו אחרונים אותה שדרשו בספרי על הכתוב האמור במלחמת רשות: כָּל שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ[550], יכול תהא ביזתם אסורה לך, תלמוד לומר: תָּבֹז לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת שְׁלַל אֹיְבֶיךָ[551], שבא הכתוב להתיר אכילת מאכלות אסורות אף במלחמת הרשות[552]. ויש סוברים ששני היתרים נאמרו בדבר: האחד, היתר בכל מלחמה, והוא מדיני המלחמה, והאחר, במלחמת שבע אומות, משום שהתירה התורה את שלל שבע האומות[553]. על ההבדלים שיש להלכה בין הסוברים שהיתר זה נוהג בכל מלחמה, ובין הסוברים שאין היתר זה נוהג אלא בכיבוש ארץ ישראל משבע האומות, עי' להלן[554].

שלא במקום הצורך

אכילת מאכלות אסורות שלא במקום הצורך, כגון במקום שיש לבני החיל מאכלים אחרים מותרים[555], נחלקו בה ראשונים ואחרונים: יש סוברים –לשיטתם שהיתר אכילת מאכלות אסורות נוהג בכל מלחמה, ולא במלחמת שבע אומות בלבד, והוא דין מדיני המלחמה[556]– שהיא אסורה[557]. ויש סוברים –לשיטתם שהיתר מאכלות אסורות אינו נוהג אלא בכיבוש ארץ ישראל מידי שבע האומות, והוא משום ששלל שבע אומות הותר באכילה[558]– שמותר לאכול מאכלות אסורות שבשלל אפילו במקום שאין להם צורך בדבר[559].

הצורך

הצורך שמחמתו הותר לאכול מאכלות אסורות במלחמה, לסוברים כן[560], נחלקו בו ראשונים ואחרונים: יש סוברים שאין היתר

543. רמב"ן במדבר לא כג, ודברים ו י; רבנו בחיי דברים שם יא. ועי' כלי חמדה דברים שם י (סי' ד) אות א, והעמק דבר שם, בביאור הדעה בגמ' שבציון 585, שלא הותרו מאכ"א אלא של גויים, ועי' ראש יוסף שבציון 579, שביאר את הגמ' הנ"ל בע"א. ועי' חי' הגר"ח חולין יז א בשם רי"ז סולוביצי'ק, בגדר ההיתר לדעה זו. **544.** עי' במדבר שם. **545.** עי' דברים ב לה וג ז, שישראל לקחו את שלל עריהם, ולא הוזכר שנצטוו על הגעלת כליהם, ועי' רמב"ן במדבר שם. **546.** ע"ע ישיבת ארץ ישראל ציון 30 ואילך, וע' עבר הירדן. **547.** רמב"ן במדבר שם. ועי' מנ"ח מ' תקכז (מהד' מ"י אות ו), שדחה את הראיה, ועי"ש שלד' הרמב"ן הנ"ל, אף בכיבוש הקיני הקניזי והקדמוני לעתיד לבוא, תותר אכילת מאכ"א, שהרי מנחלת ישראל הם, ע"ע ארץ ישראל עמ' רה ציון 204 ואילך וע' ימות המשיח ציון 154 ואילך. ועי' להלן ציון 609. **548.** עי' רמב"ם מלכים פ"ח ה"א, ורמב"ן ורבנו בחיי שם בדעתו, ועי' רדב"ז שבציון 553; עי' מאירי חולין שם; החינוך מ' תקכז; עי' הגהות ברוך טעם לטו"א ר"ה יג ב וכלי חמדה דברים ו י (סי' ד) אות ב, בד' רש"י חולין שם ד"ה אלא לאחר; עי' משך חכמה דברים כ יד, בביאור הספרי דלהלן. **549.** חי' הגר"ח חולין שם, בשם רי"ז סולוביצי'ק. **550.** דברים כ יד.

551. ספרי דברים פיס' ר. **552.** משך חכמה שם. ועי' רש"י חולין שם, שהזכיר את הכתוב הנ"ל לענין היתר אכילת מאכ"א, ועי' הגהות ברוך טעם שם בדעתו. **553.** רדב"ז מלכים שם ותורת משה דברים ו יא: ועוד נ"ל, בד' הרמב"ם שם, ועי' שם ושם, הנ"מ בהיתר המיוחד שיש במלחמת שבע אומות. ועי' כלי חמדה שם י (סי' ד) אות ב, שביאר דעה זו, ע"פ דברי הספרי שבציון 551. **554.** ציונים 557 ואילך, 574 ואילך, 580 ואילך, 603, 611 ואילך. **555.** עי' ציון 561 ואילך, בגדר ה"צורך". **556.** עי' ציונים 548 ואילך, 553. **557.** רמב"ם מלכים פ"ח ה"א, ועי' רבנו בחיי דברים ו יא בדעתו. ועי' כפו"פ פי"א, שהטעם שהתירה התורה לאכול מאכ"א במלחמה, הוא כדי שלא יתבטלו בני החיל מן המלחמה להכין מאכלים של היתר, ומ' קצת שאם מצויים להם מאכלים מוכנים של היתר אסור להם לאכול מאכלי איסור. **558.** עי' ציון 543. **559.** רמב"ן דברים שם י; רבנו בחיי שם יא. וכ"מ בחולין יז א, שאמרו שאין לדון באברי נחירה שהכניסו ישראל לארץ אם הם מותרים בשבע שנים שכבשו את א"י, לפי שבלא"ה הם מותרים בגלל המלחמה, ואילו היו אסורים כשיש בידם מאכלי היתר, היה לגמ' להסתפק בכך, ועי' יערות דבש ח"ב דרוש יט וצל"ח חולין שם, בישוב דברי הרמב"ם שבציון 557. **560.** עי' ציון 557.

זה אמור אלא במקום חשש פקוח־נפש*[561], מהם שביארו שאף כשבידם של בני החיל לבקש מאכלי היתר ולהשיגם, הם רשאים לאכול מאכלות אסורות, שאינם צריכים לבקש ולהשיג מאכלי היתר בתוך המלחמה, שאם ילכו לבקשם, יש לחשוש שיקומו עליהם הגויים ויסתכנו[562], ומהם שביארו שאף על פי שהנצרך לאכול מאכלות אסורות משום פיקוח נפש, יש לו להקדים ולאכול את האיסור הקל יותר[563], במלחמה התירה תורה לבני החיל לאכול גם את האיסור החמור[564], ומהם שביארו שאף על פי שהנצרך לאכול מאכלות אסורות משום פיקוח נפש, עליו לצמצם ולא לאכול יותר מן הצורך[565], במלחמה התירה התורה לבני החיל לאכול כדי שָׂבעם, שאין להם פנאי לחשוב כמה אוכל הם צריכים, ועוד שהשביעה מחזקת את האדם ומאמצת את כוחו להילחם[566], וכיוצא בזה יש שכתבו שהיתר אכילת מאכלות אסורות במלחמה נוהג אף במקום חשש רעב של בני החיל, שעשתה התורה במלחמה חשש רעב כסכנת נפשות גמורה[567].

ויש סוברים שאכילת מאכלות אסורות הותרה במלחמה בכל רעב –כשאין לבני החיל מאכלות מותרים– ואפילו במקום שאין בו חשש פיקוח נפש[568], שלדעתם היתר זה הוא מן הדברים שהתירה התורה כנגד היצר הרע –וכפי שמצינו ביפת־תאר*[569]– שלולא התירה אותם התורה, היה אדם עובר עליהם באיסור[570]. ויש מן האחרונים סוברים בדעת ראשונים, שבכל מקום שיש לבני החיל עדיפות לאכול את הדבר האסור, כגון שהוא חביב עליהם יותר מהדבר המותר, מותר להם לאָכלו, ודוקא אם שניהם שוים, אסור להם לאכול מן האיסור[571].

המותרים

לסוברים שהיתר אכילת מאכלות אסורות נוהג בכל מלחמה, ולא במלחמת שבע אומות בלבד, והוא דין מדיני המלחמה[572], כתבו אחרונים שאין ההיתר נוהג אלא באנשי החיל –ויש סוברים שאף באותם המסייעים לאנשי החיל ומספיקים להם מים ומזון[573]– אבל לא בבני ביתם[574], או בשאר העם[575]. לסוברים שהיתר מאכלות אסורות

561. עי׳ רבנו בחיי דברים ו יא, ועי״ש שתמה שא״כ אין כאן היתר מיוחד בשעת מלחמה, ועי׳ להלן; עי׳ רדב״ז מלכים פ״ח ה״א ובשו״ת ח״ו סי׳ ב אלפים רה, ותורת משה והעמק דבר דברים שם, וקהלת יעקב (ברוכין) שו״ת שבסוה״ס לאחר יו״ד סי׳ יא, בד׳ הרמב״ם מלכים פ״ח ה״א. **562.** רדב״ז שם ושם. ועי׳ שו״ת שו״מ קמא ח״א סי׳ רמה בד׳ הרמב״ם מלכים שם, שמ״מ חייבים בני החיל לתקן ענינים קלים שאין בהם סכנה, כגון בדיקת הסכין-של-שחיטה (ע״ע). **563.** ע״ע אסור חמור; אסור קל ציון 17, וע׳ חולה ציון 308 ואילך וע׳ פקוח נפש. ושם ושם שלהרבה פוסקים הוא מה״ת. **564.** תורת משה שם. **565.** ע״ע פקוח נפש. **566.** העמק דבר שם, ועי״ש שכ״מ מל׳ הכתוב בדברים שם: ואכלת ושבעת. ועי׳ כלי חמדה דברים שם (סי׳ ד) אותיות א-ב, שלסוברים שיסוד ההיתר במלחמה הוא משום פקו״נ, אסור לבני החיל לאכול מאכ״א כדי שבעם, ועי״ש מש״כ בביאור הכתוב: ואכלת ושבעת. **567.** קהלת יעקב (ברוכין) שם. **568.** כס״מ מלכים שם ומנ״ח מ׳ תקכז (מהד׳ מ״י אות ו) וחת״ס חולין יז א ואבי עזרי מלכים שם, בד׳ הרמב״ם שם. **569.** ע״ע, ציון 38 ואילך. **570.** עי׳ חת״ס שם ואבי עזרי שם, שכ״מ בד׳ הרמב״ם שם ה״ב, ועי׳ שו״ת הרמב״ם סי׳ ריא. ועי׳ שו״ת היכלי שן ח״א סי׳ ל, שביאר כן אף בד׳ הרמב״ן שבציון 543, הסובר שהיתר אכילת מאכ״א אינו נוהג אלא במלחמת שבע אומות, שהוא משום שדיברה תורה כנגד יצה״ר, ועי׳ ציון 591. **571.** צל״ח חולין יז א; עי׳ עדות ביהוסף (אבן סאמון) סי׳ יז: לא שכיח ליה היתר כמותו. ועי׳ אבי עזרי שם: ואפשר. ונ׳ שאף לדעה זו, יסוד ההיתר הוא משום שדיברה תורה כנגד יצה״ר. **572.** עי׳ ציון 548 ואילך, ועי׳ ציון 553. **573.** דובב מישרים ח״ג סי׳ סט. **574.** עי׳ רמב״ם מלכים פ״ח ה״א ומאירי חולין יז א והחינוך מ׳ תקכז: חלוצי צבא וגו׳, ומנ״ח שם (מהד׳ מ״י אות ו) בדעתם. **575.** עי׳ אבי עזרי לרמב״ם שם, בד׳ הרמב״ם שם. ועי׳ מנ״ח שם שהק׳ מחולין יז א, שמ׳ שמותר לכל העם, ועי׳ כלי חמדה דברים ו י (סי׳ ד) אות א, שיישב. ועי׳ אהבת יהונתן הפטרת אמור, שלכהנים לא הותר לאכול מאכ״א במלחמה, שלדעתו היתר אכילת מאכ״א הוא

נוהג דוקא בכיבוש ארץ ישראל מידי שבע אומות, והוא משום ששללם הותר לישראל[576], כתבו אחרונים שהיתר זה נוהג בכל ישראל[577].

מאכלות אסורות של ישראל

מאכלות אסורות שלא נלקחו משלל הגויים, אלא משל ישראל, נחלקו בהם שני לשונות בתלמוד: ללשון אחד אף הם בכלל ההיתר[578] –ויש שכתבו כן אף בדעת הלשון השני[579]– וביארו אחרונים, שלדעה זו טעם ההיתר לאכול מאכלות אסורות במלחמה הוא משום הצורך –היינו משום פיקוח נפש[580], או משום רעב[581]– לסוברים כן[582], ולכן אין לחלק בזה בין מאכלי ישראל למאכלי גויים[583], או שלדעה זו היתר אכילת מאכלות אסורות גזירת הכתוב הוא, שיהיו מאכלות אסורות מותרים בשעת מלחמה, ולכן אין לחלק בזה בין מאכלי ישראל למאכלי גויים[584]. בדעת לשון אחר בתלמוד, יש שכתבו שמאכלות אסורות של ישראל אינם בכלל ההיתר[585] – או שעל כל פנים ספק אם הם בכלל ההיתר[586]– ונחלקו ראשונים ואחרונים בטעם הדבר: יש שכתבו שלדעה זו לא הותרו מאכלות אסורות במלחמה אלא כדי שלא יבואו ישראל לידי הפסד השלל, ולכן לא הותרו מאכלי ישראל[587]. ויש שכתבו, שלדעה זו היתר מאכלות אסורות גזירת הכתוב הוא, שנאמר: כִּי יְבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ וגו' וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוּב אֲשֶׁר לֹא מִלֵּאתָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ[588], ובכתוב זה לא נזכרו אלא מאכלים של גויים[589]. ויש שכתבו, שלדעה זו היתר מאכלות אסורות במלחמה דינו כהיתר של יפת־תאר*[590], שאינו נוהג אלא במה שלקחו מן השביה[591].

כנגד יצה"ר, וכהיתר יפ"ת, לסוברים כן, עי' לעיל ציון 570, ולכהנים לא הותרה יפת-תאר, ע"ע, ציון 132 ואילך. **576.** עי' ציון 543. **577.** עי' מנ"ח ואבי עזרי שם. **578.** חולין יז א: דבר טמא אשתרי להו בשר נחירה מבעיא; עי' מנ"ח מ' תקכז (מהד' מ"י אות ו) ומחנה יהודה סי' פט וברוך טעם ש"ב דין עדל"ת דין ב פ"ב וכלי חמדה ואתחנן סי' ד אות א ד"ה ובאמת נראה והעמק דבר דברים ו, בד' הרמב"ם מלכים פ"ח ה"א; עי' רמב"ן שבציון 536, שבשעת המלחמה הותרה אף אכילת ערלה וכלאי הכרם, ועי' כלי חמדה שם אות ב ד"ה ולכאו' עלה, בדעתו, שאף מאכ"א של ישראל מותרים, שהרי א"י מוחזקת לישראל, עי' ציון 585, ועי' ע"ז נג ב ותוס' ר"ה יג א ד"ה ולא, וע"ע ארץ ישראל עמ' ר וע' ירושת הבכור ציון 784. **579.** עי' ראש יוסף חולין שם ד"ה לשון הר"מ, בד' הרמב"ם שם, ושם שאותה שאמרו שלא הותרו מאכלות אסורות של ישראל, היינו כשאפשר להם לשחוט בדרך היתר, שבאופן זה לא הותרו מאכלות אסורות, לסוברים כן, עי' ציון 557. **580.** עי' ציון 561. **581.** עי' ציון 568 ואילך. **582.** עי' ציון 557. **583.** העמק דבר שם, בד' הרמב"ם שם, וכעי"ז בכלי חמדה שם ד"ה ומעתה, ובתירוש ויצהר קונ' תפארת בנים סי' נז, על הרמב"ם מלכים שם. **584.** עי' ראש יוסף חולין שם. **585.** עי' חולין שם: ואב"א וגו' כי אשתרי שלל עכו"ם וכו' שלל דידהו לא אשתרי, לגי' שלפנינו, וכ"ה גי' הרבה ראשונים (ועי' ציון הבא שי"ג בע"א), ועי' ראשונים ואחרונים דלהלן בביאורה. ועי' ראש יוסף שבציון 579 שביאר הגמ' שם בע"א; עי' מהר"ץ חיות חולין שם ובתורת נביאים פ"ט וחת"ס ותפארת יעקב חולין שם ותרועת מלך סי' כ אות א וצ"פ לרמב"ם איסו"ב פי"ב ה"ה ד"ה והבא ואבי עזרי מלכים פ"ח ה"א, בד' הרמב"ם מלכים שם, וכן צידד לומר בכפו"פ פי"א ד"ה וכבר זכרנו. ועי' מאירי חולין שם שכן הלכה. ועי' שו"ת ביה"ל ח"ג סי' נב, שללשון זה, לא הותרו אלא איסורים שחלו ביד הגויים, אבל לא איסורים שחלו ביד ישראל, כגון בהמה ששללוה מן הגויים ונתנבלה ביד ישראל, או קמח חדש ששללוהו מיד הגויים ואפוהו, ע"ע חדש: איסור אכילתו. ועי' טו"א ר"ה יג א, שגידולי קרקע שנכבשו חשובים שלל ישראל, לפי שא"י מוחזקת לישראל, ועי' לעיל ציון 578. ועי' אבי עזרי שבציון 601, נ"מ נוספות בין שני לשונות אלו. ועי' פנים מאירות ח"א סי' סד ויערות דבש ח"ב דרוש יט, בביאור ב' הלשונות בחולין שם, ועי' להלן. **586.** עי' גירסת תוס' חולין שם ד"ה כי, בגמ' שם: דלמא כי אשתרי שלל עכו"ם וכו', ונ' שכ"ה אף גי' הר"ן בחי' שם, ועי' ראש יוסף שם ויערות דבש שם (ד"ה וא"כ יהיה) ומחנה יהודה שם. **587.** רמב"ן חולין שם; תו"ח חולין שם. **588.** עי' ציון 532 ואילך. **589.** עי' כלי חמדה שם, בביאור דעה זו, וכעי"ז בהעמק דבר שם. **590.** עי' ציון 570 ואילך. **591.** עי' אחרונים דלהלן וע"ע יפת תאר ציון 68 ואילך. מהר"ץ חיות חולין שם ובתורת נביאים שם ואבי עזרי

איסורים שאינם נוהגים אלא במאכלי ישראל

איסורים שאינם נוהגים אלא במאכלי ישראל –כגון טבל הטבול לחלה*, שאינו שייך אלא בעיסת ישראל[592]– יש מן האחרונים שכתבו שלדברי הכל לא הותרו במלחמה –אף לסוברים שהותרו גם מאכלים של ישראל[593]– שלא הותרו משל ישראל אלא מאכלים שהותר מינם בשלל הגויים[594]. ויש שלא חילקו בדבר[595].

אחר המלחמה

ההיתר לאכול מאכלות אסורות במלחמה, אמרו בתלמוד, וכן כתבו ראשונים, שהוא נוהג דוקא בזמן המלחמה והכיבוש, אבל לא במאכלות אסורות שנותרו לאחר סיום המלחמה[596] –כגון בשבע שנים שחילקו בהן את ארץ ישראל[597], ויש סוברים שאף שבע השנים שחילקו בהן את ארץ ישראל דינן כזמן מלחמה[598]– שנאמר: שְׁלַל אֹיְבֶיךָ[599], ומשמע דוקא בשעת שלל[600]. ויש מן הראשונים שצידדו לומר שהיתר זה נוהג אף במאכלות אסורות שנותרו משלל המלחמה לאחר המלחמה[601].

בכיבוש מקומות הקדושים כבר

היתר אכילת מאכלות אסורות בכיבוש ארץ ישראל מידי שבע אומות –לסוברים שדוקא במלחמת שבע אומות נוהג היתר זה[602]– יש מן האחרונים שנסתפקו לומר, שאין הדברים אמורים אלא בכיבוש מקומות שאינם קדושים עדיין בקדושת ארץ ישראל, כגון הכיבוש שהיה בימי יהושע ובימי עזרא, אבל לא בכיבוש מקומות שהם קדושים כבר בקדושת ארץ ישראל, כגון מקום שכבר נכבש על ידי עזרא, שקדושתו קיימת אף על פי שיצא מיד ישראל[603].

איסורים שיש להם היתר

איסורים שיש להם היתר, כגון חדש*, שאפשר להתירו על ידי הקרבת־העומר*[604], או טבל*, שאפשר לתקנו על ידי הפרשת־תרומות־ומעשרות*[605], יש מן האחרונים שכתבו שלא הותרו במלחמה, שכן מצינו בכניסת ישראל לארץ, שלא אכלו חדש[606], ואף לא עיסה הטבולה לחלה*[607]. ויש שלא חילקו בדבר[608].

איסורי עבודה זרה

איסורי עבודה־זרה*, משמשי־עבודה־זרה*, ותקרובת־עבודה־זרה*, כתבו ראשונים שהם נוהגים אף במלחמה, שנאמר בענין המלחמה: לֹא תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלָקַחְתָּ לָךְ וגו'

שם, בד' הרמב"ם שם שכלל היתר חלוצי צבא עם יפ"ת; שו"ת היכלי שן סי' ל בד' הרמב"ן שבציון 543, ולשיטתו שבציון 570. **592.** ע"ע חלה ציון 244 ואילך. **593.** עי' ציון 578. **594.** הגהות ברוך טעם לטו"א ר"ה יג א, ע"פ כתובות כה א, שישראל נתחייבו בחלה בשבע שנים שכבשו את א"י, וכ' הטעם לפי שאין איסור זה שייך בשלל גויים, ועי"ש בביאור ל' הרמב"ם מלכים פ"ח ה"א: נבילות וטריפות ובשר חזיר וכיו"ב, שהיינו כל איסור השייך בשלל גויים. **595.** עי' טו"א שם. **596.** חולין יז א: בשבע שכבשו, ורש"י שם ד"ה אלא לאחר; עי' רמב"ם שם: משיכנסו בגבול הגויים וכו', ועי' רמב"ן דברים ו י בדעתו, שהיינו בשעת המלחמה. ועי' אבי עזרי שם, שלפי שההיתר הוא כנגד יצה"ר, עי' ציון 570 ואילך, אין היתר זה נוהג אלא בשעת המלחמה. **597.** ע"ע ארץ ישראל עמ' רב ציון 108 ואילך. עי' חולין שם, ורש"י שם. **598.** עי' יערות דבש ח"ב דרוש יט ד"ה רק לפי. **599.** דברים כ יד. **600.** רש"י חולין שם ד"ה אלא לאחר. **601.** עי' רמב"ן דברים שם ד"ה והנה. ועי' רמב"ן שם, שבגמ' חולין שם מ' שאין היתר זה נוהג אלא בשבע שנים שכבשו את א"י, ועי' אבי עזרי שם שדברי הגמ' הנ"ל אינם אלא לד' הלשון הראשון בחולין שם, שהותרה אף אכילת שלל ישראל, עי' ציון 578 ואילך, אבל ללשון שני שם, שלא הותרה אלא אכילת שלל הגויים, עי' ציון 585 ואילך, מותרת האכילה אפי' לאחר זמן המלחמה. **602.** עי' ציון 543. **603.** עי' אבי עזרי מלכים פ"ח ה"א, ושם בד' המנ"ח מ' תקכז (מהד' מ"י אות ו). **604.** ע"ע חדש: זמן היתרו. **605.** ע"ע, וע' טבל. **606.** ר"ה יג א, ע"פ יהושע ה יא. **607.** עי' כתובות כה א. טו"א ר"ה שם; מנ"ח מ' תקכז (מהד' מ"י אות ו). **608.** עי' קהלת יעקב (ברוכין) בשו"ת שבסוף הספר לאחר יו"ד סי' יא; שו"ת ביה"ל ח"ג סי' נב; צל"ח חולין יז א (מנכד המחבר); רש"ש חולין שם. וכ"מ קצת ברמב"ן שבציון 546, שכ' שבמלחמה שהותרו בה מאכ"א, לא היו ישראל צריכים להגעיל בה את כלי הגויים. ועי' מש"כ אחרונים הנ"ל בביאור הגמ' ר"ה שם וכתובות שם.

שַׁקֵּץ תְּשַׁקְּצֶנּוּ וְתַעֵב תְּתַעֲבֶנּוּ כִּי חֵרֶם הוּא[609]. בדעת הראשונים הסוברים שלא הותרה אכילת מאכלות אסורות אלא במקום רעב או פיקוח נפש[610], יש שכתבו, שבמקום שהותרה, הותרה אפילו אכילת דברים האסורים משום עבודה זרה[611], שאף על פי שאיסורי עבודה זרה נאסרו גם במקום פיקוח נפש[612], במלחמה התירה התורה אפילו איסורי עבודה זרה[613], ולדעתם הכתוב: לֹא תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וגו', לא אסר ליהנות במלחמה מדברי עבודה זרה, אלא שלא לצורך אכילה ושתיה[614].

יין נסך

איסור יין־נסך*, באופן שאין בו משום איסור תקרובת עבודה זרה, לסוברים כן[615], יש שכתבו שאף לסוברים שאיסורי עבודה זרה לא הותרו במלחמה[616], איסור יין נסך הותר[617]. ויש שנראה מדבריהם שאיסור יין נסך לא הותר במלחמה[618].

סתם יינם

יין־של־גויים* כתבו ראשונים שהוא מותר במלחמה[619] –אף לסוברים שיין־נסך* אסור[620]– לפי שאין איסורו אלא מדרבנן[621], או לפי שטעם איסור יין של גויים הוא משום בנותיהם[622], ובמלחמה שמותר בה יפת תואר[623], אין טעם לאסור[624].

דברים האסורים לבני נח

דברים האסורים לבני נח[625], כגון אבר־מן־החי*[626], כתבו אחרונים שאינם בכלל ההיתר של אכילת מאכלות אסורות במלחמה, שלא מסתבר להתיר לאנשי החיל דבר האסור לכל באי עולם[627]. ויש שכתבו שאף דברים האסורים לבני נח הותרו במלחמה[628].

דינים שונים מצינו שהקילו בהם חכמים

609. דברים ז כה-כו. רמב"ן דברים ו י. ועי' אחרונים שבציונים 617, 621 שי"ל כן אף בד' הרמב"ם מלכים פ"ח ה"א, ועי' כלי חמדה דברים שם (סי' ד) אות ג, שתמה מדוע לא נצטוו ישראל על הגעלת כלי סיחון ועוג משום איסורי ע"ז ומשמשיה ותקרובתה, עי' ציון 547. **610.** עי' ציונים 561 ואילך, 568 ואילך. **611.** עי' רדב"ז ח"ו סי' ב אלפים רה וקהלת יעקב בשו"ת שבסוף הספר יו"ד לאחר סי' יא, בד' הרמב"ם מלכים שם (והמאירי חולין יז א) שהתירו יי"נ במלחמה. ועי' קהלת יעקב שם, שכ"נ ממה שהותרה אכילת בשר שנמצא ברשות הגויים, אע"פ שהוא בחזקת שנזבח לע"ז (עי' קהלת יעקב שם שבני שבע אומות היו אדוקים בע"ז, וע"ע גוי ציון 897 שגוי האדוק בע"ז סתם מחשבתו לע"ז, ושחיטתו אסורה בהנאה). ועי' או"ש מלכים שם ה"י והעמק דבר דברים שם י-יא, שכן נראה מן הכתוב (דברים שם יא): ובורות חצובים אשר לא חצבת, שמ' שאפי' הם מלאים יי"נ מותר לשתותו, ועי' כלי חמדה דברים שם י (סי' ד) אות א, שהיתר יי"נ נלמד מן הכתוב שם: ואכלת ושבעת, ששביעה היינו שתיה, לסוברים כן (עי' ברכות מט ב). **612.** ע"ע יהרג ואל יעבור ציון 17 ואילך. ושם ציון 351 ואילך, אם אסור אף באופן שהרפואה אינה דוקא בע"ז, ע"ש. **613.** קהלת יעקב שם. **614.** רדב"ז שם. ועי' כלי חמדה שם אות ג בד' הרדב"ז שם, שיישב בע"א, שכל ע"ז שאינה ניטלת לקיום, אלא לאיבוד, ה"ז מותרת. **615.** ע"ע יין נסך ציון 35. **616.** עי' ציון 609. **617.** העמק דבר דברים ו י, בד' הרמב"ם שם, ולשיטתו שבע' הנ"ל שם. וכעי"ז כ' ר"י הוטנר בספר הזכרון פחד יצחק סי' מה אות ה, ועי' אבי עזרי מלכים שם. **618.** עי' ראשונים ואחרונים שבציון 621, ואפשר שלדעתם כל יין נסך ה"ה בכלל תקרובת ע"ז, ע"ע הנ"ל ציון 14 ואילך. **619.** עי' ראשונים ואחרונים דלהלן. **620.** עי' ציון 618. **621.** ע"ע יין של גויים ציון 5 ואילך. רמב"ן דברים ו י; עי' תורת משה (סופר) ואתחנן ד"ה ובורות, ואבי עזרי מלכים פ"ח ה"א, בד' הרמב"ם שם שהתיר יי"נ, שכוונתו ליין של גויים, ולא ליי"נ ממש. **622.** ע"ע הנ"ל ציון 16 ואילך. **623.** ע"ע יפת תאר. **624.** תורת משה שם. **625.** ע"ע בן נח. **626.** ע"ע: איסורו לבני נח וע' בן נח: באבר מן החי. **627.** מנ"ח מ' תקכז (מהד' מ"י אות ו), ועי"ש בקומץ המנחה, בטעם שלא הגעילו ישראל את כלי האמורי משום בליעת אמה"ח, עי' ציון 545 ואילך; דב"א ח"א סי' יא אות ו, ועי"ש שכן מוכח מל' הכתוב (דברים ו יא): "וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוּב", ומ' שהתורה לא התירה אלא מאכלים המותרים לב"נ, הנמצאים בבתיהם, ועי"ש שמ"מ לסוברים שאמה"ח של עוף מותר לב"נ (ע"ע אבר מן החי: איסורו לבני נח), מותר במלחמה אף אמה"ח של בהמה, שאין לחלק בזה בישראל. **628.** עי' כלי חמדה דברים ו י (סי' ד) אות א ד"ה ויותר נראה, בד' הרמב"ן חולין יז א; אבי עזרי מלכים פ"ח ה"א, ועי"ש שכ"מ ברמב"ם מלכים פ"ח ה"א-ב, שדימה את היתר אכילת מאכ"א במלחמה להיתר של יפ"ת במלחמה, עי' ציון 570 ואילך, והרי

במחנה ישראל היוצא למלחמה, שלפי שהם עסוקים בכיבוש ארץ האויב הקילו להם[629]: באיסור גזל*[630], במצוַת נטילת־ידים*[631], באיסור אכילת דמאי*[632], בערוב־חצרות*[633], ובאיסור תחומים*[634], ועל כך, עי' להלן. היתרים אלו, כתבו ראשונים שהם נוהגים בין במלחמת מצוה ובין במלחמת רשות[635]. בירושלמי אמרו שהיתרים אלו נוהגים בין בהליכה למלחמה ובין בחזרה, שאף בחזרה מן המלחמה צריכים הלוחמים להיזהר כמו במלחמה[636]. על היתר יפת־תאר* במלחמה, וכן על האופנים והמלחמות שאין דין יפת תואר נוהג בהם, ע"ע יפת תאר.

הבאת עצים

אנשי מחנה המלחמה, רשאים ליטול עצים לצָרכם מכל מקום[637] – מן השדות, אבל לא מן הבתים[638] – ואין חוששים בזה לגזל*[639], שהתירו להם חכמים לעשות כן, לפי שאי אפשר למחנה של מלחמה להיות בלא עצים לאפיה ובישול[640]. ונחלקו אמוראים, וראשונים בדעתם: יש סוברים שחכמים התירו ליטול את כל סוגי העצים[641]. בירושלמי אמרו שבמלחמת הרשות לא התירו חכמים ליטול אלא עצים לחים – שאין דעת בעליהם עליהם[642] – ובמלחמת מצוה הותר ליטול אף עצים יבשים[643]. ויש סוברים שלא התירו חכמים ליטול אלא קוצים וברקנים[644] – שאין דעת בעליהם עליהם[645] – אבל לא עצים[646]. ויש סוברים שאף קוצים וברקנים לא התירו חכמים ליטול אלא כשהם מחוברים, אבל לא כשהם תלושים[647], לפי שבעל השדה טרח לתָלשם[648]. כשנוטלים אנשי המלחמה עצים מחוברים, כתבו אחרונים שאסור לשָרֵש אחריהם[649].

העשויים חבילה

היו העצים עשויים חבילה, אמר ר' דניאל

בהיתר של יפ"ת הותרה אפי' אשת איש (ע"ע יפת תואר ציון 227 ואילך), האסורה לבן-נח, ע"ע, ציון 153 ואילך. **629.** פהמ"ש לרמב"ם עירובין פ"א ה"י. **630.** עי' להלן ציון 637 ואילך. **631.** עי' ציון 653 ואילך. **632.** עי' ציון 665 ואילך. **633.** עי' ציון 677 ואילך. **634.** עי' ציון 684, ועי' ציון 681 שי"ח. **635.** פהמ"ש לרמב"ם שם; ר"י מלוניל עירובין יז א; מאירי שם טו ב ד"ה ואחר שביאר. וכ"מ בירושלמי שבציון 643. **636.** רבי יוסי בי רבי בון בשם רב בירושלמי עירובין פ"א ה"י, והביא ראיה מן הכתוב (שופטים ז ג): מִי יָרֵא וְחָרֵד יָשֹׁב וְיִצְפֹּר מֵהַר הַגִּלְעָד, ועי' קה"ע ופנ"מ שם; עי' רמב"ם מלכים פ"ו הי"ג, ועי' רע"א לרמב"ם שם ושי"ק ומאה"פ לירושלמי שם, שמקורו מהירושלמי שם, ועי' כס"מ ולח"מ שם. **637.** עי' משנה עירובין יז א, ורש"י שם ד"ה במחנה, ובריית‍א עירובין שם; ירושלמי עירובין פ"א ה"י; עי' רמב"ם מלכים פ"ו הי"ג. **638.** עי' פסקי ריא"ז עירובין פ"א ה"ג; גאון יעקב (כהנא) עירובין שם ד"ה ומלקטין, ושם שכ"מ מקו' הגמ' שם מתקנת יהושע, שאינה אלא בשדות ולא בבתים. וכ"מ בר"י מלוניל ובריטב"א ובריבב"ן עירובין שם. ועי' שפ"א עירובין שם, שמותר לקחת עצים אף מן היערות, אע"פ שעיקר היער לעצים, ועי' ציון 647 שי"ס שלא הותר לקחת אלא עצים מחוברים, ועי' רמ"ה ור"י מלוניל שבציון הנ"ל שהוא משום שבעל השדה נהנה בעקירתם, ולפ"ז אין להתיר לקחת מיערות. **639.** עי' ברייתא שם, וריטב"א שם בביאורה, ועי' רש"י שם ד"ה מביאין בביאור המשנה שם. **640.** ר"י מלוניל שם. **641.** עי' גמ' עירובין שם: התם בהיזמי וכו', ור"ח שם ורשב"א וריטב"א שם בביאורה; רמב"ם מלכים פ"ו הי"ג, ועי' כס"מ שם בדעתו; עי' ר"י מלוניל שם; עי' פסקי ריא"ז שם. ועי' חי' הר"ן שם בביאור הגמ' שם. ועי' קקיון דיונה עירובין שם. **642.** עי' רש"י ב"ק פא א ד"ה יבישין. **643.** ירושלמי עירובין שם. **644.** עי' ר"ן דלהלן, ע"פ גמ' עירובין שם: היזמי והיגי, ועי' ערוך ע' הזמי: הזמי, סנה, היגי, קוצים. ועי' רמב"ם נז"מ פ"ה ה"ג, שמ' שהיזמי והיגי הם עצים פחותים וקרובים להיות קוצים. **645.** עי' שושנת יעקב חו"מ סי' רעד ס"ק א אות ב, בד' רש"י ב"ק פא א ד"ה אבל בתלושין. ועי"ש בד' הרמב"ם שבציון הקודם. **646.** ר"ן עירובין שם, בביאור הגמ' שם: א"נ התם במחוברין, וכן צידד בקקיון דיונה שם. **647.** עי' ר"ן שם, בביאור הגמ' שם: א"נ התם בלחין, וכן צידד בקקיון דיונה שם. **648.** רש"י ב"ק פ"א א ד"ה אבל. ועי' ר"י מלוניל שם ורמ"ה בשמ"ק ב"ק שם, שהטעם שיש להקל במחוברים, הוא משום שבעל השדה נהנה בעקירתם. **649.** שפ"א עירובין שם, ע"פ ב"ק שם, שכשהותרה נטילת עצים משום תנאי-יהושע, ע"ע, אסור לשרש, ועי"ש שבעירובין שם מ' שלענין זה אין היתר נטילת עצים במלחמה קל מתנאי יהושע.

בנו של רב קטינה בשם רב חונה בירושלמי, שאסור לאנשי מחנה המלחמה ליטלם[650], שהואיל והטריחו הבעלים את עצמם לקָשרם ולעשותם חבילה, לא הפקירום חכמים אצל אנשי המלחמה[651]. בדעת הבבלי שלא חילק בדבר, יש מן הראשונים שכתבו שאף עצים העשויים חבילה מותרים[652].

נטילת ידים

אנשי מחנה המלחמה, פטרום חכמים מנטילת־ידים* תחילה לסעודה[653] –אבל במים־אחרונים* חייבים, לפי שמים אחרונים נתקנו משום סכנת מלח סדומית[654]– וכן מנטילת ידים לתפילה*[655], וכן מנטילת ידים לאכילת־תרומה* ולאכילת־קדשים*[656]. היה ידוע לאנשי המלחמה שידיהם אינן נקיות, יש מן הראשונים סוברים שהם חייבים בנטילת ידים, בין לסעודה בין לתפילה, שידים שאינן נקיות פסולות לברכה[657]. ויש סוברים שאף באופן זה הם פטורים מנטילת ידים[658]. על הסוברים שאף באופנים שאנשי המלחמה פטורים מנטילת ידים, מכל מקום הם חייבים לכרוך את ידיהם במפה או לקנחן, ועל הסוברים שכל הנמצא במקום סכנה, ואין לו מים, רשאי לאכול בלא נטילת־ידים*, ע"ע.

כשמזומן להם היתר

ההיתר של אנשי המלחמה להביא עצים מכל מקום[659], וכן הפטור שפטרו חכמים את אנשי המלחמה מנטילת ידים[660], יש מן האחרונים שביארו בדעת הירושלמי, שהם נוהגים אפילו באופן שדברים אלו מזומנים להם בהיתר, כגון שהיו סמוכים לחורש, שהם יכולים ליטול משם עצי הפקר, או כשהיו סמוכים למעין, שהם יכולים ליטול ידים[661]. ויש סוברים שהירושלמי נסתפק בדבר[662]. ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם, שחכמים לא פטרו את אנשי המלחמה מנטילת ידים כשמים מזומנים להם בתוך מיל[663]. ויש שהוסיפו, שלא פטרו חכמים את אנשי המלחמה מנטילת ידים, אלא כשמחמת המלחמה, יש סכנה לחזר אחר מים[664].

בדמאי

אנשי מחנה המלחמה, התירו להם חכמים לאכול דמאי*[665], ואפילו באופן שהם אסורים באכילת מאכלות אסורות, כגון כשיש להם

וע"ע הנ"ל, שי"ס שמותר לשרש. **650.** ירושלמי עירובין פ"א ה"י, הובא ברשב"א עירובין יז א. **651.** פנ"מ לירושלמי שם. **652.** עי' ריטב"א שם: ואפשר; עי' פהמ"ש לרמב"ם עירובין פ"א מ"י (ד"ו) ורע"ב שם, שאפי' חבילה מותרת, ועי' שו"ת צי"א חי"ט סי' כח בדעתו (ועי' פהמ"ש שם במהד' אחרות: אספם לעצמו וקנאם, וכעי"ז במאירי שם טו ב: התקינום הבעלים לעצמם). ועי' כפו"פ פי"א. ועי' ר"ן עירובין שם, שנ' שגרס כן אף בירושלמי שם, ואפשר שט"ס היא. **653.** ע"ע נטילת ידים. משנה עירובין יז א, ואבי בגמ' שם ב; רמב"ם ברכות פ"ו ה"ג ומלכים פ"ו הי"ג; טור או"ח קנח. **654.** ע"ע מים אחרונים ציון 2 ואילך. אביי שם. וע"ע הנ"ל ציון 16 ואילך טעמים נוספים לחיוב מים אחרונים, ושם ציון 116, שבאופנים שאין חייבים במים אחרונים אלא מחמת הטעמים האחרים, אנשי המלחמה פטורים. **655.** ע"ע נטילת ידים וע' תפילה. ר"י מלוניל עירובין שם (ד ב); מאירי שם טו ב. **656.** ע"ע אכילת קדשים ציון 180 ואילך, וע' אכילת תרומה ציון 17 ואילך וע' נטילת ידים. חשק שלמה עירובין שם א, ע"פ הסמ"ג עשין דרבנן א בשם רב האי גאון, שהטעם שלא נתקנה נט"י עד שלמה המלך, הוא משום שהיו ישראל כל הימים במלחמות, והיו פטורים מנט"י, והרי תקנת שלמה היתה לאכילת קדשים, ע"ע ידים (טומאת ידים) ציון 8. **657.** ע"ע נטילת ידים וע' תפילה. מאירי שם טו ב בשם קצת מפרשים. **658.** מאירי שם, בשם י"מ. **659.** עי' ציון 637 ואילך. **660.** עי' ציון 653 ואילך. **661.** פנ"מ עירובין פ"א ה"י, בביאור הירושלמי שם. ועי' קר"א עירובין יז א, שכ"מ מדברי אביי שבציון 654, שאנשי המלחמה חייבים במים אחרונים, וע"כ שמדובר באופן שיש בידם מים, ומ"מ הם פטורים ממים ראשונים. **662.** קה"ע לירושלמי שם וקר"א עירובין שם וגאון יעקב שם, בביאור הירושלמי שם. **663.** עי' ר"י מלוניל עירובין שם (ד ב), וקר"א שם בדעתו; פרישה או"ח סי' קנח ס"ק ח. ועי' פהמ"ש לרמב"ם עירובין פ"א מ"י: ואינם חייבים לחזר אחרי מים. **664.** עי' תוס' עירובין כא ב ד"ה מוטב ואר"ח הל' נט"י אות יג, ובהגר"א או"ח שם ס"ח בדעתם, שפָטור נט"י במלחמה הוא מפני הסכנה. **665.** משנה עירובין יז א; רמב"ם מלכים פ"ו הי"ג.

מאכלות של היתר, שבאופן זה לא הותרו להם מאכלות אסורות, לסוברים כן[666], שהרי הם כאכסניא, שלא נאסרה להם אכילת דמאי כלל, לסוברים כן[667], או שקולא היא שהקילו באנשי מחנה המלחמה, וכפי שהקילו להם בדברים נוספים[668].

בפירות שיצאו עמם למלחמה ושנכנסו עמם

פירות דמאי שהיו ברשות אנשי המלחמה קודם המלחמה, ויצאו עמם למלחמה, כתבו אחרונים בדעת הירושלמי שהם אסורים באכילה[669], לפי שהיה להם לתקנם כשהיו בבתיהם[670], או לפי שכבר חלה עליהם החובה לעשרם[671]. פירות דמאי שבאו לרשות אנשי המלחמה בשעת המלחמה, ונכנסו עמם לעיר בחזרתם מן המלחמה, כתבו אחרונים בדעת הירושלמי שאין צריך לעשרם, שכבר נפטרו מחיוב הפרשת־תרומות־ומעשרות* בהיותם במלחמה[672]. ויש מן האחרונים שכתבו, שדין פירות דמאי אלו, תלוי בספקו של ר' ירמיה באברי בשר נחירה* שהכניסו ישראל לארץ ישראל –שבמדבר היו רשאים לנחור בהמות ולאָכלן, לסוברים כן, ואילו בארץ ישראל לא[673]– אם מותר לאָכלם[674]. בדעת הסוברים שהיתר אכילת דמאי במחנה המלחמה הוא משום שאנשי המחנה חשובים כאכסניא[675], יש מן האחרונים שכתבו, שכשנכנסו פירות הדמאי לעיר, חזרו לאיסורם[676].

עירובי חצרות

אנשי מחנה היוצא למלחמה, פטורים מלערב ערוב־חצרות*[677]. ונחלקו אחרונים בדעת ראשונים: יש סוברים שהתירו חכמים לאנשי המלחמה לטלטל מכל רשות היחיד לכל רשות היחיד[678]. ויש סוברים שגדר ההיתר הוא שעשו את אנשי המלחמה כאילו עירבו עירובי חצרות, ולכן לא התירו להם חכמים אלא לטלטל במקום שעירוב חצרות מועיל –כגון בין שתי חצרות שיש ביניהן פתח[679]– אבל לא התירו לטלטל בין שתי רשויות שאין עירוב חצרות מועיל להן[680].

עירובי תחומים

ערוב־תחומים*, אמרו דבי רב ינאי, וכן אמרו בירושלמי, שהוא נוהג אף באנשי מחנה המלחמה[681], שכן איסור יציאה מחוץ לתחום הוא מן התורה, לסוברים כן[682]. לסוברים

666. עי' ציון 557. טו"א מלכים פ"ח ה"א. ועי' ציונים 543, 585, אופנים נוספים שי"ס שלא שייך בהם ההיתר של אכילת מאכלות אסורות, ועי' ציון 605 ואילך שי"ס שבאיסור שניתן להתירו ע"י הפרשת תרו"מ, אין ההיתר של אכילת מאכלות אסורות נוהג. **667.** ע"ע דמאי ציונים 276 ואילך, 300 ואילך. עי' עירובין שם ב, ועי' ר"ש דמאי פ"ג מ"א ור"י מלוניל עירובין שם (ד ב) ומאירי שם טו ב ד"ה ומן, בביאור הגמ' שם, שדין אנשי המלחמה כדין אכסניא. ועי' חי' מהר"ל עירובין יז ב, שלסוברים שהיתר אכסניא בדמאי אינו אלא לגויים, ע"ע הנ"ל ציון 306, היתר אנשי מחנה המלחמה בדמאי הוא משום דין ענניים, שהרי מאכילים את הענניים דמאי (ע"ע הנ"ל ציון 276). ועי' פי' ר"ח עירובין שם: שהם כאכסניא ודומים כעניים. **668.** עי' לעיל. עי' חי' רמ"ש בהוספות לירושלמי עירובין פ"א ה"י, בד' הירושלמי שם, ועי' ציון 676. **669.** קה"ע לירושלמי עירובין פ"א ה"י, ופנ"מ שם בפי' ב, בביאור הירושלמי שם. וכ"מ בצ"פ כלאים פ"ד הי"ד. ועי' פנ"מ שם בפי' א, שפי' בע"א. **670.** קה"ע שם. **671.** עי' צ"פ שם. **672.** קה"ע לירושלמי שם, ופנ"מ שם בפי' ב, בביאור הירושלמי שם. ועי' פנ"מ שם בפי' א, שפי' בע"א. **673.** ע"ע נחירה. **674.** עי' חולין יז א. שי"ק לירושלמי שם. ועי' עמק יהושע (שפירא) סי' טו ד"ה והא דאמרי', ושו"ת הרי בשמים קמא סי' נא, וחי' רמ"ש בהוספות לירושלמי עירובין שם, שחילקו בכמה אופנים בין אברי נחירה לדמאי. **675.** עי' ציון 667. **676.** חי' רמ"ש שם. **677.** עי' משנה עירובין יז א, וגמ' שם ב; רמב"ם מלכים פ"ו הי"ג; טור או"ח שסו. ועי' ציון 681 ואילך, לענין עירוב תחומים. **678.** אבנ"ז או"ח סי' שז אות ו, בד' הרמב"ם שם, שמ' שלא הצריך אלא שיהא המחנה רה"י, ולא שיהיה אפשר להתירו ע"י עירוב. **679.** ע"ע ערוב חצרות. **680.** אבנ"ז שם, בד' רש"י עירובין שם ד"ה ומלערב: אם הקיפו אלו ואלו ומחיצה מפסקת ביניהם ויש שם פתח אין צריכין לערב. וכ"מ קצת בשבה"ל סי' צז שהביא את דברי רש"י שם, ואת דברי ר"ש בן היתום, שפי' כמו הרמב"ם שבציון 678, ומ' קצת מדבריו שהם חולקים, ועי"ש שנסתפק במחנה שיש בו גויים, אם אסור לטלטל בו. **681.** עירובין יז ב; רב חייה בר אשי בירושלמי עירובין פ"א ה"י. **682.** ע"ע תחומים.

שאיסור יציאה מחוץ לתחום הוא מדרבנן[683], נחלקו בדבר: יש סוברים שאין עירובי תחומים נוהגים באנשי המלחמה[684], ויש שכתבו שלא התירו להם עירובי תחומים, שהואיל ואיסור יציאה מתחום י"ב מיל הוא מן התורה –לשיטתם בדעת תנאים[685]– לא התירו להם חכמים איסורים דרבנן שיש להם עיקר מן התורה[686].

אנשי מחנה המלחמה, לסוברים שהם פטורים מעירוב תחומים[687], נחלקו בהם ראשונים: יש שכתבו שלא התירו להם חכמים ללכת אלא ארבעת אלפים אמה, שמה שמותר לאחרים על ידי עירוב, התירו חכמים לאנשי המלחמה בלא עירוב, אבל לא יותר מכך[688]. ויש מן הראשונים סוברים שמותר להם ללכת אפילו מרחק רב[689].

שיעור "מחנה"

ההיתרים הנוהגים באנשי המלחמה[690], לא נאמרו אלא במחנה היוצא למלחמה, אבל לא ביחידים[691]. מנין אנשי המלחמה החשוב "מחנה", נחלקו בו אמוראים בירושלמי: לדעת רבי חנניה אין מחנה בפחות ממאה איש, שנאמר: וַיָּבֹא גִדְעוֹן וּמֵאָה אִישׁ אֲשֶׁר אִתּוֹ בְּקְצֵה הַמַּחֲנֶה[692]. ולדעת רבי יוחנן ורבי יודה בן פזי –וכן הלכה[693]– אין מחנה בפחות מעשרה אנשים[694], שנאמר: וַיִּשְׁלַח דָּוִד עֲשָׂרָה נְעָרִים וגו' וַיָּבֹאוּ נַעֲרֵי דָוִד וגו' וַיָּנוּחוּ[695], ודרשו: וינוחו, נעשו מחנה[696], ויש שלמדו כן מן הכתוב האמור בגיבורי החיל של דוד: יָבֹאוּ עַל דָּוִיד לְעָזְרוֹ עַד לְמַחֲנֶה גָדוֹל כְּמַחֲנֵה אֱלֹהִים[697], ודרשו: וכמה מחנה אלהים, עשרה[698], שבכל מקום שיש עשרה מישראל, השכינה שורה[699]. לדעה זו, יש שכתבו שמי שאינם מצטרפים לעשרה לדברים שבקדושה[700], אינם מצטרפים לעשרה אף לשיעור מחנה[701]. ולדעת רבי

גמ' שם; ירושלמי שם. ועי' ר"י מלוניל עירובין שם א (ד ב) שמ' שהטעם שלא התירו איסור תחומים, הוא לפי שאין בדבר כל כך צורך, וצ"ב. **683.** ע"ע הנ"ל. **684.** רב חייה בר אשי בירושלמי שם; רמב"ן עירובין שם ובמלחמות שם (ה א); רשב"א עירובין שם ד"ה אמר ר' אשי ובעבוה"ק בית נתיבות ש"ה סי' א אות ב; ריטב"א שם ד"ה עוד כתב; ר"ן שם ד"ה ר' יונתן; או"ז עירובין סי' קכח. ועי' חי' המאירי עירובין שם, שאף לסוברים שאיסור יציאה חוץ לתחום י"ב מיל הוא מה"ת, ע"ע הנ"ל, מותרים בני מחנה המלחמה ללכת עד י"ב מיל. **685.** ע"ע הנ"ל. **686.** עי' רמב"ם מלכים פ"ו הי"ג ובפהמ"ש עירובין פ"א מ"י, ושעה"מ שבת פכ"ז ה"א וחזו"א או"ח סי' קיד ס"ק א בדעתו; רמב"ן עירובין שם (ד"ה והראב"ד) ובמלחמות שם (ה א) ורשב"א שם ד"ה אמר ר' אשי וריטב"א שם ד"ה עוד כתב ור"ן שם ד"ה ר' יונתן, בשם הראב"ד, בד' ר' ינאי שם, ועי' ראשונים הנ"ל שדחו; רא"ש שם פ"א סי' כד ומאירי שם יז ב ד"ה כבר, בד' ר' ינאי שם. ועי' חי' המאירי שבציון 684. **687.** עי' ציון 684. **688.** רמב"ן עירובין יז ב ד"ה ומעתה, ובמלחמות שם (ה א), ועי"ש ושם שדייק כן מל' המשנה: פטורים מלערב, ולא כתוב: מותרים להלך ג' פרסאות. ועי' אבנ"ז או"ח סי' שז אותיות ז-ח, שכ"ה לסוברים שהיתר עירובי חצרות במחנה אינו היתר גמור, אלא שהוא חשוב כמעורב, עי' ציון 680. ועי' חזו"א או"ח סי' קיד ס"ק א, בד' הרמב"ן שם ושם, שנתנו חכמים לאנשי המלחמה רשות לברור ארבעת אלפים אמה, בכ"מ שהם צריכים להלך, וצידד שאם הלכו למזרח, הפסידו למערב, ועי' אבנ"ז שם אות ז. **689.** עבוה"ק בית נתיבות ש"ה סי' א אות ב; עי' חי' המאירי עירובין שם, ועי' ציון 684. ועי' אבנ"ז שם, שכ"ה לסוברים שהיתר עירובי חצרות במחנה הוא היתר גמור, עי' ציון 678. **690.** עי' לעיל. **691.** עי' ירושלמי עירובין פ"א ה"י ד"ה כמה, וקה"ע ופנ"מ שם בביאורו, וכ"ה בראשונים ובאחרונים דלהלן. **692.** שופטים ז יט. עי' ירושלמי שם, וקה"ע ופנ"מ שם בביאורו, שפי' שמאה האנשים נקראו מחנה, ועי' קה"ע שם שפי' הירושלמי שם באופן נוסף. **693.** עבוה"ק לרשב"א ש"ד אות עח; ריטב"א עירובין יז א; עי' מאירי שם טו ב ד"ה ואחר שביאר; עי' מ"מ עירובין פ"א ה"ג. ועי' שנו"ס לרמב"ם מלכים פ"ו הי"ג, שי"ג כן בד' הרמב"ם שם. **694.** ירושלמי שם. **695.** שמ"א כה ה-ט. **696.** רב יוסטא בר שונה בירושלמי שם, ועי' פנ"מ שם ד"ה עשרה, שהוא ע"פ מה שנאמר במחנה ישראל (במדבר י לג): לתור להם מנוחה. **697.** דה"י א יב כג. **698.** ירושלמי שם. **699.** קה"ע ופנ"מ שם, ע"פ סנהדרין לט א. **700.** ע"ע דבר שבקדושה: המצטרפים לעשרה. **701.** חזו"א או"ח סי' קיד ס"ק א. ועי' משנת יעקב

יודה אין מחנה בפחות משנים עשר אלף איש, וכפי שמצינו במחנה ישראל במלחמת מדין, שהיו שם שנים עשר אלף[702].

צירוף אנשי המלחמה לכלל "מחנה"

לוחמים המפוזרים במקומות שונים, יש מן האחרונים שכתבו שאינם בכלל "מחנה", עד שיהיו כולם במקום אחד, וצידדו ששיעור צירוף מקום לענין זה הוא עד שבעים אמה ושיריים, כשיעור צירוף עיר לענין תחומים*[703].

בחוץ לארץ

מלחמה הנעשית בחוץ־לארץ*, יש מן האחרונים שכתבו שאף בה הותרו הדברים שהתירו חכמים במחנה[704]. ויש שנסתפקו בדבר[705].

במלחמה שאינה נעשית על פי מלך או סנהדרין

מלחמה שאינה נעשית על ידי כל ישראל, דהיינו על פי מלך* או סנהדרין[706], כגון בני העיר היוצאים להדוף גייס העומד על עירם כדי להציל את אנשי העיר, יש מן האחרונים שצידדו שאין נוהגים בה ההיתרים האמורים במחנה של מלחמה[707].

חניית המחנה

מחנה היוצאים למלחמה, חונים בכל מקום שירצו[708].

מקום קבורת המתים במלחמה

הרוגי המלחמה, דינם כמת־מצוה*, והם נקברים במקומם, ואפילו בשדה של אחרים[709] –והוא הדין שנוהגים בהם שאר דיני מת מצוה[710]– שלפי שהלוחמים טרודים במלחמה, עשאו את ההרוגים כמתי מצוה[711], ואפילו כשמתו מיתת עצמם[712]. וכתבו אחרונים, שכל זה בהרוגי מלחמה הנעשית על ידי מלך, שהוא רשאי לפרוץ לו גדר ולעשות לו דרך במלחמה[713], אבל הרוגי מלחמה שיצאו אליה יחידים בלא מלך, אין דינם כמתי מצוה שנקברים במקומם, לפי שעשו שלא כהוגן ונלחמו בשדה של אדם אחר והפסידוה, ועל כן אינם יכולים להפקיע את זכות הבעלים משדהו[714].

אופן קבורתם

קבורת הרוגי המלחמה אינה נעשית על ידי נתינת כל המתים בגומה אחת גדולה, כמנהג אנשי חיל בשאר אומות, אלא על ידי קבורת כל אחד מן ההרוגים בנפרד, וכפי שקוברים את שאר מתי ישראל[715].

פינוי קבריהם

הרוגי מלחמה שנקברו כל אחד בקבר יחידי, כדינם[716], אסור לפנותם[717]. עברו וקברום

(רוזנטל) עירובין פ"א ה"ג אות ו, שלפ"ז נשים לוחמות, שאינן מצטרפות לדבר שבקדושה, ע"ע הנ"ל ציון 81 ואילך, אינן מצטרפות לעשרה לענין זה. **702.** עי' במדבר לא א-יב. ירושלמי שם. ועי' פנ"מ שם שהיינו לפי שבמלחמת מדין נאמר בכתוב (שם יב): מחנה, וצ"ב שהלשון מחנה לא נאמר שם על מחנה הלוחמים, אלא על מחנה ישראל, ואולי הוא כעין היקש. **703.** ע"ע. חזו"א או"ח סי' קיד ס"ק א. **704.** כתר המלך לרמב"ם מלכים פ"ו הי"ג, לענין היתר נטילת עצים (עי' ציון 637 ואילך). **705.** חזו"א או"ח סי' קיד ס"ק א. ועי' ריטב"א עירובין יז א ד"ה מתני': במחנה היוצאת בארץ ישראל. **706.** עי' ציונים 114 ואילך, 134 ואילך. **707.** חזו"א או"ח סי' קיד ס"ק א, ועי"ש שדייק כן מן הכתוב (דברים כג י): כִּי תֵצֵא מַחֲנֶה עַל אֹיְבֶיךָ, שאין נקרא "מחנה" אלא ביציאת כל ישראל. ועי"ש שאם יש צורך בהיתרים אלו עבור ההצלה, מותר בכל מקרה. ועי' משנת יעקב (רוזנטל) עירובין פ"א ה"ג אות ו, שתמה מהפוסקים שהזכירו את ההיתרים הנוהגים במחנה המלחמה, עי' טור או"ח קנח ועוד, ומוכח שהם סוברים שדינים אלו נוהגים אף בזה"ז, שאין מלך ושופט. **708.** ר' יהודה בן תימא בברייתא עירובין יז א, ומאירי שם; עי' רמב"ם מלכים פ"ו הי"ב. ועי' שו"ת צ"פ (י-ם תשכ"ה) סי' קח אות ב, וצ"פ עה"ת דברים כג י. **709.** ע"ע מת מצוה. ר' יהודה בן תימא בברייתא עירובין יז א; רמב"ם מלכים פ"ו הי"ב. **710.** הלכות מדינה ח"ב ש"ו פ"ב אות ב. **711.** רדב"ז לרמב"ם שם הי"ג. **712.** רדב"ז שם. **713.** עי' ציון 719 ואילך, וע"ע מלך. **714.** תפא"י בועז אהלות פט"ז אות יג, בביאור המשנה שם: שדה שנהרגו בה הרוגים מלקט עצם וכו', שהדברים אמורים בהרוגי מלחמה שנלחמו בלא מלך. **715.** ע"ע קבורה. עי' דברי ר' יהודה בין תימא בירושלמי עירובין פ"א ה"י: שלא תאמר יעשו כהרוגי פלמוסיות, וקה"ע שם ד"ה שלא. **716.** עי' לעיל. **717.** עי' ירושלמי עירובין פ"א ה"י:

כשהם מכונסים הרבה יחד, מותר לפנותם כדי לקבור כל אחד מהם ביחידות, ומתוך כך מותר אף לפנותם לכל מקום שירצו[718].

פריצת גדר ונטילת ממון ישראל

בשעת המלחמה, רשאי המלך לפרוץ לו דרך* כפי מה שהוא צריך, ואינו מעקם את הדרכים מפני שדות וכרמים, אלא הולך בשוה ועושה מלחמתו[719] –אף לסוברים שאינו רשאי לעשות כן שלא בשעת המלחמה[720]– וכן הוא לוקח את השדות והזיתים והכרמים לעבדיו בשעה שהם הולכים למלחמה, אם אין להם מה לאכול אלא משם –אף לסוברים שאינו רשאי לעשות כן שלא במלחמה[721]– שנאמר: וְאֶת שְׂדוֹתֵיכֶם וְאֶת כַּרְמֵיכֶם וְזֵיתֵיכֶם הַטּוֹבִים יִקָּח וְנָתַן לַעֲבָדָיו[722].

על חיוב אמירת ברכות ופסוקים של זכרונות ושופרות במלחמה, ועל מחלוקת הראשונים אם אומרים במלחמה אף את ברכת המלכויות, ע"ע מלכויות זכרונות ושופרות.

גיטי מלחמה

היוצא למלחמה, יש מן הראשונים סוברים שנוהגים שהוא כותב גט* לאשתו[723], שמא יֵהרג ולא יוודע שנהרג, או שמא ילך בשבי, ותתעגן[724]. ויש חולקים וסוברים שדוקא מי שאין לו בנים כותב גט לאשתו, שמא יֵהרג במלחמה ותזדקק אשתו ליבום*[725]. נתינת הגט, נחלקו בה ראשונים: יש שכתבו שהיא נעשית בתנאי*, שאם לא ישוב הלוחם מן המלחמה יחד עם שאר הנלחמים תהא האשה מגורשת מעכשיו[726]. ויש שכתבו שנתינת הגט נעשית בלא תנאי[727], וכדי שלא יהיו אחרים קופצים על נשותיהם, היו מגרשים אותן בצינעה[728].

על חיוב תקיעה בחצוצרות* במלחמה,

אית תניי תני אסור לפנותן וכו' במפוזרין, ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ו פ"ד אות א, ע"פ קה"ע ופנ"מ שם. **718.** עי' ירושלמי שם: ואית תניי תני מותר לפנותן וכו' במכונסין, ועי' הלכות מדינה שם, ע"פ קה"ע ופנ"מ שם. ועי' מס' שמחות פי"ד: קבר וכו' בשעת המלחמה אין להם חזקה, ועי' חזו"א יו"ד סי' רט ס"ק יג ד"ה וכן, שהדברים אמורים באופן שכבודם של המתים הוא יותר בביה"ק, שאז מותר לפנות בכ"ע, ע"ע מת מצוה. **719.** עי' רמב"ם מלכים פ"ה ה"ג, ועי' כס"מ שם שהוא ע"פ משנה סנהדרין כ ב. ועי' תפא"י בועז אהלות פט"ז אות יג, שמטעם זה מותר לו לעשות מלחמה בשדות אחרים, אע"פ שהוא מפסיד את השדות, ועי' תפא"י שם שלא הותר לעשות כן אלא למלך, אבל לא ליחידים העושים מלחמה. **720.** ע"ע דרך ציון 108 וע' מלך. עי' לח"מ מלכים שם, בד' הרמב"ם שם. **721.** ע"ע מלך. עי' רדב"ז דלהלן בד' הרמב"ם שם. **722.** שמ"א ח יד. עי' רמב"ם שם פ"ד ה"ו, ורדב"ז שם בדעתו. ועי' רמב"ם שם שעל המלך ליתן את דמי השדות לבעליהם, ונ' שכ"כ לשיטתו שאינו רשאי ליטול את השדה אלא לצורך המלחמה. **723.** עי' רש"י שבת נו א ד"ה שבקש, בביאור הגמ' שבת שם וכתובות ט ב: כל היוצא למלחמת בית דוד וכו' (ועי' ראשונים שבציון 725, שביארו בע"א). ועי' שו"ת הרמב"ם סי' תלט שאי"ז דוקא במלחמות דוד, ושם שכ"מ בשבת שם, שאף במלחמות שאול נהגו כן, ושם שהטעם שהוזכרה דוקא מלחמת בית דוד, הוא לפי שהיו הלוחמים צדיקים ומדקדקים שלא יבוא מכשול על ידם, ועי' רש"י כתובות שם ד"ה דכתיב, שישי אבי דוד נהג כן במלחמת שאול, ומשם למד דוד להנהיג כן, ועי' ריטב"א שם, ועי' בעה"ט במדבר לב כא, שאף משה הנהיג כן, וכ"מ בגרש ירחים גיטין עד א ובפורת יוסף כתובות מג ב, שנהגו כן בכל המלחמות. ועי' מאירי שבת שם, שמ' קצת שדוקא במלחמות בית דוד נהגו כן. ועי' שו"ת שו"מ תליתאה ח"ג סי' לו ד"ה והנה ע"ד, שצידד שלא נהגו כן אלא במלחמת הרשות, שיש לחוש למיתה, אבל במלחמת מצוה אין לחוש למיתה. **724.** רש"י שבת שם. **725.** ע"ע. עי' רש"י כתובות שם ד"ה גט, ותוס' שם ד"ה כל היוצא וגיטין עג ב (בדף עד א) ד"ה אמר וב"מ נט א ד"ה נוח וריטב"א כתובות שם, בדעתו. ועי' ציון הבא מתוס' גיטין שם שצידדו לפרש את דברי רש"י כתובות שם בע"א. ועי' בעה"ט במדבר שם. **726.** תוס' גיטין שם: י"ל, בד' רש"י כתובות שם; רא"ה כתובות שם א. ועי' תוס' וריטב"א שם, שלסוברים שדוקא מי שאין לו בנים היה נותן גט לאשתו, עי' לעיל, היה היוצא למלחמה מתנה שאם ימות במלחמה תהא אשתו מגורשת מעכשיו. **727.** ר"ת בתוס' שבת שם ד"ה גט, וכתובות שם, וגיטין שם, וב"מ שם; רשב"א כתובות שם. **728.** ר"ת בתוס' כתובות שם, וכעי"ז בתוס' שבת וגיטין ובב"מ שם; רשב"א שם. ועי' ר"ן כתובות שם, שהיתה כעין אמנה, שלא יקח אחד את אשת חבירו אף שכבר נתגרשה, ועי' רשב"א שם, ותשו' ר"מ ב"ר משה בסוף ס' מנורת המאור.

ע"ע: במלחמה[729]. על גידול בלורית לראשי גייסות במלחמה, ע"ע חֻקות־הגוים*[730]. על טבילת־כלים* משלל המלחמה, ע"ע[731].

מִלְחָמָה / עוֹרְכֵי הַמִּלְחָמָה. החייבים בעריכת מלחמת מצוה ומלחמת רשות, והפטורים ממנה[1].

הפרקים: — א. האנשים הפטורים מעריכת מלחמה;
ב. הפטורים מחמת מקרה;
ג. החוזרים מֵעֶרכי המלחמה;
ד. הבית הכרם והאשה;
ה. הירא ורך הלבב.

חובה על מנהיגי העם לפקוד ולדעת מספר אנשי הצבא, ולסדרם על לגיונותיהם איש על מחנהו, להיות מוכנים תמיד לקראת התייצבות למלחמה[2]. על סוגי האנשים הפטורים מעריכת מלחמה, עי' להלן: האנשים הפטורים מעריכת מלחמה. ואף הנמנים על סוגי האנשים החייבים בעריכת מלחמה, פעמים שפטרתם תורה מחמת שבנו בית ונטעו כרם או לקחו אשה, או מחמת שהם בכלל ירא ורך הלבב, מהם שפטורים לגמרי מלצאת למלחמה, ועל כך, עי' להלן: הפטורים מחמת מקרה, ומהם שאינם פטורים לגמרי, אלא יוצאים למלחמה, וחוזרים אחר הכרזת משוח־מלחמה*, ועל כך, עי' להלן: החוזרים מערכי המלחמה, ואילך. וכתבו אחרונים שמלחמת הרשות שאי אפשר לנצח בה בלא השתתפות החוזרים מערכי המלחמה, אין נכנסים אליה[3]. ובמלחמת מצוה, שאין בה דין חזרה מערכי המלחמה, לסוברים כן[4], כתבו אחרונים, שאפילו כשאין צריכים אלא למספר קטן של לוחמים, ואפשר להלחם על ידי אחרים, מותר לקחתם, שבמלחמת מצוה אין שום זכות לחוזרים[5]. ואם יצאו למלחמת הרשות בחיל מסוים, שסברו שיכולים לנצח בחיל זה, ובתוך המלחמה ראו שצריכים להוסיף חילים להנצל מיד האויבים שעלו עליהם, כתבו אחרונים שאם יש בחוזרים צורך לנצחון המלחמה, הם חייבים לבא לעזרת אחיהם, ושב הדבר להיות מלחמת מצוה[6] –שמלחמה להצלה מיד צר חשובה מלחמת מצוה[7]– אבל אם אפשר להלחם על ידי אחרים, אין מוציאים את החוזרים מערכי המלחמה –אף על פי שאילו היו האויבים עולים מתחילה, היה אפשר להוציאם, גם

729. ציון 120 ואילך. ועי"ש ציון 23. **730.** ציון 221. **731.** ציון 336 ואילך. ועי"ש ציון 419.

מלחמה/ עורכי המלחמה. **1.** מקור הביטוי "עורכי מלחמה" על האנשים הנלחמים, הוא בדהי"א יב לד ולו, וכן מצינו בסוכה ג א וב וסוטה מד ב, בנוסח הדפוסים: חוזרים מעורכי המלחמה, אבל ברוב כתבי היד הנוסח שם הוא: "מֵעֶרכי המלחמה", ונ' שהכוונה למקום שבו עורכים את המלחמה, וכן הוא אף בדפוסים בסוטה מג ב ובמנחות לו א, ועי' מלאכ"ש סוטה פ"ח מ"ב. **2.** הלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"א, ע"פ רמב"ן במדבר א מה, ומלבי"ם שם ג, וכעי"ז ברשב"ם שם ב, שלכן נצטוו למנות את יוצאי הצבא לפני הכניסה לארץ. ועי' העמק דבר שם ג שלא מנו במדבר את מי שלא היה ראוי בטבעו למלחמה, וכיו"ב כ' בביאור הגר"א לסדר עולם פי"ג. ועי' הלכות מדינה שם סופ"ב, שהלוחמים, מגיל כ' עד ס', עי' ציון 14 ואילך, אינם נמצאים בצבא כל העת, אלא נמנים להיות מוכנים לעת מצוא, ויש מהם הנמצאים בצבא אף בעת שלום לצורך צרכים אחרים, ושעור דבר זה נקבע ע"י הנהגת המדינה. **3.** חזו"א או"ח סי' קיד ס"ק ג. וכ"ש כשא"א לנצח בלא שאר הפטורים מהמלחמה, וכעי"ז בהלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"ד אות אות ג, לענין ת"ח, עי' ציון 110 ואילך. **4.** עי' ציון 309 ואילך. **5.** חזו"א שם, וע"ש, שבמקום שצריכים לעזרתם בשביל לנצח, לא הוצרכו לומר שיוצאים, שהדבר פשוט שבשביל פקו"נ והצלת העם חייבים, עי' ציון 10. ולכאו' ה"ה לענין שאר פטורים מן המלחמה, כשחייבים במלחמת מצוה, עי' להלן בכל הערך. **6.** חזו"א שם. ולכאו' היינו לשיטתו בציון 10, ואפשר שאף לאחרונים שבציון 11 ואילך, החייבים במלחמת מצוה, חייבים אף באופן זה, ולא פטר בעינים למשפט בחוזרים במלחמת הרשות, אלא כשאין פקו"נ לפנינו. **7.** ע"ע מלחמה ציון 5, וצ"ב אם הוא אף באופן שאין פקו"נ בהפסד המלחמה.

כשאפשר על ידי אחרים[8]– שלפי שמתחלה נפטרו, נשארה להם זכותם[9].

פיקוח נפש

במקום שיש צורך במלחמה לאותם הפטורים ממנה, ויש בדבר פיקוח נפש, נחלקו בדבר: יש מן האחרונים שכתבו, שפשוט שבשביל פיקוח נפש והצלת העם כולם חייבים[10], ויש שנראה מדבריהם, שדוקא כשנכנסו למלחמת מצוה, ויש סכנה אם לא יקחו הפטורים ממלחמת מצוה, צריכים אף הפטורים ממלחמת מצוה לילך לעזרת אחיהם הנתונים בפיקוח נפש[11], ויש שכתבו, שהפטורים במלחמה פטורים אף במקום פיקוח נפש, כיון שיש בזה ספק פיקוח נפש אף לנלחמים, ועוד שבסדר המלחמה קבעה תורה סדרי המלחמה באופן המועיל ויפה, מבלי להתחשב ברבוי הצבא, כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט[12].

על הסוברים שיש בכח המלך* לכוף לצאת למלחמה אף מי שמצד עצמו אינו מחוייב לצאת, ועל החולקים בזה, ע"ע מלך[13].

על כך שהמלך יוצא בראש אנשי המלחמה, ע"ע מלך.

א. האנשים הפטורים מעריכת מלחמה

פחות מבן עשרים

מי שהוא פחות מבן עשרים, כתבו ראשונים שאינו יוצא למלחמה[14], דהיינו שאינו רשאי לצאת למלחמה, אף אם הוא רוצה לצאת[15], שנאמר: מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה כָּל יֹצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל[16], מגיד שאינו יוצא בצבא פחות מבן עשרים[17], שמכך שנכתב: כל יצא צבא, משמע שאותם שהם בני עשרים שנה ומעלה הם כל יוצאי הצבא בישראל[18], ולדעתם, יוצאי צבא היינו היוצאים למלחמה[19]. וכן על הכתוב לענין חיוב מחצית השקל: כֹּל הָעֹבֵר עַל הַפְּקֻדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמָעְלָה[20], כתבו ראשונים: למדך כאן שאין פחות מבן עשרים יוצא לצבא[21], שכל אנשי המלחמה היו פוקדים אותם[22], והכתוב "מבן עשרים שנה ומעלה" הוא ביאור של מה שאמר "כל העבר על הפקדים"[23]. וכן מה שכינה הכתוב את המתים במדבר מחמת חטא המרגלים: אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה[24], פירשו ראשונים שהיינו שבני עשרים שנה ומעלה, שמתו מחמת חטא המרגלים[25], הם היוצאים בצבא[26]. וכן מצינו

8. עי' לעיל. **9.** חזו"א שם. ולכאו' מ"מ חשובה מלחמת מצוה לשאר הלכותיה. **10.** חזו"א או"ח סי' קיד ס"ק ג, ועי' ציון 5. **11.** הלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"ד אות ד, בת"ח (ועי' ציון 112) ובבני לוי (עי' ציון 107). ועי' ציון 6. **12.** שמואל א יד ו. עינים למשפט ב"ב ז ב אות ט, לגבי פחות מבן כ' (עי' ציון 30) ויותר מבן ס' (עי' ציון 41) ונשים (עי' ציון 56) ומחוסר אבר (עי' ציון 137), ולענין חוזרים ממלחמת רשות, עי' להלן: החוזרים מערכי המלחמה, שאף במלחמת רשות יש פקו"נ, ועי' ציון 6. **13.** ושם שיישבו בזה מה שמצינו שכהנים ולויים יוצאים למלחמה, אף לסוברים שהם פטורים, עי' להלן ציון 81 ואילך. ועי' ציון 72. **14.** עי' ראשונים דלהלן; עי' רשב"א יבמות עא ב. ועי' ציון 32. **15.** באורים כבדו ד' שמות ל יד, וע"ש שלכן הוצרכו ב' כתובים דלהלן, וכעי"ז בנחלת יעקב (סולניק) שם, ועי' משכיל לדוד שמות שם, הסבר אחר למה הוצרכו ב' הכתובים, ועי' ציון 30. ולכאו' לפ"ז אין נוהגות בהם המצוות שבמלחמה, עי' ציון 63. וכ"נ לאחרונים שבציון 38. ועי' מנחה חריבה סוטה מג א ורנת יצחק שה"ש ג ז, שנסתפקו בזה. ועי' ציונים 43, 95, 286 ואילך. **16.** במדבר א ג. **17.** רש"י שם; עי' מדה"ג שם; עי' חזקוני שם. ועי' ציון 51. **18.** עי' רא"ם שם. **19.** עי' רמב"ן שם, בד' רש"י שם; עי' מדה"ג שם; עי' רשב"ם שם ב; עי' חזקוני שם ג; עי' כלי יקר שם; עי' העמק דבר שם; עי' מלבי"ם שם. ועי' רמב"ן שם, שיתכן לפרש "צבא" לשון אסיפת עם סתם, ועי' רש"ר הירש שם. **20.** שמות שם. **21.** רש"י שם. **22.** באורים כבדו ד' שם; משכיל לדוד שם. ועי' גו"א שם, שאם לא למלחמה, לשם מה עוברים על הפקודים, ועי' שפתי חכמים שם, שמצינו לשון פקידה אצל חיל, בבמדבר לא יד ובש"א יג טו. **23.** רא"ם וגו"א ונחלת יעקב ובאר בשדה שם. ועי' אחרונים הנ"ל, בטעם שא"א לומר שהם שני דברים, וכוונת הכתוב שאיזה הוא שעובר על הפקודים שחייב במחצית השקל, אותו שהוא מבן כ' שנה ומעלה. וע"ע שקלים. **24.** דברים ב יד וטז. **25.** עי' במדבר יד כט, שהגזירה בחטא המרגלים נגזרה על בני כ' ומעלה. **26.** רש"י דברים שם טז ורשב"ם ובכור שור שם יד. ועי' יהושע ה ד ורד"ק שם.

בכתוב, שבימי אמציה מלך יהודה, יצאו למלחמה מבן עשרים ומעלה[27]. וכן מה ששנינו: בן עשרים לרדוף[28], פירשו ראשונים ואחרונים שהיינו שמבן עשרים יוצא לרדוף במלחמה[29]. ואף למלחמת מצוה, אין יוצא אלא בן עשרים ומעלה[30], ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שהוא יוצא למלחמת מצוה[31]. ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שהם חולקים על כל זה, ולדעתם אף פחות מבן עשרים יוצא למלחמה[32].

הטעם

בטעם שפחות מבן עשרים אינו יוצא למלחמה, לסוברים כן, כתבו ראשונים, שאינו חזק למלחמה בפחות מעשרים[33], ויש שכתבו, שבעבור שבן עשרים יש לו מצוות הרבה, בן חמש למקרא בן עשר למשנה בן שלש עשרה למצוות בן חמש עשרה לתלמוד[34], אחרי שיש לו מצוות הרבה יכול לרדוף למלחמה[35], ומן האחרונים יש שכתבו בטעם הדבר, שההצלחה במלחמה תלויה בזכות הלוחמים, שהרי הירא מעבירות שבידו חוזר מערכי המלחמה, לסוברים כן[36], וכל מי שהוא בן עשרים, מצד היותו בן עונשין בבית דין של מעלה[37], ביותר הוא מדקדק במעשיו, ומן הסתם יש לו יותר זכויות שיגינו בעדו במלחמה, וכל פחות מבן עשרים, מן הסתם אינו מדקדק כל כך במעשיו ואין לו כל כך זכויות שיכריעו על חובותיו[38], ויש מן האחרונים שכתבו, שהטעם הוא שאז האדם מבקש לנצח ולמשול על אחר[39].

בן ששים

מי שהוא בן ששים שנה ומעלה, כתבו ראשונים שאינו יוצא למלחמה[40], ואף

27. עי' דהי"ב כה ה, ועי' משפט המלחמה (אריאלי) סי' ד אות א. **28.** אבות פ"ה מכ"א. **29.** עי' מחז"ו סי' תכח ד"ה ברוב המחזורים; עי' רמב"ן ורבנו בחיי וחזקוני במדבר א ג; עי' מד"ש אבות שם, בשם רבי יצחק בר שלמה בשם י"מ; דרך חיים אבות שם. **30.** עי' רשב"א יבמות עא ב; עי' מנ"ח סוף מ' תקכו, בד' רש"י במדבר א ג: נראה; עי' שפ"ח שמות ל יד, בד' רש"י שם, וע"ש שלכן נצרכו ב' הלימודים שבציונים 16, 20, שבין במלחמת מצוה ובין במלחמת רשות (ועי' ציון 15), וע"ש שנ' מדבריו שיותר פשוט שבמלחמת מצוה צריך שיהיה למעלה מבן כ', ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"ב אות ו; עי' כלי חמדה ר"פ חיי שרה. ועי' ציון 12. ועי' רשב"ם ורמב"ן ומלבי"ם שבציון 2, שטעם המנין מבן כ' ומעלה הוא כיון שעומדים ללכת לא"י, ומבן כ' ומעלה ראויים לצאת במלחמה, ומלחמת א"י היא מלחמת מצוה, ע"ע מלחמה ציון 1 ואילך. ועי' להלן ציון 56 ואילך, לענין נשים במלחמת מצוה, וצ"ב אם יש לחלק ביניהם, והרי אף נשים לא נמנו במנין בנ"י, עי' ציון 51. **31.** עי' מחז"ו ומד"ש שבציון 35, שמ' שלמלחמת מצוה, שחתן יוצא אליה, עי' ציון 189, יוצא אף פחות מבן כ'. וכן נקט במנחה חריבה סוטה מג א, ועי' שו"ת דבר יהושע ח"ה ענינים שונים סי' יב, שצידד כן, ע"ש הוכחותיו, וצידד שאף פחות מבן י"ג יוצא כל שיכול לעמוד בקשרי המלחמה. ועי' מנ"ח שבע' יפת תואר ציון 589, על דין קטן שלקח יפ"ת במלחמה, ומ' שאף קטן יוצא למלחמה (עכ"פ למלחמת מצוה, לסוברים שנוהג בה דין יפת תאר, ע"ע הנ"ל ציון 325), שהרי יפ"ת אינה מותרת אלא ללוחמים, ע"ע הנ"ל ציון 1. **32.** עי' רמב"ם שלא הביא דין זה, ועי' תחוקה לישראל ע"פ התורה ח"א עמ' 114, שמ' שד' הרמב"ם, שאין זה דין לדורות, ועי' מנ"ח סוף מ' תקכו ורש"ש שבת קנב א, שהעירו על השמטתו, ועי' רש"ש שם, שהעיר שאף בגמ' לא נמצא. **33.** עי' רמב"ן ורבינו בחיי במדבר א ג, ע"פ אבות פ"ה מכ"א, עי' ציון 28 ואילך. **34.** עי' אבות שם. **35.** מושב זקנים במדבר שם בשם ר"י. ועי' מחז"ו סי' תכח ד"ה ברוב המחזורים ומד"ש אבות שם בשם רבי יצחק בר שלמה בשם י"מ, שהיינו משום שבן ט"ו לתלמוד (אבות שם), ולומד ג' שנים (עי' דניאל א ה), ובן י"ח נשא אשה, כמו ששנינו (אבות שם): בן י"ח לחופה, ובן י"ט נקי יהיה לביתו שנה אחת, עי' ציון 144 ואילך, ובן כ' יצא למלחמה, וצ"ב שלפ"ז יוצא למלחמה כשנכנס לשנת כ', ולא כשהוא בן כ'. **36.** עי' ציון 588 ואילך. **37.** ע"ע כרת; מיתה בידי שמים ציון 174 ואילך, וע"ש ציון 183 ואילך, שי"ס שמענישים בבי"ד של מעלה אף קודם כ'. **38.** כלי יקר במדבר שם. ועי' ציון 15. **39.** דרך חיים אבות שם. **40.** עי' רש"י שה"ש ג ז; עי' רמב"ן במדבר כו סד, ועי' להלן; בכור שור דברים ב יד; ספורנו במדבר א מה; פנים יפות שם ג; העמק דבר שם יד כט; רש"ש שבת קנב א, וע"ש שנ' שאף למלחמת מצוה אינו יוצא, ועי' ציון 30 ואילך, מח' בפחות מבן כ', ואפשר שיותר מבן ס' עדיף, כיון שרשאי לצאת לסוברים כן,

למלחמת מצוה[41], שכן מצאנו שאין נקראים "אנשי המלחמה" אלא עד גיל ששים[42]. ויש שנראה מדבריהם שאם ראוי והגון לצאת כאחד הבחורים, אף על פי שאינו חייב לצאת, רשאי לצאת אם רוצה[43]. ויש מן הראשונים סוברים שאף יותר מבן ששים שנה יוצא למלחמה[44].

על דעת ר' יוסי הגלילי, שמבן ארבעים שנה, או מבן ששים שנה, חוזר מערכי המלחמה, עי' להלן: הירא ורך הלבב[45].

מנין השנים

על מנין שנות האנשים להחשב כבן עשרים, או כבן ששים, האם הוא נמנה מיום ליום מיום היוָלדו, או שהוא נמנה לשנות עולם, והאם לצד זה הוא נעשה בן עשרים בחודש תשרי, או בחודש ניסן, ע"ע שנה[46].

נשים

נשים אינן יוצאות למלחמת רשות[47], שאין דרכן לעשות מלחמה[48], שהן רכות המזג[49], ואינן בנות כיבוש[50], ונאמר: כָּל זָכָר מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה כָּל יֹצֵא צָבָא[51], ועוד נאמר: כָּל כְּבוּדָּה בַת מֶלֶךְ פְּנִימָה[52], ויש הסוברים שנשים הנלחמות אף עוברות בלאו של: לֹא יִהְיֶה כְלִי גֶבֶר עַל אִשָּׁה[53], שלדעתם היינו שלא יהיה כלי זין על אשה, כדי שלא תצא למלחמה[54], ותהיה סיבה לזנות[55]. ואף מלחמת מצוה, יש סוברים שאין נשים יוצאות אליה[56], לפי שהן אינן בנות

עי' להלן. ועי' ציון 650. **41.** עי' ציון 30, לענין פחות מבן כ', ושם שיש ללמוד כן מכך שהמנין היה לצורך מלחמת א"י, ועי' עינים למשפט שבציון 12. **42.** פנים יפות שם, ע"פ דברים שם, שהמתים בגזירת מרגלים היו אנשי המלחמה (ועי' ציון 24 ואילך), וב"ב קכא ב שלא נגזרה גזירה אלא עד גיל ס', ועי' רמב"ן וספורנו שם, והלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"ב אות ה. **43.** אברבנאל במדבר א, וע"ש שלכן לא כתבה התורה במפורש שהמנין אינו אלא עד גיל ס'. וכעי"ז במהרי"ל דיסקין פ' מטות. וכ"נ ממה שיאיר בן מנשה יצא בצבא, עי' במדבר לב מא, אע"פ שהיה מעל גיל ס', עי' ב"ב שם. ועי' רנת יצחק שה"ש ג ז, שנסתפק בזה. ועי' ציונים 15, 95, 286 ואילך. **44.** עי' רמב"ן (ועי' לעיל) ורשב"א יבמות עא ב (אבל אפשר שהיינו שיצאו מדעתם, עי' ציון הקודם), ועי' ציון 14, שפחות מבן כ' ד' הרשב"א שאינו יוצא; עי' רש"ש שבת שם, בד' תוס' ב"ב קיז ב ד"ה מכאן, שנמנו במדבר סיני יתרים מגיל ס', שהרי י"ס שהמנין היה למלחמה, עי' ציון 19. **45.** ציון 651 ואילך. **46.** ועי' לעיל ציונים 29, 35, שיש שהשוו למשנה באבות לענין בן י"ח לחופה. וע"ע אדר ציון 97 ואילך, על הנולד בשנה פשוטה, אם נעשה גדול בשנה מעוברת באדר א' או ב', ועי' משפט המלחמה סי' ד אות ג. **47.** עי' תשו' רי"צ גיאת בשו"ת הגאונים (ליק) סי' קכ, בביאור ד' רס"ג של' מצוות הן שהנשים פטורות מהן, שמנה: יוצא צבא כל זכר, ועי' להלן; עי' סהמ"צ לרמב"ם בהקדמת מנין המצוות; עי' החינוך מ' תקכז; עי' ראשונים ואחרונים דלהלן. ולכאו' ה"ה טומטום ואנדרוגינוס (עי' ערכיהם) אינם יוצאים מספק, ועי' להלן ציונים 74, 349. ועי' ציון 15, שיש שנסתפקו בקטן אם מותר לו לצאת למלחמה, ואף לדבריהם נשים לכאו' אסורות, וכ"ש לסוברים שהן עוברות בלא ילבש, וכ"מ מציון 63, שאין נוהגות בהן המצוות שבמלחמה. ועי' דרש אברהם דרוש ג' לפ' כי תצא ד"ה ויש, שדוקא נשואות אין יוצאות, ויש מי שר"ל שלכן כלה יוצאת, עי' להלן, ודחה. **48.** עי' החינוך שם ומ' תרג; עי' הון עשיר ושושנים לדוד סוטה פ"ח מ"ז. ועי' קדושין ב ב: אין דרכה של אשה לעשות מלחמה. **49.** עי' שושנים לדוד שם. ועי' הון עשיר שם, שאף אם יודעת בעצמה שיכולה לעמוד כנגד האויב, לא היו מניחים אותה לצאת, שאשה דעתה קלה, ולבה מהסס בדבר קל, ושמא תתחיל לנוס, ותחילת נפילה ניסה. **50.** עי' יבמות סה ב וקדושין לה א, ורש"י שם ד"ה דרכו, שהיינו לכבש את הארץ במלחמה. עי' שו"ת מהרי"ל דיסקין קו"א סי' ה אות קא ושערי תורה ורשא קובץ ג סי' סח אות ט. ועי' ב"ר פ"ח סי' יב, והובא במ"מ אישות פי"ג הי"א, שנ' שמפרשים "אינה בת כיבוש" באופ"א, ועי' רע"ב יבמות פ"ו מ"ו ומהרש"א ח"א יבמות שם. **51.** במדבר א כ וכב. עי' רי"צ גיאת ורי"פ פערלא שם, ועי' להלן; עי' מנח"י לס' החינוך מ' תקכה. ועי' ציון 17 ואילך. **52.** תהלים מה יד. עי' יחתו"א ע' ר' יוחנן בן ברוקה, ע"פ יבמות עז א; עי' רדב"ז מלכים פ"ז ה"ד. **53.** דברים כב ה. **54.** עי' ד' ראב"י בברייתא נזיר נט א ובספרי דברים פיס' רכו. ועי' ת"י שופטים ה כו, והמפרש נזיר שם ד"ה ת"ל. וע"ע לא ילבש ציון 88. **55.** עי' ראב"ע ורבינו בחיי וחזקוני דברים שם. **56.** עי' החינוך מ' תקכה (ועי' מנח"י שם) ותקכו ותקכז ותקסו, שנשים פטורות ממצוות המלחמה לפי שאינן נלחמות, ומ' תרג,

מלחמה[57], או לפי שמלחמת מצוה היא מצות עשה שהזמן גרמא, שלילה אינו זמן מלחמת מצוה לדעתם, שמלחמת מצוה חשובה כדיני־נפשות* שזמנם ביום[58], ולפיכך לדעתם, כל מצוות המלחמה, כגון שלא לפחד במלחמה –לסוברים שיש בכך איסור[59]– ודין קריאת שלום –לסוברים שהיא מצוה[60]– והיתר מאכלות אסורות לחלוצי צבא[61], ודין יד ויתד[62], אינן נוהגות בהן[63], ולדעתם, אותה ששנינו: במלחמות מצוה הכל יוצאים, אפילו כלה מחופתה[64], היינו שכיון שהחתן יוצא למלחמה, הכלה יוצאת מחופתה שאינה נוהגת ימי חופה[65], או שאף על פי שאינה צריכה לעמוד בקשרי המלחמה, מכל מקום לדעתם פעמים שאף אשה יש לה לעשות מעשה המסייע למלחמה, כגון לעשות כמו שעשתה האשה לאבימלך[66], וכמו שעשתה האשה החכמה לשבע בן בכרי[67], וכמו שעשתה יהודית לאליפורנוס בימי החשמונאים[68], או שמכל מקום היא יוצאת לספק מים ומזון לבעלה[69], ולתקן את הדרכים[70], וכדומה[71], או שיש למלך רשות לקחת אותה מדיני המלכות להשתתף במלחמה, אבל היא מצד עצמה פטורה ממצוַת המלחמה[72]. על הסוברים שמכל מקום נשים חייבות בהריגת שבע־אומות*,

שפטורות ממצות זכירת-מעשה-עמלק (ע"ע) לפי שאינן נלחמות (וע"ע הנ"ל ציון 60, וע"ע מחית עמלק ציון 180, שלפ"ז ה"ה לענין מצות מחית עמלק, ועי' להלן), ומ' תקכו שפטורות ממינוי משוח מלחמה לפי שאינן נלחמות, ועי' נתיב מאיר מלכים פ"ה ה"ה, שיש לפרש שהן חייבות להלחם, אלא שאין המצוה מוטלת עליהן, ועי' ציון 73 ואילך; עי' אברבנאל דברים כ ד"ה והנה היה, ולאור ההלכה המלחמה פ"ג, בדעתו; עי' ראשונים ואחרונים שבציון 51, שלמדו מהכתוב במנין בנ"י, ועי' ציון 30, שי"ס שיש ללמוד מזה אף למלחמת מצוה; עי' רדב"ז שם; עי' מנחת יהודה במדבר לא ג (לענין מלחמת מדין); הון עשיר שם; שושנים לדוד שם, ושכ"מ מכך שבני גד ובני ראובן בנו ערים לנשיהם (במדבר לב כו, ומ' שבנו בעצם לנשים, ולא לצורך הנשים הנשארות עם הטף) ומכמה מקומות נוספים בכתובים, ומן הסברא שבציון 49; משלחן מלכים גליון ד עמ' תיח, מר"א נבנצל, ושכ"מ מן הכתובים, ושם גליון ה עמ' שפט, מהנ"ל. ועי' משפט המלחמה סי' ט, בד' תשו' רי"צ גיאות שם, ועי' לעיל. ועי' תפא"י סוטה שם אות נב ושו"ת דברי ישכר (גרויבארט) סי' קמט (קיד א) ומעשי למלך ביה"ב פ"א ה"א ד"ה הנה בהא. ועי' עינים למשפט שבציון 12. וכן צידד הרש"ש סוטה מד ב. ועי' מרחשת ח"א סי' כב אות ו, שצידד שמ"מ חייבות במלחמת כיבוש א"י, ומדין ישוב א"י, ועי' להלן שי"ס שחייבות במלחמות נוספות. ועי' ציון 30 ואילך, בפחות מבן כ'. **57.** עי' לעיל. עי' החינוך סי' תקכז ותרג שם. ועי' הון עשיר שם: ואף אם יודעת בעצמה שיכולה לעמוד כנגד האויב נראה בעיני שלא היו מניחים אותה לצאת, דסוף סוף אשה היא דדעתה קלה ולבה מהסס בדבר קל, ושמא תתחיל לנוס ותחילת נפילה ניסה. ועי' שושנים לדוד שם. **58.** ע"ע דיני נפשות: זמנם, וע' מחית עמלק ציון 251. מרחשת שם אות ג. ועי' מנ"ח מ' תרג, שמחיית עמלק אינה מ"ע שהז"ג. וצ"ב שלכאו' חיוב היציאה למלחמה, אינו שייך למצות המלחמה, אלא הוא מחיובי הציבור, ואין לפטור אשה משום שאינה מחוייבת במצוה. **59.** ע"ע מלחמה ציון 356 ואילך. וע"ע הנ"ל ציון 357, שהאיסור אף במלחמת מצוה. **60.** ע"ע הנ"ל ציון 191 ואילך. וע"ע הנ"ל ציונים 293 ואילך, 302 ואילך, אם יש דין קריאה לשלום במלחמת מצוה. **61.** ע"ע הנ"ל ציון 530 ואילך. וע"ע הנ"ל ציון 543 ואילך, באיזו מלחמה נאמר ההיתר. **62.** ע"ע הנ"ל ציון 483 ואילך. וע"ע הנ"ל ציון 481, שהוא בין במלחמת רשות ובין במלחמת מצוה. **63.** עי' החינוך שבציון 56. ולכאו' הכוונה שאין המצוות שייכות כלל בנשים, ולא שאינן מצוּוֹת. וע"ע אשה ציונים 43, 183. **64.** משנה סוטה שם. **65.** רדב"ז שם בפי' א, ושושנים לדוד ומעשי למלך ועינים למשפט שם, וכעי"ז בדברי ישכר שם. **66.** עי' שופטים ט נג. **67.** עי' ש"ב כ כב וקה"ר פ"ט יח ב. **68.** ע"ע חַנֻכה ציון 938. עי' הון עשיר סוטה שם. ועי' דרישה מחיים שלהלן ציון 73. **69.** עי' רדב"ז שם, בפי' ב; עי' תפא"י שם; עי' רש"ש שם; עי' מנח"י שם; עי' נתיב מאיר שם, וע"ש שנקט שהיינו כדי לסייע לבעליהן לקיים מצוַתם (ולפ"ז לכאו' אי"ז דין עצמי שלה, ואף פחותה מבת כ' ובעלת מום, יהיה לה דין זה), ועי' רש"ש ומנח"י שם, שמ' קצת שמספקות אף לשאר אנשי המלחמה, ועי' ויואל משה מאמר שלש שבועות אות קלה (עמ' קמ). **70.** עי' תפא"י ומנח"י שם. **71.** עי' רש"ש ומנח"י שם. **72.** עי' נתיב מאיר שם, ועי' ציון 13. ועי' ציונים 47, 73, פי' נוספים.

מדין חיוב של כל יחיד להכריתם, ע"ע שבע אומות[73]. ויש מן הראשונים והאחרונים סוברים שהן יוצאות למלחמת מצוה[74], ולדעתם נוהגות בנשים במלחמת מצוה כל המצוות הנוהגות במלחמה[75], ומהם הסוברים שמכל מקום אינן יוצאות למלחמת עמלק[76].

הכהנים

הכהנים, יש מן הראשונים והאחרונים סוברים שהם יוצאים למלחמת מצוה[77], שאף על פי שאפשר שיטָמאו, ואסור לכהנים ליטמא למתים[78], לא חילק הכתוב במלחמת מצוה בין כהנים לישראל[79], ועוד, שכיון שהותרה ההריגה במלחמה, בודאי שאף הטומאה הותרה[80]. יש שכתבו שהיינו דוקא במלחמת מצוה, אבל במלחמת רשות, אינם יוצאים[81], כיון שהם מוזהרים על טומאה[82],

73. עי' החינוך מ' תרג ותכה, שנשים חייבות, ועי' הערות המל"מ לחינוך מ' תכה, שתמה למה הוא חלוק משאר מלחמת מצוה, ועי' אב"נ או"ח סי' תקט ונתיב מאיר שם וגנזי הספרי סי' ח ומשלחן מלכים גליון ג עמ' מו ואילך מר"ש בירנבוים, שביארו החילוק בין מלחמת עמלק שנשים פטורות ממנה לד' החינוך (ע"ע מחית עמלק ציון 180, וע"ש ציון 198), אע"פ שהמצוה מוטלת לדעתו אף על יחידים (ע"ע הנ"ל ציון 170), ובין הריגת ז' אומות שהן חייבות בה לדעתו. ועי' גנזי הספרי שם, שמפרש אותה ששנינו שכלה מחופתה יוצאת למלחמת מצוה, במלחמת ז' אומות, ומדין חיוב של יחיד, ולא מדין מלחמה, וע"ש כעי"ז אף לענין מלחמה להציל ישראל מיד צר, שמרמב"ם מלכים פ"ה ה"א (וכס"מ שם) מ' שהמשנה מדברת אף עליה (וצ"ב שלכאו' מלחמה להצלה מיד צר אינה מוטלת על יחיד, שיש בזה סכנה, וע"ע מלחמה ציון 52), וע"ש ובכבוד חכמים (פילאדעלפיא תרצ"ה) עמק הלכה עמ' צו מרי"ד סאלאוויציק, הובא בלאור ההלכה המלחמה פ"ג, שכיון שחיובן במלחמות אלו הוא מדין חיוב של יחיד, אין נוהגות בהן מצוות המלחמה. ועי' דרישה מחיים (מודעי) דרוש ה לנישואין (קכה ב ואילך), שחיוב זה אינו אלא אם נזדמן אחד מהם לידיהן במקרה, ולא לצאת יחד עם כל העם למלחמה, ועי' לעיל ציון 68, אבל בגנזי הספרי שם מ' לא כן, וכ"מ בשאר אחרונים הנ"ל. **74.** עי' סהמ"צ בהקדמת מנין המצוות, ועי' שערי תורה שם (ע"פ ציון 50), שמפרש שלא בכל מלחמת מצוה חייבות, אלא דוקא מלחמה להציל; מנ"ח מ' צג ותכה ותקכה ותקכז ותקסו ותקפב ותרג ותרד; ביאור רי"פ פערלא לרס"ג עשה יד, בד' רס"ג שבציון 47 (וע"ש, שביאר לפי"ז שהמצוה שהוצרך לומר שהן פטורות ממנה, היא מצות לא יצא בצבא, שלדעתו אינה נוהגת אלא במלחמת רשות, עי' ציון 189, וצ"ב אם היינו בחנכה בית וחללה כרם, עי' ציון 144 ואילך, או שאף באשה יש מקום לדון שתיפטר ע"י נישואין, ועי' ציון 176, אם בבעל פטורו היא זכות עצמו, או זכות אשתו); עי' שו"ת מהרי"ל דיסקין קו"א אות קב; מצות המלך (ר"ח מטריפולי) מ"ע קצה; עי' שד"ח כללים מע' ז כלל יג; עי' משך חכמה הפטרת בשלח; עי' אחרונים דלהלן. ועי' אחרונים הנ"ל, שכ"כ ע"פ משנה סוטה שם, ועי' לעיל שי"מ בע"א. ועי' לקט הקמח ביכורים פ"א מ"ה, הובא בשושנים לדוד שם, ופ"ת או"ח סי' נה ס"א, שנקטו שטומטום יוצא למלחמת מצוה, ועי' לעיל שלכאו' דינו כאשה. ולכאו' לפ"ז דינה כאיש, ופטורה בפחות מבת כ', לסוברים שפטורו אף במלחמת מצוה, עי' ציון 30, וכן בעלת מום לסוברים שבע"מ פטור, עי' ציון 137, וצ"ב בבת לוי לסוברים שבן לוי פטור, עי' ציון 107. ועי' דרש אברהם שם ד"ה הרי ואילך, שתמה שהרי היא אסורה בלבישת כלי זין, עי' ציון 54, ושם ד"ה ובהיותי, בשם אביו, בד' החינוך שם, שיוצאת למלחמה בכלל הציבור, אבל לבדה אינה מחוייבת במלחמת עמלק, וצ"ב מד' החינוך שבציון 56, אף בשאר מלחמות. **75.** עי' מנ"ח במצוות הנ"ל. וע"ע אשה ציונים 45, 185. **76.** עי' פהמ"ש לרמב"ם קדושין פ"א מ"ז, שכך קבלה בידינו, ועי' לעיל, שבשאר מלחמת מצוה דעתו שיוצאות. **77.** עי' רד"ק ש"ב כג כ ומ"א ב כה; עי' אמר יוסף מלכים פ"ז ה"ד; עי' מראה כהן (אדלר) מהד' תליתאה סי' קמז אות ד. **78.** ע"ע טמאת כהנים. **79.** רד"ק שם ושם, והוכיח מכך שבניהו בן יהוידע היה שר צבא אע"פ שהיה כהן, וע"ש ש"ב שם, שהוכיח אף מכך שפינחס יצא למלחמת מדין עם ישראל, ומדין כהן משוח-מלחמה (ע"ע), ועי' להלן; עי' אמר יוסף שם, וע"ש שהיא סברא, שכיון שהיא מלחמת מצוה, מאין יימצא לכהנים מקום פטור. וכ"כ בשו"ת דברי ישכר סי' קמט ד"ה ועי' רש"י, בד' רש"י ברכות כ ב ד"ה או, שהכהנים היו בכלל כיבוש הארץ, וע"ש שהוכיח מפינחס ובניהו ומלכי בית חשמונאי. **80.** מראה כהן שם וסי' קנ, ועי' להלן. **81.** אמר יוסף שם, בד' מרדכי גיטין סי' תלב, שנסתפק אם כהנים יוצאים למלחמה, וע"ש ודרך אמונה שמו"י פי"ג ציון ההלכה ס"ק סג, שנ' שמסקנת המרדכי שלא הלכו. ועי' רד"ק שם ושם, שמ' קצת כן, וע"ש שמואל שם, שהביא מדין משוח מלחמה, ומ' שאף למלחמת רשות יוצאים, וצ"ב. ועי' ציון 97, שי"ס שאף לויים אינם יוצאים למלחמה. **82.** עי' רד"ק שם ושם, ועי' בנין שלמה דלהלן, שכ"כ על מלחמת מצוה.

או כיון שמוטלת עליהם עבודת המקדש, לא הטילה התורה עליהם את צרכי המלחמה[83], ויש שצידדו לומר שהם יוצאים אף למלחמת רשות[84], ומהם הסוברים שהיינו דוקא באופן שאינם מבטלים עבודה[85]. ואף כהן־גדול*, יש מן האחרונים שכתבו שהוא יוצא למלחמה, כדי שיהיו עמם בעלי זכויות הרבה, וכדי שיוכלו לשאול באורים־ותומים* אם יצטרכו[86], ויש שכתבו שכהן גדול אינו יוצא למלחמה, אלא נשאר בירושלים[87]. ויש שנראה מדבריהם שכהנים אינם יוצאים אף למלחמת מצוה[88]. וכהן משוח־מלחמה*, שהיה מדבר אל העם בקרבם אל המלחמה, ואף במלחמת רשות[89], ואמרו בתלמוד שתלויים בו רבים[90], ופירשו ראשונים שהוא עושה מלחמה בשביל רבים[91], היינו משום שכך מצותו[92], ויש מן הראשונים שצידדו לומר שלא היה עושה מלחמה, אלא היה חוזר לביתו אחרי שהיה מדבר אל העם[93], וזה שאמרו שתלויים בו רבים, פירשו אחרונים שהיינו משום שבלא דיבורו אל העם אי אפשר לצאת למלחמה[94]. ויש מן האחרונים שצידדו לומר בדעת ראשונים, שכהנים אינם חייבים לצאת למלחמה, אבל אם רצו, הם רשאים[95]. על הסוברים שאף בני שבט לוי אינם יוצאים למלחמת רשות, או אף למלחמת מצוה, עי' להלן[96].

שבט לוי

בני שבט לוי*, יש מן הראשונים שכתבו שאינם יוצאים למלחמה[97], ששבט לוי הובדל

83. מראה כהן סי' קנ שם, לשיטתו לעיל, ועי' להלן. **84.** עי' אמר יוסף ודברי יששכר שם ושו"ת בית דוד (לייטר) ח"א סי' לח ואמבוה דספרי במדבר לא טז אות ב ומראה כהן שם ושם, שכ"מ מהדין שבציון 560, בכהן שאירס גרושה, ועי' דובב מישרים ח"ג סי' עג אות ב, שצידד לדחות. וכ"מ מאחרונים דלהלן, שדנו על כה"ג, ומ' ששאר כהנים יוצאים. **85.** עי' מראה כהן סי' קנ שם, לשיטתו לעיל, וע"ש שבדין שבציון הנ"ל אינו מבטל עבודה, משום שלדעתו נאסר מדרבנן בעבודה כ"ז שאינו מגרש, וע"ע עבודה. ועי' ציון הבא. **86.** בית דוד סוטה פ"ח מ"ג, שכ"מ מהדין שבציון 560, בכה"ג שאירס אלמנה, ומ' מראייתו שהוא אף במלחמת הרשות. ומ' שם שהוצרך לטעמים אלו, לפרש מה צורך בכה"ג במלחמה, ואולי כוונתו שבלא הטעמים לא היה יוצא ומבטל את תפקידו לעבוד במקדש, ועי' להלן. וכ"מ מברכ"י ופני מבין ויצחק ירנן שבציון 95. **87.** שושנים לדוד שם ובית יצחק אה"ע ח"א סי' קמג אות ד, בד' הסוברים שכה"ג אינו יוצא כלל מירושלים, ע"ע כהן גדול ציון 516, וע"ש ציון 518 ואילך, שי"ס שאינו אלא מצוה מן המובחר או הידור או מצוה לכתחילה, וי"ס שמותר לו לצאת לצורך מצוה. ועי' אחרונים הנ"ל, שפי' הדין שבציון 560, בכה"ג שעבר (ע"ע הנ"ל ציון 51 ואילך) או במשוח-מלחמה (ע"ע). ועי' טל תורה יומא פ"א ה"א, שלא היה כה"ג במלחמה, אבל אפשר שהוא סובר שכל הכהנים לא היו יוצאים למלחמה. **88.** עי' ריטב"א מגילה ג א, וכ"מ בתוס' שם ד"ה אמש, וברשב"א שם. ואולי כוונתם דוקא באופן שמבטלים עבודה, עי' לעיל. ועי' שו"ת בנין שלמה ח"א סי' נז ובמפתחות שם, שאפשר שכהנים אינם יוצאים למלחמת מצוה, ועי' שו"ת בצל החכמה ח"ו סי' מט אות ט, שתמה. ועי' ציון 107, שי"ס שאף לויים אינם יוצאים למלחמת מצוה. **89.** ע"ע מלחמה ציון 307 ואילך, וע' משוח מלחמה. **90.** נזיר מז ב. **91.** המפרש שם ד"ה דתלו. ועי' פי' הרא"ש שם. **92.** דרך אמונה שם בביאור ההלכה הי"ב. ועי' במדבר לא ו, שנ' שפינחס יצא בצבא למלחמת מדין, ועי' סוטה מג א שהיה משוח מלחמה, ועי' סנהדרין קו ב, שנ' שפינחס הרג את בלעם במלחמה זו, ועי' ילק"ש מטות סי' תשפה, שפינחס נלחם עם בלעם, ועי' אברבנאל פ' מטות, שלא הרג פינחס ולא נגע בחלל, אלא היו בידו האו"ת והחצוצרות, ועי' דרך אמונה שם. **93.** עי' מרדכי שם. **94.** דרך אמונה שם. **95.** ברכ"י אה"ע סי' ו אות ו ופני מבין סנהדרין כ ב (סד א) ויצחק ירנן מלכים פ"ח ה"ד והלכות מדינה שם אות ח, בד' מרדכי שם, ועי' פני מבין שם, שיישב בזה הקו' מהדין שבציון 560, שכהנים שייכים בחזרה מן המלחמה, שהיינו כשהם רוצים לצאת, ונ' שהיינו לסוברים שהחזרה מן המלחמה היא חובה, עי' ציון 290, ועי' אחרונים הנ"ל, שביארו בזה ד' מרדכי שם לענין היתר כהנים ביפ"ת, וע"ע יפת תואר ציון 133; הלכות מדינה שם, בד' חזקוני שם; עי' דרך אמונה שבציון 105. ועי' עינים למשפט ב"ב ז ב אות ט, שכ"מ ברד"ק מ"א שם. ועי' ציון 15, שיש שנסתפקו כעי"ז בפחות מבן כ', אם מותר לו לצאת למלחמה. **96.** ציון הבא ואילך. **97.** עי' רמב"ם שמו"י פי"ג הי"ב, ועי' להלן; עי' רשב"ם במדבר א מז וחזקוני שם מט וראב"ע שם נ ואברבנאל שם,

לעבוד את ה', לשרתו ולהורות דרכיו לרבים[98], או משום ששבט לוי הופקד על שמירת המשכן וחניה סביבו[99], וכן על הכתוב לענין מלחמת מדין: וַיְמַסְּרוּ מֵאַלְפֵי יִשְׂרָאֵל[100], יש שגרסו בדברי רבי עקיבא בספרי: להוציא שבטו של לוי[101]. ומכל מקום, יש מן האחרונים שכתבו שהם יוצאים לשמור את הכלים ולספק מים ומזון[102], ויש שכתבו שאינם יוצאים אף לשמור הכלים[103]. ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם ששבט לוי יוצא למלחמה[104]. ויש שכתבו שאינם חייבים במלחמה, אבל מותר להם לצאת מרצונם[105]. ויש מן האחרונים שכתבו, שאף על פי שאינם יוצאים למלחמת רשות, יוצאים למלחמת מצוה[106], ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם, שאף למלחמת מצוה אינם יוצאים[107], אבל יש מן האחרונים שנראה מדבריהם, שדוקא למלחמת כיבוש ארץ־

ועי' ראשונים הנ"ל, שכ"כ בביאור הכתובים שם מז-נ, שלפיכך לא נמנו בכלל בני ישראל יוצאי המלחמה, ועי' במדבר ג טו, שהם נמנו מבן חודש, ולא מבן כ', ועי' ציונים 17 ואילך, 51, שיש שלמדו מהכתובים שנאמרו במנין בנ"י, שמי שלא נמנה אינו בכלל אנשי המלחמה; עי' הלכות מדינה ש"ג פ"ג אות ז, בד' מאירי תהלים כ ב; עי' אברבנאל פ' מטות, לענין מלחמת מדין: והנה לא הלך עמהם איש משבט לוי, לפי שהם לא היו יוצאים בצבא. **98.** רמב"ם שם. **99.** ראב"ע שם. ועי' רשב"ם וחזקוני ואברבנאל שם. וצ"ב לפ"ז, אם הם יוצאים למלחמה בזמן שאין משכן ומקדש, ואינם שומרים, וכן צ"ב, בזמן ובמקום שעבודת הלויים אינה כשרה אלא מבן כ"ה או ל' עד בן נ', ע"ע לוי: גילו לעבודה, למה לא יצאו למלחמה לפני גיל כ"ה ואחרי גיל נ', וע"ע הנ"ל ציון 602 ואילך. **100.** במדבר לא ה. **101.** עי' ספרי במדבר פיס' קנז, לנוסח הג' הגר"א שם, ועי' עינים למשפט ב"ב ז ב אות ט, וגנזי הספרי שם, שנ' שכן היתה גי' הרמב"ם שבציון 97. ועי' דרך אמונה שם בבאור ההלכה ד"ה לא עורכין, אם יש להוכיח מכאן לשאר מלחמות. ועי' סד"ר שם, שאף לגי' שלפנינו (עי' ציון 106): להביא את שבטו של לוי, כ' שהיינו דוקא לענין מלחמת מדין (ע"ש ב' טעמים), אבל בשאר מלחמות נ' שלא היו הולכים, וכעי"ז צידדו בעינים למשפט שם ובדרך אמונה שם ס"ק נו ובבאור ההלכה שם (ועי' ציון הנ"ל), ועי' חזקוני שם, והלכות מדינה שם אות ו (וביאורו בד' החזקוני צ"ב), ועי' סד"ר שם, שלד' ר' ישמעאל בספרי שם, אף למלחמת מדין לא יצאו. ועי' רלב"ג שם ד. **102.** עי' עמק הנצי"ב במדבר פיס' קנז, לענין מלחמת מדין, וע"ש שפי' כן בספרי שם לגי' הנ"ל להביא שבטו של לוי. ועי' דובב מישרים ח"ג סי' סט, שיצאו לספק מים ומזון וכדו', ויש להם דין אנשי צבא לענין היתר מאכ"א, ע"ע מלחמה ציון 530 ואילך. וצ"ב אם כן הדין בפחותים מבני כ' ויתרים על בני ס' וכהנים, לסוברים שהם פטורים, עי' לעיל, ועי' ציון 69, שבנשים י"ס שדוקא במלחמת מצוה חייבות לספק מים, ועי' ציונים 120, 134, וצ"ב אם לכל

דינים, דין סיפוק מים ומזון ושמירת כלים שוה. **103.** גנזי הספרי, בד' ספרי שם לגי' הגר"א שבציון 101. **104.** עי' ציון 84, שיש ראשונים סוברים שאף כהנים יוצאים למלחמת רשות, וע"ש ציון 77 ואילך, שי"ס שהם יוצאים למלחמת מצוה; עי' מראה כהן סי' קמח, וע"ש שצידד כן אף לד' הרמב"ם שמו"י שם, ושדוקא בזמן שהיו שבט לוי המורים בעם לא יצאו למלחמה; עי' חי' הגרי"ז סוטה מג א, מרי"ד סולובייציק, בד' רמב"ם הנ"ל, שדוקא לכתחילה אינם יוצאים כשיש אחרים. ועי' להלן. ולכאו' היינו דוקא מבן כ' ולמעלה, עי' ציון 14 ואילך, ואע"פ שבבני לוי לא נמנו מבן כ'. **105.** דרך אמונה שמו"י פי"ג באור ההלכה הי"ב, בד' רמב"ם שם. ועי' דרך אמונה שם, שיישב בזה מה שמצאנו בכמה מקומות כהנים שנלחמו, ועי' ציון 95. וכ"מ ברע"ב במדבר לא ד, וזרע אברהם לספרי שם, בביאור דרשת ספרי שם, לגי' הנ"ל, ששבט לוי התנדבו למלחמת מדין, מלבד י"ב אלף שהוזכרו בכתוב. **106.** אמר יוסף שם, וע"ש שצידד כן אף בד' מרדכי שם; חבלים בנעימים ח"ב סוס"י קלב; אבני חפץ סי' צ אות ח. ועי' אחרונים הנ"ל, שכ"מ במשנה סוטה מד ב ורמב"ם מלכים פ"ז ה"ד, שלמלחמת מצוה הכל יוצאים, ומ' אף שבט לוי. וכן על הכתוב בבמדבר שם ד לענין מלחמת מדין: לְכֹל מַטּוֹת יִשְׂרָאֵל תִּשְׁלְחוּ לַצָּבָא, הנוסח שלפנינו בד' ר"ע בספרי: להביא את שבטו של לוי, וכן גי' הראב"ד ורבנו הלל, וכן נראית גי' רש"י שם, ועי' מושב זקנים שם, אבל אפשר שיוצאים אף למלחמת רשות, ועי' לעיל ביאורים נוספים בגי' זו, ושיש מחלקים בין מלחמת מדין לשאר מלחמות. **107.** עי' ציון 101, ואברבנאל שבציון 97, על מלחמת מדין, ודרך אמונה שם. ועי' רמב"ם שבציון 97, שמ' שאינם יוצאים למלחמת כיבוש א"י, שהיא מלחמת מצוה, ע"ע מלחמה ציון 1 ואילך, ומ' שם קצת שאי"ז משום שאין להם חלק בארץ, עי' להלן, ועי' עינים למשפט שם וגנזי הספרי סי' ח וריא"ה הרצוג בשו"ת מראה כהן (אדלר) תליתאה סו"ס קמז, ועי' ציון 11, וכן עי' רשב"ם וחזקוני וראב"ע ואברבנאל שבציון 97,

ישראל* אינם יוצאים, לפי שאין להם חלק בארץ[108]. על המצוה להכות שבע־אומות*, שיש הסוברים שאף שבט לוי חייבים בה, מדין חיוב של כל יחיד, ולא מדין מלחמה, ע"ע שבע אומות[109].

תלמידי חכמים

תלמידי חכמים אינם יוצאים למלחמה[110], ואף לא למלחמת מצוה[111], ויש שכתבו שהיינו דוקא כשיכולים להילחם בלעדיהם[112].

ויש מן הראשונים והאחרונים שכתבו שלמלחמת מצוה הם יוצאים[113], חוץ מתלמידי חכמים שתורתם אומנתם, ופרקו מעל צוארם עול חשבונות הרבים אשר ביקשו בני האדם[114].

יחוס הלוחמים

מי שאינו מיוחס –כגון שהוא מפסולי־קהל*– אמרו בתלמוד שלא היה נמנה בחיילות של בית דוד[115], שנאמר: וְהִתְיַחְשָׂם

שלכן לא נמנו במנין בני ישראל, ומ' שאף למלחמת כיבוש א"י לא יצאו, שהרי המנין היה למלחמה זו, עי' ציון 30. **108.** ע"ע ארץ ישראל ציון 161 ואילך וע' כהן ציון 701 ואילך. נחלת יעקב (סולניק) במדבר לא ד, והלכות מדינה שם פ"ג אות ה בדעתו, וע"ש בהלכות מדינה, שהיינו אפי' למלחמת רשות, כיון שהלויים נוטלים חלק בארצות שנכבשות בהן, עי' רמב"ם שם הי"א (ועי' נחלת יעקב שם, שמ' קצת שהיינו דוקא במלחמת מצוה), וע"ש שמטעם הרמב"ם שבציון 98 מ' לא כן. **109.** וע"ש, שיש שישבו בזה כמה מקומות שמ' שכהנים ולויים יצאו למלחמה, עי' לעיל. ועי' לעיל ציון 73. **110.** עי' רמב"ם שמו"י פי"ג הי"ג, ושו"ת או"ש סי' סז ודרך אמונה שם ס"ק סא בדעתו, שת"ח דינם כשבט לוי (ועי' או"ש שם, שהביא לזה הוכחה מהכתובים), ועי' ציון 97; עי' ר"ן נדרים לב א ד"ה שעשה, על ד' הגמ' שם, שאברהם אבינו נענש על שעשה אנגריא בת"ח, שהיינו שהוציאם למלחמה; עי' מהרש"א ח"א סוטה י א, על ד' גמ' שם, שאסא נענש מפני שעשה אנגריא בת"ח, שנ' שפי' שהוציאם למלחמה, ועי' רש"י שם ד"ה אנגריא, שנ' שפי' בע"א; עי' שו"ת חת"ס ח"ו סי' כט, לענין השתתפות לומדי תורה בצבא המלחמה של המלכות שגרים בה. ועי' ריטב"א שבועות לה ב, על ד' הגמ' שם, שדרשו הכתוב (שה"ש ח יב): האלף לך שלמה ומאתים לנוטרים את פריו: האלף לך שלמה, לדידיה, ומאתים לנוטרים את פריו, רבנן, שהיינו אלף להוציאם בקרב ולעשות בהם אנגריא, ומאתים לעסוק בתורה, ועי' מהרש"א ח"א שם, שפי' ג"כ כעי"ז, ועי' ר"י מיגש שם, שפי' בע"א, ועי' מהרש"א שם, שפי' ד' שמואל שם, שאלף יעסקו בתורה, ומאתים יצאו למלחמה, ועי' רש"י ותוס' ושא"ר שם, שפי' ד' שמואל בע"א. ועי' קר"א סוטה מד ב, ואגרות ראי"ה סי' תתי, שכ"מ בסנהדרין מט א, לענין עמשא שלא נחשב כמורד במלכות מחמת שלא הזעיק את בני יהודה למלחמה עם שבע בן בכרי, משום שמצאם עוסקים בתורה, וע"ע מורד במלכות ציון 131. וצ"ב מי חשוב ת"ח לענין דין זה. **111.** עי' רמב"ם שם שת"ח דינם כשבט לוי, ועי' ציון 107, שלד' רמב"ם שבט לוי אינם יוצאים אף למלחמת מצוה, ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"ד אות א; עי' אגרות ראי"ה שם, ועינים למשפט ב"ב ז ב אות ט, שכ"מ ממה שנענש אברהם אבינו על שעשה אנגריא בת"ח, עי' לעיל, אע"פ שהיתה מלחמת מצוה, שהסכימו מהשמים על ידו (עי' תענית כא א), והיתה שם הצלת נפשות (וע"ע מלחמה ציון 5); עי' עינים למשפט שם, שכ"מ בסוטה י א, שנענש אסא על שעשה אנגריא בת"ח, עי' לעיל, אע"פ שהיתה אז מלחמת מצוה, לסוברים כן (עי' ציון 191), ועי' הלכות מדינה שם אות ז, שצידד לפרש כן אף בד' מהרש"א סוטה שם, ועי' עינים למשפט ב"ב שם, ועי' להלן. **112.** הלכות מדינה שם אות ג ואילך, וביאר בזה ד' מהרש"א שבועות שם, ועי' ציון 3. וע"ש אות ד, שנ' לא כן, ודוקא כשיצאו חייבים, עי' ציון 11. **113.** עי' ערוך ע' אנגריא, בד' גמ' סוטה י א, שמ' שת"ח דינו כחתן לענין יציאה למלחמה, וחתן יוצא למלחמת מצוה, עי' ציון 189, ועי' הלכות מדינה שם אות ח, שתמה על דבריו, ועי' עינים למשפט ב"ב שם; עי' רד"ק ורלב"ג ואלשיך ומלבי"ם שופטים ה יד ואלשיך ומלבי"ם ומצודת דוד שם טו, שאף החכמים והסופרים יצאו למלחמת דבורה, שהיתה מלחמת הצלה מיד צר, שהיא מלחמת מצוה, ע"ע מלחמה ציון 5 ואילך; עי' תוס' שבועות שם ד"ה דקטלא, ומהרש"א שם בדעתם, שלמלחמת הרשות אין ת"ח יוצאים, ומ' שלמלחמת מצוה יוצאים, ועי' לעיל; עי' קר"א סוטה מד ב, בביאור ד' משנה שבציון 189, וע"ש שמלחמת אסא לא היתה מלחמת מצוה, ע"ש הטעם. **114.** עי' קהלת ז כט ורמב"ם שמו"י פי"ג הי"ג. הלכות מדינה שם. **115.** רב יהודה בשם שמואל בקדושין עו ב, בביאור ד' ר' חנינא בן אנטיגנוס במשנה שם א, שהבא לבדוק אחרי יחוס אשה, א"צ לבדוק אחרי מי שהיה מוכתב באסטרטיא של מלך. ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"ה אות ד, שצידד בלשון המשנה, שהיינו דוקא בצבא הקבוע, אבל בשעת מלחמה לא היו מקפידים על מיוחסים.

בַּצָּבָא בַּמִּלְחָמָה[116], והטעם שהיו זהירים בזה, כדי שתהא זכות אבותם מסייעתם במלחמה[117], ויש מן האחרונים שצידדו לומר שהיינו דוקא באדם בינוני, אבל מי שהוא צדיק מופלג, יוצא למלחמה אף על פי שאינו מיוחס, שאינו צריך את זכות אבותיו[118]. ובירושלמי ובמדרש נראה שדרשו שמי שאינו מיוחס אסור מן התורה שיֵצא במלחמה, מזה שנכתבה פרשת: כִּי תֵצֵא מַחֲנֶה עַל אֹיְבֶיךָ וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע וגו'[119], לאחר פרשת פסולי קהל[120], שמשמע שהעם שבמחנה צריכים להיות מיוחסים[121], ללמדך שכל מי שאינו ראוי לבוא בקהל, לא יצא במלחמה[122], ועוד נאמר בפרשה זו: וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ[123], ולמדו שלא יהיו ביניהם נולדים שלא בקדושה, לפי שאין הקדוש ברוך הוא מיחד שמו עליהם, ואינו מְסַיְּעָם במלחמה[124]. ויש שצידדו שאינו איסור, אלא מידת חסידות[125], והלימוד מן הכתובים אינו אלא אסמכתא*[126].

מחוסר אבר

מי שאין לו ידים או רגלים או עינים או שינים, אמר ר' יוסי הגלילי שאינו יוצא למלחמה[127], שנאמר בפרשת עדים זוממים: וְלֹא תָחוֹס עֵינֶךָ נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ עַיִן בְּעַיִן שֵׁן בְּשֵׁן יָד בְּיָד רֶגֶל בְּרָגֶל[128], ונסמכה לכתוב זה פרשת כִּי תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל אֹיְבֶךָ וגו'[129], וכתבו ראשונים שמהסמיכות נלמד שמחוסר אבר אינו יוצא למלחמה[130], ואף על פי שפרט

116. דה"י א ז מ. רב יוסף בקדושין שם ב. וכעי"ז דרש ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן בירושלמי שם פ"ד ה"ה ובבמדב"ר פ"ט ס"ז. **117.** עי' ד' רב יהודה בשם רב בקדושין שם, ורש"י שם ד"ה בחיילות. וכעי"ז בירו' ובמדב"ר שם: זכות יחסיהם עומדת להם במלחמה. ועי' גמ' קדושין שם, שנ' שמטעם זה אף גרים לא היו נמנים בחיילות של בית דוד. **118.** עי' יערות דבש דרוש טו, בביאור גמ' יבמות עו ב, לענין ישי אבי דוד, וע"ש שפי' כן ד' רש"י במדבר לא ו, לענין פינחס. ועי' להלן. **119.** דברים כג י ואילך. **120.** עי' דברים שם ב ואילך. עי' ירושלמי שם; עי' במדב"ר שם; עי' ילקו"ש דברים סי' תתקלג. ולכאו' פשוט שלא אמרו אלא שאינו בתוך המחנה, אבל חייב לספק מים ומזון, ועי' ציון 102. ועי' מנחת קנאות סוטה מד א, שמ' שאף פצוע דכא אינו יוצא למלחמה, אע"פ שאין פגם ביחוסו, ושם שבלא"ה אינו יוצא משום המום, עי' ציון 127 ואילך, ועי' טל תורה לירו' שם, ועי' ציון 131. ולפ"ז לכאו' הוא אף בצדיק מופלג, וכ"נ במנחת קנאות דלהלן. **121.** קה"ע שם. ומ' שהיא דרשה גמורה, וכ"כ במנחת קנאות שם, וע"ש שתמה ממשנה שבציון 560, שמ' שממזר יוצא למלחמה, ועי' קונ' מחול הכרם למנחת קנאות שם, מה שתירץ, ועי' מנחה חריבה שם מג א, שצידד לפרש המשנה בממזר דרבנן, וחידש שפסול מדרבנן יוצא למלחמה. **122.** ילק"ש שם. **123.** דברים שם טו. **124.** במדב"ר שם. ועי' ספורנו דברים שם, שפי' כן ד' הכתוב שם: ולא יראה בך ערות דבר, דהיינו פסול בזרע, וע"ש במדבר א יח, שמטעם זה נמנו למשפחותם לבית אבותם, שכיון שהיה מניינם כדי שיצאו בו לצבא המלחמה, עי' ציון 2, היתה הכוונה לשמור יחסם, וע"ש ושם, שהיינו משום שאין השכינה שורה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל. ועי' חזקוני ורבינו בחיי ואברבנאל שם ג, שהכתוב: כל יֹצֵא צבא בישראל, ממעט ערב רב, ועי' מלבי"ם שם, שהוא ממעט את הגרים. ומ' שהיינו בין במלחמת רשות ובין במלחמת מצוה, ועי' מנחה חריבה שם שנ' לא כן. ועי' הלכות מדינה שם אות ה, שבחטיבה מיוחדת שאינה מתערבת עם ישראל, רשאים לכתחלה לצאת עמם שאינם מיוחסים, ואפי' גויים, ושם אות ו, שלפעולות הגנה כגון חפירה וביצור, מותר לקחת אפי' גויים לכתחילה. **125.** הלכות מדינה שם אות ד, וע"ש שמבאר בזה הלשון בקדושין שם: בחיילות של בית דוד, דהיינו דוקא של דוד שהיה מלך חסיד. **126.** הלכות מדינה שם, וע"ש שמיישב בזה השמטת הרמב"ם. ועי' פנ"מ לירושלמי שם, שהלימוד שבציון 120 הוא בדרך רמז, ומפרש הלימוד שאם יישמרו מפסולי קהל יהיו בטוחים להינצל מכל דבר רע. **127.** ספרי דברים פיס' קצ; ילק"ש שופטים רמז תתקכג. **128.** דברים יט כא. **129.** דברים כ א ואילך. **130.** רש"י דברים שם; בעה"ט יט שם. ועי' עינים למשפט ב"ב ז ב אות ט, שהיינו אפי' אם חסרה שן אחת בלבד, ועי' תחוקה לישראל ע"פ התורה פ"ח, שנ' שהכוונה למי שאין לו שינים כלל, שא"א שיהיה בריא לגמרי מפאת חוסר כלי הלעיסה, וע"ש מש"כ לענין מחוסר שינים בימינו שיש עצה למלא חסרון זה. על דין נפילת שן לשאר עניינים, שהיא נחשבת חסרון אבר לענין יציאת עבד-כנעני (ע"ע) ואינה נחשבת מום לענין פסול כהן לעבודה, ע"ע עבד כנעני וע' מומי כהן ציון 52.

הכתוב ראשי אברים, הוא הדין כל מחוסר אבר[131], שכיון שהוא מחוסר אבר, נראה שהוא מוכן לחסרון בגופו, ויש לחוש שיהיה ניזק במלחמה בגופו[132], או משום שכדי שיעשה ה' משפט באויביהם, ויעשה מידת הדין בהם, צריך שיהיו הלוחמים שלמים, כי אז מדת הדין עמהם, כי אין מדת הדין שורה אלא אם כן הכל שלם[133]. ויש שלמדו מן הסמיכות שכל בעל מום, ואף כשאינו מחוסר אבר, אינו יוצא למלחמה[134]. ומכל מקום אמר ר' יהודה, שזה דוקא במלחמת הרשות, אבל למלחמת מצוה יוצאים[135], ויש שצידדו לומר כן אף בדעת ר' יוסי הגלילי[136], ויש שנראה מדבריהם שלדעת ר' יוסי הגלילי אף למלחמת מצוה אינם יוצאים[137]. ויש שכתבו בדעת ירושלמי וראשונים, שמחוסר אבר יוצא אף למלחמת רשות[138].

ב. הפטורים מחמת מקרה

הפטורים מלצאת

מי שנשא את ארוסתו, ומי שבנה –או קנה[139]– בית* וחנכו –החל לדור בו[140]– ומי שחלל את כרמו –פדה פירותיו בשנה הרביעית[141], או שהתחיל לאכול פירותיו[142], או שהגיעה השנה הרביעית[143]– אינם יוצאים למלחמה[144], עד תום שנה*[145], ואסור להוציאם בעל כרחם[146] –על יציאה למלחמה

131. תולדות אדם לספרי שם; עי' מנ"ח סוף מ' תקכז. ועי' טל תורה קדושין פ"ד ה"ה, שאף פצוע דכא אינו יוצא משום שהוא חשוב מחוסר אבר (ובמנחת קנאות סוטה מד א, הזכיר בע"מ, ועי' להלן), ועי' ירושלמי שבציון 120, שלא מ' כן. **132.** גור אריה שם בפי' ראשון. **133.** גו"א שם בפי' שני. ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"ח אות ג, שצידד שהוא מטעם אחר, מכח דין ירא ורך הלבב, שבעלי מומים הם מטבעם רכי לב, ועי' ציון 587 ואילך, אם לד' ריה"ג הירא ורך הלבב חוזר מערכי המלחמה, ועי' פרי הארץ (זייטשיק) ח"א מאמר גברא רבא אות ז (מוריה גליון ח עמ' עז). **134.** עי' מדה"ג דברים יט כא, בשם ר' עקיבה; עי' תולדות אדם לספרי שם, בפי' ד' הספרי; עי' הגר"א שה"ש ד ב. ועי' תולדות אדם שם שצידד לומר, שמכל מקום אין קפידא שיהיה יושב על הכלים, ועי' ציון 102 ואילך. **135.** עי' ספרי שם (בחלק מהנוסחאות): בד"א במלחמת מצוה, אבל במלחמת חובה הכל יוצאים, ועי' סוטה מד ב, שמלחמת מצוה של ר' יהודה היינו הקרוי אצלנו מלחמת הרשות, ומלחמת חובה של ר' יהודה היינו הקרוי אצלנו מלחמת מצוה. ובגי' הגר"א אינו. **136.** עי' מלבי"ם שם כ א; עי' הלכות מדינה ח"ב ש"ג פ"ח אות א, וע"ש הוכחתו. ועי' מנחה חריבה סוטה מג א. **137.** עי' מנ"ח בקומץ המנחה סוף מ' תקכז, ועי' עינים למשפט שבציון 12. **138.** הלכות מדינה שם אות ב, בד' הרמב"ם שלא הביא הלכה זו של מחוסר אבר, וע"פ ירושלמי תענית פ"ד ה"ה, שבן כוזבה הנהיג בצבאו שיהיו קטועי אצבע, ולא אמרו לו שהוא פוסלם בזה מלצאת למלחמה. **139.** רמב"ם מלכים פ"ז ה"י, ועי' שנו"ס (פרנקל) שם, שיש שאין גורסים כן. וצ"ב אם כ"ה אף לענין כרם דלהלן, ועי' ציון 400, שאפשר שבכרם הקונהו לאחר החילול, אינו חוזר, ואפשר שאף לפ"ז הקונה בשנה רביעית, אינו יוצא למלחמה. ועי' ציון 398, לענין הבונה בית ולא חנכו שחוזר מערכי המלחמה, שה"ה הקונה, ועי' שו"ת צ"פ ח"ב סי' א, לשיטתו בציון 161 שהטעם שהחונך בית אינו יוצא, הוא משום שמחה, וחלוק בגדרו מהבונה בית ולא חנכו, שתמה מנין לרמב"ם שאף הקונה פטור. **140.** עי' רש"י שבציון 242, וע"ש פי' נוספים. ועי' ציון 230 ואילך, אופנים נוספים החשובים כחינוך. **141.** עי' ראשונים שבציון 244. **142.** עי' רמב"ם שם. ועי' ציון 245. **143.** עי' ראשונים שבציון 246. **144.** משנה סוטה מג א; רמב"ם שם. **145.** עי' הכתוב שלהלן; רמב"ם שם. ועי' תוספתא סוטה פ"ז וירושלמי סוטה פ"ח ה"ח: י"ב חודש, ועי' ציון 178. על דין שנה מעוברת, עי' ציון הנ"ל ואילך, על דין היום האחרון, האם הוא בכלל השנה, עד אותה השעה שנעשה המעשה, ע"ע מעת לעת, על שאר דיני שנה, ע"ע שנה. ועי' רש"י שם ד"ה וכן הנוטע, נ' שבחילול כרם תלוי אם עברה שנה רביעית, ונ' שהיינו שלא הגיע ט"ו בשבט של שנה חמישית, ולכאו' היינו לשיטתו בציון 141 (ואין פטורו שנה שלימה, אלא עד סוף שנה ד'), ועי' ציון 178, וברמב"ם שם, לשיטתו לעיל, מ' שהוא שנה משהתחיל לאכול פירותיו, וכצ"ל לסוברים שחוזר מהמלחמה אף בדבר שאין בו דין רבעי, עי' ציון 512. ועי' דבר אברהם ח"ג סי' לא (מאחיו) בהע' שניה לסי' ח, ע"פ ציון 341, שבנשואין התלויים בתנאי, אין מונים שנה עד שיתקיים התנאי, שקודם לכך אינו יכול לשמחה, והשוה לציון 233, ועי' ציון 357. **146.** עי' סמה"צ לרמב"ם ל"ת שיא; החינוך מ' תקפא. ועי' ציון הבא. ועי' ראשונים הנ"ל שכ"כ בנושא אשה, ונ' שה"ה בחונך בית ומחלל כרם.

מדעתם, עי׳ להלן[147]– שנאמר: כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חָדָשָׁה לֹא יֵצֵא בַּצָּבָא וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דָּבָר נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אֶחָת וְשִׂמַּח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקָח[148], ודרשו: נקי יהיה לביתו, זה ביתו, יהיה, זה כרמו, ושמח את אשתו, זו אשתו[149], או שנלמד במדת דבר־שהיה־בכלל־ויצא־מן־הכלל־ללמד*, שהנושא אשה היה בכלל הבונה בית והנוטע כרם והמארס אשה –שדינם שיוצאים לערכי המלחמה, וחוזרים משם[150]– ויצא מן הכלל ללמד שאינו יוצא כלל למלחמה, ומלמד על הכלל כולו, אף על הבונה בית וחנכו והמחלל כרם שהיו באותו הכלל[151].

העובר על זה, בנשא אשה, כתבו ראשונים בביאור דברי התלמוד, שעבר על שני לאוים: לֹא יֵצֵא בַּצָּבָא וְלֹא־יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל־דָּבָר[152] –וכן בבית ובכרם[153]– ונחלקו: יש סוברים שהם נמנים לשתי מצוות במנין־המצוות*[154], ויש סוברים שאינם נמנים אלא למצוה אחת[155]. ויש חולקים על כל זה וכתבו שאינו עובר אלא על מצות־לא־תעשה* של ״לא יצא בצבא״[156]. ויש שמנו בדבר אף מצות עשה של נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ[157]. ובטעם המצוה, כתבו ראשונים ואחרונים, שכיון שדעתו על האשה החדשה –או על הבית החדש, או על הכרם החדש[158]– לא ילחם מלב ומנפש[159], ויקלקל יותר מאשר יתקן[160], ויש שנראה מדבריהם, שהוא כדי לשמוח באשתו ובביתו ובכרמו שנה שלימה[161], ויש שכתבו הטעם, לענין נושא אשה[162], כדי שירגיל הטבע עמה

147. ציון 182 ואילך, ושם מראשונים הנ״ל שאסור אף מדעתם, ושי״ח. **148.** דברים כד ה. עי׳ ספרי דברים פיס׳ רעא; עי׳ ברייתא שם מד א. ועי׳ רמב״ן וראב״ם שם ושו״ת חת״ס אה״ע ח״ב סי׳ קנה, בביאור הלשון: ולא יעבור עליו. **149.** ספרי דברים שם; משנה שם. **150.** עי׳ ציון 248 ואילך. **151.** עי׳ תוספתא סוטה פ״ז. ועי׳ ירושלמי סוטה פ״ח ה״ח: וכולהן למידין מן האשה, מה אשה צריכה י״ב חודש אף כולהן צריכים י״ב חודש. **152.** עי׳ סהמ״צ לרמב״ם מל״ת שיא והשגות הרמב״ן שם בביאור גמ׳ סוטה מד א, וכ״מ בחינוך מ׳ תקפא, ועי׳ ציון 156. ועי׳ רמב״ם סנהדרין פי״ט ה״ד, שלא מנה לאו זה בכלל הלוקים, ועי׳ מנ״ח שתמה, ועי׳ תורת הקנאות (לוריא) סוטה מד א, שלסוברים שבמחילתה יוצא למלחמה, עי׳ ציון 185, אין לוקים, משום התראת-ספק (ע״ע, מחלוקת, ומחלוקת הראשונים להלכה, ושהרמב״ם מחייב), שמא תמחול, ועי׳ מנחה חריבה שם, שדחה דבריו ע״פ שיטתו להלן ציונים 185, 188, ועי׳ תורת הקנאות שם וחי׳ מהרד״ם ונר מצוה (ואלק) לסהמ״צ שם ונר מצוה (סיד) סי׳ יא אות קל וחזו״י סוטה פ״ז ה״ב, שתי׳ השמטת הרמב״ם בכמה אופנים. **153.** עי׳ רמב״ם מלכים פ״ז ה״י ויא, ומאירי סוטה מב א, וסמ״ג ל״ת רל, ורי״פ פערלא לרס״ג ל״ת קנה בד׳ רס״ג שם, ועי׳ מנ״ח מ׳ תקפב ורי״פ פערלא שם, שכ״מ בברייתא סוטה מד א, ועי׳ מנ״ח שם, שתמה על החינוך שהשמיט, ועי׳ להלן, ועי׳ שאר יוסף ח״ג עמ׳ קעט. **154.** רמב״ן שם ושם בד׳ הבה״ג מ׳ רנח-רנט, ועי׳ ציון הבא. **155.** עי׳ רמב״ם וסמ״ג והחינוך שם; מעין החכמה (רעדלהיים תקס״ד דף קלב א) ומהר״ם שיק מ׳ תקפב וסדר המצות (קאלינברג) מ׳ תרט, בד׳ הרמב״ן בשכחת הלאוין שלא מנה מב׳ לאוין אלו מל״ת יתירה על מנין הרמב״ם, ומעין החכמה ומהר״ם שיק שם שהרמב״ן בסהמ״צ שם לא כ״כ אלא כדי ליישב ד׳ בה״ג, אבל נקט כד׳ הרמב״ם, וסדר המצות שם שהרמב״ן חזר בו. ועי׳ זוהר הרקיע (לרשב״ץ) ל״ת קז, ושו״ת חיים שאל ח״א סי׳ צג. ועי׳ רמב״ן בסהמ״צ שם בטעם שי״ל שאינם נמנים לשתי מצוות, ומג״א ולב שמח שם. **156.** סד״ר כי תצא פיס׳ רעא, בד׳ רמב״ם מלכים שם הי״א, וע״ש שלא מ׳ כן מל׳ הש״ס. ועי׳ אהלי יהודה לספרי שם, שמפרש ד׳ רמב״ם שם באופ״א. **157.** סהמ״צ לרמב״ם ע׳ ריד; סמ״ג ע׳ קכא; החינוך מ׳ תקפב. ועי׳ סמ״ג שם, ע״פ משנה שבציון 149, שהמ״ע היא אף על החונך בית ומחלל כרם, ועי׳ מנ״ח שם שתמה על החינוך שהשמיט בית וכרם, ועי׳ לעיל, ועי׳ שאר יוסף שם. ועי׳ ציון 182. **158.** חת״ס שם. **159.** טעמי מצות לר׳ מנחם הבבלי מ׳ שמב. ועי׳ ציונים 185, 188, 225. **160.** חת״ס שם. ועי׳ ציון 254 ואילך. **161.** עי׳ צ״פ מתנו״ע פ״ה ה״ב, ובשו״ת (דוינסק) ח״ב סי׳ א, ועי׳ ציונים 208, 214, מאחרונים נוספים. וצ״ב אם כוונתו כדי שישמח, ואף בבית ושדה ציותה תורה שישמח, או שפטרתו תורה מחמת שהוא שמח. ועי׳ ציונים 139, 208, 229, 241. **162.** ועי׳ חת״ס שם, שטעם זה לכאו׳ אינו שייך בבית וכרם, ושאפשר שהחינוך מודה אף לטעם שבציון 159, וע״ש למה הוצרך אף לטעם זה.

עד שיהיה כל מעשה אשה אחרת זר אצלו, ומתוך כך יתרחק מאשה זרה[163], ויש שכתבו שהוא משעבודי הבעל לאשתו[164].

על פרטי הנושא והאשה, והבית והבונה, והכרם והנוטע, עי' להלן[165].

מלאכות נוספות

הנושא אשה וחונך בית ומחלל כרם, מלבד שהם פטורים מלצאת למלחמה, הם פטורים אף מלספק מים ומזון ומלתקן הדרכים[166], וכתבו ראשונים שהיינו כשעושה כן לצורך הצבא[167] –על הסוברים שנאסר לצאת מביתו אף לשאר דברים, ע"ע חתן וכלה[168]– וכמו כן הם פטורים מלשמור בחומה[169], ומלתת פסי העיר[170] –לחזק שערי העיר, כדי להגן עליה מפני האויב[171]– אלא אינם זזים ממקומם[172], אפילו ללכת עד הספר[173]. והעובר על זה, עבר על הלאו של: וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דָּבָר[174], ויש סוברים שעבר אף על הלאו של: לֹא יֵצֵא בַּצָּבָא[175], שלדעתם האיסור לספק מים ומזון ולתקן הדרכים אינו אלא בעושה פעולות אלו לצורך הצבא[176], ויש חולקים וסוברים שאינו עובר עליו[177].

בשנה מעוברת

היתה אותה השנה שנה מעוברת, צידדו אחרונים לומר בדעת ראשונים שהם פטורים מלצאת שנה שלימה, וחודש העיבור בכלל[178], ומהם שפירשו, שלמדים כל מקום

163. החינוך שם. ועי' ציונים 181, 225. **164.** עי' אחרונים שבציון 185; הר צבי דברים שם בשם חתנו ר"ג לנדאו, וע"ש שלכן אינו יוצא כלל, עי' ציון 173. **165.** ציון 197 ואילך. ועי' להלן: החוזרים מערכי המלחמה; הבית הכרם והאשה, דינים רבים לענין החוזרים מערכי המלחמה, ולכאו' ה"ה לענין אלו שאינם יוצאים כלל, וכ"נ ברמב"ם שבציון 139, לענין קונה בית, ומאירי שבציון 239, לענין ה' אילנות, וכ"נ ברמב"ם מלכים פ"ז הי"ד לענין דין בית וכרם בחו"ל (עי' ציון 360 ואילך) שהוא אף על חנכו וחיללו, ועי' ירו' שבציון 222, ועי' ראשונים ואחרונים שבציונים 390, 531, 533, 550, ועי' חיים שאל ח"א סי' פא, ולכאו' ה"ה אף לענין שאר דינים שאינם שייכים למהות האשה והבית והכרם, כגון שצריך להביא ראיה, עי' ציון 293 ואילך, ועי' ציונים 225, 378, שי"ס שיש חילוק בין הדינים לענין נושא אשה על אשתו, וציון 196, לענין מלחמת מצוה. **166.** משנה סוטה מג א; רמב"ם מלכים פ"ז ה"י ובסמה"צ ע' ריד ול"ת שיא; סמ"ג ע' קכא ול"ת רל; החינוך מ' תקפא ותקפב. **167.** רש"י ורמב"ן דברים כד ה; מגילת אסתר ל"ת שיא, בד' סהמ"צ שם וסמ"ג ל"ת רל, ועי' ציון 176. ועי' ילקוט שנו"ס לרמב"ם (פרנקל) שם הי"א, שי"ג כן אף בד' רמב"ם שם. **168.** ציון 532. ועי' רמב"ם שם לגי' שלפנינו, ועי' לעיל. **169.** רמב"ם שם; מאירי שם מב א. **170.** תוספתא שם פ"ז; רמב"ם שם; מאירי שם. ועי' רמב"ם ומאירי שם: לפסי העיר, ועי' מנ"ח מ' תקפב, שהיינו לתת ממון לצורך זה, וע"ש לשיטתו בציון 182, שאסור ליתן אף מדעתו ומרצונו, וע"ש שתמה מה הטעם שתאסור התורה דבר זה, ועי' שאר יוסף ח"ג עמ' קפב. ועי' לעיל. **171.** עי' ציון 277, וע"ש שי"מ פסי העיר בע"א שאינו שייך למלחמה, ועי' לעיל אם נאסר אף בדברים שאינם שייכים למלחמה. **172.** משנה שם. **173.** עי' רש"י שם ד"ה ואלו, ועי' ציון 282. ועי' ציון 164. ועי' אמת ליעקב (קמינצקי) סוטה מב א, בד' רמב"ם שם ה"ב, שיוצאים אל הספר לשמוע דברי הכהן וחוזרים, ועי' רמב"ם שם ה"י: שאין יוצאים לערכי המלחמה, ועי' צ"פ מהד"ת יסוה"ת פ"ו ה"ב (ס ב) ודברים כ ה. ועי' פי' רי"פ פערלא לרס"ג ל"ת קנה, שצידד שאינם יוצאים אף להיות עם אנשי המלחמה לצוותא בעלמא. ועי' ירושלמי סוטה פ"ח ה"ח: ויושבים בטלים בתוך העיר, ועי' רי"פ פערלא שם, שמ' שהיינו אף מטירחה שאינה קשורה למלחמה. **174.** דברים כד ה. ספרי דברים פיס' רעא; ברייתא שם מד א. ועי' ציון 148. **175.** דברים שם. עי' השגות הרמב"ן לסהמ"צ ל"ת שם, בד' רמב"ם שם, ושפי' כן מה שאמרו בברייתא שם: לעבור עליו בשני לאוין, שהיינו שאף המספק מים ומזון עבר על שני הלאוים, ועי' ציון 152 ואילך. **176.** מגילת אסתר לסהמ"צ שם, לשיטתו בציון 167, ועי' מעין החכמה (רעדלהיים רלב ב). **177.** עי' רמב"ן שם, שהאיסור: לא יצא בצבא, הוא דוקא על אנשי הצבא הבאים במלחמה, ועי' ציון 152, ועי' לב שמח שם ופרי האדמה מלכים שם הי"א ואהלי יהודה לספרי כי תצא פיס' מח ה"ג (קיא ב), שצידדו לומר כן אף בד' רמב"ם שם (ועי' מעין החכמה שם שתמה); עי' סד"ר כי תצא פיס' רעא, בד' רמב"ם שם: לעבור עליו בשני לאוין, לא לצרכי העיר ולא לצרכי הגדוד, לגי' שבציון 170, וע"ש שאין מ' כן מל' הש"ס. **178.** עי' שו"ת כנסת יחזקאל סי' סב, בד'

שנאמר בו: שנה, מבתי־ערי־חומה*[179], ושם, להלכה, חודש העיבור בכלל[180]. ויש שצידדו שאינם פטורים אלא שנים עשר חודש[181]. על דין נושא אשה וחונך בית ומחלל כרם באדר ראשון בשנה מעוברת, או באדר בשנה פשוטה כשהשנה שלאחריה מעוברת, מתי נשלמת לו שנה, ועל דינים נוספים שדנו בהם אם חודש העיבור בכלל, ע"ע אדר: חודש העיבור בכלל שנה, וע' שנה.

מחילה

רצו לצאת למלחמה מדעתם, אסורים לצאת[182], ואם מחלה האשה לבעל, יש מן האחרונים שצידדו בדעת הראשונים הסוברים שהחתן מוזהר מלצאת לביתו אף לסחורה כל שנתו[183], ושאם האשה מוחלת מותר לצאת[184], שאף מותר לו לצאת למלחמה[185], ויש מן האחרונים שכתבו, אף לענין החונך בית ומחלל כרם, שאם ירצה יכול למחול לעצמו ולצאת בצבא[186], וכן הנושא אשה בזמן מלחמה, יש מן האחרונים שכתבו שאינו נפטר מלצאת למלחמה, שעל דעת כן נישאת לו, שיצא למלחמה[187]. ויש שכתבו שאף לסוברים שמחילת האשה לצאת לסחורה מועילה, אין מחילתה מועילה לצאת למלחמה[188].

במלחמת מצוה

הפטורים מלצאת למלחמה מחמת נשואין ובנין בית ונטיעת כרם, אינם פטורים אלא מלצאת למלחמת רשות, אבל למלחמת מצוה

רמב"ם שבציון 145, ושכ"מ מלשון פהמ"ש לרמב"ם סוטה פ"ח מ"ד: שנה שלימה; שו"ת חת"ס אה"ע ח"א סי' קיט; עי' בני בנימין קדה"ח פ"ד הי"א וחשבונות של מצוה יגדיל תורה סי' קכג, בד' רמב"ם קדה"ח שם. ועי' כנס"י שם, שאע"פ שבירושלמי (ותוספתא) שבציון הנ"ל נקטו לשון: י"ב חודש, היינו שלא נאמר שאינו אלא עד ר"ה, ולא למעט חודש העיבור. ועי' רש"י שבציון הנ"ל, שבכרם לכאו' הוא עד ט"ו בשבט, ואין תלוי בעיבור (ואף לחולקים בבתי ערי חומה, עי' להלן), וצ"ב אם ה"ה בשאר הפטורים, אע"פ שפטורם שנה שלימה. **179.** עי' ר"ה ו ב. עי' חת"ס שם. **180.** ע"ע בתי ערי חומה ציון 96 ואילך. חת"ס שם. וע"ע הנ"ל ציון 91, שי"ס ששנה לענין בתי ערי חומה היינו שס"ה ימים, בין בשנה פשוטה בין במעוברת, ולכאו' לפי ד' החת"ס ה"ה לענין הנושא אשה וכו'. **181.** עי' יפה ללב אה"ע סי' סד ס"א, ושד"ח כללים מע' נ כלל נב, שכ"נ מזוהר פ' כי תצא (ח"ג רעח ב); עי' שד"ח שם, שצידד כן בד' החינוך שבציון 163; עי' חשבונות של מצוה שם, שצידד כן בד' רש"י סנהדרין יח ב ד"ה משום אפסניא. **182.** עי' מדרש שמואל פכ"ב וילק"ש ש"א סי' קכט, שדוד יצא למלחמה לאחר שנשא את מיכל משום שהיתה מלחמת מצוה, מ' שאסור אף מרצונו, ועי' ציון 290; עי' סהמ"צ לרמב"ם ע' ריד ול"ת שיא; עי' יראה"ש סי' רכח: אינו רשאי לצאת בצבא; עי' מאירי סוטה מב א: ואין רשאין לילך; עי' החינוך מ' תקפא, ומנ"ח מ' תקפב בדעתו, וע"ש שהאיסור בע"כ אין בו טעם והוא מגזה"כ; רדב"ז ח"א סי' רלח. ועי' העמק דבר דברים כד ה, שצידד שהוא רשאי לצאת אם רצונו בכך, ואף הכתוב: ושמח את אשתו אשר לקח, אינו אלא רשות, והאיסור הוא דוקא למלך ושר הצבא, שלא יכופהו לצאת בע"כ, וכן צידד ר"פ פערלא שם, בד' כמה מוני מצוות שלא מנו מ"ע זו, וע"ש מה שצידד עוד בדבריהם. וע"ע חתן וכלה ציון 518. וכעי"ז כ' בנר מצוה (ואלק) לסהמ"צ ל"ת שם, שהמצוה אינה אלא על הציבור ולא עליו (ועי' ציון 189), ועי' תועפות ראם ליראים שם, שתמה עליו. **183.** ע"ע חתן וכלה ציון 532. **184.** עי' החינוך מ' תקפב, בשם י"א, וע"ע הנ"ל ציון 538. **185.** עי' תורת הקנאות סוטה מד א. וכ"נ באחרונים דלהלן. ועי' תורת הקנאות שם, שמ' שאף אחר שיצא, מועילה המחילה שיתבטל האיסור למפרע, ועי' מנחה חריבה שם שתמה, ועי' לעיל ציון 152. ומ' שהדין מחמת זכות האשה, ולא זכות הבעל, כמו בבית וכרם, ועי' ציון 164, ועי' שאר טעמים שבציון 159 ואילך, ואולי הכוונה דוקא כששניהם מוחלים, ועי' ציונים 74, 208. **186.** עי' חת"ס (ירושלים תשכ"א) דברים כד ה, בשם הכת"ס, והסכים עמו, ועי' להלן. **187.** שו"ת חת"ס אה"ע ח"ב סי' קנה. ועי' ציון 319 ואילך, שלענין חזרה מערכי המלחמה כשאירס במלחמה, כ' אחרונים טעמים אחרים, ומ' שד' החת"ס שאינם שייכים בנשא אשה, ועי' ציון הנ"ל, ועי' הר צבי דברים כד ה ושאר יוסף ח"ג עמ' קפה ואילך, וע"ע חתן וכלה ציון 529. **188.** מנחה חריבה שם, וע"ש שאל"כ תועיל מחילת עצמו לביתו ולכרמו (ועי' לעיל). ולכאו' כ"ה לטעם שבציון 159. וכ"ה לסוברים שאף לענין סחורה אין מחילת האשה מועילה, ע"ע הנ"ל ציון 539, ועי' משך

הכל יוצאים, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה[189]. וכן על דברי הכתוב: וְהַמֶּלֶךְ אָסָא הִשְׁמִיעַ אֶת כָּל יְהוּדָה אֵין נָקִי[190], במלחמת אסא עם בעשא, שהיתה מלחמת מצוה[191], אמרו, אין נקי לביתו שעה אחת[192], שאפילו חתן שנאמר בו: נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אֶחָת[193], לא היה נקי לביתו אפילו שעה אחת[194]. ויש מן האחרונים שכתבו שהלכה־למשה־מסיני* היא[195]. ויש מן האחרונים שכתב בדעת ראשונים, שהם פטורים מלצאת אף למלחמת מצוה[196].

אלמנה וגרושה

הנושא אשה שפטור מלצאת למלחמה, היינו אף אם אינה בתולה, אלא אלמנה* או גרושה*[197] מאחֵר[198], שנאמר: כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה[199], ודרשו בברייתא: אשה, מכל מקום[200], ופירשו מה שנאמר: אשה חדשה, שהיא חדשה לו[201]. ובספרי דרשו כן מן הכתוב: וְשִׂמַּח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקָח[202], מכל מקום[203]. וכן הכונס את יבמתו, אמרו במשנה שפטור מלצאת למלחמה, שנאמר: אשר לקח[204], ודרשו: להביא את יבמתו[205].

חכמה דברים שם. ועי׳ שאר יוסף שם עמ׳ קעג. **189.** משנה סוטה מד ב, ורש״י שם ד״ה בד״א; עי׳ רמב״ם מלכים פ״ז ה״ד. ועי׳ להלן. ועי׳ רי״פ פערלא שבציון 74. ועי׳ ציונים 56, 65 ואילך, על יציאת כלה ושאר נשים למלחמת מצוה. ועי׳ ציון 113, שי״מ שהכל כולל ת״ח. ועי׳ חזו״י סוטה פ״ז הט״ו, שצידד לדייק מכך שנקטה המשנה לשון: חתן מחדרו, ולא: מחופתו, שהיינו דוקא לאחר שבעל בעילת מצוה, אבל כל עוד שהוא בחופתו ולא בעל בעילת מצוה, הוא פטור מלצאת למלחמת מצוה (כשהכלה פטורה מטעם אחר, או כשא״צ לה במלחמה) מדין עוסק־במצוה (ע״ע, וע״ע מלחמה ציון 44 ואילך), משא״כ כלה שאינה מצוָּה. ועי׳ להלן ציון 309 ואילך. **190.** מ״א טו כב. **191.** קה״ע דלהלן; חזו״י סוטה סו״פ ז, שאילו היה בעשא מנצח, היה מחטיא אותם. ועי׳ ציון 113 שי״ח. וע״ע מלחמה ציון 10. **192.** ירושלמי סוטה פ״ח ה״י. וי״ג שם: שנה אחת, ועי׳ להלן. **193.** עי׳ ציון 148. **194.** עי׳ סוטה י א; קה״ע ופ״מ שם. ועי׳ ציון 110 ואילך, שאסא נענש על שהוציא ת״ח למלחמה, ולכאו׳ היינו דוקא על ת״ח, ולא על שאר פטורים, ועי׳ ירו׳ שם שנראה שעשה בזה כדין, ועי׳ קר״א שבציון 113, שאסא נענש משום שלא היתה מלחמת מצוה. **195.** עי׳ נתיבות הקדש סוטה שם, ושם שאף אסא למד מהל״מ. ועי׳ נר מצוה (ואלק) לסהמ״צ ל״ת שיא, שנתן טעם אחר, ועי׳ שאר יוסף ח״ג עמ׳ קעו ואילך, טעמים נוספים. **196.** אמת ליעקב סוטה מב ב, בד׳ רמב״ם מלכים שם, שכ׳ דין חיוב מלחמת מצוה אחרי שכתב (שם ה״ג) דין החוזרים מערכי המלחמה, עי׳ ציון 248 ואילך, ולפני שכתב (שם ה״י) דין אלו הפטורים מלצאת למלחמה, וע״ש מה שביאר עוד לפי״ז בד׳ הרמב״ם. ועי׳ שאר יוסף שם עמ׳ קעד ואילך. **197.** עי׳ ברייתא סוטה מד א, ורש״י שם ד״ה אין; עי׳ ירושלמי סוטה פ״ח ה״ו; עי׳ ספרי דברים פיס׳ רעא, לגי׳ רבינו הלל וסד״ר שם ויראה״ש סי׳ רכח וסמ״ג ע׳ קכא: אלמנה, ועי׳ סד״ר שם, שה״ה בגרושה (וכ״מ מדרשה שבציון 208, שאינו ממעט אלא את נושא גרושת עצמו), וגי׳ הגר״א שם ותוע״ר ליראה״ש שם: אלמנה וגרושה. ועי׳ החינוך מ׳ תקפב, שהיינו משום שאף בהן שייך הטעם שבציון 163, ונ׳ שה״ה ששייך בהן הטעם שבציון 159. ועי׳ רמב״ם מלכים פ״ז ה״י שסתם ולא פרט דין אלמנה וגרושה, ועי׳ אזנים לתורה דברים שם, שסמך על מש״כ שם ה״ז במארס אלמנה וגרושה, עי׳ ציון 526, וכ״מ בהג״מ שם אות א, שמביא על דין מארס אלמנה את הדרשה שנאמרה על נושא אלמנה, ועי׳ ציון 208. ועי׳ ת״י דברים שם: ארום יסב גבר אתא חדתא בתולתא, ועי׳ ראב״ע שם, שי״א בתולה, ועי׳ קרבן מנחה (חאגיז) אות נד, ואהלי יהודה לספרי שם, ויפה ללב אה״ע סי׳ סד אות א, וציץ אליעזר חי״ט סי׳ מא אות יב. **198.** רש״י שם ד״ה אלמנה. על מחזיר גרושתו, עי׳ להלן. **199.** דברים כד ה. **200.** ברייתא סוטה שם; עי׳ ירושלמי שם. ועי׳ סד״ר לספרי שם, שהדרשה מזה שלא נאמר: כי יקח איש בתולה. ועי׳ ציון 222. **201.** ברייתא שם; עי׳ ירושלמי שם. ועי׳ ציון 208. **202.** דברים שם. **203.** ספרי שם. ועי׳ סד״ר שם, שהדרשה מזה שלא נאמר: וְשִׂמְחָה, ועי׳ משך חכמה דברים שם, שהדרשה מזה שלא נאמר: וְשָׂמַח, אלא: וְשִׂמַּח, ופירש״י שם שהוא ישמח אותה, מ׳ שהיא עצובה, כיון שהיא אלמנה או גרושה, והוא ישמחה, ועי׳ תוע״ר ליראים שם, שבירא׳ם (וסמ״ג) שם מ׳ שהדרשה מהיתור: אשר לקח, וצ״ב, שהיתור הזה נדרש ללימוד שבציון 205. וע״ע חתן וכלה ציון 541 ואילך. **204.** דברים שם. **205.** משנה שם מג א; ספרי שם. ועי׳ מיוחס לראב״ד ורבינו הלל וזרע אברהם לספרי שם, בביאור אופן הדרשה, ועי׳ מנחה חריבה סוטה שם וקול סופר סוטה פ״ח מ״ד ודבר שאול (קוסובסקי) סוטה סי׳ סו אות כה,

מחזיר גרושתו

המחזיר גרושתו –מן הנישואין[206]– אינו פטור מלצאת למלחמה, שנאמר: כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה[207], ודרשו: מי שחדשה לו, יצא מחזיר גרושתו, שאינה חדשה לו[208]. המחזיר גרושתו מן האירוסין, יש מן האחרונים סוברים שפטור מלצאת למלחמה[209], שכשם שלענין איסור נשיאת נשים במועד, מפני ששמחה היא לו[210], יש חילוק בין מחזיר גרושתו מן הנישואין ובין מחזירה מן האירוסין, שאת גרושתו מן הנישואין מותר להחזיר במועד, לפי שאין שמחה אלא באשה חדשה לו[211], ואת גרושתו מן האירוסין אסור להחזיר במועד, שעדיין חדשה היא לו[212], כך לענין פטור המלחמה היא נחשבת אשה חדשה[213], ואף במחזיר גרושתו מן האירוסין שייך טעם וְשִׂמַּח אֶת אִשְׁתּוֹ[214], ואין סברא לחלק בין אם נשאה מהקידושין הראשונים או מהקידושין השניים[215]. ויש מן האחרונים שצידדו שאינו פטור מלצאת למלחמה, שכיון שנאמר: כי יקח איש אשה חדשה, צריך שתהיה חדשה ממש[216].

באשה האסורה לו

הנושא אשה האסורה לו, כגון אלמנה לכהן־גדול*, או גרושה* או חלוצה* לכהן הדיוט, ממזרת או נתינה לישראל, או בת ישראל לנתין* או לממזר*, יוצא לצבא –לסוברים שהירא מעבירות שבידו יוצא

בטעם שהוצרכו לרבות את הכונס את יבמתו. ועי' ספרי שם בתחילת הפיסקא, שנ' שהכונס את יבמתו מתרבה מ"ושמח את אשתו", ועי' פי' רבינו אליעזר נחום שם, שבתחילת הפיסקא סמכו על הלימוד שבסופה, ועי' זרע אברהם שם שצידד למחוק "שומרת יבם" מתחילת הפיסקא, וכן גי' הגר"א שם. ועי' ציונים 203, 221. **206.** על מחזיר גרושתו מן האירוסין, עי' להלן. **207.** דברים כד ה. **208.** ברייתא סוטה מד א, וכעי"ז בספרי דברים פיס' רעא. והרמב"ם מלכים פ"ז ה"י השמיט, ועי' אזנים לתורה דברים שם, שסמך על מש"כ שם ה"ח במארס את גרושתו, עי' ציון 549, ועי' ציון 200, ולפ"ז לכאו' אין לחלק ביניהם לענין מחזיר גרושתו מן האירוסין, ועי' להלן, ועי' צ"פ דלהלן שב' עניינים הם, ועי' ציון 139, שד' הרמב"ם לא נ' כן. ועי' שו"ת צ"פ (דוינסק) ח"ב סי' א אות א, לשיטתו בציון 161, שטעם הכתוב שאינו פטור מלצאת למלחמה, משום שאין בזה שמחה, ונ' כוונתו של"ש לקיים מה שנאמר בפסוק: ושמח את אשתו (שאף לה אין שמחה, או שצריך שאף הוא ישמח, ועי' ציון 185, אם הפטור הוא זכות האשה, או אף זכות הבעל), ועי' ציונים 209, 214, ועי' כתר המלך מלכים פ"ז ה"ח, שהטעם משום שכבר שימח אותה בנישואים הקודמים (ומ' שהפטור ממלחמה הוא מחמת שמחה, ועי' ציון 161), ועי' ציון הבא, ועי' שו"ת מהרי"ט ח"א סי' סד ושו"ת הלק"ט ח"ב סי' קעו. ועי' פי' רא"ג סוטה פ"ח מ"ג, שאם גירשה בתוך שנה ראשונה וחזר ונשאה, אינו יוצא למלחמה עד תום שנה לנישואים הראשונים, ועי' פסקי תשובה ח"א סי' פז בהג"ה, שהאמרי אמת נסתפק בזה, ועי' דבר שאול סוטה סי' סו אות כט, שפשוט שיוצא, ועי' שו"ת בצל החכמה ח"ד סי' עג ועד. ועי' ציון 139. **209.** עי' הלק"ט שם, בל' ראשון; עי' משכיל לדוד (פארדו) דברים שם, ועי' ציון 216; שו"ת חיים שאל ח"א סי' פא, ושכ"מ מפי' רבינו הלל לספרי דברים פיס' רעא, ומשו"ת דבר שמואל סי' רעה; חינא וחסדא ח"ב ציונים מדיני חתן סי' קה; מנ"ח מ' תקכו אות ז; עי' שד"ח מע' חתן וכלה אות כט, שכ"מ מטעם החינוך שבציון 163; עי' כתר המלך מלכים שם ה"ח, לשיטתו בציון הקודם; עי' חזו"י סוטה פ"ז ה"י, שכ"מ לכאו', וע"ש שדחה, ועי' ציון 216. וכ"מ בק"ס מלכים פ"ז, ומצ"פ ומרא"ג ופסקי תשובה שבציון הקודם. ועי' ציון 554 ואילך, לענין המארס את גרושתו מן האירוסין. **210.** ע"ע אין מערבין שמחה בשמחה ציון 14 ואילך, וע' חול המועד: נישואין ואירוסין ציון 885 ואילך, ושם בפירוש טעם האיסור בזה. **211.** ע"ע אין מערבין שמחה בשמחה ציון 32, וע' חול המועד שם, ציון 907 ואילך. **212.** ע"ע אין מערבין שמחה בשמחה ציון 33, וע' חול המועד שם, ציון 910 ואילך, מירושלמי והובא בראשונים, ועי' יד אהרן או"ח סי' תקמו בהגב"י, שצידד בד' רי"ף ורמב"ם שהם סוברים שהבבלי אינו מחלק בין מחז"ג מן הנישואין או מן האירוסין, ועי' חיים שאל שם, שתמה. **213.** עי' הלק"ט שם; עי' חינא וחסדא שם; מנ"ח שם. ועי' משכיל לדוד שם: דאילו מן האירוסין לבד היינו אשה חדשה. **214.** דברים שם, ועי' ציון 149. חיים שאל שם, ולכאו' סובר שטעם פטור נושא אשה הוא משום שמחה, עי' ציון 161, ושהחיוב במחזיר גרושתו הוא משום שאין בה שמחה, עי' ציון 208. **215.** מנ"ח שם, ועי' ציון 556. **216.** הלק"ט שם, בל' שני; עי' חזו"י שם, שכ"מ סתימת הלשון. ועי' סד"ר

לצבא[217] – ואינו נפטר על ידה[218], שנאמר: וְשִׂמַּח אֶת אִשְׁתּוֹ[219], ודרשו: אשתו הראויה לו, פרט לאלו שאינן ראויות[220], או שנתמעטו מן הכתוב: אֲשֶׁר לָקַח[221].

בנישואים שניים

היה כבר נשוי, ומתה אשתו או גירשה, ונשא אשה, אינו יוצא למלחמה[222], אבל הנושא אשה על אשתו, נראה מדברי אחרונים שדינו תלוי בטעמי המצוה של: לֹא יֵצֵא בַּצָּבָא, שלסוברים שהטעם הוא כדי שיתרחק מאשה זרה[223], יוצא למלחמה, ולסוברים שהטעם הוא שלפי שדעתו עליה לא ילחם מלב ומנפש[224], אינו יוצא[225].

בית שאינו משמש לדירה

בית הראוי לדירה ואינו משמש לדירה, כגון בית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית האוצרות, כשם שחשוב בית לענין החוזרים מערכי המלחמה, לסוברים כן[226], כך חשוב בית לענין שאין החונכו יוצא למלחמה עד תום שנה[227]. ויש מן האחרונים שכתבו שלדברי הכל אינו בכלל בית לענין החונכו, לפי שפטורו מלצאת למלחמה, לדעתם הוא משום שמחה[228], ואין שמחה אלא בבית ממש[229].

החשוב כחינוך

אופנים שונים מצינו שדנו בהם, שהם חשובים כחינוך אף בלא מגורי בעל הבית בעצמו: הקדמת שכר על ידי שוכר, חשובה כחינוך הבית, ולפיכך אם בנה בית והשכירו לאחרים, אם הקדים לו השוכר שכרו, הרי זה כמי שחנכו[230], ואינו זז ממקומו[231], אבל השכרה בלא הקדמת שכר, אינה חשובה כחינוך הבית, ולפיכך אם השכיר הבית לאחרים ולא הקדים לו שכרו, הרי זה כמי שלא חנכו[232], ואף אם נתן לו שכרו לאחר

לספרי שם, שנסתפק אם היא קרויה אשה חדשה, הואיל וחדשה היא לו לענין בעילה (ועי' ציון 209), ומ' שאם קידשה בביאה בודאי אינה קרויה חדשה, ועי' פמ"ג או"ח סי' תקמו א"א ס"ק ג, שמ' שיש בנישואיה שמחה. ועי' ציון 557, לענין המארס את גרושתו מן האירוסין. **217.** עי' ציון 596. סד"ר לספרי דלהלן. ולסוברים שמי שיש בידו עבירות בשגגה אינו חוזר, עי' ציון 634, נ"מ בדין זה כשהוא שוגג, ואף לסוברים שהירא מעבירות שבידו אינו יוצא לצבא, וכן נ"מ אם יוצא עד הספר, עי' ציונים 173, 278 ואילך. **218.** ספרי דברים פיס' רעא, ועי' הגר"א שם, שלא גרס דין זה בספרי. על הטעם שכהן שנשא חלוצה יוצא למלחמה, אף להלכה שאינה אסורה לו אלא מדרבנן (ע"ע חלוצה לכהן ציון 7 ואילך), עי' להלן ציון 574 ואילך, לענין כהן המארס חלוצה, ונ' שה"ה בנושא, וע"ש שיש הסוברים שנשנה שם בשגרת לשון, ולכאו' ה"ה כאן. על כך שנ' ששאר כהנים יוצאים למלחמה, עי' ציון 84 ואילך, על כך שנ' ששאר ממזרים יוצאים למלחמה, עי' ציון 121. **219.** דברים כד ה. **220.** עי' ספרי שם, ופי' ר' הלל ומיוחס לראב"ד שם, וכעי"ז בפי' חכם קדמון ספרדי וזרע אברהם לספרי שם, ועי' סד"ר שם, שהבין כפשט ד' הספרי שהתמעטו מ"אשה חדשה", והק' איך מ' כן. **221.** דברים שם. גי' יראה"ש סי' רכח, בספרי שם, וצ"ב, שנדרש ללימוד שבציון 205. וע"ע חתן וכלה ציון 547 ואילך. **222.** עי' ציון 208, שלא דנו אלא במחזיר גרושתו; עי' ירושלמי סוטה פ"ח ה"ו, שלמד מהדרשה שבציון 200, לרבות אלמן שנשא בתולה (ועי' שרידי הירושלמי מובא שלמדים אף לרבות אלמן שנשא אלמנה, ועי' שי"ק לירושלמי שם), ואפשר שלולא הדרשה היתה סברא לומר שעיקר האיסור בבחור שנשא בתולה ששמחתם מרובה, ועי' ירו' שם, שמתחיל בדין ארס אשה ולא נשאה, אבל בסוף דבריו מדבר על נשאה, ועי' ציונים 165, 550. **223.** עי' ציון 163. **224.** עי' ציון 159. **225.** עי' שו"ת חת"ס אה"ע ח"ב סי' קנה, וע"ש שצידד שהכל מודים לטעם שבציון הנ"ל, ועי' ציון 163. ועי' חת"ס שם, שנ' שה"ה בבית וכרם פטור, אף כשיש לו כבר בית וכרם. ועי' ציון 378. **226.** עי' להלן ציון 438 ואילך, מח' תנאים, ושם שהלכה שחשובים בית. **227.** עי' מאירי סוטה מב א. **228.** עי' ציון 161. **229.** צ"פ מתנו"ע פ"ה ה"ב, ובשו"ת (דוינסק) ח"ב סי' א. ועי' ציון 151, שי"ס שדין חונך בית, נלמד מבונה בית ולא חנכו, ולכאו' לפ"ז א"א לחלק ביניהם. ועי' ציונים 139, 208, 241. **230.** ירושלמי סוטה פ"ח ה"ד; רמב"ם מלכים פ"ז הי"ב. **231.** פ"מ שם. **232.** עי' ירושלמי שם, ומאירי סוטה מב א. ועי' גליוני הש"ס לירושלמי שם, ע"פ גי' בירו' שם, שאם היה לבעה"ב בתוכו חפצים, אם אין דרכם להינטל, חשוב חינוך אף כשלא הקדים לו שכר, וצ"ב לדעתו כשהניח חפצים ולא השכיר לאחר, אם חשוב חינוך אף בחפצים שדרכם להינטל, ועי' להלן, ועי' ציון 236 ואילך, שי"מ הירו' בע"א.

שנים עשר חדש, הרי הוא כמי שלא חנכו[233], עד עתה[234], ואף על פי שעברה שנה מאז שהשכירו, אינו יוצא לצבא עד שתעבור שנה מעת קבלת השכר[235]. וכן נעילת הבית כשמונחים בו חפציו, יש הסוברים שחשובה באופנים מסויימים כחינוך הבית, ולדעתם, הבונה בית ונתן בו חפציו ונעל עליהם, אם היו אלה חפצים שבלא הבית היה צריך לישב ולשמרם, חשובה הנעילה עליהם חינוך הבית, ואם אף בלא הבית לא היה צריך לישב ולשמרם, אינה חשובה חינוך[236], או שאם היו אלו חפצים שדרכם להיבטל לבית ואינם עומדים להינטל, הרי זה חשוב חינוכו, ואם היו חפצים שאין דרכם להיבטל לבית, ועומדים להינטל, אין זה חשוב חינוך[237].

בשאר אילנות

נטיעת חמשה אילנות מאכל, כשם שהיא חשובה כנטיעת כרם לענין החוזרים מערכי המלחמה, לסוברים כן[238], כך חשובה כנטיעת כרם לענין שאין המחללם יוצא למלחמה עד תום שנה[239], ויש מן האחרונים שכתבו שנטיעת שאר אילנות לדברי הכל אינה בכלל נטיעת כרם לענין המחללו, לפי שפטורו מלצאת למלחמה, לדעתם הוא משום שמחה[240], ואין שמחה אלא בכרם של ענבים ממש[241].

ג. החוזרים מערכי המלחמה

בנה בית נטע כרם ואירס אשה

הבונה בית ולא חנכו –לא החל לדור בו[242], על החשוב חינוך, עי' לעיל: הפטורים מחמת מקרה[243]– וכן הנוטע כרם ולא חללו –יש מפרשים שלא פדה פירותיו בשנה הרביעית[244], ויש מפרשים שלא התחיל לאכול פירותיו[245], ויש מפרשים שהיינו שלא הגיעה השנה הרביעית[246]– וכן המארס אשה ולא לקחה, חוזרים מערכי המלחמה[247].

בטעם הדין, אמרה תורה: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת חָדָשׁ וגו' פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יַחְנְכֶנּוּ[248], וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חִלְּלוֹ וגו' פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יְחַלְּלֶנּוּ[249], וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ וגו' פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקָּחֶנָּה[250]. וביארו ראשונים הטעם שחוזרים מחמת חששות אלו, שדבר של עגמת נפש

233. ירושלמי שם; רמב"ם שם. ועי' ציון 146. **234.** רמב"ם שם. ועי' מנ"ח מ' תקכו אות ה, שכשנותן לגור בחינם לזמן, אפשר שחשוב כהקדים שכרו, שאם לא היתה לו הנאה ממנו קודם, לא היה נותן. **235.** עי' לח"מ שם. אבל היה אפ"ל, שכשנשלמה השנה והתחייב בשכר, חשוב שחנכו, אף כשלא שילם עדיין. **236.** רמב"ם מלכים פ"ז ה"ג, ומנ"ח סי' תקפב בביאורו, ועי' לח"מ שם, שהוא ע"פ ירושלמי שם: נעלו, אם היו בתוכו חפצים, את שדרכו ליבטל עליה כמי שחנכו, ואם לאו כמי שלא חנכו, וכן פי' קה"ע ופ"מ שם, ועי' ציונים 232, 237, שי"מ בע"א. ומ' שהנחת חפצים לדעתם אינה חשובה חינוך, ואפשר שהיינו כשעומדים להינטל, עי' להלן. **237.** קר"א סוטה מד א, בד' ירושלמי שבציון 236, ועי' ציון הקודם, שי"מ בע"א. ומ' שהנחת החפצים בלא נעילה, אינה חשובה חינוך, ואע"פ שאין ההנחה לצורך שמירה. ועי' ציון 232. **238.** עי' ציון 493 ואילך. **239.** עי' מאירי סוטה מב א. **240.** עי' ציון 161. **241.** צפנת פענח מתנות עניים פ"ה ה"ב, ובשו"ת (דוינסק) ח"ב סי' א. ועי' ציונים 139, 208, 229.

242. רש"י דברים כ ה, וע"ע חנוך בית ציון 4, וע"ש ציון 5, שי"ס שהיינו שלא קבע בו מזוזה, וי"ס שהיינו שלא עשה בו סעודה. **243.** ציון 230 ואילך, לענין בונה בית וחנכו, ולכאו' ה"ה לענין לא חנכו. **244.** ע"ע נטע רבעי. רש"י סוטה מג א ד"ה חללו, ודברים שם ו ורמב"ן שם בפי' ב'. ועי' חזו"א שבציון 308. **245.** עי' רמב"ם שבציון 142. ועי' מאירי ברכות לה א: שמא, וחזו"א ערלה סי' יא ס"ק יט ע"פ ירו', שחללו היינו שנהג בפירות מנהג חולין. ועי' ציון 513. **246.** רמב"ן שם בפי' א, וע"ש ביאור לשון חילול לפי' זה, ועי' חזקוני וראב"ע שם, ועי' באר שבע סוטה מג ב. ועי' ציון 513. ועי' ציון 283, שי"ס שאינו חוזר אלא בשנה ד'. **247.** משנה סוטה שם; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ג-ז. **248.** דברים כ ה. ועי' חי' ר"ש היימן סי' נז וקונ' עטרת תפארת (בתוך שיעורי ר"ש היימן) סי' י, שנקטו בד' דבר אברהם ח"א סי' ח אות א, שטעם החזרה הוא כדי לחנוך את ביתו, וחלקו שכל שלא חנך את ביתו חוזר, ולא כדי לחנכו, ועי' ציון 418. **249.** דברים שם ו. **250.** שם ז.

הוא זה[251], שלא השלים את ענין המצוה בעשיית מעקה* על גג הבית, ובחילול הכרם, ובנשיאת האשה לקיום פריה־ורביה*[252]. ויש שפירשו הטעם, שהוא דואג שמא גרם מזלו לילך למלחמה, משום שהוא עתיד למות בלא שיחנך את ביתו ובלא שיחלל את כרמו ובלא שיקח את אשתו, ומתוך כך הוא ירא למות[253], או שכיון שלבו על ביתו וכרמו ועל אשתו, ולא למלחמה, ינוס[254], ויניס אחרים[255], או שמא יש עליו עבירה שבשבילה יענש זה העונש המבואר בתוכחות[256], ויזיק לאחיו שיניא את ליבם[257], או שאלו השלשה יש לחוש יותר למיתתם, שהם מזומנים לפגעי עולם יותר מאנשים אחרים, ומדת הדין מקטרגת עליהם[258], שכל מי שעולה במעלה מתגרה בו השטן ועולה ומקטרג[259]. ורבי יוסי הגלילי פירש, שהטעם שאמרה התורה שהבונה בית או נוטע כרם או מארס אשה חוזר מערכי המלחמה, הוא מפני הירא מעבירות שבידו[260] – או אף הירא כמשמעו[261] – כדי שיתלה החזרה בהם, ולא יתבייש לומר מעבירות שבידו הוא ירא וחוזר[262], שחס המקום על כבוד־הבריות*[263].

על כך שאף הקונה בית וכרם חוזר מערכי המלחמה, ועל שאר פרטי הדינים שנאמרו בכל החוזרים, עי' להלן בפרק זה, על דינים פרטיים שנאמרו בבית ובכרם ובאשה, עי' להלן: הבית הכרם והאשה.

הירא ורך הלבב

הירא ורך הלבב – על מהותו, עי' להלן[264] – חוזר מערכי המלחמה[265], וכן אמרה תורה: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו כְּלְבָבוֹ[266]. על דיניו עי' להלן: הירא ורך הלבב.

יציאתם עם יוצאי הצבא

אף אותם הראויים לחזור מערכי המלחמה, יוצאים עם יוצאי הצבא – על המחלוקת עד היכן יוצאים, עי' להלן[267] – ושומעים דברי כהן מערכי המלחמה[268] – היינו ששומעים את דברי מערכי המלחמה

251. רש"י שם ה (על בונה בית ולא חנכו, ועי' אברבנאל שם ושו"ת חיים שאל ח"א סי' פא, שה"ה לענין נוטע כרם ומארס אשה). ועי' גו"א שם, שבשביל שדעתו נחלשת עליו מפני עגמת הנפש, הורע מזלו, ודבר זה גורם לו למות במלחמה. ועי' ציונים 381, 507, 510, 512, 522, 555. **252.** אברבנאל שם, שאם מפני התאוה הגופנית, הדעת נותנת שיותר יתקנא האדם במי שיירש את הבית שכבר דר בו, ויישא את האשה שכבר לקחה. **253.** רשב"ם שם. ועי' להלן, על הירא ורך הלבב, שחוזר מערכי המלחמה. ועי' פי' רד"צ הופמן שם, שתמה על פי' זה. **254.** ראב"ע שם; רמב"ן שם; עי' החינוך מ' תקכו. **255.** ראב"ע שם; עי' החינוך שם. **256.** דברים כח ל: אשה תארש ואיש אחר ישכבנה בית תבנה ולא תשב בו כרם תטע ולא תחללנו. **257.** ספורנו שם כ ה. וכעי"ז בריב"א שם, וע"ש שזה הטעם שהקפיד הכתוב דוקא על אלו. **258.** ריקאנטי דברים שם. **259.** של"ה תורה אור פ' שופטים אות יג. **260.** משנה סוטה מד א, ועי' ספרי דברים פיס' קצב (ברוב הנוסחאות, ועי' נוסחת הגר"א שגרס כן בפיס' קצז): מפני הירא ורך הלבב, ופי' חכם קדמון ספרדי וזרע אברהם שם. **261.** עי' מלבי"ם לספרי שם. **262.** רש"י סוטה שם ד"ה לפיכך, ודברים שם ח. **263.** ספרי שם. וע"ע כבוד הבריות ציון 17. ועי' רמב"ן ורא"ם ופנים יפות שם ומנחת סוטה ומנחה חריבה סוטה מד א ותפארת ישראל סוטה פ"ח מ"ה בועז אות א ובני ציון או"ח סי' נד ס"ק ב, שפי' הטעם שבכתובים: פן ימות במלחמה וגו', לפ"ז, וע"ש שנחלקו, אם לד' ריה"ג אין הטעם כלל מחשש פן ימות במלחמה, ועי' להלן ציון 359. ועי' ציון 588. ועי' שי"ק סוטה פ"ח ה"ט, שאע"פ שהחוזרים מערכי המלחמה צריכים להביא ראיה לדבריהם, עי' ציון 293 ואילך, המתיירא מעבירות שבידו מקדים לעשות אחד משאר הדברים שחוזרים עליהם (ועי' ציון 296), כדי שלא יָדַע חטאו, וכעי"ז כ' בחי' רבינו משה מאימראן סוטה מד ב, וע"ש ישוב נוסף, ועי' שפתי צדיקים דברים שם ובני ציון שם. ועי' ספרי שם, טעם נוסף: שלא יהו ערי ישראל נשמות, ועי' פי' חכם קדמון ספרדי וזרע אברהם ותולדות אדם ומלבי"ם שם, בביאור טעם זה, ועי' ציון 360. **264.** ציון 581 ואילך. **265.** משנה סוטה מג א; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ג. ועי' להלן. **266.** דברים כ ח. ועי' ציון 285 ואילך. ועי' ציון 589, שי"מ שולא ימס הוא ציווי בפני עצמו. **267.** ציון 278 ואילך. **268.** עי' משנה סוטה מג א; עי' תוספתא שם פ"ז; עי' ספרי דברים פיס' קצג; עי' רמב"ם מלכים פ"ז ה"ב

שהכהן אומר[269], או ששומעים את דבריו שמדבר במקום ערכי המלחמה[270]– וחוזרים –לארץ ישראל[271]– ומספקים מים ומזון –לאחיהם[272], אנשי הצבא[273], למלחמה[274]– ומתקנים את הדרכים[275], ונותנים פסי העיר[276], דהיינו לחזק שערי העיר, כדי להגן עליה מפני האויב[277].

המקום שיוצאים אליו

המקום שהחוזרים מערכי המלחמה הולכים עד אליו וחוזרים משם, נחלקו ראשונים ואחרונים בדעתם: יש סוברים שהם הולכים עד המקום שעורכים בו המערכות[278], ומהם שפירשו כן דברי הספרי בדרשת הכתוב בדברי הכהן אל העם על הראויים לחזור מערכי המלחמה: יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ[279], ילך וישמע דברי כהן מערכי המלחמה וחוזר[280], שהיינו שילך למקום ערכי המלחמה וישמע שם שוב דברי הכהן[281]. ויש סוברים שאין יוצאים אלא עד הסְפר[282].

ואילך. על דברי הכהן, וצורת השמעתו לעם, ועל המחלוקת אם היו שומעים את דבריו פעמים, ע"ע מלחמה ציון 307 ואילך. **269.** רש"י שם ד"ה ה"ג. **270.** ע' ציון 281. ועי' עמק הנצי"ב שם פיס' קצד, שישמע את דברי הכהן, מהשוטרים שהם מערכי מלחמה. **271.** רש"י שם ד"ה ואלו. וע"ש, שאינם חוזרים לביתם, ועי' משך חכמה דברים כ ה, שמה שנאמר בכתוב: ילך וישוב לביתו, היינו שע"י שילך ויחזור מערכי המלחמה, ישוב לביתו בגמר המלחמה, ולא ימות בה, ועי' מלבי"ם שם אות קיא, שיכול לשוב לביתו כפעם בפעם להכין מים ומזון, וכעי"ז בהכתב והקבלה שם ה, ועי' להלן. ועי' ציון 278, שי"ס שאינם חוזרים אלא לספר, ואפשר שזו אף כוונת רש"י שם, שחוזר לספר שהוא תחילת א"י, ואפשר שרש"י לשיטתו בציון 282 (ועי' ציון 278 שי"ח בדעתו), שמתחילה לא הלך אלא עד הספר. **272.** ספרי שם. **273.** ע' רש"י שם; רמב"ם שם ה"ט. **274.** תוספתא שם. **275.** משנה שם; תוספתא שם; ספרי שם; רמב"ם שם. ועי' סד"ר לספרי דברים פיס' קצא, שהיינו הדרכים ממקום המערכה עד ערי ישראל. ועי' הכתב והקבלה שם ה, שזה נלמד מלשון הכתוב (דברים כ ה-ח): ילך וישוב לביתו, שמ' שלא ישב בקבע בביתו, אלא ילך וישוב תמיד מביתו, שכשיצטרכו אנשי החיל להספקה, ילך לספק לה, וכשיהיה להם כדי צרכם, יוכל לשבת בביתו, ועי' לעיל, ועי' מלבי"ם שם אות קיא, שביאר כעי"ז בד' ספרי שם פיס' קצד, לגי' שם: ילך וישוב ויספיק מים ומזון, ועי' ראשונים ואחרונים שבציון 281, שפירשו ד' ספרי באופ"א לגי' שלפנינו. ועי' לב שמח לסהמ"צ ל"ת נח, שטורחים ונושאים בעול עם אחיהם עד יום המלחמה עצמה (ונ' שהיינו ועד בכלל). ועי' חזקוני שם ח, שאין מספק מים ומזון אלא הירא ורך הלבב, ולא בונה ונוטע ומארס, ונ' שכוונתו לבונה וחונך ונוטע ומחלל ומארס ונושא, עי' ציון 144 ואילך. **276.** תוספתא שם. **277.** עי' הערוך ע' פס (הראשון) ורי"פ פערלא לרס"ג ל"ת קנה בדעתו; עי' חזו"י לתוספ' שם הט"ו, וע"ש שכ"מ בב"ב ח א, שפסי העיר הם לשמירה. ועי' חס"ד ומנח"י לתוספ' שם, שהיינו לתקן פסים לצורך שבת, במבואות (ע"ע מבוי ציון 233 ואילך) או בפסי-ביראות (ע"ע). **278.** רמב"ם מלכים פ"ז ה"ב-ג, וכס"מ ולח"מ שם ה"ב בדעתו; עי' ראשונים ואחרונים דלהלן. ועי' אחרונים הנ"ל, שהרמב"ם כ"כ לשיטתו שהכהן היה קורא ב' פעמים הקריאה על הראויים לחזור מן המלחמה, פ"א בספר ופ"א בערכי המלחמה, וע"ע מלחמה ציון 316, במהות הקריאה ובטעם כפילתה, ועי' חס"ד סוטה פ"ז ה"י ואו"ש שם, שהרמב"ם למד כן מתוספ' שם, ועי' רדב"ז שם. ועי' סד"ר לספרי דברים פיס' קצא, ותירוש ויצהר תפארת בנים סי' נז (כו ב), שכ"כ אף בד' רש"י שבציון 282, ועי' סד"ר שם, שציין שחזר בו ממש"כ בחס"ד שבציון הנ"ל. ועי' חס"ד שם, בטעם שאין חוזרים מיד בספר, שא"כ היו חוזרים לביתם, והרי הם צריכים לספק מים ומזון, עי' ציון 274, ועי' ציונים 271, 282, ועי' פנים יפות דברים כ ח. **279.** דברים שם ה-ח. **280.** עי' ספרי דברים פיס' קצד-קצו. **281.** עי' פי' רבינו הלל וסד"ר לספרי שם, ואו"ש מלכים שם, וצ"פ דברים שם ה (וע"ש שכ"מ בירושלמי, וצ"ב בכוונתו). ועי' עמק הנצי"ב לספרי שם. ועי' ציון 275. ועי' לב שמח לסהמ"צ ל"ת נח, וסד"ר לספרי שם פיס' קצא, שמפרשים כן ד' ספרי שם. **282.** רש"י סוטה מב ב ד"ה וחזרו ומג א ד"ה ואלו, ולח"מ וחס"ד שם בדעתו, ועי' ציונים 271, 278; מאירי שם מב א ומג א. והיינו לשיטתם, שהכתובים בקריאת הכהן אל העם על הראויים לחזור מן המלחמה, היה קוראם פ"א בלבד, בספר, וע"ע מלחמה ציון 317. ולדעתם יש לפרש: ילך וישוב, כאחרונים שבציונים 271, 275, או שהכהן אומר שדינו הוא לילך למלחמה ולשוב לביתו, עי' עמק הנצי"ב שם פיס' קצד. ועי' מאירי שם מב א, שהטעם שהיה מוטל עליהם ללכת עד הספר הוא כדי

לאחר שנה

המארס אשה, יש מן האחרונים שצידדו שאינו חוזר מערכי המלחמה אלא עד חלוף שנה מזמן הקידושין, אבל לאחר שנה, אינו חוזר, כשם שהנושא אשה והחונך בית והמחלל כרם אין פטורים מן המלחמה אלא עד תום שנה[283].

חיובם לחזור

חזרת הירא ורך הלבב מן המלחמה, שנאמר בטעמה: וְלֹא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו כִּלְבָבוֹ[284], יש מן הראשונים שמנאוה כמצות לא תעשה[285], שלא ימנע מלשוב, כדי שלא ימס את לבב אחיו כלבבו[286]. ויש מן הראשונים שלא מנאוה[287], שמפרשים את הכתוב בדרך שלילה, ולא בדרך מניעה[288], ומכל מקום, כתבו אחרונים שמסברא חובה עליו לשוב[289]. וכן חזרת שאר החוזרים מערכי המלחמה, נראה מדברי תנאים וראשונים ואחרונים שהיא חובה[290], וכן אמרו בתוספתא: ר' שמעון אומר, כל השומע דברי כהן במערכות המלחמה ואינו חוזר, לסוף שהוא נופל בחרב ומפיל ישראל בחרב, ומגלה אותם מארצם, ובאים אחרים ויושבים בארצם[291]. ויש מן הראשונים והאחרונים שכתבו שאינה חובה, אלא רשות בידם לחזור[292].

הבאת ראיה לדבריהם

החוזרים מערכי המלחמה צריכים להביא ראיה לדבריהם[293], כלומר שיביאו עדים על הבית ועל הכרם והאשה לפני שר הצבא, ואז יתן להם רשות לחזור[294], וכן הירא מעבירות שבידו, לסוברים שחוזר מערכי המלחמה[295], עליו להביא ראיה על העבירה שבידו[296],

שמשם יספקו מים ומזון, ועי' מראה כהן (אדלר) מהד' תליתאה סי' קנ, וצ"ב שמ' שחוזרים ואח"כ מספקים מים ומזון, ועי' ציון 278. **283.** עי' ציון 140 ואילך. צ"פ תרומות פ"א הכ"ג ד"ה והנה ע' סוטה. ולכאו' ה"ה בונה בית, אבל נוטע כרם, זמנו ג' שנים (ועי' מגדים חדשים ברכות לה א, ע"פ חת"ס דברים כ ובשו"ת ח"ד סי' נה, שנוטע כרם אינו חוזר אלא בשנה ד', ועי' דברי ריבות סי' רל, אבל בטו"א ר"ה ט ב מבואר לא כן, ועי' ציון 246, שי"ס שבשנה ד' אינו חוזר, ועי' דבר שאול סוטה סי' סו אות יג, אם חוזר מיד בשעת הנטיעה, או בהשרשה או בקליטה), ולראשונים שבציונים 244, 245, אפשר שהוא עד שנה אחר שנסתיימו ג' השנים. ועי' רמב"ם וירו' שבציון 341 שלא נ' כן, אבל אפשר שהוא משום שלא נתקיים התנאי, ועי' ציון 145. **284.** דברים שם ח. **285.** בה"ג בהקדמה ל"ת רסא: לא ימס את לבב אחיו, והובא ברמב"ן דברים כ ח; יראה"ש מ' רטו; רמב"ן לסהמ"צ שכחת הלאוין ל"ת י. **286.** רמב"ן דברים שם. ועי' רמב"ן לסהמ"צ שם: שנמנע האיש הירא ורך הלבב מבוא במלחמה. **287.** רמב"ם בסהמ"צ, ועי' רמב"ן שם. **288.** מגילת אסתר לסהמ"צ שם, וע"ש טעמים נוספים, ועי' מעין החכמה אח"ס בט"ע האחרון חרוז ק (רעדלהיים תקס"ד דף קכ ב), שדחאם, וע"ש שמפרש מח' הרמב"ם והרמב"ן לשיטתם בע' מלחמה ציון 356 ואילך. **289.** עי' מנ"ח מ' תקכו אות ח. ועי' מאסף בית מדרש עמ' לד ואילך מרא"א מילייקובסקי. **290.** עי' תוספתא דלהלן; עי' ספרי דברים פיס' קצד וקצה (בבית וכרם): פן ימות במלחמה, אם אינו שומע לדברי כהן, סוף שהוא מת במלחמה, ויש כת"י של הספרי שגרסו כן אף בפיס' קצו (באשה), וכן היה לפני הרא"ם דברים כ ח; עי' רש"י דברים שם (ויש דפוסים שהעתיקוהו לעיל ז, ועי' להלן), ורא"ם שם ומנ"ח שם בדעתו; עי' פנים יפות דברים שם ז, ומנחת קנאות סוטה מד א בדעתו. וכ"מ מראשונים שבציון 253 ואילך, ומאחרונים שבציון 95. ועי' ציון 319. ועי' תפא"י נגעים פי"ב מ"ה אות מ, שכ"מ מזה שהצריכה התורה הכרזת שוטר וציווי. ועי' שאר יוסף ח"ג עמ' קפג. וע"ע חובה מצוה ורשות ציון 391 ואילך. **291.** תוספ' סוטה פ"ז, וע"ש הלימוד. **292.** עי' מאירי סוטה מב א (מד א); דברי דוד דברים כ ח, וע"ש שפי' ד' רש"י שם בירא ורך הלבב, ולא בשאר החוזרים. ועי' מנ"ח שם, שנסתפק בזה, כיון שבש"ס וברמב"ם לא נזכר, ועי' מראה כהן (אדלר) מהד' תליתאה סי' קנ. ועי' בני ציון או"ח סי' נד ס"ק ב, שתלה במח' תנאים. **293.** ספרי דברים פיס' קצב; ירושלמי סוטה פ"ח ה"ט. ועי' פנים יפות דברים כ ה, שדייק כן מל' הכתוב שם. ועי' ציונים 263, 409. ועי' רמב"ם מלכים פ"ז שהשמיט דין זה, ועי' יד המלך שם הט"ו, שתמה, ועי' מנ"ח מ' תקכו אות ח, שאפשר שזה משום שפשוט שצריך ראיה, ועי' בני ציון או"ח סי' נד ס"ק ב, שהרמב"ם חולק, וע"ש מקורות נוספים, ועי' עבודת דוד סוטה מד א. ועי' מנחה חרבה סוטה שם, שנסתפק אם צריך כל דיני עדות (ע"ע) בעדות זו. **294.** רמב"ן דברים שם ח. ועי' מאסף בית מדרש עמ' לה מרא"א מילייקובסקי. **295.** עי' ציון 593. **296.** ירושלמי שם. ועי' פנים יפות שם ה, שהוא

שלולא כן היו מרבית העם חוזרים בטענות שקר[297]. אבל מי שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה, לסוברים שחוזר מערכי המלחמה[298], אינו צריך להביא ראיה, לפי שעדיו עמו[299], שהכל רואים שהוא ירא ורך לבב[300].

כשלא שייך טעם הכתוב

כמה אופנים מצינו בדברי אחרונים, שהמארס אשה לא נאמר בו דין חזרה מערכי המלחמה, משום שלא שייך בו טעם הכתוב: מלך* שארס אשה, צידדו אחרונים לומר שאינו חוזר מערכי המלחמה, שכיון שאף אם ימות במלחמה אסורה ארוסתו לאחר, לסוברים כן[301], נמצא שלא שייך בו טעם הכתוב: פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקָּחֶנָּה[302]. וכן המקדש אשה מעכשיו על תנאי שיחיה עד זמן פלוני, יש מן האחרונים שכתבו שאינו חוזר מערכי המלחמה כל זמן שלא הגיע הזמן –אף על פי שלדעתם שאר המקדש על תנאי, באופן שעל ידי התנאי חלים הקידושין למפרע, חוזר מספק קודם שנתקיים התנאי, שמא יתקיים[303]– כיון שאם ימות במלחמה יפקעו הקידושין למפרע, ונמצא שאינה ארוסתו, ולא שייך טעם הכתוב[304]. והמארס אלמנה, שחוזר מערכי המלחמה[305], ואין אומרים שכיון שאם ימות במלחמה, כיון שמתו שני בעליה, היא חשובה קטלנית*, האסורה לכל, לסוברים כן[306], ונמצא שלא שייך בה טעם הכתוב, כתבו אחרונים שזה משום שבמי שנהרג לא שייך דין קטלנית, לסוברים כן[307], או שהיינו במי שאין לו בנים ואם ימות תיפול ליבום לפני אחיו, לסוברים שביבום לא שייך דין קטלנית[308].

במלחמת מצוה

אותם החוזרים מן המלחמה אינם חוזרים אלא במלחמת הרשות, אבל למלחמת מצוה הכל יוצאים[309], ואף מלחמה שאין דינה כמלחמת מצוה לענין שאפשר לצאת אליה

לפי שאין-אדם-משים-עצמו-רשע (ע"ע). ועי' משפט המלחמה סי' יא אות ב, שהק' מדוע צריך ראיה, הלא אם משקר, הרי זו עצמה עבירה שחוזרים עליה, ועי' ציון 629. ועי' ספרי דלהלן ציון 588: עבירה בסתר, ועי' תולדות אדם לספרי דברים שם, שהיודע שיש בידו עבירה בסתר, יקדים ויבנה בית או יטע כרם או יארס אשה, כדי שיחזור בשבילם (ועי' ציון 263), ושהחשש שמא יעבור עבירה במערכות המלחמה, כשאינו יכול לחזור ע"י בניית בית וכו', חשש רחוק הוא, ועי' ציון הנ"ל, שי"מ ד' ספרי הנ"ל באופ"א. ועי' ציון 263. **297.** רמב"ן שם. **298.** עי' ציון 581 ואילך. **299.** ספרי שם; ירושלמי שם. **300.** רבינו הלל לספרי שם פיס' קצז; קה"ע שם בל' ראשון; פ"מ שם. ועי' קה"ע שם בל' שני, שפי' באופ"א. **301.** ע"ע מלך, ושם מח' תנאים אם מלך נושא אלמנתו של מלך, והלכה שאינו נושא, וע"ש שיש אחרונים סוברים שמותר לישא אלמנתו של מלך מן האירוסין. **302.** דברים כ ז. עי' ציון 250. פנים יפות דברים שם. **303.** עי' ציון 356. **304.** מנ"ח מ' תקכו אות ז; אור גדול סי' נד אות י; צ"פ תרומות פ"א הכ"ג ד"ה והנה ע' סוטה, אבל בהמשך דבריו פקפק בזה. והיינו שאע"פ שאין כאן אלא סיבה צדדית, שאין אפשרות שיתקיים טעם הכתוב, די בכך, ולדעתם אין לחוש שמא יפצע במלחמה, וימות אחר הזמן, וצ"ל שאע"פ שייצא במלחמה, כשיגיע הזמן ישוב, ואינו כקידושין שחלו במלחמה, עי' ציון 320, וכן אינו כשמע שמת אחיו אחר שנתן במשא, עי' ציון 327 ואילך. ועי' ציון 346. **305.** עי' ציון 526. **306.** ע"ע קטלנית, ושם שי"ס שאינה חשובה קטלנית עד שמתו לה ג' בעלים, וי"ס שארוסה שמת בעלה אינה חשובה קטלנית. **307.** ע"ע הנ"ל, מח' אמוראים וראשונים ואחרונים להלכה. מנחת קנאות סוטה מד א. וצ"ב שהסוברים שבנהרג מותרת, סוברים שאף שארוסה מותרת, ע"ע הנ"ל, ואולי כוונתו שנהרג במלחמה הוא כנהרג בדבר, שי"ס שמותרת לד"ה. **308.** ע"ע הנ"ל. מנחה חריבה סוטה מג א. ועי' קדושין יג ב, שיבם אינו נקרא אחר, לענין כתוב זה, וצ"ל שהכוונה אינה אלא שאין להעמיד הכתוב דוקא ביבם, ואל"כ לאחרונים הנ"ל מי שאין לו בנים לא יפטר, כיון שאם ימות לא תינשא אשתו לאיש אחר אלא ליבם. **309.** משנה סוטה מד ב ורש"י שם ד"ה בד"א; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ד. ועי' ציון 189 ואילך. ועי' עמוד הימיני סי' יד אות ז ובמאמרו בקובץ תושבע"פ ח"י עמ' מט, שהטעם שיוצאים למלחמת מצוה, הוא משום שהיא חובה המוטלת על כל יחיד, ושלא שייך בזה טעם החזרה שבציון 254 ואילך שמחשבתם נתונה לנשותיהם וביתם וכרמם, שחובה

בלא בית דין, לסוברים כן[310], חשובה מלחמת מצוה לענין שהכל יוצאים אליה, אף אותם החוזרים מן המלחמה[311]. ויש מן האחרונים שכתבו, שמלחמה שעושים כדי למעט את אויבי ישראל[312], נחלקו בה תנאים אם היא חשובה כמלחמת מצוה לענין כך שהכל יוצאים אליה[313], ויש שכתבו שלדברי הכל היא חשובה כמלחמת מצוה[314], ויש שצידדו שאפילו כבר באו הגויים אליהם, אינה חשובה מלחמת מצוה לענין זה[315]. ויש מן האחרונים שנראה שצידדו לומר שהירא ורך הלבב חוזר אף במלחמת מצוה[316], משום שטעם חזרתו הוא כדי שלא ימס את לבב אחיו כלבבו[317], וטעם זה קיים אף במלחמת מצוה[318].

כשנעשה פטורו במלחמה

המארס אשה במלחמה, כתבו אחרונים שאינו חוזר מערכי המלחמה[319], וכן נראה בירושלמי ובראשונים, שאם קידש אשה לפני המלחמה והתנה שיחולו הקידושין לאחר זמן, והגיע הזמן במלחמה, אינו חוזר[320], וכן אם קנה בית או כרם במלחמה, אינו חוזר[321] –ויש מן האחרונים שצידדו לחלוק על כל זה, ושאף המארס אשה במלחמה חוזר[322]– אבל אם שמע שמת אחיו במלחמה, חוזר[323], וכתבו אחרונים שהוא הדין אם שמע שנפלו לו בית או כרם בירושה, חוזר[324], ודוקא כשעדיין לא נתן במשא –כלומר, לא החל במלחמה[325], או לא החל להשחיז את כלי המלחמה[326]– אבל אם נתן במשא, שנינו בתוספתא שאינו חוזר מן המלחמה[327], כדי שלא ילמדו אחרים להפוך פניהם במלחמה[328], או לפי שקשה אז לפרוק העבודה מעליו ולתתה ביד אחר[329].

עליהם להתגבר על רגשותיהם ולהתעלם מעניניהם הפרטיים, וכ' שבמלחמת מצוה שאינה מוטלת על כל יחיד (ע"ש באלו מלחמות, ועי' ציון 73), נאמר דין חזרה. ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ד פ"א אות ד, שצידד בד' החשמונאים שהכריזו במלחמתם דין חזרה, ע"ע מלחמה ציון 322, שסברו שאף במלחמת מצוה נאמר דין חזרה. **310.** ע"ע הנ"ל ציון 158. **311.** כנה"ג ללשונות הרמב"ם שם פ"ה ה"א. ועי' פרי האדמה מלכים שם, שתמה. **312.** ע"ע הנ"ל ציונים 6, 41 ואילך. **313.** כנה"ג לכס"מ שם, בד' רמב"ם שם, בביאור ד' רבא בסוטה מד ב, וע"ש שצידד בד' ר' יוחנן שם; לב שלמה (הלוי) ליקוטים נפרדים עניני מנין המצוות (קנ א) ד"ה והנה עפ"י, בביאור ד' רבא שם לד' הרמב"ם. ועי' פרי האדמה שם; ערה"ש מלכים סי' עד אות ד, וע"ש שלענין שאר דינים נ' שהיא כמלחמת מצוה לד"ה; הלכות מדינה שם אות ב, בביאור ד' מאירי שם בד' רבא שם, וע"ש אות ג, שמפרש כן בירו' סוטה פ"ח ה"י. ועי' שי"ק שם והלכות מדינה שם אות ד ואילך. **314.** מקום שמואל סי' ח, בד' רמב"ם שם, לד' ריב"ל, וע"ש שמתחילה נקט בביאור הגמ' כפשטות הגמ' שלד"ה אינו כמלחמת מצוה, ומ' שם שכ"ה אף למסקנתו בד' ר' יוחנן ורבא שם. **315.** הלכות מדינה שם אות ד, ע"פ רש"י סוטה שם, ובביאור ד' החשמונאים הנ"ל. ועי' הלכות מדינה שם בד' פ"מ שם, שהוא תלוי במח' תנאים. **316.** רדב"ז מלכים פ"ז ה"ב בד' רמב"ם שם; אחרונים דלהלן. **317.** עי' ציון 266. **318.** עי' תירוש ויצהר תפארת בנים סי' נז (כז א). ועי' מנחה חריבה סוטה שם, שצידד כן בחוזר על עבירות שבידו, לסוברים כן, עי' ציון 588, שכ"ש שבמלחמת מצוה יש לו לחזור, כדי שלא יגרום החטא, וכ"כ בדרישה מחיים (מודעי) דרוש ה לנישואין (קכד א ואילך), והביא לזה הוכחות מכמה כתובים בנביאים. **319.** כ"מ מלכים פ"ז ה"ז; רדב"ז שם. ועי' חס"ד סוטה סופ"ז בביאור תוספ' שם, ואפשר שכוונתו אחר שנתן במשא, עי' להלן. ועי' אחרונים דלהלן. ועי' ציון 187, שלענין נשא אשה, יש שכ' שחשוב מחילה, ולכאו' לענין אירס, אין מחילה מועילה, עי' ציון 290. **320.** עי' ירושלמי ורמב"ם שבציון 341, שמ' שדוקא כשאמר: מעכשיו, חוזר, וכ"מ ורדב"ז שם בביאורם; קה"ע ופ"מ סוטה פ"ח ה"ו. ועי' דב"א ח"ג סי' לא (מאחיו), בהערה שניה לסי' ח, שצידד לדחות בד' הרמב"ם, ומסקנתו שמבואר כן בירושלמי שם. ועי' להלן. **321.** חס"ד שם; דב"א שם. **322.** עי' חזו"י שם הי"ב, וע"ש מה שצידד במ"ש הרמב"ם שבציון 341, לשון "מעכשיו", שהוא ל"ד. ונ' שלדבריו ה"ה אם קנה בית או כרם במלחמה חוזר. **323.** עי' ציון 536. **324.** רש"ש סוטה מד א; מנחה חריבה שם מג א. ועי' ציון 335. **325.** מנחת בכורים לתוספ' שם הי"ד; עי' חזו"י שם, בל' ראשון. **326.** חזו"י שם, בל' שני. **327.** תוספתא שם. והרמב"ם השמיט. **328.** חס"ד לתוספ' שם. **329.** חזו"י שם.

בטעם החילוק בין מארס לבין מת אחיו, נחלקו אחרונים: יש שכתבו שאחרי שנתחייב במלחמה, אין בכחו לעשות מעשה להיפטר ממנה, אבל במת אחיו לא עשה מעשה[330], והטעם שאף בקידש קודם המלחמה לאחר זמן, והגיע הזמן במלחמה, אינו חוזר, הוא משום שחשוב כאילו אירסה במלחמה[331], כיון שהיה ביכלתו לחזור בו, ולא חזר בו[332], ומהם שהוסיפו שאף אם בשעה שהכריז הכרוז: וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ[333], כבר עבר הזמן שהתנה לחלות הקידושין, אינו חוזר, שכיון שראה שנזדמנה מלחמה היה לו לחזור בו מהקידושין כדי שלא יפטר מחיובו[334]. ואף לדעה זו, גם אם אחֵר עשה מעשה במלחמה כדי לפָטרו מהמלחמה, כגון שנתן לו אחֵר בית או כרם במלחמה, צידדו אחרונים לומר שאינו חוזר[335]. ויש שכתבו שטעם חיוב המארס במלחמה, הוא משום שלא חלה עליו החלות הפוטרת אלא בשעת המלחמה[336], ומהם שכתבו, שמה שאם מת אחיו במלחמה חוזר מערכי המלחמה, היינו אם היו קידושי אחיו לפני המלחמה, שנמצא שנפלה לפניו מחמת חלות שלפני המלחמה, אבל אם נשא אחיו במלחמה, ולאחר מכן מת, ונפלה לפניו, אינו חוזר, כיון שנפלה לפניו מחמת חלות שחלה לאחר שהתחייב במלחמה[337]. ואם עשה מעשה שבאמצעותו חלה החלות למפרע קודם המלחמה, כגון שייעד אמה־העבריה* במלחמה[338], וחלה החלות למפרע, לסוברים שמעות הראשונות לקידושין נתנו[339], צידדו אחרונים שאינו חוזר[340].

המקדש בתנאי מעכשיו

קידש אשה מעכשיו ולאחר זמן, והגיע הזמן במלחמה, חוזר מן המלחמה[341], לפי שהתגלה למפרע* שקודם בואו למלחמה קידש אשה ולא לקחה[342], שכיון שאמר לה "מעכשיו", מאותה שעה היא מקודשת, אלא שלא נגמרו הקידושין עד שיגיע הזמן שקבע[343]. אבל קודם שהגיע הזמן, אינו חוזר[344], שהמקדש מעכשיו ולאחר זמן, הרי הוא כמקדש מעכשיו אם אחיה עד זמן פלוני, לסוברים כן[345], והמקדש מעכשיו אם אחיה עד זמן פלוני, אינו חוזר מן המלחמה, כיון שאם ימות במלחמה קודם הזמן הזה, אינה אשתו למפרע, ולא שייך טעם הכתוב[346]. אבל

330. כ"מ שם. ועי' דב"א שם, שצידד שמודה אף לטעם שבציון 336, ועי' להלן. **331.** כ"מ שם; עי' אחרונים דלהלן. **332.** שו"ת קדושת יו"ט סי' נ; מנ"ח מ' תקכו אות ז. ועי' דב"א שם. ועי' ציונים 343, 356. **333.** דברים כ ז. ע"ע מלחמה: סדר היציאה. **334.** קדושת יו"ט שם. ומ' שיש לו חיוב לחזור בו, כדי להשתתף במלחמה, ואולי אע"פ שאין חייב בכך, כל שלא חזר בו, חשוב כעושה מעשה במלחמה. ולכאו' ה"ה שהמארס אשה במלחמה, אף קודם הכרזת הכהן אינו חוזר. **335.** מנחה חריבה שם, לד' הכ"מ שם, וע"ש שביאר בזה הטעם שנקטה המשנה שם הדין שבציון 323 דוקא על דין המארס אשה, ולא על דין בונה בית ונוטע כרם (עי' ציון 324), משום שיש בהם חילוק בין אם נפלו לו בירושה או ניתנו לו במתנה, ועי' ציון 537 ואילך, הסברים נוספים. וצ"ב אם היינו דוקא כשזיכה לו ע"י אחר, שאם זכה בעצמו, חשוב מעשה. **336.** דב"א שם; עי' מנחה חריבה שם. וכ"מ ברדב"ז שם. וכעי"ז בקה"ע לירושלמי שם (ועי' שי"ק שם).

337. דב"א שם. **338.** עי' להלן ציון 547, שהמייעד אמה העבריה קודם המלחמה חוזר, ושיש מפקפקים. **339.** ע"ע יעוד ציון 145. **340.** דב"א שם, וע"ש שמסקנתו שאף לסברתו לעיל, שתלוי בזמן החלות, תלוי אף בזמן העשייה, וכיון שהמעשה נעשה במלחמה אינו חוזר. ועי' צ"פ נדרים פ"ז ה"ט, שנ' כמסתפק בזה אם ייעוד חשוב כמעשה. **341.** ירושלמי סוטה פ"ח ה"ו; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ז. ועי' ציונים 145, 283, 320 ואילך, 354. וצ"ב אם כ"ה אף כשכבר נתן במשא, עי' ציון 327. **342.** כס"מ שם. **343.** רדב"ז שם, ועי' חזו"י סוטה פ"ז הי"ב, שתמה מרמב"ם אישות פ"ז הי"ב, וע"ע מהיום ולאחר זמן ציון 564. ועי' להלן ציון 354. ועי' אחרונים שבציון 332, שהיינו משום שאינו יכול לחזור בו, והק' שי"ס שיכול לחזור בו, ע"ע הנ"ל ציון 565, ועי' שו"ת נחלת יהושע ח"א סוס"י יט. **344.** עי' ירושלמי ורמב"ם שם, שמ' שאינו חוזר אלא כשיגיע הזמן, ועי' אחרונים דלהלן. **345.** ע"ע הנ"ל ציון 566. **346.** עי' ציון 304. אחרונים שבציון הנ"ל.

הקונה בית או כרם מעכשיו ולאחר זמן, כתבו אחרונים בדעת הסוברים שמשמעות לשון "מעכשיו ולאחר זמן" בקנין, היא לקנין של גוף מהיום ופירות לאחר זמן[347], שחוזר מן המלחמה אף קודם שיגיע הזמן, כיון שיש לו מעכשיו קנין הגוף בבית ובכרם[348].

בספק

במקום שיש ספק אם עליו לחזור מן המלחמה או לא, כתבו אחרונים שהוא חוזר[349], ופירשו כן אותה שאמרו במקדש אשה מעכשיו ולאחר זמן, והגיע הזמן במלחמה, שחוזר מן המלחמה[350], שאף על פי שהמקדש מעכשיו ולאחר זמן הוא ספק שמא חוזר בו ממה שאמר "מעכשיו" ודעתו שלא יחולו הקידושין אלא לאחר זמן, לסוברים כן[351], ונמצא שהוא כמארס אשה במלחמה, שאינו חוזר, לסוברים כן[352], כיון שהדבר ספק שמא נתכוין להתנות תנאי[353], ולצד זה חלו הקידושין למפרע, אינו חוזר[354]. ולדעתם, במקדש בתנאי של על מנת, שאם יתקיים התנאי, להלכה חלים הקידושין למפרע, שכל האומר על מנת כאומר מעכשיו[355], אף קודם שנתקיים התנאי, כל שאפשר שיתקיים אף לאחר מיתתו ויחולו הקידושין למפרע, כגון שקידש אשה קודם המלחמה בתנאי על מנת שיהיה דבר פלוני, ואם יתקיים התנאי אף לאחר מיתתו, יחולו הקידושין, אף על פי שאפשר שלא יתקיים התנאי, ויתברר שלא היתה מקודשת, מספק חוזר מן המלחמה[356], ויש שצידדו שקודם שנתקיים התנאי אינו חוזר, כיון שעד שנתקיים התנאי אין מצוה לשבת עמה, ואין חוזרים אלא על אשה שיש מצוה בישיבה עמה[357]. ויש מן האחרונים שנראה מדבריהם שבמקום שיש ספק אם עליו לחזור מן המלחמה, אינו חוזר[358].

כשאין בהם מצוה

חזרת המארס אשה והבונה בית והנוטע כרם, נראה בירושלמי שהיא מפני המצוה שיש בנשיאת האשה ובחינוך הבית והכרם[359], וכן אמרו בירושלמי שהבונה בית

347. ע"ע הנ"ל ציון 731. **348.** מנ"ח מ' תקכו אות ז. **349.** עי' מנ"ח מ' תקכו אות ז; עי' אור גדול סי' נד אות יא. ועי' מנ"ח שם, שלסוברים שהחזרה מהמלחמה היא חובה, עי' ציון 290, סברא היא שחוזר מספק, כי ספק נפשות להקל, ואף לסוברים שהחזרה היא רשות, עי' ציון 292, סברא היא שיכול לחזור מספק. ועי' ציון 560. ועי' מנ"ח שם, שאנדרוגינוס (ע"ע) שקידש אשה (ואפשר שכוונתו למי שקידש אנדרוגינוס, אבל אנדרוגינוס לכאו' אינו יוצא למלחמה, עי' לעיל ציון 47, ואף אם יוצא מספק, כשקידש ממ"נ פטור), אם נאמר שיכול להוליד (עי' להלן ציון 374 ואילך, שהנושא מי שאינה ראויה להוליד אינו חוזר, וציון 376 שי"ח, וציון 375, שי"ס שדוקא כשאין לו אשה ובנים), אפשר שהוא חוזר מספק, ושטומטום שקידש (ואפשר שכוונתו למי שקידש טומטום, ועי' לעיל ציון 47 וע' טומטום ציון 261), אע"פ שהוא ספק איש ספק אשה, אינו חוזר כיון שאינו ראוי להוליד (ועי' לעיל). **350.** עי' ציון 341. **351.** ע"ע מהיום ולאחר זמן ציון 571. **352.** עי' לעיל ציון 319 ואילך. **353.** ע"ע הנ"ל שם. על מהות התנאי, ע"ש ציון 565 ואילך, ועי' להלן. **354.** מנ"ח שם; עי' אור גדול שם. **355.** ע"ע תנאי. **356.** מנ"ח שם, וע"ש שה"ה לענין קונה בית וכרם בתנאי. וכ"מ באור גדול שם (וע"ש אות יב, שאם התנאי הוא שלא יחזור בו עד זמן פלוני, אינו חוזר, שכיון שיכול לחזור בו, נמצא שאין הקידושין גמורים עד הגעת הזמן, ועי' ציון 332). ועי' ציון 304, הטעם שהמקדש אשה מעכשיו ולאחר זמן, אינו חוזר אלא כשיבוא הזמן ויתקיים התנאי. **357.** דב"א ח"ג סי' לא (מאחיו) בהערה שניה לסי' ח, לשיטתו בציון 378. ועי' ציון 145, שכ"כ אף לענין נושא אשה, שאין מונים לו שנה, אלא משנתקיים התנאי. ולכאו' ה"ה לענין בית וכרם, שאף בהם החזרה משום המצוה, עי' ציון 359 ואילך, ואין מצוה בחינוך וחילול מספק. **358.** עי' שו"מ תנינא ח"א סי' מו ד"ה והנה בשנת, שתמה על רמב"ם שבציון 341, למה חוזר, כיון שהוא ספק חזרה, וצידד לפרש ד' ירושלמי שבציון הנ"ל, כסוברים שהאומר מעכשיו ולאחר זמן הוא לשון תנאי, ע"ע הנ"ל ציון 564. **359.** עי' להלן. ועי' ציון 420. ועי' דב"א ח"א סי' ח אות א, שצידד שלסוברים שכולם אינם חוזרים אלא לחפות על הירא, עי' ציון 260 ואילך, חוזרים אף במקום שאין מצוה, אבל אפשר שכדי לחפות אמרו שיחזור במקום מצוה.

בחוץ־לארץ*, אינו חוזר[360], משום שנאמר: וְלֹא חֲנָכוֹ[361], ודרשו: את שמצוה לחנכו, יצא זה שאין מצוה לחנכו[362], שאין מצוה לדור בחוץ לארץ[363], ויש שצידדו לומר בדעת הבבלי והספרי, שאף על פי שאין דורשים דרשה זו אינו חוזר, שלמדים מנוטע כרם בחוץ לארץ, שאינו חוזר משום שכרם בחוץ לארץ אין שייך בו חילול[364], וצידדו לומר עוד בדעתם שהבונה בית בחוץ לארץ, חוזר[365]. וכן הנוטע כרם בחוץ לארץ, אמרו בירושלמי שאינו חוזר, משום שנאמר: וְלֹא חִלְּלוֹ[366], ודרשו: את שמצוה לחללו, יצא זה שאין מצוה לחללו[367], שרבעי* אינו נוהג בחוץ לארץ, לסוברים כן[368], או שאף על פי שנוהג בחוץ לארץ, לסוברים כן[369], מכל מקום אין מצוה לחללו[370], שאין מצוה בנחלת חוץ לארץ[371], ומותר לאבד את הפירות[372]. וכן המארס אילונית* –שאינה ראויה לילד[373]– אמרו בירושלמי שאינו חוזר, הואיל ואין מצוה לישב עמה[374], שאסור לשאת איילונית כל שאין לו אשה ובנים[375], או שהדברים אמורים לתנאים הסוברים שאיילונית היא זונה* האמורה בתורה[376], או שאף באופן שאין איסור בדבר, כגון שיש לו אשה ובנים[377], מכל מקום אין מצוה בדבר[378], וכשם שמן הכתוב: וְלֹא לְקָחָהּ[379], ולא נאמר: ולא לקח, נתמעטו נשים האסורות[380], כך נתמעטו נשים שאין מצוה בנשיאתן[381].

360. ירושלמי סוטה פ"ח ה"ד; רמב"ם מלכים פ"ז הי"ד. ועי' תולדות אדם לספרי דברים פיס' קצב, בטעם שאמרה תורה כן, ועי' ציון 263. ועי' דב"א ח"ג סי' לא (מאחיו) בהערה שניה לסי' ח, שאם נעשה ביתו שבחו"ל כבית בא"י, ע"י כיבוש רבים, ע"ע ארץ ישראל: הכיבוש, ציון 84 ואילך, חוזר עליו. **361.** דברים כ ה. **362.** ירושלמי שם. ועי' ציונים 418, 433. ועי' דב"א ח"א שם, שצידד שהדין שאין חוזרים על בית (וכרם דלהלן) שאין בו מצוה, נלמד מדין מארס איילונית דלהלן, וצ"ב. **363.** עי' קה"ע ופנ"מ שם; עי' קר"א סוטה מג ב: ליכא מצוה בקניית בית בחו"ל. ונ' שהיינו משום שחינוך הבית היינו הדירה בו, עי' ציון 242, וע"ש שי"מ חינוך הבית באופ"א. וע"ע חנוך בית ציונים 1 ואילך, 12. **364.** עי' להלן. עי' שי"ק סוטה שם, בד' ברייתא וספרי שבציון 418, שלמדו מן הכתוב הנ"ל למעט גזלן, ורמב"ם שבציון הנ"ל שפסק כדבריהם, ואעפ"כ פסק, שהבונה בית בחו"ל אינו חוזר, עי' לעיל. ועי' שי"ק שם שצידד עוד, שלומדים ב' הדינים מן הכתוב. ועי' להלן. **365.** עי' שי"ק שם, בפי' הא' בד' ברייתא וספרי שם, ועי' ציון הקודם, ועי' להלן. **366.** דברים שם ו. **367.** ירושלמי שם ה"ה. ועי' לעיל. ועי' ציונים 500, 511. **368.** ע"ע חוץ לארץ ציון 67, וע' רבעי. קר"א שם, בפי' א, ועי' להלן ציון 501; חזו"א ערלה סי' יא ס"ק כ, בפי' א. ועי' כתר המלך מאכ"א פ"י ה"ב. ועי' קר"א שם, שהק' שאם אין חילול פשוט שאינו חוזר, עי' ציון 511, ועי' ציון 512 שי"ח, ועי' כתר המלך שם. ועי' שי"ק שם, ומ' קצת שלדעתו נלמד מסברא, ולכך בזה פשוט לו שאינו חוזר, אבל אפשר שהוא סובר שבכרם גזלן לא נלמד מכתוב זה, ועי' ציון 428, ועי' כתר המלך שם.

369. ע"ע חוץ לארץ ציון 70 ואילך, וע' רבעי. **370.** קר"א שם, בפי' ב; העמק שאלה שאי' ק אות ו ומרומי שדה שם א; חזו"א שם, לד' זו, וע"ש הסבר נוסף, שהוא משום שלא נאמרה בתורה מצות חילולו. וע"ע רבעי. **371.** קר"א שם ב. ועי' חלקת יואב או"ח סי' לב ענף ב, כעי"ז לסוברים שאין תלוי בחילול, עי' ציון 512. **372.** העמ"ש שם, וכעי"ז בכתר המלך שם. ועי' חזו"א שם, שהוא משום שמותר לעשותו ספק. **373.** ע"ע אילונית. **374.** עי' ד' ר' יוסי בירושלמי שם ה"ו, ושם: הנושא את האילונית, ועי' פ"מ שם, שמפרש שהכוונה למארס, וכ"נ במאירי סוטה מב א. ועי' להלן. **375.** ע"ע הנ"ל ציון 40. שי"ק שם, בל' ב, וע"ש שצידד כן בד' הרמב"ם, ושלפיכך השמיט דין זה, שנכלל בדין המארס אשה שאינה ראויה לו, עי' להלן ציון 560 ואילך; עי' פ"מ שם. **376.** ע"ע זונה ציון 20. ערה"ש מלכים סי' עו אות יט. ולכאו' היינו שכיון שהיא זונה, אין מצוה בנשואיה אף לישראל, ועי' להלן. ולפ"ז המארס זקנה ועקרה (ע"ע הנ"ל שם), חוזר. ועי' ערה"ש שם, שביאר בזה טעם השמטת הרמב"ם, כיון שלהלכה איילונית אינה חשובה זונה, ע"ע הנ"ל ציון 28. **377.** ע"ע אילונית שם. **378.** שי"ק שם, בל' א; קר"א שם מד א; מנחת קנאות שם; עי' דב"א שם ושם, ועי' ציון 357. וכ"נ במנ"ח שבציון 349. ומ' ששאר מי שיש לו אשה חוזר, ועי' ציון 225, על נושא אשה. **379.** דברים שם ז. **380.** עי' ציון 566. **381.** קר"א שם, וע"ש שעיקר הלימוד הוא לאלו שאין מצוה בלקיחתן, ולא לאסורות; עי' קה"ע שם (ה"ד), שהירושלמי למד דין איילונית מדין אלמנה שבמשנה שבציון 560, ועי' דב"א ח"א שם בדעתו. ועי' פ"מ שם,

קידושין וקנין דרבנן

קידש אשה בקידושין דרבנן, כגון שקידש קטנה שמת אביה, וקידשוה אמה ואחיה מדעתה[382], או שקידש חרשת[383], וכן קנה בית או כרם בקנין דרבנן, נסתפקו אחרונים אם הוא חוזר מן המלחמה[384].

שותפות

כרם השייך לכמה שותפים, אמרו בתלמוד שאין חוזרים עליו[385], שלגבי כל אחד מהם אינו קרוי "כרמו"[386], שאין לך כל גפן שאין לכולם חלק בו[387], ואף אילן השייך לאדם אחד, ובא חבירו והרכיב בו כדי שיהיו פירות ההרכבה שלו, אף באופן שמחמת ההרכבה הוא חשוב כנוטע כרם[388], כיון שעל ידי ההרכבה האילן שייך לשני שותפים, אינו חוזר מחמתו[389]. וכן בית השייך לכמה שותפים, אמרו בירושלמי שאין חוזרים עליו, כיון שאין כל אחד ואחד מהם ראוי לישב בו לבדו[390]. ויש שצידדו לומר שמחלוקת אמוראים היא בירושלמי לענין בית של שותפים, שיש סוברים שחוזרים עליו, שמן הסתם יש לכל אחד מקום מיוחד להשתמש שם[391], וכן יש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים להלכה שחוזרים עליו[392], שהלכה היא שלענין השתתפות שותפים בבית אומרים יש בירירה*, וזה נכנס לתוך שלו וזה נכנס לתוך שלו[393], וכשאין בו דין חלוקה, להלכה אומרים גוד־או־אגוד*[394], ומשום כך נחשב כראוי לכל אחד ואחד[395]. על שומרת יבם שנפלה לפני כמה אחים, שהם חוזרים כולם מן המלחמה, ועל הטעם שחלוק מכרם ובית של שותפים, עי' להלן[396].

שמקור הדין מכך שנאמר (דברים שם): ילך וישוב לביתו, ומ' שהמדובר במי שמצוה לישב עמה (ועי' תורת הקנאות סוטה שם, שתמה מה נלמד מהכתובים, שם ה-ו, ילך וישוב לביתו, שנאמרו בבונה בית ונוטע כרם), ועי' מנחת קנאות שם, טעם אחר, שכיון שאין מצוה בדבר, אין עגמת נפש אם ימות במלחמה, עי' ציון 251, וצ"ב למה בבית וכרם הוצרכו לדרשה דלעיל. ועי' בני ציון או"ח סי' נד סוס"ק ב. **382.** ע"ע קדושי קטנה. **383.** ע"ע חרש ציון 74 ואילך. **384.** מנ"ח מ' תקכו אות ח, וע"ש שצידד לדמות לכהן שאירס חלוצה, לשיטתו בציון 577 שאף מה"ת אין חוזרים עליה. ועי' מנחה חריבה סוטה מג א וב. ולכאו' אפשר שאף אם בממונות מועיל קנין מדרבנן לדינים שמה"ת, בקידושין אינו מועיל. ועי' ציון 569, שיש שצידדו שאף המארס קטנה בקידושין מה"ת אינו חוזר. **385.** ר"פ בסוטה מג ב, בד' ר' ירמיה שם; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ו. **386.** סוטה שם, ועי' ציון 541. ועי' גופי הלכות מלכים שם, ודבר שאול סוטה סי' סו אות כ, שאע"פ שלא נזכר לשון "כרמו" בכתוב, למדים מדין בית של כמה שותפים דלהלן שצריך שיהיה ביתו המיוחד לו, ועי' להלן. **387.** רש"י שם ד"ה כל. **388.** ע"ע הרכבה: בעורכי המלחמה. **389.** עי' סוטה שם ורש"י שם ד"ה ולוקמא. **390.** עי' ירושלמי שם פ"ח ה"ו: ודכוותה אפי' בית אחד לחמשה אחין, תמן אין כל אחד ואחד ראוי לישב בו וכו', וקה"ע ופ"מ שם, ולח"מ מלכים שם, שהיא בעיא ופשיטות, ועי' להלן, ועי' מים חיים מלכים שם, שפי' ד' הירושלמי בע"א, ועי' שי"ק שם, שתמה עליו. ועי' כתר המלך מלכים שם, שצידד לדייק כן מל' משנה סוטה שם א. ועי' אחרונים שבציון 386, שכן אף ד' בבלי שם, ועי' גופי הלכות שם וסד"ר דברים פיס' קצה ופחד יצחק קדושין כו ב, שכ"כ אף בד' רמב"ם שם, ועי' ציון 392. ועי' גופי הלכות שם, שדין זה נלמד מלשון הכתוב (דברים כ ה): ילך וישוב לביתו, שמשמע ביתו המיוחד, וצ"ב שאף בנוטע כרם ומארס אשה (שם ו-ז) נאמר לשון זה, וכי מי שאין לו בית המיוחד לו בלבד, אינו חוזר על כרם ואשה, ועי' דבר שאול שם, שדין זה נלמד מדין החונך בית, שלמדנו מן הכתוב: נקי יהיה לביתו, עי' ציון 149. **391.** עי' באר שבע סוטה שם, בפי' ד' ירושלמי שם, שהן ב' דעות חלוקות, ועי' לעיל. **392.** כ"מ מלכים שם, בד' רמב"ם שם, ומן הטעם הנ"ל, שמן הסתם יש לכל אחד מקום מיוחד. **393.** ע"ע בירירה ציונים 240 ואילך, 244. עי' הג' עמק המלך מלכים שם; כתר המלך שם; דגל ראובן ח"ג סי' טו. ועי' כתר המלך ודגל ראובן שם, שזה שבכרם אין אומרים כן, עי' ציון 385 ואילך, הוא משום שכרם אינו מיועד להשתמש בו אלא לחלוק את פירותיו, ושהירו' הנ"ל הוא כסוברים שאין בירירה בהשתתפות שותפים בבית, ע"ע הנ"ל שם. **394.** ע"ע, מח' אמוראים אם אומרים דין גוד או אגוד, ושם ציון 9 שהלכה שאומרים. **395.** עי' עמק המלך שם; עי' בית זבול ח"א סי' לג אות טו. ועי' אחרונים הנ"ל, בטעם שאין אומרים כן אף לענין כרם, ושהירו' הנ"ל חולק על דין גוד או אגוד. ועי' דגל ראובן שם, שמשום דין גוד או אגוד אינו נחשב כראוי לכל אחד ואחד, כיון שתלוי בדעת האחרים. **396.** ציון 539 ואילך.

קניה ירושה ומתנה

הלוקח בית –בנוי[397]– או שיֵרָשׁוֹ או שניתן לו במתנה, ולא חנכו, חוזר מערכי המלחמה[398], כיון שהוא חדש אצלו[399], וכן הלוקח כרם או שירשו או שניתן לו במתנה, ולא חיללו, חוזר מערכי המלחמה[400], שכך דרשו חכמים מלשון הכתוב: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ וגו', וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וגו'[401], שהוא ריבוי, מכך שלא נאמר: מי אשר בנה וגו', ומי אשר נטע[402], או מכך שלא נאמר: האיש אשר וגו'[403]. ויש מן האחרונים שנסתפקו באין לו בבית או בכרם אלא קנין־פירות*, כגון בלוקח בית בזמן שהיובל* נוהג, או במקבלו אז במתנה, אם חוזר[404].

קנין זמני

המקבל בית במתנה על מנת להחזיר, ולא חנכו, יש מן האחרונים שכתבו שהוא חוזר מערכי המלחמה, לפי שעתה הוא שלו[405], ויש שנסתפקו בדבר, שמא לפי שאינו אלא לזמן, אין בו שמחה של חינוך[406]. ואם שכר בית ולא חנכו, יש מן האחרונים שצידדו שאינו חוזר מערכי המלחמה[407]. ויש מן האחרונים סוברים שהשואל בית חוזר מערכי המלחמה[408].

מכר וחזר ולקחו

מכר בית וחזר ולקחו, ולא חנכו, יש מן האחרונים סוברים שאינו חוזר מערכי המלחמה, כשם שהמארס גרושתו אינו חוזר[409], מהם שכתבו שאינו דומה לבית שנפל וחזר

397. רש"י סוטה מג א ד"ה ואחד. **398.** משנה סוטה שם; ספרי דברים פיס' קצד; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ה. **399.** רש"י שם. ועי' שושנים לדוד שם פ"ח מ"ב, שהמשנה נשנתה בדרך לא זו אף זו, שאף היורש, שמן הסתם נהנה קצת מן הבית בחיי מורישו, מ"מ הוא חשוב חדש אצלו, ועי' ציון 405. ועי' קונ' עטרת תפארת (בתוך שיעורי ר' שלמה היימן) סי' י-יא. **400.** משנה שם; ספרי שם פיס' קצה; רמב"ם שם ה"ו. ועי' שו"ת בית אפרים או"ח סי' נו, שצידד שנטע חצי כרם ולקח חצי כרם אין מצטרפים. ועי' שערי תורת בבל סוטה שם, שנסתפק אם היינו כשקנאו קודם שחיללו המוכר, וכן נקט בשיעורי היום שם, ועי' חלקת יואב או"ח סי' לב ענף ב, שהלוקח אחר חילול חוזר שנה כדין נטע כרם וחיללו, עי' ציון 144 ואילך, ועי' ציון 409. **401.** דברים כ ה-ו. ספרי שם ושם; ברייתא שם א וב. **402.** עי' רש"י שם ד"ה מי האיש, בבית, וסד"ר שם, שה"ה בכרם, ועי' סד"ר שם ומלבי"ם שם, בביאור הדרשה, ועי' רש"ש שם, שהוא מהריבוי: אשר, ועי' ציון 533, וע"ע מדות שהתורה נדרשת בהן ציון 148, ועי' תולדות אדם לספרי שם, שאין לפרש כן, ע"ש הטעם. ועי' חיים שאל ח"א סי' פא, שברש"י שבציון 398, ור' הלל לספרי שם, נ' שנלמד מלשון הכתוב: בית חדש, שמ"מ חדש הוא אצלו, וע"ש הטעם שהוצרכו לשני הלימודים. **403.** עי' ירושלמי שם פ"ח ה"ד: ת"ל האיש מי האיש, ואהלי יהודה לספרי שם (פיס' מו) בפירושו. **404.** מנ"ח מ' תקכו אות ו. וצ"ב להעמיד הכתוב המרבה קנה, דוקא בזמן שאין היובל נוהג. ועי' מנחה חריבה סוטה שם ודבר שאול שם סי' סו אות יב, וע"ש על קונה בית בבתי ערי חומה ובתי החצרים, תוך שנתם. ועי' ציון 406 ואילך. **405.** שושנים לדוד סוטה פ"ח מ"ב, וע"ש שפי' שזהו מה שחידשה המשנה שבציון 398 בדין ניתן לו במתנה, ועי' ציון 399. וכ"נ לאחרונים שבציון 408. ולכאו' כ"ה אף בכרם, שאף בזה הזכירה המשנה ניתן לו במתנה, וכן בשאר דינים דלהלן. **406.** מנחה חריבה שם מב א, וע"ש שדימה לדין שבציון 476, וצ"ב, שהדין שם אינו להלכה, עי' ציון 484. וצ"ל שאע"פ שטעם החזרה מערכי המלחמה אינו משום שמחה, עי' ציון 251 ואילך, כל שאין בו שמחה, אין שייכים בו הטעמים הנזכרים שם. **407.** עי' אהלי יהודה לספרי שופטים פיס' מו (קצה), ודייק כן מלשון המשנה שבציון 398, שאינו חוזר אלא על קניה ירושה ומתנה; פחד יצחק קדושין כו ב, וע"ש שהוסיף שלא עדיף מבית של שותפים, עי' ציון 356. ולכאו' כ"ש לגבי שאלה, וכ"נ בפחד יצחק שם. ועי' אחרונים שבציונים 404, 406. **408.** עי' יהודה יעלה ח"א או"ח סי' קצב, שהוא נחשב "לכם". וע"ע לכם ציון 627 ואילך. ולכאו' כ"ש לענין שכירות. **409.** עי' ציון 549. מל"מ מלכים פ"ז ה"ח: נראה; תוס' רע"א סוטה פ"ח מ"ג; פרי האדמה שם; כתר המלך שם; תורת הקנאות סוטה מג א, שאל"כ זה דבר קל לעשותו, ולמה צריך ראיה לדבריו, עי' ציון 293. וכן צידדו לומר קר"א סוטה שם ושרידי אש ח"ג סי' קטז, לסוברים שבית שנפל ובנאו אינו חוזר עליו, עי' ציון 460 ואילך, ועי' להלן, ועי' שי"ק סוטה פ"ח ה"ד, שצידד כן לסוברים שבית שנפל ובנאו חוזר עליו, עי' להלן, שלדעתם הכתוב "אשר בנה" מיותר למעט מכר וחזר ולקחו, וע"ש גירסתו בירושלמי שם לפ"ז, ועי' להלן. ולכאו' דוקא כשחנכו קודם שמכרו, ועי' ציון 554, במחזיר גרושתו מן

ובנאו שחוזר, לסוברים כן[410], שכיון שבנאו מחדש הרי הוא חדש ממש[411], ומהם שכתבו שזה דומה לבית שנפל וחזר ובנאו, שלדעתם להלכה אינו חוזר[412]. ויש שצידדו לומר שהוא חוזר[413], שאין למדים ממארס גרושתו, משום שנתמעט מגזירת הכתוב[414], או משום שלא היתה רשות אחרים עליה בינתיים[415].

גזילה

הגוזל בית, ולא חנכו, אינו חוזר מערכי המלחמה, שנאמר: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ[416], ומכך שלא נאמר: ולא חנַך, אלא נאמר: ולא חנכו –שהרי זה מיעוט, חנכו לזה ולא לאחר[417]– דרשו: פרט לגזלן[418]. ואמרו בתלמוד, שלסוברים שהירא מעבירות שבידו חוזר מערכי המלחמה[419], לא אמרו שגוזל בית אינו חוזר אלא כשעשה הגזלן תשובה ונתן דמי הבית לנגזל, ואף על פי כן אינו חוזר מן המלחמה, ואינו חשוב כלוקח, לפי שבא בידו בתחילה בתורת גזילה –ואין מצוה לחנוך בית כזה[420]– אבל כשלא עשה תשובה, או לא נתן דמי הבית לנגזל, חוזר מחמת עבירה שבידו[421], יש סוברים שהיינו אף באופן שנתרצה הנגזל לקבל דמים ולהניח החפץ ביד הגזלן[422], ואינו חשוב כלוקח, שלא נתרצה הנגזל אלא בעל כרחו, משום שלא היה בידו להוציא החפץ מהגזלן[423], ויש סוברים שהיינו דוקא באופן שהגזלן קנה את הבית מחמת הגזילה קודם נתינת הדמים

האירוסין. ולכאו' ה"ה לגבי כרם, לצד שאף הלוקחו אחר שהתחלל חוזר, עי' ציון 400, אבל כשלקחו קודם שהתחלל, לכאו' חוזר לד"ה. **410.** עי' ציונים 456, 474. מל"מ שם; כתר המלך שם. **411.** כתר המלך שם. ועי' ציון 459, שי"ס שאינו חשוב חדש, אלא כשבנאו בעצים אחרים. ועי' לעיל שי"ס שהתמעט מדרשה, ואף לדבריהם צריך טעם למה התמעט רק בחזר ולקחו, ולא בחזר ובנאו. **412.** עי' ציון 475. פרי האדמה שם. ועי' קר"א ושרידי אש שם. **413.** מל"מ שם: מיהו אפשר. וכן צידדו לומר קר"א ושרידי אש שם, לסוברים שבית שנפל וחזר ובנאו חוזר עליו, ועי' לעיל, ועי' שי"ק שם, שצידד לומר כן לסוברים שבית שנפל ובנאו אינו חוזר עליו, שלדעתם הכתוב "אשר בנה" אינו מיותר למעט מכר וחזר ולקחו, ועי' לעיל. **414.** עי' ציון 550, עי' מל"מ שם: דשאני אשה דכתיב בה חדשה וכו', והיינו שמהכתוב: חדשה נתמעט מחזיר גרושתו מגזה"כ, עי' ציון הנ"ל, ועי' חיים שאל ח"א סי' פא ויצחק ירנן מלכים שם ה"ו ותירוש ויצהר קו' תפארת בנים סי' נז לרמב"ם שם ה"ה, שתמהו שאף בבית כתוב "חדש", ועי' פרי האדמה שם, שצידד ליישב שכוונת המל"מ שתיבת "חדש" לענין בית אינה מיעוט אלא פירוש, ע"ש כמה אופנים בזה, ועי' שו"ת ר"ע הילדסהיימר ח"א או"ח סי' פח ושו"ת בית יצחק יו"ד ח"ב סוס"י קטז ושו"ת אבני חפץ סי' כז אות ה. **415.** תירוש ויצהר שם. ועי' ציון 559, שי"ס שאף מחזיר גרושתו שנישאת לאחר, לא נתמעט אלא מחמת האיסור. ועי' שרידי אש שם, שאפשר שבאשה עיקר השמחה בגוף חדש, ובבית עיקר השמחה בקנין חדש. **416.** דברים כ ה. **417.** רש"י סוטה מג א ד"ה ולא חנכו. **418.** עי' ספרי דברים פיס' קצד; ברייתא סוטה שם; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ה. ועי' דבר אברהם ח"א סי' ח אות א, שהמיעוט נצרך לגוזל בית שבנה אחר בקרקעו, שבודאי אין חוזר לחנוך בית שאינו שלו, ועי' ציון 248, ועי' חזו"י סוטה פ"ז ה"י, שג"כ צידד כן, משום שאין סברא שיחזור בשביל בית שאינו שלו, וע"ש שצידד עוד, שהיינו באופן שנשתקע שם הבעלים מן הבית, ע"ע יאוש ציון 629 ואילך, ועי' תורת הקנאות שם א, ותירוש ויצהר מלכים פ"ז ה"ו, שהעמידו באופן אחר, ועי' אחרונים שבציון 433, שכל שלא נתן דמיו אינו חוזר מסברא, והכתוב נצרך לאופן שנתן דמיו. ועי' דב"א שם, שתמה לירו' שבציון 362, למה צריך למעט גזלן, ועי' להלן, ועי' דב"א ח"ג סי' לא (מאחיו) בהע' הב' לסי' ח, ועי' שי"ק סוטה פ"ח ה"ד, שמ' שלד' הירו' הנ"ל, הממעט דבר אחר מהכתוב: ולא חנכו, חוזר על בית גזול, וצ"ב. **419.** עי' ציון 579 ואילך. **420.** מנחה חריבה שם ב. ועי' ציון 359 ואילך. **421.** סוטה שם. ועי' טוב עין סי' ו ד"ה ותבט, בטעם שצריך תשובה והחזרת דמים, ועי' ציון 643. ועי' סד"ר לספרי שם, שאף לטור חו"מ שעא, שכיון שלאו של "לא תגזול" אינו שייך בקרקעות (ע"ע גזל ציון 331), הגוזל בית מחבירו ולא נשתמש בו אינו עובר על "לא תגזול", מ"מ יש בזה עבירה דרבנן, והגמ' שם דנה לריה"ג הסובר שחוזרים אף על עבירה דרבנן, עי' להלן ציון 608 ואילך, ועי' שו"מ קמא ח"א סי' קכז, והר צבי ב"מ סא א, שפי' באופנים אחרים. **422.** סד"ר שם, וע"ש שבלא הסכמת הבעלים אינו זוכה בקרקע כיון שאינה נגזלת ולעולם היא ברשות בעליה, ועי' להלן; עי' אחרונים דלהלן. **423.** מצפה אריה סי' כו.

–כגון שנשתקע שם הבעלים ממנו, שכבר קנאו הגזלן[424], או כגון שגזל אבנים וקבען בבנין, שקנאן משום תקנת־השבים*[425]– ואינו צריך אלא ליתן דמים, אבל אם לא קנה את הבית קודם נתינת הדמים, הוא כלוקח גמור, וחוזר[426]. וכן הגוזל כרם, ולא חיללו, אינו חוזר מערכי המלחמה[427], כשם שהגוזל בית ולא חנכו אינו חוזר[428], וכתבו אחרונים שהיינו אפילו כשנתן דמיו, כדין הגוזל בית, לסוברים כן[429], ויש מן האחרונים שכתבו שאם נתן דמיו חוזר עליו, אף לסוברים שהגוזל בית ונתן דמיו אינו חוזר עליו, שלא חידשה התורה כן אלא בבית, אבל כרם שהוא גדל והולך ובכל יום מתחדשים שריגים, כל מה שגדל לאחר שנתן דמים, שלו הוא, ולא בא לידו בתורת גזילה[430].

לסוברים שהירא מעבירות שבידו אינו חוזר[431], נחלקו אחרונים בדעת ראשונים: יש סוברים שכיון שלדעתם הכתוב שדרשו ממנו שגזלן אינו חוזר מערכי המלחמה, נצרך ללמד על גזלן שלא עשה תשובה, אם גזל בית ועשה תשובה ונתן דמיו, הוא כלוקח, וחוזר מערכי המלחמה[432]. ויש סוברים שאף לדעתם אינו חוזר מערכי המלחמה, שהכתוב שדרשו ממנו שגזלן אינו חוזר מערכי המלחמה, אינו נצרך ללמד על גזלן שלא עשה תשובה, שכיון שלא נתן דמים סברא היא שאינו חוזר משום קרקע שאינה שלו[433].

בחוץ לארץ

על הבונה בית ונוטע כרם בחוץ לארץ, עי' לעיל[434].

ד. הבית הכרם והאשה

בית שאינו משמש לדירה ושאינו ראוי

הבונה בית שאינו משמש לדירה, אבל הוא ראוי לדירה, נחלקו בו תנאים: לדעת תנא קמא חוזרים עליו[435], וכן הלכה[436], שנאמר: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ[437], ודרשו: אין לי אלא בית, מנין לרבות בית התבן ובית הבקר ובית העצים ובית האוצרות –לאוצר יין שמן ותבואה[438]– תלמוד לומר: אשר בנה, מכל מקום[439], והיינו מכך שלא נאמר: אשר בית בנה, דורשים בנה מכל מקום[440], שהרי לא הזכיר בית עדיין[441]. אבל הבונה בית שאינו ראוי לדירה, כגון בית שער* אכסדרה*

424. ע"ע יאוש ציון 629 ואילך. מרחשת קונ' יאוש ענף ה אות ד. **425.** ע"ע גזל ציון 103 ואילך, וע' תקנת השבים. מנחה חריבה סוטה מג א. **426.** מנחה חריבה ומרחשת שם. **427.** רמב"ם שם ה"ו. וכ"נ ברש"י סוטה שם ד"ה כאן, ועי' ציון 523, וע' הרכבה ציון 133. **428.** כ"מ ולח"מ שם, ועי' באר שבע סוטה שם, שלמדים כן מן הכתוב דברים שם ו: ולא חללו, כשם שלמדו לענין בית מן הכתוב שם ה: ולא חנכו, עי' לעיל, וכעי"ז נ' ברש"י שם, ועי' לח"מ שם, שלמדים כן מבית בלי דרשה מיוחדת בכרם, וע"ש שצידד כן בפי' ד' כ"מ שם, ועי' שי"ק שבציונים 364, 368, ועי' להלן. **429.** עי' לעיל. קר"א סוטה שם א, שאל"כ פשיטא, עי' לעיל, וצ"ב אם כוונתו שאף בכרם למדים כן מיתור הכתובים, עי' ציון הקודם, או שכוונתו להוכיח מרמב"ם שהוצרך לכתוב כן; דב"א שם ותורת הקנאות שם ב, וע"ש שאם הבריך בזה, חוזר. ועי' חזו"י סוטה פ"ז ה"י. **430.** בית אפרים שם, ועי' לעיל שי"ס שאף בכרם למדים כן מן הכתובים. **431.** עי' ציון 596 ואילך. **432.** לח"מ מלכים שם ה"ז ומנ"ח מ' תקכו אות ה ובית אפרים או"ח סי' נז ודב"א ח"א שם, בד' רמב"ם שם ה"ה. ועי' לקוטי הלכות סוטה פ"ח עין משפט אות צ, שנסתפק בזה. ועי' דב"א ח"ג שם, שדוקא כשהחזיר קודם המלחמה. **433.** קר"א סוטה שם, וע"ש שהוסיף שקרקע אינה נגזלת; תירוש ויצהר מלכים שם ה"ו. ועי' דב"א ח"א שם, שמתחילה צידד כן, מחמת קושייתו שבציון 418. וכ"נ בטוב עין שם. ועי' ציון הנ"ל, שיש שפי' הטעם שהוצרך הכתוב אף כשלא נתן דמים. **434.** ציון 362 ואילך. **435.** עי' משנה סוטה מג א (בסתם): אחד הבונה בית התבן בית הבקר בית העצים בית האוצרות, ועי' להלן; עי' ת"ק בברייתא שם; ברייתא בירושלמי שם פ"ח ה"ד (בסתם); ספרי דברים פיס' קצד (בסתם). **436.** רמב"ם מלכים פ"ז ה"ה. **437.** דברים כ ה. **438.** רש"י שם ד"ה בית האוצרות. ועי' שושנים לדוד שם מ"ב. **439.** ברייתא שם. **440.** רש"י שם ד"ה מי האיש. **441.** תוי"ט שם. ועי' פי' רבנו הלל לספרי שם, שמ'

ומרפסת –העשויים לדריסת רגל, ואינם ראויים לדור בהם[442]– אינו חוזר מערכי המלחמה[443], משום שנאמר: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ, ודרשו: מה בית הראוי לדירה, אף כל הראוי לדירה[444]. ולדעת רבי אליעזר בן יעקב אף הבונה בית הראוי לדירה ואינו משמש לדירה אינו חוזר, שלדעתו בית כמשמעו[445] –שהוא בית דירה[446]– ולא בית התבן ובית הבקר ובית האוצרות[447], שאינו דורש את הלימוד מאשר בנה בית[448], ולכך אינו חוזר אלא על בית חשוב, שעיקר דירתו של אדם בו[449].

בית קטן

בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות, אין חוזרים עליו מערכי המלחמה[450], לפי שאינו קרוי בית[451]. בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות, אבל יש בו כדי לרבע ארבע אמות על ארבע אמות, לסוברים שהוא חשוב בית לענין חיוב קביעת־מזוזה*[452], כתבו אחרונים שהוא הדין שחוזרים עליו מערכי המלחמה[453], ולסוברים שאינו חשוב בית לענין חיוב קביעת מזוזה[454], כתבו אחרונים שאין חוזרים עליו[455].

נפל ובנאו

בית שנפל ובנאו, לדעת חכמים חוזר עליו, אף אם לא חידש בו דבר[456], שאף על פי שנאמר: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חָדָשׁ[457], הרי הבנין חדש וניכר[458], או שהדברים אמורים כשבנאו באבנים ועצים אחרים, ולכך נחשב בית חדש[459]. ולדעת ר' יהודה, אם חידש בו דבר, חוזר, ואם לא חידש בו דבר, אינו חוזר[460], שנאמר: אשר בנה[461], ודרשו: פרט לשנפל ביתו ובנאו[462], או לפי שאינו חדש

קצת שהדרשה היא מהמשמעות. וע"ע בית ציון 45. **442.** רש"י שם, ועי' רש"י שם ד"ה בית שער, שהוא מקום העשוי להסתופף שם שומר הפתח, ועי' תוי"ט שם מ"ג, שמ"מ אינם ראויים לדור בהם, אלא להסתופף בהם לפי שעה. ועי' רש"י יומא יא ב ד"ה בית שער וד"ה מרפסת וד"ה אכסדרה, וסוכה ג ב ד"ה מרפסת. **443.** עי' משנה ובריית‍א סוטה שם; ירושלמי שם; ספרי שם; רמב"ם שם. **444.** בריית‍א סוטה שם; עי' ירושלמי שם; עי' ספרי שם. וע"ע אכסדרה ציון 40 ואילך וע' בית ציון 39 וע' בית שער ציון 58 ואילך. ועי' רמב"ן דלהלן ציון 490, שנ' שהטעם שאינו חוזר על בית שער וכו' הוא משום שאינם חשובים, וצ"ב. **445.** עי' בריית‍א שם (לגי' הדפוסים, ועי' דק"ס מהד' מכון התלמוד הישראלי, שבכל כתה"י לא הובאו ד' ראב"י, ושכ"מ מרש"י שלא פי' עליו דבר, כפי שפי' להלן ציון 506 לענין כרם, ועי' מנחת סוטה שם ב). **446.** עי' רמב"ם רוצח פי"א ה"א, לענין מעקה: והוא שיהיה בית דירה, אבל בית האוצרות וכו', וע"ע בית ציון 43 ואילך. **447.** טו"א ר"ה ט ב וגבו"א יומא יא א; מלא הרועים ור"ש מדעסויא סוטה שם. ועי' מלה"ר שם, שצידד בתחילת דבריו שראב"י אינו חולק בדין אלא בלימוד, וע"ש שדחה. **448.** טו"א וגבו"א שם. **449.** טו"א שם. **450.** בריית‍א סוכה ג א; ירושלמי סוטה פ"ח ה"ד; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ה. ועי' מנחה חריבה סוטה מג ב, שכשאינו גבוה י"ט אין חוזרים עליו. **451.** גמ' סוכה שם ב; עי' ירושלמי שם. וע"ע דירה ציון 1, וע' בית ציון 9, וע' ארבע אמות ציון 38. **452.** ע"ע, ושם מח' אחרונים בד' הרמב"ם. **453.** עי' שו"ת מהרלב"ח סי' קי, וכנה"ג ללשונות הרמב"ם שם בדעתו. **454.** ע"ע הנ"ל. **455.** כנה"ג שם. **456.** עי' תוספתא סוטה פ"ז. וכ"מ במשנה דלהלן, שחכמים חולקים על ר"י הסובר שאינו חוזר, וכן מבואר בראשונים שבציון 474, ועי' מל"מ מלכים פ"ז ה"ח, שתמה על רמב"ם שבציון הנ"ל, מנין שחכמים חולקים, ועי' יצחק ירנן שם ה"ז וחיים שאל ח"א סי' פא וקר"א סוטה מג א ועמודי אש סי' ב אות יא, שתמהו שנעלמו מעיניו ד' התוספ'. ועי' ציון 411 ואילך. **457.** דברים כ ה. **458.** חס"ד שם ה"י, וכתר המלך מלכים שם, וע"ש ושם שלפיכך אינו דומה לדין מחזיר גרושתו שאינו חוזר, עי' ציון 549 ואילך, שאין שום חידוש בגוף האשה, ועי' להלן. **459.** עי' שו"ת חת"ס או"ח סי' קנו: אולי, שכשבונה באותם העצים והאבנים עצמם, דומה למחזיר גרושתו, ועי' לעיל ולהלן. ועי' שו"ת צ"פ (דוינסק) ח"ב סי' א אות א שכ"כ בד' הירו' (ועי' ציון 551), ויד אליעזר ח"ב סי' יב, ועי' ציון 468. ועי' אחרונים שבציון 411 ואילך, שנ' שאף כשבנה באותם עצים חוזר. **460.** עי' משנה דלהלן; תוספתא שם; ירושלמי סוטה פ"ח ה"ז. על מהות החידוש, עי' להלן. ולכאו' דוקא כשחנכו קודם שנפל. ולכאו' בכרם, כיון שיש בו דין ערלה ורבעי, חשוב דבר חדש, אף בנטעו על מכונו. **461.** דברים שם. **462.** ירושלמי שם ה"ד, ועי' קה"ע ופ"מ שם ויצחק ירנן שם, שהיינו לד' ר"י,

אצלו[463]. ולפיכך לדעתו, הבונה בית על מכונו –שסתרו ובנאו במידה הראשונה[464]– אינו חוזר[465], ואף אם סדו בסיד או פתח בו חלונות, אינו חוזר[466], שלא הוסיף דבר בגוף הבית[467], אבל אם הוסיף בו דימוס אחד, אמרו בתלמוד שחוזר[468], דהיינו שאם הוסיף שורה של אבנים בגובה או בעובי, נקרא בית חדש מחמתה[469], וברושלמי אמרו שחידש בו דבר היינו שהיה גדול ועשאו קטן[470], או היה אחד ועשאו שנים[471], שהרי נשתנה[472], ואינו על מכונו[473]. להלכה נחלקו ראשונים ואחרונים בדעתם: יש סוברים שאף אם לא חידש בו דבר חוזר[474], ויש סוברים שאינו חוזר[475].

בית שאינו מתקיים

הבונה בית לבנים בשרון, לדעת ר' אליעזר אינו חוזר מערכי המלחמה[476], משום שמחדשים אותו פעמיים בשבוע[477], ונחלקו ראשונים, יש שכתבו שמחדשים אותו פעמיים בשבע שנים[478], משום שהקרקע שם אינה יפה ללבנים[479], ולפיכך אינו חשוב בר קיימא[480], ויש שפירשו שמחדשים אותו פעמיים בשבוע ממש, משום שהלבנים שם אינן מתחברות בסיד או בטיט, ואינו חשוב בית דירה[481]. ולדעת חכמים חוזר מערכי המלחמה[482], שלדעתם הוא נחשב בית דירה[483], וכן הלכה[484].

מנין האילנות

הנוטע כרם אינו חוזר עליו מערכי המלחמה, אלא אם כן יש בו חמשה אילנות[485], שנאמר: וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם[486], מה כרם

ועי' פ"מ ויצחק ירנן שם בביאור הדרשה, ועי' להלן. ועי' ציון 409, בדרשה מכתוב זה לד' חכמים. **463.** רש"י סוטה שם ד"ה על מכונו, וע"ש, שלפיכך הוא גרוע מהלוקח והיורש שבציון 398, שמודה ר"י שחוזר. ועי' יד אליעזר שם, שצידד לפרש כן אף בד' ירושלמי דלעיל. **464.** רש"י שם. **465.** משנה שם. **466.** ירושלמי שם. **467.** קה"ע שם. **468.** ברייתא שם מד א. ועי' יד אליעזר שם, שברייתא זו וירושלמי דלהלן, דנים אף לד' חכמים, בתוספת הבנין שמודים חכמים שחוזרים מחמתה מן המלחמה אף כשעשאה מאותם עצים ואבנים, עי' ציון 459. **469.** רש"י שם ד"ה אם הוסיף. **470.** ירושלמי שם ה"ז, וצ"ב אם חולק על ברייתא דלעיל. ועי' טל תורה שם, שהיינו כעין ד' רש"י שבציון הקודם, שהוסיף בעובי הבנין, וממילא נעשה החלל קטן, אבל אם בנה בית בשטח קטן יותר, אינו נקרא חידוש. **471.** ירושלמי שם, לפי' פ"מ שם, וכן צידד קה"ע שם בל' שני. ועי' טל תורה שם, שצידד שהיינו שעשה מחיצה באמצע הבית, שהרי זו הוספה. ועי' ל' ראשון בקה"ע, שכוונת הירושלמי שאינו חוזר עליו, משום שלא הוסיף דבר בגוף הבית. **472.** קה"ע שם. **473.** פ"מ שם. **474.** פהמ"ש לרמב"ם סוטה שם מ"ג, ושי"ק סוטה שם וחס"ד שם וסד"ר דברים פיס' קצז ד"ה ומ"ש ולא לקחה, בד' רמב"ם מלכים שם ה"ה, שסתם שהבונה בית חוזר, ומ' אף בונה על מכונו, ועי' להלן; מאירי שם מב א; עמודי אש שם, שכ"מ מאגודה סוטה שהשמיט ד' ר"י. ועי' שו"ת חת"ס שם. ועי' בן יהוידע ערובין נג א. **475.** עי' רדב"ז מלכים שם הי"ב ופרי האדמה שם ה"ח, בד' רמב"ם שם ה"ה, ועי' פרי האדמה שם, שהרמב"ם חזר בו ממש"כ בפהמ"ש, משום שדומה לדין מחזיר גרושתו, ועי' לעיל; עי' מל"מ שבציון 456, ושם שכ"מ מגמ' וירושלמי שם שמפרשים דברי ר"י, עי' לעיל, ושם שי"מ שנ"מ אף לד' חכמים; משנה לחם (ליעב"ע) ברכות פ"ט מ"ג; עמודי אש שם, בד' רע"ב שם מ"ד, שלא כ' שאין הלכה כר"י. ועי' תירוש ויצהר מלכים שם, שהרמב"ם נסתפק להלכה, ולפיכך סתם. ועי' ציון 412. **476.** משנה סוטה מג א. ועי' ציון 406. **477.** ברייתא שם מד א; ירושלמי שם פ"ח ה"ז. ועי' תוספ' שם פ"ז: פעם אחת בשבוע, ועי' גליוני הש"ס סוטה שם, שנסתפק לגירסא שלפנינו מה הדין במקום שמחדשים את הבתים פעם בשבוע. **478.** רש"י שם מג א ד"ה אף הבונה, ומד א ד"ה בשבוע; מאירי שם מב א בל' שני, בשם י"מ. ועי' מאירי שם, שלא יראה כן, וצ"ב אם כוונתו שמשום כן לא נחשב שאינו בר קיימא, או שלא יראה שבבית שאינו בר קיימא אין חוזר, ועי' להלן. **479.** רש"י מג א שם. **480.** רש"י שם ושם ומד א ד"ה שמחדשין, ומאירי מב שם בשם י"מ. **481.** מאירי שם, בל' ראשון. ועי' מנחה חריבה שם ב, שהטעם הוא משום שכל דבר שהוא לזמן אין חוזרים עליו לד' ר"א, ועי' ציון 406, ואפשר שכ"ה לראשונים שבציון 478. **482.** מאירי שם, וכ"נ מפהמ"ש דלהלן, שחכמים חולקים על ר"א. **483.** מאירי שם, לשיטתו לעיל, ולד' רש"י לעיל, לכאו' אע"פ שאינו בר קיימא חוזר עליו. **484.** פהמ"ש לרמב"ם שם פ"ח מ"ג; מאירי שם. **485.** עי' משנה סוטה מג א; ברייתא שם ב; תוספתא שם פ"ז; ירושלמי סוטה פ"ח ה"ה; עי' ספרי דברים פיס' קצה. **486.** דברים ח ו. עי' ברייתא סוטה שם; עי' ירושלמי שם.

מיוחד שהוא של חמש גפנים –שפחות שבכרמים חמשה גפנים הם[487]– יצא נוטע פחות מחמשה אילנות[488], ואף על פי שרבעי נוהג אף בפחות מחמשה אילנות, וטעונים חילול, לסוברים כן[489], מכל מקום כיון שאינם חשובים אין חוזרים עליהם[490].

צורתם

חמשה אילנות שאמרו שחוזרים עליהם מערכי המלחמה, אמרו בתוספתא שהיינו אף אם הם בחמש עיירות[491]. ויש מן הראשונים סוברים שאין חוזרים מערכי המלחמה אלא על חמשה אילנות הנטועים בצורה של שתים כנגד שתים ואחת יוצאת זנב[492].

מינם

במין האילנות החשובים ככרם לענין החוזרים מערכי המלחמה, נחלקו תנאים: לדעת סתם משנה, ותנא קמא בברייתא, כל הנוטע חמשה אילנות מאכל, חוזר מערכי המלחמה[493], ואפילו חמש נטיעות מחמשה מינים מצטרפים[494], וכן הלכה[495], שנאמר: אשר נטע[496], מכל מקום[497], והיינו מכך שלא נאמר: אשר כרם נטע, דורשים נטע מכל מקום, ואפילו אינו כרם, שהרי לא הזכיר כרם עדיין[498]. ונחלקו אחרונים לדעה זו: יש סוברים שלא הוצרכו ללמוד מן הכתוב, אלא לסוברים ששאר אילנות מן התורה אין בהם דין רבעי*[499], ואף על פי כן למדנו מן הכתוב שחוזרים אף עליהם, אבל לסוברים שרבעי נוהג מן התורה אף בשאר אילנות, פשוט שכל אילנות בכלל כרם[500], ויש סוברים שלא למדו מן הכתוב שחוזרים על שאר אילנות, אלא לסוברים שנוהג בהם רבעי מן התורה, אבל אם אין נוהג בהם רבעי, פשוט שאין בהם דין חזרה, שלדעתם לא נאמר דין חזרה אלא בדבר ששייך בו חילול[501]. אבל הנוטע חמשה אילני סרק –כגון ארזים ושקמים[502]– אינו חוזר, שנאמר: כרם[503], ולמדנו שצריך שיהיה דומה לכרם[504]. ורבי אליעזר בן יעקב סובר שכרם היינו כמשמעו[505] –גפנים– ולא שאר

487. רש"י סוטה שם ד"ה תלמוד לומר כרם. וע"ע כלאי כרם (א) ציון 813. **488.** עי' ירושלמי שם. **489.** ע"ע רבעי, ועי' מנ"ח מ' תקכו אות ו, שהתקשה בזה. **490.** רמב"ן ר"ה ט ב (י א), וע"ש שדימה לבית שער שבציון 444. **491.** תוספ' סוטה פ"ז (לנוסח שלפנינו, ועי' להלן), ועי' מאירי שם מב א בשם ברייתא: אפי' בחמשה מקומות. וכן צידד לח"מ מלכים פ"ז ה"ו, בד' רמב"ם שם, שא"צ שיהיה שתים כנגד שתים ואחת יוצאת זנב. וכן צידד קר"א שם מג א, בד' רש"י דלהלן, ושמש"כ ב' כנגד ב' וכו', היינו לפרש למה צריך ה' אילנות, ועי' להלן. **492.** ע"ע כלאי כרם (א) ציון 822 ואילך. עי' רש"י סוטה שם ד"ה חמשה אילני (ועי' קר"א שבציון הקודם) וב"ב יד א ד"ה שתים, ועי' מנ"ח מ' תקכו אות ו, וסדרי טהרות כלים פ"ז (קסו א), שתמהו מתוספ' הנ"ל, ונ' שהיתה לפני רש"י הגי' בתוספתא כגי' תוספתא מהדו' צוקרמנדל: ואפי' חמש שורות; עי' רבנו הלל לספרי דברים פיס' קצה. ועי' קר"א שבציון 511, שלסוברים שרבעי אינו נוהג אלא בכרם בצורה של שתים כנגד שתים וא' זנב, ע"ע רבעי, פשוט שאין חוזרים על כרם שאינו בצורה זו, ועי' ציון 512, שהרבה חולקים. **493.** משנה סוטה מג א; ברייתא שם ב; תוספתא שם פ"ז; ירושלמי סוטה פ"ח ה"ה; ספרי דברים פיס' קצה. **494.** משנה שם ורש"י שם ד"ה ואפילו; תוספתא שם; ירושלמי שם. **495.** רמב"ם מלכים פ"ז ה"ו. **496.** דברים שם. ברייתא שם; ירושלמי שם. **497.** ירושלמי שם; רש"י שם ד"ה תלמוד לומר אשר. **498.** רש"י שם. **499.** ע"ע. **500.** טו"א ר"ה שם; שאג"א החדשות סי' יד ענף א. וכעי"ז בחלקת יואב או"ח סי' לב ענף ב ומרומי שדה סוטה שם א. ועי' חזו"א שבציון הבא. ועי' ציון 512 ואילך. וצ"ב אם אפ"ל כן לירו' שבציון 367, ועי' ציון 511. **501.** עי' ציון 511. גנזי רע"א סי' א; קר"א סוטה שם ב, וע"ש שהביא מירו' שבציון 367 ודחה, עי' ציונים 368, 370; חזו"א ערלה סי' יא ס"ק יט, ובהמשך דבריו דחה. וצ"ב אם לדבריהם מדרבנן חוזר, כיון שתיקנו בהם דין רבעי. **502.** רש"י סוטה שם א ד"ה סרק, ועי' מנחה חריבה שם, בטעם שהוצרך לפרש כן. **503.** דברים שם. ברייתא סוטה שם; עי' ירושלמי שם; עי' ספרי שם. **504.** רש"י סוטה שם ד"ה תלמוד לומר כרם. וצ"ב למה צריך לזה, הרי לא שייך בהם חילול, ועי' לעיל. **505.** ברייתא שם; ירושלמי שם; ספרי שם. ועי' חס"ד לתוספ' שם הי"א, שהיינו משום שלא דרש "אשר נטע" לרבות, ועי' גנזי רע"א שם, ועי' להלן.

אילנות[506], שדוקא כרם שהוא חשוב, ויש בו עגמת נפש ביותר, ואין אומרים שירה אלא על היין, חוזרים עליו, ולא על שאר אילנות מאכל[507], וכתבו ראשונים שלדעתו אין רבעי בשאר אילנות[508], ויש שכתבו שאף על פי שלדעתו יש בהם רבעי, אין חוזרים עליהם[509].

נטיעות שאין בהם ערלה ורבעי

אילן שאין בו משום ערלה*, כתבו ראשונים שאין חוזרים עליו מערכי המלחמה[510], ואף אילן שאין נוהג בו רבעי*, יש מן האחרונים שכתבו שאין חוזרים עליו מערכי המלחמה, שהרי נזכר בכתוב חילול[511]. ויש שכתבו שאף אילן שאין נוהג בו רבעי, חוזרים עליו מערכי המלחמה[512], ולדעתם חילול שנזכר בכתוב, אין הכוונה לחילול רבעי[513], ויש שכתבו שאף אילן שאין נוהג בו ערלה, חוזרים עליו מערכי המלחמה[514].

לסייג ולקורות

הנוטע כרם לסייג –כגון שהיתה פרצה בגדר שדהו, ונטע בפרצה[515]– ולקורות –לקוץ ממנו קורות לכשיגדל[516]– אינו חוזר מערכי המלחמה[517], לפי שאין דין ערלה* נוהג בהם[518]. ואם נטע כרם לסייג ולקורות, ואחר כך חזר וחשב עליו לאכילה, שנוהג בו דין ערלה[519], נראה מדברי ראשונים שאף חוזר עליו מערכי המלחמה[520]. ויש מן האחרונים שכתבו שאינו חוזר מערכי המלחמה, לפי שטעם החזרה של הנוטע כרם ולא חיללו, הוא מחמת עגמת נפש, שטרח בו ולא יהנה ממנו, לסוברים כן[521], והנוטע לסייג ולקורות, שכבר נהנה ממנו לפני שנמלך לאכילה, אין בו עגמת נפש[522].

על המרכיב אילן, אם ובאיזה אופן חוזר עליו מן המלחמה, בהרכבת היתר ובהרכבת איסור, ע"ע הרכבה: בעורכי המלחמה[523]. על

506. רש"י שם ד"ה כרם. **507.** קו"א לטו"א שם. ועי' ציון 251. **508.** רמב"ן ר"ה שם (י א): יש לפרש; גנזי רע"א שם; טו"א שם; חזו"א שם. וע"ע הברכה ציון 31 ואילך וע' הרכבה ציון 33 ואילך, שהרבה סוברים שאף מה שאמר ראב"י שאין חוזרים על הברכה והרכבה, ע"ע הברכה ציון 127 וע' הרכבה ציון 128, הוא משום שלדעתו אין נוהג בהם ערלה. **509.** ד' השואל בגנזי רע"א שם. וע"ע הברכה ציון 39 וע' הרכבה ציון 40, שי"ס שמה שאמר ראב"י שאין חוזרים על הברכה והרכבה, עי' לעיל, הוא אע"פ שנוהג בהם ערלה ורבעי, ועי' קר"א סוטה שם ב. **510.** שו"ת הריב"ש סי' רפג; טו"א ר"ה ט ב, ע"פ סוטה מג ב, ועי' להלן; עי' אחרונים דלהלן. ועי' רמב"ם מלכים פ"ז ה"ו. ועי' סוטה שם, ואפשר שכוונת הגמ', שמאותו טעם שאין בו ערלה, אין חוזרים עליו, ועי' טו"א שם, ועי' ציון 518. ועי' תורת הקנאות סוטה שם א, שדוקא כשנאסר מתחילתו, יש בזה עגמת נפש, ועי' ציון 251, ועי' להלן. **511.** עי' דברים כ ו. אחרונים שבציון 501; עי' מנ"ח מ' תקכו אות ו; קר"א סוטה שם ב, ועי' ציונים 368, 492; עי' כתר המלך מאכ"א פ"י ה"ב. וכן נקט בטו"א שם בתחילת דבריו, וע"ש מסקנתו שבציון 500, שדי שיהיה בו ערלה, ועי' קו"א שם. ועי' ירו' שבציון 367, ולכאו' כל שאין בו חילול התמעט מהדרשה שבירו' שם, ועי' ציון 500. **512.** עי' אחרונים שבציון הנ"ל, ואחרונים דלהלן; תורת הקנאות שם, ע"פ ציון 251, שתלוי בעגמת נפש, שאף בדבר שאין בו חילול, יש עגמת נפש. ועי' ציון 371. **513.** עי' ציון 245 ואילך. חלקת יואב או"ח סי' לב ענף ב ומרומי שדה סוטה שם א, וע"ש שפי' כד' שבציון 246; חזו"א ערלה סי' יא ס"ק יט, ופי' שחילול היינו חילול מע"ש. ועי' ציון 145. **514.** מרומי שדה שם א, ע"פ רמב"ם מלכים פ"ז ה"ו לפי' כס"מ שם, ועי' כתר המלך כלאים פ"א ה"ג. וכ"נ בתוס' ר"ה שם ד"ה מרכיב, עי' טו"א שם, וכ"נ ברמב"ן שם (י א), שבלא מיעוט היה אפ"ל שמרכיב אין בו ערלה, וחוזרים עליו. **515.** רש"י סוטה מג ב ד"ה כגון, וע"ש שהוא מלשון סוגה בשושנים (שה"ש ז ג). **516.** רש"י סוטה שם ד"ה ולקורות. **517.** עי' ד' ר' ירמיה בסוטה שם. **518.** ע"ע ערלה. עי' סוטה שם, וטו"א ר"ה ט ב בביאורה, ועי' לעיל ציון 510. **519.** ע"ע הנ"ל. **520.** עי' ריטב"א ר"ה שם. **521.** עי' ציון 251. **522.** טו"א שם. ועי' ציון 523. **523.** ושם ציון 133, שי"ס שבהרכבת איסור דינו כגזלן, ועי' לעיל ציון 427 ואילך. ועי' טורי אבן ר"ה ט ב, שהמח' שם במרכיב באילן שנטעו לסייג, תלויה אם חוזר אף במקום שאין דין רבעי, עי' ציון 511 ואילך, וע"ש לשיטתו בע' הנ"ל ציון 101, שאם נמלך בו בתוך ג' לאכלו, חוזר עליו לד"ה, ועי' לעיל ציון 522. ועי' ציונים 389, 429, 508 ואילך, 514.

המבריך אילן, אם ובאיזה אופן חוזר עליו מן המלחמה, ע״ע הברכה: בעורכי המלחמה[524].

על הנוטע בעציץ* נקוב, אם חוזר מערכי המלחמה, ע״ע עציץ[525].

אלמנה

המארס אשה שחוזר מערכי המלחמה, היינו בין אם אירס את הבתולה* ובין אם אירס את האלמנה*[526], או את הגרושה*[527], שלמדים מכך שנאמר: אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה[528], ודורשים: אשה, מכל מקום[529], ויש שפירשו שהלימוד מזה שלא נאמר: אשר אשה ארש[530], או שלמדים מדין הנושא אלמנה או גרושה[531].

שומרת יבם

מי שיש לו שומרת־יבם*, חוזר מערכי המלחמה[532], שלמדים מדין הכונס את יבמתו[533], ואף על פי שלא קידשה הוא, אלא מכח אחיו באה לו[534], ואף על פי שאין חייבים עליה מיתה[535]. וגם אם שמע שמת אחיו במלחמה, חוזר[536], אף על פי שאינה ראויה להתיבם עתה עד אחר שלשה חדשים[537], או אף בעדויות שאין האשה ניתרת להינשא על פיהם[538]. ואף אם מת והניח כמה אחים, חוזרים כולם עליה מן המלחמה[539], מפני שהיא שומרת יבם לכולם[540], לפי שנקראת אשתו של כל אחד ואחד מהם[541], שמא תתיבם לו[542], שכל אחד ואחד ראוי לייבם[543], בעל כרחם של שאר האחים[544].

יעוד אמה

המייעד אמה־העבריה*, שלהלכה דינה

524. ועי׳ לעיל ציון 509 ואילך. **525.** ועי׳ מנחה חריבה סוטה מג א. **526.** משנה סוטה מג א; ספרי דברים פיס׳ קצו; רמב״ם מלכים פ״ז ה״ז. ועי׳ ירו׳ שבציון 222, שה״ה אלמן שאירס בתולה (ועי׳ ציון הנ״ל בנשא אלמנה), וכ״נ בציון 549 ואילך. **527.** סד״ר לספרי שם, וכן מוכח מהדין שבציון 549. **528.** דברים כ ז. **529.** עי׳ ירושלמי סוטה פ״ח ה״ו, וקר״א שם מד א בדעתו, ועי׳ להלן. וצ״ב אם כוונתו לדרשה מהכתוב אשה, או שכן המשמעות, ועי׳ רש״ש שם, שא״צ לימוד לזה, שאלמנה בכלל אשה, ועי׳ תורת הקנאות שם. **530.** תוי״ט שם מ״ב. וכ״פ פ״מ שם ד׳ ירושלמי שם. **531.** עי׳ ציון 197 ואילך. עי׳ הג״מ שם אות א, שמביא על דין מארס אלמנה את הדרשה שנאמרה על נושא אלמנה, ועי׳ ציונים 165, 533, 550. **532.** משנה סוטה מג א; ברייתא שם מד א; תוספתא שם פ״ז; ספרי דברים פיס׳ קצו; רמב״ם מלכים פ״ז ה״ז. **533.** עי׳ ציון 149. עי׳ הג״מ שם אות א, ועי׳ ציונים 165, 531, 550. וצ״ב שמשם א״א ללמוד שאע״פ שאין חייבים עליה מיתה, עי׳ להלן. ועי׳ רש״ש שם, שצידד שלמדים בגז״ש ״אשה״ ״אשה״ מהכונס את יבמתו, או מריבוי הכתוב (דברים כ ז): אשר ארש אשה, ועי׳ ציון 402. ועי׳ תולדות אדם לספרי שם. **534.** רש״י שם ד״ה ואפי׳. **535.** ע״ע יבמה לשוק ציון 11 ואילך. עי׳ מנ״ח מ׳ תקכו אות ז, וע״ש שצידד לפי״ז שאף עבד-עברי (ע״ע) המקדש מי שח״ש וחב״ח, חוזר מערכי המלחמה, אע״פ שאין חייבים עליה מיתה אלא אשם, ע״ע חציו עבד וחציו בן חורין ציון 243 ואילך, וע׳ שפחה חרופה. **536.** משנה שם; ברייתא שם; תוספ׳ שם; ספרי שם. ועי׳ רש״ש דלהלן, שהיינו שהאח מת במלחמה, וכ״מ באחרונים שבציונים 330, 337, על הטעם שאינו דומה למקדש אשה במלחמה, שאינו חוזר, לסוברים כן, עי׳ ציונים הנ״ל, ועי׳ חזו״י לתוספ׳ שם הי״ד, שמפרש ששמע במלחמה שמת אחיו. **537.** ע״ע הבחנה: ביבמה. רש״ש סוטה שם, בל׳ ראשון, וע״ש שביאר בזה למה לא נקטה המשנה כן אף לגבי בית וכרם, שחוזר אף כששמע במלחמה שנפלו לו בירושה, ועי׳ ציון הבא ולעיל ציון 335, הסברים נוספים. **538.** ע״ע עדות אשה. רש״ש שם, בל׳ שני, ועי׳ לעיל. **539.** ברייתא סוטה מג ב ומד א; ירושלמי סוטה פ״ח ה״ו; רמב״ם שם. ועי׳ צ״פ תרומות פ״א הכ״ג ד״ה והנה ע׳ סוטה, שצידד ע״פ לשון ברייתא שם ושם, שדוקא כשכל האחים יוצאים למלחמה חוזרים, ולא כשחלק מהם אינם יוצאים, ע״ש הטעם, וצ״ב שלדבריו החזרה אינה מחשש שמא ימות ואיש אחר יקחנה. **540.** רש״י שם מג ב ד״ה כולן. **541.** סוטה שם, שלפיכך אינו דומה לדין כרם של כמה שותפים, עי׳ ציון 385 ואילך, ועי׳ להלן. **542.** רש״י שם ד״ה קרינא. **543.** ירושלמי שם, שלפיכך אינו דומה לדין בית של כמה שותפים, עי׳ ציון 390 ואילך, ועי׳ לעיל. **544.** או״ש מלכים שם. ופי׳ בזה המשך ד׳ ירושלמי שם, שכרם שותפים דומה למקדש מעכשיו ולאחר ל׳, שהיינו באופן שאפי׳ מאה תופסים בה, לסוברים כן, שכולם אין חוזרים כי אין אחד יכול לזכות בע״כ של חבירו, וכעי״ז בדגל ראובן ח״ג סי׳ טו, ועי׳ נחלת יהושע (שפירא) סוס״י יט, שפי׳ הירושלמי להיפך, שבמעכשיו ולאחר ל׳, דומים המקדשים ליבמה, שיש לכ״א חלק

כארוסה[545] –קודם המלחמה[546]– כתבו אחרונים שאף הוא חוזר מערכי המלחמה[547].

מחזיר גרושתו

המארס את גרושתו –מן הנישואין[548]– אינו חוזר מערכי המלחמה[549], שלמדים מדין הנושא את גרושתו, שאינו נפטר מלצאת למלחמה[550], או מדין הבונה בית על מכונו שאינו חוזר, לסוברים כן[551], או מן הכתוב: אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ[552], שמשמע שמעולם לא לקחה[553]. המארס את גרושתו מן האירוסין, יש מן האחרונים שכתבו שחוזר מערכי המלחמה[554], כיון ששייך בה טעם החזרה משום עגמת הנפש פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה[555], ואין סברא לחלק בין אם היא מקודשת לו מהקידושין הראשונים או מהקידושין השניים[556]. ויש מן האחרונים שצידדו שאינו חוזר מערכי המלחמה[557], ש"ארש אשה" משמע פעם ראשונה[558].

אשה שאינה ראויה לו

המארס אשה שאינה ראויה לו, כגון אלמנה־לכהן־גדול*, גרושה* וחלוצה* לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל ובת ישראל לנתין ולממזר –וכן מחזיר־גרושתו* משנשאת לאחר[559]– אינו חוזר[560], שנאמר:

בה, וחוזרים כולם, ועי' ציון 560. **545.** ע"ע יעוד, ושם ציון 467. ועי' דב"א דלהלן בהשמטה, שלד' הרמב"ם שאמה לאחר יעוד היא כפלגש (ע"ע יעוד ציון 514, וע"ש ציון 515 ואילך, שתמהו עליו), אפשר שהמייעד אמה אינו חוזר מן המלחמה. **546.** על המייעדה במלחמה, עי' לעיל ציון 340. **547.** עי' דבר אברהם ח"ג סי' לא (מאחיו) בהערה השניה לסי' ח; עי' צ"פ נדרים פ"ז ה"ט. **548.** על מחזיר גרושתו מן האירוסין, עי' להלן. **549.** משנה סוטה מג א; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ח. ועי' שו"ת צ"פ (דוינסק) ח"ב סי' א אות א, בד' בבלי וספרי, שאינו נפטר, אלא כשנישאת לאחר, ואסורה משום מחזיר-גרושתו, ע"ע, ועי' להלן ציון 559. **550.** עי' ציון 208 ואילך. עי' ירושלמי שם פ"ח ה"ו, ועי' ציון 222, ועי' שי"ק שם, שכ' להגיה כן אף בד' ספרי דברים פיס' קצו, ועי' להלן; עי' רש"י סוטה שם ד"ה והמחזיר, ושו"ת חיים שאל ח"א סי' פא ומנ"ח מ' תקכו אות ז בדעתו; עי' הג"מ לרמב"ם שם ה"ז (ועי' ציונים 531, 533), ורדב"ז וכס"מ שם ה"ח; עי' קר"א סוטה מד א. ועי' ציון 165. ועי' חיים שאל שם, בטעם שלא כתבה התורה דין מארס גרושתו בחוזרים מן המלחמה, אלא נלמד מדין הנושאה. **551.** עי' ציון 460. ר' יוסי בירושלמי שם ה"ד. ועי' צ"פ שם, שבתחילה צידד שדין מחזיר גרושתו תלוי במחלוקת בבונה בית על מכונו, עי' ציון 456 ואילך, ומסיק בד' הירו' שמחזיר גרושתו דומה לבונה בית על מכונו באותם העצים, שלדעתו ד' הירו' שהכל מודים שאין חוזרים עליו, עי' ציון 459, ועי' סד"ר לספרי שם. **552.** דברים כ ז. **553.** כתר המלך מלכים פ"ז ה"ח, בד' ספרי שם, וע"ש שכ"כ לשיטתו בציון הבא, שהמארס את גרושתו מן האירוסין חוזר, ועי' לעיל. ועי' ק"ס שבציון הבא. **554.** עי' ק"ס מלכים שם: ומחזיר גרושתו לא קרינא ביה ארס אשה (ועי' ציון הקודם), דהא היתה אשתו נשואה מעיקרא; חיים שאל שם; מנ"ח שם; עי' כתר המלך שם, ועי' ציון הקודם; עי' מנחה חריבה סוטה מד א, שכ"מ מספרי ופס"ז שבציון 559, ועי' להלן. ועי' הלק"ט ח"ב סי' קעו. ועי' ציון 209 ואילך, לענין נושא גרושתו מן האירוסין, ועי' ציון 208. **555.** עי' ציון 251. חיים שאל שם. **556.** מנ"ח שם, ועי' ציון 215. **557.** עי' מנחה חריבה שם, שכ"מ מהבבלי שהשמיט דין ספרי ופס"ז הנ"ל, וע"ש שצידד לומר כן בד' מאירי שם מב א. ועי' ציון 216, לענין נושא גרושתו מן האירוסין. **558.** עי' מנחה חריבה שם. **559.** עי' ספרי דלהלן: פרט למחזיר גרושתו, ועי' כת"י ברלין שם: משנשאת (וכ"ה בפס"ז שופטים), וכ"פ המיוחס לראב"ד ורבינו הלל לספרי שם, והכתב והקבלה דברים כ ז ושו"ת צ"פ (דוינסק) ח"ב סי' א ומנחה חריבה סוטה מד א ד"ה שם יצא, בד' ספרי שם (ועי' שי"ק שבציון 550 שהגיה בספרי ופי' באופ"א), ועי' מנחה חריבה שם שהיינו בגרושתו מן האירוסין (לשיטתו בציון 554 שהמארס את גרושתו מן האירוסין חוזר), שאל"כ התמעטה מחזרה אף בלא שנשאת לאחר, עי' ציון 549, ועי' ציון הנ"ל מצ"פ שם. ועי' ציון 415. **560.** עי' משנה סוטה מג א; ספרי דברים פיס' קצו; רמב"ם מלכים פ"ז ה"ח. ועי' גמ' שם מד א, שדין זה הוא אף לסוברים שהירא מעבירות שבידו חוזר, עי' ציון 593 ואילך, כיון שאין עבירה בקידושי חייבי לאוין של איסורי כהונה, לסוברים כן, ע"ע חיבי לאוין ציון 55 (וע"ש ציון 52, שי"ח, ולדבריהם לכאו' דין זה הוא לסוברים שהירא מעבירות שבידו אינו חוזר), וע"ש ציון 79, אם יש להוכיח מכאן שאף איסור דרבנן אין בו, עי' להלן ציון 608. ועי' מנ"ח מ' תקכו אות ז, שפשוט שה"ה המקדש אחת משתי אחיות, לסוברים שקדושין-שאינם-מסורים-לביאה (ע"ע) הם קידושין, אינו חוזר משום שאסורות לו (ונקט שכ"ה אע"פ שאינן אסורות בעצם,

אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ[561], ומשמע שהיינו באשה הראויה לו[562], שהוא יכול ללוקחה[563], או שדרשו מכך שלא נאמר: ולא לקח, אלא: ולא לקחה[564], שהאות ה״א היא מיעוט[565], למעט לקיחת איסור[566]. ומכל מקום, המקדש מי שאינה ראויה לנישואין, ותהיה ראויה בזמן מאוחר, כגון שאירס תינוקת בת פחות משלש שנים על ידי אביה, שאינה ראויה עתה לנישואין, לסוברים כן[567], ותהיה ראויה כשתהיה בת שלש שנים[568], כתבו אחרונים שחוזר, שהתורה לא מיעטה אלא מי שאינה ראויה כלל[569].

האסורה מדרבנן

המארס אשה שאסורה עליו מדרבנן, נראה במשנה ובספרי שאינו חוזר מערכי המלחמה[570], וכן שנינו בכהן שאירס חלוצה*, שאינו חוזר מערכי המלחמה[571], כיון שאינה ראויה לו[572], ואף על פי שאינה אסורה עליו אלא מדרבנן, לסוברים כן[573]. וביארו אחרונים שמדרבנן הוא שאינו חוזר[574], כיון שאינה אלא מלחמת הרשות[575], או שאינו חוזר משום שמכל מקום אין מצוה בנישואיה[576], ויש מן האחרונים סוברים שאף מן התורה אינו חוזר מחמתה, שהתורה מיעטה לקיחת איסור אפילו מדרבנן[577]. ויש מן האחרונים שצידדו לומר, שכיון שמן התורה היא ראויה לו, הוא חוזר מערכי המלחמה, ולדעתם מה שהוזכר הנושא את החלוצה בין אלו שאינם חוזרים מערכי המלחמה, שגרת הלשון היא, אגב גרושה[578].

איילונית

על המארס אילונית*, עי׳ לעיל[579].

ה. הירא ורך הלבב

הירא ורך הלבב כמשמעו

מי שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה, לדעת רבי עקיבא חוזר,

ולכאו׳ ה״ה כשהוכרו בשעת קידושין והתערבו, אבל אחת מב׳ זרות חוזר אע״פ שמספק אינן עומדות לנישואין, וכן בספק קידושין חוזר מספק, עי׳ ציון 349, שאף אשה האסורה לא התמעטה מחמת שאינה עומדת להינשא, אלא מחמת איסורה, ועי׳ קר״א דלהלן), וע״ש שצידד שה״ה המקדש מעכשיו לאחר ל׳ ובא אחר וקדשה לאחר כ׳, למ״ד שקידושי כולם תופסים בה, ע״ע קדושין, אינם חוזרים, לפי שהיא אסורה לכולם, ועי׳ או״ש שם פ״ז ה״ז, ועי׳ לעיל ציון 544. ועי׳ ציונים 84 ואילך, 104. על הטעם שכהן המארס חלוצה אינו חוזר אע״פ שהוא איסור דרבנן, עי׳ ציון 574 ואילך, ועי׳ מנחה חריבה סוטה מג א, על ממזר דרבנן. על מה שמ׳ מכאן שכהנים יוצאים למלחמה, עי׳ ציון 84 ואילך, על מה שמ׳ מכאן שממזר יוצא למלחמה, עי׳ ציון 121. **561.** דברים כ ז. **562.** ספרי שם. **563.** רבינו הלל לספרי שם; עי׳ מלבי״ם שם. **564.** ברייתא סוטה מד א. **565.** ע״ע ה (דרשה): ה׳ הכינוי, וע׳ מדות שהתורה נדרשת בהן ציון 179. **566.** רש״י שם ד״ה לקחה. ועי׳ זרע אברהם לספרי שם, שפי׳ כן אף בד׳ ספרי שם. וע״ע חייבי לאוין ציון 79. ועי׳ קר״א שבציון 381, שעיקר צורך הכתוב אינו למארס אשה האסורה לו, שפשוט שלא יחזור מן המלחמה מחמתה, אלא למארס אשה שאין מצוה לשאתה. **567.** ע״ע חפה ציון 236. **568.** ע״ע ביאה ציון 113. **569.** מנ״ח שם אות ח. ועי׳ מנחה חריבה שם מג א, שמפקפק בזה, וצידד שהמארס קטנה (אף בת יותר מג״ש) אינו חוזר, משום שנאמר: אשה, פרט לקטנה, וכשם שדרשו כן לענין השקאת-סוטה (ע״ע ציון 265). **570.** עי׳ להלן בחלוצה, ועי׳ מנ״ח ומהרי״ח דלהלן, שמ׳ שה״ה בכל האסורות מדרבנן, ועי׳ פמ״ג או״ח פתיחה כוללת ח״א סוף אות כ, על רמב״ם דלהלן: אסמכתא כדין תורה, ומ׳ שאי״ז בכל דרבנן, אבל לשונו שם מ׳ שמדבר על הדין שבציון 621, וצ״ב. **571.** משנה סוטה מג א; ספרי דברים פיס׳ קצו; רמב״ם מלכים פ״ז ה״ח. **572.** ספרי שם. **573.** ע״ע חלוצה לכהן ציון 7, ועי׳ להלן ציון 618. **574.** תוי״ט סוטה פ״ח מ״ג, וע״ש פ״ד מ״א וציון 609, ועי׳ חי׳ מהרי״ח פ״ח שם, ועי׳ להלן. **575.** עי׳ ציון 189 ואילך, ושם שי״ח. תוי״ט פ״ח שם, ועי׳ חי׳ מהרי״ח שם ורש״ש שם מד א ומנחה חריבה שם, שתמהו על טעם זה, ואפשר שכוונתו שמלחמת הרשות יוצאים אליה ע״פ חכמים, ע״ע מלחמה ציון 130 ואילך, ולפיכך אף מי שאירס אשה שאינה ראויה לו מדברי חכמים, אינו חוזר. **576.** חי׳ מהרי״ח שם, וע״ש שהוכיח כן מדין איילונית שבציון 374. וצ״ב אם זה טעם שאינו חוזר מדרבנן, או שמטעם זה אינו חוזר אף מה״ת. **577.** מנ״ח מ׳ תקכו אות ז; עי׳ רש״ש שם. ועי׳ אחרונים הנ״ל, שדימו לדין שבע׳ אונס ציון 135. **578.** תוי״ט שם: לכאורה. וע״ע חלוצה לכהן ציון 38. **579.** ציון 374 ואילך.

שמפרש מה שאמרה תורה: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ[580], כמשמעו[581]. ואף בדעת רבי יוסי ורבי יוסי הגלילי שמפרשים את דברי הכתוב: הירא ורך הלבב, באופן אחר[582], צידדו ראשונים ואחרונים לומר, שאף מי שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה חוזר[583], ופירשו מה שהעמידו בתלמוד את דברי הברייתא: שמע קול קרנות והרתיע, צחצוח חרבות ומים שותתים לו על ברכיו, חוזר, אפילו כר' יוסי הגלילי, שלמדים כן לדעתו מהמשך הכתוב: וְלֹא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו כְּלְבָבוֹ[584], שהיינו שלמדים מכתוב זה שרבי יוסי הגלילי מודה לדברי רבי עקיבא בחזרת הירא כמשמעו[585].

וכן כתבו ראשונים להלכה, שהוא חוזר[586]. ויש מן האחרונים שצידדו לומר שלדעת רבי יוסי ורבי יוסי הגלילי, הירא ורך הלבב כמשמעו אינו חוזר מן המלחמה, ומפרשים את דברי התלמוד שמודה שחוזר, דוקא במי שיש לו פחד גדול ורתת[587].

הירא מעבירות שבידו

מי שבידו עבירות מן התורה, לדעת רבי יוסי הגלילי ורבי יוסי, חוזר[588], פן יספו אחרים בעוונו[589], ואף אם הוא אינו ירא מחמת העבירה[590], ויש מן האחרונים סוברים שדוקא כשהוא ירא מחמת העבירה[591]. ולדעתם מה שאמרה תורה: מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ[592], היינו המתירא

580. דברים כ ח. ועי' ציון 266. **581.** משנה סוטה מד א; ספרי דברים פיס' קצז. ועי' תוספתא שם פ"ז: ר"ע אומר, הירא ודאי, מה תלמוד לומר שוב ורך הלבב, שאפי' גבור שבגבורים וחזק שבחזקים והיה רחמן היה חוזר, ועי' רמב"ן דברים שם, בדעתו, שהירא הוא מי שירא אחר הבטחת הכהן (ע"ע מלחמה ציון 314 ועי' משוח מלחמה) ואיננו בוטח בה' כראוי ולא יעשה לו נס במלחמה, ורך הלבב הוא מי שאין בטבעו לראות מכת חרב והרג וינוס או יתעלף (ועי' חי' הגרי"ז על התורה סטנסיל סי' קה), ועי' חזקוני שם, שירא היינו שירא לסבול מכת אחרים, ורך הלבב היינו להכות אחר, ועי' ראב"ע שם, שנ' שפי' בהיפך, ועי' ציון 597. ועי' ציון 657. **582.** עי' ציון 593. ועי' ציון 651. **583.** סמ"ג עשין קכ; עי' מאירי סוטה שם (מב א); הג"מ וכס"מ מלכים פ"ז הט"ו; חס"ד סוטה שם הי"ד. ועי' להלן. ועי' ציון 654. **584.** דברים שם. סוטה שם ב. **585.** סמ"ג שם; הג"מ וכס"מ שם; עי' חס"ד שם. **586.** רמב"ם שם. ועי' הג"מ וכ"מ שם, שזה משום שאף ריה"ג מודה לו בזה, עי' לעיל, ועי' ציון 598 ואילך, אם הלכה כר"ע. ועי' העמק דבר שבציון 2, שנ' שאף מי שאינו מזרז למלחמה פטור, ועי' הגר"א שבציון הנ"ל, וצ"ב. **587.** לח"מ שם. וכן צידד בני ציון או"ח סי' נד אות ב, בד' החינוך מ' תקכו. וכן נ' ברא"ם ובמלבי"ם דברים שם, ע"ש שביארו מח' ר"ע וחכמים, אם מי שאין לו עבירות יש לו לפחד. ועי' מנ"ח מ' תקכה בקומץ המנחה, שתמה שלסוברים שהירא במלחמה עובר בלאו, ע"ע מלחמה ציון 356 ואילך, עליו לחזור מדין עבירות שבידו, ועי' יד המלך מלכים שם, שאין לאו בירא אלא אחר שנכנסו לקשרי המלחמה, ע"ע הנ"ל ציון 369, ועי' ביאור הרי"פ פרלא לרס"ג ל"ת קכח, שאין לאו בירא באונס, ע"ע הנ"ל ציון 361, ועי' ברכת פרץ פ' שופטים. **588.** עי' משנה סוטה מד א, וגמ' שם ב; עי' ד' ריה"ג בתוספתא שם פ"ז. וכן ד' ת"ק בספרי דברים פיס' קצז, ושם: עבירה בסתר (ועי' ציון 296, ועי' גי' הגר"א שם), ועי' תולדות אדם לספרי שם פיס' קצב, לשיטתו בציון הבא, שהיינו כסוברים שיש דין ערבות על עבירה בסתר (ע"ע כל ישראל ערבים זה לזה ציון 90 ואילך), ושלסוברים שאין עליה דין ערבות (ע"ע הנ"ל ציון 79 ואילך), אין חוזרים עליה, ועי' עמק הנצי"ב שם פיס' קצז, שלא הוצרכו לדין חזרה אלא בסתר, אבל אם יש בידו עבירות בגלוי, מחזירים אותו מטעם אחר, ועי' מלבי"ם שם, שמפרש תיבת "בסתר" על החזרה, עפ"י ציון 260 ואילך. ועי' להלן. **589.** עי' החינוך מ' תקכו; תולדות אדם שם, ועי' ציון הקודם, וע"ש שבתחילה מפרש שמא יגרום לו החטא שימות, ועי"ז ימס לבב אחיו. ועי' עמק הנצי"ב שם פיס' קצז, בביאור ד' ספרי שם, פי' ל' לא ימס לפ"ז, ועי' זרע אברהם שם, שמפרש בע"א, ועי' בני ציון או"ח סי' נד ס"ק ב, שלד' החינוך ולא ימס היא אזהרה נוספת, ואינו טעם לחזרת ירא ורך לבב, וכעי"ז באחרונים שבציון 597, בד' ר"ע. ועי' רא"ם דברים כ ח, שפירש שמא אחרים לא ידעו שהוא ירא מחמת העבירות, ויראו גם הם, ועי' להלן, וכעי"ז בבני ציון שם בד' סמ"ג עשין קכ. **590.** עי' סוטה מג א ומד א: לימא דלא כריה"ג; בני ציון שם, בד' החינוך שם. **591.** עי' עיון יעקב סוטה שם ב; בני ציון שם, בד' סמ"ג שם. וכ"נ ברא"ם שם (עי' לעיל) ופנים יפות דברים שם וזרע אברהם שם ועמק הנצי"ב שם פיס' קצב. וצ"ב מגמ' שבציון הקודם. **592.** דברים שם. ועי' ציון 266.

מעבירות שבידו[593], שנאמר: לָמָּה אִירָא בִּימֵי רָע[594]. ולדעת רבי עקיבא שמפרש באופן אחר[595], כתבו ראשונים ואחרונים שאינו חוזר[596], ויש שכתבו בדעת תוספתא, שאף לדעת רבי עקיבא הוא חוזר[597]. ולהלכה נחלקו ראשונים: יש שפסקו שהוא חוזר[598], שכיון שסתם התלמוד דן בדעת הסוברים שחוזר[599], זה מוכיח שהלכה כמותם[600], או משום שאין הלכה כרבי עקיבא מחבירו[601]. ויש שפסקו שאינו חוזר[602], שהלכה כר' עקיבא מחבירו[603], וכיון שרבי יוסי היה תלמידו[604], חשוב הדבר כאילו לא חלק אלא על רבי יוסי הגלילי[605], או שכיון שאין רבי יוסי הגלילי ורבי יוסי עומדים בשיטה אחת ממש[606], חשוב הדבר כחולק עם יחיד[607].

עבירות דרבנן

מי שבידו עבירות מדרבנן, לדעת רבי יוסי הגלילי אף הוא בכלל המתירא מעבירות שבידו, שחוזר לדעתו מן המלחמה[608], שהתורה ציותה לשמוע לדברי חכמים ולא לסור מדבריהם[609], ואותה ששנינו שהשח בין תפילה של יד לתפילה של ראש עבירה היא בידו –מדרבנן, משום ביטול מצות הברכה, אם אינו חוזר ומברך על של ראש[610], או משום גרימת ברכה־שאינה־צריכה*, מחמת ההפסק[611], או משום עצם ההפסק והסחת

593. משנה שם (בדברי ריה"ג, ונ' שה"ה לד' ר' יוסי); תוספתא שם. ועי' ציון 651, שריה"ג פירש את הכתוב הנ"ל באופ"א, ועי' ראשונים שבציון 653, שמחלוקת תנאים היא בדעתו, ועי' ציון 658. ועי' ד' ר' יוחנן בשם רשב"י בסוטה מב א, שנ' שדי בזכות ק"ש שחרית וערבית כדי לנצח במלחמה, ועי' דברי דוד דברים שם ג, שהיינו ברבים, ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ה פ"ה אות ו, בביאור דבריו, ועי' פנים יפות שם ח, שהיינו בעשה תשובה, ועי' ציון 643 ואילך (ואפשר שד' רשב"י כד' ר"ע דלהלן), ועי' קול סופר סוטה פ"ח מ"ה, בל' ראשון, עפ"י לשון המשנה שם "עבירות שבידו", שאינו חוזר אלא אם עבר על עבירות שהיה בידו להיפטר מהן, כגון שעבר על איסורי נזיר ונדרים שהיה יכול להשאל עליהם, אבל אם עבר על עבירות שלא היה בידו להיפטר מהן וגבר עליו יצרו, אינו חוזר, ועי' ציונים 625, 643. **594.** תהלים מט ו. ספרי שם. **595.** עי' ציון 581. **596.** עי' סמ"ג מ"ע קכ, וכ"מ מלכים פ"ז הט"ו (בד' רמב"ם שם), שריה"ג מוסיף על ד' ר"ע; עי' ציון 602 ואילך. ועי' חס"ד סוטה שם הי"ד, מש"כ בטעמו. **597.** חס"ד שם ומרה"פ סוטה פ"ח ה"ט, לנוסח תוספ' שבציון 581, שר"ע מודה שחוזר על עבירות שמה"ת, ומוסיף ללמוד מרך הלבב שאף הירא כמשמעו חוזר (ואינו סובר כריה"ג, שלמד מרך הלבב לעבירות דרבנן, עי' ציון 615), ועי' ציון 581. **598.** מאירי שבציון 623; החינוך שם. וכ"מ מראשונים ואחרונים שבציון 624. ועי' לחם יהודה מלכים שם, שאפשר שאף הרמב"ם שם סובר כן, ועי' להלן. ועי' בני ציון שם. **599.** עי' סוטה מד ב. **600.** ע"ע הלכה: מתוך סוגיות התלמוד ציון 139 ואילך. חס"ד שם. **601.** ע"ע הלכה ציון 606. לב מבין מלכים שם. ועי' שאג"א החדשות סוס"י יד. **602.** עי' רמב"ם שם: מי הירא ורך הלבב כמשמעו שאין בלבו כח לעמוד בקשרי המלחמה, ומאירי שם וחס"ד ומרה"פ שם ופמ"ג או"ח שם א"א ס"ק א ושאג"א ובני ציון שם בדעתו, ועי' לעיל. **603.** ע"ע הנ"ל: כר' עקיבא מחברו. חס"ד שם; עי' אחרונים דלהלן. ועי' בני ציון שם, טעמים אחרים. **604.** עי' יבמות סב ב. **605.** מרה"פ שם. **606.** עי' ציון 608 ואילך, שנחלקו במי שיש בידו עבירות מדרבנן. **607.** לב מבין שם. **608.** עי' ציון 588 ואילך. סוטה מד ב, בביאור ד' ריה"ג במשנה שם א, ורש"י שם ב ד"ה עבירה ומאירי שם מב א ורמב"ן וריטב"א מכות יג א, בביאורה. ועי' ציון 560. ועי' יראה"ש מ' רטו, שנ' שמפרש ד' הגמ' שלריה"ג אינו חוזר, ועי' תוע"ר שם בביאורו, וצ"ב איך מפרש גמ' שבציון 614. **609.** ע"ע לא תסור. תוי"ט שם פ"ד מ"א. **610.** ע"ע הנחת תפלין ציון 300 ואילך. עי' רש"י סוטה מד שם ומנחות לו א ד"ה סח, ותוס' שם ד"ה עבירה. ועי' להלן ציון 628 ואילך. וע"ע הנ"ל ציון 341. וע"ע ברכת המצות ציון 3, שחיוב ברכת המצוות הוא מדרבנן. ועי' שו"ת האלף לך שלמה או"ח סי' נז, שהטעם שלא פי' מחמת ברכה שאינה צריכה, עי' ציון הבא, משום שלדעתם מחמת ברכה שאינה צריכה אינו חוזר, כיון שסבר לעשות מצוה, וחשוב עבירה לשמה שהיא גדולה ממצוה שלא לשמה, וע"ש ונשמ"א ח"א כלל ה אות א, טעמים נוספים, וע"ע הנחת תפלין ציון 342, שי"ס שלד' זו אין בכך איסור. ועי' להלן ציון 628. **611.** ע"ע הנ"ל ציון 300 ואילך. עי' תוס' סוטה שם ד"ה סח ותוס' הרא"ש שם (ועי' רא"ש הל' תפילין סי' טו, שנ' שמשום ברכה שאינה צריכה אינו חוזר מערכי המלחמה, שאין העבירה גדולה כ"כ, ועי' מנחה חריבה סוטה שם א, ועי' ציון 629, ואפשר שכוונתו רק כשעשה כן לצורך מצוה,

הדעת שבין התפילין של יד לתפילין של ראש[612]– וחוזר עליה מערכי המלחמה[613], העמידו בתלמוד כר' יוסי הגלילי[614], וכתבו אחרונים בדעתו, שדרש: הירא ורך הלבב, אחד מעבירות דאורייתא, ואחד מעבירות דרבנן[615]. ולדעת רבי יוסי, שאמר: אלמנה־לכהן־גדול*, גרושה* וחלוצה* לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל, בת ישראל לממזר ולנתין, הוא הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב[616], אינו חוזר, עד שיעבור על דברי תורה[617], ומה שנקט חלוצה לכהן הדיוט, אף על פי שאיסורה מדרבנן, לסוברים כן[618], כתבו ראשונים ואחרונים שלאו דוקא, ודרך שגרת הלשון נקט[619], ויש מן הראשונים שצידדו לומר שהיינו משום שלא אמר ר' יוסי שאינו חוזר, אלא העובר על עבירה דרבנן שאין לה אסמכתא* כעין מצוה מן התורה, אבל העובר על חלוצה לכהן שיש לה אסמכתא כעין מצוה מן התורה, שאסרוה חכמים מפני שדומה לגרושה[620], מודה שחוזר[621]. וכן לדעת ר' עקיבא, מי שבידו עבירה דרבנן אינו חוזר[622]. וכן הלכה[623]. ויש שנראה מדבריהם שפסקו שחוזר אף על עבירה מדרבנן[624].

ביטול עשה ולאו שאין בו מלקות

המבטל מצות־עשה*, יש מן האחרונים סוברים, שאינו חוזר מן המלחמה[625], ואותה ששנינו שהשח בין תפילה של יד לתפילה של ראש עבירה היא בידו וחוזר מערכי המלחמה[626], שיש סוברים שהוא משום ביטול מצות הברכה[627], יש שצידדו על פי דברי ראשונים, שהוא דוקא בביטול ברכת תפילין, שעל ידי קיום מצות תפילין יתקיים באנשי המלחמה דברי הכתוב: וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד[628]. ויש מן האחרונים שנראה מדבריהם

ע"ש), וכ"נ בתוס' מנחות לו א ד"ה סח, וע"ש ד"ה עבירה. וע"ע הנ"ל ציון 343 ואילך. וע"ע ברכה שאינה צריכה ציון 5, שהרבה ראשונים סוברים שאיסור ברכה שאינה צריכה הוא מדרבנן, ועי' פמ"ג או"ח סי' נד א"א ס"ק א. **612.** עי' בעה"מ ר"ה לד א (יא א), ור"ן שם בשמו, וכ"נ ברא"ש שם, שדוקא כששח שיחת חולין חוזר, ולא כששח שיחת מצוה שאיסורה משום ברכה שאינה צריכה, ועי' לעיל, וע"ע הנחת תפלין ציון 351 ואילך. וע"ע הנ"ל ציון 346. **613.** ברייתא סוטה שם ב ומנחות שם. וע"ע הנ"ל ציון 339 ואילך. **614.** גמ' סוטה שם. **615.** חס"ד סוטה פ"ז הט"ו, ע"פ דבריו בתוספ' שם: שנ' למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני, שנדרש על עבירות שאדם דש בעקביו, היינו דרבנן. ועי' מנחת סוטה שם, שאע"פ שאף לד' ריה"ג הכתוב מדבר בודאי רק על עבירה מה"ת, מ"מ חוזר אף על עבירות דרבנן. **616.** משנה שם א. **617.** עי' גמ' שם ב בביאור משנה הנ"ל, וראשונים שבציון 608 בביאורה, וע"ש שי"מ להיפך. ועי' להלן. ועי' ציון 642. **618.** ע"ע חלוצה לכהן ציון 7. וע"ע הנ"ל ציון 15, שי"ס שלד' ר"ע חלוצה אסורה לכהן מה"ת, ועי' משך חכמה ויקרא כא ז, שצידד לפרש בזה סתימת המשניות במקומות רבים: גרושה וחלוצה לכהן הדיוט. **619.** רמב"ן מכות שם ובמלחמות יבמות עו ב (כד ב); ריטב"א מכות שם, בל' ראשון, ועי' להלן; תוי"ט סוטה פ"ח מ"ה, והובא במנחת קנאות סוטה שם; מנ"ח מ' תקכו אות ח; מהר"צ חיות סוטה מד ב. **620.** ע"ע הנ"ל ציון 7, וע"ע הנ"ל ציונים 4, 9, שיש לה אסמכתא מן הכתוב. **621.** ריטב"א מכות שם, בל' שני, והובא בתוס' רע"א סוטה שם אות ל, ועי' פמ"ג או"ח פתיחה כוללת ח"א סוף אות כ, ועי' ציון 570. ועי' מנחה חריבה סוטה שם א, בטעם שהשח בין תפלה לתפלה אינו חשוב כעובר מצוה שיש לה אסמכתא. **622.** עי' ציון 596 ואילך, מח' בדעתו במי שיש בידו עבירות מה"ת, ושבעבירות מדרבנן, לד"ה דעתו שאינו חוזר. **623.** עי' ראשונים ואחרונים שבציון 602, שפסקו כר"ע; עי' מאירי סוטה מב א (מד א), שפסק כר' יוסי. ועי' פמ"ג או"ח סי' נד א"א ס"ק א, ומגן גבורים שם אלף המגן סק"ב ובני ציון שם ס"ק ב, שצידדו לומר כן אף בד' שו"ע (וטור והג"מ) שבציון הבא. **624.** עי' טור או"ח נא, והג"מ תפילה פ"ז הי"ב אות ע בשם ירושלמי (ואינו לפנינו), ושו"ע שם נד ג, שהשח בין ישתבח ליוצר עבירה היא בידו וחוזר מערכי המלחמה (וע"ע פסוקי דזמרה), ועי' קר"א סוטה מד ב, שתמה מרמב"ם שבציון 602 שאף על עבירות מה"ת אינו חוזר, ועי' אחרונים שבציון הקודם. **625.** קר"א סוטה מד ב, שכ"נ לר' יוסי שבציון 616, ושבגמ' שם נ' שריה"ג לא נחלק בזה, ועי' להלן; בן יהוידע שם א, וע"ש שדייק כן מל' ריה"ג שבציון 593: המתייראי מעבירות שבידו, שר"ל מעבירות שיש בהם מעשה המתייחס לידים, ועי' ציונים 593, 643; תורת הקנאות שם ב. וכ"מ באחרונים שבציון 658, שתלו במלקות. **626.** עי' ציון 613. **627.** עי' ציון 610. **628.** דברים לג כ. תורת הקנאות

יותר מזה, שאף לאו שאין לוקים עליו, אין חוזרים עליו מן המלחמה[629]. ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שאף המבטל מצות עשה חוזר מן המלחמה[630].

שוגג

מי שחטא בשוגג* בעבירה שמן התורה, יש מן האחרונים סוברים שאף הוא בכלל ירא מעבירות שבידו, שחוזר מערכי המלחמה, לסוברים כן[631], משום שאף החוטא בשוגג צריך כפרה[632], ואינו גרוע מהעובר במזיד על עבירה דרבנן שחוזר, לסוברים כן[633]. ויש מן האחרונים שצידדו שאינו חוזר[634], כשם שאם עשה תשובה אינו חוזר[635], ואף כששב מיראה, לסוברים כן[636], ואף על פי שהשב מיראה זדונות נעשות לו כשגגות[637]. אבל מי שחטא בשוגג בעבירה דרבנן, כתבו ראשונים ואחרונים שאינו חוזר מן המלחמה[638], לדברי הכל[639], כיון ששוגג דרבנן אינו צריך כפרה, לסוברים כן[640].

עשה תשובה, ועבר עליו יום הכיפורים

מי שחטא ועשה תשובה* –והדבר מבורר לפנינו[641], ויש שכתבו שכל שאין העבירה ידועה לכל, ותלוי בלבו ובמחשבתו אם שב ממנה, דינו כאילו שב, ועליו נאמר: וירא מאלהיך[642]– אינו חוזר מערכי המלחמה, אף לסוברים שהמתירא מעבירות שבידו חוזר[643].

שם, ע"פ רא"ש הל' תפילין סי' טו, ועי' באר שבע סוטה שם. **629.** עי' אחרונים שבציון 658, שתלו במלקות. ועי' ציון הנ"ל שיש שתמהו מאיסורים דרבנן דלעיל (ועי' אחרונים הנ"ל שכ' דבריהם לד' ריה"ג שחוזר על עבירות דרבנן, עי' לעיל), וע"ע מכת מרדות ציון 98, שהעובר על עבירה דרבנן לוקה מכת מרדות, וע"ש ציון 66 ואילך, שאף על איסורים מה"ת שאין בהם מלקות, לוקה מכת מרדות, ועי' לעיל ציון 613, בשח בין תפילה לתפילה, וצ"ב אם יש בו מכת מרדות, ועי' רא"ש שבציון 611. ועי' ציון 296. **630.** עי' קר"א שם, בד' ראשונים שבציון 610; עי' פנים יפות דברים כ ח; עי' עין יצחק בפתח השער אות יא, ועי' ציון 647. וצ"ב אם היינו דוקא לד' ריה"ג. **631.** עי' לעיל. תולדות אדם לספרי דברים פיס' קצב; באר יצחק אה"ע סי' ג ענף א ועין יצחק בפתח השער אות א וח"א אה"ע סי' סז אות כה, ועי' באר יצחק ועין יצחק בפתח השער שם, שכ"כ ע"פ הסוברים שהמקנא לאשתו ובא עליה בשוגג אחרי שנסתרה, חשוב אינו מנוקה מעוון, ע"ע השקאת סוטה ציון 171, ועי' להלן, ועי' באר יצחק שם, שצידד להוכיח כן מגמ' דלעיל ציון 560, שדנו במשנה שבציון הנ"ל שאינה כריה"ג, ולא העמידו בעבר בשוגג. **632.** ע"ע שוגג, וע"ע טמאת מקדש וקדשיו ציון 661 וע' כל מלתא דאמר רחמנא וכו' ציון 850. באר יצחק ועין יצחק שם. **633.** עי' ציון 608. תולדות אדם שם; עי' עין יצחק שם, שהוא ק"ו מהעובר על עבירה דרבנן, לסוברים שהמקנא לאשתו ובא עליה בביאה האסורה מדרבנן, חשוב מנוקה מעוון, ע"ע השקאת סוטה ציון 167 ואילך, ועי' לעיל; עי' מנחה חריבה סוטה מד א. וצ"ב לד' ר"י שבציון 617, אם חוזר על עבירה בשוגג. **634.** תורת הקנאות סוטה שם, וע"ש שדחה ההוכחה מהשקאת סוטה, עפ"י מל"מ שבציון 643, וצ"ב אם הוא דחיה אף לק"ו שבציון הקודם; עי' מנחת קנאות שם מז ב. וכ"נ בבאר שבע דלהלן. **635.** עי' ציון 643. אחרונים הנ"ל. **636.** עי' ציון 644. **637.** עי' יומא פו ב. עי' מנחת קנאות שם. **638.** עי' מרדכי הל' תפילין ד"ה ההג"ה כתב רי"ף, בשם ר' אלחנן, לענין השח בין תפילה לתפילה, שהיא עבירה דרבנן, עי' ציון 613, ובני ציון או"ח סי' נד ס"ק ב בדעתו; עי' באר שבע סוטה מד ב, וע"ש שאל"כ לא היה מי שיוצא למלחמה, ועי' לעיל; באר יצחק שם, ועי' עין יצחק אה"ע שם; בית יצחק יו"ד ח"ב סי' קטז, בתשו' מחתן המחבר; מנחה חריבה שם. **639.** באר יצחק שם; מנחה חריבה שם; בית יצחק שם. **640.** ע"ע אסור דרבנן ציון 22 ואילך, ושם שעין יצחק הנ"ל מפקפק בזה, וע"ע אסור חפצא; אסור גברא ציון 64 ואילך, וע' לא תסור ציונים 118, 534, וע' שוגג. אחרונים הנ"ל. **641.** עי' שו"ת בית יצחק יו"ד ח"ב סי' קטו אות ב. **642.** עי' ויקרא יט יד ועוד. מאירי סוטה מב א (מד א), שכ"נ מד' ר' יוסי שבציון 616, ומ' שאינו נפטר אלא כשטוען שלא שב, ועי' הלכות מדינה ח"ב ש"ה פ"ה אות ה. ועי' בני ציון או"ח סי' נד ס"ק ב ומאסף בית מדרש עמ' לא מרא"א מילייקובסקי. **643.** עי' לעיל. עי' סוטה מג ב. ועי' מל"מ סוטה פ"ב ה"ח, שאף אם המקנא לאשתו ובא עליה אחרי שנסתרה ועשה תשובה, אינו חשוב מנוקה מעוון, ע"ע השקאת סוטה ציון 177, לענין חזרה מערכי המלחמה בודאי לא הקפידה תורה ע"ז, שאל"כ לא יֵצאו למלחמה אלא כעין אותם ד' שמתו בעטיו של נחש (עי' שבת נה ב), וזה לא יתכן. ועי' קול סופר סוטה פ"ח מ"ה, בל' שני, שדקדק כן לשון משנה שם: עבירות שבידו, היינו שהן עוד בידו ולא שב עליהן, ועי' ציונים 593, 625. ועי' באר יצחק אה"ע סי' ג, שבנשא נשים בעבירה, אינה חשובה תשובה עד שיגרש, ע"ש הוכחתו, וכ"מ מל' גמ' סוטה שם: דעבד תשובה ויהב

וכתבו אחרונים, שהיינו אף כשלא שב אלא מיראה, שזדונות נעשות לו כשגגות[644]. ויש מן האחרונים שצידדו, לשיטתם שהחוטא בשוגג חוזר מערכי המלחמה[645], שדוקא אם שב מאהבה, אינו חוזר, שזדונות נעשות לו כזכויות[646], אבל השב מיראה, שזדונות נעשות לו כשגגות, חוזר מערכי המלחמה[647]. ואם עבר עליו יום־הכיפורים* ולא עשה תשובה –בעבירות שיום־הכיפורים* מכפר עליהן בלא תשובה, לסוברים כן[648]– נסתפקו אחרונים, אם הוא חוזר מערכי המלחמה[649].

בן ארבעים

בן ארבעים שנה –ויש גורסים: בן ששים שנה[650]– אמר רבי יוסי הגלילי בספרי, שהוא הירא ורך הלבב, שחוזר מן המלחמה[651] –ואף על פי שבמשנה אמרו שר' יוסי הגלילי מפרש את הכתוב: הירא ורך הלבב באופן אחר[652], כתבו ראשונים שמחלוקת תנאים היא בדעתו[653], ומן האחרונים יש שכתבו, שאף על פי שהוא מפרש בענין אחר, נכלל בכתוב אף מי שאינו בן ארבעים[654]– ופירשו ראשונים הטעם שאמרה תורה שהוא חוזר, משום שהוא תש כח[655], ומן האחרונים יש שפירשו הטעם שחוזר מן המלחמה, משום שמבן ארבעים שנה כבר הוא קרוב להיות רך הלבב[656], או משום שבני ביתו ילדים רכים, והוא בתוקף רחמנותו[657]. ויש שלא גרסו כן בדברי ר' יוסי הגלילי[658].

******

רשימת ספרים שהתחברו בדור האחרון על נושא המלחמה: הלכות מדינה ח"ב (הרב א"י וולדינברג, ירושלים תשיג); מלחמות שבת (הרב מ"צ נריה, י-ם תשיט); משמרת אריאל - מלחמה (הר"ש אריאלי, ירושלים תשסה); אמרות מלך על רמב"ם הלכות מלכים (הרב א"מ אבידן, ירושלים תשעב); כי תצא למלחמה (הר"א פרי, ישראל 2015); משיב מלחמה (הר"ש גורן, ירושלים תשעט).

דמי, ועי' ציון 421, ועי' טוב עין סי' ו. ועי' דב"א ח"ג סי' לא (מאחיו) בהע' הב' לסי' ח, ונתיבות הקדש סוטה שם, שדוקא כשעשה תשובה קודם המלחמה, ע"ש טעמיהם. **644.** ע"ע תשובה. עי' מנחת קנאות סוטה מז ב; עי' תורת הקנאות שם מד א. ועי' אחרונים הנ"ל, שכ"כ לשיטתם לעיל ציון 634 שהחוטא בשוגג אינו חוזר מערכי המלחמה. וכ"מ בפנים יפות דברים כ ח, וע"ש שמ"מ היינו דוקא כששב בתשובה שלימה, ועי' מרדכי הל' תפילין ד"ה ההג"ה כתב ריי"ף, בשם ר' אלחנן: שב בכל לבו, ועי' מנחת קנאות ובני ציון שם. **645.** עי' ציון 631. **646.** ע"ע הנ"ל. **647.** עין יצחק בפתח השער אות א, וע"ש אות יא, שמ"מ בעבירת ביטול עשה (עי' ציון 630), שלשיטתו מתכפרת לגמרי אף ע"י תשובה מיראה, אינו חוזר; תולדות אדם לספרי פיס' קצב. **648.** ע"ע יום הכיפורים ציון 1301 ואילך. **649.** בית יצחק שם. **650.** סד"ר לספרי שלהלן; מלבי"ם דברים כ ח; עי' רש"ש שבת קנב א. ועי' מלבי"ם ורש"ש שם, שמ' קצת שלפ"ז אינו יוצא כלל למלחמה, עי' ציון 40 ואילך, וצ"ב שא"כ אין זה שייך לדין רך לבב. **651.** עי' ציון 265 ואילך. ספרי דברים פיס' קצז; ילק"ש שופטים רמז תתקכג. ועי' רבינו הלל לספרי שם, שיש ספרים שמסיימים: שנאמר: ולא ימס את לבב אחיו כלבבו (דברים כ ח), לבבו בגימטריא מ' הויין, ועי' להלן. **652.** עי' ציון 593. **653.** יראה"ש מ' קטו; סמ"ג עשין קכ, והביאו הג"מ מלכים פ"ז הט"ו אות ב. **654.** זית רענן לילק"ש שם, לשיטתו להלן, ע"פ ציון 583. וכעי"ז במלבי"ם שם, לגי' לעיל בן ס'. ועי' מנחה חריבה סוטה מד א. **655.** יראה"ש שם; סמ"ג שם, הובא בהג"מ שם. **656.** זי"ר שם. **657.** עמק הנצי"ב שם, ע"פ תוספ' שבציון 581, וע"ש שלפ"ז בן מ' שנה לאו דוקא, אלא כשיש לו בנים רכים. **658.** עי' רבינו הלל לספרי שם; פי' חכם קדמון ספרדי שם בשם הרמב"ן (הובא בסד"ר שם בשם מהר"ס, ותמה שאינו נמצא ברמב"ן שלפנינו). ועי' עמק הנצי"ב שגרס כן בד' ר"ע. ועי' ראשונים ואחרונים הנ"ל, שכ"כ משום ד' ריה"ג שבציון 593, ועי' לעיל, ועי' זרע אברהם לספרי שם בשם זי"ר, ונתינה לגר דברים כ ח, שיש שמגיהים משום כן בספרי: בן ארבעים (ומוחקים תיבת: שנה, ולפנינו בזי"ר, שי"ג בן מלקות), ומפרשים דהיינו שעבר עבירה שחייבים עליה מ' מלקות, ועי' ציונים 625, 629, ועי' זי"ר וזרע אברהם ונתינה לגר שם, שדחו, שהרי דעת ריה"ג במשנה שאף מי שבידו עבירה דרבנן, שלדעתם אינו בן מ' מלקות (ע"ע מכת מרדות ציון 166 ואילך), חוזר, עי' לעיל ציון 608, ועי' מנחה חריבה שם, ועי' תולדות אדם לספרי שם, שפי' ד' ספרי באופן אחר. ועי' ספרי מהד' פינקלשטיין, שהגיה באופן אחר מדעת עצמו.

כִּבּוּשׁ מִלְחָמָה. כיבוש מקום ותפיסת בני אדם ומטלטלים במלחמה, לגבי קנינו של הכובש בהם.

הפרקים: — א. הדין וגדרו;
ב. המלחמה והכיבוש.

א. הדין וגדרו

הכלל

מלך ישראל כל ארץ שכובש הרי היא שלו, ונותן לעבדיו אנשי המלחמה כפי מה שירצה, ומניח לעצמו מה שירצה, ובכל הדברים הללו דיניו דין[1]. וכן מלך גוי שעשה מלחמה והביא שבויים ומכרם, או שהרשה לכל מי שירצה שילך ויגנוב מֵאומה שהיא עושה עמו[2] מלחמה ויביא וימכור לעצמו, הרי דיניו דין, ועבד הנלקח בדינים אלו הרי הוא עבד־כנעני* לכל דבר[3]. וכן אמרו בעמון ומואב שטהרו בסיחון[4], כלומר, שאף שנצטוו ישראל: אל תצר את מואב[5], וכן בבני עמון: אל תצרם[6], הותרו לכבוש מארצם מה שנכבש ממנה קודם לכן על ידי סיחון, לפי שעל ידי כיבוש סיחון מעמון וממואב טהרה ארצם והותרה לישראל[7], שנעשתה "ארץ סיחון" ולא "ארץ עמון ומואב"[8].

אף גוי הכובש מישראל במלחמה קנה, שנאמר במלחמת מלך ערד בישראל: וישב ממנו שבי[9], והואיל וקראו הכתוב שבי שלו, משמע שקנאו[10], ולמדו מכאן לעבד כנעני של ישראל שנשבה על ידי גוי, שקנהו השבאי, וישראל אחר שקנאו מן השבאי הרי הוא שלו[11]. וכן דרשו במקום אחר על מפלת סנחריב, שהותר שללו לישראל, אף על פי שהיה מעורב בו ממון של עשרת השבטים שבזז מהם, שכך אמר הנביא לישראל: וְאֵסַף שללכם אֹסֶף החסיל, כמַשַּׁק גֵּבִים שֹׁקֵק בו[12], מה גבים הללו מעלים את האדם מטומאה לטהרה, על ידי טבילה, אף ממונם של ישראל כיון שנפל ביד גוים מיד טהר[13]. וכן כתבו גאונים להלכה, שמלכות שכבשה ארץ אחרת, והגלתה את יושבי הארץ והושיבה במקומם אחרים, כל מי שלקח קרקע מן המלכות החדשה מקחו קיים, ואין אדם יכול לומר קרקע זו שלי היא, שכבר קנתה המלכות הכובשת את הארץ כולה קנין גמור, כעמון ומואב שטהרו בסיחון[14]. וכן שאר ממון של ישראל שזכה בו גוי בשעת מלחמה, קנאו[15], והקונה מן הגויים ששללו ספרי קדש מבתי כנסיות, אם היתה ביזה זו במצות המלך, קנה[16].

כדין קנין יאוש בגזילה

בטעמו של דין זה נחלקו ראשונים, אם הוא דין מיוחד של קנין על ידי כיבוש מלחמה, או שאינו אלא משום קנין יאוש*

כבוש מלחמה. **1.** רמב"ם מלכים פ"ד ה"י. **2.** ו"ג: שהוא עושה עמה, ועי' מש"כ על ההבדל בין שתי הגירסאות בשו"ת משפטים ישרים (ר"ש גאון) סי' נ דף צט-ק. **3.** רמב"ם עבדים פ"ט ה"ד; שו"ע יו"ד רסז יח. **4.** רב פפא גיטין לח א. ועי' ירו' שביעית פ"ו ה"א: טיהרה ביד סיחון או לא טיהרה וכו' ורמב"ן שבועות טז א בפי' הירו', ועי' מפרשי הירו' שם ויפ"ע גיטין שם. **5.** דברים ב ט. **6.** דברים שם יט. **7.** חולין ס ב ורש"י גיטין וחולין שם. **8.** כו"פ ריש פמ"ז. **9.** במדבר כא א. גיטין לח א. **10.** רש"י ד"ה וישב. ועי' תוד"ה דכתיב בטעם שהוצרכו גם לדרשת עמון ומואב. **11.** גמ' שם בפי' המשנה שם לז ב לרבא, ע"ש, ועי' להלן ציונים 27-26, 41 ואילך, 49, 115, אם דין זה נאמר במלחמה או בסתם גזילה. ועי' רשב"א שם לז ב שאביי שם חולק שאין לגוי קנין בעבד כנעני של ישראל אפילו למעשי ידיו, והפסוק אינו אלא סיפור דברים ולא בא לדרשא זו. ועי' על עיקר דין זה גמ' שם ורמב"ם עבדים פ"ח הט"ו וטוש"ע שם סז, וע"ע עבד כנעני. **12.** ישעיה לג ד. **13.** סנהדרין צד ב ורש"י. ועי' גמ' שם שהביאו ע"ז: כדר"פ, דאמר ר"פ עמון ומואב וכו', וכ"ה בערוך ע' גב (יא), אבל כמעט בכל כתה"י אינו, וכן מחקו בבאר שבע, ועי' מש"כ בזה בפתח עינים שם ובהפלאה שבערכין לערוך שם. **14.** תשוה"ג (כנראה מרב שרירא) בגנזי קדם ח"ה עמ' 121-122, הובאה בעיטור אות מ מודעא (מהד' רמ"י ח"ב מא א); מאירי גיטין נט א בשם גאוני המערב. **15.** עי' בעה"מ ע"ז נב ב; מאירי ע"ז שם. **16.** תשו' הרמב"ם ליפסיא סי' קכט, הובאה בשמ"ק ב"מ כד ב,

בגזילה: יש מהראשונים שנראה מדבריהם שאין הכיבוש אלא כשאר גזילה, ולא אמרו שקנה הכובש אלא כשנתייאשו הבעלים, שקנה מטעם יאוש*, ועל ידי מעשה קנין, כדין גזלן[17], ופירשו אותה שאמרו בעבד שנשבה שקנאו השבאי[18], שמשום יאוש הוא שקנה[19], כדין גזלן שקונה ביאוש, או ביאוש ושנוי־רשות*[20], וכגון שעשה בו השבאי קנין חזקה*[21], שהלבישו העבד לשבאי או הנעילו ורחצו[22], וכיון שהפקירו רבו כשנתייאש ממנו קנאו השבאי בחזקה[23]. וכן הלימוד מהפסוק: וישב ממנו שבי, פירשו בו שבחזקה קנאוהו[24], ומטעם יאוש[25], ועבדים נגזלים הם ונקנים ביאוש[26], או שאמנם אינם נגזלים, ומכל מקום במלחמה מועיל בהם יאוש[27]. וכן עמון ומואב שטהרו בסיחון, בקנין חזקה הוא שקנה סיחון את ארצם[28], לפי שנתייאשו עמון ומואב ממנה[29], ואף על פי שקרקע אינה נגזלת, ואין מועיל בה יאוש[30], במלחמה מועיל יאוש אף בקרקע[31], שהואיל והבעלים ניתנים להריגה, וביד הכובש להמית ולהחיות, גומרים הם בדעתם להקנות[32]. ויש מסבירים, שעל ידי המלחמה הרי זה כנשתקע שם הבעלים, שמועיל יאוש[33], או שבמלחמה הרי זה כגזל שאינו יכול להוציאו בדיינים, שמועיל בו יאוש אף בקרקע, לסוברים כן[34]. ויש מוסיפים שיאוש גדול כזה של מלחמה, שהכובש בא בכח ואי אפשר לעמוד נגדו, והממון אבוד מכל אדם, מועיל לקנות אף בלא שנוי־רשות*, אף לסוברים בשאר גזילה שאין יאוש קונה אלא עם שנוי רשות[35]. ואף אותה שאמרו בסנחריב שממון ישראל שנפל

ונ' שר"ל במלחמה; תשב"ץ ח"ב סי' קלו וקלז. **17.** ע"ע יאוש: כשבא לידיהם באיסור. עי' רש"י וראשונים דלהלן, וכ"כ בדעתם בדבר אברהם ח"א סי' יא ובפסקי הלכות יד דוד ח"ב דף לח הגהה ד, ועי' ציונים 55, 64, 65, 78, שי"מ דבריהם בע"א. וכ"נ מתשו' ר"י מיגש בשמ"ק ב"מ כד ב בנכסים שבזז שליח המלך שדן רק משום יאוש בגזילה, ויש לדחות שמדובר בלא מלחמה, ועי' דבר אברהם שם סי' א אות יב. ועי' ציון 101. **18.** עי' ציון 11. **19.** ס' המקח לרה"ג שער לב; רש"י גיטין לח א ד"ה בחזקה: בחזקת יאוש, ועי' רש"ש שצ"ל: בחזקה, ביאוש, וכ"ה בכתה"י, עי' דק"ס השלם שם ציון 11, וכ"ה בר"ן; תוס' חכמי אנגליה ורמ"ה ורמב"ן שם; מאירי שם בפי' ב; עי' פרי"ד שם. **20.** ע"ע הנ"ל ציון 549 ואילך. רמב"ן בהשמטות גיטין שם, ועי' להלן. **21.** רש"י שם בפי' הגמ': בחזקה; תוס' חכמי אנגליה ורמ"ה ומאירי שם; עי' רמב"ן (דפו"ר ומהד' זכרון יעקב ומערבא) קדושין יד ב, וכ"ה בסה"י לר"ת (שלזינגר) סי' תרצט (ואינו מר"ת). וע"ע חזקה (א): בגוי. **22.** ע"ע חזקה (א): בעבדים. רש"י (ותוס' בשמו, ועי' הגהות הב"ח) ותוס' חכמי אנגליה שם. ועי' רמ"ה שם: בחזקה דאחזיק ביה. **23.** רש"י ד"ה עמון ומואב. **24.** רש"י ד"ה וישב; רמב"ן קדושין שם; עי' מאירי שם, וכ"מ בתוס' חכמי אנגליה עמ' 100 וברמ"ה שם. **25.** עי' ראשונים דלהלן. אבל רש"י ותוס' חכמי אנגליה ורמ"ה לא הזכירו יאוש כאן ובעמון ומואב, ועי' ציונים 64, 66, בדעתם ובד' הראב"ד דלהלן. **26.** השגות הראב"ד גזו"א פ"ט ה"א, ועי' כתוב שם לראב"ד ב"מ קא א, הובא בשמ"ק. וכ"ה במאירי שם בעבד שנשבה, שאף בדרך גזילה שלא במלחמה קונה ביאוש. **27.** רמב"ן בהשמטות שם תי' ב, וכדלהלן בקרקע. וע"ע יאוש: בעבדים ושטרות. **28.** רש"י ד"ה עמון ומואב ותוס' חכמי אנגליה ורמ"ה שם, וכ"מ במאירי שם. **29.** פרי"ד שם. וכ"ה ברמב"ן שם, ועי' מחנ"א עבדים סי' ג שר"ל בד' הרמב"ן שא"צ טעם יאוש אלא בנשבה שלא במלחמה, ולא היו לפניו ד' הרמב"ן בהשמטות שכ' טעם יאוש גם בעמון ומואב. **30.** ע"ע גזל ציון 326 ואילך, וע' יאוש: בקרקעות. **31.** רמב"ן שם: מלחמה שאני, ונ' שר"ל כאחד הטעמים דלהלן. ועי' אב"מ בשו"ת סי' ט בהגהה טעם אחר, שבגוי קרקע נגזלת, עי"ש טעמו. ועי' רמב"ן שם תי' א: אלא לדידהו לית להו קרקע אינה נגזלת, ואולי כוונתו כהאב"מ ו"לדידהו" היינו לגוים, או אולי ר"ל שהוא כמ"ד קרקע נגזלת, ואינו להלכה. **32.** סה"י שם, ומדמה לתליוה וזבין שמועיל אגב אונסו, ע"ע אונס (א): במכר ומתנה, ולסקריקון שמקנה לו אגב אונסו, עי' גיטין נה ב וע' הנ"ל. ואולי אין ר"ל שמקנה ממש לכובש, אלא שבדרך כלל בקרקע אין היאוש גמור, ולכן אינו קונה, ע"ע יאוש ציון 599 ואילך, אבל כאן מתייאש לגמרי. **33.** ע"ע הנ"ל ציון 629 ואילך. פנ"י שם, ועי"ש לענין עבדים. **34.** ע"ע הנ"ל, ושם שי"ס שהוא הטעם שמועיל בנשתקע שם הבעלים. דבר אברהם שם סי' יא אות ד. **35.** ע"ע הנ"ל ציון 449 ואילך וציונים 1062, 1063. יד דוד שם דף מ, וכעי"ז בעמודי אור סי' קיב אות יז. ועי' פנ"י ותורת גיטין שם ונתה"מ סי' שעא

ביד גויים טהר, פירשו שהוא לפי שנתייאשו מממונם[36], ויש שכתבו שהרי זה כאבידה ששטפה נהר, שמתייאשים הבעלים ממנה אף שיש בה סימן[37], ואף כאן הרי אי אפשר להוציא ממון זה בדיינים, ומתייאשים ממנו[38].

כדין מיוחד

ויש מהראשונים סוברים שהקנין בכיבוש מלחמה דין מיוחד בפני עצמו הוא[39], וחזקה שאמרו בעבד שנשבה[40] היינו חזקת כיבוש מלחמה[41], וחזקה שאמרו לא קנין חזקה היא, אלא שהשבאי זוכה בעבד בחוזק יד, ומחזיק בו שלא מדעתו[42], וכל שלקחו בחזקת מלחמה אינו כגזל, אלא קנאו, שהתורה זיכתה לו[43].

ואף ישראל שנשבה לעבד נקנה בחזקת כיבוש מלחמה, לדעתם, אף על פי שעבד־עברי* אינו נקנה בקנין חזקה[44]. וכן ארץ עמון ומואב קנאה סיחון קנין גמור בחזקה שהחזיק בה במלחמה[45], ואף על פי שקרקע אינה נגזלת ואינה נקנית ביאוש[46], על ידי כיבוש מלחמה נקנית היא[47]. וכן שלל סנחריב שהותר לישראל, מטעם חזקה של כיבוש מלחמה הוא, שאם גופם נקנה, ממונם לא כל שכן[48]. הראשונים הסוברים כן, מהם שכתבו שאף אם לא נתייאשו הבעלים כלל קנה הכובש[49], שהתורה אמרה שיקנה בחזקת מלחמה, שהרי ארץ עמון ומואב טהרה

טעמים אחרים שא"צ שינוי רשות, ועי' ציון 20 מרמב"ן שנ' קצת שמסופק אם צריך שנוי רשות. ועי' מש"כ בפסקי הלכות יד דוד שם לענין תשלום דמים לבעלים, ועי' מאירי שם. **36.** ראב"ן בשו"ת סי' קיב; רמ"ה ומאירי סנהדרין צד ב, ועי' ציון 49; וכ"כ מהרש"א בחא"ג סנהדרין שם. **37.** ע"ע אבדה: אבידה האבודה מכל אדם, וע' יאוש ציון 870 ואילך. **38.** שו"ת מהר"ם ד"פ סי' תתרט וד' קרימונה סי' קצז תי' ב. **39.** עי' ראשונים דלהלן. וכ"מ קצת בש"ך שבציון49 ובמג"א או"ח תרמט ס"ק ה, וכן נקטו להלכה בשו"ע הרב שבציון הנ"ל ועוד אחרונים. אבל בדבר אברהם ח"א סי' יא האריך ע"פ ראשונים הנ"ל בשיטה הראשונה שהוא ספק להלכה (עכ"פ בגוי הכובש מישראל, עי' ציון 66). **40.** עי' גיטין לח א, ולעיל. **41.** תוס' גיטין שם ד"ה אבל, ושכן פי' ר"ח, ותוס' ב"מ מח א ד"ה נתנה לסיטון ובכורות יג א ד"ה אם (וט"ס שם: כשיש מלחמה, וצ"ל: כיבוש מלחמה, וכ"ה בתוס' שאנץ שם); תוס' ר"י מפאריש ע"ז עא א; ר"ת, הובא בתוס' הרא"ש וברמב"ן (דפו"ר ומהד' זכרון יעקב ומערבא) וברשב"א ובשיטה קדמונית ובשיטה ל"נ למי קדושין יד ב; ר"י אלמנדרי ותוס' הרא"ש ונ"י גיטין שם; חי' הרמ"ה ושיטות קדמונים (שושנה) שם עמ' רסט (ואינו מרמ"ה); רשב"א גיטין שם ובשו"ת המיוחסות סי' רכה; ריטב"א קדושין שם וב"מ עג ב. **42.** רשב"א שם, וכן פי' בפרי"ד שם: שגוזלו בכח מחבירו, ונ' שר"ל שהקריאה היא "בחֲזָקָה", אבל מסתימת שא"ר הנ"ל מ' שקוראים "בחֶזְקָה", וצ"ל שהכיבוש הוא מעין קנין חזקה, או שהכיבוש מפקיע את הבעלות ומעשה הקנין הוא בחזקה, עי' ציון 64. ועי' לעיל ציון 29 שנ' מד' הרי"ד שהקנין משום יאוש, וצ"ב א"כ למה לא פי' בקנין חזקה כפשוטו, ואולי סובר שעצם התפיסה בכח באופן

זה חשובה כמעשה קנין, וא"צ עוד מעשה קנין של חזקה. **43.** רשב"א שם לז ב. **44.** ע"ע חזקה (א) ציון 445 ואילך וע' עבד עברי מחלוקת. תוס' שם; ר"ת בראשונים הנ"ל; תוס' הרא"ש שם; ריטב"א קדושין שם. וע"ע הנ"ל מחלוקת בעיקר הדין אם אף ישראל נקנה לשבאי, ובתוקף הקנין אם לגופו או למעשי ידיו. וע"ע גוי: בקנינים, ציון 712, וע' חזקה (א) ציון 265 ואילך, שי' הרמב"ם שאין לגוי קנין חזקה אף בקרקע, ושו"ת חיים שאל ח"ב סי' לט בדעתו שלפ"ז מוכח מעמון ומואב שטהרו בסיחון שכיבוש מועיל אף במקום שאין חזקה מועילה, ועי' מש"כ בד' הרמב"ם בלבוש מרדכי ב"ב סי' יז. **45.** ריטב"א גיטין שם; ר"ן שם, ועי"ש בעבד כל' רש"י מטעם יאוש וחזקה, ואולי מפרש בעבד שנשבה שלא במלחמה, אבל עי' להלן שכ' גם בעבד שא"צ יאוש לעצם הקנין אלא כדי שייקרא "שביו", וצ"ע. **46.** ע"ע גזל: בקרקעות עבדים ושטרות. **47.** רמב"ן קדושין שם בשם ר"ת; רשב"א שם; ריטב"א גיטין וקדושין שם; ר"ן שם; שיטה קדמונית שם; עי' סה"ת הל' א"י, ד"ו דף סב, הובא בסמ"ג סוף מ"ע קלג, ובתשו' הגאונים בתראי סי' כד מסה"ת וסמ"ג, ועי' ציון 106. ועי' רבנו יונה ב"ב מה א: ע"י כיבוש נגזלת היא, וצ"ב אם כוונתו שכיבוש קונה מצד עצמו, כראשונים שבפנים, או כראשונים הנ"ל ציון 31 ואילך. **48.** שו"ת מהר"ם ד"פ סי' תתרט וד' קרימונה סי' קצז, בפי' א, ועי"ש פי' ב מטעם יאוש, הובא לעיל, וכנראה נסתפק אם מועיל מצד עצמו או מטעם יאוש; תשב"ץ ח"ב סי' קלו וקלז, ועי"ש שמל' הגמ' סנהדרין שם: מיד טיהר, מ' אף בלא יאוש, ועי"ש ח"א סי' צט. ועי' ציון 13. **49.** רשב"א גיטין לז ב, והובא בש"ך חו"מ שסג ס"ק ג; מאירי גיטין נט א בשם גאוני המערב, וכ"מ במקור דבריו בתשוה"ג ובעיטור

בסיחון, וקרקע אינה נגזלת ולא שייך בה יאוש[50], ואף הפסוק: וישב ממנו שבי, לא נאמר בו יאוש, אלא משמע שמשעה ששבאו נעשה שלו[51]. ומהם סוברים שאין הכיבוש קונה אלא לאחר יאוש[52], לפי שאם לא נתייאשו הבעלים ודאי עדיין יכולים הם להציל –שאם אינם יכולים להציל היו מתייאשים, ואפילו אינם מתייאשים הרי זה כלאחר יאוש, כאבידה בזוטו של ים שאי אפשר להצילה, שהרי זה כיאוש אף על פי שאומר שאינו מתייאש[53]– וכל שיכולים להציל עבד שנשבה מיד שובהו, אינו בכלל "שביו"[54], והסבירו אחרונים בדעתם, שעיקר הקנין הוא הכיבוש, אולם כל זמן שלא נתייאש אין זה נקרא כיבוש, ועל ידי היאוש נגמר הכיבוש[55]. ומכל מקום לאחר יאוש קנה הכובש, אף על פי שבשעת כיבוש עדיין לא נתייאשו הבעלים, לפי שמתחילה בשעת הכיבוש זכה לענין שיקנה לגמרי כשיתייאשו הבעלים[56], או שקונהו בשעת יאוש בחזקת כיבוש, שהוא בביתו וכבוש תחת ידו[57].

לדעה זו יש סוברים שהכיבוש עצמו קונה לכובש, ואינו צריך מעשה קנין[58], ואותה שאמרו בכיבוש ארץ ישראל: וירשתם אֹתה וישבתם בה[59], במה ירשתם, בישיבה[60], ולמדו מכאן קנין חזקה בקרקע[61], לא נצרכה החזקה לעצם הקנין מן הכנענים, אלא לחלוקת הארץ ליחידים, שיזכה כל אחד ואחד בשלו[62]. ויש סוברים שאין הכיבוש קונה אלא על ידי מעשה קנין, כקונה מן ההפקר[63], שאין הכיבוש עצמו חשוב כקנין, ולא נתחדש בדין כיבוש אלא שאין בזה משום גזל, ושיכול הכובש לזכות בדבר שאינו שלו אף בעל כרחם של הבעלים, אבל מעשה קנין צריך[64].

אף לדעה הראשונה, שאין כיבוש מלחמה אלא כגזילה ומטעם יאוש, יש מצדדים בישראל שכבשו מגויים שמועיל כיבושם מצד עצמו, כמו שמצינו בארץ ישראל שנקנתה לישראל על ידי כיבושם, ונתקדשה בכך[65]. ואף גויים שכבשו מגויים אחרים יש מצדדים שאף לדעה הראשונה מועיל כיבושם מצד עצמו, ולא משום יאוש, ולא הוצרכו

שבציון 14, וכ"מ קצת במאירי שם לז ב, ועי' ציון 36 ממאירי שרק ביאוש, ואולי שם כוונתו שלא במלחמה; תשב"ץ ח"ב שם, ע"פ רשב"א; תשב"ץ חוט המשולש טור ג סי' כד; עי' שו"ע הרב חו"מ הל' הפקר ס"ב בקו"א, וכ"מ קצת במהר"ם שבציון 48. וכ"נ מסתימת הרמב"ם שבציונים 3-1, 16, אבל ברמב"ם שבציון 11 בעבד שנשבה כ' שקונה רק לאחר יאוש (וי"ל שמפרש שם שלא במלחמה, ועי' מש"כ בדעתו בקו"א שם ובאבי עזרי חמישאה עבדים פ"ח הט"ו, ועי' להלן ציונים 115, 118). ועי' רשב"א שם בטעם שהעמיד רבא שם את המשנה לאחר יאוש, ומה שתמהו בדבר אברהם שם אות ח ובפסקי הלכות יד דוד ח"ב דף לט בהגהה, ומש"כ ליישב באמרי משה סי' כג אות ו וכג-כה. **50.** רשב"א שם, ועי' ציון 30 ואילך. **51.** רשב"א שם, ועי"ש שבעבד לא שייך יאוש בכלל, שאין העבד עצמו מתייאש מגופו. **52.** ריטב"א ור"ן ברי"ף ובחי' שם לז ב, ועי' נ"י שם; עי' תוס' הרא"ש שם; חי' רמ"ה ושיטות קדמונים עמ' רסט (ואינו מרמ"ה). **53.** ע"ע אבדה: אבידה האבודה מכל אדם, וע' יאוש ציון 870 ואילך. ריטב"א וחי' הר"ן שם. **54.** ריטב"א ור"ן שם. **55.** אמרי משה סי' כג אות ו, ועי' ציון 108. ועי' אמרי משה שם ואות י שר"ל כן אף בד' מקצת מהראשונים הנ"ל ציון 19 ואילך, שמש"כ יאוש היינו לגמר הכיבוש, אבל הכיבוש מועיל מצד עצמו, ול"מ כן מסתימת דבריהם. **56.** ריטב"א וחי' הר"ן שם. **57.** חי' רמ"ה שם, וכ"ה בתוס' הרא"ש שם. **58.** המקנה קדושין כו א; שו"ע הרב הל' הפקר ס"ג; בית הלוי ח"א סו"ס כא, ע"פ תוס' שבציון 44 שכיבוש מועיל בע"ע שאין בו קנין חזקה; דבר אברהם ח"א סי' י בד' תוס' שם, ועי"ש בארוכה. **59.** דברים יא לא. **60.** ברייתא דבי ר' ישמעאל קדושין שם. **61.** ע"ע חזקה (א) ציון 6. קדושין שם. **62.** המקנה שם, ועי' ביה"ל שם ודבר אברהם שם ענף ב בארוכה, וע"ע גורל ציון 55. **63.** עי' מהרי"ט קדושין שם, ודבר אברהם שם אות ו בדעתו, ועי' ציון 76. **64.** דבר אברהם שם אות א לצד זה, וכ"כ בלבוש מרדכי ב"ב סי' יז. ועי' דברות משה גיטין עמ' תק וס' בית יחזקאל גיטין סי' טז ועוד שר"ל כן בד' רש"י שבציון 21 ואילך, שבעמון ומואב ומלחמת ערד לא כ' יאוש, שהכיבוש עצמו עושהו הפקר, והקנין היה בחזקה, ורק בעבד שנשבה כ' יאוש לפי שמדובר בגזילה ולא במלחמה, ועי' אמרי משה סי' כג אות ו וי בד' רש"י, ועי' ר"ן שבציון 45. **65.** ע"ע א"י: הכיבוש. דבר אברהם ח"א סו"ס י, אבל

לטעם יאוש אלא בכיבוש שכבשו גויים מישראל, שאין לנו מקור שמועיל מצד עצמו, אבל כיבוש של גויים מגויים יש ללמוד שמועיל מעמון ומואב שטהרו בסיחון, אף על פי שקרקע אינה נגזלת ואין מועיל בה יאוש[66]. אבל מדברי כמה ראשונים נראה שאף כיבוש של גויים מגויים אין קנינו אלא מטעם יאוש[67].

משום דינא דמלכותא דינא

בטעם הדין של כיבוש מלחמה, לסוברים שמועיל מצד עצמו, יש סוברים שהוא משום דינא־דמלכותא־דינא*[68], כי כן דרך המלכים לכבוש מדינות זה מזה, וקונים אותן קנין גמור, שאם לא כן לא תמצא מלך שיש לו חזקה במלכותו, שכל מלכותם לוקחים אותה מאחרים וכובשים אותם על ידי מלחמות[69], וזהו ממשפטי המלכות שכל הארץ כולה היא ברשות המלך, בין מדינתו ובין מדינה שכובש אותה[70], ומשפטי המלכות דין גמור הם, כדין של תורה[71], ואף על פי שלא שייך כאן הטעם שאמרו בדינא דמלכותא שכל בני המדינה מסכימים לכך[72], שהרי הקנין הוא באומה אחרת, מכל מקום כך הם משפטי כל המלכים במלחמותיהם[73]. ויש סוברים בדעת ראשונים להיפך, שאין קנין הכיבוש משום דינא דמלכותא, אלא דינא דמלכותא הוא משום כיבוש מלחמה, שהמלך קונה את הארץ בכיבושה, ואינו מניח לבני עמו לדור בארצו אלא על מנת כן שיעשו כדין המלכות[74]. ויש שכתבו, שהוא כעין הדין באבידה האבודה ממנו ומכל אדם, כגון שנפלה בזוטו של ים ואי אפשר להצילה, שנעשית הפקר[75], ואף בכיבוש מלחמה, שאין הבעלים יכולים להציל את ממונם, פקע קנינם, ונעשה ממונם הפקר[76].

תוקף הקנין

בתוקף הקנין של כיבוש כתבו אחרונים, שהכובש קונה קנין הגוף גמור, שאם תאמר שאינו קונה אלא קנין־פירות*, איך טהרו עמון ומואב בסיחון, הלא עדיין גוף הארץ של עמון ומואב היא[77]. ומכל מקום יש שכתב בדעת ראשונים, שאין הכובש קונה אלא לזמן כיבושו בלבד, וכן יש לו רשות למכור

כ׳ לדחות שי״ל שכיבוש א״י לא הוצרכו לו כקנין, אלא שנתקדשה הארץ על ידו, ועי׳ ציון 114. ועי׳ ראב״ד ב״ק קיג ב שאף שגזל גוי אסור, בכיבוש מלחמה מותר (וע״ע גזל הגוי ציון 10), ומ׳ קצת שקונה, ועי׳ ציון 26 מראב״ד בכיבוש גוי מישראל שקונה רק מטעם יאוש. ועי׳ ציון 91. **66.** דבר אברהם ח״א סי׳ יא בד׳ רש״י גיטין הנ״ל, שלא כ׳ יאוש בעמון ומואב אלא בעבד שנשבה (ועי׳ ציון 64 ביאור אחר בד׳ רש״י, ועי׳ טיב גיטין לרצ״ה הלר גיטין שם בדעתו), ובד׳ הראב״ד שבציון 26, שעבדים נגזלים ולכן מועיל בהם יאוש, וא״כ בעמון ומואב שאין קרקע נגזלת ע״כ הוא משום כיבוש. ועי׳ לאור ההלכה להגרש״י זוין זצ״ל עמ׳ כב שהעיר מסנהדרין צד ב שהשוו כיבוש גוי מישראל לכיבוש עמון ומואב, אלא שהביא שיש של״ג שם כן, עי׳ ציון 13. **67.** עי׳ רמב״ן וסה״י ורי״ד שבציונים 32-29. ועי׳ דבר אברהם שם שנדחק בד׳ הרי״ד, והובא להלן ציון 78, ומדייק מהרמב״ן להיפך שבגוי מגוי א״צ טעם יאוש, ולא ראה ד׳ הרמב״ן בהשמטות, ועי׳ אמרי משה סי׳ כג אות ז ואילך שמשיג בארוכה על פי׳ הדבר אברהם ברמב״ן. **68.** שו״ת הרדב״ז ח״ג סי׳ תתקסח (תקלג), ורדב״ז מלכים סופ״ד בד׳ הרמב״ם שם, הובא בציון 1, וכ״מ מל׳ הרמב״ם שבציון 3; שו״ע הרב חו״מ הל׳ הפקר ס״ג וקו״א שם ע״פ רמב״ם, וכ״מ במחנ״א עבדים סי׳ ג ובשו״ת כרם שלמה (אמריליו) חו״מ סי׳ לא. ועי׳ אבי עזרי חמישאה עבדים פ״ח הט״ו שפי׳ ד׳ הרמב״ם שבציון 3 בע״א. **69.** רדב״ז בשו״ת שם. **70.** כרם שלמה שם; שו״ע הרב שם. **71.** שו״ע הרב שם. **72.** ע״ע דינא דמלכותא דינא ציון 3 ואילך, וציון 27. **73.** קו״א שם, ועי׳ כנה״ג חו״מ הגה״ט סו״ס שסט. ועי׳ שו״ת עדות ביהוסף (אלמושנינו) ח״ב סי׳ כ דף מז סוע״ב בטעם שאינו ״דינא דגזלנותא״: דכיון שנלחמים המלכים אלו עם אלו, באותה שעה מוותרים מרצונם הגמור בין ממונם בין גופם להרוג או ליהרג. **74.** עי׳ דבר אברהם ח״א סי׳ א אות ו בד׳ רשב״א וריטב״א ונ״י יבמות מו א וריטב״א ב״מ עג ב, ע״ע הנ״ל ציון 7. **75.** ע״ע אבדה: אבידה האבודה מכל אדם, וע׳ יאוש ציון 870 ואילך. **76.** עי׳ פסקי הלכות יד דוד ח״ב דף לח-מ, ועי׳ ציון 72. ועי׳ תשו׳ מהר״ם שבציונים 38, 48, שנ׳ שאי״ז הטעם. **77.** ישרש יעקב יבמות מו א, וכן נקט בחי׳ חת״ס גיטין לח א, ועי׳ ציון 104.

ונכנס הלוקח במקומו, ונמשך בכך זמן הכיבוש גם להבא, אבל אם נפסק הכיבוש, פקע קנינו של הכובש ממילא וחזרו הנכסים לבעליהם הראשונים, אלא שאם נתייאשו הבעלים הראשונים בזמן הכיבוש קנה הכובש קנין עולמי מטעם יאוש, כקונה מן ההפקר[78]. ונחלקו עליו, שכיון שכבש קנה לעולם, אף כשפקע הכיבוש[79].

על גוי ששבה במלחמה עבד כנעני, אם יש לו בו קנין הגוף או שאינו קונהו אלא למעשי ידיו, וכן כששבה ישראלים, אם קונה אותם למעשי ידיהם או אף לגופם, ע"ע גוי: בקנינים[80], וע' עבד כנעני וע' עבד עברי.

על כיבוש ארץ ישראל בידי ישראל בימי יהושע, שנתקדשה על ידיו לחיוב מצוות התלויות בארץ, ועל החילוק בין "כיבוש רבים" ל"כיבוש יחיד", ע"ע ארץ ישראל: הכיבוש[81]. ועל כיבוש ארץ ישראל בידי גוים, אם קנאוה בתורת כיבוש מלחמה או לא, עי' להלן: המלחמה והכיבוש.

על דיניו של שלל מלחמה וחלוקתו, במלחמה של ישראל באומות העולם, ע"ע מלחמה וע' מלך, ועל הלויים שהוזהרו שלא ליטול חלק בבזה ע"ע לוי.

ב. המלחמה והכיבוש

מלחמת גוים בישראל

כיבוש מלחמה שקונה, היינו אף במלחמה של אומות העולם ביניהן[82], או במלחמה שלהם בישראל[83]. ואותה שאמרו בגוים שאינם בני כיבוש, ושלפיכך לא הותרה להם אשה יפת־תאר* במלחמה[84] – שאף לישראל לא הותרה יפת תואר אלא במלחמה על ידי כיבוש, ולא ניתנה ארץ לכבוש כי אם לישראל[85]– כתבו אחרונים שאיסור הם עושים בדבר, שאין לגוים רשות להלחם ולכבוש, לדעתם[86], אבל אם כבשו, קנו, אף על פי שהמלחמה אסורה עליהם[87]. ויש מהראשונים מפרשים אותה שאמרו שאינם בני כיבוש, שלא אמרו אלא לענין שאינם זוכים בשבויים שכובשים במלחמה לקנותם קנין הגוף ולהפקיע מיפת תואר שלהם תורת אישות[88], לפי שאין לגוי קנין הגוף בעבדים[89]. ויש שכתבו לדעת הסוברים שאין כיבוש מלחמה מועיל מצד עצמו אלא בישראל הכובש מן הגוי, אבל בגוי הכובש מגוי אחר אינו מועיל אלא מטעם יאוש[90], שזהו שאמרו שאינם בני כיבוש, היינו שאין בהם תורת כיבוש מלחמה שמועיל מצד עצמו[91].

78. דבר אברהם ח"א סי' יא אות ח בד' הרשב"א גיטין לז ב בעבד שקנאו שבאי ופדאוהו לפני יאוש שחוזר לרבו ראשון. ועי"ש שנדחק בעמון ומואב שטהרו בסיחון, אף שכבר פקע הכיבוש, ששם קנה מטעם יאוש, וכ' שי"ל שלכן הוצרך הרי"ד הנ"ל ציון 29 לומר שנתייאשו, ועי' עוד שם אות ט וסי' י אות ז, ולהלן 113. **79.** עי' אמרי משה סי' כג אות ו, ועי"ש בפי' ד' הרשב"א הנ"ל; חלקו של יוסף סי' י דף לט ב. וכ"מ מגמ' שבציון 13 בשלל סנחריב, ועי' דבר אברהם ח"ב סי' ו אות ג שדחה ששם מטעם יאוש, אבל בראשונים שבציון 48 פי' שם מטעם כיבוש. וכ"נ לטעמים הנ"ל משום דינא דמלכותא או משום שאבוד מכל אדם שקנה לעולם. **80.** ציון 676 ואילך. **81.** ועי' שם: קדושה ראשונה; קדושה שניה, על הפקעת הקדושה ע"י החורבן והגלות. **82.** עי' לעיל במלחמת סיחון בעמון ומואב. **83.** עי' ציונים 13-10, ובכמ"ק. ועי' לעיל ציון 66 שיש מחלקים שבגוי מגוי קונה מצד עצמו, ובגוי מישראל רק מצד יאוש. **84.** סנהדרין נט א, וע"ע יפת תאר ציון 256 ואילך. **85.** רש"י ורמ"ה. **86.** וע"ע מלחמה מחלוקת. **87.** חי' חת"ס גיטין לח א וחולין ז א ולג א, ועי' שו"ת חת"ס יו"ד סי' רלג שכ' שהוא דוחק, ושם סי' יט תי' אחר; דבר אברהם ח"א סי' יא אות ו. וכעי"ז כ' החיד"א בפתח עינים גיטין שם ובשו"ת חיים שאל ח"ב סי' לט שלא נצטוו בכיבוש, אבל אם כבשו קנו, ועי' ב"ח יו"ד רסז ד"ה ועבד כנעני. **88.** ע"ע הנ"ל ציונים 243 ואילך, 269 ואילך. **89.** ע"ע גוי: בקנינים, וע' עבד כנעני. חי' הר"ן סנהדרין נז א, ועי' מש"כ בסברא זו בדבר אברהם שם, ובס' בית אברהם (ישראל, ליוורנו תקמו) קונ' מאמר המלך בסוה"ס מאמר ב. **90.** עי' לעיל ציון 65. **91.** עי' דבר אברהם שם אות ד. ועי' רמ"ה שם: דלגוי הוי גזל, לישראל לא הוי גזל כלל דכממונא דנפשיה, ואולי כוונתו כן שישראל קונה בכיבוש, או שר"ל כאחרונים הנ"ל שלגוי הוא איסור גזל, אבל לאחר שכבש קנה,

כיבוש ארץ ישראל ע"י גוים

כיבוש ארץ ישראל על ידי גוים, יש מהגאונים ומהראשונים שנראה מדבריהם שאינו מועיל, ולא קנו הגוים בכיבושם, שכתבו שאין לך כל אדם מישראל שאין לו ארבע אמות בארץ ישראל –ותיקנו בהרשאה* להקנות את מעותיו אגב* אותן ארבע אמות, אם אין לו קרקע אחרת להקנות על גבה[92]– ואף על פי שנטלוה הגוים, קרקע אינה נגזלת, ובחזקת ישראל היא לעולם[93], אף בזמן הגלות שאין אנו שולטים בה[94], שנאמר: כי לי הארץ[95], וארץ ישראל נקראת על שם ישראל, ואפילו בזמן שישראל שרויים על אדמתם אין להם רשות למכור שדותיהם לצמיתות, שנאמר: והארץ לא תמכר לצמתת[96], ונאמר: לה' הארץ ומלואה[97], ועתידים אנו לחזור אליה ולירש אותה[98]. וביארו אחרונים, שאף על פי שגוי קונה בכיבוש מלחמה אף מישראל, וכיבוש מועיל לקנות אפילו קרקע[99], לדעתם אין כיבוש קונה אלא מטעם יאוש[100], וארץ ישראל לא נתייאשנו ממנה ומצפים אנו לשוב אליה[101], ונוסחאות תפילותינו וברכותינו יוכיחו[102], ועוד, שלא נשתקע ממנה שם הבעלים, שהרי היא נקראת על שם ישראל[103]. ויש מסבירים באופן אחר, שגופה של ארץ ישראל נתנה הקב"ה לאברהם אבינו ולזרעו לעולם, אף כשהיא בידי גוים, ואין כח בכיבוש הגוים אלא לקנותה קנין־פירות*, אבל קנין הגוף אין להם, והגוף הוא של ישראל[104], ואף על פי שכל יחיד פקע קנינו מחלקו, מכל מקום יש לו חלק בארץ מכח המתנה שניתנה לכל ישראל, ותתחלק לבאי הארץ לעתיד לבא[105].

ויש מהראשונים שכתבו שגוים קונים בכיבוש מלחמה אף בארץ ישראל[106], ואף לענין

משא"כ בישראל שמותר לכבוש וליטול. ועי' עוד בישוב הגמ' שאינם בני כיבוש במחנ"א עבדים סי' ג. **92.** ע"ע הרשאה ציון 24 ואילך, וע' אגב ציון 72 ואילך. ועי"ש ושם שאף החולקים שא"א להקנות אגב ד"א שבא"י, רובם לא נחלקו בעצם הדבר שהקרקע היא של ישראל. **93.** רב נחשון גאון בשו"ת מהר"ם ד"פ סי' תקלו, ותשוה"ג אסף ח"א עמ' 101 וח"ב עמ' 31 וח"ג עמ' 23, ותשוה"ג בכלבו סי' קכח ובס' הפרדס ד"ו דף נט ובעוד מקומות, עי' אוצה"ג קדושין עמ' 59-63; ראב"ן סי' עט, וע"ע הנ"ל מעוד ראשונים, ועי' עיקר הדין בשם גאונים לגבי הרשאה ברמב"ם שלוחין ושותפין פ"ג ה"ז. **94.** כלבו והפרדס שם. **95.** ויקרא כה כג. תשוה"ג אסף ח"א: כי ליי' הארץ, וח"ג: כי לי כל הארץ (שמות יט ה), ונ' שטס"ה וצ"ל הפסוק שבפנים, ועי' גיטין מז א. **96.** ויקרא שם, וע"ע יובל ציונים 549 ואילך, 696 ואילך. שו"ת מהר"ם שם. וע"ע אין קנין לנכרי בארץ ישראל ציונים 6, 7 מירו' שלמדו מפסוק זה שאין קנין לגוי בא"י. **97.** תהלים כד א, ועי' גיטין שם, וע' הנ"ל ציונים 22, 23. שו"ת מהר"ם שם. **98.** שו"ת מהר"ם שם. **99.** עי' ציונים 4 ואילך, 9 ואילך. עי' חזו"א חו"מ סי' א ס"ק כז שנתקשה בזה, והק' עוד שיאוש מועיל בקרקע בנשתקע שם הבעלים. **100.** עי' ציון 17 ואילך. **101.** פרחי ציון לר"י פרלא על כו"פ פ"ד אות נה ותורת הארץ ח"ב אות סה בד' הכו"פ שם: והאמת שיש שינוי רשות אבל יאוש אין שם, ועי' מעדני ארץ שביעית סי' כ אות י שפי' להיפך, ששינוי רשות ר"ל כיבוש, ובאמת קונה מטעם כיבוש, אע"פ שאין כאן יאוש; תורת הארץ שם בד' מהר"ם שם: ועתידין אנו לחזור אליה; רידב"ז במכתב בתחילת ס' באר יצחק על קדשים, ובבית רידב"ז על פאה"ש דף נה-נו, ועי' קוב"ש ב"ב אות קצב. **102.** כו"פ שם. **103.** תורת הארץ שם ע"פ ל' מהר"ם הנ"ל. **104.** חזו"א שם, וכ"נ מל' שו"ת מהר"ם הנ"ל שאין להם רשות למכור לצמיתות. וכ"כ עצם הסברא שאין לגוים בא"י אלא קנין פירות בשאילת דוד חי' בעניני שביעית ד"ה בטרם ופסקי הלכות יד דוד ח"ב דף יב, ובכלי חמדה פ' כי תבא אות י', וע"ע ארץ ישראל: ארץ האבות, ציונים 24 ואילך, 44. ועי' קוב"ש שם אות כג שהביא משי' הראשונים שאין דינא דמלכותא דינא בא"י, לפי שכל ישראל שותפים בה, ע"ע דינא דמלכותא דינא: במלכי ישראל, ועי' לעיל ציון 68. **105.** חזו"א שם, ור"ל שקנין הגוף ממתנת אברהם היה לכלל ישראל ולא ליחידים. וכן י"ל גם לטעם יאוש שהיחידים נתייאשו ולא הכלל, ועי' ציון 109. ועי' תורת הארץ שם שמל' קרקע אינה נגזלת מ' שהוא גזל ביד הגוים ואין להם אפילו קנין פירות, ודן איך מותר לקנות מהם פירות, ואינו מוכרח. **106.** סה"ת הל' א"י, ד"ו דף סב, והובא בסמ"ג סוף

קנין אגב בהרשאה יש מהראשונים סוברים שאין לכל אדם מישראל בזמן הזה ארבע אמות בארץ ישראל להקנות אגבן[107]. וכתבו אחרונים בדעתם שהכיבוש מועיל מצד עצמו, ולכן קנו הגויים אף שלא נתייאשו ישראל מארצם[108], או שלדעתם אכן נתייאשו ישראל, ואף על פי שאין יאוש מועיל בקרקע, הרי אם נשתקע שם הבעלים מועיל, וכבר נשתקע שמו של כל יחיד ויחיד מחלקו בארץ[109]. וכן יש מן הראשונים שכתבו בטעם שבטלה קדושה ראשונה שנתקדשה ארץ ישראל למצוות התלויות בה בימי יהושע, לסוברים כן[110], שהוא לפי שלא נתחייבה הארץ בשביעית ובמעשרות אלא בכיבוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכיבוש ונפטרה משביעית ומעשרות[111], וביארו אחרונים בדעתם שהוא מטעם כיבוש מלחמה, שקנאוה הגוים בכיבושם[112]. ויש מצדדים שאין ביטול הקדושה תלוי בקנין הגוים בכיבושם, אלא שעל ידי כיבושם פסק כח הכיבוש של ישראל, ובטלה הקדושה, שאין קנין הכיבוש הראשון נמשך אלא כל זמן שהוא ביד הכובש, לדעתם[113], או שאף הכיבוש של ישראל שקידש לא משום הקנין הממוני הוא שקידש, אלא שהקדושה חלה ממילא על ידי עצם הכיבוש, וכשפקע כוחם של ישראל בכיבוש הגוים פקעה הקדושה[114].

על קנינו של נכרי בכלל בארץ ישראל, בין לענין ממון ובין להפקיעה מקדושתה, ע"ע אין קנין לנכרי בארץ ישראל.

ביחידים; שלא בשעת מלחמה

בגדר כיבוש מלחמה כתבו ראשונים שהוא אף כגון שהרשה מלך גוי לכל מי שירצה שילך ויגנוב מהאומה העושה עמו מלחמה, ולמכור לעצמו[115]. ונראה מדברי ראשונים שאף שלא בשעת מלחמה ממש, אלא שיש "חירום" בין המלכויות, ודרך בני מלכות זו לבזוז ולשדוד מבני המלכות האחרת, הרי זה בכלל "כיבוש מלחמה", וקנו[116]. והדברים אמורים דוקא כש"דינא דמלכותא" (חוק המלכות) כך הוא[117], וכן כתבו ראשונים בגוים ששללו ספרים, שאם היתה ביזה זו במצות המלך, קנה הלוקח מהם, אבל אם שללו בלי רשות המלך לא קנה[118]. וכתבו אחרונים שכל שהוא

מ"ע קלג, לענין קנין גוי להפקיע מתרו"מ; שו"ת מהרי"ט ח"א סי' מג, לענין איסור גזל. ועי' חזו"א שם שלהפקיע מתרו"מ די בקנין פירות, ולפ"ז י"ל שאין מחלוקת, ומודים לראשונים הנ"ל שקנין הגוף נשאר לישראל. **107.** עי' תוס' ב"ב מד ב ד"ה דלא וכלי חמדה הנ"ל בדעתם, ועי' בית רידב"ז שם. **108.** פרחי ציון שם בד' סה"ת וסמ"ג, ובית רידב"ז שם בד' מהרי"ט, ועי' ציון 47. ועי' מעדני ארץ שם אות ט לסוברים שעיקר הקנין הוא בכיבוש, אלא שאם לא נתייאשו לא נגמר הכיבוש, עי' ציון 55, שלפ"ז כאן שנגמר הכיבוש מועיל אף בלא יאוש. **109.** עי' כלי חמדה שם בד' תוס', ועי"ש שזה רק לגבי היחידים, אבל לגבי הכלל לא נשתקע שם הבעלים, ששמה עליה: א"י, ולדעתם להקנות באגב לא די בקנין הכלל, ועי' לעיל ציון 105. **110.** ע"ע ארץ ישראל: קדושה ראשונה. **111.** רמב"ם בית הבחירה פ"ו הט"ז, ועי"ש בטעם שקדושה שניה לא פקעה בכיבוש, וע"ע הנ"ל. **112.** שו"ת חיים שאל ח"ב סי' לט; חי' חת"ס חולין ז א ושו"ת חת"ס יו"ד סי' רלג, ועי' תוי"ט עדיות פ"ח מ"ו. ועי' רמב"ם שלוחין ושותפין שבציון 93 שהביא ד' הגאונים הנ"ל, ומ' שאין לגוים כיבוש באי"י, וי"ל שלביטול הכיבוש הראשון די בזה שקנו קנין פירות, עי' לעיל. **113.** עי' ציון 78. דבר אברהם ח"א סי' י אות ז וסי' יא אות ט. **114.** דבר אברהם סי' יא שם, ועי' ציון 65. **115.** רמב"ם עבדים פ"ט ה"ד; שו"ע יו"ד רסז יח, וכנ"ל ציון 3. ועי' בהגר"א יו"ד שם המקור מגיטין לח א שבציון 11 בעבד שנשבה, וכ"כ בשו"ע הרב חו"מ הל' הפקר ס"ב בקו"א, ועי"ש שמ' לרמב"ם שמדובר בשבאי יחיד, ולכן פי' כגון שיש מלחמה בין המלכויות ונותנים רשות לשבות, ועי' לעיל ציון 49 שי"מ שם לד' הרמב"ם בסתם גזילה ומטעם יאוש. **116.** עי' תשב"ץ ח"ב סי' קלו וקלז. **117.** שו"ע הרב שם, ע"פ ל' הרמב"ם, וכ"ה בס' בית אברהם (ישראל, ליוורנו תקמו) קונ' מאמר המלך בסוה"ס מאמר ב, ועי' כ"מ שם ומחנ"א עבדים סי' א. **118.** תשו' הרמב"ם (ליפסיא) סי' קכט, הובאה בשמ"ק ב"מ כד ב. ופשוט שר"ל בלא יאוש, אבל ביאוש באופן המועיל קונה כשאר גזילה. ועי' רמ"ה גיטין שם, הובא בטור יו"ד שם

מנימוסי המדינות המקובלים בין העמים בתורת מלחמה יש לו דין כיבוש, וכל שאינו מנימוסי המדינות אינו אלא גזלן[119], וגזלן יחידי, אף אם אינו יכול להוציא ממנו מצד אלמותו או מצד חוקי המלכות, שאינה מקפידה על גזל זה, אין לו תורת כיבוש מלחמה[120]. ויש שכתבו שאף גדוד של שבאים שאינו מלכות, כל שאין מלכות המוחה בידם הרי זה כיבוש, אבל אם המלכות מוחה בידם הרי הם כגזלנים[121]. ויש שכתבו שאף שיירות של שודדים, או עמים נודדים שמנהגם לצאת גדודים לבוז ולשלול ולשבות, קנו כעין הקנין של כיבוש מלחמה, שלדעתם הוא כדין אבידה האבודה ממנו ומכל אדם, שנעשית הפקר[122], ואף כאן הרי הממון אבוד מכל אדם[123]. ויש שכתב שאפילו גזלן יחידי, כל שאינו יכול לתובעו לדין ולהוציא ממנו, הרי זה בכלל כיבוש מלחמה וקונה[124].

כשלא נעקרו יושבי הארץ ממקומם

כיבוש שקונה יש מהגאונים שכתבו שאינו אלא כשעקרה המלכות הכובשת את יושבי הארץ הראשונים ממקומם, ולא נשארה למלכות הראשונה שום שורש במקום ההוא[125], והושיבו אחרים במקומם[126], אבל אם בשעת המלחמה גלו מקצתם ונשארו מקצתם, ומכר המלך הכובש את הקרקעות של הגולים לאחרים, וחזרו הגולים ותבעו את קרקעותיהם מן הלוקחים, לא קנו הלוקחים, ואין דינם עמהם אלא כדין הלוקח מן הסקריקון*[127].

ובש"ך ס"ק כה, בישראל שנשבה לעבדות, שאין הגוי קונהו למעשי ידיו אלא כשהוא דינא דמלכותא שקנה, בין במלחמה ובין בשעת שלום, ומ' אף ביאוש, וצ"ל בטעמו שאין לגוי קנין בגופו של ישראל שלא בתורת ע"ע אלא בדינא דמלכותא, ועי"ש בשאר ממון שכ' הטעם שקונה בכיבוש משום יאוש בגזילה, כנ"ל ציונים 19, 21, 36. **119.** דבר אברהם ח"ב סי' ו אות ד בשם רא"ב קמאי. וכן פשוט לשיטות שבציון 68 שכיבוש טעמו משום דינא דמלכותא. **120.** דבר אברהם שם וח"א סי' א אות יב, ע"פ גיטין נה ב בסקריקון, שהתירה המלכות את גופם להריגה, ואע"פ כן לא קנה הגזלן, ועי"ש אות י ואילך בארוכה, ומסגרת זהב בסוה"ס. **121.** חזו"א אה"ע קמז בעניני עבדים ס"ק יא. **122.** עי' ציון 76. **123.** עי' פסקי הלכות יד דוד ח"ב דף לט ואילך, ופי' כן דין עבד שנשבה בגיטין שם, וכ' שמ"מ י"ס שקנין של כיבוש ממש אלים יותר לענין קנין הגוף בעבדים, עי"ש בהגהה ד בארוכה. ועי' ס' תהלה לדוד (אמאדי, שאלוניקי תקצה) דף עא-עב שנסתפק. **124.** חלקו של יוסף סי' י דף מ בד' הרמב"ם עבדים פ"ח ה"כ: ישראל שתקף בגוי קטן וכו' שהוא מטעם כיבוש, ודחה הראיה מסקריקון, שמדובר כשאפשר לתובעו בדין. ועי' ב"ח יו"ד שם (הובא בש"ך ס"ק כ) בד' הטור שהגונב גוי וכבשו לעבד קנאו לגופו שר"ל אף בשעת שלום, וקנה מטעם כיבוש מלחמה ויאוש, ובשו"ת עדות ביהוסף (אלמושנינו) ח"ב סי' כ דף מח ובקה"י יבמות סי' לה תמהו שבגזלן יחידי אי"ז כיבוש, ופי' ד' הטור במלחמה, וכעי"ז כ' בקר"א יבמות מו א. ועי' קה"י שם בד' המאירי יבמות שם שכ' במטביל עבדו גוי לשם עבדות: כאילו כבשו במלחמה. ועי' יום תרועה ר"ה כח א, הובא בדבר אברהם ח"א שם. **125.** תשוה"ג בגנזי קדם ח"ה עמ' 122 ובעיטור אות מ מודעא (מהד' רמ"י ח"ב דף מא א), ובמאירי גיטין נט א בשם גאוני המערב. **126.** עיטור ומאירי שם. **127.** עי' גיטין נה ב וע' סקריקון. מאירי שם, ובשער החדש פי' בע"א, ולא היו לפניו ד' המאירי. וצ"ל בכוונתם שכיון שלא הגלה את התושבים הרי לא נתכוין לקנות בכיבושו את הקרקעות של היחידים, ואלה שגלו מעצמם ונטל את קרקעותיהם אחר הכיבוש, הרי זה גזל בעלמא כסקריקון, וכ"כ בתורת הארץ ח"ב אות סה, שאם הניח כ"א בקרקעו אינו קונה אותן בכיבושו.

נספח לערך מלחמה

בערכים "מלחמה", ו"מלחמה/ עורכי המלחמה" שבכרך מ"ט, הבאנו את העניינים ההלכתיים העוסקים בעניין המלחמה והיוצאים אליה. לתועלת הלומדים אנו מצרפים בזה את המאמר "המלחמה", שנכתב על ידי הרב שלמה יוסף זוין זצ"ל, עורכה הראשון ומתווה דרכה של האנציקלופדיה התלמודית, בספרו "לאור ההלכה", בתוספת כותרות המקילות על הקריאה והסדר. המאמר מופיע כאן בצורתו המקורית, כפי שפורסם ע"י הרש"י זוין זצ"ל.

פרק א – חוקיותה של המלחמה

חוקיות המעשה וחלות התוצאות

משתי בחינות יש לשאול על חוקיות המלחמה לפי ההלכה – מצד המעשה ומצד התוצאות. אם המלחמה עצמה מותרת היא או אסורה, ואם הכיבושים, הארציים והממוניים, של מנצחי המלחמה, קנויים להם כשלהם או גזולים הם בידם. ואין שני הדברים תלויים זה בזה. אפשר שהמעשה בעצמו אסור ומכל מקום מה שעשה עשוי. הרי הגנב והגזלן קונים את שגנבו וגזלו לא בלבד לחובתם, שיתחייבו באחריות ובאונסים[1], אלא אף לזכותם, כגון: שיקנו אחרי כן את החפץ קנין גמור בשינוי[2], ולכמה אמוראים אף ביאוש[3], ושאינו חייב לשלם אלא כשעת הגזילה, אף שנתייקר בשעת אונס[4], ושפטור מלשלם להבעלים שכר השימוש[5], ועוד. ולא שיש כאן ענין של לכתחילה ובדיעבד, אלא ששני מושגים הם – האיסור והקנין. אף בעיית המלחמה מבחינת חוקיותה מתפרדת לשנים – איסור המעשה וחלות הכיבוש.

מוסריות המלחמה

אין מהצורך לבאר, שהמלחמה בכלל אינה רצויה לפי התורה. הרי אף לדוד מלך ישראל נאמר: "דם לרוב שפכת ומלחמות גדולות עשית לא תבנה בית לשמי"[6]. אפילו המזבח שנגע בו ברזל נפסל: "המזבח נברא להאריך שנותיו של אדם והברזל לקצר שנותיו של אדם, אינו רשאי להניף המקצר על המאריך"[7]. "והרי דברים קל וחומר, ומה אם אבני מזבח שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על שמטילות שלום בין ישראל לאביהן שבשמים אמר הקדוש ברוך הוא לא תניף עליהם ברזל, המטיל שלום בין עיר לעיר בין אומה לאומה בין ממשלה לממשלה על אחת כמה וכמה שלא תבוא עליו פורעניות"[8]. נראים הדברים שנקודה זו של אי הזדווגות המקדש והמלחמה, משמשת ביאור פשוט להלכה אחת בירושלמי, שנתקשו בפירושה. "מנין שהוא (משוח המלחמה) מתמנה כהן גדול? שנאמר: 'פנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם'"[9]. ב"קרבן העדה" כתב: "דסלקא דעתך אמינא כיון שהוא משוח מלחמה אינו ראוי לבוא אל אהל

---

1. ראה בבא קמא, עט א, וסנהדרין, עב א. **2.** בבא קמא, סז א. **3.** שם, סו. **4.** ראה "שיטה מקובצת" לבבא מציעא, מג א, בשם הריטב"א. **5.** בבא מציעא, צז א. **6.** דברי הימים א כב, ח. **7.** מכילתא, יתרו. **8.** שם. **9.** מגילה, פ"א ה"י.

מועד לשרת בקודש לעולם". ותמהו עליו שנים מחכמי זמננו[10]: "איזה הוה אמינא יש בזה לומר דאין משוח מלחמה יכול להתמנות כהן גדול, במה הוא גרע משאר כהן הדיוט". ולא נתקררה דעתם עד שדחו את דברי "קרבן העדה" והשיאו את הירושלמי לכוונות אחרות. אבל באמת דבר גדול אמר בעל "קרבן העדה" בה"סלקא דעתך" שלו. חשוב הוא אמנם משוח המלחמה יותר מכהן הדיוט וקודם לו במעלה, אבל בנוגע "לבוא לאוהל מועד לשרת בקודש" יש "הוה אמינא" גדול, שאינו ראוי. אנו שומעים ב"הוה אמינא" זה הד קולו של דבר ד' לדוד המלך: "ומלחמות גדולות עשית לא תבנה בית לשמי" (דברי הימים א' כב, ח).

סמכות המלך והסנהדרין

אבל מלבד הנקודה המוסרית וה"הוה אמינא" ההלכותי, יש גם דינים מפורשים בנוגע להגבלת זכות המלחמה. משנתנו היא זו[11]: "ואין מוציאין למלחמת הרשות ("כל מלחמה קרי רשות לבד ממלחמת יהושע שהיתה לכבוש את ארץ – ישראל"[12]) אלא על פי בית – דין של שבעים ואחד" (סנהדרין גדולה). בגמרא[13] למדו הדבר ממלחמת דוד ("ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע" וכו'). ובדיני המלך נאמר שוב במשנה[14]: "ומוציא למלחמת הרשות על פי בית – דין של שבעים ואחד". נפסק הדין להלכה ברמב"ם[15]: "מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית – דין וכו', אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית – דין של שבעים ואחד". הרי, שמלבד מלחמת מצוה, שנצטוו עליה למשה מפי הגבורה, ומלחמה שהיא על פי הסנהדרין הגדולה, כל מלחמה אחרת אסורה. ומתעוררת שאלה: אם הסנהדרין רשאים להוציא את העם למלחמה בעצמם, מבלי המלך, או ששניהם מעכבים: הסנהדרין והמלך? עמד על השאלה ה"תוספות יום טוב"[16] והוכיח מתוך לשון המשנה בפרק ב "דבית – דין של ע"א לבדם אין להם כח לעשות חיל להוציאם למלחמת הרשות אלא במאמר המלך, דאי אמרת שאין למלך בזה שום מעלה, אם כן למאי תנינן לה הכא גבי מעלותיו של מלך". אלא שנתקשה בלשון הרמב"ם שמשמעותו, לדעתו, שחובה היא למלך: אינו רשאי לעשות מלחמה בלא סנהדרין, אבל לא לזכות ויתרון. אולם ב"יין הרקח" לרבי אלעזר רוקח מאמשטרדם דחה את הבנת ה"תוספות יום טוב" ברמב"ם: "בחנם בא לחלוק עלינו את השוין, דודאי זה אינו עולה על הדעת שיהיה העם רשאים לצאת למלחמה בלי רשות המלך וגם לשון הרמב"ם משמע בהדיא כן... ". הגרא"י קוק[17], מבלי שהביא את ה"תוספות יום טוב" ואת הר"א רוקח, כתב מסברת עצמו: "כשם שצריכים למלחמת הרשות התנאי של בית – דין של שבעים ואחד, כמבואר במשנה דריש פ"ק דסנהדרין, כן צריך גם כן דוקא מלך, כמבואר במשנה דפרק ב' שם, ומוציא למלחמת הרשות... ". אף הוא מפרש כך כונת הגמרא בסנהדרין[18]: "תנינא חדא זימנא אין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית – דין של שבעים

10. בספר "יריעות שלמה", קיידאן תרצ"ד, עמ' 132, ובספר "הר אפרים" על הוריות, ירושלים ת"ש, סימן יח. **11.** סנהדרין, ב א. **12.** רש"י. **13.** שם, טז ב. **14.** שם, כ ב. **15.** מלכים, פ"ה ה"ב. **16.** סנהדרין, פ"ב מ"ד. **17.** "משפט כהן", סימן קמ"ה. **18.** כ ב.

ואחד, איידי דתנא כל מילי דמלך תנא נמי מוציא למלחמת הרשות". פירוש: אף על פי שהצורך בבית – דין של ע"א כבר נשנה בפרק ראשון, אבל מכיון שהוצרך כאן, בדיני המלך, לִשְׁנוֹת שדוקא מלך יש לו הכח להוציא למלחמת הרשות, חזר עוד הפעם לומר שצריך סנהדרין גדולה. וראיה הוא מביא מהרמב"ם[19]: "ויראה לי שאם כבש ארץ מצרים מלך ישראל על פי בית – דין שהיא מותרת". הרי כיבוש מצרים יכול להיות רק במלחמת הרשות, היינו להרחיב גבול ישראל, ולכן באמת התנה הרמב"ם שיהיה "על פי בית – דין", כדין מלחמת הרשות, ומכל מקום כתב: "מלך ישראל".

קביעה ע"פ אורים ותומים

ומלבד המלך והסנהדרין יש עוד גורם שלישי לקביעת מלחמה – האורים והתומים. דנו בדבר הראשונים. לדעת הרמב"ן[20] "מצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא במלחמת רשות או מצוה להיות שואל באורים ותומים ועל פיהם יתנהג בענין, והוא אמרו יתעלה 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ד' על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה', צוה ביהושע שהוא המושל הראשון אשר הוא פקיד על העדה שישאל באורים ותומים ועל פי משפטם יוציאם ויביאם וכן בכל השופטים והמלכים, וכן אמרו בגמרא ברכות[21] ובסנהדרין[22] כשהיה דוד המלך מצוה לכו ופשטו ידיכם לגדוד ששואלים באורים ותומים". כבר העירו שהרמב"ם בהלכותיו לא הזכיר אלא את המלך וסנהדרין ולא את האורים ותומים. אבל בספר המצות[23] כתב: "... וידוע שהמלחמה וכבישת עיירות[24] לא יהיו אלא במלך ובעצת סנהדרין גדולה וכהן גדול... "הכהן הגדול, פירושו אורים ותומים. הרמב"ן הביאו, והעיר: "וזו באמת מצוה לא עצה בלבד והיא לדורות". אבל לא נתבאר ברמב"ן אם כוונתו למצוה בלבד, או שאף מעכב את עצם המלחמה. ואף זו לא נתבאר: אם השאלה באורים ותומים היא בגדר של נטילת רשות על המלחמה, או בתורת שאלה על סדר ותכסיסי המלחמה. אף בעיקר המצוה לא החליט הרמב"ן בודאיות גמורה[25].

סוגי המלחמות

ראינו ששני סוגי מלחמות הם – מלחמת מצוה ומלחמת רשות. במשנה[26] הוזכרו שלשה שמות: רשות, מצוה וחובה: "במה דברים אמורים – שחוזרים מעורכי המלחמה[27] – במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה הכל יוצאים... אמר ר' יהודה: במה דברים אמורים במלחמת מצוה, אבל במלחמת חובה הכל יוצאים... ". במה נחלקו? פירשו בגמרא: "רשות דרבנן זו היא מצוה דר' יהודה, מצוה דרבנן זו היא חובה דר' יהודה". כלומר: אין מחלוקת ביניהם אלא בשם. את אשר חכמים קוראים רשות, קורא ר' יהודה חובה. ושוב שם: "מלחמת יהושע לכבש דברי הכל חובה, מלחמות בית דוד לרווחה (שנלחם בארם צובה להוסיפה על ארץ ישראל ובשאר סביבותיה להעלות לו מנחה ומס

19. מלכים, פ"ה ה"ח. **20.** בסוף הוספותיו למצות לא תעשה. **21.** ג ב. **22.** טז א. **23.** סוף שורש י"ד. **24.** ובהוצאת ר"ח הלר על - פי כת"י: "וכיבוש ארצות". **25.** הרמב"ן סיים: "ואם כן הדבר... ואם אינו כן... ". **26.** סוטה, מד ב. **27.** ראה להלן, פרק ג.

עובד. רש"י) דברי הכל רשות. כי פליגי למעוטי נכרים דלא ליתי עלייהו, מר (ר' יהודה) קרי לה מצוה, ומר (חכמים) קרי רשות".

עזרת ישראל מיד צר

וברמב"ם: "אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה, ואיזוהי מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים (והיא החובה שאמרו בגמרא, וראה ב"כסף משנה" ו"לחם משנה" שם למה קראה הרמב"ם מצוה) ומלחמת עמלק ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך נלחם במלחמת הרשות, והיא המלחמה שנלחם עם שאר העם כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות גדולתו ושמעו"[28]. סוג מלחמה חדש הכניס כאן הרמב"ם. מלבד שתי המלחמות של כיבוש ארץ ישראל ולהרחיב גבול ישראל, אף מלחמה אחרת – מלחמת התגוננות: "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם". הרמב"ם כולל אותה בתוך הסוג של מלחמת מצוה, שאין צורך בה בנטילת רשות מסנהדרין. ב"כנסת הגדולה"[29] תמה: בסוגיית סוטה[30] מבואר, שמלחמה "למעוטי נכרים דלא ליתי עלייהו" נחלקו בה ר' יהודה וחכמים: לר' יהודה היא מלחמת מצוה ולחכמים מלחמת רשות. למה פסק אפוא הרמב"ם כיחיד נגד רבים? אבל יפה כתב ב"שיירי קרבן" על הירושלמי[31], ש"דבריו תמוהים": "מי איכא למאן דאמר דעזרת ישראל מיד צר שבא עליהם לאו מצוה היא, דהא אפילו ביחיד הנרדף איכא עשה ולא תעשה להצילו כדכתיב 'לא תעמוד על דם רעך' וכתיב 'והשבותו לו' זו אבידת נפש, והא דאמר בבבלי למעוטי עכו"ם דלא ליתי עלייהו, אין הפירוש כמו שהבין הרב בכנסת הגדולה דהיינו להצילם מיד צר שבא עליהם, אלא הפירוש שעושה מלחמה עם שכניו שיש לחוש שברוב הימים יעשו עמהם מלחמה, לכך עושה מלחמה עכשיו עמהם למונעם שלא יהיה בהם כח לבוא על ישראל". אף ה"לחם משנה" הבין בדעת הרמב"ם, ש"עזרת ישראל מיד צר" אין זו המלחמה "למעוטי עכו"ם דלא ליתו", שכן כתב, שהרמב"ם כלל המלחמה "למעוטי עכו"ם" בכלל "להרבות בגדולתו (של המלך) ושמעו", שהיא מלחמת רשות, "דהכונה שייראו ממנו ולא יבואו עליו והיינו למעוטי עכו"ם דלא ליתו עלייהו". ב"בית הבחירה" להמאירי[32] כתב מפורש: "לא נחלקו אלא שנלחמים עם אויביהם מחמת שיראים מהם שיבואו עליהם או שנודע להם שמכינים עצמם לכך שלדעת חכמים הרי זו מצוה, ולדעת ר' יהודה כל שלא באו רשות הוא" (ונראה שיש כאן ט"ס: במקום "חכמים" צ"ל "ר' יהודה" ובמקום "ר' יהודה" – "חכמים"). נמצינו למדים: כשהעכו"ם כבר באו, לדברי הכל מצוה היא. דברים מפורשים יותר כתב המאירי בסנהדרין[33]: "מלחמת הרשות ר"ל כל המלחמות שאינן לכבוש ארץ ישראל, והיא מלחמת שבעה עממין או שבאו האויבים על ישראל מאיזה צד, שכל אלו מלחמות מצוה הן... אבל שאר מלחמות שהוא עושה מעצמו מצד הרצון או כעס אויב[34], או להרחבת גבולו או לפרסם גבורתו, הרי אלו מלחמת הרשות".

אבל אם אין מסוגיית סוטה סתירה לדברי הרמב"ם, על כל פנים אף ראיה אין משם.

---

28. מלכים, פ"ה ה"א. **29.** אורח חיים, חידושים על הרמב"ם. **30.** מד ב. **31.** סוטה, פ"ח ה"י.
32. סוטה מג. **33.** עמוד 50. **34.** כוונתו שהאויב כועס, ומקדים ונלחם שלא יבוא עליו.

נניח ש"עזרת ישראל מיד צר" אינה בכלל "למעוטי עכו"ם דלא ליתו עלייהו", אבל היכן מצינו ש"עזרה" זו מלחמת מצוה היא? ואם מצד הסברא – אין דרכו של הרמב"ם במקרים כאלה לכתוב דין סתמי, אלא מקדים לו: "יראה לי". אלא שיפה כתב ב"מראה הפנים" לירושלמי (סוטה, שם), שמקור מפורש להרמב"ם בירושלמי: "רבי יהודה היה קורא מלחמת רשות (ב"פני משה" מגיה: מצוה) כגון אנן דאזלין עליהון, מלחמה חובה כגון דאתיין אינון עלינן". הרי ההבדל ברור: כשאנו הולכים עליהם – מלחמת רשות, כשהם באים עלינו – מלחמת חובה. ואת אשר ר' יהודה קורא חובה, קוראים חכמים מצוה, כמבואר בסוגיית בבלי שם.

מקור הדין

ועדיין יש להבין: מצוה זו מה טיבה? המקור של ה"שיירי קרבן" לא מספיק. ולא מפני ש"לא תעמוד על דם רעך" וכן "והשבותו לו" נאמרו דוקא במקום שאין שם שפיכות דמים ("מנין לרואה את חבירו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר: "לא תעמוד על דם רעך"; "והשבותו לו – לרבות אבידת גופו"[35]). לימוד מיוחד יש, שרודף ניתן להצילו אף בנפשו: "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה – הרי זה בא ללמד ונמצא למד, מקיש רוצח לנערה המאורסה, מה נערה המאורסה ניתן להצילה בנפשו אף רוצח ניתן להצילו בנפשו"[36]. ואם בשביל הצלת יחיד כך, בשביל הצלת רבים על אחת כמה וכמה. אבל עדיין אין הדברים אמורים אלא במקום שהמציל אינו מעמיד את חיי עצמו בסכנה. מנין לנו מצות המלחמה ל"עזרת ישראל", כש"העוזרים" מסכנים את עצמם? והרי מבואר בתוספות[37], שבמקום "דלא עביד מעשה כגון שמשליכין אותו על התינוק ומתמעך מסתברא שאין חייב למסור עצמו, דמצי אמר אדרבה מאי חזית דדמא דחבראי סומק טפי דילמא דמא דידי סומק טפי". והדברים קל וחומר: ומה שם, כשמשליכים אותו על התינוק, שהריגת התינוק תבוא על ידי גופו הוא, בכל זאת מכיון שהוא אינו עושה בעצמו כלום, אינו חייב למסור עצמו, כל שכן כשרציחת האחרים באה שלא באמצעותו כלל, שאין לנו שיתחייב להצילם במסירת נפשו. ולא זו שעל המצוה יש לשאול, אלא אף על ההיתר. הרי המאבד עצמו לדעת איסורו מפורש בתורה: "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש"[38], ואסור להביא עצמו לידי חשש סכנה[39], ואפילו במקום מצוה דעת הרמב"ם[40] ש"כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו" (ראשונים אחרים חולקים עליו בזה). ב"תפארת ישראל" למשניות[41] הוכיח אמנם, שמותר להכניס עצמו לספק סכנה בשביל לקיים מצוה[42]. אבל תנאי התנה: "היכא דלא שכיח היזיקא". ואם כן, אפילו שנאמר שכל מלחמה אינה מעמידה את האדם אלא בספק סכנה, אבל מכל מקום בודאי ש"שכיח היזיקא" הוא.

---

35. סנהדרין, עג א. **36.** שם. **37.** סנהדרין, עד ב. **38.** בבא קמא, צא ב. **39.** ראה רמב"ם, רוצח פי"א.
40. יסודי התורה, פ"ד ה"ד. **41.** ברכות, פ"א מ"ג. **42.** והביאו ב"פתחי תשובה" ליורה דעה, קנז, ג.

סכנת עצמו להציל חברו

ונחלקו בדבר הפוסקים. ב"כסף משנה"[43] כתב, שחייב אדם להכניס עצמו בספק סכנה בשביל להציל חברו. הביא את הדין בשם הירושלמי וסיים: "ונראה שהטעם מפני שהלה ודאי והוא ספק". ובכן: לא זו שמותר, אלא שחייב, ואפילו בשביל הצלת יחיד, כל שכן בשביל הצלת רבים. כתב כן אף ב"בית יוסף"[44]. ב"בית יוסף", אבל לא ב"שלחן ערוך". הסמ"ע שם העיר על כך: "כיון שהפוסקים הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור לא הביאו בפסקיהן משום הכי השמיטוהו ("המחבר" והרמ"א) גם כן". ובשו"ת הרדב"ז[45] כתב בפשיטות שאין אדם מחוייב להכניס עצמו בספק סכנה בשביל להציל חברו, "דספיקא דידיה עדיף מודאי דחבריה". הביאו את הרדב"ז ב"פרי מגדים"[46] וב"פתחי תשובה"[47]. ב"פתחי תשובה" שם הביא מה"אגודת אזוב", שהוכיח, שכל הראשונים שלא הביאו את הדין של ה"בית יוסף" בשם הירושלמי, אינם סוברים כן. אף ב"שלחן ערוך" הרב בעל ה"תניא"[48] הביא שתי הדעות וסיים ו"ספק נפשות להקל". פסק כן אף ב"ערוך השלחן"[49] ("ומיהו הכל לפי הענין ויש לשקול הענין בפלס ולא לשמור את עצמו יותר מדאי וכו' וכל המקיים נפש מישראל כאילו קיים עולם מלא").

בהצלת רבים

אלא שכל זה בנוגע להצלת יחיד, כלום יש להבחין בין יחיד לרבים בדין זה? נחלקו בדבר שנים מגדולי דורנו, נוחי נפש, מבלי שאחד מהם ראה את דברי חבירו. ר' מאיר שמחה מדווינסק ורא"י הכהן קוק. ב"אור שמח"[50] כתב, שאפילו בשביל הצלת רבים אין לו לאדם להכניס עצמו לספק סכנה. ראייתו: הרמב"ם כתב, ש"הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם אפילו כל ישראל צריכין לתשועתו כיואב בן צרויה וכו' ואם יצא התיר עצמו למיתה". עצם הדין מקורו במשנה[51], אבל מה שהוסיף הרמב"ם ש"אם יצא התיר עצמו למיתה", הוא, לדעתו, בשביל לתת טעם לדבר: כיון שהותר דמו לגואל הדם אין לו להכניס עצמו לכך. בספרו "משך חכמה"[52] הוסיף לבאר עם זה את הפסוק "לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך". רוצה לומר: שאילו היו המבקשים את נפשו חיים לא היה צריך לילך למצרים להציל את ישראל. יש, לכשנרצה, מקום לפקפק בראיותיו של ה"אור שמח". איסור יציאת הגולה מעיר מקלטו הוא פשוט בגדר עונש לשם כפרתו[53] וגזירת הכתוב הוא שאפילו לדבר מצוה אינו יוצא. הרמב"ם מוסיף דין: מכיון שאסור לצאת, ממילא אם יצא התיר עצמו למיתה וגואל הדם אינו נהרג עליו, אבל לא שזהו טעמו של דבר. תדע, שהרי לא חילקו בדין זה בין שיש כאן גואל הדם ובין שאיננו כלל (כאותה שאמרו בסנהדרין, מה ב: "ומנין שאם אין לו גואל הדם...")[54]. ראייתו מהפסוק בשמות ודאי שאינה יסוד לבנות עליו הלכה (וראה במפרשי

---

43. רוצח, פ"א הי"ד. **44.** חושן משפט, סימן תכו. **45.** ח"ג, סימן אלף נב. **46.** אורח חיים, סימן שכח, "משבצות" ס"ק ז. **47.** חושן משפט, תכו. **48.** ח"ה, הלכות נזקי גוף ונפש. **49.** תכו, ד. וראה עוד דיונים על כך: ב"העמק שאלה" להנצי"ב, שאילתא קמז, אות ד; בשו"ת "עמודי אור", סי' צו, אות ג; ועוד. **50.** רוצח, פ"ז, ה"ח. **51.** מכות, יא ב. **52.** פרשת שמות. **53.** ראה מכות, ב ב, ותוספות, י"א ב, בד"ה "מידי" וריטב"א שם. וראה "אור שמח" רוצח פ"ו הי"ב. **54.** וראה "תפארת ישראל", מכות, פ"ב מ"ז.

התורה על הפסוק). והגרא"י קוק ב"משפט כהן"[55], מאריך הרבה בדבר ומבדיל בין רבים לרבים. סתם רבים, כל זמן שאין שם רוב האומה, דינם כיחידים, אבל להצלת כלל ישראל חייב אדם למסור עצמו בתורת הוראת שעה ו"מיגדר מילתא"[56]. "לצורך כלל ישראל הדבר גלוי לכל שבית – דין יתירו לצורך שעה" ולכן "אין צריך אפילו ליטול רשות מבית – דין". שכנגדו חלק עליו ואמר שלא מצינו "למיגדר מילתא" אלא להציל ישראל מעבירה ולעשות סייג לתורה, אבל הרב האריך לחזק דעתו בדברים נכונים ("הדבר תימה שיסתפק שום אדם על כך אם הדבר הנצרך להצלת כלל ישראל לא נקרא למיגדר מילתא"). ואם אין לנו היום בית – דין סמוכין להתיר הוראת שעה, הרי "הדבר מוסבר הוא שבדבר גדול כזה, הצלת כלל ישראל, שליחותייהו קא עבדינן", כמו שמקבלים גרים מטעם זה. וכל זה בהצלת כלל ישראל שלא בתורת מלחמת מצוה. בנוגע למלחמת מצוה, מלחמה של "עזרת ישראל", יש לדבר גם יסוד אחר – משפטי המלוכה. לא על דבר שהוא משום כבוד המלך בלבד יש משפט המלוכה, אלא "כל דבר כללי הנוגע לאומה וגם כל תיקון של הוראת שעה לגדור בפני עושי עולה הכל הוא בכלל משפטי המלוכה". והוא מוסיף: "נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה". ביחוד אם קם שופט לישראל ו"כשמתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, על פי דעת הכלל ודעת בית – דין, ודאי עומד הוא במקום מלך לענין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכלל" (וראה שם בארוכה בביסוס הדברים בראיות). ראיה גדולה יש להוסיף לדברי הרב מלשון הרמב"ן (בהוספותיו לספר המצות, בסוף מצות לא תעשה, הובאו דבריו למעלה): "מצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו... ".

מלחמה לבן נח

עד כאן – במלחמות ישראל. ומה בנוגע למלחמות אומות העולם, בינן לבין עצמן? שפיכות דמים הרי נכללת בתוך שבע מצות בני נח, ובכן שאלת איסורן והיתרן של מלחמות נופלת אף על אומות העולם. ואף כאן יש להבחין בין מלחמת התגוננות למלחמת התקפה. ברור, שלשם התגוננות אין המלחמה נאסרת לפי התורה. "הבא להרגך השכם להרגו" היא הלכה פסוקה[57]. ואין לומר שהפסוק של הבא במחתרת בישראל בלבד נאמר, שכן בסנהדרין[58] מבואר בפירוש, שאף בן נח נרדף מותר להציל את עצמו בנפשו של רודף. ולא עוד אלא שאפילו להלחם בשביל לעזור לאומה אחרת, שמתנפלים עליה, מותרים ואף חייבים. הרי גם מפסוק "שופך דם האדם באדם דמו ישפך" יש לימוד בגמרא[59]: "הצל דמו של זה בדמו של זה" ("כל הרואה אותו ישפוך דמו בשביל אותו אדם שהוא רודף, דהיינו 'באדם', בשביל הצלת אדם הנרדף"[60]). ופסוק זה אך לבני נח נאמר, כמבואר בגמרא[61]. ה"מנחת חינוך"[62] כתב אמנם, שלבני נח רודף ניתן להצילו בתורת היתר בלבד, אבל לא בתורת מצוה. הלאו של "לא תעמוד על דם רעך" לישראל

55. סימנים קמב - קמד. **56.** ראה יבמות, צ. **57.** סנהדרין, עב א. **58.** נז, סוף עמוד א. **59.** שם, עב ב. **60.** רש"י. **61.** נז ב. **62.** מצוה רצו.

נאמר ולא לבני נח. אבל אין דבריו מוכרחים. "שופך דם האדם... "הוא חיוב ולא היתר. ולכשתרצו, מקרא מלא הוא: "בְּיוֹם עֲמָדְךָ מִנֶּגֶד בְּיוֹם שְׁבוֹת זָרִים חֵילוֹ וְנָכְרִים בָּאוּ שְׁעָרָו וְעַל – יְרוּשָׁלַיִם יַדּוּ גוֹרָל גַּם – אַתָּה כְּאַחַד מֵהֶם"[63]. ושוב: "וְאַל – תֵּרֶא בְיוֹם אָחִיךָ בְּיוֹם נָכְרוֹ – אַל – תֵּרֶא גַם אַתָּה בְּרָעָתוֹ בְּיוֹם אֵידוֹ"[64].

מלחמת רשות לבן נח

לעומת זה, מלחמת התקפה, זו שקורין לה "מלחמת הרשות", נראה ודאי שאסורה לבני נח. "לא תרצח"! הרי אף בישראל לא הותרה אלא בתנאים מיוחדים, על פי מלך ועל פי סנהדרין גדולה של שבעים ואחד דוקא. ממילא, באומות העולם, שחסר התנאי של סנהדרין, מנין הכח להתיר? אלא שהנצי"ב בפירושו על התורה, על הפסוק: "ומיד האדם מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם", כתב: "מיד איש אחיו, פירש הקדוש ברוך הוא אימתי האדם נענש בשעה שראוי לנהוג באחוה, מה שאין כן בשעת מלחמה ועת לשנוא אז עת להרוג ואין עונש על זה כלל, כי כך נוסד העולם, וכדאיתא בשבועות ל"ה מלכותא דקטלא חד משיתא לא מיענש, ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות"[65]. "ואפילו" זה יש לפקפק בו. אדרבה, דוקא מלך ישראל, מפני שמוגבל ברשות הסנהדרין של שבעים ואחד. אף "מלכותא דקטלא" נאמר, לפי התוספות שם, על מלכי ישראל במלחמת רשות (ראה שם במהרש"א). ובסנהדרין[66] אמרו: "ליכא מידעם דלישראל שרי ולעכו"ם אסור. ולא, והרי יפת תואר? התם משום דלאו בני כיבוש נינהו". והקשה ה"חתם סופר"[67]: הלא מבואר בגיטין[68] ש"עמון ומואב טיהרו בסיחון" ויש קנין של כיבוש לעכו"ם. בין השאר רמז שיש לומר, שהכונה בסנהדרין שאינם רשאים לכבוש, אבל אם כבשו קנו. הוא, ה"חתם סופר", רמז בקצרה – ו"בדבר אברהם"[69] האריך לבסס פירוש זה: "יפת תואר לא הוי כמידי דלישראל שרי ולעכו"ם אסור, דגם לישראל לא הותרה אלא במלחמה המותרת". אף ר' מנחם זעמבא, הי"ד, בספרו[70] הביא את ה"חתם סופר" בפירוש הגמרא בסנהדרין וכתב: "דעכו"ם יש לו קנין בכיבוש מלחמה, אבל אין לו היתר לכבוש, שאין הנכרי רשאי ללחום עם חברו, ולא מצינו יפת תואר שהותרה לישראל אלא במלחמה המותרת, אבל במלחמה שאינה מותרת לא מצינו דהותרה, ואם כן בעכו"ם שלא ניתנה הארץ ליכבש לפניהם ואין להם מלחמה המותרת ממילא שאין דין יפת תואר נוהג בהם". הוסיף לומר: "ומה שגוף המלחמה הותרה לזה ונאסרה לזה אינו שייך ל"מי איכא מידי" ("מי איכא מידי דלישראל שרי ולעכו"ם אסור"), דלישראל גופייהו לא הותרה אלא ברשות סנהדרין". ומובן מאליו: אם לא נקבל פירוש זה ונפרש כפשוטו, שאינם יכולים לקנות בכיבוש, הרי בודאי שהמלחמה אסורה להם.

---

63. עובדיה א, יא. **64.** שם שם, יב - יג. **65.** "העמק דבר", בראשית ט, ה. וראה שם דברים כ, ח. **66.** נט א. **67.** חלק יורה דעה, סימן יט. **68.** לח א. **69.** ח"א, סימן יא. **70.** "זרע אברהם", סימן כד.

פרק ב – כיבושי המלחמה

היסוד לחוקיות הכיבוש

"עמון ומואב טיהרו בסיחון" – זהו היסוד העיקרי לחוקיות הכיבוש מבחינה הקנינית. "כיוצא בדבר אתה אומר: 'כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא והוא נלחם במלך מואב הראשון', מאי נפקא מינה (פירוש: מה משמיענו בזה שסיחון נלחם במלך מואב)? דאמר להו הקדוש ברוך הוא לישראל: 'אל תצר את מואב', אמר הקדוש ברוך הוא: ליתי סיחון ליפוק ממואב וליתי ישראל וליפקו מסיחון, והיינו דאמר רב פפא עמון ומואב טיהרו בסיחון"[1]. וברש"י[2]: "על ידי סיחון טהרו ארצם לישראל. במואב כתיב 'והוא נלחם' וגו', ובעמון מפורש בנחלת בני גד בספר יהושע 'ויהי להם הגבול יעזר וכל ארץ הגלעד וחצי ארץ בני עמון' וקא חשיב ואזיל, וכתיב בסיפיה 'יתר ממלכות סיחון', אלמא סיחון כבש לארץ בני עמון. ועוד מצינו במלך בני עמון שאמר למלאכי יפתח 'כי לקח ישראל את ארצי מארנון ועד היבוק', אלמא ארץ בני עמון היא והם מסיחון כבשום דכתיב בו 'וירשו את ארצו מארנון ועד היבוק', אבל מהנשאר בידם לא לקחו כלום".

ועמון ומואב לא ללמד על עצמם יצאו. במקום אחר בגמרא למדים מעמון ומואב לקניני האומות בכלל. בגיטין[3] אמרו: "ואימא הני מילי בכספא (שנכרי קונה לנכרי בתורת עבד בכסף), אבל בחזקה לא? אמר רב פפא עמון ומואב טיהרו בסיחון". וכתבו התוספות: "צריך לפרש דהכא בחזקה של כיבוש מלחמה איירי וכן פירש רבינו חננאל". ובחידושי הרשב"א[4]: "ופירוש כספא כלומר כסף או דומה לו שהמקנה מקנה, אבל חזקה כלומר מה שזוכה בו בחוזק יד שמחזיק בו שלא מדעת וכגון שתפסו במלחמה מנין, ומייתי ליה מעמון ומואב שטהרו בסיחון במלחמה". אף הריטב"א[5] כתב: "והא דאמר שעמון ומואב טיהרו בסיחון אף על גב דקרקע אינה נגזלת, חזקת מלחמה שאני וחזקה גמורה היא, וישראל שלקחוהו מסיחון זכו בו דסיחון קנאה קנין גמורה בחזקה שהחזיק בה על ידי מלחמה".

דעות הראשונים באופן הקנין

אלא שאינה מבוררת כל כך שיטת רש"י בדבר. בכל אותה סוגיית גיטין לא הזכיר כלל חזקת מלחמה או חזקת כיבוש. יאוש הוא שהזכיר, וכשהגיע ל"עמון ומואב" לא הזכיר לא יאוש ולא כיבוש. ה"פני יהושע" הבין בדעתו, שאף עמון ומואב לא נקנו לסיחון על ידי עצם הכיבוש, אלא על ידי יאוש בעלים. ואף על פי שאין יאוש לקרקע, מכל מקום יאוש הבא על ידי כיבוש הוא כהפקר גמור, כמו שכתבו התוספות בסוכה בשם הירושלמי שכשנשתקע שם הבעלים מהקרקע מועיל יאוש. הטעם: יאוש כזה כהפקר גמור, שאין לו עוד בעלים. זהו – מוסיף ה"פני יהושע" – ששלח יפתח לבני עמון: "הטוב טוב אתה מבלק בן צפור – בשבת ישראל בחשבון – שלש מאות שנה ומדוע לא הצלתם... ", רוצה לומר: כבר נשתקע שם הבעלים. אם נקבל את דעת ה"פני יהושע" ברש"י, נפרש

---

1. חולין, ס ב. **2.** שם. **3.** לח א. **4.** שם. **5.** שם.

את סוגיית סנהדרין, בענין יפת תואר, "דלאו בני כיבוש נינהו", כפשוטה (ראה בפרק הקודם). אולם בשו"ת "דבר אברהם"[6] האריך לבאר, שבנוגע לנכרי מנכרי אף רש"י מודה שקונה בכיבוש. היאוש שהצריך הוא בכיבוש של נכרי מישראל (ועל זה להלן). "לאו בני כיבוש נינהו", שאמרו בסנהדרין, יתפרש או במובן של איסור ולא מצד הקניני, או במובן זה שאין כח בקנין הנכרי להפקיע את האישות שהיתה על הנכרית, שהנכרי אינו קונה את הנכרי אלא למעשה ידיו בלבד, מה שאין כן בישראל שקונה לגופו (ראה בסוגיית גיטין).

על כל פנים: איך שתהיה דעת רש"י, להלכה הרי לפנינו דעת רבינו חננאל והתוספות והרשב"א והריטב"א ועוד, שיש כיבוש לנכרי מנכרי. וכך פסק להלכה בשלחן ערוך הרב בעל ה"תניא"[7]. וזה לשונו (לאחר שכתב שהמדברות והיערים וכו' הם הפקר): "במה דברים אמורים בישראל ונכרים הדיוטות, אבל מלך אפילו נכרי שכבש איזו מדינה במלחמה קונה אותה עם כל הנהרות והיערים שבה, ואם מכר או נתן יער ממנה לאחד מעבדיו נקנה להם קנין גמור אף על פי שלא החזיקו בו לא הם ולא המלך, ואין צריך לומר אם מכר או נתן ממדינתו, לפי שזהו ממשפטי וחוק המלכות שכל הארץ כולה עם הנהרות והיערים היא ברשות המלך, בין מדינתו בין מדינה שכובש במלחמה, ומשפטי המלכות הם דין גמור כדין של תורה... ".

גדר הכיבוש והשלכותיו

וכמה יסודות קבועים בגדרי כיבוש המלחמה אנו למדים מלשונו המנופה של הרב. הרי, ראשית, ספק עיקרי: אם הכיבוש הזה אינו פועל אלא להוציא מידי גזל בלבד, אבל עדיין צריך הוא לאחד ממעשה הקנינים בשביל לזכות בו, או שהוא, הכיבוש עצמו, משמש למעשה קנין ואינו צריך עוד לשום דבר זולתו? ב"המקנה" לקידושין[8] כתב מפורש, שכיבוש מלחמה אין צריך שום חזקה אחרת. מה שלמדו בגמרא שם, שחזקה הוא קנין, מהפסוק "וירשתם אותה וישבתם בה" ("במה ירשתם בישיבה"), אין פירושו שבחזקה זו הוצרכו לקנות את הארץ מהנכרים. קנין זה בא על ידי הכיבוש, אלא שעדיין היתה הארץ משותפת לכל ישראל והיו צריכים לעשות חלוקה בין כל אחד ואחד, ולשם חלוקה זו עשו את קנין החזקה[9]. אבל ב"דבר אברהם"[10] האריך לחקור הרבה בספק זה ודחה ראייתו של "המקנה" מסוגיית גיטין. אלא שלאחרי כל פלפולו הרב העלה סוף סוף, שהכיבוש עצמו הוא קנין. לפנינו, בלשונו של הרב, הדבר מפורש: "אף על פי שלא החזיקו בו לא הם ולא המלך". ב"קונטרס אחרון" הדבר מבוסס בראיות.

ושוב: מהו גדרו של כיבוש מלחמה בכלל? "לא ידעתי את גדרו" – אומר ה"דבר אברהם"[11] – "מה נחשב כיבוש מלחמה, ר"ל כמה יהיו מספר השבאים הכובשים כי היכי

---

6. ח"א, סימן יא. **7.** חלק ה, הלכות הפקר והשגת גבול. **8.** כו א. **9.** וראה ב"בית הלוי", ח"א, סימן כא. אגב: ב"אבן האזל", בית הבחירה, פ"ו הט"ז, הקשה על הרמב"ם שכתב, שקדושה ראשונה של ארץ ישראל היתה על ידי כיבוש וקדושת עזרא על ידי חזקה, והרי בגמרא מבואר על קדושה ראשונה "במה ירשתם בישיבה". עם דברי "המקנה" אין מקום לקושייתו. **10.** ח"א, סימן י. **11.** שם, סימן א.

דליחשב כמלחמה שקונה ולא כגזלן דעלמא שאינו קונה ומהו גדר המלחמה ואיכותה". ודבר מוזר מאד מחדש שם המחבר: "כל מקום שאינו יכול להוציא מידו ואפילו גזלן יחידי אלא שאינו יכול לתבעו לדין על פי אלמותו או על פי דינא דמלכותא זהו נקרא גם כן כיבוש מלחמה וקונה". ובחידושו זה ש"אלמות של יחיד הוי כיבוש", הוא מעלה שם פלפולים רבים, שכשהם לעצמם נאמרים אמנם בהגיון ישר ובסברות נכונות, אלא שהיסוד מעיקרו לא ניתן להיאמר. אביו של המחבר, רבי זלמן סנדר ז"ל, ב"מסגרת זהב" שבסוף הספר, מעיר בקצרה: "דבר זה אינו מתקבל על הלב לענ"ד כלל". בלשונו של הרב שוב מפורש הדבר: מלך, ולא הדיוט. ב"קונטרס אחרון" שם הוכיח מלשון הרמב"ם[12]: "מלך עכו"ם שעשה מלחמה והביא שביה ומכרה וכן אם הרשה לכל מי שירצה שילך ויגנוב מֵאומה (מ"ם ראשונה צרוייה) שהיא עושה עמו מלחמה שיביא וימכור לעצמו... הרי דיניו דין". דוקא מלך, כעמון ומואב שטיהרו בסיחון, שהיה מלך האמורי. אותו "עבד שנשבה – בסוגיית גיטין – מיירי בדינא דמלכותא, דסתמא דמילתא אי אפשר בענין אחר או שנשבה בפרהסיא בחוזק יד במלחמה ממלך זה על מלך אחר או שנשבה בגניבה והוליכוהו למלכות אחרת ופדאוהו שם, ואם היתה אותה המלכות בשלום עם מלכות זו סתמא דמילתא אפשר להוציאהו בלי פדיון על פי המלך, אלא ודאי שאותה מלכות במלחמה עם מלכות זו ונותנת רשות לגנוב נפשות ממנה ולהביאן לכאן". והרב רואה מכאן מקור לדינו של הרמב"ם ("אם הרשה לכל מי שירצה... ").

ועוד זאת: כיבוש מלחמה הוא הוא אותו הדין של "דינא דמלכותא דינא" – אף יסוד זה למדנו מדברי הרב. "ממשפטי חוק המלכות... ומשפטי המלכות הם דין גמור". אף דבר זה הוא מוכיח ב"קונטרס אחרון" בראיות, בעיקר מלשון הרמב"ם[13]. ב"דבר אברהם"[14] מחדש אף הוא שכיבוש מלחמה ענינו "דינא דמלכותא דינא" ומדקדק כן מקצת ראשונים ולא הזכיר את הרמב"ם בהלכות עבדים שהביא הרב. ויש להוסיף: בשו"ת הרדב"ז[15] נשאל בדבר "ראובן שהיה לו רשות בחנות בהלואת רבית בעיר אשר תחת ממשלת מלך אחד, ולימים עוונות גרמו וגרשו היהודים מהעיר ההיא. ויהי היום ננערו רשעים מן הארץ ההיא וכבשה האפיפיור, ואחר זה כבשה דוכס אשר היום מושל על העיר ההיא והרשה היהודים לדור במלכותו, ובאו ודרו זה כמה שנים. והנה היום הרשה הדוכס לשמעון להלוות בחנות, ושתים ושלש שנים אחר שהלווה שמעון בא ראובן ואומר לי משפט הבכורה וטוען שהחזיק מקודם". הרדב"ז מאריך להוכיח, שהדין עם שמעון "דקיימא לן דינא דמלכותא דינא, דחוק המלוכה הוא כשלוכדים המדינה בכח המלחמה כל הבתים והשדות והכרמים הם שלו... ". ושוב: "אנן לאו מדין גזלן אתינן עלה וכו' אלא מטעם דינא דמלכותא אתינן עלה, כי כן דרך המלכים לכבוש מדינות זה מזה וקונים אותם קנין גמור, דאי לא תימא הכי לא תמצא שום מלך שיש לו חזקה במלכותו שהרי כל מלכותם לוקחים מאחרים וכובשים אותם על ידי מלחמות וזו היא חזקתם"[16].

---

12. עבדים, פ"ט ה"ד. **13.** שם. וראה ב"כסף משנה". **14.** סימנים א ויא. **15.** ח"ג, סימן תקלג. **16.** וראה שם בארוכה.

וכל זה – בכיבוש מנכרי לנכרי. מה הדין בנוגע לכיבוש נכרי מישראל? בגיטין[17] למדו מפסוק "וַיִּשְׁבְּ מִמֶּנּוּ שֶׁבִי" שנכרי קונה אף מישראל. אלא שאינו דומה הלימוד מפסוק זה לאותו הלימוד של "עמון ומואב טיהרו בסיחון". זה האחרון מלמד גלויות על כיבוש מלחמה. "אין יאוש לקרקע" ואי – אפשר לומר שקנו ביאוש. מה שאין כן "וַיִּשְׁבְּ מִמֶּנּוּ שֶׁבִי". ודאי, אם נאמר, שה"שבי" הזה היה אדם מישראל, לא שייך יאוש של אדם לגופו ובעל כרחנו שהקנין בא בתורת כיבוש מלחמה. אבל אם אותו "שבי" היה עבדים כנענים של ישראל[18], שוב אין לנו הוכחה על כיבוש מלחמה לנכרי מישראל. אפשר שישראל נתייאשו מהעבדים שנשבו ומלך ערד קנה אותם ביאוש – נעשו כהפקר וכל הקודם זכה. ונחלקו בדבר רש"י ותוספות בסוגיית גיטין. רש"י פירש: יאוש; התוספות – כיבוש מלחמה. הראב"ד בהשגות[19] הביא ראיה, שעבדים נקנים ביאוש: "דכתיב וישב ממנו שבי"[20]. סובר כרש"י. ב"דבר אברהם"[21] האריך להוכיח, שרוב הראשונים סוברים כרש"י: רב האי גאון והראב"ד והרמב"ן והרמ"ה והר"ן ותוספות רי"ד (אם כי כמה ראשונים אחרים עומדים בשיטת התוספות) – אין כיבוש לנכרי מישראל (ויש להעיר מסנהדרין, צד ב: "וְאֶסַּף שְׁלַלְכֶם אֹסֶף הֶחָסִיל' ישעיהו לג, ד). אמר להם נביא לישראל, אספו שללכם וכו'. אמרו לו, והלא ממון עשרת השבטים מעורב בו. אמר להם, כמשק גבים שוקק בו, מה גבים הללו מעלין את האדם מטומאה לטהרה אף ממונם של ישראל כיון שנפל ביד אומות העולם מיד טיהר, כדרב פפא, דאמר רב פפא עמון ומואב טיהרו בסיחון". הרי מפורש, שלמדו מעמון ומואב אף לנכרי מישראל. אלא שבגליון הגמרא שם כתוב, שיש מוחקים מן "כדרב פפא... "ואילך. אף ב"דקדוקי סופרים" שם כתב, שבכ"י מינכן ועוד זה "ליתא". על כל פנים יש להתפלא על ה"דבר אברהם", שלא הזכיר תלמוד ערוך זה). ועליהם יש להוסיף כל אותם הגאונים וראשונים שכתבו לענין קנין מטלטלין אגב קרקע, שאפילו מי שאין לו קרקע יכול לכתוב בשטר "והקניתי לו אגב ארבע אמות קרקע", לפי ש"אין כל אחד מישראל שאין לו ד' אמות בארץ ישראל. ואם תאמר נטלוה הגוים ואנן בגלות, קיימא לן לרבנן דאין קרקע נגזלת ובחזקת ישראל היא, וארץ ישראל נקראת על שם ישראל, דאפילו בזמן שישראל שרויין על אדמתן אין להם רשות למכור שדותיהן לצמיתות... ועתידין אנו לחזור עליה ולירש אותה"[21א]. "אין קרקע נגזלת" נאמר אפוא בארץ ישראל אפילו כש"נטלוה הגוים" על ידי כיבוש מלחמה. אין כיבוש זה קנין, אלא גזלה. ואפילו הרמב"ם ושאר הפוסקים שנחלקו על סברא זו ש"אין כל אחד מישראל שאין לו ד' אמות בארץ ישראל", הרי זה מטעמים אחרים ("מי יאמר שיש לו חלק בארץ, ואפילו הוא ראוי אינו ברשותו"), אבל בגוף היסוד שאין כיבושם קנין לא נחלקו[21ב]. הדיונים שבאו בהלכה בנוגע לכיבושי מלחמה של ישראל מתיחסים בעיקר אל הקדושה ולא אל הקנין. מצד הקניני אין מה להסתפק: אם נכרי מנכרי קונה, כל שכן ישראל

17. לח א. **18.** ראה רש"י בחומש: "וישב ממני שבי' - אינה אלא שפחה אחת". **19.** גזילה, פ"ט ה"א. **20.** וראה בש"ך, חושן משפט, שסג ג. **21.** סימן יא. **21א.** שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך, ד' פראג, סי' תקלו, בשם רב נחשון גאון. וראה כלבו סימן קכח, הפרדס ד' וואַרשא דף נט, ו"אוצר הגאונים" לקידושין, עמודים 59 - 63. **21ב.** וראה "ישוב ארץ ישראל" להרי"י מינצברג, סימן א.

מנכרי. הרמב"ם[22] אומר: "כל הארץ שכובש (מלך ישראל) הרי היא שלו, ונותן לעבדיו ולאנשי המלחמה כפי מה שיראה ומניח לעצמו כפי מה שירצה, ובכל אלו הדברים דינו דין, ובכל יהיו מעשיו לשם שמים ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה'... ". בשלחן ערוך הרב, כשהזכיר ש"מלך אפילו נכרי שכבש איזו מדינה במלחמה קונה אותה", כתב במראי – המקומות שלו: "עיין רמב"ם הלכות מלכים סוף פ"ד דכל שכן ישראל". הבין אפוא הרב, שהרמב"ם למד את דינו בקל וחומר מנכרי. וכאמור, כיבושי ישראל יש להם ערך יותר מסתם קנין – חלה עליהם קדושת ארץ ישראל. "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל, וזהו נקרא כיבוש רבים, אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל מצות (רוצה לומר: התלויות בארץ)... הארצות שכבש דוד חוץ לְארץ כנען, כגון ארם נהרים וארם צובא ואחלב וכיוצא בהן, אף על פי שמלך ישראל הוא ועל פי בית – דין הגדול הוא עושה, אינו כארץ ישראל לכל דבר ולא כחוצה לארץ לכל דבר אלא יצאו מכלל חוץ לארץ ולהיותן כארץ ישראל לא הגיעו. ומפני מה ירדו ממעלת ארץ ישראל, מפני שכבש אותה קודם שיכבוש כל ארץ ישראל וכו', ואילו תפס כל ארץ כנען לגבולותיה ואחר כך כבש ארצות אחרות היה כיבושו כארץ ישראל לכל דבר, והארצות שכיבש דוד הן הנקראין סוריא"[23]. בהלכות מלכים[24] כתב בקצרה: "כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית – דין הרי זה כיבוש רבים, והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר, והוא שכבשו אחר כיבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה". מקור הדברים הוא בספרי[25] ולמדו מהפסוק "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה", שכל מה שכבשו, אפילו מחוץ לארץ, מתקדש בקדושת ארץ ישראל. החסרון של כיבוש סוריא הוא: "סמוך לפלטין שלך לא כיבשת ואתה הולך לכבוש ארם נהרים וארם צובה", כלומר: שכבשן קודם כיבוש כל ארץ ישראל. חסרון זה משמש פגם בחלות הקדושה לענין מצות התלויות בארץ, והוא הנקרא "כיבוש יחיד". רש"י בגיטין[26] מפרש במובן אחר: "כיבוש יחיד דדוד, שלא היו כל ישראל ביחד כדרך שהיו בכיבוש יהושע, שהיו כולם וכבשום לצורך כל ישראל קודם חלוקה, אבל דוד לא כבש אלא לצורכו"[27]. עצם הביטוי "כיבוש יחיד" מורה לכאורה כפירוש רש"י. להרמב"ם, שהחסרון הוא בזה בלבד שכבשם עד שלא כבש "סמוך לפלטין", מה זה ענין ליחיד ורבים? אחד הרמי"ם של ימינו[28] מבאר: בשביל לקדש חוץ לארץ בקדושת ארץ ישראל צריכים "רוב ישראל או מלך ישראל על פי בית – דין הגדול דיש להם רשות וכוח לעשות מלחמה", ומכיון שמטעם "סמוך לפלטין לא הורשת" לא היתה להם רשות לכבוש ושלא כדין עשו[29], הרי זה כאילו נעשה שלא בבית – דין. מה שעשו בית – דין שלא

22. מלכים, סוף פ"ד. **23.** רמב"ם, תרומות, פ"א. **24.** פ"ה ה"ו. **25.** סוף פרשת עקב. **26.** ח א.
27. וראה שם בתוספות שפירשו, ע"פ הספרי, כהרמב"ם. **28.** ר' אהרן קוטלר, בקובץ "בית מדרש", ירושלים תש"א. **29.** ראה תוספות עבודה זרה, כא א.

כדין הוא כאילו לא עשו ולכן נקרא "כיבוש יחיד" והחסרון הוא אפוא לא בלבד בחלות הקדושה אלא אף בצד הקנין: אינו כיבוש (וראה שם אף ביאור דעת מי שסובר בגמרא "כיבוש יחיד שמו כיבוש" באופן מחודש).

הכיבוש של ארץ ישראל עצמה בנוגע לקדושתה משמש ענין בהלכה מצד אחר – שיטת הרמב"ם בקדושה ראשונה וקדושה שניה. "חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות (בקדושה ראשונה) אינו אלא מפני שהוא כיבוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכיבוש ונפטרה מן התורה וכו', וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השניה הוא מקודש היום ואף על פי שנלקח הארץ ממנו"[30]. בשתים נתקשה ה"כסף משנה" (ואחריו הרבה מחברים): "איני יודע מה כח החזקה גדול מכח כיבוש ולמה לא נאמר בחזקה גם כן משנלקחה הארץ מידינו בטלה חזקה, ותו בראשונה שנתקדשה בכיבוש וכי לא היה שם חזקה, אטו מי עדיפא חזקה בלא כיבוש מחזקה עם כיבוש". הסברים שונים ופלפולים מרובים נאמרו בדבר[31].

פרק ג – מי ומי ההולכים?

חובת נשים במלחמה

"איש דרכו לכבוש ואין אשה דרכה לכבוש" – כך אמרו ביבמות[1] לענין פטור נשים ממצות פריה ורביה; "דרכו של איש לעשות מלחמה ואין דרכה של אשה לעשות מלחמה" – כך אמרו בקידושין[2] בטעם למה כתוב במלחמה "דרך" בלשון זכר ("בדרך אחד יֵצאו אליך ובשבעה דרכים" וגו'). בשני המקומות אין המדובר על המלחמה עצמה, אלא על נידונים אחרים. אילו היה כתוב מפורש, בלשון מוחלטת, שאין האשה חייבת במלחמה, הרי אין הבדל אם הדין נאמר במקומו או אגב הלכה אחרת. כך דרכם של דברי תורה: עניים במקום זה ועשירים במקום אחר. אבל הלשון "אין דרכה" נותנת מקום להסתפק אם הדבר נאמר במובן הלכותי. אלא ש"החינוך", בכל המצות שיש להן קשר עם מלחמה, מסיים תמיד: "ונוהגת מצוה זו בזכרים" ("שהם הראויים למלחמה")[3], מלבד במצוה אחת – "החרם תחרימם"[3א] – שכתב ש"נוהגת בזכרים ובנקבות". לעומת זה אנו מוצאים משנה מפורשת בסוטה[4], לענין החוזרים מעורכי המלחמה: "במה דברים אמורים במלחמות הרשות אבל במלחמות מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". ה"מנחת חינוך" (בכמה ממצות האמורות) הביא משנה זו בתורת קושיא על "החינוך". הרגישו בדבר, מבלי שהביאו את "החינוך", הרש"ש בחידושיו לסוטה וה"תפארת ישראל" למשניות. הרש"ש כתב: "וכלה מחופתה, משמע דגם נשים יוצאות

---

30. הלכות בית הבחירה, סוף פ"ו. **31.** ראה "תוספות יום טוב", עדיות, פ"ח מ"ו; "צל"ח", ברכות, ד א; "חתם סופר", יו"ד, סימן רל"ג; "מלא הרועים", ערך "קדושה ראשונה", אות ט'; "חידושים בעניני שביעית" שבסוף חלק א' מ"שאילת דוד" להר"ד פרידמן; "דבר אברהם", ח"א, סימן יא; "אבן האזל", זכייה ומתנה, פ"א ה"א; "יריעות שלמה", קיידאן תרצ"ד, עמוד 94; ועוד. וראה להלן: השמיטה, פרק ג.

1. סה ב. **2.** ב ב. **3.** ראה מצוות תקכה, תקכו, תקכז, תרג, תרד. **3א.** מצוה תכה. **4.** מד ב.

למלחמה, וחידוש הוא. ואולי אינן יוצאות אלא לבשל ולאפות וכדומה לצורך הגברים אנשי המלחמה". כך כתב אף ה"תפארת": "אשה לאו בת מלחמה, רק לספק מזון ולתקן הדרכים אף היא יוצאת". מבלי שנתכוונו לכך יש בדבריהם כדי לסלק תמיהת ה"מנחת חינוך" על "החינוך". שנים מחכמי דורנו, רבי הניך אייגיש הי"ד, מווילנא, ורבי יוסף דב סולוביצ'יק מבוסטון, סללו להם דרכים מיוחדות בשיטת "החינוך" בחיוב נשים במלחמת מצוה. הראשון, בספרו "מרחשת"[5] מחדש: יש הבדל בין מלחמת יהושע לכבוש את הארץ למלחמת עמלק. במלחמת יהושע, מלבד מצות "החרם תחרימם" של שבעה עממים, יש גם מצות ישיבת ארץ ישראל, שהיא מצות עשה של התורה[6] ואף הנשים חייבות בה[7]. ולכן אמרו בגמרא בסוטה: "מלחמת יהושע לכבוש דברי הכל חובה". הדגישו: "לכבוש" (ולא משום "החרם תחרימם"), שהנשים אינן חייבות אלא משום מצות כיבוש. אבל במלחמת עמלק, שאין בה משום כיבוש וישוב ארץ ישראל, אין הנשים מצוות עליה. והרי"ד סולוביצ'יק בספר היובל לכבוד הרב לוינטל (פילאדלפיה, תרצ"ה), נאמן לשיטת בית אבא. "שני דינים"[7א] במלחמת מצוה, יש הדין של "החרם תחרימם" (בז' עממין) או "מחה תמחה" (במלחמת עמלק), שבעצם אינו שייך כלל למלחמה, ואף היחיד חייב בו, כמבואר ברמב"ם[8], ויש גם "חלותים ודינים" של מלחמה. ו"החינוך" סובר, שנשים פטורות ומופקעות מחובת מלחמה בתורת מלחמה, אבל בנוגע לחובת המצוה עצמה, שישנה אף ביחיד, אמרו, ש"הכל יוצאין ואפילו כלה מחופתה" (והאריך שם לבאר ההבדלים בין דיני המלחמה לעצם המצוה). בעצם חילוקו בין דין היחיד לדיני המלחמה בנוגע לנשים כיוון להרבי מסוכאטשוב, ז"ל, אלא שהוא, הסוכאטשובי, הוסיף קורט של פלפול לחלק בדין היחיד גופו בין מלחמת עמלק למלחמת ז' עממין. חילוקו: מצות היחיד במחיית עמלק היא מצות עשה שהזמן גרמא, שכן אינה נוהגת בשבת, שאין חיוב מיתה של עמלק חמור משאר חייבי מיתות שאינם דוחים שבת, והנשים פטורות בה, אבל הריגת ז' עממין, שיסודה הוא "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות", דומה להריגת המזיקין שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, שפטור לרוב הפוסקים, ונוהגת מן התורה גם בשבת, ולכן הנשים חייבות בה[8א].

וכל זה כשנפרש "כלה מחופתה" במובן המשמעות הפשוטה. ממש. אולם ברדב"ז[9] כתב: "אלא דקשה, וכי דרך הנשים לעשות מלחמה, דקתני וכלה מחופתה, והא כתיב (תהלים מה, יד) 'כל כְּבוּדָּה בת מלך פנימה'? ויש לומר, דהכי קאמר: כיון דחתן יוצא מחדרו כלה יוצאת מחופתה, שאינה נוהגת ימי חופה" (ומסיים: "ואפשר דבמלחמת מצוה הנשים היו מספקות מים ומזון לבעליהן, וכן המנהג היום בערביות"). כעין זה כתב

5. ח"א, סימן כב. **6.** וראה ברמב"ן בספר המצות ובפירושו לתורה, פרשת מסעי. **7.** ראה סוף כתובות: "הכל מעלין לארץ ישראל אחד הנשים" וכו'. **7א.** ביטוי טרמינילוגי ידוע, שנתחדש בבית מדרשה של בריסק. **8.** הלכות מלכים, פ"ה ה"ד. **8א.** שו"ת "אבני נזר", או"ח, סי' תקט. וראה בארוכה על דבריו בספר "כלי חמדה", פרשת תצא. ויש להעיר: במהרי"ט, בחידושיו לקדושין, כט א, מבואר, שמצוה שאסור לעשותה בשבת משום איסור שבת אינה בכלל מצות עשה שהזמן גרמא, וראייתו משילוח הקן ומעקה ועוד. **9.** נדפס ברמב"ם דפוס ווארשא - ארגילבראנד מכתב יד, מלכים פ"ז ה"ד.

בשו"ת "דברי ישכר"[10]: "אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה, היינו שהחתן יצא מחדרו למלחמה אפילו שהכלה היתה בחופתה, אבל לא שהכלה תצא למלחמה" (ולא הביא את הרדב"ז). נראים הדברים, שכך הבין אף האברבנאל. בפירושו לתורה[11] כתב: "... אבל במלחמת חובה יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה ולא ימנעו מלכת אל המלחמה כי אם הנשים והטף". הרי, שב"דיבור אחד" הביא יציאת הכלה מחופתה ושלילת הנשים ממלחמה.

והרי מקור קדום לפטור נשים ממלחמה: "כתב רבנו סעדיה גאון ז"ל: שלשים מצות הן שהאנשים חייבים והנשים פטורות... וה"ר יצחק בן גיאות כתב פירושן, ואלו הן:... ויוצא צבא כל זכר... "[11א].

היתר נשים במלחמה

וכל זה בנוגע לפטור הנשים ממלחמה. אבל פטור עדיין אינו איסור. יתכן שפטורות, ומכל מקום מותרות. אבל מצינו גם איסור על השתתפותן של נשים במלחמה, בגמרא במקום אחר ובמובן אחר. "ר' אליעזר בן יעקב אומר: מנין שלא תצא אשה בכלי זיין למלחמה? תלמוד לומר: לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה"[12]. וזהו שמצינו ביעל אשת חבר הקיני שלא הרגתו לסיסרא בכלי זיין אלא כמו שנאמר 'יָדָהּ לַיָּתֵד תִּשְׁלַחְנָה'[13]. מקורו במדרש משלי: "'יָדֶיהָ שִׁלְּחָה בַּכִּישׁוֹר', זו יעל, שלא הרגתו בכלי זיין אלא ביתד, דכתיב: 'יָדָהּ לַיָּתֵד תִּשְׁלַחְנָה', ומפני מה לא הרגתו בכלי זיין לקיים מה שנאמר: 'לא יהיה כלי גבר על אשה'", ולא עוד אלא אף מפרשי המקרא בעלי הפשט ראו כן את הדברים בפשוטו של מקרא: "נסמכה בעבור זאת למלחמה (לפרשת "כי תצא למלחמה"), כי האשה לא נבראת כי אם להקים הזרע ואם היא תצא עם אנשים למלחמה תבא בדרך לידי זנות" – אלה הם דברי אבן – עזרא בפירושו לתורה.

לעומת זה מצינו להרמב"ם בספר המצות[13א] כדברים האלה: "וידוע שאין הנשים דנות ולא מעידות... ולא נלחמות במלחמת הרשות, וכל מצוה שהיא תלויה בבית – דין... או במלחמת הרשות איני צריך לומר וזאת אין הנשים חייבות בהן כי זה תוספת דבור אין בו צורך". הדגיש וחזר והדגיש: "במלחמת הרשות". דעתו כמפורשת, שבמלחמת מצוה אף הנשים חייבות. אין לנו אלא לומר, שכוונתו בלי כלי זיין.

שבט לוי

דיון רב יש בנוגע לשבט לוי אם יוצא למלחמה. ברמב"ם[14] כתוב: "ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל וביזתה עם אחיו, מפני שהובדל לעבוד את ד' ולשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים וכו', לפיכך הובדלו מדרכי העולם לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין... "(אגב: הקשר שבין נחלת הארץ להשתתפות במלחמה יש לראות אף בתוספות קידושין, סא ב: "וכי איזו סברא היא שישבו בבתיהם

10. סימן קמט. **11.** פרשת שופטים. **11א.** תשובות הגאונים, ליק תרכ"ד, סימן קכ. **12.** נזיר, נט א. וראה ברמב"ם, עבודה זרה, פי"ב ה"י. **13.** רש"י, נזיר, שם. **13א.** סוף שורש יד. **14.** שמיטה ויובל, פי"ג הי"ב.

ויירשו עם אחיהם שיצאו למלחמה"). במלחמת מדין, בפסוק "אלף למטה לכל מטות ישראל", כתב רש"י: "לרבות שבט לוי" (מקורו בספרי, אלא שהגר"א בהגהותיו לספרי מגיה במקום "להביא שבט לוי" – "להוציא... ". אבל בספרי הוצ' איש – שלום והוצ' הורוביץ אין גירסת "להוציא" נזכרת. אף בפסיקתא זוטרתי, מטות, הגירסא כמו אצלנו בספרי: "להביא"). במזרחי וב"שפתי חכמים" ביארו, שלא נאמר מכיון שלא נטלו חלק בארץ לא ישתתפו במלחמה, משמיענו, שאף מהם יקח אלף למטה. אין לראות מכאן סתירה להרמב"ם, שכן יש לומר, שדוקא במלחמת מדין השתתף שבט לוי, מפני שאינה מלחמה של כיבוש הארץ, אלא "לתת נקמת ה' במדין". לעומת זה אנו רואים במשנה בסוטה[15]: "ר' יוסי אומר: אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט וכו', הרי הוא 'הירא ורך הלבב'". מכאן, שהכהנים היו במלחמה. וכן מצינו סוגיא שלימה בקידושין[16]: "איבעיא להו, כהן מהו ביפת תואר, חידוש הוא לא שנא כהן ולא שנא ישראל, או דילמא שאני כהנים הואיל וריבה בהן מצוות יתירות". המרדכי[17] כאילו מסתפק בדבר אם כהנים היו במלחמה. הביא את בעיית הגמרא בקדושין לענין יפת תואר, ושאל: "תיפוק ליה דכהן היה במלחמה וגם כהן משוח היה במלחמה" (רוצה לומר: ולכל היוצאים למלחמה אמרה תורה דין יפת תואר)[18]. בש"ס ווילנא רשום על גליון המרדכי: "הלשון מגומגם ואולי חסר כאן", אבל ב"ברכי יוסף"[19] ביאר יפה דברי המרדכי, שכונתו להוכיח, שהכהנים לא היו חייבים ללכת למלחמה אלא שאם רצו מעצמם היו הולכים, ועל אותו כהן שהלך מרצונו שאלו אם מותר ביפת תואר[20].

מאיזה גיל

איזהו גיל המלחמה, לפי ההלכה? בגמרא וברמב"ם לא מצינו גיל קבוע, אבל מפורש ברש"י על התורה שלש פעמים. בפרשת תשא, בפסוק "כל העובר על הפקודים": "מבן עשרים שנה ומעלה. לימדך כאן, שאין פחות מבן עשרים יוצא לצבא"; בפרשת במדבר: "כל יוצא צבא, מגיד שאין יוצא בצבא פחות מבן עשרים"; בפרשת דברים, בפסוק "ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות": "אנשי המלחמה, מבן כ' שנה היוצאים בצבא". ב"שפתי חכמים", פרשת תשא, ביאר דברי רש"י: "... דמצינו לשון פקודים גבי חיל, כדכתיב ויקצוף משה על פקודי החיל וכו', ופירוש של קרא כך הוא: כי תשא את ראש בני ישראל לצאת בצבא המלחמה יהיו מבני כ' שנה ומעלה". מוסיף בעל "שפתי חכמים", שבין במלחמות חובה ובין במלחמות הרשות אין יוצא פחות מבן עשרים שנה, ולפיכך נאמר הדבר בתורה פעמיים: בתשא ובבמדבר.

עד איזה גיל

גיל הזקנה מצינו בספרי, שופטים: "ר' יוסי הגלילי אומר הירא ורך הלבב שהוא בן ארבעים שנה". המלבי"ם גורס: "בן ששים". ראיה לדבר אינו מביא. אבל יש להביא ראיה

15. מד א. **16.** כא ב. **17.** בגיטין סוף פרק "מי שאחזו". **18.** ראה יבמות, ס ב. **19.** אבן העזר, סימן ו. **20.** ראה ב"אמבוהא דספרי", על הספרי זוטא, פרשת מטות, שאף הוא ביאר כך את כונת המרדכי, וקדמו ה"ברכי יוסף". וראה עוד על השתתפות הכהנים במלחמה בשו"ת "דברי ישכר", סימן קמט, ובשו"ת "בית

ברורה, שהגיל הוא עד ששים שנה (ואין זו סתירה לגירסת "ארבעים" בספרי. הספרי מדבר על "רך הלבב" והוא, הירא ורך הלבב, יש לו דין אחר; ראה להלן). בבבא בתרא[21] מבואר, "שלא נגזרה גזירה (שימותו במדבר) לא על פחות מבן עשרים ולא על יתר מבן ששים". ומכיון שכן, הרי הפסוק של "ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות" מדבר על אלה שהם מעשרים ולמעלה ומששים ולמטה – והם הם "אנשי המלחמה". כשם שרש"י כתב ש"אנשי המלחמה" הם "מבן כ' שנה היוצאים בצבא", כך עלינו לומר, שהם פחותים מבני ששים שנה[21א] (אגב: פירוש מפתיע בספרי, לפי גירסת "בן ארבעים", ב"זית רענן" על הילקוט: שעבר עבירה שחייב עליה ארבעים מלקות).

מחוסרי אבר

המוכשרים למלחמה מבחינה גופנית הם אלה שאינם מחוסרי אבר – כך אמרו בספרי, שופטים. למדו מפסוק: "מנין שלא יצא למלחמה עד שיהיו בו ידים ורגלים ועינים ושינים, תלמוד לומר לא תחוס עינך נפש בנפש עין בעין וגו' כי תצא למלחמה". וברש"י על התורה: "סמך הכתוב יציאת מלחמה לכאן, לומר לך שאין מחוסר אבר יוצא למלחמה". ר' יהודה בספרי שם אומר, שאין הדברים אמורים אלא במלחמת מצוה (כלומר: מה שנקרא, לפי החכמים, מלחמת רשות)[22], אבל במלחמת חובה אף הם יוצאים[22א].

שאינם זזים ממקומם

"ואלו שאין זזין ממקומן" – כלומר: לא שחוזרים ממערכי המלחמה (ראה להלן), אלא שאינם הולכים מבתיהם כלל – "בנה בית וחנכו, נטע כרם וחללו, הנושא את ארוסתו, הכונס את יבמתו"[23]. המקור בתורה: "כי יקח איש אשה חדשה לא יֵצֵא בצבא ולא יעבור עליו לכל דבר נקי יהיה לביתו שנה אֶחָת וְשִׂמַּח את אשתו אשר לקח" (דברים כד, ה). דרשו במשנה[24]: "'לביתו' זה ביתו, 'יהיה' זה כרמו, 'ושימח את אשתו' זו אשתו, 'אשר לקח' להביא את יבמתו". ולא בלבד במלחמה ממש אין משתתפים, אלא אף "אין מספיקין מים ומזון ואין מתקנין את הדרכים"[25]. למדוהו בברייתא[26] מ"ולא יעבור עליו לכל דבר". בגמרא וכן ברמב"ם[27] מבואר, ששני לאוין יש בדבר ("ומאחר דכתב לא יעבור, לא יצא בצבא למה לי? לעבור עליו בשני לאוין"). אבל במנין התרי"ג חשבו מוני המצוות: לאו ועשה ("נקי יהיה לביתו" – עשה). ב"חינוך"[28] כתב, שהלאו הוא אף על "השר הצבא מלהוציא בעל כרחו, כלומר להוציאו ללכת למלחמה או לעשות מהמלאכות הצריכות בשביל המלחמה". ה"מנחת חינוך" שם צידד לומר, שכל האיסור אינו אלא על המוציאים אותו בעל כרחו בלבד, "אבל אם רוצה בעצמו לצאת למלחמה אפשר עליו אין איסור כלל". אלא שלבסוף הוכיח מלשון הפסוק וכן מלשון "החינוך", שהאיסור הוא אף עליו בעצמו. במאירי לסוטה מבואר בפירוש, שאין ברשותו לצאת למלחמה, אף אם רוצה בכך. במצוה תקפב ("נקי יהיה לביתו") כתב "החינוך": "ויש אומרים שבמחילתה

דוד" לרזו"ו לייטער, סימנים לח ועא. **21.** קכא ב. **21א.** וראה רש"ש שבת, קנב א. **22.** ראה סוטה, מד ב. **22א.** וראה "מנחת חינוך", מצוה תקכז, שתמה למה השמיט הרמב"ם כל עיקר דין זה. **23.** ראה משנה סוטה, מג א. **24.** שם. **25.** שם. **26.** מד א. **27.** מלכים, פ"ז הי"א. **28.** מצוה תקפא.

מותר". ואינו ענין ליציאה לצבא. לא הזכיר מחילתה אלא לענין לצאת לסחורה תוך שנה ראשונה, אבל למלחמה לא תלוי לא ברצונה ולא ברצונו[28א]. אף לשון הרמב"ם בספר המצוות[28ב]: "הזהיר החתן מצאת מביתו שנה אחת" מורה, שהאזהרה היא על החתן עצמו, אלא שנוסח אחר יש: שהזהירנו מהוציא החתן... "[28ג].

החוזרים מעורכי המלחמה

החוזרים מעורכי[29] המלחמה הם אלה שהולכים עד הסָפֵר וכששומעים את ההכרזה "מי האיש... "חוזרים מהמערכה, אבל לא לבתיהם, אלא מספקים מים ומזון ומתקנים את הדרכים. וארבעה הם: בנה בית חדש ולא חנכו, נטע כרם ולא חיללו, ארש אשה ולא לקחה, הירא ורך הלבב. הדברים מפורשים בתורה, פרשת שופטים (מלבד הדין שמספקים מים וכו' שמקורו במשנה סוטה, מד א; וראה ב"משך חכמה", שופטים, שדקדקו כן מלשון הכתוב). כמה פרטי דינים באו במשנה ובגמרא בכל אחד מהחוזרים; אחד הבונה בית התבן, בית הבקר וכו'; אחד הבונה ואחד הלוקח והיורש וכו'; אחד הנוטע ואחד המבריך והמרכיב; אחד המארס בתולה ואחד המארס אלמנה ושומרת יבם; וכיוצא עוד. באחרונים באו עוד כמה חקירות וספיקות בפרטים שונים: מי שמכר ביתו וחזר וקנאו אם חוזר מעורכי המלחמה[30]: מי שנתנו לו בית במתנה על מנת להחזיר, אם חוזר[31]; מי שקידש אשה באופן שהקדושין הם בספק מה דינו ("נראה דמספק חוזר, כי אין אנחנו יכולים לכוף אותו כי ספק נפשות לקולא")[32]: מי שקידש בקדושין דרבנן, כגון קטנה יתומה, או קנה בית וכרם בקנין דרבנן, מהו בחזרה[33]; הנוטע כרם לצורך מצות אתרוג ולא לאכילה, אם חוזר[34]; המחליף בית בבית, אם החליפין הם כמכר לענין זה[35]; וכאלה עוד.

הירא ורך הלבב

"הירא ורך הלבב" נחלקו בו תנאים במשנה[36]: "ר' עקיבא אומר: 'הירא ורך הלבב' כמשמעו, שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה (ובתוספתא: "שאפילו גבור שבגבורים וחזק שבחזקים והיה רחמן היה חוזר"), ר' יוסי הגלילי אומר: 'הירא ורך הלבב' זהו המתיירא מן העבירות שבידו (ובתוספתא: "שנאמר למה אירא בימי רע". הכונה לסוף הפסוק: "עָוֹן עֲקֵבַי יְסוּבֵּנִי"), ר' יוסי אומר: אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט וכו' הרי הוא 'הירא ורך הלבב'". ההבדל בין ר' יוסי הגלילי לר' יוסי ביארו

28א. בספר "תורת הקנאות", ווארשא תרנ"ט הביא שאף הלאו של לא יצא בצבא אינו, לפי החינוך, כשהיא מוחלת, אבל יפה השיגו בס' "מנחת ירושלים" והוכיח שאין המדובר בחינוך אלא ביוצא לסחורה. **28ב.** ל"ת שי"א. **28ג.** כן הוא הנוסח בסהמ"צ הוצ' ר"ח הלר, וראה שם בהערותיו של ר"ח הלר. **29.** ב"מלאכת שלמה", סוטה, פ"ח מ"ב, הביא ב' דעות בניקוד של "מערכי": העיי"ן פתוחה או סגולה. ב"ערוך השלם" כתב: העיי"ן סגולה. אבל יפה העיר ב"משברי ים" להרב ווינקל, גאלאנט תרפ"ט, שצריך לנקד העיי"ן בחול"ם, כמו שכתוב בגמרא כמה פעמים בתוספת וי"ו אחרי העיי"ן ("מעורכי"), שכן לשון הפסוק בדברי הימים א' יב, לג ולה. **30.** ראה "משנה למלך", מלכים, פ"ז; "שירי קרבן" לירושלמי סוטה, פ"ח ה"ד; "מנחת ירושלים", דף קסט ב; ועוד. **31.** ראה "מנחת חינוך", תקכ"ז. **32.** שם. **33.** שם. וראה "מנחת ירושלים", ק"ע. **34.** שם, קע"א. **35.** שם. **36.** מד א.

בגמרא: עבירה דרבנן. לר' יוסי הגלילי חוזר אף עליה ולר' יוסי אינו חוזר. הוסיפו בגמרא, שאף ר' יוסי הגלילי מודה ב"שמע קול קרנות והרתיע, הגפת תריסין והרתיע, צחצוח חרבות ומים שותתין לו על ברכיו", שחוזר, מפני שכתוב "ולא ימס את לבב אחיו כלבבו". כלומר: אין ר' יוסי הגלילי חולק על ר' עקיבא, אבל ר' עקיבא חולק עליו. להלכה פסק הרמב"ם[37] כר' עקיבא: הירא ורך הלבב כמשמעו, אבל החינוך[38] פסק כר' יוסי הגלילי[39].

חובת עדים לחוזרים

כל החוזרים מעורכי המלחמה צריכים להביא עדים – כך מבואר בספרי[40] ובירושלמי[41]. הרמב"ן בפירושו לתורה[42] כתב: "ואמר בירושלמי שכולם צריכים להביא ראיה לדבריהם, כלומר שיביאו עדים על הבית ועל הכרם והאשה לפני שר הצבא ואז יתן לו רשות לחזור, וכן אמר גם לדעת ר' יוסי הגלילי שצריך להביא ראיה על העבירה שבידו, ולולא כן היו מרבית העם חוזרים בטענות שקר, אבל לדברי ר' עקיבא ברַכּוּת הלב שאין יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה אמר שאין צריך להביא ראיה, שעדיו עמו". בנוגע להמתיירא מעבירות כתב ב"פנים יפות", פרשת שופטים, טעם אחר על הצורך בעדים: "אין אדם משים עצמו רשע". ויש שתמהו: איך אפשר להביא עדים על עבירות, הרי מבואר בגמרא, שאם עשה תשובה אינו חוזר, ומנין ידעו העדים, שלא עשה תשובה?[43].

זמן היתר החזרה

והגבלת זמן יש להחוזרים – עד אחרי האזהרות, שניתנו מהכהן והשוטרים. "והיה ככלות השוטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם ובעקיבו של עם, מעמידין זקיפין לפניהם ואחרים מאחוריהם וכשילין של ברזל בידיהן וכל המבקש לחזור הרשות בידו לקפח את שוקיו, שתחילת ניסה נפילה"[44].

שאינם זזים והחוזרים: במלחמת מצוה

ובין אלה שאינם זזים ממקומם ובין החוזרים מעורכי המלחמה חייבים במלחמת מצוה. "במה דברים אמורים במלחמות הרשות, אבל במלחמות מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". הלכה זו שימשה במדרשות יסוד לדרשה בפסוק. במדרש שמואל[45] ובילקוט שמעוני[46]: "'ויצאו שרי פלשתים ויהי מדי צאתם שָׂכַל דוד מכל עבדי שאול וַיִּיקַר שמו מאד' (שמואל א' יח, ל). ר' יהודה ב"ר סימון אמר: נתייקר שמו מאד בהלכה. כיצד, כיון ששמעו פלשתים שנשא דוד אשה אמרו כתיב בתורה 'כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא', הרי שעה שנקפוץ על דוד ונאבדנו מן העולם, והם אינם

37. מלכים, פ"ז. **38.** מצוה תקכו. **39.** וראה בשו"ת "שאגת אריה החדשות", שאלה יד, סימן ב, שתמה על הרמב"ם למה לא פסק כר' יוסי הגלילי ור' יוסי, שהם רבים נגד ר' עקיבא. וראה עוד ב"מראה הפנים", פ"ח ה"ט. **40.** פרשת שופטים. **41.** סוטה, פ"ח ה"ט. **42.** פרשת שופטים. **43.** ראה הרא"א מיליקובסקי בקובץ "בית מדרש" לזכר הגרח"ע גרודזינסקי, ז"ל, וספר "ויצבר יוסף", גרסווארדיין תרצ"ו, סימן מו, שהאריכו בדבר. **44.** משנה, מד א. **45.** פרשה כב. **46.** שמואל, רמז קכט.

יודעים שדוד חכם ודורש, במה דברים אמורים במלחמת הרשות אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". ב"פנים יפות", שופטים, לא הביא את המדרשות, והקשה: איך יצא דוד למלחמה אחרי שארש את מיכל בת שאול? בראשונה תירץ בחידוד: "פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה" כתוב, ואלמנתו של מלך הרי אסורה להינשא לאחר. אחרי כן כתב: "ועיקר נראה דכל מלחמות עם פלשתים היתה מלחמת חובה וכו' כיון שארץ פלשתים היתה מארץ ישראל אם כן הוי כמו מלחמת יהושע". ויש להעיר: בחשמונאים א', ג', מסופר: "ויעבר קול במחנה לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו או אדם וכו' ילך וישוב לביתו ככתוב בספר תורת ד'" והרי מלחמת החשמונאים ודאי שהיתה מלחמת מצוה, שאין דין זה של "מי האיש" נוהג בה. ואולי לא רצה להטיל על העם חובת מלחמת מצוה ונהג דין מלחמת רשות.

פרק ד – משוח מלחמה

המצוה

מצות עשה מן התרי"ג – למנות כהן מיוחד למשוח מלחמה. "אחד מלחמת מצוה ואחד מלחמת הרשות ממנין כהן לדבר אל העם בשעת המלחמה ומושחין אותו בשמן המשחה וזהו הנקרא משוח מלחמה"[1]. ובספר המצות[2]: "שציונו שנְמַנֶּה כהן שיוכיח לעם תוכחת המלחמה ויחזיר מי שאינו ראוי לו להילחם וכו' וזה הכהן נקרא כהן משוח מלחמה"[3]. מקורו בתורה: "ונגש הכהן ודבר אל העם" (דברים כ, ב). ובסוטה[4]: "וישלח אותם משה אלף למטה לצבא אותם ואת פנחס – אותם אלו סנהדרין, פנחס זה משוח מלחמה". בשש נקודות דנו בהלכה על משוח המלחמה – תפקידו, אישיותו, מינויו, תקופתו, קדושתו וירושתו.

דיבור אל העם

"לדבר אל העם" – זהו תפקידו העיקרי. "פעמיים מדבר עמם, אחת בסֵתֶר ואחת במלחמה... "[5]. "אחת בסֵתֶר, בעת שיוצאין קודם שיערכו המלחמה אומר לעם 'מי האיש אשר נטע כרם ולא חיללו' וגו' כשישמע דבריו יחזור מעורכי המלחמה, ואחת בעורכי המלחמה אומר 'אל תיראו ואל תחפזו'. עת שעורכין המערכות והם קרבים להילחם, משוח מלחמה עומד במקום גבוה וכל המערכות לפניו ואומר להם בלשון הקודש: 'שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם אל יֵרַךְ לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם כי ה' אלהיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם'. עד כאן אומר משוח מלחמה, וכהן אחר תחתיו משמיע אותו לכל העם בקול רם. ואחר כך מדבר משוח מלחמה 'מי האיש אשר בנה בית חדש' וגו' 'ומי האיש אשר נטע כרם' וגו' 'ומי האיש אשר אֵרַשׂ' וגו', עד כאן משוח מלחמה מדבר והשוטר משמיע לכל העם בקול רם, ואמר כך מדבר השוטר מעצמו ואומר מי האיש הירא ורך הלבב

1. רמב"ם, מלכים, פ"ז ה"א. **2.** מצוה קצא. **3.** וראה "חינוך", מצוה תקכו. **4.** מג א. **5.** ברייתא בסוטה, מב א.

ושוטר אחר משמיע לכל העם"[6]. יוצא מדברי הרמב"ם, שאותה אזהרה עצמה של "אשר נטע ואשר בנה ואשר ארש" אומר הכהן פעמיים, אחת בסְפָר ואחת במלחמה. בסְפָר הוא מודיע להם, שכשישמעו דבריו אחר כך יחזרו. ואין דעה זו מוסכמת. מדברי רש"י[7] מבואר שבסְפָר בלבד הוא אומר ומיד חוזרים הראוים לחזור. עמד על המחלוקת שביניהם ב"לחם משנה". לשון הברייתא – הוא קובע – מורה כרש"י ("בסְפָר מה הוא אומר? שמעו דברי מערכי המלחמה וחזרו. במלחמה מה הוא אומר? אל ירך לבבכם אל תיראו... "), אלא שסדר הפסוקים מורה כהרמב"ם: בראשונה כתוב "אל יֵרַךְ לבבכם" "אחר כך "מי האיש אשר בנה". לרש"י הרי "אשר בנה" הוא בסְפָר ו"אל יֵרַךְ" במלחמה "ונמצא סדר הכתוב הפוך". להרמב"ם הסדר מתוקן: הכתוב מדבר על שעת עריכת המלחמה. ההתראה שבסְפָר אינה מוזכרת בפסוק כלל "אלא מסברא אמרינן לה" (ויש להעיר: בירושלמי סוטה, פ"ח ה"א, מבואר באמת, ש"אין מקרא אמור על הסדר", וה"קרבן העדה" מפרש, שהכונה אף על זה ש"אל יֵרַךְ" שבמלחמה כתוב קודם "אשר בנה" שבסְפָר. אלא שב"פני משה" לא פירש כך). עצם הדיבור להחוזרים ממערכי המלחמה מתיחס בתורה אל השוטרים ולא אל הכהן, אלא שבגמרא הובאה ברייתא: "'ודברו השוטרים', יכול דברים של עצמן, כשהוא אומר 'ויספו השוטרים' הרי דברים של עצמן אמור, הא מה אני מקיים 'ודברו השוטרים' בדברי משוח מלחמה הכתוב מדבר. הא כיצד? כהן מדבר ושוטר משמיע". שלש החלוקות, שהזכיר הרמב"ם, מקורן בגמרא: "מונגש עד ודברו כהן מדבר וכהן משמיע, מודברו עד ויספו כהן מדבר ושוטר משמיע, מויספו ואילך שוטר מדבר ושוטר משמיע".

דיבור בלשון הקודש

ומשוח מלחמה בשעה שמדבר אל העם, בלשון הקודש היה מדבר, שנאמר: 'והיה כקרבכם אל המלחמה' וגו' 'ודבר אל העם', בלשון הקודש[7א]. משוח המלחמה, אבל השוטר אומרה בכל לשון[7ב].

קריאה מתוך הספר

פירוש מפתיע ב"אחת בספר", – ומפתיע לא בלבד בתוכן, אלא אף בניקוד ובקריאה, – מצינו לאחד ראשון ואחד אחרון: המאירי והרוגאצובי. לא "בסְפָר" (סמ"ק שווייה ופ"א קמוצה), אלא "בסֵפֶר" (סמ"ק צרוייה ופ"א סגולה)! הרוגאצובי[8] בונה על יסוד התוספתא והירושלמי שיטה חדשה. בתחילה היה הכהן קורא כל הפרשה כולה, אפילו הפסוקים "ויספו השוטרים", בתורת קריאה, בלשון הקודש ומתוך ספר תורה דוקא. אחר כך, במלחמה, היה קורא בתורת ציווי ואזהרה ובעל פה. שלש החלוקות, שהוזכרו בגמרא ("מונגש עד ודברו" וכו'), הן בפעם השניה, וזהו שאמרו: אחת בסֵפֶר, רוצה לומר: בספר תורה. לכשנרצה, פירוש זה מתאים ביותר ללשון התוספתא (הוצאת צוקרמאנדל): "שני

6. רמב"ם, שם. **7.** מב ב, בד"ה "שמעו" ומג א, בד"ה "ואלו שאין זזין". **7א.** משנה סוטה, ריש פרק ח. ובגמרא שם הלימוד בגזרה שוה מ"משה ידבר" שהוא בלשון הקודש. **7ב.** ירושלמי שם. **8.** "צפנת פענח", מהדורא תניינא, עמוד 120. **8א.** וראה "מנחת ירושלים" על סוטה, מב א.

ארונות היו עמהן, זה שיוצא עמהן למלחמה היו בו שברי לוחות, שנאמר 'ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים', וזה שהיה עמהם היה בו ספר תורה שנאמר 'ויעפילו לעלות' וגו'. פעמיים היה מדבר עמהם, אחת בספר ואחת במלחמה... ". כלפי שאמר קודם, ש"זה שהיה עמהם היה בו ספר תורה", אמר אחר כך, שמסֵפֶר זה היה מדבר עמהם בראשונה. במלחמה, שלא היו עמהם אלא שברי לוחות, היה קורא בעל פה[8א].

תוכן דבריו

במשנה נמסרו דברי משוח המלחמה בהרחב הביאור. "והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן, זה כהן משוח מלחמה. ודבר אל העם, בלשון הקודש. ואמר אליהם שמע ישראל וגו' על אויביכם ולא על אחיכם, לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין שאם תפלו בידם ירחמו עליכם כמה שנאמר: וַיָּקֻמוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר – נִקְבוּ בְשֵׁמוֹת וַיַּחֲזִיקוּ בַּשְּׁבִיָּה וְכָל – מַעֲרֻמֵּיהֶם הִלְבִּישׁוּ מִן – הַשָּׁלָל וַיַּלְבִּשׁוּם וַיַּנְעִלוּם וַיַּאֲכִלוּם וַיַּשְׁקוּם וַיְסֻכוּם וַיְנַהֲלוּם בַּחֲמֹרִים לְכָל – כּוֹשֵׁל וַיְבִיאוּם יְרֵחוֹ עִיר – הַתְּמָרִים אֵצֶל אֲחֵיהֶם וַיָּשׁוּבוּ שֹׁמְרוֹן וגו', על אויביכם אתם הולכים שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם. 'אל יֵרַךְ לבבכם אל תיראו ואל תחפזו' וגו', 'אל ירך לבבכם' מפני צהלת סוסים וציחצוח חרבות, 'אל תיראו' מפני הגפת תריסין ושפעת הקלגסין, 'אל תחפזו' מקול קרנות, 'אל תערצו' מפני קול צווחות. 'כי ה' אלהיכם ההולך עמכם', הן באין בנצחונו של בשר ודם ואתם באים בנצחונו של מקום, פלשתים באו בנצחונו של גלית, מה היה סופו, לסוף נפל בחרב ונפלו עמו, בני עמון באו בנצחונו של שובך, מה היה סופו, לסוף נפל בחרב ונפלו עמו, ואתם אי אתם כן, 'כי ה' אלהיכם ההולך עמכם להילחם לכם' וגו' זה מחנה הארון".

ונשאלת שאלה: אם המשנה בעצמה היא שדורשת את הפסוקים, אבל משוח המלחמה היה אומר דברים כהווייתם בלבד, הפסוקים כמות שהם, או שהמשנה מוסרת לנו את לשונו של משוח המלחמה, וכך היה הוא אומר? מצינו מחלוקת בדבר. ב"בית הבחירה" להמאירי כתב: "כשעורכין המערכות הוא דורש להם שלא יֵרַךְ לבבם... "ושוב: "ואחר שאמר כל הדרשות שהוזכרו וחזר הרוצה לחזור מתקנין את המערכות... ", הרי שסובר, שמשוח המלחמה היה אומר הדרשות שבמשנה. ב"תנא תוספאה" על התוספתא[9] כתב מפורש: "דלא לישנא דקרא לחוד אומר לפניהם אלא דורש לפניהם כל הפרשה" (אף הוא פירש כך בלשון התוספתא: "ודרשות נדרשין בה")[9א]. וגדולה מזו אנו מוצאים בספר "שלטי הגבורים" לר' אברהם הרופא[10], ששם בפי משוח המלחמה נאום ארוך אשר חזה בדמיונו ("כי הנה אם יאמר בלבד אל תערצו ואל תחפזו לאנשי המלחמה ולא יחזיק במעוז דבר שישקיט חרדת לב הירא, לא בעבור זה יסור ממנו הפחד והרעדה... "), בו הוא מורה את העם להכין להם כלי מלחמה הדרושים ("סוללות גדולות נקראו בלעז ארטיליאריא ועמהם סוללות בינוניות הם המוסקיטוני וגם סוללות קטנות נקראו... ")

---

9. סוטה, פ"ז. **9א.** וכך נראה גם מלשון הרמב"ם בסהמ"צ, מ"ע קצא: ויוסיף על זה מאמרים שיעוררו הלבבות למלחמה, וכן בחינוך, מצוה תקכ"ו, אלא שלא הזכירו שתוספת הדברים הן דרשות המשנה דוקא.
10. מאנטובה שע"ב, ח"א, פרקים מ"א - מ"ג.

וחמרי הנפץ הנחוצים (ובפרטי פרטות הוא מוסר את אופן הרכבת החמרים לאבק שריפה ושמותיהם ביוונית ובלאטינית) ומודיע את סדר התיצבותם במערכה לפי חוקי המלחמה וכו'. לעומת זה כתב ב"באר שבע"[10א]: "לא שמשוח המלחמה היה מדבר אל העם אלה הדברים (שבמשנה) אלא התנא דורש כך אבל המשוח היה מדבר הפסוקים כמו שהם כתובים בתורה בלא פירוש ותוספת". אף ה"מנחת חינוך"[11] כתב: "נראה ברור דזה דרש המשנה מהפסוק אבל בודאי הכהן אומר הפסוק ככתוב בתורה בלי גרעון ובלי תוספת, וברור הוא בעיני". ה"מנחת חינוך" סובר בכלל, שאסור לכהן להוסיף שום דבר על לשון הפסוקים, משום איסור "בל תוסיף", כמו שאסור לכהנים להוסיף על הברכות שבנשיאת כפים[12].

שאלה באורים ותומים

ועוד לו תפקיד למשוח המלחמה – נשאל באורים ותומים. "בגדים שכהן גדול משמש בהם, משוח מלחמה נשאל בהם"[13]. וברש"י שם: "משוח מלחמה נשאל כשיוצא למלחמה ונשאל באורים ותומים שהמלך נשאל לו בהן". כלומר: המלך שואל ומשוח המלחמה משיב. ובעמוד ב' שם אמר ר' אבהו: "ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים וגו', הוא זה מלך, וכל בני ישראל אתו זה משוח מלחמה, וכל העדה זו סנהדרין". משמע, שמשוח המלחמה הוא השואל וכהן הגדול המשיב. והוא שאמרו במשנה שם[14]: "ואין נשאלין אלא למלך ולאב בית – דין ולמי שהציבור צריך בו". ב"תפארת ישראל" למשניות[15] וב"הילכתא גבירתא" שלו[16] כתב: "למי שהציבור צריך בו" הוא "שר צבא ישראל כיואב בן צרויה", ומה שאמרו בגמרא "זה משוח מלחמה" אין הכונה משוח מלחמה ממש, שהוא היה הנשאל ולא השואל. הדוחק מובן מאליו. וברמב"ם[17] כתוב: "... וכל בני ישראל זה הוא משוח מלחמה או מי שצורך הציבור בשאילתו". ודאי, שמשוח מלחמה הוא ממש. נראה, שמשוח המלחמה יכול להיות שואל ונשאל. כשלובש שמנה בגדים הוא נשאל ואם לאו הוא שואל והכהן הגדול הוא הנשאל[18].

אישיותו

אישיותו של משוח המלחמה היא – כהן. לא למעלה מזה ולא למטה הימנו. כלומר: לא כהן גדול ולא זר. בגמרא[19] שאלו: "ואימא כהן גדול? "והשיבו: "דומיא דשוטר, מה שוטר שיש ממונה על גביו אף כהן שיש ממונה על גביו". בירושלמי[20] מבואר אמנם שמשוח מלחמה יוכל להתמנות לכהן גדול[20א]. אבל אין הכונה, שישמש בשתי המשרות, אלא שכשיתמנה לכהן גדול ימנו כהן אחר למשוח מלחמה. בנוגע לזר, מפורש הוא בתורה: "ונגש הכהן... ". מצינו, לכאורה, סתירה לדבר: בזבחים[21] הובאה ברייתא שבסדר עולם:

10א. נדפס בראשונה שנתיים אחרי "שלטי הגבורים" ואף הוא באיטליה: ווינציה שע"ד. **11.** תקכ"ו. **12.** וראה במהר"ם שיק על תרי"ג מצות, וב"מנחת ירושלים", מב א, שהשיגו עליו. **13.** יומא, עג א. **14.** עא ב. **15.** יומא, סוף פ"ז. **16.** שם. **17.** כלי המקדש, פ"י ה"ב. **18.** וראה ב"הר אפרים" להוריות, סימן יט, שמפלפל לומר שזוהי מחלוקת בין הבבלי והירושלמי ובין אמוראים בבבלי גופו אם משוח ממלחמה הוא שואל או נשאל. **19.** מב א. **20.** מגילה, פ"א ה"י. **20א.** ראה למעלה, פרק א. **21.** קב א.

"חמש שמחות היתה אלישבע יתירה (ביום הקמת המשכן) על בנות ישראל. יבמה מלך, אישה כהן גדול, בנה סגן, בן בנה משוח מלחמה ואחיה נשיא שבט". והרי פנחס לא נתכהן עד שהרגו לזמרי[22], ולרב אשי[23] לא נתכהן עד ששם שלום בין השבטים בימי יהושע, ונמצא שהיה משוח מלחמה זר. עמדו על כך ב"בעלי התוספות" על התורה[24] ובספר "תוספת קדושה" להרי"ט מקאפוליה[25]. התוספות תירצו: "משם (מהקמת המשכן) ניתן לו להיות משוח מלחמה, אבל לעבודה ולדורות לא, וכאן ניתנה לו הכהונה לכל מילי ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם". אף ה"תוספת קדושה", מבלי שראה את דברי התוספות, עלה על דעתו תירוץ זה וכתב שדוחק הוא. יש בזה משום חידוש גדול: כהונה לחצאין. ויש מי שמוסיף להקשות מהמבואר בסוטה[26], שבמלחמת מדין היה פנחס משוח מלחמה וזה לא יתכן לרב אשי, שנתכהן בימי יהושע[27]. ודבר מפתיע מחדש המחבר ובלי יסוד: שני מיני משוח מלחמה הם. לדבר אל העם ולפקד על הצבא בעריכת עצם המלחמה. כשהמשוח ראוי לכך הוא ממלא שני התפקידים, וכשאינו ראוי ממנים אחר לערוך המלחמה, וזה ראוי להיות אף זר – ונמצא שיתכן משוח מלחמה זר, וכזה היה פנחס. דומה, לא מצינו בשום מקום שמשוח מלחמה היה מפקד הצבא בטכסיסי המלחמה (דקדוק קלוש מתוספות הרא"ש להוריות, יג א, אינו כדאי לבנות עליו בנין גדול). תפקיד המשוח מוגדר בדיוק ברמב"ם ובחינוך[28]. המרדכי[29] אומר, שהמשוח היה חוזר לביתו אחרי הקריאה ולא היה נכנס בכלל לעורכי המלחמה. אף לא מצינו שר צבא זה שיקרא משוח מלחמה (אם כי הוא יכול לשאול באורים ותומים בתורת "מי שהציבור צריך בו").

מינויו

המינוי של משוח המלחמה מבואר בברייתא שבגמרא[30]: "'ונגש הכהן ודבר אל העם', יכול כל כהן שירצה? תלמוד לומר 'ודברו השוטרים', מה שוטרים בממונה אף כהן בממונה". ובחידושי המאירי: "אבל שלא במינוי לא וכו', ולא עוד אלא כשנתמנה לכך היו מושחין אותו בשמן המשחה ועל זה היו קורין אותו משוח מלחמה". המקור של משיחת השמן הוא בהוריות[31]: "'והכהן הגדול מאחיו' זה כהן גדול, 'אשר יוצק על ראשו שמן המשחה' זה משוח מלחמה". וברמב"ם[32]: "אין מושחין ממנו לדורות אלא כהנים גדולים ומשוח מלחמה ומלכי בית דוד בלבד"[33]. משיחה זו, לדעת ה"מנחת חינוך"[34], פועלת דין חינוך. כלומר: כהן גדול אינו כשר עד שיתחנך באחד משלשה דברים: במשיחה, בריבוי בגדים או בעבודה ("עבודתו מחנכתו"), משוח מלחמה לא יוכל להתחנך בריבוי בגדים, שכן אינו משמש בשמנה בגדים[35], "ולומר דבעבודה שעושה מלחמה נתחנך, כמו שכתוב 'ונגש הכהן' וכו', זה אין סברא כלל". הא אין חינוכו אלא במשיחה. רבי איצה'לה מפוניביז ז"ל, בתשובתו שב"דבר אברהם"[36], עמד מעצמו על כך, שאי אפשר

---

22. זבחים, קא ב. **23.** שם. **24.** פרשת פנחס. **25.** איידטקונן תרל"ג, בחידושיו לזבחים. **26.** מג א. **27.** "הר אפרים", סימן יח. **28.** וראה למעלה, בראש הפרק. **29.** גיטין, סוף פרק ד. **30.** מב א. **31.** יב ב. **32.** כלי המקדש, פ"א ה"ז. **33.** וראה מלכים, פ"ו ה"א. **34.** מצוה קז. **35.** וראה יומא, עג א. **36.** ח"ב, סימן כב.

לומר "עבודתו מחנכתו" במשוח מלחמה, אלא שהוא הסביר יפה את הדבר: "אין עבודה מחנכת אלא דבר שהוא אסור לזר וניכר שהוא משום כהונתו[37], אבל קריאת שמע ישראל דהיא רק מצוה במשוח מלחמה אבל האמירה בעצמה אין איסור בזר, אין מקום לומר שתחנך". מוסיף הוא לומר, שאפילו למי שסובר, שמשוח מלחמה משמש בשמנה בגדים אין הלבישה מקדשתו אלא המשיחה, סברתו: עיקר משיחתו למלחמה, אלא כשנמשח שוב מותר אף בעבודה ככהן גדול, אבל אין ענין ריבוי הבגדים לפעולתו במלחמה (ובפרט זה נחלק עליו בעל "דבר אברהם" ומאריך לפלפל שיוכל להתחנך בריבוי בגדים ובשאלת אורים ותומים).

שאלת התקופה, שבה היתה קיימת משרת משוח מלחמה, נובעת מהדיון הקודם: המשיחה מעכבת לחינוכו, או לא? שמן המשחה נגנז בימי יאשיהו[38] ובבית שני לא היה שמן המשחה. ובכן: בתקופת בית שני היה כהן משוח מלחמה, או לא? ה"מנחת חינוך" לשיטתו אומר, שבבית שני "לא היה כלל משוח מלחמה" ("ומה שנמצא ביוסיפון שיהודה מכבי והוא בן מתתיהו כהן גדול בעצמו היו נמשחין למשוחי מלחמה היינו דהיו נקראים כן לכבוד אבל לא היה להם כלל קדושת משוח מלחמה"). כך סובר גם הגר"י מפוניביז' ב"דבר אברהם". וחילוק יש ביניהם: לה"מנחת חינוך", דוקא לפי ההלכה שמשוח מלחמה אינו משמש בשמנה בגדים, לא היה בזמן בית שני משוח מלחמה, אבל למי שסובר ביומא שעובד בשמנה בגדים, יתכן שהיה אף בבית שני. להר"י, העבודה בבגדי כהונה אינה אלא תוצאה מהיותו משוח מלחמה, אבל לא שתשמש חינוך אליו. ויש להעיר: בתוספות ישנים[39] הקשו, למה הוצרכו למנות סגן לכהן גדול ביום הכפורים והרי יש מן המוכן משוח המלחמה, לרב דימי האומר שמשמש בח' בגדים. "ואשכחן שממנין סגן אף בבית ראשון שהיה שם משוח מלחמה". מוכח מלשונם, שבבית שני לא היה משוח מלחמה ואפילו להסובר שעובד בשמנה בגדים. אף בחידושי הריטב"א[40] כתוב: "בבית ראשון שהיה שם כהן משוח מלחמה למה היה סגן ממונה... ".

קדושתו

קדושת משוח המלחמה שוה לזו של כהן הגדול בחמשה דברים: "לא פורע ולא פורם ולא מטמא לקרוביו ומצווה על הבתולה ומוזהר על האלמנה"[41]. בהחזרת הרוצח בשוגג, שגולה לעיר מקלט וחוזר משם עם מיתתו של הכהן הגדול, נחלקו ר' יהודה וחכמים במשנה[42]: "אחד משוח בשמן המשחה ואחד המרובה בבגדים וכו' מחזירין את הרוצח. ר' יהודה אומר אף משוח מלחמה מחזיר את הרוצח". אם הוא משמש בשמנה בגדים נחלקו בגמרא[43]. הרמב"ם פסק (הלכות כלי המקדש פ"ד הכ"א): בארבעה בגדים. בשאר דברים: פר הבא על כל המצות, פר יום הכיפורים, עשירית האיפה ועוד, אינו ככהן גדול. בנזיר[44] דנו במשוח מלחמה וסגן, מי מהם קדוש יותר לענין להיטמא למת מצוה. פשטו מברייתא: "אין בין משוח מלחמה לסגן אלא שאם היו מהלכין בדרך ומצאו מת מצוה

37. ראה סוגיית יומא יב. **38.** יומא, נב ב. **39.** יומא, לט ב. **40.** שם. **41.** הוריות, יב ב.
42. מכות, יא א. **43.** יומא, עג א. **44.** מז ב.

יטמא משוח מלחמה ואל יטמא הסגן". הקשו: "והתניא משוח מלחמה קודם לסגן"? ותירצו: "לענין להחייתו משוח מלחמה עדיף, דתלו ביה רבים ולענין טומאה סגן עדיף"[45]. משונה מִשְׁרֶת משוח מלחמה משאר כל המינויים בישראל ביחס לירושה. "כשימות המלך או כהן גדול או אחד משאר הממונים מעמידין תחתיו בנו או הראוי ליורשו וכו', משוח מלחמה אין בנו מתמנה תחתיו לעולם, אלא הרי הוא כשאר הכהנים, אם נמשח למלחמה נמשח ואם לא נמשח לא נמשח"[46]. מקורו ביומא[47]: "יכול יהיה בנו של משוח מלחמה משמש תחתיו וכו', תלמוד לומר שבעת ימים ילבשם הכהן תחתיו מבניו אשר יבוא אל אוהל מועד, מי שראוי לבוא אל אוהל מועד". ב"חתם סופר"[48] הקשה: למה יגרע משאר מינויי ישראל, שמורישים מינויים לבניהם? והוא מחלק בין מינוי של שררה למינוי של קדושה. מלך ושוטרי הרבים וגבאי צדקה וכיוצא בהם הם שררות, אבל כהן גדול ומשוח מלחמה הם מינויי קדושה. בכהן גדול הוצרכו מטעם זה לפסוק מיוחד לרבות שבנו יורשו, ושוב חזר הפסוק למעט משוח מלחמה מדין זה. מתוך כך חידש ה"חתם סופר", שאין ברבנות דין ירושה, שאינה אלא מינוי של קדושה והוראת תורה. האחרונים פילפלו הרבה בדברי ה"חתם סופר" וכתבו לחלק בין משוח מלחמה לשאר השררות באופנים אחרים: בעניני מלחמות לא שייך בכלל ענין ירושה, אלא הראוי מחמת עצמו בלבד הוא המוכשר[49]; דוקא במינוי שיש בו זכות ממון שייך ירושה, אבל משוח מלחמה לא מצינו לו זכות בשלל המלחמה כלל ולכן אין בו דין ירושה[50]; ועוד. מהגרא"י הכהן קוק, ז"ל, שמעתי (במסבת "שלש סעודות", קיץ תרצ"ד) הסבר, שיש בו נקודה מוסרית: המלחמה והשלום – הראשונה היא בחינת "חיי שעה", והשני – "חיי עולם". אין במלחמה תכלית לעצמה, אינה אלא הכרח זמני ומטרתה להביא בסופה את השלום. ולכן משוח מלחמה, שכל תפקידו הוא לערך של חיי שעה, אין בו הגדר של ירושה, שעניינו הוא ההמשך הנצחי. הוסיף לישב עם זה מה שהקשו המפרשים: בסוף תענית שנינו בברייתא, ש"בת מלך שואלת (כלי לבן בט"ו באב וביום הכפורים) מבת כהן גדול, בת כהן גדול מבת סגן ובת סגן מבת משוח מלחמה". הרי שהסגן גדול ממשוח מלחמה, ואילו בסוף הוריות מפורש שמשוח מלחמה קודם לסגן (ראה למעלה)[51]. אלא שבעצמותו אמנם משוח מלחמה חשוב יותר מסגן, אבל בתענית הרי המדובר הוא לא על המשוח והסגן עצמם, אלא על בנותיהם: בתו של מי קודמת, ובמשוח מלחמה הרי אין דין של ירושה, שאיננו אלא בגדר של חיי שעה ואין כחו וקדושתו נמשכים ממנו לבניו, ולכן בת סגן חשובה מבת משוח מלחמה. והדברים יפים.

פרק ה – עשין ולאוין במלחמה

העשין והלאוין של המלחמה תופסים בחשבון התרי"ג מקום הגון. כשנמנה כל המצות והאיסורים היסודיים (היינו, שנחשבו ברמ"ח ובשס"ה) שבמלחמה, בין אלה – והם הרוב

45. נשנית סוגיא זו בסוף הוריות. **46.** רמב"ם, כלי המקדש פ"ד ה"כ - כא. **47.** עב ב. **48.** אורח חיים, סימן יב. **49.** ראה שו"ת "שם אריה", אורח חיים, סימן ז. **50.** ראה תשובת האדר"ת שבשו"ת "יד אליהו", וילנא תרס"ט, סימן ו. **51.** ראה הגהות הריעב"ץ וחידושי הרש"ש בתענית, שם.

– המשתייכים לגוף המלחמה ובין אלה הקשורים בה והנמשכים ממנה, יהיה מספרם שבעה עשר. ואלה הם: א) "החרם תחרימם"; ב) "לא תחיה"; ג) מחיית עמלק; ד) זכירת מעשה עמלק; ה) "לא תשכח"; ו) "וקראת אליה לשלום"; ז) "לא תדרוש שלומם"; ח) "לא תשחית את עצה"; ט) "ויד תהיה לך"; י) "ויתד תהיה לך"; יא) מינוי משוח מלחמה; יב) "נקי יהיה לביתו"; יג) "לא יצא בצבא... "; יד) "אל תיראו ואל תחפזו"; טו – יז) דיני יפת תואר (החשבון לפי הרמב"ם).

שבע אומות ומחית עמלק

"החרם" ו"לא תחיה" נאמרו כלפי ז' אומות. "למען אשר לא יְלַמְּדוּ אתכם לעשות ככל תועבותם אשר עשו" (דברים כ, יח). וב"חינוך"[1]: "משרשי המצוה, לפי שאלו ז' עממים הם שהחלו לעשות כל מיני עבודה זרה לכל תועבת השי"ת אשר שנא, ועל כן בהיותם עיקר עבודה זרה ויסודה הראשון נצטווינו עליהם למחותם ולאבדם... ". מצות אלו שימשו להרמב"ם[2] יסוד לבנות עליו כלל בהגדרת מצוה הנוהגת ושאינה נוהגת לדורות. "שבעה עממין כבר אבדו", כי "תמו ונכרתו בימי דוד ונתפזרו הנשארים ונתערבו באומות עד שלא נשאר בהם שורש" – ובכל זאת הרי הן מצות הנוהגות לדורות. בעצם אין מצות אלו "נקשרות בזמן ולא במקום מיוחד, כמו המצות המיוחדות במדבר", אלא "כל זמן שימצא שיהיה אפשר בו הציווי ההוא" ולא "בהעדר הדבר שנצטווינו עליו תשוב המצוה בלתי נוהגת לדורות". מטעם זה אף מצות מחיית עמלק נחשבת כנוהגת לדורות. בשרשה חלוקה מצות מחיית עמלק מ"החרם" של ז' עממין. אין בעמלק משום אבזריה של עבודה זרה, אלא משום "אשר קרך": "שהתחיל להתגרות בם (בישראל) בצאתם ממצרים בטרם נשא גוי וממלכה ידו עליהם"[3], אותו משל לאמבטי רותחת[4] בא ללמד, שעמלק הורה דרך לאומות אחרות להילחם עם ישראל.

מלחמות אלו, של ז' עממין ושל עמלק, הן מלחמות מצוה. את של ז' עממין מתחילה מ"כי יביאך אל הארץ" ואת של עמלק – אחרי שימנו להם מלך. "שלש מצות נצטוו בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה, ואיני יודע איזה מהם תחילה, כשהוא אומר 'כי יד על כס וגו' מלחמה לד' בעמלק' הוה אומר להעמיד להם מלך תחילה, ואין כסא אלא מלך שנאמר 'וישב שלמה על כסא ד' למלך'"[5]. הרמב"ם הביא הלכה זו בראיה אחרת: "מינוי מלך קודם למלחמת עמלק, שנאמר: 'אותי שלח ד' למשחך למלך עתה לך והכיתה את עמלק'"[6]. ונשאלת שאלה: העמדת המלך משמשת סדר של זמן בלבד, או שבמלך תלוי כל עיקרה של מצות "תמחה"? כלומר: הזמן של חיוב הכרתת זרע עמלק הוא שמתחיל אחרי העמדת המלך, אבל משהסדר נתקיים שוב אין המצוה מוטלת על המלך דוקא, או שזהו הדין שהמלך הוא שיכרית זרעו של עמלק? מחלוקת הראשונים בדבר. ב"יראים" כתב דברים מפורשים: "... למדנו מכאן שמצוה למחות זכר עמלק על המלך מוטלת ולא על שאר

1. מצוה תכה. **2.** ספר המצות, מצות עשה קפז. **3.** "החינוך" תרג. **4.** ראה רש"י, סוף תצא. **5.** סנהדרין, כ ב. **6.** מלכים, פ"א ה"ב.

ישראל, וכה פירוש המקרא 'כי יד'... "[7]. כעין זה כתב אף הרמב"ם: "וכשתסתכל כל אלו המצוות שקדם זכרם תמצא מהם מצוות שהן חובה על הצבור לא כל איש ואיש, כמו בנין בית הבחירה והקמת מלך והכרתת זרעו של עמלק"[8]. ה"יראים" שהטיל את המצוה על המלך, ודאי שנתכוון אף הוא גם להצבור כולו, שהרי המלך בלבדו לא יעשה מלחמה. והסמ"ג: "מצוה זו אינה נוהגת אלא לימות מלך המשיח לאחר כיבוש הארץ, שנאמר: 'והיה בהניח ד' אלקיך לך מכל אויביך וגו' תמחה את זכר עמלק מתחת השמים'"[9]. מסתבר, שתלה הדבר במלך המשיח, לפי שסובר שעל המלך מוטלת המצוה[10]. לעומת זה כתב ה"חינוך" דברים מפורשים להיפך: "ובאמת כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם לאבדם מן העולם אם יש כח בידם בכל מקום ובכל זמן אם אולי ימצא אחד מכל זרעם"[11]. יש קצת להתפלא: ה"חינוך" נמשך תמיד אחר הרמב"ם, וכאן אף לא הזכיר כלל את דעתו המתנגדת. בעצם השאלה טפלו אף חכמי הדור שלפנינו. ר' מאיר שמחה מדווינסק הביא את ה"חינוך" (דעות מתנגדיו לא הזכיר) וכתב להיפך: "ויעל דוד ואנשיו ויפשטו אל הגשורי והגזרי והעמלקי... והכה דוד את הארץ ולא יחיה איש ואשה ולקח צאן ובקר וחמורים וגמלים ובגדים" (שמואל א' כז, ח – ט). כיצד לקח דוד מעמלק צאן ובקר וכו', והרי מפורש במכילתא[12] וברש"י על התורה[13] שמצות "תמחה" חלה על כל אשר לעמלק, משור ועד שה ומגמל ועד חמור? אלא שדוד לא היה אז מלך, ואין המצוה תלויה בו[14]. בשו"ת "עונג יום טוב" פירש לפי דעה זו באופן חידודי את פסוקי הפטרת זכור. כשהוכיח שמואל את שאול על אשר לא החרים אה הצאן ואת הבקר אשר לעמלק, השיב שאול: "כי יראתי את העם ואשמע בקולם" (שמואל א' טו, כד). מה זו תשובה? אלא שבהוריות[15] מבואר, שהמלך אין על גביו אלא ד' אלקיו. וגדולה מזו אמרו בירושלמי, שאותם ששה חדשים שדוד ברח מפני אבשלום היה מתכפר בכשבה או שעירה כיחיד ולא בשעיר כנשיא, לפי שבאותו זמן היה עליו מורא של בשר ודם. הרי שאפילו מי שכבר שימש במלוכה כמה שנים ואחר כך היה עליו מורא אדם אינו בכלל מלך. הוא שאמר שאול: "כי יראתי את העם", ואם כן אינני בגדר מלך ואין מצות מחיית עמלק חלה עלי. אף הוא מפרש עם זה אותה שאמרו ביומא[16]: "בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשאול 'לך והכית את עמלק', יצתה בת קול ואמרה לו: אל תהי צדיק הרבה, ובשעה שאמר לו שאול לדואג: 'סוב אתה ופגע בכהנים', יצתה בת קול ואמרה לו: אל תרשע הרבה". במעשה עמלק ובמעשה נוב התנהג שאול ב"תרתי דסתרי": בעמלק השיב שאיננו בכלל מלך ולא עליו מוטלת מצות מחיית עמלק, ובנוב דן אותם כמורדים במלכות – וזוהי ההקבלה בין "אל תצדק הרבה" בעמלק ו"אל תרשע הרבה" בנוב[17].

ממונו של עמלק

הרכוש של עמלק אף הוא בכלל "תמחה" – כך יוצא מפורש מהמכילתא ורש"י (ראה

7. "יראים השלם", סימן תלה. **8.** ספר המצות, סוף מנין מצות עשה. **9.** לאוין, רכו. **10.** וראה "תועפת ראם" ל"יראים", שם. **11.** מצוה תקנח. **12.** סוף בשלח. **13.** סוף תצא. **14.** "משך חכמה", תצא. **15.** יא ב. **16.** כב ב. **17.** הקדמת "עונג יום טוב", אות ו.

למעלה). משור ועד שה, מחמור ועד גמל. והרי שאלה: איך קיבלה אסתר את בית המן והרי הוא טעון החרמה? עמדו על כך הגר"י אייזיק (ר' אייזיל) ז"ל, מסלונים, והרב פערלא ז"ל, בביאורו לספר המצות של רב סעדיה גאון. הראשון כתב, לפי שהמן היה עבדו של מרדכי[18] ומה שקנה עבד קנה רבו[19]. והרב פערלא, בין שאר תירוציו: הרוגי מלכות נכסיהם למלך[20], ונמצא שאחשורוש זכה בנכסי המן ושוב מותר לישראל ליהנות מהם, דוגמת עמון ומואב שטיהרו בסיחון. ולכן בכל פעם שהזכיר הפסוק נתינת הבית לאסתר מזכיר יחד עם זה אף את תלייתו של המן: "ויתלו את המן על העץ... ביום ההוא נתן המלך אחשורוש לאסתר המלכה את בית המן"; "הנה בית המן נתתי לאסתר ואותו תלו על העץ". להודיעך, שזהו טעם ההיתר[21].

זכירת מעשה עמלק

יתרה מלחמת עמלק על זו של ז' עממין, שמלבד המלחמה עצמה נוספו לה מצוות "זכור" ו"לא תשכח". עשה ולאו. ואין חיובם שוה – זכור בפה ולא תשכח בלב[22]. גדרם: "לזכור תמיד מעשיו הרעים כדי לעורר איבתו" ו"אסור לשכוח איבתו ושנאתו"[23]. זמנה של זכירה זו לא נקבע בפירוש. לשון הרמב"ם: "לזכור תמיד... "[24]. וה"חינוך": "ואל הזכירה הזאת בלב ובפה לא ידענו בה זמן קבוע בשנה או ביום... ודי לנו בזה לזכור הענין פעם אחת בשנה או בשתי שנים או בשלש". קבעו, לדעתו, לקרות פרשת זכור בשבת שלפני פורים בשביל לצאת ידי חובת מצות הזכירה. אבל דעת כמה ראשונים שקריאתה בעשרה ומן הספר בכל שנה מן התורה הוא[25].

הקשר שבין מלחמת עמלק למצות "זכור" משמש דיון באחרונים. ה"חינוך" מוציא מתוך קשר זה הלכה. נשים, שפטורות, לדעתו, ממצות מחיית עמלק (ראה למעלה, פרק ג), פטורות אף ממצות זכור. ותמה ה"מנחת חינוך": "מי עמד בסוד ד' אם הטעם מחמת הנקמה, ואפשר גזירת הכתוב שנזכור שנאתו מאיזה טעם ואנחנו אין יודעים, ואפשר אף בביאת משיחנו שיכרת עמלק מכל וכל ולא יהיה זכר להם מכל מקום הזכירה תהיה תמיד מצות עשה". אף בשו"ת "תורת חסד"[26] כתב, שאין דברי ה"חינוך" מוכרחים, "שהרי מצות עשה דמחיית עמלק היא מצוה בפני עצמה ויש לומר שמצות עשה זו דזכירת עמלק אינה תלויה כלל בזכרים שהם עושי מלחמה"[27].

קריאה לשלום

מצות הקריאה לשלום נתייחדה לה פרשה בתורה (דברים כ, י – יח): "כי תקרב אל עיר להילחם עליה וְקָרָאתָ אליה לשלום. והיה אם שלום תַּעַנְךָ ופתחה לך והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך לָמַס ועבדוך. ואם לא תשלים עִמָּךְ... ". הראשונים האריכו הרבה

---

18. ראה מגילה, טו. **19.** "אבי הנחל", סימן יד. **20.** סנהדרין, מח ב. **21.** מצות עשה נט. **22.** ספרא, בחקותי; מגילה, יח א. **23.** רמב"ם, מלכים, פ"ה ה"ח. **24.** שם. **25.** ראה רא"ש, ברכות, פ"ז, סימן כ; שו"ת "תרומת הדשן", סימן קח; שו"ע או"ח, תרפה ז; "מנחת חינוך", תרג; ועוד. **26.** סימן לז. **27.** וראה בשו"ת "בנין ציון החדשות", סימן ח; "מרחשת", אורח חיים, סימן כב; שו"ת "ציץ הקודש", סימן נא; שו"ת "דגל ראובן", ח"א, סימן ו; ועוד.

בביאור מצוה זו. ביחוד מתבלטות כאן שתי שיטות: רמב"ם ורש"י. להרמב"ם[28]: "אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום, אחד מלחמת רשות ואחד מלחמת מצוה". תנאי השלום הם: קבלת שבע מצות בני נח, מס ועבדות. "ואסור לשקר בבריתם ולכזב להם אחר שהשלימו וקיבלו שבע מצות". אבל אם לא השלימו, יש הבדל בין ז' עממין ועמלק (מלחמת מצוה) לשאר אומות (מלחמת רשות). על הראשונים חלים הדינים של "לא תְחַיֶה" ו"תמחה", מה שאין כן בשאר אומות, שאסור להרוג הנשים והטף. וראיה הוא מביא, שאף בז' עממין אם השלימו אין נלחמים עמהם: "לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון... "(יהושע יא, יט). סימן "ששלחו להם לשלום ולא קיבלו". והוא שאמרו: "שלשה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלח להן מי שרוצה לברוח יברח, וחזר ושלח מי שרוצה להשלים ישלים, וחזר ושלח מי שרוצה לעשות מלחמה יעשה". ולמה הוצרכו הגבעונים להערים? ש"לא ידעו משפט ישראל ודימו ששוב אין פותחין להם לשלום". שיטת רש"י[29] היא, שכל אותה פרשה של קריאה לשלום במלחמת הרשות הכתוב מדבר. "שלשה הכתבים" ששלח יהושע לז' עממין היו קודם שעברו את הירדן, אבל אחר כך אין משלימים עמהם[30]. בביאור שתי השיטות, בישובי הקושיות שעליהן ובפרטי החילוקים שביניהן, האריכו הרבה ראשונים ואחרונים[31].

מצור מג' רוחות

במצות הקריאה לשלום נכלל אף דין זה: "כשצרין על עיר לתפשה אין מקיפין אותה מארבע רוחותיה אלא משלש רוחותיה ומניחין מקום לבורח ולכל מי שירצה להימלט על נפשו, שנאמר 'ויצבאו על מדין כאשר צוה ה' את משה', מפי השמועה למדו שבכך ציוהו"[31א]. הרמב"ן בספר המצות חושב דין זה למצות עשה מיוחדת: "שנצטווינו כשנצור על עיר להניח אחת מן הרוחות בלי מצור... ". ושני טעמים הוא נותן לעיקר הדין: "כי בזה נלמוד להתנהג בחמלה אפילו עם אויבינו בעת המלחמה"; "שנפתח להם פתח שיברחו ולא יתחזקו לקראתנו". ב"מגילת אסתר" כתב לישב דעת הרמב"ם שלא מנאה ל"עשה" לחוד "לפי שזה הוא חלק ממצות מלחמת הרשות וכבר נתבאר בשורש י"א שאין למנות החלקים". אף ה"חינוך", במצות הקריאה לשלום, כתב: "וכן מניחין רוח אחת בעיר מצור במלחמת הרשות". ב"מנחת חינוך" נחלק עליו: אף במלחמת מצוה נוהג דין זה (אבל המעיין ברמב"ן יראה, שאף הוא כתב, שזוהי "מצוה לדורות בכל מלחמות הרשות").

בעמלק

ושאלה: מה דין עמלק בנוגע למצות הקריאה לשלום? הרמב"ם[32] משווה את עמלק לשאר אומות, שאם השלימו "יהיו לך למס ועבדוך". לא נתברר המקור של הרמב"ם, שהרי הפסוק אינו מדבר כאן על עמלק. בשם הגרי"ז סולוביצ'יק, רבה של בריסק (עכשיו

28. מלכים, פ"ו. **29.** פרשת שופטים. **30.** וראה השגת הראב"ד, מלכים, פ"ז ה"ה. **31.** ראה רמב"ן, שופטים; הר"א מזרחי, חוקת ושופטים; "לחם משנה", מלכים, פ"ז; "מנחת חינוך", תקכז ועוד. וראה תוספות גיטין, מו א. **31א.** רמב"ם, מלכים, פ"ו ה"ז. מקורו מספרי. **32.** שם, ה"ד.

בירושלים), מוסרים: הוא שאמר שמואל לשאול "וישלחך ד' בְּדֶרֶךְ ויאמר לֵךְ וְהַחֲרַמְתָּה את החטאים את עמלק" (שמואל א' טו, יח). "החטאים" דוקא. במכילתא[33] מפורש, שאין מקבלים גרים מעמלק: "נשבע המקום בכסא הכבוד שלו, שאם יבוא מכל האומות ("להתגייר", הגר"א) שיקבלוהו, ולעמלק ולביתו לא קבלוהו, שנאמר: 'ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי', נזכר דוד באותה שעה מה שנאמר למשה רבנו, אם יבוא מכל האומות שבעולם להתגייר שיקבלוהו ומביתו של עמלק שלא יקבלוהו, מיד 'ויאמר אליו דוד דמך על ראשך כי פיך ענה בך', לכך נאמר: 'מדור דור'". אין לראות מכאן סתירה להרמב"ם: יתכן שבתורת גרים אין מקבלים אותם, אבל בתורת "לָמַס ועבדוך" מקבלים. ב"תורה תמימה" לר' ברוך אפשטין תמה על המכילתא: הרי מפורש בפסוק שדוד הרג אותו מפני שהמית את שאול ולא מפני שהיה עמלקי. אבל ר' מאיר שמחה מדווינסק כתב דבר חריף: ישראל אינו נהרג על פי עדות עצמו ובן נח נהרג[34]. וזוהי כוונת המכילתא בפירוש הפסוק: מאחר שנזכר דוד שגר עמלקי אינו גר "מיד ויאמר אליו דוד דמך על ראשך כי פיך ענה בך לאמר אנכי מִתַּתִּי את משיח ד'"[35].

עמון ומואב ושעיר

הלאו של "לא תדרוש שלומם" נאמר על עמון ומואב. "מכלל שנאמר 'כי תקרב אל עיר להילחם עליה', יכול אף כאן, תלמוד לומר 'לא תדרוש שלומם'"[36]. הרמב"ן בפירושו לתורה[37] ביאר, שדין זה אינו אלא אם עמון ומואב יבואו להילחם בארצנו, או אם צרים עליהם בעיר שכבשו מעמים אחרים. באופן אחר הרי אסור לנו בכלל להילחם בהם ("אל תְּצֻרֵם ואל תִּתְגָּר בם" דברים ב, יט). הרמב"ן לשיטתו: בספר המצות האריך להוכיח, ששלשה לאוין אלה נוהגים לדורות: "אל תצר את מואב", ו"אל תצורם" (בבני עמון) ו"אל תתגרו בם" (בשעיר). כמה מדרשות הביא שם לראיה לדבריו ומצדד לומר, שיש לחשבם אף ללאוין מיוחדים במנין השס"ה. אבל ב"מגילת אסתר" שם נחלק עליו והוכיח, שהנכון כהרמב"ם שכתב[38], שהם מצוות לשעה ולא לדורות. והגבלות יש בעיקר הדין של "לא תדרוש": "אם השלימו מעצמם תחילה מקבלין אותן"[39]; "במה דברים אמורים בדרישת שלום אבל תשלומי שלום מותר, כגון אם עשו עמך חסד מותר לפקדם לשלום, שנאמר 'וימת מלך בני עמון וימלוך חנון בנו תחתיו ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד וישלח דוד לנחמו'"[40] מש"בא סנחריב ובלבל העולם" בטל עיקר דין זה[41].

לא תשחית את עצה

"לא תשחית את עצה" נאמר בתורה ביחס לעיר נצורה. "כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה, לא תשחית את עצה לְנַדֹּחַ עליו גרזן כי ממנו תֹּאכֵל ואותו לא

33. סוף בשלח. **34.** ראה החינוך, מצוה כו, ו"מנחת חינוך" שם, אות ה. לפי "קרבן העדה" בירושלמי קדושין, פ"א ה"א, מפורש בירושלמי שם שבן נח נהרג על פי עצמו ונלמד מפסוק. **35.** "משך חכמה", סוף תצא. **36.** ספרי. וראה רמב"ם, מלכים, פ"ו ה"ו. **37.** פרשת תצא. **38.** בשורש ג. **39.** רמב"ם, מלכים, פ"ו ה"ו. **40.** "כסף משנה", שם. וראה "מנחת חינוך", תקסב. **41.** ראה ה"חינוך" תקסב, ורמב"ן תצא.

תכרות, כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור" (דברים כ, יט). הרמב"ן מונה המצוה גם בין העשין: "נצטווינו כשנצור על עיר לאכול מן האילנות שבגבולה כל ימי המצור, ואם נכרית אותם לבטלה דרך השחתה נעבור על עשה מוסיף על הלאו המפורש בו, והוא אמרו יתעלה 'כי ממנו תאכל' מצות עשה, 'ואותו לא תכרות' מצות לא תעשה". וב"מגילת אסתר": "נראה לי כי מה שלא מנאה הרב הוא לפי שמה שאמרו בספרי שהוא מצות עשה הוא לומר שעובר על השחתת האילנות בעשה (רוצה לומר: לאו הבא מכלל עשה) ולא תעשה, ולא שיהיה עשה באכילתם"[42]. ומחלוקת אחרת יש בעיקר הדין. הרמב"ן במצוותיו ובפירושו לתורה[43] כתב, שדוקא להשחית העץ לחנם ולבטלה אסור, אבל להצר על ידי כך להנצורים, כגון לבנות מהעץ מצור או שהאויב מתחבא תחת העץ או ניזון ממנו, מותר. אבל הרמב"ם בספר המצות[44] וכן "החינוך"[45] כתבו מפורש: "שהזהירנו מהשחית האילנות כשנצור על עיר כדי להצר לאנשיה ולהכאיב לבותם... ". ושוב מחלוקת: אם במלחמה על עמון ומואב נוהג דין זה? במלכים ב'[46], במלחמת מלכי ישראל ויהודה על מואב, ציוה אלישע: "והכיתם כל עיר מבצר וכל עיר מִבְחוֹר וכל עץ טוב תפילו... ". הרמב"ם, בהקדמתו לפירוש המשניות, כתב, שזו היתה הוראת שעה על פי נביא. אולם רש"י במלכים שם כתב: "אף על פי שנאמר 'לא תשחית את עצה' כאן התיר לכם שהיא אומה בזויה ונקלית לפניו, וכן הוא אומר 'לא תדרוש שלומם וטובתם' אלו האילנות הטובים שבהם". מקור הדברים הוא במדרש תנחומא, פינחס. הרמב"ן, תצא, הביאם בשם מדרש רבה[47].

"רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וְכָרָתָּ" (דברים כ, כ) – פסוק זה שימש ענין לכמה מחברים לדון בו במחלוקת הידועה של הרמב"ם והרשב"א אם "ספק דאורייתא לחומרא" הוא מן התורה לחומרא או מדרבנן. הרי כאן התורה כאילו אומרת בפירוש: דוקא אשר תדע שאיננו עץ מאכל מותר להשחית, אבל שאינו עץ מאכל אסור מספק. תירוצים שונים נאמרו בדבר[48].

ולאו זה של בל תשחית, אף על פי שבעיקרו מדיני המלחמה הוא, "לא במצור בלבד אלא בכל מקום כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה"[49]. המקור בבבא קמא[50] ובמכות[51] ועוד. ולא עוד אלא כל המשבר כלים וקורע בגדים ומאבד מאכל עובר בלאו זה, אלא שמלקות של תורה אין אלא בקוצץ אילנות[52]. בפוסקים באו כמה דיונים במקרה שצריך למקומו של האילן לבנות בית או שהאילן מזיק לאילנות אחרים וכדומה[53].

---

42. וראה מפרשי ספר המצות, שורש ו. **43.** שופטים. **44.** לא תעשה נז. **45.** תקכט. **46.** ג, יט. **47.** ה"מנחת חינוך" הביא דברי רש"י במלכים וכתב: "וזה אצלי דבר חידוש מאד מאד וכו' ובודאי מצא רש"י כן באיזה מקום, ויש חידוש אשר הר"מ והרמב"ן לא ראו דבר זה". ולא ראה שכן הוא בתנחומא ושהרמב"ן באמת הביאו. **48.** ראה שו"ת "בשמים ראש", כסא דהרסנא, סימן קנד; "שואל ומשיב", מהדורא קמא, ח"ב, סימן קנו; "מעין החכמה", שופטים; מהר"ם שיק על תרי"ג מצות, תקכט; "משיב דבר" להנצי"ב, חושן משפט, סימן ז; ועוד. **49.** רמב"ם, מלכים, פ"ו ה"ח. **50.** צא ב. **51.** כב א. **52.** רמב"ם, שם ה"י. **53.** ראה ט"ז, יורה דעה, סימן קיז; שו"ת "צמח צדק" לרמ"מ מניקלשבורג, סימן מא; "חתם סופר", יורה דעה, סימן קב; ועוד.

יד ויתד

מצוות "יד" ו"יתד" הן: "שציוונו כשיצאו חיילותינו למלחמה להכין להם דרך חוץ מהמחנות לצאת בו העם ולא יעשה איש צרכיו בכל מקום", ו"שציוונו שיהא כלי החפירה תלוי עם כלי המלחמה עם כל אחד מאנשי החיל לחפור בו במקום יפנה בו בדרך ההיא המוכנה לזה ויכסה" וכו'[54]. הסמ"ג[55] מנה שתי המצוות לאחת. ב"יראים" השלם[55א] מבואר שכל מצות ה"יתד" הוא בשביל הארון: "כשישראל יוצאין למלחמה היו מוליכין את הארון במלחמה עמהם וציוה הקדוש ברוך הוא שינהגו בקדושה וטהרה ויכינו יתד לחפור... ". אבל ברמב"ם מפורש: "ובין שיש עמהם ארון ובין שאין עמהם ארון כך הם עושים תמיד, שנאמר 'והיה מחניך קדוש'". בגמרא[56] למדו מזה איסור לקרות קריאת שמע במקום צואה ("והיה מחניך קדוש") וערוה ("לא יִרְאֶה בך ערות דבר" דברים כג, טו).

אל תירא

"אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו" (דברים כ, ג) הרי זה, לדעת הרמב"ם, לא תעשה. "ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו ולא ירא ולא יפחד, ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו, ויפנה מכל דבר למלחמה, וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה, שנאמר 'אל יֵרַך לבבכם אל תיראו ואל תַּחְפְּזוּ ואל תַּעַרְצוּ מפניהם', ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלויין בצווארו, ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו הרי זה כמי ששפך דמי הכל, שנאמר 'ולא יִמַּס את לבב אחיו כלבבו'... "[57]. הראב"ד, בהשגותיו למנין המצות, והרמב"ן[58] חולקים: "זו הבטחה ולא מצוה". ב"מגילת אסתר". כדרכו, עומד לימין הרמב"ם: "נראה לי שהנכון כדברי הרב, שהיא אזהרה מלירא מהאויבים בעת המלחמה, שאי אפשר שתהיה הבטחה כמו שאמר הרמב"ן, דמנין לו לכהן להבטיחם שלא יראו ולא יערצו מפניהם, כי שמא יפלו ביד אויביהם, ואי אפשר לומר שהתורה ציוותה להבטיחם כן, שהרי בכל מלחמה היו מעבירים הכרוז הזה ולפעמים היו נופלים ביד אויביהם ואז מה מקום להבטחה הזאת... ". לעומת זה מונה הרמב"ן לאו אחר: "ולא יִמַּס את לבב אחיו כלבבו". עניינו: "שנמנע הירא ורך הלבב מבוא במלחמה, שהוא לא יוכל בטבעו לעמוד בקשרי המלחמה ולסבול המכות והחרב וינוס ויהיה תחילת מפלה לעם". מחבר בן זמננו[59] חוקר: מהו יסוד הלאו להרמב"ם, בטחון או מסירת נפש? כלומר: החיוב הוא לבטוח בה' שינצל ולא יארע לו תקלה, או שמחוייב הוא למסור נפשו עד שלא יהיה איכפת לו סכנת חייו, אף אם תארע לו תקלה? לשון הרמב"ם מורה: בטחון. ושתי סברות הוא אומר: א) המפחד בכלל מפני הסכנה אינו עובר על הלאו, אבל אם פחדו

---

54. ספר המצות, מצות עשה, קצב וקצג. וראה "החינוך", תקסו ותקסז, ורמב"ם מלכים, פ"ו הי"ד וט"ו. **55.** עשין, קיח. **56א.** מצוה תלב. וראה שם בפירוש "תועפת ראם" על הנוסח הישן ב"יראים". **56.** ברכות, כה. **57.** רמב"ם, מלכים, סוף פ"ז. **58.** לא תעשה, נח. **59.** "קהלות יעקב", ירושלים תרצ"ו, סימן לד.

בא מחמת שרואה "גודל המחנה" של האויב ורוב כוחו עובר ב"אל תירא" ("כי תצא למלחמה על אויביך וראית סוס ורכב עַם רַב מאד לא תירא מהם" דברים כ, א), שנצחון המלחמה אינו תלוי בזה אם האויב הוא חזק או חלש, אלא בה'; ב) האיסור הוא לא בסתם פחד, שהוא דבר התלוי בטבע האדם, אלא כשמביא עצמו לידי פחד על ידי הרהורים ומחשבות באשתו ובניו וכיוצא, כלשונו של הרמב"ם.

בניגוד להמצוות הקודמות, שהן חובות ואיסורים של מלחמה המוטלים על האדם, הרי שלש המצוות של יפת תואר יש ביסודן היתר מיוחד בשעת מלחמה – ועליהן במה שיבוא.

פרק ו – הקלין שבמלחמה

קוּלוֹת שבמלחמה

"חלוצי צבא", יפת תואר, שבת ו"ארבעה דברים" – אלה הם ההיתרים שאנו מוצאים בשעת מלחמה. לא ראי זה כראי זה. בכל אחד מהם יש פרטים ותנאים שאינם נוהגים בהיתרים האחרים, אבל הצד השוה שבהם – קוּלוֹת שבמלחמה.

"חלוצי צבא" – מהותם ודינם

מה פירוש "חלוצי צבא"? שם זה ניתן לדבר בספרות התורנית, לשם הקיצור, מפני שהרמב"ם התחיל כך את ההלכה. "חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום וישובו מהם מותר להן לאכול נבלות טריפות ובשר חזיר וכיוצא בו, אם ירעב ולא ימצא מה לאכול אלא מאכלות אלו האסורים, וכן שותה יין נסך. מפי השמועה למדו 'ובתים מלאים כל טוב', ערפי חזירים וכיוצא בהן"[1]. המקור בחולין[2] "ובתים מלאים כל טוב – כתלי (להרמב"ם הגירסא: "קדלי") דחזירי" ("סיפיה דקרא 'ואכלת ושבעת'". רש"י). מלשון הרמב"ם אנו למדים כמה פרטים, שאינם מפורשים בגמרא, בין להקל ובין להחמיר. להקל כיצד? לאו דוקא "כתלי דחזירי", אלא אף שאר איסורים, כיין נסך וכיוצא בו; לא בלבד ב"שבע שכבשו", אלא אף בשאר מלחמות ישראל[3]. ולהחמיר: "דוקא כשירעב ולא ימצא מה יאכל" ("ואין כונתו במי שהוא מסוכן מחמת רעבון, דהא פשיטא ואפילו אינו מחלוצי צבא נמי, אלא כשתאב לאכול ולא שכיח ליה היתירא". "כסף משנה"); דוקא "חלוצי הצבא", אנשי החיל בעצמם, מותרים, אבל לא נשיהם ובניהם. על שלשה מדיני הרמב"ם נחלק הרמב"ן בפירושו לתורה[4]. בנוגע ליין נסך אמר: "אינו אמת, שבכל איסורי עבודה זרה היא עצמה ומשמשיה ותקרובת שלה הכל אסור, שנאמר דברים ז, כו): 'שַׁקֵּץ תְּשַׁקְּצֶנּוּ וְתַעֵב תְּתַעֲבֶנּוּ כִּי חֵרֶם הוּא'"[5]. ביחס לשאר המלחמות סובר, שלא הותרו כלל האיסורים: "לא בכל חלוצי צבא אלא בארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו, כמו שמפורש בענין". בפרשת מטות הוסיף הרמב"ן ראיה לדבר. אחרי מלחמת מדין הוזהרו

---

1. מלכים, פ"ח ה"א. **2.** יז א. **3.** ולשון "החינוך", מצוה תקכז: "בין במלחמת רשות או מצוה". **4.** פרשת ואתחנן. **5.** ב"אור שמח", מלכים פ"ח, וב"העמק דבר" להנצי"ב, ואתחנן, הביאו ראיה להרמב"ם מלשון הפסוק. אחרי "ובתים מלאים כל טוב" כתוב: "ובורות חצובים אשר לא חצבת", והיינו יין נסך.

ישראל על הגעלת הכלים, ולמה לא הוזהרו על כך קודם לכן, אחרי מלחמת סיחון ועוג, שגם שם לקחו שלל ("רק הבהמה בָּזַזְנוּ לנו וּשְׁלַל הערים אשר לָכָדְנוּ" דברים ב, לה)? אלא שארץ סיחון ועוג היא מנחלת ישראל והותר להם כל שללם, אפילו האיסורים, אבל מדין איננה מארץ ישראל ולא לקחו ישראל מארצם ולכן לא הותר להם האיסור הבלוע בכליהם. על הגבלת הרמב"ם "כשירעב", אומר הרמב"ן: "ואין זה נכון, שלא בשביל פיקוח נפש או רעבון בלבד הותר בשעת מלחמה".

מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן עניינה הרבה מהאחרונים. מהם שמיישבים באופנים שונים קושיות הרמב"ן, מהם שטופלים קושיות חדשות על הרמב"ם ומפלפלים בהן. ידועה ביותר קושיא אחת של ה"טורי אבן"[6]: בחולין נסתפקו בגמרא אם אברי בשר נחירה (שהותרו במדבר) שהכניסו ישראל עמהן לארץ, נשארו בהיתרם הקדום או לא. ושאלו: "אימתי? אילימא בשבע שכבשו, השתא דבר טמא אישתרי להו, דכתיב 'ובתים מלאים כל טוב' וכו', בשר נחירה מיבעיא? "להרמב"ם מה שאלה היא זו: דבר טמא לא הותר אלא בעת רעבון בלבד, ובעיית אברי בשר נחירה היא אף שלא בשעת הדחק. לעומת זה מפורסמת קושיא אחרת של ה"טורי אבן" על הרמב"ן, המשמשת ראיה להרמב"ם. בראש השנה אמרו: "'ויאכלו מֵעֲבוּר הארץ ממחרת הפסח' (יהושע ה, יא), ממחרת הפסח אכול מעיקרא לא אכול, דאקריבו עומר והדר אכול". ולמה לא אכלו אף קודם העומר, הרי הותרו להם כל האיסורים ואיסור "חדש" בכלל. להרמב"ם יתכן שהיתה להם תבואה של היתר ולכן לא הותר להם איסור "חדש"[7]. דבר מחודד אמר בשו"ת "עונג יום טוב"[7א]: להסוברים שאיסור חדש לא נהג עד אחר ירושה וישיבה, למה לא אכלו מֵעֲבוּר הארץ עד ממחרת הפסח? בגמרא[8] שאלו על כך והשיבו, שלא היו צריכים, לפי שהסתפקו ממן שבכליהם. אבל הרי היו צריכים לאכול מצה בליל פסח, ולמה לא אכלו? אלא שבפסחים[8א] מבואר, שאין מקיימים מצות אכילת מצה אלא בלחם כזה שאילו היה חמץ היו עוברים עליו משום לא תאכל חמץ. ובשבע שכבשו ושבע שחלקו, כיון שהותרו להם האיסורים, הרי אילו היה הלחם חמץ לא היו עוברים עליו משום חמץ, ונמצא שאי אפשר היה להם לקיים מצות אכילת מצוה. אלא שחידוד זה יתכן, כמובן, לשיטת הרמב"ן בלבד.

שיטה חדשה בדעת הרמב"ם מצינו ברדב"ז בתשובותיו[8ב]: במלחמת ז' עממים אף הוא מודה, שהותרו האיסורים בהחלט, אפילו שלא בשעת רעבון, אלא שבמלחמת הרשות לא הותרו אלא בשעת רעבון בלבד[9]. מקור מענין לשיטה זו רואה בספר "כלי חמדה"[10] מהספרי. במלחמת הרשות דורש הספרי: "'כל שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ' (דברים כ, יד), יכול תהיה ביזתם אסורה לך, תלמוד לומר 'תָּבֹז לָךְ ואכלת'". ובמלחמת ז' עממים: "'כי הַחֲרֵם תַּחֲרִימֵם' (שם שם, יז), יכול תהיה ביזתם אסורה לך, תלמוד לומר 'ובתים מלאים כל

---

6. ראש השנה, יג א. **7.** וראה "לב אריה" לחולין, יז א; "ראש יוסף" לחולין שם; "פנים יפות", פרשת מטות; "מנחת חינוך", מצוה תקכז; "יערות דבש", סוף ח"ב; "ערוגת הבושם" ליורה דעה, סימן צה וסימן קג; "כלי חמדה", פרשת ואתחנן; ועוד. **7א.** סימן צב. **8.** קידושין, לח א. **8א.** לה ב. **8ב.** ח"ו, סימן ב' אלפים רה. **9.** וראה בפירוש הרדב"ז, דפוס ווארשא ארגילבראנד, מלכים, פ"ח. **10.** ואתחנן.

טוב' (שם ו, יא) "(הכונה לסוף הפסוק: "ואכלת, ושבעת", כמו שכתב רש"י בחולין). ובכן: במלחמת הרשות כתוב בפסוק: "ואכלת", ובמלחמת ארץ ישראל – "ואכלת ושבעת". בזו האחרונה מותר לאכול אפילו כדי שביעה, שהיתר גמור הוא, אפילו כשיש לו מה לאכול, מה שאין כן במלחמת הרשות, ש"אכילה" בלבד הותרה, כדי להשקיט רעבונו, אבל לא לאכול ולשבוע.

איסורי אכילה לבני נח

הגבלה יסודית בעיקר ההיתר הוזכרה בגמרא בחולין. הוזכרה, ולא הוחלטה. נחלקו בה שתי "לשונות". "כי אישתרי להו שלל עכו"ם, שלל דידהו לא אישתרי" – זוהי ההגבלה. כלומר: רק מה שכבשו מהעכו"ם הותר להם, אבל לא איסורים שלהם בעצמם. הרמב"ם סתם ולא הזכיר חילוק זה, דבר שנתן מקום להמפרשים לפלפל הרבה בקביעת דעתו. ה"מנחת חינוך" המציא "מצד הסברא" חילוק חדש: דוקא מה שאסור לישראל בלבד הותר לחלוצי צבא, אבל מה שאסור אף לבני נח, כאבר מן החי וכיוצא, לא הותר להם. ראיה מן התורה לסברת ה"מנחת חינוך" כתב ב"דבר אברהם"[11]: כל ההיתר של "חלוצי צבא" הרי נלמד מהפסוק "ובתים מלאים כל טוב", ואם כן אין לנו אלא האיסורים שאפשר למצוא אותם בבתי האויב, מה שאין כן דברים האסורים לבני נח, שאף בבתי האויב אין למצאם ואינם נכללים ב"בתים מלאים כל טוב".

יפת תואר

"לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע" – זהו היסוד של דיני יפת תואר. "מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ("בשר מסוכנת שחוטה ואף על פי שהיא מאוסה". רש"י) ואל יאכלו בשר תמותות נבלות"[12]. מצות עשה שבדין זה הוא: "שנצטווינו באשת יפת תואר לעשות לה כמשפט הכתוב בפרשה זו וכו', וענין הציווי בה שיביאנה הישראל אל ביתו ויצוה אותה לגלח ראשה ולגדל צפרנים ולהסיר מעליה הכסות הנאה שהביאה מביתה, שכן היתה דרכם של אומות שבנותיהם היו מתקשטות במלחמה לזנות, וירשה אותה לבכות אביה ואמה חודש ימים כרצונה"[13].

ביאה ראשונה וגירות בעל כרחה

שיטות שונות של ראשונים, הבנויות על יסוד סוגיות בשני התלמודים[13א], יש בסדר ההיתר של יפת תואר. להרמב"ם: ביאה ראשונה הותרה בעודה בגיותה[14]. מכאן ואילך הוא אסור בה עד שתתגייר. קיבלה עליה דת ישראל מרצונה הטוב, מיד מטבילה ומותר בה[15]. לא רצתה להתגייר מיד, מכניסה לתוך ביתו, ועושה כסדר הכתוב בפרשה: גילוח הראש וגידול הצפרנים ובכיית ירח ימים, "ותהיה עמו בבית, נכנס ורואה אותה ויוצא ורואה אותה, כדי שיקוץ בה". קיבלה אחר חודש להתגייר הרי זו טובלת ומתגיירת וממתין עוד שני חדשים (בשביל להבחין בין זרע קדוש לשאינו קדוש) ונושאה בכתובה

11. ח"א, סימן יא. **12.** ראה קידושין, כא ב. **13.** ה"חינוך", מצוה תקלב. **13א.** קידושין כב א, וירושלמי מכות פ"ב ה"ו ועוד. **14.** וכן דעת רבנו תם בתוספות קידושין, כב א. **15.** ראה יבמות, מז ב.

ובקידושין. לא רצתה להתגייר מגלגל עמה י"ב חודש, לא רצתה מקבלת שבע מצות של בני נח ומשלחה לנפשה ואינו נושאה[16]. לרש"י, בסוגיית קידושין, אינו מותר בה אפילו ביאה ראשונה אלא לאחר כל הסדר שבפרשה: גילוח וגידול ובכייה וגירות. אלא שהגירות היא אפילו בעל כרחה – וזהו ההיתר שבדין יפת תואר[17]. מה דינה לאחר גירות כזו, שבעל כרחה, כישראלית או כנכרית? נחלקו בדבר. ברש"י סנהדרין[18] מבואר, שהיא נכרית וולדה כמותה. אף בקידושין[19] כתב רש"י: "ולקחת, ליקוחין יש לך בה, קידושין תופסין ואף על פי שהיא נכרית שהרי אינה מתגיירת מדעתה". כלומר: גזירת הכתוב היא כאן שקדושין תופסין בה, אבל בעצם היא עודנה נכרית. אולם בתוספות רי"ד לקידושין סובר, שאף על פי שלא נתגיירה מדעתה הכתוב קראה אשתו והבנים מתייחסים אחריו והבכור נוטל פי שנים בנכסיו[20].

ראיה בשעת שביה

מתנאי ההיתר של יפת תואר: "'וראית בשביה', בשעת שביה"[20א]. ונחלקו הראשונים בפירושו. לרש"י: "אם נתן מתחילה עיניו בה, ולא שלקחה למוכרה או לשפחה ואחר כך נתן עיניו בה". והרשב"א בחידושיו: "פרט לשנתן עיניו בה קודם שביה"[20ב]. ושוב: "'ולקחת לך לאשה', שלא תאמר הרי זו לאבא הרי זו לאחי"[21].

בכייתה את אביה ואת אמה

בפירוש "ובכתה את אביה ואת אמה" נחלקו תנאים, "ר' אליעזר אומר: אביה, אביה ממש, אמה, אמה ממש. ר' עקיבא אומר: אביה ואמה זו עבודה זרה, וכן הוא אומר אומרים לעץ אבי אתה"[21א]. הלכה כר' עקיבא[22]. התוספות[23], בשם ריב"ן כתבו, שלר' עקיבא צריכה לכפור בעבודה זרה קודם ביאה ראשונה. התוספות אמנם הקשו על הריב"ן מסוגיא קודמת, אבל בשו"ת "צפנת פענח"[23א] האריך ליישב דעת הריב"ן ולבאר, שקודם כל היא צריכה לקבל עליה להיות כגר תושב (אף הוא יש לו שיטה מיוחדת בכל הסדר של יפת תואר, ראה שם בארוכה).

---

16. בספר "עינים למשפט" להר"י אריאלי, קידושין כא, כתב, שאף להרמב"ם אין צורך שתתגייר בלב שלם, אלא שתקבל ותאמר הן. ואיני יודע מניין לו. **17.** וראה בארוכה ברמב"ן על התורה, פרשת תצא. שיטה אחרת בדעת רש"י, שאף הוא סובר שביאה ראשונה היא לפני הגירות, אלא שימתין עד שיביאנה לביתו, ראה ב"המקנה" לקידושין שם ועוד. **18.** כא א, בד"ה "תמר". **19.** כב א. **20.** וראה ברמב"ן, תצא, ובפירוש הטור על התורה, שם. ביאור רחב של כל השיטות, בצירוף כמה פרטי דינים לכל אחת מהשיטות, ראה ב"מנחת חינוך" תקלב. וראה עוד: ב"אבני מלואים", סימן ד; ב"זרע אברהם" להר"מ זעמבא, סימן כד; ב"עינים למשפט", קידושין כא. **20א.** ספרי, תצא; קידושין, כא א. **20ב.** ושמעתי דבר נאה מידידי הגר"י קלמס, חבר הרבנות הראשית לארץ ישראל: אחרי מלחמת מדין כתוב: "ויאמר אליהם משה הַחִיִּיתֶם כל נקבה. הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם" וגו'. וכתב רש"י (והוא מספרי): "הן הנה, מגיד שהיו מכירים אותן, זו היא שנכשל פלוני בה". עם פירוש הרשב"א יתבארו הדברים ככה: שמא תאמרו שיפת תואר הותרה במלחמה, אבל הרי "הן הנה... ", שמכירים אתם אותן מקודם השביה וכבר נכשלתם בהן, ואֵלו לא הותרו בתורת יפת תואר. **21.** ספרי, שם. ובקידושין שם: "שלא יקח שתי נשים אחת לו ואחת לאביו, אחת לו ואחת לבנו". **21א.** יבמות, מח. **22.** ראה "כסף משנה", מלכים, פ"ח ה"ה. **23.** שם. **23א.** דווינסק ת"ש, סימן ד.

כהן

כהן מה הוא ביפת תואר? בשאלה זו נחלקו אמוראים: רב מתיר ושמואל אוסר. ושתי דעות בדבר: א) בביאה ראשונה הכל מודים שמותר, שהטעם של "לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע" ישנו אף בכהנים, ולא נחלקו אלא בביאה שניה, אם אומרים "הואיל והותרה הותרה", או שהרי היא גיורת, וגיורת אסורה לכהן; ב) בביאה שניה הכל מודים שאסור, שהרי היא גיורת, ולא נחלקו אלא בביאה ראשונה, אם הוא מותר משום "לא דיברה תורה... ", או שכל שאי – אפשר לקיים "והבאתה אל תוך ביתך", שהרי היא אסורה לו, אינו בכלל "וראית בשביה"[23ב]. פסק הרמב"ם: ביאה ראשונה מותרת, שניה אסורה[24].

מכירתה והתעמרות בה

מלבד העשה ישנם שני לאוין ביפת תואר: "והיה אם לא חפצת בה וְשִׁלַּחְתָּהּ לנפשה ומכור לא תמכרנה בכסף, לא תִתְעַמֵּר בה תחת אשר עִנִּיתָהּ (דברים כא, יד). וב"חינוך": "שלא למכור אשת יפת תואר אחר שיבוא עליה החושק בה"[24א]; "שלא נעבוד באשת יפת תואר אחר בואו עליה"[25]. באו הדינים ברמב"ם[26]. בנוגע ללאו הראשון הוסיף הרמב"ם: "ואם מכרה אינה מכורה ומחזיר הדמים". ה"מנחת חינוך" רצה לתלות דין זה במחלוקת של אביי ורבא אם "כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני"[27]. ר' אברהם לופטביר, חתנו של ר' מאיר שמחה מדווינסק, בתשובתו שב"זרע אברהם"[28], מחדש פירוש מפתיע בלאו זה של "לא תמכרנה". הוא מקשה: מכיון שיש לאו של איסור עבודה בה ("לא תתעמר"), הרי ממילא אינו יכול למכרה לאחרים. כלום אדם מוכר אלא זכות שיש לו בעצמו וכאן הרי הוא גופו אין לו זכות עבדות בה ואיך יכול למכרה? והוא מפרש: אין הכונה כלל על מכירה לשם שפחה, אלא על מכירה לשם אישות. זכות זו של אישות הרי יש לו אף בעל כרחה של יפת תואר, ולכן היה עולה על הדעת לומר, שזכות זו רשאי למכור אף לאחרים, ועל כן בא הלאו של "לא תמכרנה"[29].

מאימתי חלים שני הלאוים הללו? בספרי דרשו: "'תחת אשר עִנִּיתָהּ' אפילו לאחר מעשה יחידי". כלומר: אפילו לאחר ביאה ראשונה ("שהם סבורים שמותר לבוא עליה ביאה ראשונה מיד שהביאה אל תוך ביתו, ומאותה שעה הוא מוזהר עליה בעימור ומכירה". רמב"ן, תצא). כך מבואר אף מלשון החינוך. אולם "המנחת חינוך" מדקדק מלשון הרמב"ם שדרשת הספרי היא בנוגע ל"לא תתעמר בה" בלבד, אבל איסור המכירה הוא לדעתו דוקא לאחר הגירות. יש לראות סיוע לה"מנחת חינוך" מהספרי: "ושילחתה (לנפשה), בגט". אם הדברים אמורים לפני הגירות, למה היא צריכה גט?[30].

23ב. קידושין, כא ב. **24.** מלכים, פ"ח ה"ד. **24א.** מצוה תקלג. **25.** מצוה תקלד. **26.** מלכים, פ"ח ה"ו. **27.** וכבר יש דיון רב באחרונים בבירור דעת הרמב"ם, אם הוא פוסק "אי עביד לא מהני" או "מהני"; ראה בספרים הרבים שציין ב"שדי חמד", כללים, מערכת כ, אות ס. **28.** סימן כב. **29.** וראה שם, בסימן כד, שהר"מ זעמבא דוחה את פירושו. **30.** הרמב"ן, תצא, מסתפק אם צריכה גט אחר הגירות, כיון שהגירות היא בעל כרחה. את הספרי לא הזכיר.

שילוחיה

על "השילוחין" עצמם דרשו בספרי: "ושלחתה לנפשה, ולא לבית אלהיה" (גירסה הרמב"ן: "אביה"). ונסתפק הרמב"ן בפירושו, אם הכוונה שלא נניח אותה ללכת אל עמה ואל אלהיה, או שהציווי הוא רק שלא נסייע ידי עוברי עברה לשלוח אותה על ידי שלוחים לבית אביה, אלא יוציאנה מביתו לגור באשר תמצא.

במלחמה עם חלופי שבויים

בתורת פירוש למקרא, מחדש ר' מאיר שמחה מדווינסק חידוש מפתיע בכל יסוד ההיתר של יפת תואר. וכך הוא אומר: "'ונתנו ה' אלהיך בידיך וְשָׁבִיתָ שִׁבְיוֹ' (דברים כא, י). נראה דהוא תנאי בהיתר יפת תואר, שדוקא אם ד' נותן האויב ביד ישראל, אבל כדרך המלחמות שאלו שובין מהם והאויב שובה מהם, והדרך כשעושין שלום או בתוך המלחמה מחליפים השבויים שאינן נאותין עוד למלחמה, אם כן יתכן כי עבור היפת תואר יעכבו ישראל חשוב ונכבד, על זה לא הותרה היפת תואר, רק באופן שנתנו ד' להאויב בידיך"[31].

מלחמה בשבת

כיצד נוהגים במלחמה בשבת? "תנו רבנן: אין צרין על עיר של עכו"ם פחות משלשה ימים קודם לשבת, ואם התחילו אין מפסיקין. וכן היה שמאי אומר: עד רדתה, אפילו בשבת"[32], וברמב"ם[33]: "צרין על עיירות העכו"ם שלשה ימים קודם לשבת, ועושין עמהן מלחמה בכל יום ויום ואפילו בשבת עד שכובשין אותה, ואף על פי שהיא מלחמת הרשות, מפי השמועה למדו 'עד רדתה' ואפילו בשבת, ואין צריך לומר במלחמת מצוה, ולא כבש יהושע יריחו אלא בשבת"[34]. בירושלמי[35] מבואר, שבמלחמת חובה מותר אפילו להתחיל בשבת ("הדא דתימר במלחמת הרשות אבל במלחמת חובה אפילו בשבת"). כיבוש יריחו בשבת, שהזכיר הרמב"ם, מבואר בירושלמי[36]: "שלא נכבשה יריחו אלא בשבת, כדכתיב 'כה תעשה ששת ימים', וכתוב 'ביום השביעי תסובו את העיר שבע פעמים'". ובילקוט יהושע[37]: "כתיב 'אפרים מעוז ראשי', אם יאמר לך אדם למה חילל יהושע את השבת, אמור לו הקדוש ברוך הוא אמר לו, שנאמר 'וסבותם את העיר וגו' כה תעשה ששת ימים וגו' וביום השביעי' וכו', ואין שבעה בלא שבת. אמר ר' שמעון בן חלפתא: ועוד דבר אחד עשה מדעתו שלא אמר לו הקדוש ברוך הוא, כיון שכבשה בשבת אמר יהושע: שבת קודש, וכל מה שכבשנו בשבת יהיה קודש"[38].

בימי החשמונאים

בעיית המלחמה בשבת העסיקה את ישראל עוד בימי החשמונאים. "... ויקומו פתאום להתגולל עליהם ביום השבת – והאנשים אשר בקרבה לא הרימו את ידיהם לירות אבן

---

31. "משך חכמה", תצא. **32.** שבת, יט א. הברייתא היא בתוספתא עירובין, פ"ב. בהוצאת צוקרמאנדל: במקום "שמאי אומר" - "הילל הזקן דורש". **33.** שבת, פ"ב הכ"ה. **34.** וראה מלכים, פ"ו הי"א. **35.** שבת, פ"א ה"ח. **36.** שם. **37.** רמז טו. **38.** וראה "הירושלמי כפשוטו" להר"ש ליברמאן, עמוד 59.

או לסכור את פיה (של המערה) – ויפלו עליהם ביום השבת ויהרגו כל אשר במערה – ויועצו כולם ביום ההוא לאמר אם הַלָחֵם ילחמו אויבינו בנו ביום השבת ויצאנו לקראתם"[39].

על עסקי ממון ובשיבה מהמלחמה

ובתוספתא בעירובין[40]: "גוים שבאו על עיירות ישראל יוצאין עליהן בכלי זיינן ומחללין עליהן את השבת. אימתי, בזמן שבאו על עסקי נפשות. לא באו על עסקי נפשות, אין יוצאין עליהן בכלי זיין ואין מחללין עליהן את השבת. באו על עיירות הסמוכות לספר, אפילו ליטול את התבן אפילו ליטול את הקש, יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהם את השבת". ושוב: "בראשונה היו מניחין את זיינן בבית הסמוך לחומה, פעם אחת חזרו עליהם והיו נדחקין ליטול את זיינן והרגו זה בזה, התקינו שיהא כל אחד ואחד מחזירו בביתו". הובאו הדברים להלכה ברמב"ם[41] ובטור ושלחן ערוך[42]. "יש מי שאומר שבזמן הזה אפילו באו על עסקי ממון מחללין, שאם לא יניחנו ישראל לשלול ולבוז ממונו יהרגנו והוי עסקי נפשות"[43]. הוסיף הרמ"א: "ומכל מקום הכל לפי הענין".

גזל, נטילת ידים, דמאי ועירוב

מה טיבם של "ארבעה הדברים"? משנתנו היא זו: "ארבעה דברים פטרו במחנה ("היוצאת למלחמה". רש"י): מביאין עצים מכל מקום ("ואין חוששין לגזל"), ופטורין מרחיצת ידים, ומדמאי, ומלערב"[44]. ובגמרא שם[45]: "תנו רבנן, מחנה היוצאת למלחמת הרשות מותרין בגזל עצים יבשות ("וכל שכן לחים". רש"י). ר' יהודה בן תימא אומר: אף חונין בכל מקום. ובמקום שנהרגו שם נקברין" (כלומר: שקונה המת מקומו). בנוגע לרחיצת ידים הגבילו את ההיתר: "לא שנו אלא מים ראשונים, אבל מים אחרונים חובה". ההיתר של אכילת דמאי סמכו בגמרא למשנה: "מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניה דמאי" ("אכסניה – חיל הבא למלך ישראל להילחם על אויביהם וישראלים הם". רש"י). הפטור מעירוב מכוון לעירובי חצרות ("אם הקיפו אלו ואלו ומחיצה מפסקת ביניהם ויש שם פתח אין צריכים לערב". רש"י), אבל בעירובי תחומין חייבין – כך אמרו דבי ר' ינאי[46]. הטעם: "דתני ר' חייא: לוקין על התחומין דברי תורה"[47]. אין זו סתירה, כמובן, להיתר המלחמה בשבת. שם המדובר על המלחמה עצמה, אבל בכל מה שאינו גוף מעשה המלחמה, הרי "המחנה היוצאת למלחמה" חייבת בכל הלכות שבת, כמו בכל שאר דיני התורה. לא פטרום חכמים אלא מ"ארבעה דברים"[48]. אלא שעיקר דין זה שאיסור תחומין בשבת הוא מן התורה, אינו מוסכם, ורוב הראשונים סוברים שכל עיקרן של תחומין הוא מדרבנן, על פי כמה סוגיות בתלמוד. ולפיכך כתבו הרשב"א והריטב"א והרא"ש[49], שלהלכה אף מעירובי תחומין פטורים במחנה[50].

---

39. חשמונאים א, ב; וראה עוד חשמונאים ב, טו. **40.** פרק ג; הובאה בבבלי, ערובין, מה א. **41.** שבת, פ"ב. **42.** אורח חיים, סימן שכט. **43.** שלחן ערוך, שם, בשם "תרומת הדשן". **44.** ערובין, יז א. **45.** והוא מתוספתא פ"ב. **46.** ערובין שם. **47.** שם. **48.** ברמב"ם הובאו ארבעה הדברים בהלכות מלכים, פ"ו הי"ג. וראה הלכות ברכות, פ"ו ה"ג. **49.** ראה בדבריהם סוף פרק א של ערובין. **50.** וראה מאמר מקיף על "תחומין במחנה צבאי" להרב שלמה גורן, הרב הראשי של צה"ל, ב"סיני" (שנה ט"ז, חוברת י"א).

פרק ז – המלחמה בזמן הזה

"בזמן הזה" אין משמעותו כאן במובנו המצומצם, אלא במובן התורני. כלומר: בזמן שלאחר החורבן, בניגוד לזמן הבית. העשין והלאוין של מלחמות מצוה ומלחמות הרשות, הלכותיהן המרובות ופרטיהן השונים, אינם ענין אלא למלחמות ישראל באויביהם. משגלה יקרנו ונוטל כבוד מבית חיינו, לא היו לנו, עד תקומת מדינת ישראל בימינו, לא הוד מלכות ולא שלטון מדיני. לא בידינו טובנו ואין אנחנו בתורת עם מכריזים בגלות מלחמה על אחרים ולא אחרים מכריזים עלינו. אבל אין זאת אומרת, שהמלחמות שהמלכויות מתגרות זו בזו, לא מצאו להן הדים בהלכה. אנו נפגשים במלחמות אלו בכמה שטחים הלכותיים. מהם במה שמיוחד למלחמות של האומות, אחת בחברתה, בלבד, ומהם במשותף אף למלחמות של ישראל בזמן הבית: מהם שהוזכרו כבר בתלמוד ובראשונים ומהם שנתעוררו בספרות התורנית המאוחרת.

מלחמה חשובה "צרה"

חרב של מלחמה פוגעת אף בתושבים, שאינם מהווים "צד לוחם". לפיכך דין התורה של "וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם וַהֲרֵעֹתֶם... "(במדבר י, ט) חל אף על "חרב של שלום". "על אלו מתריעין בכל מקום – ועל החרב"[1]. ובגמרא[2]: "תנו רבנן, חרב שאמרו אינו צריך לומר חרב שאינו של שלום אלא אפילו חרב של שלום ("העוברת דרך אותה מלכות להילחם במקום אחר"), שאין לך חרב של שלום יותר מפרעה נכה, ואף על פי כן נכשל בה המלך יאשיהו, שנאמר (דברי הימים ב' לה, כא): 'וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי'... ". ולשון הרמב"ם[3]: "כגון שערכו מלחמה עכו"ם עם עכו"ם ועברו במקום ישראל, אף על פי שאין ביניהם ובין ישראל מלחמה הרי זו צרה ומתענין עליה, שנאמר 'וחרב לא תעבור בארצכם', מכלל שראיית המלחמה צרה"[4].

השתתפות ישראל במלחמת עכו"ם

מלחמה של "עכו"ם עם עכו"ם" מעוררת שאלה יסודית: אם מותר לישראל להשתתף בפועל במלחמה זו, במקרה שאינה נוגעת באופן ישר לישראל? מקור בראשונים לפתרון השאלה יש אולי לראות בתוספות עבודה זרה[5], שעל מה שאמרו שם "שלא יתחשב (ימנה) עמהם ואם נתחשב עמהם אסור", כתבו: "והר"ר אלחנן פירש להיות ממספר אנשי הצבא". אבל למעשה נתעוררה השאלה בספרות ההלכותית המאוחרת. עד אז לא היתה, כנראה, השאלה אקטואלית כל כך, או שהמלכות היתה מכריחה את אזרחיה להשתתף בפועל במלחמה זו, או, להיפך, שלא היתה מקבלת יהודים לצבא. בין כך ובין כך אין מקום לשאלה. על כל פנים: לא מצינו, שה"מתנדבים" יפנו בשו"ת על כך לחכמי התורה. אולם בשו"ת "אמרי אש" להר"מ א"ש מאונגוואר[6] נשאל "על מה שנהגו מכמה

---

1. תענית, יט א. "חיילות ההולכין להרוג ולהשחית בכל מקום". רש"י. **2.** שם, כב א. **3.** תענית, פ"ב ה"ד.
4. וראה טור ושלחן ערוך, אורח חיים, סימן תקעו. **5.** יח ב. **6.** למברג, תרי"ב; יורה דעה, סימן נב.

שנים בארץ הזאת ומאז התאמצו למצוא גבר אשר בעד רצי כסף יחפוץ וירצה ללכת אל הצבא, ולפי הנראה גם במדינות פולין יתאמצו לעשות כן, ואין פוצה פה לאסור". המחבר דן על השאלה בשעת שלום ובשעת מלחמה ובשניהם הוא מתיר. "אין היוצא למלחמה כמאבד עצמו לדעת, ח"ו, דאם כן היתה מלחמת רשות כמוסר עצמו לסכנה ועובר על 'ונשמרתם' ולא היה אדוננו דוד המע"ה מרבה במלחמות הרשות" (ואיני יודע מה ראיה היא זו: הרשות אינה מותרת אלא על פי מלך וסנהדרין גדולה דוקא). ומסיק: "נהי דלמסור בעל כרחו נראה ודאי כי איסור חמור הוא, מכל מקום לשכור אנשים מדעתם מותר ומצוה"[7]. לעומת זה כתב בשו"ת "בית דוד" לרז"ו לייטער[8]: "אין כאן ספק שמי שעושה כן מרצונו בלי שום אונס וכפיה או סכנת נפשות שארצו נתונה בו ועל כל הנתינים להחלץ חושים הוא נידון כמאבד עצמו לדעת". אף הוא העיר מתוספות עבודא זרה[9] והעיר חשש חדש: "ובאמת אם ישראל הולך למלחמה הלא ילחום נגד ישראל במערכות שונאיו, שכמעט אין מדינה אשר לא ימצאו אחינו בני ישראל והם אנשי צבא. וראיתי בספר יוסף גוריון הגדול בתולדותיו המספר מסקיטאפאליס שאנס את היהודים הנמצאים בחיילותיו ללחום את יהודים אחרים ושהוא נגד הדת שלנו"[10].

השתתפות כהנים

בעיית הכהנים במלחמה עוררה דיון רחב אף בנוגע לזמן הזה. בימי המלחמה העולמית הראשונה פנתה ממשלת בריטניה להרב הכולל ד"ר הירץ בשאלה, אם על פי דת ישראל מותר לכהן להשתתף במלחמה, מאחר שיצטרך להיטמא למתים. הרב השיב להיתר, ובמכתב ב"דזשואיש כרוניקל" (מיום ו', י"א ניסן, תרע"ו) ביאר נימוקיו, שכן הותר להיטמא למת מצוה, ועוד טעמים. לעומתו יצא הגרי"א הרצוג (עכשיו הרב הראשי לארץ ישראל) בעתון "אכספרס" (מיום ד', כ"א אייר, תרע"ו) והוכיח, שאסור לכהנים להשתתף במלחמה. הביא את הרמב"ם בשמיטה ויובל[11] והעמיק – הרחיב בביאור שיטתו אם נוטלים הכהנים חלק בביזה ועוד. ואחד הרבנים בלונדון[12] יצא בחריפות נגד הרב הכולל, מתקיף אותו בביטויים קשים ומבטל את נימוקיו, מפלפל הרבה עם הרב הרצוג ולמעשה הוא מסיק להיתר. המחבר דן אף בנוגע אם מותר הכהן ששב מהמלחמה לישא כפיו, מאחר שההורג את הנפש אסור בנשיאת כפים. אף בדין זה הוא מורה להיתר. דן בשתי השאלות (בנוגע לטומאת מת ולנשיאת כפים) אף בשו"ת "בית דוד"[13], הביא ממקומות שונים ולא העלה דבר ברור. בשאלת נשיאת הכפים דנו אף בספרים אחרים. ב"התעוררות תשובה" להר"ש סופר מערלויא[14] אנו קוראים: "נסתפקתי בשעת המלחמה, שהיו בין אנשי המלחמה הרבה יהודים כהנים והוכרחו לירות בכלי מלחמתם על צבא

---

7. וראה בשו"ת "צמח צדק" להרבי מליובאוויץ, יורה דעה, סימן נב. **8.** ווין תרצ"ב; סימן עא. **9.** ראה למעלה. **10.** וראה ב"משנה ברורה", סימן שכט, ס"ק יז: "ודע דהיום כשבאו מהאומות שחוץ לגבולנו לשלול שלל ולבוז בז בודאי מחוייבים אנו לצאת בכלי זיין אפילו על עסקי ממון וכדינא דמלכותא וכו', דהיכא דאיכא חשש שמא יכעסו יושבי ארץ עלינו מחללין שבת". **11.** ראה פרק ג' ממאמרנו. **12.** הרש"מ אדלר בספרו "מראה כהן", סימנים קמז - קנ. **13.** סימנים לח ועא. **14.** בודאפשט תרצ"ד: ח"ד סימן יא.

השונאים כדי להרגם ולמעטם, ובהם היו גם כן יהודים, אם כאשר חזרו ממלחמה יכולין לישא כפיהם". מסיק להקל "כיון שאינו יודע ברור שהרג הנפש וכיון שהיה באונס"[15].

בעיות הלכתיות המתעוררות

חיילות המלחמה הנכנסים לעיר או ששמים עליה מצור גורמים לכמה בעיות הלכותיות. בטומאה וטהרה: "תנו רבנן לגיון העובר ממקום למקום ("גדוד העוברים להילחם על בית מלחמתם". רש"י) ונכנס לבית, הבית טמא, שאין לך כל לגיון ולגיון שאין לו כמה קרקפלין ("עור ראש אדם מת וזה למכשפות במלחמה"). ואל תתמה, שהרי קרקפלו של ר' ישמעאל מונח בראש מלכים"[16]. וביין נסך: "בולשת שנכנסה לעיר, בשעת שלום חביות פתוחות אסורות סתומות מותרות, בשעת מלחמה אלו ואלו מותרות לפי שאין פנאי לנסך"[17]. ובאישות: "עיר שכבשוה כרכום ("מצור מתרגמינן כרכומא". רש"י) כל כהנות שנמצאו בתוכה פסולות"[18]. ושם[19]: "אמר ר' זכריה בן הקצב: המעון הזה לא זזה ידה מתוך ידי משעה שנכנסו נכרים לירושלים ועד שיצאו. אמרו לו: אין אדם מעיד על עצמו"[20]. ושוב: "שלשה דברים אמר ר' אלעזר בן פרטא לפני חכמים וקיימו את דבריו: על עיר שהקיפוה כרכום – שהן בחזקת קיימין, אבל עיר שכבשה כרכום – נותנין עליהן חומרי חיים וחומרי מתים"[21]. השפעתה של המלחמה על מצב האישות של בנות ישראל מרובה ביותר בגיטין ובעגונות. "כל היוצא למלחמת בית דוד גט כריתות כותב לאשתו"[22], האשה שאמרה מת בעלי כש"מלחמה בעולם"[23] וסוגיית "עד אחד במלחמה"[24] – הם המקורות העיקריים להשאלות המרובות, שבאו בפוסקים ובשו"ת בענייני גיטין ועגונות של מלחמה (על גיטי המלחמה יחדנו הדיבור בפרק מיוחד).

מזון לא כשר

"מאכל כשר" היה מוסד קבוע בכל ערי ישראל, שגדודי צבא עם חיילים יהודים היו חונים שם. עני בישראל היה חוסך מלחמו בשביל "מאכל כשר" לחיילים יהודים. אלא שלרוב היו גדודי הצבא חונים בערים, שקהלות יהודיות אינן נמצאות בהן – ושאלת הכשרות של החיילים האלה מצאה הד בספרות ההלכה. "בנידון הצעירים החרדים, העומדים להילקח לצבא ולהיות אז אנוסים לשבור רעבונם במאכלות אסורות, ר"ל, – האם רשאים ליזון במאכלות אסורות מיד בהיכנסם, או שלא יטעמו מהם עד הגיעם לידי סכנה? ובהגיעם לידי מצב כזה, האם יהיו מחוייבים לברך על מאכלי פיגול? "- על

---

15. ראה עוד בשו"ת "ויצבר יוסף", גרסוואַרדיין תרצ"ו, סימן לו, ובספרים שציין שם. **16.** חולין, קכג א. ב"צפנת פענח", מגילה, פ"ג ה"א, רואה מכאן ישוב לשאלה הידועה: באיזו טומאה טימאו היונים את השמן שבהיכל בימי החשמונאים, והרי גוי אינו מקבל טומאה בחייו? כיוון לכך אף ב"תורה אור", הוספה ל"דגל התורה", ווארשא תרפ"ב, סימן א, והאריך בדבר. **17.** משנה, עבודה זרה, ע ב, רמב"ם מאכלות אסורות, פי"ב הכ"ד; טור ושו"ע יו"ד, קכט יב. **18.** משנה, כתובות, כז א. וראה שם בגמרא וברמב"ם איסורי ביאה פי"ח הכ"ו תנאים שונים (שהקיפו העיר מכל רוחותיה, ואין בעיר אף מחבואה אחת, ועוד). **19.** עמוד ב. **20.** הסבר על כך ראה ב"אור שמח", גירושין, פי"ב ה"ז. **21.** משנה, גיטין, כח ב; רמב"ם גרושין, פ"ו הכ"ח ו - כ"ט; טור ושו"ע אהע"ז, סימן קמא סעיף ט. **22.** כתובות, ט ב. **23.** יבמות, קיד ב. **24.** שם, קטו א.

כך דן הרי"ל צירלסון, הי"ד[25]. תשובתו היא, שמתחילה עליהם להתאמץ להתכלכל בלחם וזרעונים וכדומה, כדניאל וחבריו, שהיו "בריאי בשר", אף שהתכלכלו במאכלים אלה. אולם אם ירגישו, שכחם הולך ומתדלדל ויש לחוש לסכנה שעתידה לבוא, עליהם לאכול מאכלות אסורות ואף לברך עליהם תחילה וסוף. לא כך סובר מחבר אחר[26]. אף הוא נשאל על "אנשי הצבא אשר מוכרחים לאכול נבלות וטריפות אם מחוייבים לברך תחילה וסוף". לאחרי שבירר, שמצד הדין האוכל דבר איסור באונס חייב אמנם לברך, סיים, שמכל מקום "ודאי כמה פעמים היו יכולים להישמט שלא לאכול דברים האסורים, מעתה מי יכול לצמצם ולהבין עד כמה מיקרי אונס, לכן לדעתי לא שייך ברכה אצל ישראל בעלי המלחמה". ב"מחנה ישראל" לבעל ה"חפץ חיים" הקדיש שלשה פרקים[27] "לענין מאכלות האסורות" לחיילים. מאחר "שכהיום הממשלה אינה מכרחת לאיש הישראלי לאכול מאכלות אסורות, אם כן חל על איש הצבא מן התורה כל הזהירות שיש על שאר איש ישראל". בארוכה הוא מבאר, שאין בזה כל ענין של פיקוח נפש וסכנה והוא מסביר "גודל העונש של מאכלות אסורות" ו"גודל השכר של השומר עצמו" מהם.

ספר זה – "מחנה ישראל" – ראוי להכרה מיוחדת. הספר כולו "הוא חיבור מיוסד על ההלכות והנהגות השייכות לאנשי הצבא כל ימי היותם בצבא". הוא זכה לכמה הוצאות. בפרק א הוא מאריך בדברי נועם, "שידע איש הצבא כי איש ישראלי הוא כשאר אנשים מישראל לא נופל מהם בשום דבר". ארבעים פרקים בספר. באו בהם עיקרי ההלכות המעשיות (קריאת שמע, תפילה, תפילין, ציצית; נטילה ידים; ברכת המזון; שבתות וימים טובים; תלמוד תורה ועוד ועוד) ועצות לאנשי הצבא איך להיזהר בקיומן. בפרק לח "יבואר איך צריך האדם להתחזק בעת המלחמה". בין השאר: "ביותר צריך להתחזק במידת החסד... ולכן אם חברו בקשו לכתוב עבורו מכתב לביתו אין להתעצל בזה... ובפרט אם הוא עת המלחמה שהוא להם פיקוח נפש ממש ממה שהם יודעים משלומו, וכל שכן שצריך ליזהר מאד בעתים כאלו לכתוב תמיד מכתבים לאביו ולאמו ואנשי ביתו כי הוא מחיה בזה את נפשם ממש... ".

כשרותם לעדות של לוחמים

"בעלי המלחמה" היו מוחזקים בתקופות ידועות קלי עולם וקלי דעת ולפיכך נתחבטו בכמה ספרי שו"ת על נאמנותם. ביחוד הוצרכו לנאמנותם של "בעלי המלחמה" בעדות של עגונות, שלרוב היו "בעלי המלחמה" העדים היחידים למיתתם של חבריהם בחזית. ב"שואל ומשיב"[28] כתב: "שמעתי שהגאון מהר"מ בנעט זצ"ל אבד"ק נ"ש (ניקלשבורג) והגאון מו"ה אשר אבד"ק פרעמיסלא לא רצו לסמוך על עֵד בעל מלחמה, באשר שקרה להם מכשול בפעם אחת על ידי זה וכו', וכפי הנראה הוא מטעם שהם פסולי עדות דאורייתא". המחבר עצמו מאריך להוכיח, שכשרים הם, אפילו שאוכלים טריפות, אנוסים הם. בשאלת עגונה שבשו"ת "מאמר מרדכי" (גיסו של "השואל ומשיב")[28א] כתב: "נפשי

25. "מערכי לב", יורה דעה, סימן מג. **26.** שו"ת מהרי"א, מארגעטן תרע"ג, אורח חיים, סימן טו. **27.** כב - כז. **28.** מהדורא קמא, ח"א, סימן קמו. **28א.** סימן סה.

נבהלה מאד לסמוך על עדותן" (של "בעלי המלחמה"), כי אוכלים "מבשר פגוליהם נבלות וטריפות ועוד שאר איסורי תורה". אף הוא מצדד לומר שאנוסים הם ומסיים: "אמנם בכל זה לבי מהסס באנשי בעלי מלחמה כאלה אשר חשודים מאד". אולם בשו"ת "שערי דעה"[29] כתב: שאף שהחמירו בזה בדור שלפנינו, הנה בזמן הקודם היה עִסְקֵי לקיחת אנשי צבא תלוי הרבה בדעת הקהל וממוני האקרו"ט ועל פי רוב היו בוחרים באנשים שאין בהם לחלוחית יראת שמים ואינם בדרך ארץ, מה שאין כן בעתים האלה שנשתנה הדבר על פי סדרי המלכות אשר כל איש שיפול עליו הגורל לא יוכל לשלוח אחר במקומו, אין לנו לדון על הכלל ואחזוקי אינשי ברשיעי לא מחזקינן". אף בשו"ת "דברי חיים" לר"ח מצאנז ז"ל[30] כתב, ש"חס ושלום לפסול בעלי מלחמה". וגדולה מזו כתב רב אחד ב"תל תלפיות"[31], שאפילו באותם שיודעים בהם שבהיותם במלחמה עברו על כמה עבירות יש להכשירם לעדות: "אלו אנשי מלחמה שטרודים במלחמה ודעתם מבולבלת לגמרי, והם תמיד בתוך המון גוים העושים כל מה שלבם חפץ, גם בוש לא יבושו הִכָּלֵם לא ידעו, על כן גבר עליהם כח החומרי מאד והם להוטים אחר התאוות הגשמיות באין מעצור לרוחם, כאשר יעיד על זה החוש והנסיון, אנשים כאלו לא מצו לכוף את יצרם, וכיון שכן יש לומר שכשרים לעדות ועל כל פנים לעדות אשה, משום דיצרן תוקפן"[32].

שאלות הלכתיות מחמת הימצאות מתים

במלחמה העולמית הראשונה נתעוררו כמה שאלות, ודיונים רבים באו עליהן במאסף "תל תלפיות" שהופיע בהונגריה. אסור להתפלל בתוך ד' אמות של מת או של קבר[33], והנה שאלה: "אחב"י בעלי המלחמה רובם כשרים וחסידים מחמת פחד המלחמה הסוער נגד פניהם, ובלב נשבר ונדכה אשר ד' לא תבזה רוצים לשפוך שיח זה קריאת שמע ותפלה בכל עת, ומהם אשר לבם נוקפם אולי יש כאן קבר של בני ישראל מחללי חרב, אשר בעוה"ר במקום שנפלו שם נקברים, ובעוה"ר כמעט אין אתר פנוי מיניה, וגם שמתים מונחים כאן חללים שעדיין לא נקברו"[34]. המחבר מאריך ומצדד להתיר להתפלל כשאי – אפשר במקום אחר. ובדיני שבת: "על דבר הקמיעות שנושאים אנשי הצבא כדי להגן מסכנתא, אם מותר לצאת בהן בשבת"[35]. המחבר נוטה לחלק בין כשהוא נמצא על שדה הקרב, שאז יש להתיר, ובין כשאינו נמצא שם. ויכוחים רבים עוררה שאלה זו: "על דבר פינוי עצמות של חללי חרב שנפלו במלחמה או אנשי הצבא שנקברו בבתי חולים או בשעת חולאים רעים ר"ל, אם מותר או מצוה לפנותם"[36]. דנו על הדבר מכמה צדדים: אם חללי המלחמה הם בגדר מת – מצוה שקנו מקומם, ואם יש על קברי המלחמה דין של "קבר הנמצא"[37] שמותר לפנותו, ואם יש כאן דין של ניוול המת[38] ועוד. דן על הדבר גם ה"חזון איש"[38א], וכתב שלכתחילה ראוי לקברם על מנת לפנותם, אבל

---

29. ח"ב, סימן קפב. **30.** ח"ב, אבן העזר, סימן סד. וראה עוד: שו"ת "כתב סופר", אהע"ז, סימן לב; שו"ת "אמרי אש", אהע"ז, סימן כה. **31.** תרע"ו, סימן עט. **32.** ראה תוספות סנהדרין כו ב, ד"ה "החשוד". **33.** שו"ע יו"ד, שסז ג. **34.** "תל תלפיות", תרע"ה, סימן קצה. **35.** תרע"ו, סימן סט. **36.** תרע"ו, בכמה סימנים. **37.** ראה שו"ע יו"ד, שסג א. **38.** ראה בבא - בתרא, קנד א. **38א.** בבא - קמא, סימן יח, אות טו.

גם אם לא התנו כן בפירוש מסתמא כך כוונתם, ש"לבם השבור (של בני המשפחה) מרגיש עגמת נפש יתרה במה שהוא קבור באדמת שְׁמָמוֹן ולא בבית הקברות".

שאלות בדיני ממונות

המלחמות הולידו כמה פעמים סיבוכים וסיכסוכים בדיני ממונות. רשמים מהמשפטים ה"מלחמתיים" אנו מוצאים אף בתלמוד. "לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה"[39]. כלומר: הלוקח מסקריקון בשעת "הרוגי מלחמה" מקחו קיים, ש"אגב אונסיה גמר ומקני". דין זה נהג בשעה מלחמת טיטוס בלבד, מפני שהותר אז דמן של ישראל. והרי דין שנוהג בכל המלחמות. המחזיק קרקע של חברו שלש שנים אפילו שלא בפניו, והלה אינו מוחה, הרי זו חזקה, אבל אם היתה "שעת חירום" ("שיש תיגרה בין המלכיות". רשב"ם) אינה חזקה[40]. הרמב"ם[41] והשולחן ערוך[42] הגדירו את "שעת החירום" ב"מלחמה ושיבוש דרכים". שאלה אופיינית גרמה למחלוקת הפוסקים, מי ששאל כלי זיין להילחם בהם והאויב גבר עליו ונצחו וכלי הזיין נפלו לשלל, חייב השואל לשלם או לא? אם זה נקרא "מתה מחמת מלאכה", שהרי לכך עומדים כלי הזיין ולכך שאל אותם, או לא? ב"תרומת הדשן"[43] נשאל על כך ופסק שפטור. מדמה זה לשואל חתול לצוד עכברים והעכברים חברו עליו והסיתוהו, שנקרא "מתה מחמת מלאכה". הסכים לו הסמ"ע[44]. אבל הש"ך[45] חלק עליו ("אין הכלים עצמם עושים המלאכה רק הבעל מלחמה, וקרי מתה מחמת מלאכה הבעל מלחמה שלא נצח המלחמה ומחמת כן נלקחו מהם הכלי זיין ולא פשע המשאיל, והילכך על הכלים הוה ליה אונס וחייב". וראה שם ב"נתיבות", שמחלק בין מלחמה על עסקי נפשות או על עסקי ממון). והרי מחלוקת הפוסקים אחרת על שעת מלחמה. בית – דין שמכרו קרקע של בעל חוב בשעת מלחמה, שמעטים הקונים והמחיר בזול, אם מכירתם מכירה? ה"בית יוסף"[46] הביא מחלוקת הרשב"א והתשב"ץ בדבר. שתי הדעות הובאו ברמ"א ב"שלחן ערוך" בשם "יש אומרים" ו"יש חולקים". ה"תומים" שם מעיר ממקרא מפורש (ירמיהו לב, כד – כה): "הנה הַסֹּלְלוֹת באו העיר ללכדה – ואתה אמרת – קנה לך השדה בכסף"[47]. אף בספרי שו"ת באו כמה דינים – ודברים מחמת מלחמות. בשו"ת "חות יאיר"[48] באה תשובה ארוכה על מעשה שהיה "ברעש מלחמות הצרפתים", ש"בני הכפרים היו מבריחים לכרכים איש אצל אחיו ומיודעו ומכירו" (כלומר היו מטמינים שם החפצים שלהם) ו"אחד מבני כרכים שרבו ההברחות בחדריו עד אשר כמעט מלאו מפה לפה עד אשר הוא עצמו לא היה לו מקום להניח בו דבר, בדק בארגזים וחבילות לידע מי ומי המניחים לשם ומצא חבילה אחת שלא נודע לו של מי הוא" ועמד וזרקה לחצרו. לבסוף בא בעל החבילה ומצא שנגנב הרבה מחבילתו ותבע את בעל הבית לדין שישלם לו הנזק. ובשו"ת "חתם סופר"[49]: "כי הנה המלכים נועדו עברו יחדיו התגעשו והתרעשו ביום הרג רב, בנפול מגדלים

39. גיטין, נה ב. **40.** בבא - בתרא, לח א. **41.** טוען ונטען, פי"א ה"ב. **42.** חושן משפט, קמג. **43.** סימן שכח. **44.** סימן שמ. **45.** שם. **46.** חושן משפט, סימן קט. **47.** וראה שם בט"ז וב"נתיבות" וב"ערוך השולחן". **48.** סימן קסה. **49.** חושן משפט, סימן קנו.

בסביבותינו במלחמות הצרפתים ונפלו חללים רבים כדומן על פני השדה, ואנשי כפרים הסמוכים והקרובים להחלל פשטו לשלול שלל בשדה בוכים, ויביאו למכור את כלי מלחמה איש אשר מצא ויהיו לאלפים ולרבבות". השאלה היא: שלשה שותפים קנו מכלי המלחמה "על מנת למכור לאנשי חיל מלכות הקיר"ה", ואחד מהם "הוליך את הסחורה לשוק פעסט", ויוודע הדבר לשרי הצבא ותפסום ודנום למיתה, וברוב עמל והוצאות ניצולו ובאו לדין על הפסד הממון (ראה שם בארוכה פרטי העובדא).

דינים השייכים לכלי המלחמה

כלי המלחמה שימשו נושא הלכותי לא בדיני ממונות בלבד. אף במקצועות שונים אחרים דנו בהלכה על כלי הזיין. "אין מוכרין להן (לעכו"ם) לא זיין ולא כלי זיין ואין משחיזין להן את הזיין[50]. "והאידנא דקא מזבנינן? אמר רב אשי לפרסאי דמגנו עילוון"[51]. "... מותר למכור כלי זיין לעבדי המלך וגייסותיו, מפני שעושים עמהם מלחמה עם צרי המדינה להצילה ונמצאו מגינים עליהם שהרי הם שרויים בתוכה"[52]. ולענין טומאה וטהרה: "כל כלי המלחמה טמאים, הכידון הניקון ("הברזל שבתוך הרומח") והמגפיין והשריון טמאין"[53]. ולענין שבת: "לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת ולא בתריס ולא באלה ולא ברומח, ואם יצא חייב חטאת. ר' אליעזר אומר: תכשיטין הן לו. וחכמים אומרים: אינן אלא לגנאי, שנאמר (ישעיהו ב, ד): 'וְכִתְּתוּ חרבותם לְאִתִּים וחניתותיהם לְמַזְמֵרוֹת, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא יִלְמְדוּ עוד מלחמה'"[54]. האידיאל הנבואי הנצחי של "וכיתתו" מצא לו כאן את ביטויו בהלכה.

מלחמה בזה"ז חשובה מלחמת מצוה

במובן המצומצם של "זמן הזה" בנוגע למלחמה, כלומר: בימינו אנו, שזכינו לתקומת מדינת ישראל העצמאית, משוחררת מעול מלכויות ומשעבוד גלויות – הרי מלחמת השחרור ברור שהיו לה כל דיני מלחמת מצוה וחובה[55]. ומשתי בחינות: "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם"[56], וכיבוש הארץ, שלדעת הרמב"ן[57] זוהי מצות עשה מן התרי"ג ("והורשתם את הארץ וישבתם בה"), הנוהגת בכל זמן. אותן השבועות הידועות שלא לעלות בחומה ושלא למרוד באומות, פקע כחן ובטל תקפן מיד עם הסתלקות השלטון הזר, המנדטי, מן הארץ, וחזרה מצות ירושה וישיבה למקומה. וכבר ראינו[58] שלמלחמת מצוה אין צורך בסנהדרין, ומקום המלך ממלא השלטון, שהנהגת העם והמדינה בידו. (ועיין להלן במאמר "מלחמה לאור ההלכה")

---

50. תוספתא עבודה זרה, פ"ב, ובגמרא שם, טו ב. **51.** שם, טו א. "נלחמים לשמור העיר ואת יושביה". רש"י. **52.** רמב"ם, עבודה זרה, פ"ט, ושלחן ערוך, יורה דעה, סימן קנא. וראה בשו"ת "ים הגדול" להרי"מ טולידאנו, סימן נו. **53.** כלים, פ"א מ"ח. וראה שם, פי"ד מ"ה, ובבא מציעא, פד א. **54.** שבת, סג א. **55.** ראה למעלה, פרק א. **56.** ראה למעלה, שם. **57.** ראה רמב"ן על התורה, פרשת מסעי, ובהוספותיו לספר המצות. **58.** בפרק א.

פרק ח – גיטי מלחמה

גיטי מלחמה: מקור

עוד בימים קדומים שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל, שלא תשארנה עגונות לרגלי המלחמות. "... דאמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל היוצא למלחמת בית דוד גט כריתות כותב לאשתו, שנאמר (שמואל א' יז, יח): 'ואת עֲשֶׂרֶת חֲרִצֵי הֶחָלָב האלה תביא לשר האלף ואת עֲרֻבָּתָם תקח'. מאי 'עֲרֻבָּתָם'? תני רב יוסף: דברים המעורבים בינו לבינה" ("היינו קדושין, 'תקח' תבטל על ידי גט שתביא להם מן המלחמה". רש"י) – כך אמרו פעמיים בתלמוד, אחת באגדה[1] ואחת בהלכה[2]. לא במלחמות בית דוד נאמרו אמנם הדברים. ישי הוא שציוה כן לדוד ביחס לאֶחָיו שהלכו למלחמת שאול בפלשתים, אלא ש"מכאן למד דוד והיה מנהיג כן בכל מלחמותיו לכל היוצא למלחמותיו שיעשה כן"[3]. "בעל הטורים" על התורה[4] כתב גדולה מזו: גם משה רבינו עשה כן במלחמותיו וממנו למד דוד. רמז מצא לכך מהמסורה: "ועבר לכם כל חלוץ" ו"חלוץ הנעל". חלוצי המלחמה היו כותבים גט כריתות לנשותיהם, שלא תבואנה לזיקת יבום ולחליצת הנעל. רמזי "בעל הטורים", בכלל, לא ניתנו לדיונים הלכותיים. אולם רמז זה שימש ענין לכמה ספרי שו"ת לדון בו. מצאו לו סתירה מן הגמרא: בקדושין[5] הוכיחו שמיתת הבעל מתירה "מדאמר קרא 'פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה'". אם כל היוצאים למלחמה כותבים גט כריתות, מה ראיה היא זו, הלא היא ניתרת על ידי הגט? לא השתמשו כאן ב"אין משיבין על הדרוש", אלא בדרכים שונות פלפלו ליישב הקושיא לפי ההלכה[6].

עיקר ותוקף הגט

ושלש שיטות ראשונים יש בעיקרו של גט זה, רש"י בכתובות מפרש: "גט כריתות כותב לאשתו שאם ימות במלחמה יהא גט מיום כתיבתו". כלומר: על תנאי אם ימות. לפי זה אין תועלת בגט אלא במקרה שיש להבעל אחים ואין לו בנים. פעולתו: להציל את האשה מזיקת יבום וחליצה. במקרה אחר אין בו שום צורך. ממה נפשך: אם לא ימות הרי אינו גט, ואם ימות הרי היא מותרת להינשא בלי גט. ולפיכך הקשו התוספות[7] ושאר ראשונים[8]: מה הלשון אומרת "כל היוצא", אם אין הגט מועיל אלא במקרה של זיקת יבום? (הקשו עוד מסוגיית "מה היא באותן הימים" ותירצו). ונחלקו בדבר: הריטב"א כתב לפירושו של רש"י: "כל היוצא לאו דוקא, אלא כל היוצא שהיה צריך לכך" (ר"ל: שיש לו אחים ואין לו בנים). אף ב"הפלאה" לכתובות יישב דעת רש"י כפשוטו, שהתנאי היה: "מעכשיו אם ימות". אולם התוספות והרמב"ן פירשו בדעת רש"י, שהתנאי היה באופן אחר: "לאו דוקא פירש שאם ימות במלחמה, אלא היו מתנים אם לא יחזור מן המלחמה, ואגב ריהטיה נקט בקונטרס אם ימות, דסתם מי שאינו חוזר

---

1. שבת, נו א. **2.** כתובות, ט ב. **3.** "שיטה מקובצת", כתובות, בשם הריטב"א. **4.** פרשת מטות. **5.** יג, ב. **6.** ראה "חקר הלכה" לבעל "אור חדש", חקירה ב; שו"ת "תפארת יוסף", חלק יו"ד סימן כא; שו"ת "שערי דעה", ח"ב, סימן קסח; שו"ת "מנחת שי", ח"ב, סימן כב; ועוד. **7.** בשבת ובכתובות שם, ובגיטין, עג ב. **8.** ראה "שיטה מקובצת" לכתובות.

מן המלחמה אינו חוזר לפי שמת, אלא הוא הדין אם נשבה" (וראה לשון רש"י בשבת). מה שאמרו על דוד שלא חטא באשת איש, אף על פי שאוריה חזר מן המלחמה ונמצא שהגט נתבטל, הוא לפי "שהיה מתנה אם לא יחזור לבסוף המלחמה, והרי לא חזר לבסוף". ושיטה שלישית סוברים רבינו תם והרשב"א ועוד: גט גמור היו כותבים ונותנים, בלי שום תנאי ("כדי שאם מת או גולה או נאבד במלחמה שלא תתעגן". הרשב"א בשטמ"ק). מה שקראו לבת שבע ספק אשת איש[9], הוא "לפי שהיו מגרשים בצנעא שלא יהא נודע ויקפצו עליהם בני אדם לקדשה". הנביא שהוכיח את דוד הוא, לפי השטמ"ק בשם הרשב"א, מפני "שעשה שלא כהוגן שאין מגרשין אלא שלא תעגן ובוטחין היו בנשותיהם".

משלש הדרכים האמורות (על תנאי אם ימות, על תנאי אם לא ישוב מהמלחמה, וגט מוחלט בלי שום תנאי) נתקבלה בדרך כלל (על יוצא מן הכלל ראה להלן) הדרך האחרונה – גט גמור. ולא שדיברו בפוסקים באופן ישר על גיטי מלחמה. ברמב"ם, בטור ובשולחן ערוך לא הוזכרו בפירוש הגיטין של מלחמה כל עיקר. היתה זו תקנת הר"י מפרי"ש בנוגע לגט שכיב מרע: לא לגרש על תנאי, מפני חשש טעות בריבוי הדקדוקים ופרטי הדינים של לשונות התנאי. השכיב מרע יגרש סתם, באופן מוחלט, אלא שיקבלו בחרם או יבטיחו במשכנות וכדומה, שכשיבריא יחזרו וישאו זה את זו[10]. המהרש"א[11] כתב: "למען ידעו הדורות להבין ולהורות בגט שכיב מרע שנותנין בדורות הללו בסתם בלי שום תנאי ע"פ תיקון הר"י מפרי"ש, הנה אחרי אשר זכיתי בעזהי"ת ללמוד מסכת גיטין, אמרתי כי יסודו הוא בעצמו מה שפירש רבינו תם בתוספות בפרק מי שאחזו אההיא דכל היוצא למלחמת בית דוד כו', ולכך היתה בת שבע מותרת לדוד שהיו נותנין גט גמור בלי שום תנאי ובצנעא, וכשחוזר מן המלחמה היה כונסה והיתה בת שבע פנויה גמורה... ", ולפיכך נהגו הרבנים עד היום הזה בחיילים היוצאים למלחמה ורוצים תיכף לפטור את נשותיהם בגט, מחשש שמא ימותו בלי עדים (או אפילו בעדים אם הוא במקרה שתיזקק ליבום), לסדר להם גט גמור בלי תנאים, אלא שמבטיחים זה את זו שכשישוב מהמלחמה יחזרו וינשאו.

נמלכה האשה

"יחזרו וינשאו" – אבל מה לעשות אם בינתיים נמלכה האשה, חוזרת בה מהבטחתה ואינה רוצה להינשא לו נשואין שניים? הגט קיים במקרה כזה או לאו? הדיון העיקרי על מקרה כזה בא בפוסקים בנוגע לשכיב מרע, אלא ששני גדולים דנו על הדבר אף בגיטין של מלחמה. ומעניין: למרות מה ששני הגדולים מחולקים, בעיקר הדין, הרי שניהם מוציאים את דינם ממלחמת בית דוד. המהרש"א מוכיח מגט מלחמה על גט שכיב – מרע שהגט קיים, וה"משכנות יעקב", להיפך, לומד משם שהגט בטל כשהבריא. השאלה על גט שכיב מרע, שגירש את אשתו בשביל לפטרה מחליצה והבטיחה לו

9. בבא מציעא, נט א. **10.** ראה מרדכי, גיטין, פרק מי שאחזו, ורמ"א, אבן העזר, קמה, סעיף ט. **11.** בסוף גיטין. וראה מהר"ם שיף, בבא מציעא, נט א.

שכשיבריא תחזור ותינשא לו, ואחרי – כן, כשהבריא באמת, לא רצתה האשה לקיים הבטחתה – שאלה זו הרעישה בשעתה את עולם הרבנים. הדבר קרה בווינה בשנת שע"א ותיאור העובדא בא באריכות ובפרטי – פרטות בשו"ת מהר"ם לובלין[12]. מחלוקת גדולה קמה לרגלי השאלה. המהר"ם ועמו מהר"ם יפה בעל ה"לבושים" ועוד כמה גדולים[13] אסרו את האשה מלהינשא. דנו את הגט כמו גט על תנאי. אף על פי שלא פירשו שיהיה בתנאי, מכל מקום אומדנא ברורה היא שרק על דעת כן גירשה. תקנת ר"י מפרי"ש, לדבריהם, היתה רק שלא יהיה פקפוק בהגט כשימות. כמה עיקולי ופשורי יש במשפטי התנאים ולכן תיקן שיגרש בהחלט. אבל כשהוא לא מת מחוייבים לחזור ולהינשא. באורך רב ביסס מהר"ם לובלין דעתו זו מכמה מקומות בגמרא. אף בעל ה"לבושים" האריך הרבה בדבר. לעומתם רבו עליהם החולקים, שאמרו שהגט הסתמי הוא גט מוחלט ואם היא עברה על הבטחתה אין זה פוגם בתוקפם של עצם הגירושין. באספת הרבנים ביריד יעראסלוי שע"א וביריד גרומניץ שע"ב נמנו וגמרו להתיר האשה לשוק[14]. המהרש"א, שהיה בין גאוני אותו הדור, נמנה בין המתירים. והוא שנתכוין בדבריו שבסוף מסכת גיטין (ראה למעלה). גט המלחמה מלמד על גט שכיב – מרע. כשם שלשיטת רבינו תם היתה בת שבע מותרת לדוד והיא נחשבה לפנויה גמורה, כך בגט שכיב – מרע, לפי תקנת הר"י מפרי"ש, שמגרש בלי תנאי, כבר היא מגורשת בהחלט. אולם בשו"ת "משכנות יעקב"[15] האריך להוכיח שהעיקר כדעת שני המהרמי"ם. יסודו העיקרי הוא מסוגיית גיטין[16]: "אמר רב הונא: גיטו כמתנתו (בשכיב מרע), מה מתנתו אם עמד חוזר אף גיטו אם עמד חוזר", שלפי שיטת רש"י שם המדובר בגם סתם בלי תנאי (התוספות חולקים). הוא מבסס שיטת רש"י ומיישב קושיות התוספות עליו וכתב, שלפי זה "ארווח לן" מה שהותרה בת שבע לדוד ובכל זאת נענש עליה. היוצא למלחמה דינו כמסוכן, שאפילו בסתם אם עמד חוזר, שכן אומדנא ברורה היא. אלא שזהו דוקא כששקטה המלחמה לגמרי, אבל אם באמצע המלחמה חוזר לביתו ודעתו ללכת שוב להמלחמה, אין זה כחולה שעמד לגמרי, כיון שדעתו עוד על המלחמה, והגט אינו בטל. לפי זה אוריה שחזר לביתו באמצע המלחמה ודעתו לחזור למלחמה, כמו שהוכיח סופו, הגט לא בטל, ואף – על – פי שלבסוף הרי באמת נהרג במלחמה ונתגרשה למפרע, אבל מכל מקום בשעת מעשה היתה "ספק אשת איש", שהרי הדבר ספק שמא יחזור מהמלחמה ויתבטל הגט, אף על פי שגירש בסתם בלי תנאי כדעת רבינו תם. "צא ולמד – הוא כותב – מה עלתה במעשה אוריה, ומקרא צווח 'את אשתו' וכו', והיא גם היא התאבלה על אוריה אישה ולא מיחו בה, ועל כרחך לפי שהדבר ידוע שלא גירשה רק מחשש מיתה". ומתוך כך הוא מחמיר הרבה בגט שכיב – מרע בסתם ("וכל המשתדלים בדבר לנתק מוסרות הזיווג ביניהם קורא אני עליהם 'נשי עמי תגרשון' וכו' ומכניסין

12. סימן קכב. **13.** באו דבריהם שם בסימנים קכב - קכו. **14.** וראה בארוכה דעת המתירים בשו"ת "משאת בנימין", סימנים עה - עז: בב"ח סימן קמח; בט"ז, סימן קמה; בשו"ת "גאוני בתראי" סימן נב; ועוד. **15.** אבן העזר, סימן לד. **16.** עב ב.

עצמם בעונש גדול"). ויש להעיר מלשון הרשב"א בשטמ"ק (ראה למעלה): "שעשה לא כהוגן וכו' ובוטחין היו בנשותיהם". לשון זה מורה יותר, שהגט היה גמור אפילו כשישוב מהמלחמה, אלא שמכל מקום "בוטחים" היו שנשותיהם לא תינשאנה לאחרים ולכן עשה דוד "שלא כהוגן" (מבחינה מוסרית, ולא מצד המשפטי). ב"ערוך השלחן"[17] חולק בתוקף על ה"משכנות יעקב" ("ומאד תמיהני על הגאון בעל "משכנות יעקב" סימן לד שערב לבו לחזק דברי המהר"ם לובלין נגד כל גדולי הדור... וח"ו לחלוק בזה"). עיקר יסודו: בגיטין וקדושין "אין הולכים" אחר אומדנות. קיומם הוא על ידי עדים דוקא ו"הולכים" רק אחר המעשה ודיבור פה ולא אחרי מחשבות שבלב. בדיני ממונות, "דלא איברו סהדי אלא לשיקרא", לבירור האמת (ולא לקיום המעשה), שם בלבד הוא ש"הולכים" אחרי אומדנות[18].

גט על תנאי

דרך זו של גירושין מוחלטים, היא, כאמור למעלה, "בדרך כלל", זאת אומרת: לא תמיד אפשר לשמור על הכלל. לפעמים החייל מתעקש: אינו רוצה בשום אופן לגרש בהחלט, בלי תנאי. ואם הבעל הוא כהן, הרי אי – אפשר לגרש סתם. כאן בהכרח לגרש על תנאי, שכן המגרש על תנאי ולא נתקיים התנאי אין בו אפילו ריח הגט ומותרת לכהן. משנתנו היא זו: "ובית הלל אומרים אף על פי שנתנו לה על תנאי ולא נעשה התנאי לא פסלה מן הכהונה"[19], בשו"ת "חתם סופר"[20] כתב אמנם שהרמב"ם השמיט דין זה ושנראה דעתו שבתנאי של מעכשיו ושב ואל תעשה מודים בית הלל שפסולה לכהונה. לפי זה לא תהיה שום תקנה לחיילים כהנים. אכל כבר האריך להשיג על ה"חתם סופר" בדברים נכונים בשו"ת "עונג יום טוב"[21], ואף הראה שהרמב"ם באמת לא השמיט הדין, שהרי כלל גדול אמר: "כל מקום שאמרנו בחיבור זה שהגט בטל או אינו גט או אינה מגורשת, הרי זה גט בטל מן התורה וכו', ואם היה בעלה כהן לא נאסרה עליו משום גרושה"[22], ובמגרש על תנאי ולא נתקיים התנאי כתב מפורש ש"אינה מגורשת"[23]. אף ב"עמודי אש" להר"י אייזנשטיין ז"ל[24], השיג על החת"ס בראיות נכונות וגם הוא אינו רואה כאן השמטה מהרמב"ם. וכך נוהגים למעשה: מסדרים גיטין לכהנים על תנאי, אלא שתנאי "על מנת שימות" אין בו תועלת רק במקרה של מיתה וודאית. בעל כרחנו לגרש דוקא בדרך שכתבו התוספות לדעת רש"י – על מנת שלא ישוב מהמלחמה, היינו: קובעים זמן ידוע, אשר לפי ההשערה עד אותו זמן כבר תיגמר המלחמה, ומתנים שאם לא ישוב עד אז הביתה, הגט חל למפרע מעכשיו (שאם לא יתנה "מעכשיו" הרי יש

---

17. אבן העזר, קמה, סעיף ל. **18.** וראה בדבריו בסימן מב בארוכה על כך. אגב: יסוד זה, שבגיטין וקדושין אין מתחשבים בכלל באומדנות, טעון בירור ונוגע הרבה למעשה בזמן הזה בענין קידושי ערמה לשם רשיון עליה וכיוצא, ואין כאן המקום. על מחלוקת המהר"ם עם חכמי דורו ראה עוד בשו"ת "צמח צדק" להרבי מליובאוויץ, סימן י"ד, וב"פתחי תשובה" סימן קמה. **19.** גיטין, פא א. וראה מרדכי, גיטין, סוף מי שאחזו, ושו"ע, סימן קמג, סעיף א. **20.** אהע"ז, ח"ב, סימן קיט. **21.** סימן קס. **22.** גרושין, פ"י ה"א. **23.** שם, פ"ח ה"א. **24.** סימן כ, אות מד.

חשש שמא כבר מת קודם אותו זמן ואין גט לאחר מיתה), ואם ישוב – הגט בטל. כמה פרטי דינים ישנם במשפטי התנאים ומבוארים בשו"ע אהע"ז[25].

גיטי מלחמה של כהנים

וגיטי המלחמה של הכהנים עוררו בכמה מקרים שאלות מסובכות שבפתרונן נתבררו יסודות עקרוניים. הרי מקרה כזה, שבא לפני הנצי"ב, ז"ל: "איש אחד והוא כהן יצא למלחמה (המדובר וודאי על מלחמת רוסיה – טורקיה, שכן נכתבה התשובה בשנת תרל"ט) ושלח מעיר לובען ג"פ לאשתו בעיר אבעל, על תנאי אם לא יבוא במשך שתי שנים מיום שנים עשר לירח תשרי הרי זה גט, ופירש בזה"ל על מנת שאם לא באתי מהיום שנכתב הגט עד כלות שתי שנים כו' לעיר הנקרא אבעל דיתבא על נהר אבעל יהא גט משעה שתימסר הגט לידה, ואם באתי בתוך שתי שנים הנ"ל ואתראה בפני הרב והשו"ב אשר יהיה בעיר הנ"ל בזמן ביאתי שמה לא יהא גט, ותהא נאמנת לומר שלא באתי תוך הזמן לעיר הנ"ל אף אם אני אומר שבאתי לעיר הנ"ל עד שאלך עמה להרב והשו"ב שיהיה בעיר הנ"ל בעת ביאתי שמה ואתראה שמה בפניה בפני הרב והשו"ב הנ"ל כו'. והנה שב הבעל בשלום מן המלחמה והרי הוא במאסקווא אבל אינו יכול להגיע לעיר אבעל באשר הוא עובד בצבא ושרי החיל אינם מניחים לו לזוז משם בעצם ימי עבודתו, ובין כך יעברו השתי שנים, והאשה צווחת שרוצית לבטל הגט ולראות בחיים עם בעלה כהן הנ"ל"[26]. והרי עוד שאלה כזו ומאותה המלחמה עצמה, שנשאלה מר' ליפא'לי ממיר ז"ל: "אשה אחת נתגרשה מאישה כהן על תנאי, וז"ל הפטור (תעודת הגירושין שהבית – דין נותנים להאשה), כפי מה שיש בידה: מוכ"ז האשה פלונית קיבלה ג"פ (=גט פיטורין) מבעלה פלוני מעכשיו על מנת שאם לא יבוא עד ל"ג בעומר תרל"ט יהא הגט ובאם יבוא בתוך הזמן הגט בטל, ונעשה ככל משפטי התנאים, וביאתו תהיה לוויטעפסק בפני הרבנים בד"צ וימתין עד שיודיענה ותבוא כו'. והאיש הנ"ל הוא עובד בחיל הצבא והלך למלחמה במדינת טורקייא וכאשר נגמרה המלחמה ונעשה שלום ביניהם וכמעט כל אנשי הצבא חזרו מצבא המלחמה מכל מקום הוא נשאר עם הפאלק (הגדוד) שלו באנדרינאפל מטעם הממשלה יר"ה, והאשה יראה באשר אישה הוא כהן וכאשר יתקיים התנאי אז לא יהיה אפשר לשוב לבעלה, ע"כ שאלה מפי המורים מה לעשות, והורה לה הרב הג' מהור"ר צבי דוד נ"י מק"ק האמי' (האמעל) שתסע האשה לאנדרינאפל ויבטלו שניהם את הגט וגם ציוה שיקדשנה בעלה מחדש, ומבעלה היה לה מכתב מכבר שתבוא אצלו ותדור עמו, ונסעה האשה לאנדרינאפל ובאה לשם י"ד אייר שנת הנ"ל, ול"ג בעומר היה אז ביום א', ובטלו שניהם הגט וקידשה שנית, והרה"ג דווייעטקא מערער על הוראה הזאת, וכתב לי כי לפי דעתו היא גרושה גמורה ובניה ממנו כעת הם חללין, ונשאלתי מה דעתי בזה"[27].

---

25. סימן לא וסימנים קמג - קמה. **26.** שו"ת "משיב דבר", אהע"ז, סימן נא. **27.** שו"ת "מלבושי יום טוב", ח"א, משפטי התנאים, סימן יב.

להתראות בפני עדים

מנין להם למסדרי הגיטין נוסח זה בהתנאי: שיבוא ויתראה עמה בפני עדים מיוחדים (בפני הרב והשו"ב באבעל, בפני הרבנים בד"צ בוויטבסק)? מקורו מסדר הגט שבשו"ע[28] וסדר גיטין של ר' מיכל מקראקא (סעיף רלד; סדר גיטין זה מקובל אצל כל הרבנים מסדרי גיטין). "אם נותנו לה על תנאי, יאמר לה בשעת נתינה: הרי זה גיטך והרי את מגורשת בו ממני ומותרת לכל אדם על מנת שאם לא באתי מהיום עד י"ב חודש יהא גט מעכשיו, ואם אבוא בתוך הזמן הנזכר ואראה בפני פלוני ופלוני לא יהא גט, ותהא היא נאמנת עלי לומר שלא באתי ושלא פייסתיה"[29]. טעם הצרכת הנאמנות הוא על פי המבואר בגיטין[30] על משנת "מעכשיו אם לא באתי מכאן ועד י"ב חודש ומת בתוך י"ב חודש הרי זה גט". שאלו שם: "וניחוש שמא פייס? "והשיבו: "באומר נאמנת עלי לומר שלא באתי". לרש"י חשש הפיוס הוא, שמא בא עליה בינתיים והרי זה גט ישן[31]. לפי זה אינו ענין לנידונים שלנו. אבל התוספות מפרשים, שהפיוס הוא ביטול הגט על ידי שהבעל יאמר שהוא בא בתוך הזמן המותנה[32] ולפיכך תיקנו שתמיד יתן לה הבעל נאמנות שלא בא, כדי שלא יוכל לערער ולעגן אותה על ידי שיאמר שבא בתוך הזמן והגט נתבטל ונמצא שהיא אשת איש (על הצרכת "בפני פלוני ופלוני" ראה להלן).

עדים ידועים ומקום מיוחד

ובכל זאת ערערו שני המשיבים, הנצי"ב וה"מלבושי יום טוב", על המסדרים, בשביל נוסחות התנאי שלהם. הנצי"ב מצא שינוי בין נוסח הרב דאבעל להנוסח שבסדר הגט, וה"מלבושי יום טוב" כתב, שהנוסח של המסדר אמנם מתאים לזה שבסדר הגט, אלא שהוא, אם היה בא מעשה לפניו, היה משנה מהנוסח הזה. שניהם האריכו לבאר, שבנוסח מתוקן לא היו כל קשיים בהשאלה. ודיונם זה חשוב מצד המעשי. חשוב יותר מגוף השאלה. העובדא עצמה הלא הוא דבר של בדיעבד, ועל כגון זה אמרו "המקרה לא יתמיד". אבל הדיון על זה איך היינו פוסקים אילו הותנה התנאי בנוסח אחר, הרי זה נוגע ללכתחילה. איך צריכים לנסח לכתחילה את התנאי בגט של כהן היוצא למלחמה – זוהי השאלה. הנצי"ב עומד על הנוסח "בפני פלוני ופלוני" שבסה"ג. לאיזה צורך באה הגבלה זו? אם מפני חשש שהבעל יערער בשקר לומר שבא בשביל לעגנה, הרי זה למותר, שהרי הוא מאמינה לומר שלא בא. ועוד: אם דוקא העדים צריכים לקיים שהבעל בא או לא בא, מה טיבה של הנאמנות להאשה שאמר בתנאו? ושוב: למה דוקא בפני עדים מיוחדים, פלוני ופלוני, ולא סתם בפני שני עדים? והוא מפרש: כוונת סידור נוסח זה היא לטובת שניהם, שלא יערימו זה על זו וזו על זה. כשיבוא בתוך הזמן ויתראה בפניה – הגט בטל ואינם צריכים לעדים. "לא איברו סהדי אלא לשקרי", כלומר: שמא תאמר בשקר שלא בא, או שמא תשתמט ממנו כל אותו הזמן שלא יוכל להתראות בפניה, כאותה שאמרו במשנה בערכין[33], ולכך הוא מתנה אם יתראה בפני עדים והם

28. סימן קנד, סעיף צט. **29.** סדר הגט שבשו"ע, וכזה גם בסה"ג של ר"מ. **30.** פט ב, ושם עו ב.
31. וראה גיטין, עט ב. **32.** ראה תוספות, גיטין, יח ב, ורמב"ם, גרושין, פ"ט ה"ט. **33.** לא ב.

יעידו שבא לפניהם הרי זו ביאה גמורה לבטל את הגט. נגד עדים לא האמינה. ועדיין שמא, להיפך, הבעל יערער בשקר לומר שבא והתראה לפניה בשביל לעגנה, וכשבא אצלה הרי אינם זקוקים לעדים, לכך הוא מתנה שהיא תהא נאמנת לומר שלא בא, כל שאין עדים על כך. ובכדי שלא יאמר הבעל באתי לפני עדים והלכו להם למדינת הים, לכך תיקנו לייחד עדים מסויימים דוקא, פלוני ופלוני (כעין שאמרו בשבועות, מא ב: "להכי קאמר ליה באפי ראובן ושמעון כי היכי דלא נידחייה"). נמצא, שלפי נוסח זה שבסדר הגט יש דרך אחרת במקרה שהבעל אינו יכול לבוא בתוך הזמן: תיסע האשה אליו, למקומו הוא, ושם יתראה בפניה. אינם זקוקים אז להעדים כלל. אף כאן – כתב הנצי"ב – "אם היה סידור זה הגט בזה הנוסח, היה עצה פשוטה שתיסע האשה למאסקווא ותתראה עמו". אבל הרב שסידר הגט בתנאי שאם "אתראה בפניה בפני הרב והשו"ב אשר יהיה בעיר אבעל בזמן ביאתי שמה לא יהא גט", הרי תלה את ביאתו דוקא בפני הרב והשו"ב ואם לאו אין זו ביאה כלל לבטל הגט, ועוד שהדגיש שביאתו תהיה דוקא בעיר אבעל ולא במקום אחר – ובזה קלקל וגרם תסבוכת יתירה. במעשה של ה"מלבושי יום טוב" הותנה גם כן שביטול הגט תלוי בביאתו לפני עדים ידועים ובמקום ידוע (הרבנים דוויטבסק). ואף המחבר כתב, שאילו היה בא לפניו סידור גט כזה לא היה מנסח כך את התנאי. לא היה מייחד עדים ידועים ולא היה קובע מקום מיוחד. אלא, שלא כהנצי"ב, הוא תופס בלשון הנוסח שבסדר הגט, שהכוונה שיבוא באמת דווקא לפני פלוני ופלוני. אינו מתרעם אפוא על המסדר, ש"שמר" את הנוסח הנדפס בשו"ע, אלא שהוא, המחבר עצמו, אילו הזדמן לפניו גט כזה היה משנה מהנוסח שבשו"ע.

נמצינו למדים: אין להגביל את תנאי הגט של כהן בביאתו לפני עדים מיוחדים דוקא ובמקום קבוע דוקא. אחת משתי אלה: או שיתנה בפירוש, שבין שיבוא לפני עדים מיוחדים ובין שיבוא לפניה בלבד יתבטל הגט (כפירושו של הנצי"ב בנוסח שבסה"ג), או שיתנה שיבוא למקום דירת האשה (ואזי אף אם היא תבוא אליו לדור שם יועיל) ויתראה עמה בפני איזה עדים שהם (ה"מלבושי יום טוב"). לכתחילה וודאי שאין להשתמש בנוסח שבסדר הגט שבשו"ע, שהרי עינינו הרואות ששני גדולים, הנצי"ב וה"מלבושי", מחולקים בפירושו. איך אפוא אפשר להיכנס ללשון הסובל כוונות שונות?

'בית' כמקום

בנוגע לקביעת המקום של ביאת הבעל מצינו שאלה אחרת בשו"ת "שערי דעה"[34]. המחבר היה אז ר"מ בבראדי. "כהן שגירש את אשתו קודם צאתו למלחמה על מנת שאם לא יבוא לביתו עד כ"ט כסלו דשנת תרל"ט יהא גט, ועתה בתוך הזמן נמלט מהמלחמה ובא לפה (לבראדי), ושואל אם רשאי לקחת את אשתו ולקבוע דירתו בפה, אם בכהאי גוונא חשוב קיום התנאי שיתבטל הגט על ידו". כאן היה פרט נוסף: "הבעל ואבי האשה אמרו לפני כי כן היה דעתם גם בשעת הנתינה באשר כי ידעו כי לא יוכל

34. לרחי"ל מסוסניצא, ז"ל. ח"ב, סימן צט.

לחזור למדינתו, ושאלו זאת מהמסדר והשיב להם כי אין בזה קפידא, כיון שישוב לאשתו בכל מקום שהיא שם ביתו, אלא שלא יוכל לפרש כזה מפני טעם כמוס". ה"טעם הכמוס" וודאי הוא שברח מרוסיה לבראדי שבאוסטריה ודעתו היתה על כך לכתחילה. המחבר מוכיח, כי סתם "ביתו", בין בלשון תורה ובין בלשון בני אדם, המכוון הוא בכל מקום שיקבע דירתו עם אשתו, וכמו שאמרו במשנה[35] "ביתו זו אשתו", וכעין זה בגיטין[36] ובברכות[37] ובמרדכי[38]. יש, אגב, להוסיף: "כי אֶהֱבְךָ ואת ביתך"[39].

ויתור התנאי

חשובה היא אף שאלת ה"בדיעבד". אנו רואים, שלא אחת קרה מקרה זה: לביטול הגט הותנה תנאי, שלבסוף אין הבעל יכול לקיימו. במקרים שלפנינו: הבעל התנה שיבוא דוקא לאבעל ודוקא לוויטבסק, ואין באפשרותו לבוא לשם. כאן עומדת שאלה עקרונית: יכולים הם, הבעל והאשה, לבטל את הגט על ידי וויתור התנאי, או לא? ומשני צדדים יש לשאול על ביטול זה: א) אם בכלל בידי שניהם יחד לבטל הגט והתנאי, אפילו במקרה שהותנה שהגט יחול למפרע, מעכשיו? ב) בתנאי שהוא לטובת האשה (כמקרים שלנו, שכל זה נעשה לטובתה, שלא תתעגן) אם יכולה האשה לומר: כלום אמרת אלא להנאתי, הרי זו הנאתי והרי זה כאילו באת לפני ונתבטל הגט, מעין "הריני כאילו נתקבלתי"[40]? בנוגע לשאלת הביטול מבואר ב"בית שמואל"[40א], ששלש שיטות ראשונים בדבר: הרמב"ם והרמב"ן סוברים, שבתנאי של "אם" (ר"ל: מכאן ולהבא) הבעל בלבדו יכול לבטל, ובתנאי של "מעכשיו" אפשר לבטל מדעת שניהם, הבעל והאשה; להרי"ף והרמ"ה והתוספות, בתנאי "אם" צריכים ריצוי שניהם, וב"מעכשיו" אפילו שניהם יחד אינם יכולים לבטל; לבעל העטור אפילו בתנאי "מעכשיו" יכול הבעל בעצמו לבטל. הדבר תלוי בסוגיית גיטין[41]: "וניחוש שמא פייס" (ראה למעלה פירוש רש"י ותוספות בגדר הפיוס). הרמב"ן מפרש שהפיוס הוא פשוט: ביטול התנאי. מדעת שניהם – והיינו הפיוס, שאף היא תתרצה בכך – יכולים לבטל אף תנאי של "מעכשיו". אלא ששוב הדבר תלוי בחילופי גירסאות בגמרא, אם גורסים שם "על מנת" (שהיא כמעכשיו) או "כל זמן" (שהוא כ"אם"). האריך בביאור שיטות הראשונים ב"שער המלך"[42]. אף ב"שדי – חמד"[43] האריך הרבה בדבר. אולם הנצי"ב וה"מלבושי יום טוב", לאחר שאף הם הביאו השיטות השונות, נתכוונו שניהם לדבר אחד, לבנות יסוד על שיטה חדשה (שלא הובאה ב"בית שמואל"), היא שיטת הר"ן: סתם ביטול התנאי במעכשיו אמנם לא מועיל, אבל מחילת התנאי, כשהתנאי נעשה לטובתה, מועילה. "הריני כאילו התקבלתי". הרי זה כאילו נתקיים התנאי לביטול הגט. אף הם האריכו לבאר שגם הרי"ף והרמב"ם והשו"ע[44] סוברים כהר"ן ועל יסוד זה התירו את הנשים לבעליהן.

---

35. ריש יומא. **36.** נב א. **37.** י ב. **38.** גיטין, פ"ב, בשם הריצב"א. **39.** קידושין, כב א. **40.** נדרים, כד א. **40א.** סימן קמד, ס"ק טו. **41.** עו ב. **42.** גרושין, פ"ח ה"א. **43.** מערכת גרושין, סימן ג. **44.** סוף סימן קמד.

וניכרים הדברים, שאותו גט שה"מלבושי יום טוב" נשאל עליו, לא היה יחידי. תאריך זה של ל"ג בעומר תרל"ט שקבעו רבני וויטבסק עם תנאי זה של ביאת הבעל לפניהם אנו מוצאים אף במקום אחר. בשו"ת "משנת ר' אלעזר"[45] דן בארוכה על "הגיטין (לשון רבים) שנתנו (כנ"ל) על תנאי בעת המלחמה בלשון זה: אם באתי מיום מחר עד ל"ג בעומר דשנת תרל"ט ואתראה בפני רבני וויטעפסק ואודיעם להודיע לך ואמתין על בואך לא יהא גט כלל ואם לא באתי יהא גט וכו', והבעל לא יכול לבוא לוויטעפסק ולהתראות בפני הרבנים דשם ונסעה היא סמוך למקומו והוא בא למקומה בתוך משך הזמן". המחבר מפלפל הרבה, מחדש כמה צדדי היתר ומסיק להקל.

גירושין על תנאי כשאינו כהן

ולפעמים יש הכרח לגרש על תנאי אפילו כשהבעל איננו כהן. התנאי במקרה זה הוא לא בעצם הגירושין, אלא במינוי השליח. כיצד? הרי שבשעה שהבעל נתגייס למלחמה לא היתה אשתו בעיר והוא רוצה להשאיר לה גט שלא תתעגן, או שהחייל הוא כבר בדרך או בחזית ומשם נמלך לפטור את אשתו בגט. והרי הוא בא לבית – דין שבעירו או שבמקום הימצאו, כותב גט וממנה שליח על מנת שאם תתרצה אשתו לקבל את הגט ימסרנו לה. תנאי זה הכרחי הוא, שכן אסור לגרש את אשתו בעל כרחה משום חדר"ג. וכאן נולד חשש חדש: בגיטין[46] "אמר להו רבא להנהו דכתבי גיטי, שתקו שתוקי לבעל ("נזפו בו שלא יזכיר שום תנאי". רש"י) עד דכתיבו ליה לתורף בגיטא". לרש"י והרמב"ם הפירוש, שאסור להתנות שום תנאי אפילו בעל פה קודם כתיבת הגט[47]. שני טעמים בדבר: משום גזירה שמא יאמר תנאי של "חוץ", שאינו "כריתות", ומשום חשש ברירה, שבשעת הכתיבה לא הוברר אם יתקיים התנאי[48]. לפי זה כאן הרי כותב את הגט רק על מנת שתתרצה אשתו, ועדיין עכשיו, בשעת הכתיבה, לא ברור לנו אם תתרצה או לא תתרצה, והרי זה כתנאי קודם הכתיבה. נשאל על כך הגאון ר' יצחק – אלחנן, ז"ל[49]: "במי שיוצא לצבא ואשתו אינה אצלו ורוצה להשליש גט עבורה ביד שליח ועל פי בית – דין אם תתרצה לקבל הגט דימסור לה". הרב השואל ערער לומר, שדווקא בזמן התלמוד, שרשות היה ביד הבעל לגרשה בעל כרחה, אפשר היה להשליש גט על ידי שליח, אבל בזמן הזה מוכרחים מקודם לדעת שהאשה נתרצתה לקבל הגט. המחבר השיב לו ש"כבר נהגו בכל בתי דינין אם יבוא אחד מן הנשלח לצבא ורוצה להניח גט עבור אשתו שמזדקקין הבית – דין לזה, ובאופן שאם תתרצה לקבלו שיומסר לה מן השליח ואין פוצה פה ומערער לחוש לסברת כת"ר". בארוכה הוא מוכיח בכמה ראיות שאין חוששים לכך, וטעמו העיקרי הוא: תנאי נקרא מה שתלוי ביד הבעל להתנות או שלא להתנות, אבל כאן גם לולי התנאי אין בידו לגרשה בעל כרחה ולכן אין זה בגדר תנאי. ומכל מקום הוא מסיים: "ויותר טוב אשר בעת שיצוה להסופר ולהעדים לכתוב

---

45. להר"א ברכהן, ז"ל, מפולוצק. אהע"ז, סימן יט. **46.** פד ב. **47.** ראה בשו"ע ונושאי - כליו, סימן קמז.
48. ראה ב"בית יוסף", סימן קמז. **49.** בשו"ת "עין יצחק השני", סימן נג.

ולחתום לא יתנה הבעל שום תנאי אז כלל, רק אנן מעצמנו ידעינן כי השליח לא יתן לידה בעל כרחה רק אם תתרצה לקבלו".

כתיבה בלא ידיעת התנאי

חשש יותר גדול יש במקום שהבעל מתנה תנאי גמור של אם לא באתי עד זמן פלוני. לפי הרמב"ם והשו"ע צריך הבעל להתנות קודם כתיבת הסופר, וכתבו האחרונים שהפירוש הוא שהסופר לא ידע כלל בשעת כתיבתו שהבעל עומד להתנות תנאי. בחיילים היוצאים למלחמה קשה לסדר כך, שהסופר והעדים לא ידעו מהתנאי. ועמד על כך בשו"ת "נודע בשערים"[50]: "בדבר האנשים היוצאים לצבא וצריכים לגרש בחפזון, צער בנפשי מזה ורע עלי המעשה אשר יש אנשים מתעקשים לגרש דוקא על תנאי, הגם כי התנאי אינו רק בנתינה ולא בכתיבה וזה כשר לכולי עלמא, מכל מקום לדעת כמה גדולים צריכים לבלי יוודע הדבר לסופר והעדים מזה, והאנשים האלה לאו בני תורה אי – אפשר להבינם הדבר הזה, והשוטרים אצים עליהם ללכת בחפזון, וצריכים אנו להבטיחו במעמד הסופר והעדים כי הגט יהיה בידו ולהתנות אחר – כך רק שצריכים לכתוב בלי תנאי, וכן אנו אומרים להסופר כי הכתיבה הוא בלי שום תנאי רק הבעל מה שירצה לעשות יעשה, כי אין מקום לדבר עמו בחשאי ולהבינו שיעלם הדבר הזה מהסופר, ובפרט כי אנשים הדיוטים המה ומפעי פעי, והסופר יודע בטוב אף כי אנו אומרים לו שיכתוב בלי תנאי ואין לו רשות להבעל לדבר מהתנאי, מכל מקום יודע כי הנתינה יהיה על תנאי, עלי לבי דוי משני הצדדים, אם אשמיט עצמי מזה הלא תקנת עגונות היא ואם אכניס את עצמי לזה הלא הוא חומר איסור אשת איש". באריכות רבה הוא מברר סוגיית גיטין (פד) עם שיטות הראשונים ומסיק שמעולם לא נתכוונו הרמב"ם והשו"ע שהסופר לא ידע קודם הכתיבה מהתנאי. הם הקפידו רק על זה, שהבעל לא יתנה עם הסופר שעל מנת כן יכתוב ("כיצד מגרש אדם על תנאי? לא שיאמר כתבו גט לאשתי על תנאי זה או כתבו ותנו לה על תנאי... "), שבזה, לשיטתם, יש חשש ברירה. אלא שבכל זאת לא מלאו לבו לחלוק נגד המהרי"ט והמהריב"ל וה"בית יוסף" בתשובה, שהבינו שהרמב"ם מצריך שיהיה בהעלם ידיעה מהסופר. ולכן הוא מחלק: אם מחמת נחיצות הדבר הוא מגרש על ידי שליח ומוכרח כבר קודם הכתיבה להתנות עם השליח, אזי יתנה עמו שלא בידיעת הסופר. אבל אם הבעל בעצמו ימסור הגט להאשה והתנאי יתנה אחרי הכתיבה, אזי אף על פי שהסופר יודע היטב שעתיד להתנות בשעת הנתינה לא איכפת לנו. עכשיו, בשעת הכתיבה, על כל פנים אין עדיין תנאי.

ועל מדוכה זו ישב גם מהרש"ם מבערזאן, ז"ל, בתשובותיו[51], במלחמת רוסיה – יאפן. התשובה היא משנת תרס"ג להרמ"נ ירושלימסקי, ז"ל, מקיעלץ: "ע"ד הגיטין מאנשי חיל היהודים שבמדינתם שנשלחו בחפזון אל המלחמה המזרחית וכו' ולא רצו ליתן גט אלא בתנאי ומרוב החפזון היה ההכרח לסדר השליחות מהכתיבה וחתימה ונתינה, ובשעת

50. להרד"ב אשכנזי ז"ל, מהדורא תניינא, סימן נו. **51.** שו"ת מהרש"ם, ח"ג, סימן ז.

אמירה להשלוחים עמדו רק עדי הרשאה אבל הסופר ועדי חתימה יצאו לחדר שני ולא שמעו שום דבר מהתנאי אבל ידעו הכל". המחבר הרחיב את הדיבור (את "הנודע בשערים" לא הביא) והביא הרבה שיטות ודעות שבתנאי בעל פה כשר גם קודם הכתיבה, שלא כרמב"ם ורש"י. הביא שהרדב"ז כתב, שגם הרמב"ם מודה שבשעת הדחק כשר. ושוב הוא מחדש היתרים מפתיעים אף לרמב"ם ורש"י. מפתיעים ומפולפלים ביותר. להרמב"ם שהחשש הוא משום ברירה הרי מבואר בתוספות ערובין[52] שבמקום ש"סתמא" כשר אין צריכים לברירה. ובפרט כאן, שבכל תנאי בכלל אין משום ברירה, רק בכתיבת הגט, שכתבו התוספות[53], שמפני שכתוב "לה לשמה" צריכים שיהיה מבורר בשעת כתיבה וחמור יותר, ואם – כן אם "סתמא" יהיה כשר בכתיבה ודאי שאין הברירה מזיקה. ובגמרא ריש זבחים מבואר, שבקדשים "סתמא" כשר מפני שהקרבן עומד לכך, אבל בגט "סתמא" פסול מפני שסתם אשה לאו לגירושין עומדת, וכתבו בתוספות שאף אשה שזינתה מכל מקום לאו להתגרש בגט זה עומדת. ומכיון שכן הרי מבואר בטור אבן העזר, סימן קנד, בשם הרא"ש, שמי שבורח ממקום למקום מפני סכנה, בית – דין כופין אותו לגרש, ובפרט היוצא למלחמה שצריך לכתוב גט לאשתו כמו שנהגו גם במלחמת בית דוד, ואם כן כאן האשה עומדת להתגרש בגט כזה הנכתב על תנאי, כיון שהבעל אינו רוצה לגרש בלא תנאי, ואם כן אין צריך לשמה מבורר ומספיק "סתמא" ושוב אין התנאי פוסל בכתיבה משום ברירה. פלפול מחודד – וקשה לצרפו להיתר. אפילו אם נניח לו גוף הסברא, כלום מה שהבעל אינו רוצה לגרש בלא תנאי עושה את האשה לעומדת להתגרש בגט כזה דוקא? לשיטת רש"י שהפסול הוא משום גזירה משום "חוץ" חידש היתר אחר: בגיטין כאלה שנעשים על ידי בית – דין והדבר נוהג אצל רבים ומפורסם בכל המדינות אין לגזור. כמה דוגמאות הביא, שברבים אין חשש[54].

כפיה על גט מלחמה

וצירוף ההיתר של המהרש"ם לשיטת הרמב"ם לא ללמד על עצמו יצא. אנו למדים מתוך כך דין עקרוני בגיטי המלחמה – אם אפשר להכריח את הבעל היוצא למלחמה לתת גט לאשתו, כשהוא אינו רוצה בכך? אנו רואים, שהמהרש"ם הבין, שכן. כופין אותו. ושאלה זו אנו מוצאים אותה מתבררת במקום אחר לא בדרך – אגב, אלא ביחוד ולכתחילה. בשו"ת "עונג יום טוב"[55] נשאל על "איש – חיל" שגירש את אשתו על ידי כפייה, שהאשה הוציאה ממון ונתנה ל"המושל" שיכוף אותו לגרשה, אם הגט כשר. אם הוא מאלה שכופין אותו לגרש הרי זה גט מעושה כדין (אלא שמכיון שהכפייה היתה על ידי עכו"ם שוב יש מחלוקת בין הרמב"ם ושאר ראשונים אם פסול מדרבנן, ואם נישאת לא תצא, או שפסול מן התורה) ואם אינו מחוייב לגרש הרי זה גט מעושה שלא כדין. המחבר מביא אף הוא את המבואר בשו"ע אהע"ז[56] בשם הרא"ש, שאם אינו יכול לדור במקום אחד וצריך לילך ממקום למקום כופין לגרש. אלא שמחלק בין אם נישאת

52. לז א. **53.** גיטין, כד ב. **54.** דוגמאותיו משבת קמז ב; ערובין, ג א; ט"ז יורה דעה, סימן שפא, ס"ק א, ועוד. **55.** סימן קסז. **56.** סימן קנד.

לו קודם שנתחייב לילך מביתו, שאז באמת כופין אותו, לנישאת לו לאחר שכבר נתחייב לצאת לצבא, שאז סברה וקיבלה ו"אדעתא דהכי נישאת לו". באורך רב הוא מברר דיני גט מעושה ושיטת הרמב"ם, דברים הנוגעים לשאלה שאירעה לפניו ואינם נוגעים לענייננו כאן.

קיצור סידור הגט

סידור הגט של היוצאים למלחמה אף הוא עורר בעיות שונות, יש והחיילים המגוייסים הם באותה שעה דחופים ומבוהלים ואין שעתם פנויה להמתין זמן ידוע הדרוש לסידור הגט, כתיבתו וחתימתו ונתינתו. ביותר הדבר קשה בעיר גדולה, שהמגוייסים הם במספר רב, ואין שום אפשרות ביום או יומיים לסדר את כל גיטי המלחמה. יש הכרח אפוא לקצר את הסידור. לקצר כך, שהכתיבה והחתימה והמסירה להאשה יתקיימו אחרי הליכתו של הבעל. ואמנם בסדר הגט שבשו"ע[57] יש על מאורע כזה דין מפורש: "אם הבעל נחפז ללכת ואינו יכול להמתין עד שיכתוב הגט ויחתם אומר לסופר כתוב הגט לאשתי וכו' ואומר לעדים אתם פלוני ופלוני היו עדים וחתמו וכו' והריני ממנה את פב"פ שליח להוליך הגט הנזכר לאשתי פב"פ" וכו' (וראה בסדר גיטין של הר"מ מקראקא, סעיף סא, שהוסיף, שהבעל יעשה שליח לנתינה שההוא יתן את הגט לשליח ההולכה. וראה שם ב"פתחי תשובה"). ב"קב נקי" להרא"ד לאאוט, ז"ל, מניקלייב, סידר למקרים כאלה סדר גט מיוחד בשם "סדר גט שמיני, כתבו ותנו". השם "כתבו ותנו" ניתן לסדר גט זה מפני שמקור הדבר הוא במשנה גיטין[58], שאם אמר לשלשה כתבו ותנו גט לאשתו הרי אלו יכתבו ויתנו. ועדיין "סדר גט שמיני" זה מלא פרטים ודקדוקים מרובים בסידורו, שבשעת הבהלה וריבוי המגרשים קשה למלא אותם. בימי מלחמת רוסיה – יאפאן נתעורר הרמ"צ טננבוים, ז"ל, מלאמזא[59], לסדר בקיצור נמרץ הנחוץ ביותר לסידורי גיטין כאלה. וכן הוא מקדים: "באשר כעת הוא שעת מלחמה והרבה מאחב"י יוצאים פתאום למלחמה וחפצים לגרש נשותיהם כדי שלא ישארו עגונות ח"ו, או שלא יצטרכו נשותיהם לחלוץ וכו' והעירוני איזה רבנים לבאר איך להתנהג בזה, כי כאשר הם נחפזים לדרכם אין להרב המסדר פנאי לעיין בזה, וגם כי יזדמן לעשות הרבה גיטין ביום אחד ויזדמן מזה מכשול ח"ו, כי מרוב הטירדה יארע להסופר טעות וכו' ואמרתי לרשום בקוצר... ". סידורו הוא מצומצם ומדוייק ומעשי. למטה, ב"ביאור", הוא מבסס כל פרט ופרט ממקורות בתלמוד ופוסקים. אף הוא המציא תקנה למקרים כאלה, שהחייל אין לו פנאי אפילו לבוא להבית – דין. באופן כזה יוכל למנות את הסופר והעדים והשליח שלא בפניהם, בפני שני עדים כשרים, אלא בנקל "אפשר שיבוא מכשול": "לפעמים לא יכוון כראוי בשמות האנשים או שימנה קרובים זה לזה או לאיש והאשה, וכאשר כבר קרה כזאת... "ועל כן הוא מייעץ: "שיאמר לפני עדים אני ממנה את כל הנמצאים בעיר הזאת שכל אחד מהם יכתוב גט לגרש בו את

57. סעיף ל. **58.** סו ב. **59.** בשו"ת "דברי מלכיאל", ח"ד, סימן קנו.

אשתי פב"פ וכל שנים מהם הכשרים לעדות יחתמו את הגט לאשתי פב"פ". ושוב: "ואם אין פנאי יאמר להסופר והעדים כתבו וחתמו ותנו גט לאשתי פב"פ. ואם היה נחפז מאד יאמר להם כתבו גט לאשתי פב"פ, וכשר גם כן". המקור ל"קיצור" זה האחרון הוא במשנת גיטין[60]: "בראשונה היו אומרים היוצא בקולר ואמר כתבו גט לאשתי הרי אלו יכתבו ויתנו ("אף על פי שלא אמר תנו". רש"י), חזרו לומר אף המפרש והיוצא בשיירה" (קשה בכל זאת לתאר מציאות כזאת, ש"כתבו" לחוד יוכל לומר, ולהוסיף "תנו" אין לו פנאי. המשנה מוסרת לנו את הדין של בדיעבד, כשאמר רק "כתבו" בלבד. אנו אומרים אז, שבוודאי נתכוון לומר גם "תנו", אלא שמחמת טירדתו שכח. אבל כשבאים לסדר גט לכתחילה וללמד את הבעל מה ואיך יאמר להסופר והעדים העומדים לפניו, וודאי שצריכים להורות לו שיאמר לכל הפחות "כתבו ותנו". מלבד מה שיש לומר, שכאן לא שייך "מחמת טירדתו שכח", שהרי לא שכח כלום, אלא מה שציוו עליו אמר, וכבר דן בשו"ת "שם אריה"[61], שיש לומר שדווקא באומר מעצמו "כתבו" אנו תולים שקיצר מחמת בהילותו, אבל לא כשאומר בתורת תשובה על שאלה, וראה ב"אחיעזר"[62], וב"מרחשת"[63], מלבד זה הרי בכלל קשה, כאמור, לצייר שהחפזון יגרום ל"ריוח" של חסכון במלה אחת). המחבר מוסיף לנסח את ה"הרשאות" להשליח במקרים אלה ושאר פרטי הסידור שלאחר כך. ו"אחר כך" זה יוכל להימשך זמן רב. "ואם יש להם בנים אין צריך למהר לתת הגט לה, כי יוכלו לתתו לה אחר כלות המלחמה אם יראו שלא שב האיש הזה מהמלחמה". ממה נפשך: או שמת (ואזי "אין גט לאחר מיתה") והיא ניתרת במיתת הבעל, או שהגט מתירה. אלא שאם יש חשש זיקת יבום, מוכרחים לתת הגט להאשה בהקדם.

כתבו ותנו

בימי המלחמה העולמית הראשונה השתמשו בכמה ארצות בסידור זה של "כתבו ותנו". כמה רבנים פרסמו בדפוס נוסחאות מתוקנות לכך. ובשו"ת "מנחת אלעזר" להרבי ממונקאטש ז"ל[64], אנו מוצאים דיון רב על כך. הדיון סובב לא על עיקר התקנה, אלא על חשש אחד שהמציא המחבר. "על דבר מה שנתעורר לתקן תקנה ועצה לעגונות בנות ישראל עבור היוצאים למלחמה, שיגידו לפני ב' עדים וסופר בזה הלשון, אני פב"פ מצוה שתכתבו ותתנו גט לאשתי פב"פ, והעדים יכתבו זאת לזכרון עדות ויהיה מונח בבית – דין, והיה כאשר יעזור השי"ת ותשקוט המלחמה ובאם לא יוכלו לברר אז ח"ו ממיתת הנעדרים ר"ל אז העדים והסופר יכתבו ויחתמו גט לאשת הנעדר, ואז מותרת להינשא בתורת ממה נפשך, או על – ידי מיתה או על – ידי גט... הנה תקנה זו כבר הדפיסו הרבנים הג' וכו' במדינתנו גם כן... ". והמחבר תמה על הרבנים שלא עמדו על חשש אחד: "מבואר באהע"ז[65] דצריך להיות שפוי בדעתו בשעת הכתיבה ונתינה וכו' וידוע כי אותם שנפצעו מחמת הקנה – רובה וגם על – ידי חרב וחנית במלחמה לפעמים יאריכו

60. סה ב. **61.** אהע"ז, סימן מט. **62.** ח"א, סימן כח. **63.** ח"ב, סימן י. **64.** ח"ג, סימן סח. **65.** סימן קכא.

ימי חליים כמה ירחים וזמן זמנים טובא, ובעת שכבם על ערש דוי מזה ל"ע יגיע כמה פעמים חום גדול וקור הנקרא אצלם וואונדע"ן פיעבע"ר, ובעת החום גדול מובן ממילא שאינו שפוי בדעתו, וגם עוד כמה חלאים ר"ל ממכות החץ עד שנתבלבל דעתם בחליים וכו', ואם כן אם יכתבו ויתנו הגט גם אחרי המלחמה יש לחוש שהיה אז בעת הכתיבה ונתינה בחלייו ואז לא היה שפוי בדעתו ואחר – כך נתרפא וחי והלך למדינת הים וכיוצא ואם כן לא שייך הממה נפשך". המחבר מאריך לסלק החשש האמור. עיקר טעמו משום ספק ספיקא: שמא לא נפצע ואם תמצי לומר נפצע שמא היה שפוי בשעת הכתיבה והנתינה[66].

מינוי 'כתבו ותנו' שלא בפניהם

ובעיה חדשה נתעוררה במלחמת רוסיה – יאפאן (הבעיה עצמה אינה מיוחדת כמובן, דוקא למלחמה זו). מה לעשות במקרה שהחייל נמצא כבר בחזית, הרחק מאדם העיר, ואין שם לא רב ולא סופר, והוא רוצה לפטור את אשתו בגט? בשו"ת "גבול יהודה"[67], אנו קוראים: "על דבר החייל... הנמצא כיום בצבא רוסיה, הנלחם עם היאפאנים, אשר כפי מכתבו השתתף כבר פעמיים בהתנגשות עם האויב, ובהשתוחח עליו נפשו מפחד העתיד הנורא, הנהו משתוקק לפטור בגט את אשת נעוריו... לבל תתעגן כל ימיה, אחרי שמלבד העיגון העולמי הצפוי לה מצד תכונת המלחמה, הנה כרוכה בעקב האסון עוד צרה אחרת, כי אין להם זרע זכר. והנה אחרי אשר במנדזוריא, מקום המלחמה, לא יתכן בשום אופן להשיג רב וסופר בשביל סידור הגט, עלה על דעת כת"ר בשאלתו, ששלח אלי ע"י העגונה, כי אפשר שבמצב רע ומר כזה יש לסמוך לסדר להאומללה גט ב... (מקום האשה), אחרי שימנה הבעל ע"פ כתבו סופר ועדים ושליח מתושבי... ". אחרי שבירר המחבר את כל שיטות הראשונים בענין מינוי בכתב והעלה להקל, עיבד נוסחאות מפורטות להמציאן להבעל שיחתום ויחתים בית – דין או עדים עליהן. במקרה שאין שם עדים כשרים מספיק גם חתימת הבעל עצמו, אם מכירים כאן את חתימתו ואפשר לקיימה בבית – דין. את כל הנוסחאות תיקן וחיבר באידיש ("בהיכתבו בלשון הקודש, בהיות המגרש איש המוני, הרחוק בתכלית מהבנת הלשון וסגנונה, נראה שאז אין שום ממש במינוי כזה, באופן שלא יתכן כלל וכלל לסמוך עליו בסידור גט חלילה"). בעצם כבר קדמוהו בעיבוד נוסחאות לבעל ולבית – דין על מינוי סופר ועדים ושליח בכתב שלא בפניהם: בשו"ת "צמח צדק" מאדמו"ר מליובאוויץ ז"ל[68], ובשו"ת "דברי מלכיאל"[69] – אלא ששניהם לא נתכוונו לשעת מלחמה דווקא (דבר שאינו משנה כלום מגוף הענין). "שעות הדחק" אחרות היו אצלם. העובדא של ה"צמח צדק": הבעל נשלח לעבודת פרך

---

66. וראה בשו"ת "צמח צדק" להרבי מליובאוויץ, ז"ל, אהע"ז, סימן קנו, בגט ששלח מי שיש לו חולי - נופלים, שכשהמחלה אוחזתו הוא חוזר אחר שעה מאיליו לאיתנו, אם יש לחוש שמא בשעת נתינה היה נכפה, וכתב להתיר גם משום ספק ספיקא: שמא לא היה נכפה באותו יום ואם תימצי לומר שהיה שמא כבר חזר לאיתנו, דומה למה שאמרו בנדה "אימור לא ראתה, ואם תמצא לומר ראתה אימור טבלה". וראה עוד ב"אחיעזר", ח"א, סימן כח. **67.** להרי"ל צירלסון, הי"ד, סימן מא. **68.** אהע"ז, סימן רעד. **69.** ח"א סימן פט.

בסיביר, "מהלך שנה ויותר" ממקום האשה, "בענין שאי אפשר שיבוא לכאן, ושתלך היא לשם גם כן כמעט דבר שאי – אפשר, כי היא ארץ שאין בה יהודים". מעשה ה"דברי מלכיאל": ההוא שנידון לרצות את עוונו זמן רב בבית האסורים ורוצה משם לגרש את אשתו, שחי עמה גם קודם לכן בקטטה ובפירוד. ה"צמח צדק" האריך הרבה והחמיר לגרש גם על ידי שליח להולכה, באמצעות מינוי שלא בפניהם, וגם על ידי שליח לקבלה, שהאשה תמנה מכאן (וראה שם הסדר בפרטות). היו לו ספיקות על קיום החתימות עם חשש להדעה, שמינוי שליח להולכה שלא בפניו לא מועיל. הנוסחאות של המינויים תיקן באידיש. וודאי היה אותו הבעל איש בור. ה"דברי מלכיאל" ניסח בעברית, אלא שמוסיף: "אם אינו מבין בלשון הקודש יכתוב בלשון שמבין בו וזה יותר טוב משיכתוב בלשון הקודש והעדים יתרגמוהו לו". שניהם מוסיפים, שמלבד המינוי בכתב, יאמר אותם הדברים, הבעל במקום שהוא שם, אף בעל – פה. גם ה"גבול יהודה" בגט המלחמה שלו הצריך כך. הטעם: לחוש להסוברים שמינוי בכתב לא מועיל, ומינוי בעל – פה שלא בפניו מועיל. מקור הדברים בגיטין[70]: "עד שישמעו קולו שיאמר לסופר כתוב ולעדים חתומו וכו', קולו לאפוקי מדרב כהנא אמר רב" ("דאמר לעיל: חרש שיכול לדבר מתוך הכתב כותבין ונותנין גט לאשתו". רש"י). הרמב"ן וסייעתו מפרשים, שאין הגמרא ממעטת אלא חרש ("משום דדעתא שגישתא היא"). בריא שמינה שליח מתוך הכתב כותבים ונותנים. רבינו ירוחם ועוד סוברים, שדווקא אם הבריא אינו יכול לדבר בפה, כגון נשתתק ואִלֵם, מועילה כתיבתו, אבל בבריא פיקח אין הכתיבה מועילה. אולם הרשב"א ועוד אינם מחלקים כלל בין חרש לאִלֵם ולפיקח – בכולם "עד שישמעו קולו" דוקא[71].

בלא יחוד אנשים המוכרים

עצה מיוחדת אנו מוצאים ב"דברי מלכיאל" בנוגע למקרה שהבעל אינו מכיר שום אדם בשמו, שיוכלו להיות סופר ועדים: "אזי יוכל לכתוב באופן כזה: כל הרואים כתב ידי זה יכתוב אחד מהם גט לאשתי פב"פ ושנים מהם יחתמו לעדים על גט לאשתי הנזכרת ואחד מאותם השלשה יתן הגט לאשתי הנזכרת, ואחר כך יוכל לכתוב יתר הנוסח" (ומתחתיו קיום בית – דין). המקור במשנה גיטין[72]: "מי שהיה מושלך לבור ואמר כל השומע את קולו יכתוב גט לאשתו הרי אלו יכתבו ויתנו". "כל השומע את קולו" לא עדיף מ"כל הרואה כתב ידי". בשני המקרים אינו מייחד אנשים פרטיים, הידועים לו בשמותיהם. כתב כן ה"דברי מלכיאל" אף בחלק ד' (ראה למעלה): "ומי שרוצה לזכות את האנשים הנמצאים במלחמה שיוכלו לגרש נשותיהם יוכל לכתוב למקום המלחמה שכל הרוצה לגרש את אשתו יכתוב נוסח זה: "כל אלה שיראו חתימת

70. עב א. **71.** וראה בארוכה בשו"ת מהרי"ם מבריסק, סימן לב; ב"ערוך השלחן", אהע"ז, סימן קכ; ב"פתחי תשובה", סימן קכ, ס"ק יח; ועוד. וראה בשו"ת "בית רידב"ז" שכתב באריכות לחדש, שאם כתב לסופר ולעדים "כתבו וחתמו ותנו" כשר לדברי הכל. וראה מה שהשיג עליו הרז"ר בענגיס ב"כנסת ישראל" הסלבודקאי, ניסן תרצ"ח. **72.** סו א.

ידי זאת" וכו' (כאן כתב הנוסח באידיש). וקולא אחרת: "ואם המגרש אינו יכול לחתום אזי יכתבו לו שיאמר בפיו לפני עדים הנוסח שהזכרנו למעלה, שמְמַנֶּה את כל יושבי עיר פלונית וכו' ויעשו כתב על זה שבפניהם אמר כן". ויש לתמוה: בחלק א הביא בעצמו שהמבי"ט "היקל יותר שאף אם לא חתם בעצמו רק עדים כתבו שהגיד כן בפניהם הכשיר גם כן שם, וכבר כתב עליו הגט פשוט, סימן קכ, שזו קולא גדולה מאד". ולמה זה כאן, בח"ד, כתב בפשיטות לסמוך על קולא זו?[73]

במלחמה העולמית השניה חששה הרבנות הראשית לארץ ישראל לייחד סופר ועדים ידועים בשמותיהם. מכיון שאין כותבים ונותנים תיכף את הגט, אלא החייל ממנה אותם לשלוחים שאימתי שירצו יכתבו ויתנו, הרי מי יודע אם בהמשך הזמן יוכלו אותם השלוחים לכתוב ולחתום וליתן הגט. מטעם זה סידרה מינויי שליחות שלא בפניהם מעין "כל הרואה חתימת ידי", היינו: "לכל הנמצאים בעיר ירושלים" (כל אחד מהם יכתוב, כל שנים יחתמו וכו'). הוסיפו: "וכל זה יהא אחרי שיתברר להרבנים הראשיים של ארץ ישראל או לאחד מהם שנתקבלה הודעה מהשלטונות הצבאיים שאני בכלל האבודים (missing) או שהידיעות על דבר העדרי מן העולם ח"ו לא תהיינה מספיקות לדעת הנ"ל או לדעת אחד מהם להתיר את אשתי מכבלי העיגון". הגבילו עוד: "כל זה יהא רק אחרי עבור לפחות שנה מאותו היום שישוחררו החיילים השבויים מידי האויב". וטופסים מיוחדים שלחה הרבנות הראשית להרבנים הצבאיים שבמחנות, שיחתימו עליהם את החיילים הרוצים בכך, בצירוף עדים, ויקריאום את הדברים בעל פה.

במתייחד אחר המינוי

והגרי"א הרצוג עמד על חשש חדש: בשו"ע[74] מבואר, ש"אם נתייחד עם אשתו אחרי שאמר לכתוב ולחתום גט וליתנו לה הרי אלו לא יכתבו ואם כתבו ונתנו לה אחר שנתייחד עמה הרי זו ספק מגורשת (להרמב"ם, הל' גירושין, פ"ט הכ"ה, הגט בטל, אלא שהראשונים חלקו עליו ואמרו שאינו אלא ספק). לפי זה, החיילים שמזמן לזמן הם מקבלים חופש ומבקרים את בתיהם, הרי שוב בטל כח המינוי שלהם, ולפיכך הוסיפו: "ובפירוש אני מצהיר (מלה בלתי מתאימה בהרשאות של גיטין) בלב גמור ומוחלט, שאפילו אם בימים שבינתיים, היינו מהיום וכו' אשוב לאשתי פעם או יותר ואתייחד עמה בחיי אישות כדרך בעל ואשתו לא תתבטל בשום אופן השליחות הנ"ל ואשתי תהא נאמנת כמאה עדים לומר שלא ביטלתי את השליחות הנ"ל והנני מקבל עלי בחרם ובשבועת התורה שלא לבטל את השליחות הנ"ל ולא את הגט"[75]. מלבד זה תיקנו כרטיסי – הרשאה מיוחדים לכל חייל, אשר בכל פעם שיבקר את ביתו יחתום עוד פעם על טופס שבכרטיס המתוקן לכך וימציאו להרבנות הראשית.

---

73. וראה ב"פתחי תשובה", קכ, ס"ק יח, שרבים מחמירים באמת בזה. **74.** קמט ס"ז. **75.** וראה "פתחי תשובה", קמט, בשם מהריט"ץ.

חזקת קיים לנמצא בחזית

ובעיה אחרת בגיטי מלחמה. שנינו בגיטין[76]: "שלשה דברים אמר ר' אלעזר בן פרטא לפני חכמים וקיימו את דבריו, על עיר שהקפוה כרקום – שהן בחזקת קיימין ("ואם היה גט אחד מהם ביד שליח נותנו לאשתו ותהיה בחזקת מגורשת". רמב"ם ושו"ע, סי' קמא, סס"ט), ועל עיר שכבשה כרקום – נותנין עליהן חומרי חיים וחומרי מתים" ("ואם היה גט אחד מהם ביד השליח אינו נותנו לאשתו ואם נתנו לה הרי זו ספק מגורשת". שם). ובכן: מי שיוצא למלחמה ונמצא בחזית, במערכות המלחמה, מה דינו: כעיר שהקיפוה כרכום, או כעיר שכבשה כרכום? ספק זה נוגע במקרה של זיקת יבום. במקרה אחר נותנים את הגט והאשה ניתרת ממה – נפשך (ראה למעלה). אבל במקום זיקה הרי אם מת היא צריכה לחלוץ ואם הוא חי הגט בלבד מתירה. מה דינה אפוא? לכתחילה וודאי שבמקרה כזה יש לדקדק ולמהר ליתן לה את הגט, טרם שיפול הבעל בספק של "חומרי חיים וחומרי מתים". אבל מה הדין בדיעבד, כשלא נתנו לה עד שנפל הספק? עמד על כך בשו"ת "ברית אברהם"[77]: "בעסק גט של בעל מלחמה יהודי ששלח גט מן המלחמה ונשתהה השליח בדרך עד ערך חצי שנה והמשלח נשאר עומד שם בתוך המערכה אצל המלחמה של קיר"ה עם צרפתים". הרב השואל נסתפק אם יש ליתן הגט בחזקת שהוא קיים או שמא נותנים עליו חומרי מתים, ושמא בתוך כך נהרג במלחמה ואין גט לאחר מיתה והאשה זקוקה ליבם. המחבר מאריך להוכיח שמעמידים אותו בחזקת קיים, אלא שמכל מקום אם היבם כאן יש להחמיר שלא להתירה רק על ידי גט וחליצה, אבל אם אין היבם במדינה אין לעגנה אלא מוסרים לה את הגט והיא מותרת (וראה שם מה שנחלק על שו"ת "כתר כהונה" שהחמיר לדונו כספק מת).

גט וחליצה בכבשה כרכום

ועדיין יש להסתפק: מה הדין בעיר שכבשה כרכום ממש, באופן שבאמת נותנים עליו חומרי חיים וחומרי מתים? להתירה בגט בלבד ודאי שאי – אפשר – שמא מת; להתירה בחליצה בלבד שוב אי – אפשר – שמא חי. אבל אם יש להתירה בשניהם יחד – בגט ובחליצה? לכאורה אין זו בגדר שאלה כלל. וודאי שמותרת. ממה נפשך: או שהגט מתירה, או שהחליצה מתירתה. וכך אמנם סובר באמת המהרי"ט בתשובותיו[78]. אלא שכנגדו חלוק עליו. בסימן שלאחריו[79] הובאה תשובה ארוכה של מהר"ר אברהם מונסון להחמיר אפילו בגט ובחליצה יחד. חששות שונות עורר בדבר: "אין לנו להעמידה בחזקת מגורשת אפילו שעה אחת אולי תקבל קדושין מאחר ביני וביני, וחליצה קודם לגט אי – אפשר דשמא ימות בין חליצה לגט"; שמא לא ירצה היבם אחרי הגט לחלוץ לה; שמא יאמרו יש גט לאחר מיתה; ועוד. אף ראיות לדבריו דקדק מהגמרא ומרמב"ם. אבל המהרי"ט האריך לבטל כל דבריו והוכיח שאין שום חשש בדבר והסכים עמו "החכם השלם כמה"ר אהרן חסן". אף ה"נודע ביהודה"[80] הסכים להמהרי"ט, ומכל מקום הצריך

---

76. כח ב. **77.** הובא ב"פתחי תשובה", קמא, ס"ק ע. **78.** ח"א, סימן קג. **79.** קד. **80.** תניינא, אהע"ז, סימן קלד.

להשביעה קודם הגט שלא תינשא בלי חליצה. ב"פתחי תשובה"[81] הביא עוד כמה אחרונים שמסכימים למהרי"ט. אף בשו"ת "שואל ומשיב"[82] נשאל "באחד שהלך עם בעלי מלחמה ושלח גט לאשתו והוא היה בעיר שכבשה כרכום וכו' והוא אין לו בנים וצריכה לחלוץ אם נתירנה על – ידי גט וחליצה". פלפל הרבה ליישב קושיותיו של הר"א מונסון ומסכים להמהרי"ט.

וספק זה של "חומרי חיים וחומרי מתים" נוגע לא בלבד לגיטי מלחמה. הספק נוגע למלחמה בכלל. וודאי אשת איש היא עגונת המלחמה (כשאין שום גט), או ספק אשת איש? אלא שעל כך אין כאן המקום.

81. קמא, ס"ק עב. **82.** תליתאה, ח"ב, סימן קצז. וראה שו"ת דברי חיים, ח"ב, אהע"ז, סימן צח.

שער ג

הערכים:

אהבת ישראל

אונאת דברים

מחלוקת

אַהֲבַת יִשְׂרָאֵל. מצות אהבת כל אחד מישראל כגופו ואיסור לשנאותו.

הפרקים: — א. המצוה;
ב. איסור שנאת ישראל.

א. המצוה

המצוה

מצות עשה לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו, שנאמר: ואהבת לרעך כמוך[1], לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו[2], ותהיה אהבתו וחמלתו לאחיו כאהבתו וחמלתו לעצמו בממונו ובגופו, מה שירצה ארצה אני בשבילו, וכל מה שארצה לעצמי ארצה לו[3]. המצוה נמנית במנין המצוות[4].

חשיבותה

ואהבת לרעך כמוך, ר׳ עקיבא אומר: זה כלל גדול בתורה[5], כלומר: שהרבה מצוות שבתורה תלויות בכך, שהאוהב חברו כנפשו לא יגנוב ממנו ולא ינאף את אשתו ולא יונהו בממון ולא ישיג גבולו ולא יזיק לו בשום צד וכן כמה מצוות אחרות תלויות בזה[6]. והעובר עבירות שבין אדם לחברו, מלבד החיובים המיוחדים שיש על כל עבירה לפי הענין, עובר גם משום ואהבת לרעך כמוך[7]. אבל אם עשה באופן שיש בו טובה ותועלת, והיה רוצה לעשות כן לעצמו, אינו עובר אף באיסור המיוחד, ולכן בן מקיז דם לאביו לצורך רפואה, ואינו עובר משום מכה אביו, לפי שמואהבת לרעך כמוך אנו למדים שלא הוזהרו ישראל לעשות לחבריהם אלא דבר שאינו חפץ לעשות לעצמו[8].

מצוות שבכללה

ביקור חולים וניחום אבלים והוצאת מת וההתעסקות בכל צרכי הקבורה והכנסת כלה ולשמח כלה וחתן ולוית אורחים, אף על פי שלרוב הראשונים הן מצוות מדבריהם[8א], הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך, כל הדברים שאתה רוצה שיעשו לך אחרים, עשה אותם לאחיך[9]. ואף על פי שמה שלמדו מצוות גמילות־חסדים* ובקור־חולים* וקבורה* מפסוק מיוחד[10], לדעתם אינו אלא אסמכתא, ואין חיובן בתורת מצוות בפני עצמן אלא מדבריהם, מכל מקום בכללן הן נכנסות תחת מצות התורה של ואהבת לרעך כמוך[11]. וכן יש בפדיון שבויים, בין שאר המצוות והאזהרות, אף משום ואהבת לרעך כמוך[12]. וקבורה, אף על פי שהיא מצוה של תורה[13], מכל מקום בתורת מצות קבורה אינו חייב שיתעסק דוקא בעצמו ויוכל לקברו על ידי אחרים, אבל בכלל ואהבת לרעך כמוך שצריך להתעסק בעצמו[14], או שמן התורה אין חיוב רק על הקרובים או מת־מצוה* שאין לו קוברים, אבל בכלל ואהבת לרעך שאפילו כשיש לו מתעסקים חייבים גם אחרים לסייע בהתעסקותו וללוותו[15]. המדיר את חברו הנאה מנכסיו, עובר בין השאר אף משום ואהבת לרעך כמוך[16].

בכלל ואהבת לרעך כמוך שאסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה, שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו[17]. וכן אסור לשמש מטתו ביום, שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו, וכתוב: ואהבת לרעך כמוך[18]. והנושא אשה שאינה הוגנת לו, עובר משום חמשה איסורים, וביניהם ואהבת לרעך וגו׳[19].

אהבת ישראל. 1. ויקרא יט יח. **2.** רמב״ם דעות פ״ו ה״ג. **3.** סהמ״צ מ״ע רו. **4.** סהמ״צ שם; סמ״ג עשין ט; החינוך מצוה רמג. **5.** תו״כ קדושים; ירושלמי נדרים פ״ט ה״ד. **6.** החינוך שם. **7.** שם. **8.** סנהדרין פד ב ורש״י. **8א.** ע״ע גמילות חסדים כרך ו: מקורה וגדרה, ועי״ש דעת הבה״ג שהן מן התורה. **9.** רמב״ם אבל פי״ד ה״א. **10.** ב״מ ל ב. **11.** סהמ״צ שורש שני. ועי׳ רמב״ן בשורש ראשון וקרית ספר אבל שם. **12.** רמב״ם מתנות עניים פ״ח ה״י. **13.** ע״ע קבורה. **14.** עי׳ מרגניתא טבא שם. **15.** לב שמח שם. **16.** משנה נדרים סה ב, ועי״ש בריטב״א ונמוק״י ושיטה מקובצת. **17.** קדושין מא א. **18.** נדה יז א. **19.** תוספתא סוטה

גדרה

ואהבת לרעך כמוך, מכאן אמר הלל דעלך סני לחברך לא תעביד (מה ששנאוי עליך לא תעשה לחברך)[20], ובמפרשים יש שכתב שלפיכך אמר הלל בדרך השלילה, לפי שבדרך חיוב, לעשות טובה לחברו, אי אפשר לומר כמוך[21], שהרי אמרו חייך קודמים[22]. בירושלמי[23] אמרו משל: כתוב לא תקום ולא תטור וגו' ואהבת לרעך כמוך, משל למי שחתך בשר בסכין והכה הסכין על ידו שלא יעלה על דעתו לחזור ולהכות היד שהכתה בסכין על ידו השניה[24]. וכן למד רב נחמן מואהבת לרעך כמוך שאף בענין מיתת בי"ד יש לברור מיתה יפה[25], שלא יתבזה יותר מדי[26] ולא יעונה יותר מדי[27].

שבכלל "רעך"

אין מצות ואהבת לרעך אלא על אחיך בתורה ומצוות[28], שרעך נקרא רעך בתורה ובמצוות[29], או ש"כמוך" פירושו כמוך במצוות[30], שהרשע מצוה לשנוא אותו[31]. ויש מהראשונים שכתב שכיון שנאמר ואהבת לרעך, בכלל רעך אפילו רשע, שהרי אמרו שאפילו מי שנתחייב מיתה תברור לו מיתה יפה[32], ולא אמרו שמצוה לשנוא הרשע אלא בחייו, שעל ידי כך אפשר שיחזור למוטב, אבל לאחר מיתה וכשהולך למות לקבל עונשו הזהיר עליו הכתוב להתנהג עמו באהבה[33].

במסית* לעבודה זרה נאמר: לא תאבה לו[34], ודרשו: מכלל שנאמר ואהבת לרעך כמוך, יכול אתה אוהב לזה, תלמוד לומר: לא תאבה לו[35], מכאן שאסור למוסת לאהוב את המסית[36]. האיסור נמנה בין הלאוין[37]. ונסתפקו אחרונים אם לאו זה נאמר להמוסת בלבד, אבל לכל ישראל דין המסית כשאר הרשעים, או שהלאו הוא גם לכל ישראל[38].

העבד הוא בכלל רעך, ומצווים לאהבו[39].

נכון לומר קודם התפלה: הריני מקבל עלי מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך[40].

ב. איסור שנאת ישראל

האיסור

כל השונא אחד מישראל בלבו עובר בלא תעשה, שנאמר: לא תשנא את אחיך בלבבך[41], ואין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה[42]. הלאו נמנה במנין המצוות[43]. ולא

20. פסיקתא זוטרתא קדושים. ועי' שבת לא א מעשה בנכרי שבא לפני הלל אמר לו גיירני ע"מ שתלמדני כל התורה כולה על רגל אחת, גייריה, אמר לו מה דעלך סני וכו' זוהי כל התורה כולה ואידך פירושא היא, זיל גמור, ועי' יראים השלם סי' רכד. **21.** מהרש"א שבת שם, ועי' תרגום יונתן. **22.** שם ע"פ ב"מ סב א מחלוקת בן פטורא ור' עקיבא בשנים שהלכו בדרך ובידם קיתון אחד של מים וכו' עד שבא ר' עקיבא ולימד וחי אחיך עמך, חייך קודמין לחיי חברך. וע"ע הצלת נפשות כרך י עמ' שמו - ז שהלכה כר' עקיבא. **23.** נדרים פ"ט ה"ד. **24.** ועי' סמ"ג עשין ט. **25.** סנהדרין מה א וש"נ. ועי' תוס' סנהדרין מה א ד"ה ברור בשם י"מ שמדייק כך מ"כמוך", שאינו יכול להיות בחיים כי חייו קודמין, וכן ברבנו יונה לסנהדרין שם. ועי' ר"י פרלא לרס"ג מ"ע יט שמסביר דבריהם שאין הבדל במ"ע של ואהבת לרעך בין מחיים ולאחר מיתה רק לענין "כמוך" בלבד, שבא למעט שחייך קודמין. **26.** רש"י שם ד"ה מיתה וד"ה בזיוני וראה בציון הבא. **27.** סנהדרין נב א ואי משום ואהבת לרעך כמוך, שירבו לו בחבילי זמורות שישרף מהר, ורש"י שם ד"ה קמ"ל. **28.** רמב"ם אבל שם; סמ"ג עשין ט. ועי' סמ"ק מצוה יז. **29.** סמ"ג שם. **30.** יראים השלם סי' רכד; הגהות סמ"ק ט. **31.** עי' פסחים קיג ב, ורמב"ם רוצח פי"ג הי"ד. **32.** הרמ"ה סנהדרין נב ב. ועי' שמ"ק כתובות לז ב. ועי' סדר אליהו רבה פט"ו לענין לא תעשוק את רעך, שרעך כולל אף גוי, וכן כתב רבנו בחיי יתרו לענין לא תענה ברעך. **33.** הר"י פרלא שם לדעת הרמ"ה. ועי' מהר"ם שיק לתרי"ג מצוות מצוה רמד. **34.** דברים יג ט. **35.** ספרי שם. **36.** רמב"ם ע"ז פ"ה ה"ד. **37.** סהמ"צ ל"ת יז; סמ"ג לאוין כז; החינוך תנז. **38.** מנ"ח מצוה תנח, בשם משנת חכמים. **39.** מנ"ח מצוה תלא. ועי' גיטין יב א ורש"י ד"ה מאן דמרחם. **40.** ס' הכוונות להאר"י, והועתק בסידורים. **41.** ויקרא יט יז. **42.** רמב"ם דעות פ"ו ה"ה. **43.** סהמ"צ ל"ת שב; סמ"ג לאוין ה; החינוך רלח.

הזהירה תורה אלא על שנאה שבלב, אבל המכה אותו ומחרפו, אף על פי שאינו רשאי, אינו עובר משום לא תשנא[44], ששנאת הלב היא קשה יותר מהשנאה הגלויה, ולכן אם הראה לו השנאה והודיעו שהוא שונא אותו אינו עובר בלאו זה, אלא משום לא תקום ולא תטור[45] ועל עשה של ואהבת לרעך כמוך בלבד[46]. ויש שפירש שלא אמרו שהמכה והמחרף אינו עובר משום לא תשנא אלא במכה ומחרף שלא מחמת שנאה, אבל מכה ומחרף מחמת שנאה, אף על פי שעל ידי זה הראה שנאתו בגלוי, עובר בלאו[47].

הנושא אשה שאינה הוגנת לו, עובר בין שאר הלאוין אף משום לא תשנא את אחיך בלבבך[48].

הרוצה שלא להנות מאחרים אל יהנה, ואין בזה משום גסות רוח ומשום שנאה[48א].

האישים שאסור לשנאותם

אין הלאו אמור אלא בישראל הכשרים, אבל הרשעים מצוה לשנאותם[49], אחרי שנוכיח אותם כמה פעמים ולא ירצו לחזור בהם[50], עד שיעשו תשובה וישובו מרשעם[51], שנאמר[52]: יראת ה' שנאת רע[53], ונאמר[54]: הלוא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט[55].

ויש מפרשים שהלאו של לא תשנא אמור במקום שאין בו העשה של ואהבת לרעך, היינו על אותו שמותר לשנאותו, כגון אם עבר עבירה, ועל זה אמרה תורה שאסור לשנאותו בלבו ולהראות לו פנים יפות, אלא יראה לו שנאתו[56]. ויש מפרשים שלא תשנא מוסב על האמור שם: הוכח תוכיח את עמיתך, שאינך רשאי לשנוא את אחיך בלבבך, שתאמר בלבבך עשה פלוני דבר שלא כהוגן, אלא הוכח תוכיח לו, ואם הוא משיב ששקר הדבר או שהודה ורוצה לעשות תשובה אסור לשנאותו, ואם אינו מקבל התוכחה אתה רשאי לשנאותו אפילו בלב[57].

ברשע

ואף על פי שמותר לשנוא את הרשע כשלא עשה תשובה, מכל מקום חייב לפרוק ולטעון עמו משאו[58], שמא ישהה בשביל ממונו ויבוא לידי סכנה, והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים בין צדיקים מאחר שהם נלוים אל ה' ומאמינים בעיקר הדת, שנאמר[59]: אמר אליהם חי אני נאום ה' אלהים אם אחפץ במות הרשע וגו'[60]. ולא עוד אלא שיש אומרים, שאם יש לפניו אוהב לפרוק משאו ורשע שמצוה לשנאו לטעון, מצוה בשונא לטעון כדי לכוף את יצרו, שכיון שהוא שונאו, גם חברו שונא אותו, ככתוב: כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם[61], ובאים מתוך כך לידי שנאה גמורה[62].

44. תו"כ קדושים; ערכין טז ב; רמב"ם שם. **45.** ע"ע נקימה ונטירה. **46.** סהמ"צ שם; החינוך שם. **47.** כסף משנה שם, והשיגוהו שזהו נגד סהמ"צ והחינוך. ועי' הר"י פרלא לרס"ג מ"ע יט. ועי' העמק שאלה שאילתא כז אות ג שתלוי בשנויי גירסאות, שבתו"כ הגירסא: "לא אמרתי כי אם" בשנאה שבלב, ובגמרא הגירסא: בשנאה שבלב הכתוב מדבר, שי"ל אפילו בשנאה שבלב. **48.** תוספתא סוטה פ"ה; אדר"נ פכ"ו. **48א.** ברכות י ב ורש"י. **49.** פסחים קיג ב. **50.** החינוך שם. **51.** רמב"ם הלכות רוצח פי"ג הי"ד. **52.** משלי ח יג. **53.** פסחים שם. **54.** תהלים קלט כא. **55.** סמ"ג וחינוך שם. **56.** סמ"ק יז. **57.** יראים השלם סי' קצה, וביאור הר"י פרלא לרס"ג שם, ועי"ש שמפרש כן אף בדעת הסמ"ק. ועי' רש"י ערכין טז ב ד"ה יכול. **58.** פסחים קיג ב. וע"ע פריקה וטעינה. **59.** יחזקאל לג יא. **60.** רמב"ם רוצח שם. **61.** משלי כז, יט. **62.** תוס' פסחים שם, ועי' שמ"ק ב"מ לב ב. ונ' שר"ל שיבוא מתוך הקטטה לידי שנאה פרטית שלא מחמת רשעותו, עי' ס' אישים ושיטות עמ' 236 בשם הגרא"י קוק ז"ל. וע"ע פריקה וטעינה שלרוב הפוסקים אין בשונא כזה מצות קדימה.

אוֹנָאַת דְּבָרִים. צער, שאדם גורם לחברו, על ידי דיבור.

כשם שיש אונאה* במקח וממכר, כך יש אונאה בדברים[1], שלא יאמר אדם לחברו דברים שיכעיסוהו ויבהילוהו ולא יוכל לעמוד מפני שיתבייש מהם[2], שנאמר: ולא תונו איש את עמיתו[3], באונאת דברים הכתוב מדבר, שאילו באונאת ממון נאמר[4]: וכי תמכרו וגו' אל תונו[5]. כיצד, אם היה בעל תשובה, אל יאמר לו: זכור מעשיך הראשונים; היה בן גרים, אל יאמר לו: זכור מעשי אבותיך; היה גר ובא ללמוד תורה, אל יאמר לו: פה שאכל נבלות וטרפות, שקצים ורמשים, בא ללמוד תורה שנאמרה מפי הגבורה; היו יסורים או חלאים באים עליו, אל יאמר לו, כדרך שאמרו חבריו לאיוב: הלא יראתך כסלתך תקותך ותם דרכיך, זכר נא מי הוא נקי אבד ואיפה ישרים נכחדו[6]. וכן אם היו חמרים מבקשים תבואה, אל יאמר להם: לכו אצל פלוני שהוא מוכר תבואה, ויודע בו שלא מכר תבואה מעולם[7], אלא שמתכוין להתל דרך בזיון במוכר או בחמרים[8]. וכן אל יאמר: בכמה חפץ זה, והוא אינו רוצה לקנות[9]. נשאלה שאלה בדבר חכמה אל יאמר למי שאינו יודע אותה חכמה: מה תשיב בדבר זה, או מה דעתך בדבר זה[10]. המאנה את חברו עובר בלא תעשה, והלאו נמנה במנין המצוות[11], אבל אינו לוקה, מפני שהוא לאו־שאין־בו־מעשה*[12], ומכל מקום לוקה מכת־מרדות* מדרבנן[13].

גדולה אונאת דברים מאונאת ממון, שזה ניתן להישבון וזה אינו ניתן להישבון, וזה בממונו וזה בגופו, וזה נאמר בו ויראת מאלהיך[14] וזה לא נאמר בו[15], ולפי שהדבר מסור ללב, שיכול לומר לטובה נתכוונתי וכיוצא, לפיכך נאמר בו הוי ירא מן היודע מחשבות, אם לטובה אם לאונאה[16]. וכל הצועק מאונאת דברים נענה מיד, שנאמר[17]: כי אני ה'[18], שכל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה[19]. ולעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה, אונאתה קרובה[20].

בכלל האיסור, שלא להכאיב את הבריות בשום דבר ולא לביישם[21], ואין צריך לומר המחרפם בדברי גנאי ואפילו הוא אמת, שיש בזה משום אונאת דברים מלבד איסור לשון־הרע*, וכן המקלל לאדם בפניו יש בזה משום אונאת דברים מלבד איסור קללה*[22]. ואפילו בקטנים ראוי להיזהר שלא להכאיבם בדברים יותר מדאי, אלא אם כן צריכים שיקחו מוסר, ואפילו בבניו ובנותיו[23]. ויזהר שלא לכנות שם רע לחברו, ואף על פי שהלה רגיל באותו כינוי, אם כוונתו לביישו אסור[24]. כשם שאונאה בדברים, כך אונאה בעין רעה, שמראה לחבירו פנים רעים[25].

יש אומרים שאין מצווין על אונאת דברים אלא ליראי ה'[26], לפי שנאמר: את עמיתו, ודרשו: עם שאתך בתורה ובמצוות[27], ויש מפרשים בתורה או במצוות[28], ואף מה שאמרו: אם היה בעל תשובה וכו' בא

אונאת דברים. **1.** משנה ב"מ נח ב. **2.** סהמ"צ ל"ת רנא. **3.** ויקרא כה יז. **4.** שם יד. **5.** ע"ע אונאה. תו"כ בהר פ"ד; ב"מ שם. **6.** איוב ד ו - ז. **7.** תו"כ בהר פ"ד; ב"מ שם; רמב"ם מכירה פי"ד הי"ב - יד; טוש"ע חו"מ רכח א - ד. **8.** כסף משנה שם; ב"ח ושו"ע הרב שם. **9.** משנה ב"מ שם; תו"כ שם; טוש"ע שם ד. ובברייתא ב"מ שם הגירסא: בזמן שאין לו דמים. **10.** רמב"ם שם הי"ד; טוש"ע שם. **11.** סהמ"צ ל"ת רנא; סמ"ג לאוין קעא; החינוך מצוה שלח. **12.** החינוך שם. **13.** מרדכי ב"מ שם, לפי הב"י והב"ח חו"מ סו"ס א. **14.** ויקרא כה יז. **15.** ב"מ נח ב; רמב"ם שם הי"ח. **16.** רש"י שם. **17.** ויקרא שם. **18.** רמב"ם שם. **19.** ב"מ נט א. **20.** ב"מ שם. **21.** חינוך שם, וע"ע בשת כרך ג עמ' מט וע' הלבנת פנים כרך ט. **22.** שו"ע הרב חלק ה הלכות אונאה סעיף כח. **23.** החינוך שם. **24.** שו"ע חו"מ רכח ה, ע"פ ב"מ שם. **25.** יראים השלם סי' קפ. **26.** יראים השלם שם; נמוק"י ב"מ שם; רמ"א חו"מ רכח א. **27.** ב"מ שם. עי' יראים ונמוק"י. **28.** שטמ"ק ב"מ שם בשם רבינו יהונתן.

להורות שדוקא על בעל תשובה נאמר הציווי[29]. המאנה את עצמו, מותר להונותו[30]. יש מפרשים שמזלזל בכבוד עצמו, שלא נקרא עמיתך, שאינו בכלל בני הישוב ודרך ארץ[31], ויש מפרשים שאם הונה אותך, אתה רשאי להונותו[32], כגון אם בא אדם רשע והתחיל להרשיע ולצער את חברו בדבריו הרעים לא חייבה תורה שלא יענהו השומע, שאי אפשר לו לאדם להיות כאבן שאין לה הופכים, ושיהיה בשתיקתו שוה למחרפים כמו למברכים, שבאמת לא ציותה התורה להיות האדם כאבן שותק לכל, אבל תצוה שלא נתחיל להתקוטט ולחרף, ובכן ינצל אדם מכל זה, כי מי שאינו מבעלי קטטה לא יחרפוהו כי אם השוטים הגמורים, ואם יכריחנו מחרף להשיב על דבריו ראוי לחכם להשיב דרך נעימות ולא יכעס הרבה ויתנצל בפני השומעים מחרופיו וישליך המשא על המחרף, לפי שמותר לענות לכסיל כשם שהתירה התורה במחתרת להקדים ולהרגו, שאין ספק שלא נתחייב האדם לסבול נזקין מיד חברו, שיש לו רשות לינצל מידו[33].

מַחֲלוֹקֶת. האיסור לעשות מחלוקת, ולהחזיק בה.

לשון "מחלוקת" משמעו פירוד בין גופים

שונים[1], כגון אותה שאמר ר' חנינא בטעם שלא נאמר ביום השני של בריאת העולם "כי טוב", שהוא לפי שבו נבראה המחלוקת, שנאמר: ויהי מבדיל בין מים למים[2], ואמר רב טביומי: אם מחלוקת שהיא לתקונו של עולם ולישובו, אין בה כי טוב, מחלוקת שהיא לערבובו, על אחת כמה וכמה[3], וכן חילוקי דעות נקראים מחלוקת, אפילו החולקים אינם ניצים ורבים זה עם זה[4], ואפילו אהבה ואחוה ביניהם, כמו מחלוקת לשם שמים, שחכמים שִבחוה[5]. הערך שלפנינו אינו עוסק אלא בחילוקי דעות בענינים הנוגעים לציבור, כגון קביעת ההנהגה הראויה לציבור וקביעת בעלי השררה העומדים עליו, ופירוד הציבור לכיתות שונות מחמת חילוקי דעות, ועוד. על מריבה בין אדם פרטי לחבירו – שמצינו שאף היא נקראת "מחלוקת"[6] – שמצוה למָנעה, ועל מעלת השלום בין אדם לחברו, ותקנות שתיקנו חכמים כדי שלא יבואו לידי מריבה, ע"ע דרכי שלום וע' הבאת שלום.

מקור האיסור וגדרו

אין מחזיקים במחלוקת, שנאמר: ויקם משה וילך אל דתן ואבירם[7], שמחל על כבודו[8], והלך הוא עצמו אליהם, אולי יתפייסו וישלימו עמו[9], ואמר רב שכל

29. מרדכי, מספר החכמה; ב"ח שם. **30.** נמוק"י שם ע"פ מדרש; רמ"א שם. **31.** סמ"ע שם. **32.** יראים שם, ועי"ש בתועפות ראם, ובסמ"ע שם ס"ק ד. **33.** החינוך שלח, ועי"ש ע"פ שבת פח ב שיש מהחסידים ששומעים חרפתם ואינם משיבים פן יגבר עליהם הכעס.

מחלוקת. **1.** עי' בר"ר בראשית פר' ד אות ו שבסמוך, ומת"כ ופי' מהרז"ו ועץ יוסף שם. **2.** בראשית א ו. בר"ר שם. **3.** שם. **4.** שו"ת משיב דבר ח"א סי' מו. ועי' של"ה לך לך תורה אור (מכון יד רמה אותיות כג, כה). **5.** עי' אבות פ"ה מי"ז, ועי' ציון 111 ואילך. **6.** עי' משנת ר' אליעזר פרשה רביעית (ענעלאו עמ' 80, והובא ע"פ ראשית חכמה שער הענוה פ"ד בשמירת הלשון שבסמוך), שהביא בגנות המחלוקת מהכתוב בשמות כא יח: כי יריבֻן אנשים, ומהכתוב דברים כה א: כי יהיה ריב בין אנשים, ועי' שמירת הלשון שער הזכירה פט"ו, שהביא שם בגנות המחלוקת מגמ' גיטין נב א, בשנים שהיו רבים כל ע"ש. ופשוט שלא כל מריבה היא בכלל איסור מחלוקת. **7.** במדבר טז כה. ריש לקיש בסנהדרין קי א, ועי' רש"י עה"ת במדבר טז יב, שהביא מכתוב קודם, ועי' יבין שמועה עה"ת (לבעל שמן רקח) קרח אות שנד, בטעם שר"ל לא הביא משם, ותמה על רש"י. ועי' אחרונים שציון 57, בטעם שהוזכרה החזקה במחלוקת ולא עצם עשיית המחלוקת, אע"פ שהיא בכלל האיסור, ועי' רש"י שם א, שנראה שאף הבא לחלוק נקרא מחזיק במחלוקת. **8.** עי' ציון 64. **9.** תורת המנחה כי תבא דרשה עד, ועי' ציון 63. על ההיתר למחול על כבודו לצורך זה, עי' ציון 68.

המחזיק במחלוקת – אפילו הדין עמו[10] – עבר בלאו, שנאמר: ולא יהיה כקרח וכעדתו[11], וכתבו ראשונים שמשה רבינו, אילו לא היה הולך לדתן ואבירם, היה עובר על האיסור, שהיה מחזיק במחלוקת[12], ועוד כתבו ראשונים שכל המעורר מדנים ומחלוקת בצבור, עבר על הלאו[13]. האיסור להחזיק במחלוקת, יש מן הראשונים והאחרונים שכתבו שאיסור תורה גמור הוא[14], ומהם שמנאוהו במנין־המצוות*[15]. ויש מן הראשונים שכתבו שהכתוב: ולא יהיה כקרח אינו אלא אסמכתא[16], שאין הכתוב אוסר דבר, אלא מדבר על עונשו של החולק על הכהונה[17], או שלא בא הכתוב לאסור כל מחלוקת, אלא לאסור לחלוק על כהונת אהרן ובניו ולומר שלא היתה כהונת אהרן מאת ה׳[18], או שלא יערער אדם על הכהונה ויאמר: למה יעבוד כהן ואני לא אעבוד, וכן לא יערער על אדם שניתן לו כבוד במצות היוצר[19], וכן בדעת רב אשי שלמד מן הכתוב שהמחזיק במחלוקת ראוי לו שיצטרע[20], יש שכתבו שהוא סובר שהמחזיק במחלוקת אינו עובר על לאו, ולדעתם הלכה כמותו[21]. וכתבו אחרונים שאף בלא איסור מפורש, כגון קודם שהוזהרו ישראל על המחלוקת, המחלוקת היא דבר רע ומר ומענישים עליה בדיני שמים, וזה הטעם שקרח ועדתו נענשו, אף על פי שמחלוקתם היתה קודם שאסרה התורה מחלוקת בכתוב ״ולא יהיה כקרח״, לסוברים כן[22].

איסורים נוספים

המחזיק במחלוקת, יש שכתבו בדעת ראשונים שהוא מבטל דין הילוך אחר הרוב, הנלמד מהכתוב: אחרי רבים להטות[23], כי בלכתם אחרי הרוב יתבטלו מחלוקות

10. ר״י מלוניל לרי״ף סנהדרין שם. ועי׳ פי׳ מהרז״ו לבמדב״ר פי״ח אות כ. **11.** במדבר יז ה. סנהדרין שם (בחלק מהדפוסים ובכת״י מינכן: דאמר רב, אבל בכת״י הרב הרצוג: ואמר רב, ובדפ׳ ונציה: אמר רב, וכ״ה לכאורה, שאינו מדברי ר״ל אלא דבר אחר, ועי׳ רי״ף ורא״ש שבסמוך שלא הביאו אלא דברי רב); רי״ף שם (כ א); רא״ש סנהדרין פי״א סי׳ ח. הרמב״ם וטוש״ע השמיטו, ועי׳ אומר השכחה סנהדרין שם שתמה, ועי׳ ציון 16. **12.** ר״י מלוניל שם. ועי׳ דברי מלכיאל שבציון 57 ואילך, שביאר בע״א. **13.** עי׳ נ״י מגילה כד ב (בביאור גמ׳ סוטה לח א) שבציון 42. ועי׳ אמונה ובטחון לחזו״א פ״ג אות א: כשמקהילים קהלות לקטטות עוברים על: ולא יהיה כקרח. **14.** עי׳ שאילתות שאיל׳ קלא, וגליוני הש״ס סנהדרין קי א ד״ה עובר בפי׳ ב בדעתו; סמ״ג ל״ת קנו קנז, ועי׳ ס׳ החינוך סוף מ׳ רכח; שע״ת לרבינו יונה ש״ג אות נח, וח״ח בבמ״ח בפתיחה ללאוין אות יב בדעתו; סמ״ק מ׳ קלב; חרדים ל״ת פ״ד אות מב; ס׳ המגיד (לפמ״ג) פר׳ קרח סוף תקלו; פלא יועץ אות כ כללות (ב) (קיצור מצוות הנוהגות בזה״ז) אות יד; משיב דבר ח״ב סי׳ ט; דברי מלכיאל ח״ג סוס״י לה ושם סי׳ עג; ח״ח בפתיחה לאוין יב ומ״ב סי׳ קנו ס״ק ד. ועי׳ בה״ג בהקדמה מנין הלאוין שבמלקות אות קסו ואזהרות ר״ש בן גבירול לאוין אות רפא, שמנו הלאו של ״ולא יהיה כקרח״, אבל לא נתבאר אם הלאו הוא למחזיק במחלוקת, או שאינו אלא לחולק על הכהונה, כבציון 19. **15.** סמ״ג סמ״ק וחרדים שם. ועי׳ ציון הקודם. **16.** עי׳ שאילתות שאיל׳ קלא, וגליוני הש״ס סנהדרין שם ד״ה עובר בלאו בפי׳ א בדעתו; סהמ״צ לרמב״ם שורש ח ול״ת מה, ועי׳ סהמ״צ לרמב״ם שם: ואולם האזהרה על זה הוא נכלל תחת לאו שני כמו שאבאר במקומו, וצ״ב כוונתו, ובמשנה תורה לא הזכיר כלל איסור מחלוקת, ועי׳ ציונים 24, 26, ועי׳ באר שבע סנהדרין שם ותמיד כח ב ד״ה מנין; רמב״ן בהשגות לסה״מ שורש ח, ועי׳ שכחת הלאוין לד׳ הרמב״ן בסופו ד״ה וכן; ס׳ הבתים ספר מצוה אזהרה מה; עי׳ מאירי סנהדרין שם: ודרך הערה אמרו עליו שהוא בלאו; עי׳ באר שבע סנהדרין שם: רוב מוני המצוות לא מנו לאו זה, שאסמכתא בעלמא הוא. ועי׳ שמירת הלשון שם בהערה, שצידד שאף לדעה זו הנשבע להחזיק במחלוקת חשוב כנשבע לעבור על המצוה. **17.** עי׳ ת״י במדבר יז ה; סהמ״צ לרמב״ם שם ושם, ועי׳ משך חכמה במדבר שם בדעתו; ס׳ הבתים שם. ועי׳ רש״י ישעיהו ו ד ותנחומא צו יג, וע״ע כהן ציון 28. **18.** השגות הרמב״ן לסה״מ שורש ח. וע״ע כהן ציון 25 ואילך. **19.** יראה״ש סי׳ שנז. **20.** עי׳ ציון 96. **21.** מרגניתא טבא לסהמ״צ שם אות ה, בד׳ הרמב״ם. אבל עי׳ פס״ז קרח יז ה: מכאן אמרו המחזיק במחלוקת עובר בלאו, ולא עוד אלא שלוקה בצרעת, ומ׳ ששניהם אמת. **22.** עי׳ ציון 11 ואילך. שו״ת חו״י סי׳ קסו. **23.** שמות כג ב. ע״ע רוב.

בישראל[24]. ויש שצידדו לומר בדעת ראשונים שעבר על איסור לא־תסור* – היינו האיסור לסור מהוראת חכמי התורה והחובה לשמוע לה[25] – שאסרה תורה כדי למנוע מחלוקת בישראל[26]. איסור לא־תתגודדו*, שלא להתחלק לאגודות שכל אחת נוהגת באופן אחר[27], יש סוברים שטעמו הוא למנוע מחלוקות גדולות[28]. האיסור לעשות מחלוקת, יש מן הגאונים שנראה מדבריהם, שהוא סייג לאיסור "לא תשנא את אחיך בלבבך"[29].

עבירות הנגררות ממנה

המחלוקת יכולה להביא לידי שנאה[30], וכעס*[31], וקנאה[32], ולשון־הרע*, ורכילות*, ואונאת־דברים*, והלבנת־פנים*, ונקימה* ונטירה*, וקללות, וקיפוח פרנסת חברו, וחִלול־השם*, וחנופה*, וליצנות*, ושבועת־שוא*[33], ומלשינות ובזיון חכמים[34], וביטול תורה[35], וביטול תפילה*[36].

האדם שחולקים עליו

עוון המחלוקת, הוא בחולק עם כל אדם[37], וכל שכן החולק עם תלמיד חכם, וכל שכן עם רבו[38], וכתבו ראשונים שהחולק עם רבו הוא עוון פלילי וחורבן עולם[39].

באופנים שונים: מינוי רב נוסף בעיר

בני קהילה שיש להם רב, ובאו למנות רב נוסף, יש שכתבו שכיון שעל פי רוב מינוי רב נוסף מביא שיתהוו בעיר שני צדדים, טובת העיר היא שיהא להם רב אחד לכולם, ויכולים לכוף זה את שלא למנות רב נוסף, והממנהו הרי הוא גורם מחלוקת בישראל ועבר על הלאו של: ולא יהיה כקרח וכעדתו[40], וכן במקום שיש מחלוקת ורוצה צד אחד למנות לו רב, כתבו אחרונים שרב

24. זוהר הרקיע (אות קיד), בביאור ד' הרמב"ם בסהמ"צ שורש ח, שכ' שאיסור החזקה במחלוקת כלול תחת לאו אחר, עי' ציון 16, וצ"ב ש"אחרי רבים להטות" אינו לאו. ועי' מורה נבוכים ח"ג פל"ג, ע"פ הכתוב: וערפכם לא תקשו עוד (דברים י טז) וכתובים נוספים, שמכלל כוונות התורה הוא: שלא יהיה האדם קשה בלתי נשמע לחבריו, אבל יהיה עושה רצון חבריו ועונה אותם, ונשמע אליהם לחפצם ושב אל רצונם (אבל בסהמ"צ שורש ד פי' בע"א), ועי' רי"פ לרס"ג לאוין ל"ת מט, בד' אזהרות ר"א הזקן בלאוים: עורף לא תקשו מהיות בקושרים, שהוא איסור להיות מחרחר ריב ומדנים (ועי' הידור זקן שם אות קכה ומתק האזהרות אות ריג). **25.** ע"ע לא תסור. **26.** ע"ע הנ"ל ציון 40 ואילך (וע"ש ציון 51). זוהר הרקיע שם, בד' הרמב"ם הנ"ל: ושמא. **27.** ע"ע לא תתגודדו ושם ציון 5 ואילך. **28.** ע"ע הנ"ל ציון 54 ואילך. וע"ע זקן ממרא ציון 175 ואילך. **29.** ויקרא יט יז. ע"ע אהבת ישראל: איסור שנאת ישראל. עי' שאילתות שאיל' קלא, וגליוני הש"ס סנהדרין קי א ד"ה עובר בפי' ב בדעתו (ועי' להלן ציון 72 ואילך, חומר המחלוקת ועָנשה, ולא מצינו חומר זה בשונא את חבירו, ע"ע הנ"ל, שם, ועי' מגילה יא א, שנראה שבאותה שעה שהלך משה רבנו לפייס את דתן ואבירם, כבר היו רשעים, שמצוה לשָנאם, ע"ע הנ"ל ציון 49 ואילך, ומשמע שאסור לעשות מחלוקת אף עם מי שמותר לשָנאו). ועי' מרכה"מ (אלאשקר) אבות פ"ה מי"ז (כ"ג), שהאזהרה על מחלוקת שבמשנה שם (עי' ציון 111), היא מהסייגים לתורה. **30.** שאילתות שאיל' קלא, ועי' ציון הקודם; ארחות צדיקים שער הגאוה ד"ה הגאוה מביאה; שמירת הלשון שער הזכירה פט"ו; מצות הלבבות ח"ב הל' אהבת ישראל אות לב: הסיבה הגדולה מכל הגורם לשנאה ופירוד הוא המחלוקת. ועי' פי' המאירי על ספר משלי ט ח, שכל ריחוק הדעות הוא שנאה. **31.** ס' חסידים (מהד' מרגליות) סי' מח. **32.** ארחות צדיקים שם. **33.** שמירת הלשון שם. **34.** שו"ת משיב דבר ח"ב סי' ט, ע"ש שהעושה מחלוקת אין דבר עבירה שעומד בפני אש הניצוח אשר תוקד עד שאול תחתית; שו"ת דברי מלכיאל ח"ג סוס"י לה. **35.** לב דוד (חיד"א) פט"ז; נפש חיים (פלאג'י) מער' המ"ם אות לג. ועי' ס' המגיד (לפמ"ג) פר' קרח תקל"ו בסופו, שכ' בטעם שאסרה התורה מחלוקת, שהמחזיק במחלוקת בא לידי כפירה בתורת משה, וצ"ב. **36.** לב דוד שם. ועי' יערות דבש ח"ב דרוש ה (משנת דוד ירושלים תש"ס ד"ה ובפרט), ועי' שמירת הלשון שם ואילך באורך על חומר המחלוקת. **37.** מנוה"מ (אבוהב) נר ב כלל ז ח"ב פ"ג, ועי' שמירת הלשון שער הזכירה רפט"ז, ועי' ציון 63. **38.** שמירת הלשון שם. **39.** מנוה"מ שם, ועי' ציון 80. וע"ע כבוד רבו; מורא רבו: שאר ענייני הכבוד. **40.** שו"ת דברי מלכיאל ח"ג סי' עג. ופשוט בזה ובציונים הבאים, שהכל לפי הענין.

חדש הבא לעיר לאותו צד, גורם שעל ידו מתחזק הריב ושינוי דעות וגורם רעה רבה, ועבר על האיסור: ולא יהיה כקרח וכעדתו[41].

ירידה לפני התיבה במקום ש״ץ ממונה

מינו הקהל שליח צבור, וקדם אחר וירד, כתבו ראשונים שהוא מעורר מדנים ומחלוקת בצבור, ועבר על איסור: ולא יהיה כקרח וכעדתו[42].

שינוי ממנהג המקום

על האיסור לשנות ממנהג המקום, ואפילו כדי לנהוג מנהג אבותיו, מפני המחלוקת, ע״ע מנהג[43], ושם שבאופנים שונים אין לשנות אפילו מנהג שיש בו חשש איסור, מפני המחלוקת[44].

במנהגי התפילה

בהנהגות התפילה, יש שכתבו להיזהר מאד שלא לבא לידי מחלוקת, וכל שיראת אלקים בקרבו יבטל דעתו אף שנראה לו שעושים שלא כהוגן, כדי שלא לבא לידי מחלוקת[45]. וכן כתבו ראשונים שזקן וצדיק הראוי לרדת לפני התיבה בראש השנה ויום הכיפורים[46], כשרואה שעושים עליו מחלוקת, לא יתפלל, ואפילו יֵרֵד לפני התיבה אחד שאינו הגון[47]. וכן בבית הכנסת שיש מקום מיוחד לצדיקים לישב שם – מימין ארון הקודש[48], ויש סוברים שלדרומו[49] – לא יהא שום צדיק מקפיד היכן יֵשֵׁב, מפני המחלוקת, כי לא מקומו של אדם מכבדו[50]. וכן הרוצה לשבת אצל ארון הקודש שתהא תפילתו יותר נשמעת, וכשיֵשֵׁב שם יתקוטטו עמו היושבים שם, מוטב לו לשבת ברחוק שלא תהיה מריבה, ויותר תהיה תפילתו נשמעת אם לא יגרום מחלוקת בבית הכנסת[51].

בבא לעסוק בצרכי ציבור

הבא לישא במשאם של ישראל, כגון לדון להם דין, והיו מקצתם צריכים לו ומקצתם אינם צריכים לו, מקצתם מקרבים אותו ומקצתם מרחקים, אמרו במדרש שדין הוא שיִדָּחה מהם, ואל יטיל מחלוקת בישראל[52].

מחלוקת עם מרובים

חכם שנחלקו עליו חבריו, והם רבים,

41. שו״ת משיב דבר ח״ב סי׳ ט. **42.** נמוק״י מגילה כד ב (בביאור גמ׳ סוטה לד א). **43.** ועי׳ משנה פסחים נ ב: ואל ישנה אדם מפני המחלוקת, אבל לכאורה אין הכוונה לאיסור מחלוקת, עי׳ מאירי שם א: מבזים אותו ומעמעמים עליו, וחי׳ הר״ן שם ורבנו דוד שם נא א: אינו חושש לכבודם ויבואו לחלוק עליו (וע״ש בהמשך דבריו: אינו מבזה על כבודם), ועי׳ שו״ת הלכות קטנות ח״א סי׳ ד (בתשובת ר״י בנימין המועתקת שם), שדוקא יחיד לא ישנה מפני המחלוקת, אבל מותר לקהל ועדה לעמוד בפני עצמם ולנהוג במנהגם, ופשוט שאיסור מחלוקת הוא אף בקהל ועדה, ועי׳ מ״ב סי׳ תסח סוס״ק כג, אבל בשו״ת שמו משה ר״ס ב משמע שפירש, שהכוונה לאיסור מחלוקת, וע״ש שדן ע״פ גמ׳ שם ורא״ש, שמותר לעבור על איסור דרבנן בקו״ע מפני המחלוקת, ועי׳ להלן ציון 108 ואילך, ועי׳ שאילת דוד קונ׳ המנהגים ד״ה בדעת הרא״ש, וע״ע מנהג. וע״ע לא תתגודדו: במנהגים. **44.** ועי׳ מאה שערים (לרי״ץ גיאות) סוף הל׳ לולב וס׳ המנהיג הל׳ יום שמיני וענין שמחת תורה סי׳ ס ואר״ח הל׳ קריאת ס״ת סוס״י נח, בשם רה״ג (והובא באוצה״ג מגילה סי׳ רנז), וטור או״ח סא בשם הרמ״ה, ושו״ת מהרי״ק סוף שורש ט ד״ה ועוד, ותשב״ץ חוט המשולש טור שלישי סי׳ לב, ושו״ת רמ״ע מפאנו סי׳ פד, הובא במג״א בהקדמה לסי׳ סט, ומג״א סי׳ סו ס״ק ח, ועוד. **45.** עי׳ ערוה״ש או״ח סי׳ תקפא ס״ו: בענינים אלו, ושם מזכיר מינוי חזן ובעל תקיעה, ושם שבענינים אלו ע״פ רוב השטן מרקד. ולכאורה ר״ל שאע״פ שעתה אין בו מחלוקת (שאל״כ אסור בכל מקום, ועי׳ ציון 56), כל שיש לחוש שיביא לידי מחלוקת יש לבטל דעתו, שמחלוקת בענין של עבודת ה׳, חמורה משאר מחלוקת. **46.** ע״ע שליח צבור, ושם שצריך שיהיה אדם גדול שבעיר, וע״ע חזקת מצוות ציון 128. **47.** ס׳ חסידים סי׳ תשנז, מובא במטה משה עמוד העבודה סי׳ תשצה; ח״א כלל קלח ס״ד; מ״ב סי׳ תקפא ס״ק יא. ועי׳ ס׳ חסידים (מק״נ) סי׳ תתרפה. **48.** ס׳ חסידים סי׳ תשס; א״ר או״ח סי׳ צד ס״ק ג; מ״ב שם ס״ק יא. **49.** עי׳ פמ״ג או״ח סי׳ צד מש״ז ס״ק ב, ושם שתלוי בענין הכיוון שהעמידו את כָּתלי בית הכנסת. **50.** עי׳ תענית כא ב. ס׳ חסידים שם; א״ר שם; מ״ב שם. **51.** ס׳ חסידים סי׳ תשנט. **52.** והזהיר פ׳ משפטים (דף מא), הובא במנורת המאור (אלנקאוה) פי״ג (עמ׳ 210) ובס׳ המוסר (כלץ) פט״ו. ועי׳ והזהיר שם ואבנ״ז יו״ד סי׳ שיד אות ב בביאורו, שיש לאדם להפיל את עצמו לים ולא להטיל מחלוקת, ושם

ועושה מעשה אחרת מדעת חבריו, יש שכתבו שהיא מחלוקת שאסרה תורה[53]. על זקן־ממרא*, שאין בית דין רשאים למחול על כבודם ולהניחו, כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל, ע"ע זקן ממרא: גדרו ועונשו[54].

בדבר שזכותו לקבלו

הרוצה את המגיע לו בדין, כגון שבא ליטול שררה שהיתה של אביו – לסוברים שירושה היא לו, אפילו אין הקהל מתרצים לו[55] – והקהל אינם רוצים לשמוע לדין תורה, ויבואו לידי מחלוקת, כתבו אחרונים שאינו מחוייב לאבד את המגיע לו בדין כדי למנוע מחלוקת[56].

סיוע לה

המחזיק ביד עושה המחלוקת, אף על פי שהוא עצמו אינו מן החולקים, יש שכתבו שגם הוא עובר בלאו[57], ואפילו היה בעל המחלוקת אדם שהוא חייב בכבודו – כגון אביו[58] – כתבו אחרונים שאסור לו להחזיק בידו[59]. וביארו אחרונים טעם האיסור, שאם לא יהיו שום מחזיקים בידו, ממילא תתבטל המחלוקת, שאין אדם יכול לעמוד במחלוקת לבדו בלא עוזרים[60]. אף המספר סיפור שעל ידו הוא מחזיק במחלוקת, יש שכתבו שעבר על הלאו של: ולא יהיה כקרח וכעדתו[61].

ביכול להשקיטה

כל היכול להשקיט את המחלוקת, חייב להשקיטה[62], ואף הגדול צריך לכוף את עצמו בפני קטן ממנו, כדי שלא תהיה מחלוקת, כמשה רבינו שנחלקו עמו דתן ואבירם, ואף על פי כן הלך משה רבינו לקראתם[63], ומחל על כבודו[64], ואף על פי שכבר ניסה לעשות שלום, ולא עלתה בידו, לא יתייאש וינסה את כחו שוב[65]. ואף על פי שמשה רבנו היה חשוב מלך*[66], כתבו אחרונים שהחיוב ללכת לבעלי המחלוקת ולנסות לבטל את המחלוקת, הוא גם על מלך, ואף על פי שמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול[67], הוצרך על פי הוראת

שאין זה אלא מפני שכשהוא מקבל על עצמו את השררה, חשוב שהוא הגורם למחלוקת. **53.** דעת תורה (לבוביץ) במדבר טז א. ועי' להלן ציון 111 ואילך, ושם ציון 120. **54.** ציונים 35 ואילך, 75 ואילך. **55.** ע"ע חזקת שררה: בירושה; בשעת מחלוקת. **56.** אבנ"ז יו"ד סי' שיד אות ג. ועי' ציון 47 מס"ח, ולכאורה אף שם הוא שלו מן הדין, ועי' ציון 45 מערוה"ש: אף שנראה לו שעושים שלא כהוגן, ואפשר שהוא דוקא כשאינו יכול לברר את הדין, או שמ"מ מדת חסידות היא לחוש למחלוקת אף בדבר המגיע לו. **57.** שו"ת דברי מלכיאל ח"ג סי' עג, בביאור לשון הגמ' סנהדרין קי א: מחזיק במחלוקת, ושם שדתן ואבירם לא היו עיקר במחלוקת קורח אלא מסייעים בלבד, ולכן למדים מהכתוב בהם, עי' ציון 7 ואילך, שאף המחזיק במחלוקת עבר בלאו (ועי' ציון 7 מרש"י). ועי' ציון 97 מתנחומא ובמדב"ר. ועי' יד ימין או"ח סוס"י ב ושמירת הלשון שער הזכירה פי"ז (וע"ש שהביא תחילה גמ' מכות ה ב: הנטפל לעוברי עבירה כעוברי עבירה, וצ"ב, כיון שהסיוע נאסר בפירוש למה הוצרך לומר שהוא נטפל, ואולי אין כוונתו אלא ליתן טעם לאיסור). **58.** ע"ע כבוד אב ואם. **59.** שמירת הלשון שער הזכירה פי"ז. **60.** דברי מלכיאל שם, וע"ש: וגם, כיון שיראו את גודל העוון של המחזיקים, ממילא ילמד בעל המחלוקת בעצמו ויֵדע את גודל חטאו, ונ' כוונתו שרוצה ליתן טעם למה הלך משה לדתן ואבירם. ועי' רד"ק תהלים קו יז. **61.** ח"ח בפתיחה במנין הלאוין לאו יב. **62.** עי' להלן, ועי' שמירת הלשון שער הזכירה פי"ז. ועי' ציון 12 מר"י מלוניל, ומשמע שאם אינו משקיטה, עבר בלאו, ועי' ציון 69. **63.** עי' ציון 7 ואילך. שאילתות שאיל' קלא. ועי' שו"ת בנימין זאב סוס"י רפז. **64.** רש"י סנהדרין שם ד"ה מכאן ויד רמה ותלמיד הרמב"ן שם. **65.** חת"ס עה"ת קרח ד"ה וישלח, וע"ש שמבאר כן הלשון אין "מחזיקים" במחלוקת, עי' ציון 7, שאפילו ניסה שלש פעמים, שחזקה שאינו מצליח, ע"ע חזקה (ה), לא יתייאש. **66.** עי' זבחים קב א, וע"ע מלך. **67.** ע"ע הנ"ל, ועי' יבין שמועה דלהלן, שאף במלכות מרע"ה נהג דין זה שאין כבודו מחול. ועי' המקנה קידושין לב ב ד"ה מלך, שלא אמרו שמלך אין כבודו מחול אלא במלך שהוקם לאחר שנכנסו לארץ, שעליו נאמר הציווי "שום תשים עליך מלך" (דברים יז טו), שתהא אימתו עליך (עי' סנהדרין כב א וע"ע מלך), ועי' שו"ת דברי מלכיאל ח"ב סי' עג, שבמלוכה כמלכות משה שאינה מכח הסכמת העם להמליך עליהם איש זה, אלא מפני שהוא מופרש ונעלה מכל העם, הוא יכול למחול על כבודו (ושם ד"ה לכאורה, שאל"כ היה אסור לו ללכת לקראת דתן

שעה ללכת אצלם, משום שאין מחזיקים במחלוקת, כי סבר שבזה ישקיט את המחלוקת[68]. אף השומע את סיפור המחזיק מחלוקת והוא מקבל את דבריו, יש שצידדו לומר שעבר על הלאו של: ולא יהיה כקרח, שאילו היה מראה פנים זועמות למספר, להראותו שאינו רוצה בסיפור שלו, מסתבר שממילא המחלוקת היתה שוקעת[69].

היודע בחברו שהיה רגיל ליתן לו שלום, ונולדה איזו שנאה או קטטה ביניהם, ואינו נותן לו שלום, יש מן האחרונים שכתבו שעל זה אמר רב חלבו אמר רב הונא: כל היודע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום[70], שיש לו להקדים שלום לחברו כדי שלא יחזיק במחלוקת[71].

חומרתה

קשה היא המחלוקת, שאף על פי שבית דין של מעלה אין קונסים אלא מבן עשרים שנה ומעלה[72], ובית דין של מטה מבן שלש עשרה[73], במחלקתו של קורח תינוקות בני יומם נשרפו ונבלעו בשאול תחתית[74]. ואמרו חכמים שבית שיש בו מחלוקת, סופו ליחרב, בית הכנסת, סופו להיות בית עבודה זרה[75], עיר שיש בה מחלוקת, יש בה שפיכות דמים וסופה ליחרב[76]. בירושלמי יש סוברים שזוועות – רעידות אדמה – באות לעולם מפני המחלוקת[77]. ואמרו במדרש שראשי תיבות של מחלקת הם: מרה, חרון, לוקים, קללה, תועבה, ויש אומרים תכלית כליה מביא לעולם[78]. והרבה הפליגו חכמים בחומר המחלוקת בתלמוד ובמדרשים ובספרי מוסר[79].

על חומר החולק על רבו, ע"ע כבוד רבו; מורא רבו[80]. על חומר החולק על מלך ממלכי בית דוד, ע"ע מלך, וע"ע מורד במלכות.

דיני בעל מחלוקת

בעל מחלוקת נקרא רשע, שנאמר: סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה[81], ואין מכסים על עוונו, ומפרסמים את חטאו

ואבירם), ועי' אג"מ או"ח ח"ה סי' לח אות ג ושקל הקדש קדוה"ח פ"ד הי"א באור ההלכה, שלא לכל דבר היה למשה דין מלך, ודיני כבוד מלך לא היו לו, וע"ע הנ"ל. **68.** יבין שמועה עה"ת קרח אות שנד. **69.** ח"ח בפתיחה במנין הלאוין לאו יב, בבמ"ח. **70.** ברכות ו ב. **71.** עיון יעקב שם. **72.** ע"ע כרת; מיתה בידי שמים ציון 174 ואילך. **73.** ע"ע גדול ציון 1. **74.** תנחומא קרח סי' ג ובמדב"ר שם פר' יח אות ד. ולכאורה אין הכוונה לחומר האיסור, שהרי י"ס שהכתוב אינו אלא אסמכתא, עי' ציון 16 ואילך, אלא שמצד עצמה יש בה חומר זה, וכן לענין העונש דלהלן, ועי' ציון 22. ועי' בר"ר סוף פר' כו: קשה היא המחלוקת כדור המבול, ויפה תואר שם, שבעלי המחלוקת מתחייבים כליה, הם וכל אשר להם גדולים וקטנים כדור המבול. ועי' יד יוסף (צרפתי) קרח סוף דרוש ראשון ודרוש שני וגור אריה קרח טז כז, הטעם. וצ"ב אם ר"ל שהקטנים נענשו על חטאם, עי' רבינו מיוחס ומזרחי וגור אריה במדבר טז כז, או שמתו בעוון אבותם (ור"ל שבשאר עבירות אם אין קונסים בפחות מבן כ' על מעשיו הוא, כ"ש שאין להענישו על מעשי אחרים), עי' יד יוסף שם וציון העמודים לסמ"ק מ' ח אות כז. **75.** דא"ז פ"ט לגי' הגר"א, ועי' ד"א (היגער) שבציון הבא; עי' יבמות צו ב: לא כך היה המעשה בביהכנ"ס של טבריה וכו', וירושלמי שקלים פ"ב ה"ה, ועי' חרדים פ"ז ונפש חיים (פלאג'י) מער' המ"ם אות ל שהוא מפני המחלוקת, ועי"ש הטעם, ועי' מהרש"א שם וקה"ע שם שהוא מפני הכעס. ועי' מד"ר איכה פר' ב אות ד וירושלמי תענית פ"ד ה"ה: שלש עיירות היה וכו' ושלשתן חרבו, כבול מפני המחלוקת, ועי' כד הקמח ע' שלום: וידוע כי המלכויות והמדינות אינם נחרבות אלא בשביל המחלוקת. **76.** מסכת ד"א (היגער) פז אות לז ומנורת המאור אלנקאוה פי"ז, ומשם בראשית חכמה שער הענוה פ"ד. **77.** ירושלמי ברכות פ"ט ה"ב, ועי' יפ"מ שם, ועי' ירו' שם ראיה מהכתוב, ופ"מ שם בביאורה. **78.** תנחומא קרח סי' ח, ובשינוי קצת בבמדב"ר יח יב, ובילקו"ש קרח רמז תשנא. **79.** עי' מאמרי חז"ל על חומרת המחלוקת בשמירת הלשון שער הזכירה פט"ו ואילך, ועי' כד הקמח ע' שלום ומנוה"מ (אבוהב) נר ב כלל ז ואגרת המוסר המיוחסת לרמב"ם, שכתבה לבנו, ועוד. **80.** ציון 657 ואילך. ועי' לעיל ציון 39. **81.** במדבר טז כו. פסיקתא דרב כהנא פיס' ל (כח); תנחומא קרח סי' ח; במדב"ר שם פר' יח אות יב; ילקו"ש קרח רמז תשנא. וע"ע לשון הרע ציון 78 ואילך, מכ"מ דעות פ"ז ה"ב, לענין בעל לשה"ר, שהוא מי שדרכו בכך, אבל בעל מחלוקת של עדת קרח, חשוב לכאו' שהיה פעם אחת,

לרבים[82], ומנדים – או מחרימים[83] – אותו[84], ומותר לשָׂנאו[85], ולספר עליו לשון־הרע*[86] – ויש סוברים שמצוה לספר עליו לשון הרע[87], כדי שיֵדע השומע ליזהר ממנו[88] – שאינו בכלל "עושה מעשה עמך"[89]. ויש שצידדו לומר שאסור לספר עליו לשון הרע[90], או לקבלה עליו[91], שלדעתם בעל מחלוקת לא יצא מכלל "עמיתך", שיש לו מקום לטעות בזה שאינו איסור[92], ולא התירו לספר עליו לשון הרע אלא כדי להשקיט את המחלוקת[93], שמותר לספר לשון הרע לתועלת[94].

עונשו

בעלי המחלוקת עתידים להיות כקרח וכעדתו, שיאבדו מתוך הקהל[95]. רב אשי אמר

וכן הוא נמנה כאן עם מרים יד על חבירו, שהוא אף בפעם אחת. ועי' מנחת עני קרח (ד"ה ועפ"ז יפורש), שאע"פ שגם החוטא בחטאים אחרים הוא רשע, ע"ע רשע, בעל מחלוקת נמנה בין כמה רשעים הנקראים רשעים אף קודם שעשו מעשה, משעה שחשבו לעשותו. **82.** שו"ת משפטי שמואל סוס"י קיט (קמח ד) ד"ה ועוד (מהד' זכרון אהרן ד"ה וחילוק), בשם תשובה לרי"ף. **83.** עי' רמ"א בשו"ע יו"ד שלד יח (ע"פ המעשה בר"א ב"מ נט ב ורמב"ן שם וריב"ש סי' קעג), וע"ע חרם (א) ציון 113 ואילך; קב הישר פל"ד, ועי"ש שאם לא החרימוהו בבי"ד של מטה, הרי הוא מוחרם בבי"ד של מעלה. **84.** תשובת הרי"ף במשפטי שמואל שם; שו"ע שם מד, ועי' שו"ת דברי מלכיאל ח"ג סוס"י לה (ושם שאף במקום שא"א לנדות, ראוי להבדילו מן הקהל). **85.** שו"ת משפטי שמואל שם: אמרו חז"ל, וצ"ב מקורו, וע"ע אהבת ישראל: איסור שנאת ישראל, ציון 49 ואילך, שרשעים מותר לשָׂנאם. ועי' להלן ציון 93. **86.** ירושלמי פאה פ"א ה"א (ומס' דרך ארץ זוטא פ' השלום), הובא בשע"ת שער ג אות נח וסמ"ג ל"ת י וסמ"ק מ' ח ואר"ח דין כיבוד אב ואם והגה"מ דעות פ"ז ה"ג אות ג, וע"ש שלמדים מהכתוב במל"א א יד, שנתן אמר לבת שבע שיספר כדבריה (על אדוניה) לדוד המלך, ועי' דינא דחיי לסמ"ג ל"ת י וכלי יקר (לאניאדו) מלכים שם בביאור הראיה, ועי' מג"א סי' קנו ס"ק ב וח"ח כלל ח ס"ח בשם י"א, שכ"ה להלכה, ועי' שו"ת יהודה יעלה ח"א או"ח סי' ריג. **87.** ס' חסידים סי' תרלא; כלי יקר ויקרא יט טז: וי"א. ועי' אחרונים שבציון 93, שההיתר לספר עליו לשה"ר אינו אלא כדי להשקיט המחלוקת, ופשוט שלצורך זה מצוה לספר לשה"ר. ועי' צביון העמודים על הסמ"ק שם אות כח. **88.** כלי יקר שם. ועי' בעה"ט שבציון הבא. **89.** ע"ע לשון הרע: האישים שעליהם אסור לספר. כלי יקר שם; העמ"ש שאיל' כח אות א. ועי' בעה"ט ויקרא יט טז. על תלמיד חכם בעל מחלוקת, עי' גיטין לא ב (ושם סב א), ועי' תשב"ץ ח"א סי' קמו, ומטה משה עמוד התורה ש"ה ועיון יעקב גיטין שם. **90.** ח"ח הל' לשה"ר כלל ח באר מים חיים ס"ק טז, ועי' אחרונים דלהלן, ועי' מרפא לשון עמ' הירא בסופו (ירושלים תשס"ה עמ' לג) ויד איתן דעות פ"ז ה"ג ובריח משה על הסמ"ג ל"ת י אות ו, בד' הרמב"ם שהשמיט את הירושלמי (וכן הרי"ף והרא"ש השמיטו, ועי' ח"ח שם, ושם בהג"ה), שהוא סובר שלד' הבבלי מו"ק טז א, שבע' לשון הרע ציון 213 ואילך, לא התירו לספר לשה"ר על בעלי מחלוקת, ע"ש ראִיתם (והרבה אחרונים ביארו דברי הבבלי בע"א, עי' כבוד חכמים על הירושלמי פאה פ"א הל"א אות טז ואות יז, והובא בטל חיים למו"ק בקו"א לדף טז א וח"ח שם במ"ח אות יז, ועי' פתח עינים ועיון יעקב מו"ק שם ובית אברהם (ישראל) חו"מ סוס"י ח והעמ"ש שאילתא כו אות א, ועי' שו"מ ובן יהוידע שבציון 93 וכלי חמדה מצורע סוף אות א), ועי' הגהות חת"ס למג"א סי' קנו ס"ק ב, ע"פ בבלי הנ"ל, שלא התירו לספר עליו אלא פעם אחת להודיעו שהוא בעל המחלוקת שלו. וכ"מ בהגהות ר"פ לסמ"ק מ' ח, שכ' שההיתר שבציון 86 הוא דוקא למלך כשר כדוד, הובא במג"א שם (ועי' מחצה"ש שם) ועי' צביון העמודים שם אות כח. **91.** ח"ח שם באר מים חיים ס"ק כו. ועי' העמ"ש שם. **92.** ח"ח שם (וצ"ב למה לתלות בכך, ועי' העמ"ש שם). ועי' ציון 16 ואילך, שי"ס שהלימוד מהכתוב לאיסור מחלוקת אינו אלא אסמכתא, וצ"ב אם לדעתם יצא מכלל עמיתך. ועי' מרגניתא טבא (ר"י וואלינער, בסו"ס אהבת חסד) אות יז, שלד' מהר"ם מלובלין שאפי' רשע גמור אסור לשָׂנאו כל זמן שלא הוכיחו, בזה"ז שאין מי שיודע להוכיח, ע"ע תוכחה, אפילו רשע גמור אסור לשנוא. **93.** שו"מ מהדו' תליתאה ח"א סי' פ וגיה"ש לירו' פאה פ"א ה"א; בן יהוידע מו"ק טז א; ח"ח שם ס"ח, ושם על פרטי ההיתר (ועי' צביון העמודים על הסמ"ק שם), ועי"ש כלל ו ס"ד, ששמיעת לשון הרע בענין שעי"ז יכול להשקיט את המריבה מותרת. ועי' מנוה"מ (אבוהב) נר ב כלל ד חלק ב סו"פ ב ופי' יפה מראה ותולדות יצחק לירושלמי שם ומחה"ש סי' קנו. וע"ע לשון הרע. **94.** ע"ע הנ"ל. קוה"ע סי' ע. **95.** אדר"נ נו' ב פל"ה, ועי' תד"א רבה פט"ז ודא"ר פ"ב: מטילי מחלוקת. ועי' דא"ז פ"ט: שני ת"ח הדרים בעיר אחת והם בתי דינים וביניהם מחלוקת, סופם למות. ועי' רבנו יונה לאבות פ"ה מי"ז, במחלוקת שאינה לשם שמים, ששנינו שאין

שהמחזיק במחלוקת ראוי להצטרע[96]. במדרש אמרו שהעוזר במחלוקת, הקב"ה מאבד את זכרו[97], שאינו זוכה לקבורה[98]. וכתבו אחרונים שלפי גודל חשיבותו של בעל המחלוקת, כן יגדל עונשו[99]. בירושלמי אמרו באדוניה בן חגית – שחלק על מלכותו של שלמה[100] – שנהרג[101], שבקשו עילה להתיר דמו מפני שהיה בעל מחלוקת[102].

תשובה

בעל מחלוקת, יש מן האחרונים שכתבו שאין מקבלים אותו בתשובה[103]. המחזיק במחלוקת, והמחזיק ידי בעל מחלוקת, יש שכתבו שהוא בכלל "בעל מחשבות רעות", הנמנה בין הדברים המעכבים את התשובה[104].

מניעתה ע"י עבירה

חשש שיבואו לידי מחלוקת, אינו דוחה איסורים[105]. ויש סוברים שמותר לעבור עבירה קטנה כדי שלא יבואו לידי מחלוקת, וכתבו שזה טעמם של הראשונים שכתבו לענין תוקע שאינו הגון, שאף על פי שלכתחילה אין ליתן לו לתקוע, משום שאין קטיגור נעשה סניגור[106], אם מביא ליד מחלוקת, נותנים לו[107], שהוא לפי שגדול איסור המחלוקת, ומותר לעשות עבירה קטנה, כדי שלא יבא לידי עבירה גדולה[108]. ויש סוברים שמותר אף לעבור על איסור תורה כדי שלא יבואו לידי מחלוקת[109]. על עבירה לצורך הבאת שלום, ע"ע הבאת שלום: בשינוי מהאמת[110].

לשם שמים

כל מחלוקת שהיא לשם שמים, כגון מחלוקת הלל ושמאי, סופה להתקיים[111], וביארו ראשונים ואחרונים שמחלוקת לשם שמים, היא שכוונת הצדדים החולקים אינה לקנטר ובדרך ניצוח, אלא לבירור האמת[112], ואין כוונת החולק לקנטר או לקיים דבריו כשיודע שהם שקר, אלא מחזיק בדעתו מפני

סופה להתקיים, דהיינו שבפעם ראשונה שיחלקו יספו יתמו ושם ימותו. ועי' צרור המור פר' ויצא (עה"פ "כי ראה ה' בעניי", בראשית כט לב), ופר' וזאת הברכה (עה"פ "יחי ראובן ואל ימות", דברים לג ו), שכל המחזיק במחלוקת חייב מיתה. ועי' ציון 102 באדוניה. **96.** סנהדרין קי א. ועי' ציון 21. **97.** תנחומא קרח סי' ג ובמדב"ר קרח פר' יח אות ד. **98.** עץ יוסף ותפארת ציון לבמדב"ר שם. ועי' רבנו בחיי בראשית א ד, שכל המעורר מחלוקת נדון בגיהנם. **99.** שמירת הלשון שער הזכירה פט"ו. **100.** מל"א א, ועי' סנהדרין קי א. **101.** מל"א ב כה. **102.** ירושלמי פאה פ"א ה"א (ועי' דא"ז פ' השלום) והובא בסמ"ק מ' ח, ועי' רש"ס ופ"מ ושאר מפרשים שם, ועי' צביון העמודים לסמ"ק שם אות כח. **103.** של"ה ווי העמודים (לבן המחבר) פכ"ו, ע"פ ילקו"ש קרח סוף רמז תשנ, עה"פ במדבר טז טו "אל תפן אל מנחתם", אל תקבלם בתשובה. ועי' ווי העמודים שם הטעם. ועי' קב הישר שבציון הבא, שמ' שמקבלים בתשובה אף בעל מחלוקת, אלא שתשובתו קשה (עי' רמב"ם שבציון הבא). **104.** עי' רמב"ם תשובה פ"ד ה"ה, וע"ע כעס ציון 28, וע"ע תשובה. קב הישר פמ"ג. **105.** שד"ח מער' חוה"מ אות יד ד"ה אך. ועי' תוס' פסחים נב א ד"ה ממקום ותוס' הרשב"א שם וראו"ש שם פ"ד סוס"י ד, שאין לעבור על איסור תורה מפני המחלוקת (ועי' שו"ת מהרשד"ם יו"ד סוס"י קצג ופר"ח או"ח סי' תצו סט"ז, וציון 108, באיסור דרבנן), אבל לכאורה אין הכוונה מצד איסור מחלוקת, עי' ציון 43. **106.** ע"ע תקיעת שופר. **107.** ס' חסידים סי' תשסא; שו"ע הרב או"ח סי' תקפה ס"ג; מ"ב שם ס"ק ג. **108.** פי' קדמון (ר"ד אפטרוד) לס' חסידים שם. ועי' שו"ת מהרשד"ם יו"ד סי' פה, באיסור דרבנן (ועי' ציון 105). **109.** עי' שו"ת רמ"א סי' יא, ושו"ת חיים ביד סי' צח בדעתו, ועי' שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' ד. **110.** ועי' שו"ת מהרי"ל סי' לה ושו"ת מהרשד"ם יו"ד סי' פה וקה"ע נדרים פ"א ה"א ד"ה שניא בביאור ירושלמי שם ושו"ת חיים ביד סי' צח ד"ה ועד ואורח משפט (אנאליק) סי' יז ס"א ד"ה אמנם בירושלמי, ובהג' בהמ"ח שם, וד"ה ועיין. **111.** אבות פ"ה מי"ז. ועי' יערות דבש ח"א דרוש ה (ד"ה והבן), שמחלוקת לשם שמים אינה אלא בתורה, וכל מחלוקת אחרת אף שהיא לשם שמים, תמיד הסטרא אחרא יש לו חלק בה וסופה רע, והיא דרך היצר הרע לומר שהוא לשם שמים, וע"ש ח"ב דרוש ה ד"ה כללו, וע"ש דרוש ח ד"ה והנה יש. **112.** מאירי אבות שם (ע"ש שמחלוקת אין הכוונה לשתי הדעות, אלא לבא לחלוק ולסתור דעה הראשונה); רע"ב שם: ואני שמעתי; מרכה"מ (אלאשקר) שם; לב אבות שם; הון עשיר שם.

שהוא סובר שבאמת הלכה כמותו[113], ואף בעודם חולקים אהבה ואחוה ביניהם[114], ואינם נעשים אויבים ונוטרים שנאה זה לזה על ידי המחלוקת, אלא שבכל ענין זולת הדבר שחלקו בו הם אוהבים גמורים[115], ואין להם פניה בדבר הנוגע לעצמם במחלוקת זו[116] – שלא כמחלוקת קורח ועדתו, שכוונתו היתה בקשת השררה ואהבת הניצוח[117], ולהתגבר על הצד שכנגד ולנצחו בטענות, ואפילו כשהוא יודע שטענותיו כוזבות[118] – ו"סופה להתקיים" היינו שתושג כוונתם ותתברר האמת[119], או על ידי הכרעת ההלכה כצד אחד במחלוקת[120], או שצד אחד יחזור ויודה לצד שכנגדו[121], או שעל ידי חלוקי הדעות והפלפולים שביניהם תתברר האמת[122]. וכתבו אחרונים שהמחלוקת נאה ויאה לעוסקים בפלפולה של תורה, בענין שזה אומר דעתו וזה דעתו, עד שיכריח האחד את חבירו להעמידו על האמת[123], ובלבד שיהיה בענין שהם אוהבים גמורים ואינם נוטרים שנאה זה לזה, ואין לאחד מהם פניה בדבר להראות חכמתו או לקנטר את חבירו[124]. ומכל מקום יש שכתבו שאף בענין שכוונתו היא לשם שמים, שהוא מתכוין לקיים איזו מצוה, אסור לחלוק ולהחזיק במחלוקת[125], שאף זה בכלל "ולא יהיה כקרח וכעדתו", שעדתו הם המאתים וחמישים ראשי סנהדראות שנצטרפו למחלוקתו של קרח, וכוונתם היתה לשם שמים מפני רצונם להקטיר קטורת לפני ה'[126], ולא יכלו להגיע לידי כך עד שיעשו מחלוקת על משה ואהרן[127].

המתיצבים על דרך לא טוב ומושכי העוון, כתבו ראשונים שחובה להחזיק מחלוקת עליהם, ומי שאינו מחזיק במחלוקת עליהם עובר בלאו, שנאמר: ולא תשא עליו חטא[128], והוא נענש מפשעיהם לכל חטאתם[129].

***

על מחלוקת בדין, ע"ע הלכה ושאר ערכי ההלכה וע' זקן ממרא. וע"ע הפסד מרובה: בהכרעת הלכה וע' טעות הדיינים: חזרת הדין וע' לא תתגודדו.

113. הון עשיר שם. **114.** תפא"י שם יכין אות קכג, ע"פ יבמות יד ב. ועי' משיב דבר ח"ג סי' י. **115.** יערות דבש ח"ב דרוש ח (ד"ה בזאת). **116.** יד הקטנה דעות פ"י אות מט ואילך. ועי' אור הצפון ח"א עמ' קנ. **117.** רע"ב שם. ועי' מרכה"מ (אלאשקר) שם. **118.** הון עשיר שם. **119.** עי' מאירי ואחרונים דלהלן. ועי' רע"ב שם ש"סופה" היינו תכלית המבוקש מהמחלוקת, ושם בביאור "אין סופה להתקיים" שאמרו על מחלוקת קורח. **120.** רע"ב שם: וכמו שנתברר במח' הלל ושמאי שהלכה כב"ה. **121.** מרכה"מ שם. **122.** לב אבות שם; תפא"י שם יכין אות קכ. ועי' מאירי שם, שיתקיימו דבריו של המשיב על הראשון, כשכוונתו היתה לברר את האמת, ועי' ציון 112. **123.** דרשות חת"ס ח"א דף קפג ב ד"ה כן, והובא בחת"ס יבמות קכב ב ד"ה תלמידי (הא'). ועי' ציון 53. **124.** עי' יערות דבש שם; יד הקטנה שם. **125.** משיב דבר ח"ב סי' ט. **126.** עי' תנחומא קרח סי' ה, והעמק דבר במדבר טז א. **127.** משיב דבר והעמק דבר שם ולהלן יז ה. **128.** ויקרא יט יז. **129.** שע"ת שער ג אות נט.

Yehonatan [Yoni] Steinberg HY"D - Life Summary

Yehonatan [Yoni] Steinberg HY"D was married and a father of 6 children. The family lives in Shomria. He was 42 when he fell in battle on Shabbat Simchat Torah 5784.

Aluf Mishne [col.] Steinberg was serving as commander of the Nachal Brigade.

Yoni learned at Horev Yeshiva High School and at Maaleh Eliyahu Yeshiva in Tel Aviv.

He enlisted in the IDF August 2000 and rose through the ranks serving in a variety of positions in the army. Among them are battalion commander of Battalion 931, assistant chief of staff of Utzvat Haplada [Division 162], bureau chief of the commander of the ground forces, commander of the Binyamin Brigade, commander of the Center for Tactical Training and lastly commander of the Nachal Brigade.

Might and humility were his guiding principles.

He was known as a military man who thought outside the box; who lead with composure and humility and whose soldiers followed him out of admiration and esteem.

Yehonatan was a highly esteemed officer who knew how to integrate "safra v'saifa"– the book and the sword.

His little free time during his army service he allocated to Torah learning together with Rabbis in Jerusalem enabling him to instill Jewish values in the army experience.

His speeches, at both official army ceremonies and at institutions to which he was invited, always included messages of his deep rooted Jewish values.

In one of his addresses he states: " We believe that when we are in a long process of redemption, that the difficulties and complexities on the way have value and that they too strengthen and empower us".

He and his family regarded their chosen way of life as a mission for Am Yisrael

בע״ה

December 2023 / Kislev 5784

Rabbi Prof. Avraham Steinberg

Head, The Talmudic Encyclopedia

Jerusalem.

Dear Rabbi Steinberg,

We have received, with immense gratitude and appreciation, your stated intention to publish a special edition of the "War according to Halakhah" entry and to dedicate it to the memory of our beloved Aluf Mishne (Col.) Yehonatan Steinberg HY"D, Commander of the Nahal Brigade, who fell on Shabbat Simchat Torah 5784 and in honor of the soldiers of the Nahal Brigade.

Yehonatan combined in his unique and principled manner, the values of "safra v'saifa" – the book and the sword. He knew how to instill in his subordinates the love of the land, the love of Klal Yisrael and the belief in the justice of our path in our war for our dear land.

His modesty and his unique personality in combination with his great military professionalism and knowledge of the intricacies of combat doctrine, made him esteemed in the eyes of the upper military echelon who predicted a bright future for him.

This edition of the "War" entry in the Talmudic Encyclopedia gives expression to the integration of values demonstrated by Yoni and his soldiers.

Yoni HY"D, bequeathed to all of us the perspective of a military man steeped in Torah scholarship and Jewish morality who was a true embodiment of the combination of Safra and Saifa.

We are humbly grateful for that.

With gratitude,

The Steinberg and Emanuel Families

Supported by

The Ministry of Culture / Department of Torah Research Institutions

No part of this work may be reproduced or utilized in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the publisher.

ISBN 978-965-445-072-0

©

Printed in Israel, 5784 (2023)

Copyright by Talmudic Encyclopedia Pub. Ltd. Pbc.

Yad Harav Herzog, 30 Shmuel Hanagid St.

P.O.B. 71111, Jerusalem 9171002

https://www.talmudic-encyclopedia.org

WAR ACCORDING TO HALAKHAH

Laws and Customs

Reasons and Sources

from

Relevant Entries of the Talmudic Encyclopedia

With a new Abridged Summary Relating to

Laws of War to Save Israel from their Enemies

TALMUDIC ENCYCLOPEDIA PUB. LTD. PBC.

"YAD HARAV HERZOG" - RABBI HERZOG WORLD ACADEMY

JERUSALEM

את